

2

E-DISERTACIJA

Dužanka Mirić

UPITNI ISKAZ U RUSKOM I SRPSKOM JEZIKU

Novi Sad, 2013.

Duška Mirić

UPITNI ISKAZ U RUSKOM I SRPSKOM JEZIKU

NAPOMENA O AUTORSKOM PRAVU:

Nijedan deo ove publikacije ne može se preštampati, reprodukovati ili upotrebiti u bilo kom obliku bez pisanog odobrenja autora, kao nosioca autorskog prava.

COPYRIGHT NOTICE:

No part of this publication may be reprinted, reproduced or utilized in any form without permission in writing from the author, as the holder of the copyright.

Ova monografija proistekla je iz teksta doktorske disertacije, pod naslovom *Upitni iskaz u ruskom i srpskom jeziku*, koja je odbranjena na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, dana 10. aprila 1995. godine, pred komisijom u sastavu:

- (1) Prof. dr Jelka Matijašević, mentor, Filozofski fakultet, Novi Sad,
- (2) Prof. dr Milorad Radovanović, Filozofski fakultet, Novi Sad,
- (3) Prof. dr Bogoljub Stanković, Filološki fakultet, Beograd.

Saglasnost za objavljivanje monografije dalo je Nastavno-naučno veće Filozofskog fakulteta, na sednici održanoj dana 18. aprila 2011. godine.

Monografija je priređena u okviru projekta br. 178002, pod nazivom *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

UPITNI ISKAZ U RUSKOM I SRPSKOM JEZIKU

Apstrakt

Monografija je posvećena opisu semantičkog, sintaksičkog i funkcionalnog aspekta pitanja u ruskom i srpskom jeziku. Polifunkcionalnost i sintaksičke specifičnosti ovog tipa iskaza uslovile su da se odabere pravac analize od značenja prema sredstvima, a kao polazište poslužila je logička struktura pitanja. Istovremeno, logička struktura je upotrebljena kao osnova za poređenje materijala dvaju jezika. U skladu sa logičkom strukturom izvršena je i primarna klasifikacija pitanja na iskaze sa propozicijom u osnovi (sa logičkom strukturom predstavljenom kao $(?p)$) i na iskaze sa propozitivnom funkcijom u osnovi $(?f(p))$, čemu na planu forme i funkcije odgovara podjela na opšta (da/ne) i posebna (zamjenička) pitanja. Realizacija upitnog iskaza praćena je dosljedno u odnosu na mjesto u dijalogu, te su kao faktori značajni za funkcionisanje izdvojene replike – dijaloški stimuli i replike-reakcije. Analiziran je odnos funkcije i sredstava za izražavanje osnovnog značenja upitnosti za svaki tip struktura u ruskom i srpskom jeziku posebno, a nakon toga je u cilju utvrđivanja razlika među datim jezicima vršena kontrastivna analiza.

Na planu strukture upitnog iskaza u oba jezika posmatrane su sintaksičke, leksičke i intonacione karakteristike, kao i red riječi. Kao osnovni strukturni tipovi opšteg pitanja izdvojeni su tonsko pitanje, sa intonacijom kao pokazateljem upitnosti, te pitanje sa strukturnim signalima (partikula *li* / *li*, *da li*, *je li*). Utvrđeno je da se ruski i srpski jezik razlikuju prvenstveno po frekvenciji pitanja sa datim pokazateljima, pošto u ruskom jeziku dominira tonsko pitanje, dok je partikula *li* na drugom mjestu. Ruski jezik karakteriše i odsustvo ustaljenih spojeva *da li* i *je li*, koji su dominantna sredstva u odnosu na tonsko pitanje u srpskom jeziku.

Ispitana je i funkcija rečeničnog akcenta, pa je utvrđeno da se kao neutralna akcentuacija opšteg pitanja može smatrati smještanje akcenta na predikat, a posebnog pitanja na zamjeničku riječ. Konstatovano je da u opštem pitanju pomjeranje rečeničnog akcenta sa predikata na druge dijelove rečenične strukture vodi brisanju granice između opšteg i posebnog pitanja.

Pored osnovne funkcije – saznavanja nepoznate informacije, opšte pitanje bez dodatne strukturne modifikacije može izraziti pretpostavku, sumnju, negaciju i emocionalna stanja kao što su iznenađenje i ljutnja.

Posebna pažnja je posvećena načinima modifikacije smisla strukture upitnog iskaza i promjene njegove funkcije. Ustanovljeno je da se modifikacija u oba jezika zasniva na izmjeni presupozitivnih parametara, a manifestuje promjenom dijaloške pozicije pitanja, gramatičkim, kontekstualnim i leksičkim izmjenama. Na ovom planu naročito je značajna uloga partikula, pravih i pragmatičkih, kao leksičkih modifikatora koji u smislu strukture pitanja unose komponente zasnovane na suprotnosti očekivanja govornika i realne situacije (iznenađenje, sumnja, dopusnost), apelativnost – vokativnost, distantnost, persuazivnost, preferencijalnost, deliberativnost.

Istraživanje je pokazalo da se posebna pitanja u ruskom i srpskom jeziku podudaraju po strukturi, pošto osnovnu funkciju izražavanja upitnosti imaju zamjeničke riječi. Leksička semantika ovih riječi se definiše kao složena, jer pored upitnosti sadrže i komponentu kategorijalne semantike koja odgovara traženoj propozitivnoj funkciji. Na osnovu toga izdvojena su značenja upitno-personalno, upitno-objektno, upitno-kvalifikativno nedinamičkog tipa, upitno-kvalifikativno dinamičkog tipa, upitno-kvantifikativno, upitno-temporalno, upitno-spacijalno, upitno-kausalno sa podtipovima upitno-uzročno i upitno-ciljno. Razlika među sredstvima izražavanja ovih značenja u dva jezika konstatovana je više na planu njihovih funkcionalnih specifičnosti, nego strukturne nepodudarnosti. Ustanovljeno je da je leksička modifikacija upitnog značenja kod ovog tipa pitanja u oba jezika mnogo manje izražena nego kod opšteg pitanja. Kao specifičnost srpskog jezika izdvaja se upotreba partikule *li* kao modifikatora svih tipova posebnog pitanja sa funkcijom izražavanja nedoumice (*ko li, šta li, kad li, gde li* i dr.). Ova pojava ima paralele još u bugarskom i makedonskom jeziku, dok je u ruskom moguća kombinacija samo sa zamjenicom *что* (*что ли*). Kod pitanja sa propozitivnom funkcijom, pored saznavanja nepoznate informacije, zabilježene su funkcije izražavanja negacije, isticanja suprotnosti (kontrasta), emocionalnih reakcija, deliberativnosti i sumnje.

Istraživanje je pokazalo konvergentan razvoj ruskog i srpskog jezika u oblasti upitnog iskaza i dalo mogućnost da se ustanove strukturne i funkcionalno semantičke razlike među njima.

Ključne riječi: upitnost, modifikacija upitnosti, opšte pitanje, posebno pitanje, upitna partikula, upitna zamjenica, red riječi, intonacija, akcenat, dijalog.

THE INTERROGATIVE IN RUSSIAN AND SERBIAN

Abstract

The monograph deals with the description of the semantic, syntactic and functional aspects of questions in Russian and Serbian. The multifunctionality and the syntactic properties of this type of constructions have resulted in choosing an analysis that proceeds from meaning to means of expressing meaning and uses the logical structure of questions as its starting point. At the same time, logical structure is also used as a basis for comparing data from the two languages. In accordance with logical structure, a primary classification of questions is offered into questions which contain a proposition in their base (the logical structure of these is represented as (?p)), and questions with a propositional function in their base (represented as (?f(p))), corresponding in terms of form and function to the classification into general (yes/no) and specific (pronominal, wh-) questions. By consistently examining the realization of questions with respect to their place in a dialogue, as factors relevant for their functioning replies have been identified – dialogic stimuli and replies-reactions. The relationship holding between the function and means of expressing the basic meaning of interrogativity is analysed for each construction type separately in both Russian and Serbian, followed by a contrastive analysis of the two languages aimed at determining the differences between them.

At the level of structure, the syntactic, lexical and intonational characteristics of interrogative constructions are studied in both languages, as well as their word order. Tonal questions, with intonation as a marker of interrogativity and questions with structural signals (the particle *li / li*, *da li* ‘whether, if’, *je li* ‘whether, if’) are identified as the basic structural types of general (yes/no) questions. Russian and Serbian are found to differ primarily with respect to the frequency of questions with the markers mentioned, since in Russian tonal questions are used more frequently than questions

with the particle *li*. Russian lacks the combinations *da li* and *je li*, the prevailing means of question forming in Serbian.

The function of sentential stress is also examined. The results point to the conclusion that sentential stress assignment to the predicate can be viewed as the neutral stress pattern of a general (yes/no) question, while in pronominal (wh-) questions sentential stress is assigned to the interrogative word. It is claimed that shifting sentential stress from the predicate onto another sentential constituent in a general question results in deleting the boundary between general and specific questions.

Besides their primary function of requesting new information, general questions with no additional structural modification may also express assumption, doubt, negation and emotional states such as surprise and anger.

Special attention is given to the ways of modifying the semantic structure of interrogatives and the change of their function. In both languages, modification is found to be based on a change of presuppositional parameters and is manifested in an alteration in the position of the question within the dialogue, grammatical, contextual and lexical changes. Particles, both real and pragmatic ones, play an extremely important role in this sense, as lexical modifiers which add to the semantic structure of questions components which are based on the discrepancy between the speaker's expectations and the real situation (surprise, doubt, concession), between appellative and vocative, distance, persuasiveness, preference, deliberateness.

The research shows that the structure of specific (wh-) questions in Russian match those in Serbian, since it is the pronominals (wh-words) that carry the basic function of expressing interrogativity. The lexical semantics of these words is defined as complex because, in addition to interrogativity, they also contain the component of categorial semantics which corresponds to the required propositional function. The propositional functions that are singled out are interrogative-personal, interrogative-objective, interrogative-qualifying of the non-dynamic type, interrogative-qualifying of the dynamic type, interrogative-quantifying, interrogative-temporal, interrogative-spatial and interrogative-causal with the subtypes cause-related and goal-related. The difference between the means of expressing these meanings in the two languages under consideration pertains to their functional properties rather than structural differences. It is established that lexical modification of interrogative meaning occurs much less frequently in the

case of specific questions than it does with general questions, and this holds both in Russian and Serbian. As a distinctive property of Serbian, the author points to the use of the particle *li* as a modifier of all types of specific (wh-) questions, with the function of expressing doubt (*ko li* 'who(ever)', *šta li* 'what(ever)', *kad li* 'when(ever)', *gde li* 'where(ever)', etc.). This phenomenon can also be observed in Bulgarian and Macedonian, while in Russian this particle may only combine with *čto* (*čto li*, 'what(ever)'). In addition to requesting new information, questions with a propositional function also perform the function of expressing negation, emphasising contrast, emotional reactions, deliberateness and doubt.

The research shows a converging development of Russian and Serbian regarding interrogative sentences and makes it possible to establish the structural and functional semantic differences between them.

Key words: interrogativity, modification of interrogativity, general question, specific question, interrogative particle, interrogative word, word order, stress, dialogue.

SADRŽAJ

1. UVOD	19
1.1. Ciljevi, hipoteze, metodi	20
2. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA UPITNOG ISKAZA U RUSKOM I SRPSKOM JEZIKU	25
2.1. Osnovni aspekti istraživanja upitnog iskaza	25
2.2. Načini klasifikacije upitnih iskaza	27
2.3. Tumačenja sadržinske strane upitnog iskaza	35
3. SEMANTIČKA STRUKTURA UPITNOG ISKAZA I USLOVI REALIZACIJE	41
3.1. Dijaloška situiranost upitnog iskaza	41
3.2. Semantička struktura upitnog iskaza	45
3.3. Komunikativni uslovi realizacije upitnog iskaza	51
4. UPITNI ISKAZI SA POTPUNOM PROPOZICIJOM	55
4.1. Oblik propozitivnog sadržaja upitnog iskaza	55
4.2. Upitni iskazi sa propozicijom u ruskom jeziku	56
4.2.1. Strukture sa intonacijom kao signalom upitnog značenja	58
4.2.1.1. Akcentuacija kao sredstvo izražavanja značenja u tonskom upitnom iskazu	62
4.2.1.2. Red riječi u ruskom tonskom pitanju	80
4.2.2. Strukture sa partikulom <i>nu</i> kao sredstvom izražavanja upitnosti u ruskom jeziku	83
4.2.2.1. Mjesto partikule <i>nu</i> među drugim upitnim riječima	86
4.2.2.2. Intonacija ruskih upitnih iskaza sa partikulom <i>nu</i>	87
4.2.2.3. Red riječi u ruskim <i>nu</i> iskazima	89
4.2.2.4. Akcentuacija ruskih <i>nu</i> iskaza	93
4.3. Upitni iskaz sa propozicijom u srpskom jeziku i njegov odnos prema ruskom	96
4.3.1. Strukture sa partikulama kao sredstvom izražavanja upitnosti u srpskom jeziku	98
4.3.1.1. Strukture sa partikulom <i>li</i>	98
4.3.1.2. Strukture sa inverzijom pomoćnog glagola	99

4.3.1.3. Intonacija upitnih iskaza sa strukturnim pokazateljima upitnosti u srpskom jeziku	106
4.3.1.4. Akcentuacija upitnih iskaza sa propozicijom u srpskom jeziku	107
4.3.1.5. Red riječi u srpskim iskazima sa strukturnim pokazateljima upitnosti	116
4.3.2. Strukture sa intonacijom kao signalom upitnosti u srpskom jeziku	117
4.3.2.1. Intonacija tonskih upitnih iskaza u srpskom	118
4.3.2.2. Leksičko-sintaksička struktura tonskih pitanja u srpskom jeziku	120
4.3.2.3. Problem značenja tonskih pitanja u srpskom jeziku	122
4.3.2.4. Akcentuacija tonskog upitnog iskaza u srpskom jeziku	129
4.3.2.5. Red riječi u tonskom pitanju srpskog jezika	131
4.3.3. Odnos između ruskog i srpskog jezika na planu upitnog iskaza sa propozicijom	131
5. SREDSTVA IZRAŽAVANJA MODIFIKOVANOG ZNAČENJA U TONSKOM PITANJU	135
5.1. Mogućnosti izražavanja modifikovano-upitnog značenja	135
5.2. Sredstva izražavanja modifikovano-upitnog značenja u ruskom jeziku	136
5.2.1. Kontekstualne kombinacije	137
5.2.2. Strukture sa gramatičkim signalima modifikovano-upitnog značenja	139
5.2.3. Leksički signali modifikovano-upitnog značenja u ruskom jeziku	142
5.2.3.1. Leksički modifikatori sa značenjem zasnovanim na suprotnosti	144
5.2.3.2. Leksički modifikatori sa apelativno-vokativnim značenjem	154
5.2.3.3. Partikule sa značenjem distantnosti	160
5.2.3.4. Leksički modifikatori sa značenjem persuzivnosti	168
5.2.3.4.1. Partikule sa značenjem sigurnosti	170
5.2.3.4.2. Partikule sa značenjem nesigurnosti	173
5.2.3.4.3. Partikule sa značenjem procjene vjerovatnosti	178
5.2.3.5. Leksički modifikator sa značenjem deliberativnosti: predikativ <i>можно</i>	180
5.3. Strukture sa signalima modifikovano-upitnog značenja u srpskom jeziku i njihov odnos prema stanju u ruskom	182

5.3.1. Kontekstualne kombinacije iskaza kao signal modifikovano-upitnog značenja u srpskom jeziku	183
5.3.2. Gramatički signali modifikovano-upitnog značenja u srpskom i njihov odnos prema stanju u ruskom jeziku.....	185
5.3.3. Leksički signali modifikovano-upitnog značenja u srpskom jeziku i njihov odnos prema ruskom	189
5.3.3.1. Leksički modifikatori sa značenjem zasnovanim na suprotnosti	190
5.3.3.2. Leksički modifikatori sa apelativno-vokativnim značenjem	200
5.3.3.3. Leksički modifikatori sa značenjem distantnosti	207
5.3.3.3.1. Negacija kao signal značenja distantnosti	212
5.3.3.4. Leksički modifikatori sa značenjem persuazivnosti.....	218
5.3.3.4.1. Partikule sa značenjem sigurnosti.....	220
5.3.3.4.2. Partikule sa značenjem nesigurnosti	224
5.3.3.4.3. Leksički modifikatori sa značenjem procjene vjerovatnosti	230
5.3.3.5. Leksički modifikator sa značenjem deliberativnosti: glagol <i>moći</i>	236
6. UPITNI ISKAZI SA PROPOZITIVNOM FUNKCIJOM.....	241
6.1. Semantička struktura upitnih iskaza sa propositivnom funkcijom.....	241
6.2. Upitni iskazi sa propositivnom funkcijom u ruskom jeziku.....	243
6.2.1. Strukturni signali upitnog značenja u ruskom jeziku	244
6.2.1.1. Strukture sa upitno-personalnim značenjem	244
6.2.1.2. Strukture sa upitno-objektnim značenjem	248
6.2.1.3. Strukture sa upitno-kvalifikativnim značenjem	253
6.2.1.3.1. Strukture sa upitno-kvalifikativnim značenjem nedinamičkog tipa	254
6.2.1.3.2. Strukture sa upitno-kvalifikativnim značenjem dinamičkog tipa	260
6.2.1.4. Strukture sa upitno-kvantifikativnim značenjem	266
6.2.1.5. Strukture sa upitno-temporalnim značenjem	269
6.2.1.6. Strukture sa upitno-spacijalnim značenjem.....	270
6.2.1.6.1. Strukture sa upitno-lokativnim značenjem	271
6.2.1.6.2. Strukture sa upitno-adlativnim značenjem.....	274
6.2.1.6.3. Strukture sa upitno-ablativnim značenjem.....	277
6.2.1.6.4. Sredstva identifikacije perlativnog kretanja u ruskom upitnom iskazu i problem sinonimije upitno-spacijalnih priloga.....	279

6.2.1.7. Strukture sa upitno-kausalnim značenjem	282
6.2.1.7.1. Strukture sa upitno-uzročnim značenjem.....	284
6.2.1.7.2. Strukture sa upitno-ciljnim značenjem	292
6.2.1.8. Strukture sa upitno-posesivnim značenjem	298
6.2.2. Intonacija ruskog upitnog iskaza sa propozitivnom funkcijom	300
6.2.3. Red riječi u ruskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom	301
6.2.4. Akcentuacija ruskih upitnih iskaza sa propozitivnom funkcijom	303
6.3. Upitni iskazi sa propozitivnom funkcijom u srpskom jeziku i njihov odnos prema ruskom.....	306
6.3.1. Strukturna sredstva izražavanja u srpskom jeziku	307
6.3.1.1. Strukture sa upitno-personalnim značenjem u srpskom jeziku	308
6.3.1.2. Strukture sa upitno-objektnim značenjem u srpskom	312
6.3.1.3. Strukture sa upitno-kvalifikativnim značenjem.....	319
6.3.1.3.1. Strukture sa upitno-kvalifikativnim značenjem nedinamičkog tipa u srpskom jeziku i njihov odnos prema ruskom.....	320
6.3.1.3.2. Strukture sa upitno-kvalifikativnim značenjem dinamičkog tipa u srpskom jeziku.....	329
6.3.1.4. Strukture sa upitno-kvantifikativnim značenjem u srpskom jeziku	340
6.3.1.5. Strukture sa upitno-temporalnim značenjem u srpskom jeziku	344
6.3.1.6. Strukture sa upitno-spacijalnim značenjem u srpskom jeziku	347
6.3.1.6.1. Strukture sa upitno-lokativnim značenjem u srpskom jeziku.....	347
6.3.1.6.2. Strukture sa upitno-adlativnim i upitno-perlativnim značenjem u srpskom jeziku.....	350
6.3.1.6.3. Strukture sa upitno-ablativnim značenjem u srpskom jeziku.....	355
6.3.1.7. Strukture sa upitno-kausalnim značenjem u srpskom jeziku.....	362
6.3.1.7.1. Strukture sa upitno-uzročnim značenjem u srpskom jeziku.....	363
6.3.1.7.2. Strukture sa upitno-ciljnim značenjem u srpskom jeziku.....	379
6.3.1.8. Strukture sa upitno-posesivnim značenjem u srpskom jeziku.....	387

6.3.2. Intonacija srpskog upitnog iskaza sa propozitivnom funkcijom ...	389
6.3.3. Red riječi u srpskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom	391
6.3.4. Akcentuacija srpskih upitnih iskaza sa propozitivnom funkcijom	395
7. LEKSIČKI SIGNALI MODIFIKACIJE ZNAČENJA UPITNOG ISKAZA SA PROPOZITIVNOM FUNKCIJOM	399
7.1. Leksički signali modificovano-upitnog značenja u ruskom jeziku	399
8. ZAKLJUČCI	417
BIBLIOGRAFIJA	427
GRAMATIKE I RJEČNICI	445

IZVORI I SKRAĆENICE

- Бондарев Ю., Тишина. В: Последние залпы.
Тишина. Повесть и роман, Москва, 1980. Бонд.
- Булгаков М., Мастер и Маргарита.
В: Романы, Ленинград, 1978.
prev.: М. Colić, Majstor i Margarita, Beograd, 1968. Б.
- Горький М., Мещане. Собрание соч. в 16-ти томах, т. 15,
пьесы. Москва, 1979.
prev. М. Đoković, Malograđani, Zagreb, 1949. Г.
- Грекова И., Кафедра. В: Повести,
Москва, 1980. Гр.
- Литературная газета, № 22, 28-ое мая 1986, № 41, 7-ое октября 1981. ЛГ
- Каверин В., Двухчасовая прогулка, роман.
Собрание сочинений в 8-ми томах, т. 6. Москва. 1982. Кв.
- Огонек, № 22, май 1986. Ог.
- Платонов А., Возвращение. В: У человеческого сердца, рассказы.
Москва, 1981 .
prev. М. Jovanović, Povratak. U: Tajanstveni čovek, pripovetke.
Beograd, 1968. Пл.
- Рыбаков А., Дети Арбата, роман. „Дружба народов» No 4–5, 1987.
prev.: D. Jakšić, Deca Arbata, G. Milanovac, 1988. Р.
- Чехов А. П., Иванов. В: Избранные произведения, т. 3. Повести и
рассказы. Пьесы. Москва, 1962. prev.: К. Taranovski, Ivanov.
Drama u četiri čina.
U: Drame, Prosveta, Beograd, 1949. Ч.
- Шукшин В., Любавины, роман. Кн. 2, ч. 1 „Дружба народов”,
№ 2, 1987, ч. 2 „Дружба народов”, № 3, 1987,
ч. 3 „Дружба народов», № 4, 1987. Ш.
- Bulatović М., Ljudi sa četiri prsta, roman.
Beograd, 1976, IV izdanje. Bl.

- Crnčević V., Dnevnik jednog.
Beograd, 1989, II izd. Crn.
- Ćopić V., Delije na Bihaću, roman.
Beograd, 1975. Ć.
- Kapor M., Una, roman.
Zagreb, 1981. Kap.
- Kovačević D., Sveti Georgije ubiva aždahu.
Adaptacija nenapisanog romana.
Beograd, 1986. Kov. I
- Kovačević D., Profesionalac Tužna komedija po Luki.
Beograd, 1990. Kov. II
- NIN, br. 1621, 24. I 1982. NIN
- Nušić V., Sumnjivo lice. Komedija u dva čina. U: Odabrane komedije
Novi Sad–Beograd, 1957. N.
- Petrović V., Sirota naša Mumica. Sabrana dela, Novi Sad, 1954.
prev.: И. Макаровская, Бедняжка наша Мумица.
В: Избранное, Москва, 1975. Pet.
- Politika, br. 24431, 10. X 1981. Pol.
- Šćepanović V., Usta puna zemlje.
Beograd, 1976. Šć.
- Snimljeni primjeri: tv intervjui, tv serija Priče iz radionice.

1. UVOD

S pravom bi se moglo reći da je pitanje jedna od vječitih tema naučnog interesovanja, tema kojom se bavilo mnoštvo naučnih disciplina: logika, nauka o jeziku, retorika, semiotika, teorija informacija i dr. Kao početak naučnog interesovanja za ovu temu (kao i za tolike druge), mogla bi se uzeti Aristotelova logika. Pitanjima se Aristotel eksplicitno bavi u *Topikama* (*Organon*, 1970, 371–394), a neki autori su skloni da cjelokupnu njegovu logiku svrstaju u red interogativnih (Gale, 1978) Sve do najnovijeg vremena logika se pitanjem bavi kontinuirano, bilo da razvija interogativnu koncepciju opštenaučne spoznaje ili različite modele interogativne (eroteitičke) logike (Aqvist, 1965; Belnap, 1963. i dr.) bilo da se, prelazeći na drugi teren, bavi opštom logičkom koncepcijom jezika ili teorijom značenja. I logika i ostale nauke bavile su se pitanjem oslanjajući se na nauku o jeziku i ostvarujući povratnu vezu s njom. Retorika, na primjer, posmatrajući pitanje kao stilsku figuru i semiotika, proučavajući ga iz aspekta znakovne vrijednosti, neizbježno operišu jezičkim izrazom i sadržinom pitanja, a to je samo jedan segment njihove povezanosti sa naukom o jeziku.

Nauka o jeziku se različito odnosi prema pitanju u raznim periodima svog teorijsko-metodološkog razvoja, posvećujući mu manje ili više pažnje. U okviru savremene lingvistike koegzistiraju raznovrsne koncepcije pitanja: od formalno-strukturalne, preko funkcionalno-semantičke, pragmatičke, kognitivne do logičke i drugih, čemu svakako doprinosi složenost pitanja kao objekta naučne spoznaje.

Različitost pristupa problemu pitanja odrazila se i na lingvističku terminologiju. Rješenja su raznovrsna: u srpskom se sreću termini pitanje, upitna rečenica, interogativna rečenica, upitni iskaz, a u ruskom jezik u вопрос, вопросительное предложение. Najopštiji i najstariji naš termin je pitanje koji podrazumijeva komunikativnu samosvojnost ovog tipa iskaza ne isključujući njegove druge aspekte, što ga čini pogodnim za paralelnu upotrebu sa drugim terminima. To je razlog zbog kojeg ga koristimo kao sinonim za upitni iskaz, termin upotrebljen pri formulaciji teme, a koji, po našem mišljenju, nešto eksplicitnije nagovještava složenost jezičke pojave

i jedinstvo njenog formalno-strukturnog, semantičkog i funkcionalnog aspekta.

Ovakva složenost pitanja kao jezičke pojave otvara mogućnost za kompleksnije istraživanje odnosa semantike, funkcije i sredstava za izražavanje u svakom pojedinom jeziku, ali i za poređenje pitanja u različitim jezicima kao što su ruski i srpski.

Ovo istraživanje motivisano je upravo takvom mogućnošću i željom da se upotpune saznanja o pitanju u datim jezicima.

1.1. Ciljevi, hipoteze, metodi

Priroda upitnog iskaza kao jezičke pojave omogućava postavljanje mnoštva različitih ciljeva istraživanja, a ovdje se kao osnovni izdvajaju slijedeći:

- opis sredstava izražavanja upitnog značenja u ruskom i srpskom jeziku polazeći od značenja prema sredstvima (i od sredstava prema značenju kada je to neophodno), i ustanovljavanje kontrasta između datih jezika;
- ustanovljavanje uslova za realizaciju upitnog iskaza i njihovog uticaja na funkciju i na izbor sredstava izražavanja nemodifikovanog i modifikovanog upitnog značenja;
- registracija mogućih funkcija upitnog iskaza u datim jezicima.

Sredstva za izražavanje upitnosti i za razlikovanje modifikovane i nemodifikovane upitnosti biće posmatrana na više jezičkih nivoa: leksičkom, gramatičkom, supersegmentnom, komunikativnom. U krug sredstava se tako uključuju upitne i neupitne partikule, zamjeničke upitne riječi, red riječi, intonacija, akcentuacija, kontekstualne veze, dijaloška pozicija iskaza.

Pod upitnim iskazom podrazumijevamo samostalni komunikativni tip iskaza koji se po značenju, funkciji i formi suprotstavlja komunikativnim tipovima izjavnog i uzvičnog iskaza.

Da bi se moglo pristupiti kontrastivnom opisu sredstava za izražavanje upitnosti u ruskom i srpskom jeziku prethodno je potrebno ustanoviti inventar sredstava i izvršiti analizu odnosa semantike upitnih iskaza i njihove funkcije pod slijedećim pretpostavkama:

- uzajamna uslovljenost semantike, funkcije i komunikativnih uslova realizacije je univerzalna pojava, što znači zajednička i za upitne iskaze u ruskom i srpskom;

– način izražavanja upitnosti, tj. formalno-strukturna strana upitnog iskaza je specifična za svaki jezik, uz postojanje izvjesnih podudarnosti koje proizilaze iz genetske i tipološke bliskosti ruskog i srpskog jezika.

Korpus jezičkog materijala za analizu sačinjava preko 7.000 primjera upitnog iskaza u oba jezika (približno po 3.500 za svaki jezik). Kao izvor su poslužili u prvom redu tekstovi umjetničke književnosti, prozni i dramski, publicistički tekstovi (novine i časopisi), zatim rječnički materijal, u manjoj mjeri razgovorni jezik, a sporadično su korišćeni primjeri iz programa radija i televizije (intervjui i igrani program). Korišćeni književni tekstovi su većim dijelom izvornici i njihovi prevodi sa ruskog na srpski i obratno, ali i neprevodni tekstovi iz oba jezika, kako bi se obezbijedila veća pouzdanost materijala. Statističkoj obradi su podvrgnuti samo primjeri iz onog dijela izvora koji su potpuno ekscerpirani. Spisak izvora i skraćenica dat je u posebnom prilogu, dok su izvori iz kojih su citirani pojedinačni primjeri navođeni u tekstu.

Pri odбору materijala u obzir su uzeta tzv. direktna pitanja, pozitivno formulisana, nealternativna, sintaksički samostalni iskazi, bez obzira na vid njihovog propozitivnog sadržaja (propozicija ili propozitivna funkcija).

Jeste li dugo s njim?	(Kap.)
Pa, kako je tamo? – upita načelnik čisteći nokte.	(Crn.)

Кто это сидит?	(Г.)
Разве он пишет стихи?	(Р.)
Значит, жить? Да? Снова за дело?	(Ч.)

Direktna pitanja čine osnovu sistema upitnih iskaza, dok indirektna samo u formalnom smislu čuvaju vezu sa upitnim iskazom, pa se kao periferni dio sistema ovom prilikom ne uzimaju u obzir. Indirektna pitanja su sintaksički zavisna – imaju oblik zavisno složene rečenice u kojoj zavisna struktura zadržava upitnu formu, ali u velikoj mjeri gubi značenje.

Я спросил, читали ли они детям эту книгу?

Izuzetak čine eksplikativne rečenice koje u nekim slučajevima prenose upitno značenje na čitavu zavisno složenu strukturu (изъяснительное предложение, Белошапкова, 1977, 197):

Они пусть уходят, а тебе – то зачем уходить?	(Белош.)
--	----------

U istoj mjeri u kojoj zadiru u izražavanje upitnosti, a možda i više, indirektna pitanja pripadaju krugu problema organizacije teksta i njegove pismene fiksacije, neupravnog govora, a posebno modalnosti sastavnih dijelova složenih sintaksičkih struktura.

Za razliku od indirektnih, u korpus se uključuju strukture koje sadrže formule obraćanja ili glagole govorenja kao nedvosmisleno upitne i sintaksički samostalne, tretirane kao direktna pitanja (Bense i dr., 1983, 25–28).

Recite mi zašto smo jedanput pali? Dodavola, zašto smo izgubili? (C.)
Đorđe, je l' ovo znači da je ceo narod spreman za rat? (Kov. I)
Molim vas, oprostite, šta se ima tu upoznavati? (Pet.)

Помилуйте, что же тут еще узнавать?
Послушай, Уманская, это ты натрепалась ребятам про нас с Людой? (Гр.)
А скажите, оттуда в эти дни не постреливали? (П.)

Postavljeni ciljevi i složenost upitnog iskaza kao jezičke pojave zahtijevaju primjenu više metoda istraživanja. Metod kontrastivne analize biće primijenjen na sredstva izražavanja čiste upitnosti i modifikovane upitnosti u smjeru od ruskog prema srpskom jeziku. Kao osnova za kontrastiranje poslužiće značenje iskaza, pri čijem će se utvrđivanju koristiti metod parafraze. Pri prethodnom popisu i opisu sredstava i funkcija biće posvećena podjednaka pažnja ruskom i srpskom materijalu, s tim što će kontrastiranje biti izvršeno nakon opisa u oba jezika.

Metod supstitucije biće korišćen u cilju istraživanja semantičke sinonimije i funkcionalne ekvivalencije među sredstvima unutar jednog jezika.

Uvođenje rečenične akcentuacije u krug sredstava za razlikovanje modifikovane i nemodifikovane upitnosti uslovljava primjenu postupka koji se može označiti kao identifikacija informacionog centra iskaza sa osloncem na korespondenciju sadržaja replike-stimula i replike-reakcije. Na identifikaciji informacionog centra upitnog iskaza i na auditivnoj analizi govornog materijala zasniva se i eksperiment uz pomoć informanata kao sredstvo za dobijanje podataka o tipičnoj akcentuaciji pitanja sa propozicijom u oba jezika.

Statistički metod biće primijenjen u ograničene svrhe, i to pri određivanju odnosa zastupljenosti struktura za izražavanje ruskih pitanja sa propozicijom i pri izračunavanju rezultata eksperimenta.

U radu smo se oslanjali na jezičku kompetenciju informanata, govornih predstavnika ruskog i srpskog jezika sa visokim obrazovanjem: za ruski jezik tri filologa i jednog inženjera, za srpski jezik četiri filologa i jednog pravnika. Za specifični problem poređenja upotrebe partikule li sa stanjem u makedonskom jeziku oslanjali smo se na dva informanta, takođe visokoobrazovana filologa.

Izlaganje će biti organizovano po slijedećim tematskim cjelinama: pregled dosadašnjih istraživanja upitnog iskaza u ruskom i srpskom, tumačenja značenja upitnog iskaza, analiza uslova realizacije čisto-upitnog značenja, upitni iskazi sa propozicijom u ruskom, upitni iskazi sa propozicijom u srpskom, kontrastiranje; načini modifikacije upitnog značenja: kontekstualne kombinacije, gramatički signali, leksička modifikacija značenja ovih iskaza u ruskom, zatim u srpskom i kontrastiranje; upitni iskaz sa propozitivnom funkcijom u ruskom, zatim u srpskom, kontrastiranje; leksička modifikacija značenja iskaza sa propozitivnom funkcijom u ruskom, zatim u srpskom i kontrastiranje, zaključci.

Zbog promjene koje je pretrpio naziv za naš standardni jezik u novije vrijeme, pored termina srpski jezik koristićemo i termine srpskohrvatski jezik i srpski ili hrvatski u zavisnosti od upotrebe u citiranoj ili komentarisanoj literaturi.

2. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA UPITNOG ISKAZA U RUSKOM I SRPSKOM JEZIKU

2.1. Osnovni aspekti istraživanja upitnog iskaza

Istraživanja upitnog iskaza u ruskom jeziku su daleko brojnija i metodološki raznovrsnija od istraživanja srpskog upitnog iskaza. Monografskih djela je na oba područja relativno malo, ali se kontinuitet istraživanja može pratiti u dužem periodu preko gramatika, deskriptivnih i normativnih, studija i članaka.

U relativno najdužem periodu interesovanje za upitni iskaz ne samo u ruskom i srpskom ograničavalo se na formalno-strukturni aspekt i klasifikaciju. U starijoj literaturi pitanje se posmatralo više kao posljedica značenja i funkcije upitnih zamjenica, priloga, pridjeva i partikula, nego kao pojava sui generis. U svojoj Gramatici M. V. Lomonosov (1952, t. 7) poklanja pažnju partikuli *li*, upitnim zamjenicama *kmo*, *umo* i priložima *zde*, *kyda*. U kasnijim periodima ruska gramatika pokazuje manje pomake u širenju inventara sredstava za izražavanje upitnosti. Kod Vostokova (1831) pitanje je izdvojeno kao tip rečenice naporedo sa potvrdnom i uzvičnom dok se u funkciji izražavanja značenja posmatraju formalno-gramatička sredstva. Mnogo kasnije u Sintaksi Ovsjaniko-Kulikovskog (1912) se kao sredstvo pominje i intonacija. Uz upitne partikule, upitne zamjeničke imenice i red riječi A. M. Peškovski (1927) kao sredstvo izražavanja posmatra i intonaciju, nastojeći da je u izvjesnoj mjeri formalizuje i grafički predstavi.¹ Problem pitanja u srpskom ili hrvatskom jeziku dotiče se u Gramatici T. Maretića (1899) kroz značenje i funkciju upitnih zamjenica, veznika i partikula (435–436), ali i uz posvećivanje pažnje redu riječi u upitnoj rečenici sa težištem na mjestu partikule *li*.

U literaturi o pitanju o našem jeziku, starijoj i novijoj, posebno mjesto zauzima rad Avgusta Musića „Pitanja u hrvatskom ili srpskom jeziku” sa

¹ Navodimo prvo izdanje knjige Peškovskog 1927. g., a u tekstu se dalje citira korišćeno izdanje iz 1956 (str. 393).

početka vijeka.² S obzirom na stanje izučavanja pitanja u vrijeme kada je rad nastao, može se reći da je u tom trenutku to bio najstudiozniji rad o pitanju u jednom slovenskom jeziku.³ Musić je sačinio iscrpan popis strukturalnih pokazatelja upitnosti u hrvatskom ili srpskom, oslanjajući se, stopama Maretića, u prvom redu na jezik zbirke V. Karadžića i njegov prevod Novog zavjeta, tj. na materijal koji je i u tom trenutku vjerovatno imao više dijahronijski nego sinhronijski značaj. Na primjer, u upitne partikule su ubrojane: *li, da(li), (j)eda (li), ali, ili, oli, zar*.

Problem pitanja u srpskom (srpskohrvatskom) jeziku nakon Musićevog rada nije bio detaljnije obrađivan. Gramatike su mu poklanjale izvjesnu pažnju, a posebne studije pojavljuju se tokom posljednje dvije decenije (uključujući i kontrastivne).

Od poslijeratnih gramatika ona u koautorstvu Brabec–Hraste–Živković (1955) u krajnjoj liniji ne čini nikakav napredak u odnosu na Maretićevu, čak, naprotiv, sužava prostor posvećen pitanju.

U gramatici „Savremeni srpskohrvatski jezik” (1969) M. Stevanović posvećuje pažnju strukturnim sredstvima sa značenjem upitnosti, ali pominje i ulogu intonacije i rečeničnog akcenta. Do ovog vremena već su bili objavljeni neki radovi o intonaciji u srpskohrvatskom jeziku, pa i o intonaciji upitnog iskaza: (De Bray 1960), Mahnken (1964), Leed (1968).⁴

Intonaciji kao sredstvu izražavanja upitnosti i izdvajanja logičkog centra iskaza u ruskom jeziku prvorazredno mjesto daje Sintaksa u redakciji Galkine–Fedoruk (1957), predstavljajući tri tipa intonacione sheme. Pored intonacije kao sredstva izražavanja upitnosti, ovdje se posmatraju upitne zamjenice, upitni prilozi i upitne partikule, zatim modalna partikula *ведь*, uslovni veznik *если*, te postponovane partikule *a* i *да*.

² Prema bilješci, autora, prvi put je govorio o ovom problemu u JAZU januara 1906. godine, a tekst je izašao u dva dijela u Radu JAZU 1908. i 1910. Treći dio, Dodatak ‘Pitanjima u hrvatskom ili srpskom jeziku’, objavljen je 1914 (v. Bibliografiju).

³ Vjerovatno je i najstudiozniji rad o pitanju u indoevropskim jezicima u to vrijeme, jer Musić kaže slijedeće: „Jedinu znatniju monografiju o pitanjima, koliko ja znam, napisao je Theodor Imme: *Die Fragesätze nach psychologischen Gesichtspunkten eingeteilt und erläutert*. (Cleve 1879–1881)” (1908, 101).

⁴ Od 1963. počelo je objavljivanje „Priloga ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku” P. Ivića i I. Lehiste u Zborniku Matice srpske za filologiju i lingvistiku, ali su podaci o rečeničnoj intonaciji objavljeni tek 1972. u „Prilozima” VI.

Punopravan tretman kao sredstvo izražavanja upitnosti u ruskom intonacija dobija objavljivanjem istraživanja J. A. Brizgunove (1963) i konačnom razradom sistema intonacionih konstrukcija (izd. 1977).

Pomjeranje interesovanja istraživača na sintaksičku strukturu upitnog iskaza postalo je moguće zahvaljujući primjeni novijih teorijskih i metodoloških pristupa. Kao relevantan doprinos opisu formalno-strukturnog aspekta opšteg pitanja u ruskom jeziku javila se monografija P. Restana (1972), sa teorijskim osloncem na praški funkcionalizam i primjenom metoda binarnih opozicija. Pored formalno-strukturnih pokazatelja upitnosti ovdje se kao aspekti opisuju potpunost–nepotpunost sintaksičke strukture i red riječi. Veoma iscrpan opis ovog plana ruskog opšteg pitanja i funkcionalna klasifikacija dopunjeni su poređenjem sa materijalom većine slovenskih jezika, uključujući i staroslovenski (ukrajinski, bjeloruski, bugarski, makedonski, srpskohrvatski, slovenački, češki, slovački, gornjolужиčkosrpski, poljski), ali i sa nizom neslovenskih jezika (norveški, francuski, njemački, engleski, finski, saamski), mada ne tako dosljedno kao sa slovenskim. Na istim metodološkim osnovama dat je kratak opis opšteg pitanja u pomenu tim slovenskim jezicima, pa i u srpskohrvatskom.

Sintaksička struktura ruskih upitnih rečenica analizira se u Gramatici ruskog jezika AN SSSR iz 1954. (korišćeno izdanje iz 1960), a u skladu sa podjelom na jednočlane i dvočlane strukture (t. II, dio I, 354–365). Akademijina gramatika iz 1970. predstavila je pokušaj formalizacije sintaksičkog aspekta pitanja (570–575) u vidu strukturnih shema. Sheme su podijeljene na specifične upitne i nespecifične, jednake shemama izjavne rečenice, te na frazeologisane sheme. Data je i kompletna gramatička paradigma ovih struktura u indikativu i kondicionalu.

Ovo je, inače, pored Restanovog, najpotpuniji pregled formalno-strukturnih karakteristika upitnog iskaza u ruskom.

Kontrastivnom opisu sintaksičkog plana ruskih i srpskih pitanja posvećen je magistarski rad R. Trajkovića (1987, rukopis).

2.2. Načini klasifikacije upitnih iskaza

Jedna od stalnih tema u ovoj oblasti je problem klasifikacije upitnih iskaza, neposredno oslonjen na problem tumačenja njegove sadržinske i funkcionalne strane. U literaturi o pitanju u ruskom i srpskom, kao i u dru-

gim jezicima, prezentirano je više klasifikacija, ali se kao zajednička crta tu može izdvojiti dominacija funkcionalno-semantičkog kriterija bez obzira na deklarisanu polaznu osnovu opisa.

Praktično sva postojeća istraživanja slažu se u mišljenju da postoje dvije globalne funkcionalne gupe: pitanja u funkciji saznavanja nepoznate informacije i pitanja koja uprkos formi imaju različite druge funkcije, u većoj ili manjoj mjeri svodive na prenos informacije. Prema opoziciji saznavanje-prenos informacije načinjena je i globalna podjela na prava i retorička pitanja, a ona se može smatrati najstarijom funkcionalnom distinkcijom u literaturi o pitanju. Kada se radi o ruskom jeziku, o retoričkom pitanju prvi govori Lomonosov u Retorici razmatrajući „вопросение” i „ответствование” kao stilske figure (izd. 1952, t. 7, 263–265). Pitanja svrstana u grupu retoričkih vremenom su se, zahvaljujući razradi kriterija, dijelila u više grupa. Na primjer, A. Peškovski (1956, 394) na osnovu kriterija koji se može definisati kao predvidljivost-nepredvidljivost odgovora razlikuje „čisto” pitanje i prelazne tipove, sve bliže saopštenju, što je govorniku jasniji mogući odgovor (ozn. terminom *вопросительно-повествовательные*, op. cit.). Galkina-Fedoruk (1957) daje nešto razuđeniju klasifikaciju upitnih rečenica i to na:

- (1) upitne u užem smislu,
- (2) upitno-potvrdne,
- (3) upitno-odrične,
- (4) upitno-podsticajne,
- (5) upitno-retoričke,

na osnovu modifikacije osnovnog komunikativnog cilja – saznavanja informacije. I. P. Raspopov (1970, 90–94) postulira modalnost pitanja kao kriterij na osnovu koga se mogu izdvojiti najmanje tri grupe upitnih rečenica: upitna rečenica u užem smislu (*собственно-вопросительное предложение*) ili čisto pitanje (*чистый вопрос*); verifikativno-upitna rečenica (*удостоверительно-вопросительное предложение*) i pretpostavno-upitna rečenica (*предположительно-вопросительное предл.*).

Akademijina gramatika ‘60. (354–356) kao kriterij klasifikacije uzima zahtjev za odgovorom i dijeli pitanja na:

- (1) upitne rečenice u užem smislu
Скажи правду, ты ведь белый?

(Леск.)

- (2) retoričke upitne rečenice koje ne traže odgovor

Кто не проклинал станционных смотрителей, кто с ними не бранивался?

(Пушк.)

- (3) upitno-podsticajne

Так вы дадите мне Гоголя? – спрашивает Иван Матвеевич.

(Чех.)

Akademijina gramatika ‘70. (573–574) koristi kriterij primarnosti funkcije, pa se razlikuju upitne rečenice sa primarnom funkcijom definisanom kao podsticaj adresatu na pozitivnu informaciju i upitne rečenice sa sekundarnim funkcijama, povezanim sa izražavanjem subjektivno-modalnih značenja. U ovu grupu ulaze: retoričko pitanje, definisano kao pitanje koje ne traži odgovor, već sadrži skrivenu negativnu tvrdnju (*Разве можно так поступать? Не обидно ли?*); pitanje – unutrašnja negacija, shvaćeno kao varijanta retoričkog pitanja (*Какая мне охота с ним разговаривать?*); pitanje–upozorenje ili pitanje–pretnja (*Ты будешь слушаться?*); pitanje–razjašnjenje (*Он все еще не ушел? – Он не хочет уходить. Ах, не хочет?*) i pitanje kao izraz emocionalne reakcije (*Когда же все это кончится? Что же нам теперь делать?*).

Treća Akademijina gramatika (1980, t. II) u velikoj mjeri je okrenuta funkcionalnom aspektu i donosi čak dvije funkcionalno-semantičke klasifikacije upitnih rečenica. Prva od njih (autor I. P. Svjatogor, 394–396), donosi varijantu podjele pitanja po primarnoj i sekundarnoj funkciji sa daljom podjelom unutar svake od tih grupa. Tako se kao dodatni kriteriji za razvrstavanje pitanja sa primarnom funkcijom uzimaju:

- (1) vrsta i obim očekivane informacije (podjela na opšte i posebne upitne rečenice: (Так ехать за детьми? Толст.: Это вы делали?);
- (2) obaviještenost govornika (upitne rečenice u pravom smislu (Другая дорога тут есть?), neodređeno-upitne (Вы не меня ждете?), upitne konstatacije (Значит, я не ошибся?);
- (3) očekivanost odgovora (upitne rečenice koje traže potvrdu ili negaciju (Ведь ты согласен? Гоголь), upitne rečenice koje traže opširniju informaciju u odgovoru (Какую же власть он установил? Погод.).

Kao sekundarna funkcija pitanja ovdje se uzima prenos pozitivne informacije, redovno ekspresivno markirane. Po ovom kriteriju izdvojeno je šest grupa pitanja: pitanje – ekspresivna tvrdnja (*Это не самоуправство ли?*), pitanje – ekspresivna negacija (*Кто в силах удержать любовь?* Пушк.), pitanje – razjašnjenje (u okviru dijaloške reakcije: *Отчего же ты такой, словно с цепи сорвался? – Я с чего такой?* – повторил Угланов. Писем.),

pitanje – podsticaj (*А впрочем, что же мы стоим? Пойдем вперед.* Тург.),
pitanje – emocionalna reakcija (*Да что вы смеетесь надо мной?*), pitanje za aktiviranje pažnje (*И что бы вы думали? Этой, можно сказать, блистательной фразе приятель мой обязан был местом!* С-Щ.)

Druga klasifikacija pitanja data u Gramatici '80 (autor J. A. Brizgunova, t. II, 397–402) bazira se na kriteriju svojstava „nepoznate” i stepena nepoznavanja.⁵ Nepoznata je ovdje predstavljena kao niz karakterističnih svojstava, a elementi niza međusobno uspostavljaju različite odnose: svi mogu biti podjednako nepoznati govorniku, jedan od elemenata može biti najvjerovatniji, nepoznati element može uspostavljati odnos suprotnosti ili analogije prema poznatom. Stepenn nepoznavanja i svojstva elemenata niza su osnov za podjelu na pet tipova:

- (1) pitanje u kome su svi elementi niza podjednako vjerovatni Когда он придет?,
- (2) jedan od elemenata niza je najvjerovatniji Он придет во вторник?,
- (3) jednako je vjerovatno postojanje–nepostojanje elementa Он приедет во вторник?,
- (4) nepoznati element se suprotstavlja prethodnom, već poznatom Ходить он может уже давно. А бегать?,
- (5) nepoznati element je analogan poznatom Ходить он уже давно может. И бегать может?

Iz tehničkih razloga podvučene su riječi koje nose rečenični akcenat, a kod Brizgunove su označene intonacionom transkripcijom.

Mada se „dodatna” ili „sekundarna” značenja eksplicitno ne definišu, ona se razmatraju u kontekstu variranja uzajamnih odnosa sredstava za izražavanje.

Akademijina Kratka ruska gramatika (1990, 461–467) donosi podjelu pitanja prema primarnoj i sekundarnoj funkciji (prenosnom značenju), a u okviru primarne funkcije razlikuje tri grupe u zavisnosti od obima i karaktera obavještenja koje se traži: opšte, posebno i alternativno pitanje.

Klasifikacija koju daje Ruska gramatika AN ČSSR (1979, II 817–818) spada u red onih sa najmanje članova (dvočlana), a zasniva se na semantici, tačnije na modalnom okviru komunikativnog tipa iskaza, predstavljenim formulom ‘želim da znam x’. Tu se pod „zatvorenim” pitanjem (замкнутый вопрос) podrazumijeva pitanje čijim postavljanjem govornik

⁵ Termin „nepoznata”, nepoznata informacija, koristimo kao ekvivalent terminu Brizgunove „neizvestnoe”.

pita o modalnosti istinitosti (‘хочу узнать верно ли х’: *Ты знал об этом?*), a pod „otvorenim” pitanjem (развернутый вопрос) pitanje čiji je cilj ograničen na identifikaciju jednog elementa komunikativne situacije (‘хочу узнать кто,... где, когда... х//хочу узнать, что происходит’ Кто тебе это сказал?). Data definicija kriterija pokazuje izvjesnu heterogenost: dok se kod prvog tipa radi o modifikaciji modalnog okvira, tj. govori se o modalnosti istinitosti, kod drugog tipa okvirna sema ostaje nemodifikovana u tom smislu, samo se sužava sfera identifikacije nepoznatog elementa. Navedeni tipovi pitanja podudaraju se sa pitanjem označenim kao opšte i kao posebno ili parcijalno, kako je dato u Kratkoj ruskoj gramatici i drugdje u literaturi.

Što se tiče principa klasifikacije pitanja pokazanih na srpskom jezičkom materijalu, može se ustanoviti globalna podudarnost sa primijenjenima na ruskom: zabilježeni su formalno-strukturni, logički i funkcionalno-semantički. Razlika je pretežno u tome što su sva tri kriterija pokazana kod istog autora, Avgusta Musića, a nadalje nisu razrađivana. Musić (1908, 102) dao je iscrpnu klasifikaciju pitanja u hrvatskom ili srpskom jeziku na osam grupa prema sredstvima za izražavanje upitnosti: sa partikulom *li* (pozitivna i negativna), bez upitne partikule, sa partikulom *da(li)*, sa partikulama *(j)eda (li)*, *ali*, *ili*, *oli*, *zar*, disjunktivna i pronominalna pitanja. Kao logičku osnovu pitanja Musić vidi disjunktivnost i kod konjunkcionalnih (*Piše li (ili ne piše?)*), disjunktivnih (*Piše li ili čita?*) i pronominalnih (*Tko dolazi (Tko dolazi (ili) otac ili mati ili brat ili sestra?)*). Musićeva podjela pitanja prema funkciji na pet tipova (informativna, aseverativna, admirativna, deliberativna, suspikativna) predstavljala je naučnu novinu u to vrijeme, a oslanjanje kasnijih klasifikacija ruskog (Restan, 1972) i srpskog pitanja (Rakić, 1987) potvrđuje njenu vrijednost.⁶

⁶ Sam Musić za termine kaže: „...nema naziva za pojedine vrste pitanja. Morao sam ih načiniti sam. Neka se shvate kao prvi pokušaj, koji se ima istom okušati” (1908, 101). Za termine izvedene iz latinskog daje slijedeća objašnjenja: informativna pitanja „služe za informaciju onog koji pita”, i na njega se ne očekuje nikakav određen odgovor; kod admirativnih pitanja „onaj, koji pita, jasno pokazuje, kakav odgovor očekuje.” (141–142). Admirativan znači onaj koji izražava ushit, oduševljenje. Za suspikativna pitanja kaže „onaj koji ovako pita, svagda nešto nagađa” (173–174). Termin je izveden od lat. *suspectare* – sumnjati. Aseverativna pitanja (aseverativan – potvrđan, pojačan) naziva i aseverativnim rečenicama i svrstava ih u polupitanja, uz samostalne supozicije (115). U deliberativnim pitanjima se izražava i sopstvena volja, pored upitnosti (prema lat. *deliberare* – odmjeriti, odvagnuti, promozgati). Rečnik stranih reči Vujaklije daje tumačenje: deliberativan – koji savjetuje, rešavajući, veštajući, što takođe može biti uzeto u obzir, pošto se radi o pitanjima tipa molbe ili zahtjeva.

P. Restan se pri definisanju pet funkcionalnih tipova opšteg pitanja u ruskom jeziku oslanjao na rad Musića i Peškovskog (1972, 93, 95). Mada se terminološka rješenja ne poklapaju sa Musićevim osim kada se radi o informativnim pitanjima, izdvojeni tipovi se podudaraju: čisto-informativno (Написала ли Маша письмо?), prezumtivno (Кажется, Маша написала письмо?), retoričko (Могу ли я остановить войну?), emocionalno (npr. emocionalna konstatacija Ты здесь, ты уже вернулся?), dubitativno pitanje (Не виноват ли я?) (1972, 505–514 et passim).⁷

S. Rakić (1987) dao je analizu srpskohrvatskih opštih pitanja u svjetlu teorije govornog čina u nastojanju da dokaže nedovoljnost uslova realizacije govornog čina pitanja kako ih je dao Serl (1969), definišući svaki od funkcionalno-semantičkih tipova opšteg pitanja (pretpostavni, informativni, dubitativni i retorički) kao govorne činove.

2.2. Opis formalno-strukturne strane pitanja i klasifikacija morali su počivati na značenju upitnih rečenica, nezavisno od toga da li je taj aspekt u istraživanjima bio postuliran ili ne. Na ovakav zaključak navodi nas i činjenica da se problem značenja javlja prije opisa forme i prije klasifikacije i to pri razgraničavanju upitne od izjavne i uzvične rečenice. Kako je značenje naj-složeniji problem koji se tiče pitanja uopšte, pa i u ovoj disertaciji, njegovom razmatranju biće posvećena pažnja u trećoj glavi. Ovdje ćemo se zadržati na problemu samostalnosti komunikativnog tipa pitanja. Naime, u literaturi se do najnovijeg vremena mogao sresti odnos prema pitanju kao prema transformu potvrdne rečenice, a ne kao prema entitetu specifičnih karakteristika. Izvođenje upitne iz izjavne (potvrdne) rečenice razmatralo se u starim gramatikama (Hiž, 1978), a plodno tlo nalazi i u lingvističkoj misli XIX v. kojoj je svojstvena ideja o genezi.⁸ Tako se kod mladogramatičara nailazi na stav da je upitna rečenica u indoevropskim jezicima nastala od potvrdne uz pomoć upitnog tona u prvom

⁷ Termin „čisto-informativno pitanje” Restan gradi prema Musiću i Peškovskom (čistyj vopros), a upotrebljava ga da označi pitanje koje nema dodatnih funkcija, osim saznavanja nepoznate informacije (str. 93, f. 1). Pod „dubitativnim” Restan podrazumijeva pitanje koje pored upitnosti izražava i značenje sumnje, kao i Musićevo suspikativno (str. 100). Termin „prezumptivno pitanje” koristi za pitanja koja sadrže element pretpostavke, prema lat. praesumere (str. 182–183).

⁸ U literaturi se pitanje dovodi u opoziciju čas sa potvrdnom, čas sa izjavnom rečenicom, što pokazuje da van polja pažnje autora ostaje distinkcija između narativnosti i asertivnosti. Kao sopstveni koristimo termin *izjavni iskaz*, (izjavna rečenica), dok termin *potvrdna rečenica* (tvrđnja) navodimo prema autorima. Ruski termin *povestvovatel'noe predloženie* obuhvata oba navedena značenja.

redu, a zatim i uz pomoć upitnih riječi (Delbrück, Synt. Forschungen, I, 74–75). A. Musić, koji dokazuje nastanak pitanja od hipotetičkih rečenica, odlučno se suprotstavlja stavu mladogramatičara i kaže: „... između tvrdnje i pitanja pukao je tako golem jaz, te ne mogu dopustiti, da bi proces bio tako jednostavan.” (preobražaj tvrdnje u pitanje izmjenom tona – D. M.) (1908, 102).

U literaturi o pitanju u ruskom jeziku pogled na odnos pitanja prema izjavnoj rečenici kao na transformaciju ne susrećemo sve do pojave Akademijine gramatike ‘70. Na str. 50 ove gramatike kaže se: „Любое повествовательное предложение может быть преобразовано в вопросительное средствами /а/ интонации, /б/ интонации вместе с вопросительной частицей /ли, разве, неужели, ужели, что, что ли/”. Gotovo doslovno ponavljanje ove formulacije sreće se i u Akademijinoj gramatici ‘80 (str. 378). Pošto u ruskoj gramatičkoj tradiciji ovakav stav nema oslonca, mogući uzor bi se mogao naći u transformacionom modelu Čomskog. Usmjerenost Gramatike ‘70. na formalizovani opis rečeničnih modela nije praćena transformacionim tumačenjem odnosa modela, osim u ovom slučaju. Sa druge strane, polazna definicija osnovne jedinice u sintaksi, rečenice, nije strogo formalna, nego naprotiv, sadrži funkcionalne elemente. Tačnije, u definiciji se kao sinonimičan izraz koristi iskaz, a osnovna funkcija koja se jedinici pripisuje jeste komunikativna (str. 541). Nadalje, gramatika ‘70. daje opis funkcionalnog aspekta proste rečenice, pa i upitnog tipa (573–574), ali ovo ne koristi za razgraničavanje upitnih, uzvičnih i izjavnih iskaza. Razgraničavanje se vrši samo na nivou apstraktnog obrasca, gramatičke sheme rečenice (541), što samo po sebi ne opravdava shvatanje upitne rečenice kao transformacije izjavne. U Gramatici ‘80. vrši se podjela rečenica prema komunikativnom cilju na upitne i neupitne, što je u skladu i sa tradicionalnom podjelom u ruskoj sintaksi i sa samom osnovnom koncepcijom gramatike ‘80. Ipak, ona gotovo doslovno ponavlja stav Gramatike ‘70. o obrazovanju pitanja od izjavne rečenice (t. II, 387), dakle, unosi elemenat „transformacionog” pristupa samo u ovom svom segmentu.

Pitanje shvaćeno ne kao samostalni komunikativni tip, nego kao transformacija izjavne rečenice nalazimo i kod R. Katičića (1986) i u Priručnoj gramatici hrvatskoga književnog jezika (1979), konceptualno povezanim radovima.⁹ Katičić definiše pitanje na slijedeći način: „Pitanje je preoblika koja zahvaća čitavo rečenično ustrojstvo. Njome se rečenični izričaj (rijek),

⁹ Kao što Katičić navodi u uvodnom dijelu svoje knjige, radi se o dijelovima istog projekta za izradu gramatike hrvatskog jezika, pa je Priručna gramatika u sintaksičkom dijelu rađena prema konceptu pripremljenom za Sintaksu, iako je ova kasnije objavljena.

kakav je sadržan u tom ustrojstvu postavlja kao upit” (134). Iz ovoga slijedi da sam termin „pitanje” ovdje znači proces, transformaciju jedne strukture u drugu, dok termin „upit” i „upitna rečenica” imaju značenje produkta te operacije. Bez obzira na ovakvu transformacionu etiketu, koja se dalje ne eksplicira transformacionim pravilima, ni ovaj autor ne mimoilazi primarnu opoziciju po značenju, odnosno funkciju ovog tipa iskaza: „Rečenica preoblikovana pitanjem zove se upitna, a ona koja to nije izjavna” (134).

Po našem mišljenju, ovakav pristup pitanju možda pojednostavljuje objašnjenje strukture upitnog iskaza (npr. na nivou školske gramatike), ali ne zadovoljava zahtjev za prodorom u suštinu fenomena. Semantička, funkcionalna i formalno-strukturna posebnost čini pitanje zasebnim komunikativnim tipom iskaza, ravnopravnim sa drugim komunikativnim tipovima. Odnos prema pitanju kao prema samostalnom komunikativnom tipu je dosljedan u istraživanjima zasnovanim na funkcionalno-semantičkim i pragmatičkim principima. Na primjer, pitanje u srpskom jeziku se tako tretira u srednjoškolskoj gramatici Stanojčića, Popovića i Micića (1989), a rusko i srpsko u kontrastivnom radu K. Končarević (1987) i dr. U literaturi o ruskom pitanju takav tretman pitanje ima u nizu kandidatskih disertacija rađenih na osnovama komunikativne sintakse.¹⁰ U novijim semantičkim studijama takav odnos se podrazumijeva upravo zbog semantičke specifičnosti upitnog iskaza: Barulin (1980), Baranov–Kobozeva (1983), Baranov (1986), Rahilina (1990), kao i N. D. Arutjunova u radovima od 1970.

Pri pregledu dosadašnjih istraživanja treba svakako pomenuti primjenu kontrastivne analize, pošto je u dužem periodu o pitanju u srpskom jeziku bilo riječi uglavnom u takvim istraživanjima. Riječ je o istraživanjima u kojima se po pravilu polazilo od stranog jezika prema srpskom (srpsko-hrvatskom), često sa teorijsko-metodološkim uporištem u daleko obimnijoj literaturi o tim jezicima. To su vjerovatno i razlozi zbog kojih je pitanje u srpskom ostajalo pomalo u sjenci konzistentnijeg opisa te pojave na stranom materijalu. Prvi kontrastivni radovi su realizovani na materijalu engleskog i srpskohrvatskog jezika (Pervaz, 1973; Wayles-Browne, 1975, 1976) zatim

¹⁰ Npr. u SSSR su osamdesetih godina odbranjene kandidatske disertacija iz oblasti komunikativne sintakse koje tretiraju pitanje u stranim jezicima ili u ruskom u odnosu na strane jezike: Korol’kova (1981), Istomina (1982), Lenca (1977), Nikolaev (1982), Nugaev (1981), Romanov (1982), Gus’kova (1979), Golubeva-Monatkina (1978), Garcia-Riverou (1980).

njemačkog i srpskohrvatskog (Ličen, 1983, 1987), te ruskog i srpskohrvatskog (Končarević, 1987), Trajković (1987, rukopis), Mirić (1990, 1991).¹¹

Kada se radi o kontrastivnom istraživanju pitanja u ruskom i drugim jezicima treba u prvom redu pomenuti disertaciju L. Pisarek (1981) o pitanjima sa upitnom zamjenicom u ruskom i poljskom, zatim neke od disertacija pomenutih u napomeni 10: rusko-portugalski (Гуськова, 1979), rusko-španski (Garcia-Riverou, 1980) i dr.

U novije vrijeme pojavile su se monografije relevantne za izučavanje semantike sredstava za izražavanje upitnosti (zamjениčkih riječi). Radi se o monografiji Rahiline (1990) o zamjениčkim sredstvima u ruskom i dvije monografije P. Pipera (1983, 1988), podjednako relevantne za istraživanje upitnih priloga (između ostalih zamjениčkih) u srpskom, ruskom i poljskom jeziku.

2.3. Tumačenja sadržinske strane upitnog iskaza

Sadržinska strana upitnog iskaza tumači se na različite načine. Kada se radi o literaturi o pitanju u ruskom i srpskom jeziku treba navesti nekoliko relevantnih mišljenja. A. Musić, kako je već rečeno u odjeljku 2.3, smatra da su pitanja hipotetičke rečenice (1908, 104–105) i dokazuje to na primjeru indirektnih pitanja. Kao logičku osnovu direktnih pitanja koja su osnovni objekat njegovog ispitivanja, vidi disjunkciju, mada ona nije obavezno eksplicirana, npr. kod konjunkcionalnih (*li*-, *da li* pitanja) i pronominalnih pitanja (1914, 156). Pored toga, Musić pominje jednu relevantnu karakteristiku pitanja koja u izvjesnoj mjeri korespondira sa savremenim tumačenjem intencije govornika. Radi se o „težnji za obaviješću”, vezanoj za govornika, relevantnom faktoru za nastanak pitanja i o „sekundarnoj težnji za obaviješću” kod indirektnih pitanja (1908, 109–110, 115).¹²

¹¹ Pored radova Mirić 1990, 1991, ovdje se mogu priključiti i radovi D. Mirić „Usvajanje srpsko-hrvatskog upitnog iskaza u ruskoj jezičkoj sredini”, Zbornik radova ISJK, sv. 8, 389–399, Novi Sad, 1986. i „O dijaloškoj cjelini pri usvajanju srpskohrvatskog kao stranog jezika”, Zbornik radova III simpozijuma Kontrastivna jezička istraživanja, 121–127, Novi Sad, 1986.

¹² Eksplikaciju težnje za obaviješću Musić vidi u upitnom tonu kod direktnih pitanja, dok sekundarnu težnju za obaviješću kod indirektnih pitanja vezuje za glagol grupe studenti (1908, 115).

A. A. Šahmatov u svojoj Sintaksi ruskog jezika (1941) ne izdvaja ni poseban paragraf, ni posebno poglavlje o pitanju, ali probleme vezane za njega posmatra u sklopu drugih pojava. Šahmatov se opredjeljuje za psihološku definiciju entiteta koji odgovara rečenici i određuje ga kao *komunikaciju*, između ostalog i zato što takva definicija obuhvata i pitanje. On odbacuje logički termin *propozicija* smatrajući da ne može reprezentovati sve vidove iskaza, dok termin *komunikacija* zadovoljava zahtjev za obuhvatnošću. Kao relevantnu crtu pitanja on izdvaja zahtjev govornika adresatu da potvrdi ili negira tačnost njegove predstave.¹³

A. M. Peškovski (izd. 1956, 392–395) definiše pitanje kao formalnu kategoriju, naporedo sa zapovjednim iskazom. Pod formalnom kategorijom podrazumijeva značenje izraženo skupom formalnih sredstava, što odgovara savremenom shvatanju funkcionalno-semantičkog polja i upitnosti kao kategorijalnog značenja (npr. kod Bondarka).

Rad N. I. Žinkina „Pitanje i upitna rečenica” (1955) motivisan je pretežno potrebom za iznošenjem stavova o opštijim problemima tumačenja sadržinske strane rečenice, pa je pitanje ovdje više sredstvo argumentacije, nego osnovni objekat istraživanja. Autor je protiv poistovjećivanja rečenice sa logičkim sudom, pošto takvo shvatanje isključuje upitne i podsticajne iskaze iz kruga rečenica. Tipove iskaza on smatra za oblike procesa govornog komuniciranja i dokazuje višeslojnost smisla svakog iskaza. Po njemu (str. 30), predikativna osnova objedinjuje tri sloja u okviru iskaza:

- (1) misao ili sistem misli iskazanih u rečenici,
- (2) konstrukciju rečenice koja obuhvata kompleks jezičkih sredstava kao što su red riječi, morfološka sredstva, intonacija,
- (3) govorni čin
(„речевое действие, т.е. то, что человек делает, когда говорит»),

Posljednji sloj očigledno korespondira sa performativnom teorijom Dž. Ostina. Pitanje Žinkin definiše kao iskaz koji podstiče sagovornika na odgovor, a njegovu suštinu čini niz tvrdnji jednog reda i odbacivanja tvrdnji drugog reda.

¹³ „Vopros nado takže priznat’ kommunikaciej, ibo on javljaetsja odnim iz izobraženij togo, što v myšlenii govorjaščego javilos’ opredelennoe sočetanije predstavlenij; govorjaščij iščet polučit’ ot sobesednika podtverždenie ili otricanie vernosti takogo sočetanija” (1941, 19, nap. 1; prvo izdanje 1926).

Kod pomenutih autora mogu se uočiti podudarnosti sa tumačenjem pitanja u savremenoj pragmatičkoj lingvistici, ali i u epistemičkoj i aletičkoj logici, kao i savremenim lingvističkim tumačenjima zasnovanim na njima.

Za tretman značenjske strane pitanja u savremenoj lingvistici najveći značaj imale su analitička logika i logika (filozofija) običnog jezika. Formalna logika ima uticaja na tumačenje pitanja još od Aristotela (v. 1.1) i njegovog definisanja kategorija u obliku pitanja (Kahn, 1978, 227–228). U krilu modalnih logika razvila se u novije vrijeme interogativna ili erotetička logika koja se neposredno bavi pitanjem. U njenim okvirima razlikuju se dva pravca: aletički i epistemički, čiji su najznačajniji predstavnici savremeni logičari i lingvisti Belnap, Akvist, Hintika i dr.¹⁴ Aletički (istinosni) pristup nalazimo u definiciji značenja pitanja kao zahtjeva za potvrdom/negacijom istinitosti sadržaja iznesenog upitnim iskazom. Takva definicija se može naći npr. kod Jespersena kada se radi o „neksusnim” pitanjima: *Did he say that?* (Сказал ли он это?), a korespondira sa Šahmatovljevim shvatanjem pitanja. Ipak, mora se primijetiti da je generalna definicija pitanja kod Jespersena bliža epistemičkom principu, jer ga određuje kao molbu za saopštenje (Есперсен, 1958, 351–354).

Ruska gramatika AN ČSSR (1979, II, 818) definiše značenje tzv. zativorenog pitanja na aletičkom principu: govornik u takvim slučajevima pita o modalnosti istinitosti, a semantička struktura je predstavljena formulom ‘хочу узнать, верно ли х’ /*Ты придешь? Ты знал об этом?*/.

Epistemička logika u strukturi direktnog pitanja razlikuje interogativni (imperativni, optativni) operator koji se jezički može eksplicirati formulom ‘želim da znam.’ ili ‘učini da znam.’ i propozicijom. Potrebu za razdvajanjem ovih elemenata u značenju izazvalo je tumačenje propozicije kao istine ili laži, što ima ishodište u Fregeovoj teoriji referencije.¹⁵ Po-

¹⁴ U najvažnije radove ovih autora spadaju: Belnap, Nuel, *An Analysis of Questions*, System Development corporation, Santa Monica, Cal., 1963; Akvist, Lennart, *A New Approach to the Logical Theory of Interrogatives*, Filosofiska Foreningen, Uppsala, Sweden, 1965; Hintikka, Jaakko, *Questions about Questions*. In: *Semantic and Philosophy*, NY University Press, New York, N.Y. 1974, kao i kasniji radovi.

¹⁵ Ima se u vidu Fregeov model semantike riječi u okviru koje se razlikuju smisao i referencija, primijenjen i na rečenicu (G. Frege, *Über Sinn und Bedeutung*, 1892), prema Arutjunova, 1976. Kako navodi Arutjunova (1976, 100), „...vsjakoe povestvovatel’noe predloženie, časti kotorogo referentny, rassmatrivaetsja Frege kak sobstvennoe imja, i ego referentom, esli takovoj imeetsja, sčitaetsja libo istina (to, čto imeet mesto v mire), libo lož’ (to, čego net na samom dele).

što se pitanju ne može pripisati ni lažnost ni istinitost (Ajdukiewicz, 1960, 278), izdvajanjem epistemičkog operatora dobila se mogućnost za takvo tumačenje propozitivnog sadržaja pitanja. Većina definicija značenja upitnog iskaza u lingvistici može se okarakterisati kao epistemička, pošto u prvi plan stavljaju zahtjev za informaciju (podsticaj, težnju za saznanjem). Na primjer, u red takvih ide i Žinkinova definicija i definicije date u Akademijinim gramatikama.

Performativna teorija Dž. Ostina (Austin, 1962) i teorija govornog čina Dž. Serla (Searle, 1969) koje su potekle iz Vitgenštajnovih ideja izvršile su veliki uticaj na semantičke studije jezika i širom otvorile vrata ravnopravnom uključivanju pragmatičkih faktora u semantiku. Prema Serlovoj teoriji, pitanje je ilokutivni (govorni) čin, čiji je cilj dobijanje informacije od adresata. Sadržaj pitanja čini bilo koja propozicija ili propozitivna funkcija, uz obavezu ispunjenja prethodnih uslova (nepoznavanje istinitosti propozicije ili elementa potrebnog za upotpunjavanje propozicije, nepostojanje izgleda da će adresat u datom trenutku dati potrebnu informaciju bez traženja), uslova iskrenosti namjere govornika i suštinskog uslova – postavljanja zahtjeva.

Pošto model govornog čina nije mogao predstaviti sve ilokutivne funkcije nekih tipova rečenica, Serl ga je dopunio teorijom indirektnih govornih činova (Searle, 1975). Da bi se objasnila mogućnost upotrebe iska za u drugim značenjima osim primarnog (doslovnog), moralo se pribjeći osloncu na sumu lingvističkih i nelingvističkih znanja učesnika u komunikaciji, racionalnosti opštenja i saradnje. Zbog toga je bilo potrebno uključiti nove pragmatičke komponente – konverzacione postulate Grajsa (Grice, 1975, 1978), među kojima najveća važnost pripada postulatu kooperativnosti. Kompleksnost jednog ovakvog modela dovela je i do revizije i do novih pokušaja jednostavnijeg opisa govornog čina sa osloncem samo na ilokutivnu funkciju i propozitivni sadržaj.¹⁶ U ovom duhu je i analiza srpskih da–ne pitanja S. Rakića.¹⁷

¹⁶ Ovaj pravac zastupaju B. Fraser, K. Bach i R. Harnish, a u izvjesnom smislu i A. Vježbicka (A. Wierzbicka, *Semantic primitives*. Frankfurt am Mein, 1972, ruski prevod 1985), koja ilokutivni operator razlaže na semantičke komponente.

¹⁷ Rakićeva analiza (1987) zahvata i pitanja kao indirektno govorne čine, pošto on pored informativnih izdvaja pretpostavna, dubitativna i retorička pitanja i pomoću njih dokazuje neadekvatnost Serlovog uslova (1), jasno datog za informativno pitanje. Rakić takođe koristi termin da–ne pitanja koji se na srpskom jezičkom području javlja u kontra-

Ono što je zajedničko i epistemičkoj logici i teoriji govornog čina pri tumačenju upitnog iskaza jeste shvatanje njegove semantičke strukture kao složene i to sa najmanje dvije komponente. Jedan od pogleda na upitnost kao na nestrukturirano značenje pripada A. V. Bondarku (Bondarko, 1978), koji ga svrstava u kategorijalna značenja, uspostavljajući vezu sa mišljenjem Peškovskog. Ovaj tip značenja, čije su karakteristike obaveznost za svaki čin funkcionisanja date jedinice ili klase jedinica, invarijantnost, sistematska relevantnost i oslonac na zatvoren sistem formalnih gramatičkih sredstava, Bondarko razrađuje u odnosu na morfološki nivo jezika i po analogiji ga prenosi na sintaksički.¹⁸

stivnim englesko-srpsko-hrvatskim radovima. Podjela pitanja na da–ne i pitanja sa upitnom rječju, relativno obična na anglojezičkom području (yes/no questions, wh-questions) zasnovana je na dva nezavisna kriterija: očekivanosti odgovora i strukturnih pokazatelja upitnosti. Ova terminologija se u literaturi o pitanju na slovenskom području manje koristi, a odgovarajuća podjela se tretira kao podjela na opšta i posebna (parcijalna) pitanja.

¹⁸ Bondarko (1978, 143) invarijantnost ne uzima striktno „invarijantno”. On je karakteriše na sl. način: „... absolutnaja dlja odnih tipov kategorial’noh značenij i otnositel’naja dlja drugih, kogda reč’ idet ob invariantnosti opredelennogo priznaka ili kompleksa priznakov v predelah central’noj sfery funkcionirovanija dannoj edinicy”.

3. SEMANTIČKA STRUKTURA UPITNOG ISKAZA I USLOVI REALIZACIJE

3.1. Dijaloška situiranost upitnog iskaza

Postavljeni ciljevi istraživanja upućuju nas na prethodno definisanje semantičke strukture upitnog iskaza, ali i na utvrđivanje uslova u kojima se iskaz realizuje sa ciljem da se dobiju relevantni podaci o funkcionalnim mogućnostima pojedinih tipova upitnog iskaza. Pojedinačno uzet, upitni iskaz, uz sve strukturne i funkcionalno-semantičke karakteristike eksplicirane u njemu, ne mora davati dovoljno podataka potrebnih za jednoznačno određivanje značenja i funkcije. Tu se u prvom redu imaju u vidu elementi značenja zavisni od komunikativnih uslova realizacije iskaza, odnosno od komunikativne situacije. Ovu vrstu informacija na jezičkom planu nosi dijaloško okruženje upitnog iskaza i pozicija koju on u dijalogu zauzima. Nadalje, dijalog daje podatke o smislaonoj povezanosti tekstualnih korelata, što može poslužiti kao faktor dešifrovanja značenjskog aspekta iskaza. Zbog toga smatramo da dijalošku poziciju upitnog iskaza treba uzeti kao relevantan faktor sistemskog značaja pri funkcionalno-semantičkoj analizi i dosljedno je pratiti.

L. Jakubinski (1922, preštampano 1986), definiše dijalog kao oblik govornog opštenja čije su relevantne karakteristike neposrednost, brza razmjena akcija i reakcija učesnika i automatizacija korišćenja jezičkih sredstava, što ima svoju psihofiziološku osnovu. On naglašava važnost percepcije u dijalogu, a takođe i važnost razlikovanja dijaloškog i monološkog oblika opštenja zbog, uslovno uzeto, prirodnosti jednog i artifičijelnosti drugog, što je prvobitno ideja L. Ščerbe.¹⁹

¹⁹ Jakubinski (1986, 34), navodi da je Ščerba u studiji „Vostočnoluzičkoe narečie” iznio ideju o prirodnosti dijaloga i artifičijelnosti monologa, kao i da je insistirao na važnosti dijaloga u jezičkom istraživanju. On sam obrazlaže ideju o prirodnosti dijaloga na sl. način: „Estestvennost’ dialoga možno utverždat’ glavnym obrazom v tom smysle, čto on sootvetstvuet kak smena akcij i reakcij takim social’nym faktam vzaimodejstvij, v kotoryh social’noe bliže vsego podhodit k biologičeskomu (psihofiziologičeskomu). Dialog, javljajas’ nesomnennym javleniem kul’tury, v to že vremja v bol’šej mere javlenie prirody, čem monolog.”

U literaturi o problemima vezanim za pitanje ono se uglavnom posmatra kao izolovan iskaz, a njegova inicijalna dijaloška pozicija češće se posmatra aksiomatski nego što se precizno utvrđuje. Za upitni iskaz je tako prećutno rezervisano mjesto replike – stimula, pa i onda kada se razmatra izolovano od tekstualnih korelata. Okolnost da se taj iskaz podjednako često sreće i u poziciji replike – reakcije, kao i indicije o vezi između značenja i dijaloške pozicije, nalažu da se pažljivije razmotre mjesto i funkcija upitnog iskaza u strukturi dijaloga.

Za najvažniji tekstualni korelat pitanja obično se smatra odgovor, verbalna reakcija na pitanje. Srpski termin *odgovor*, kao i ruski *ответ*, ne omogućuju razlikovanje odgovora u užem smislu, shvaćenog kao verbalno zadovoljenje zahtjeva za informaciju (značenje koje ima npr. engleski termin *answer*), i odgovora u širem smislu koji jeste reakcija na zadato pitanje, ali ne zadovoljava obavezno i potpuno taj zahtjev (engleski termin *response*).²⁰ Takav je slučaj ne samo kada je adresat nekooperativan i ne želi da da informaciju, nego i u mnoštvu slučajeva kada pitanje stimuliše dijalog, ali ne u cilju saznavanje nove informacije, nego, npr. molbom, prijedlogom ili traženjem dozvole.

– Можно? – он улыбнулся, показав красивые ровные зубы.

– Почему же нет?

(Кв. 341)

– Что вы хотите?

Саша положил перед ней вызов.

(Р. 51)

Ova okolnost je prvi od razloga koji nas upućuju na korišćenje termina replika – reakcija kako bi se izbjeglo stalno upućivanje na širinu odgovora.

Odgovor i pitanje čine najmanji kontekst koji može poslužiti u cilju istraživanja značenja i funkcije pitanja.²¹ Najčešće se takva cjelina posmatra

²⁰ J. Hintikka (1978, 279–300) analizira prirodu reakcije u terminima epistemičke logike i kao odgovor u užem smislu sm. „direct potential conclusive answer” i objašnjava: „it is one which brings out completely and not only partially the state of affairs specified by the desideratum” (278). Pod „response” podrazumijeva širi krug mogućih ali nepotpunih odgovora: „... they can usually be distinguished from conclusive answers. One symptom is that such a partial answer can typically be prefaced by ‘I do not know, but.’ “. Unutar odgovora u širem smislu mogu se nadalje izdvajati posebne podgrupe kao što to čini Ajdukiewicz (1960, 282–283).

²¹ U ruskoj lingvističkoj terminologiji takav tekst se označava kao „voprosno-otvetnaja para”.

sa čisto tekstualne tačke gledišta (npr. Москальская, 1979), rjeđe u funkciji problema vezanih za značenjsku stranu upitnog iskaza. Odgovor se uzima djelimično u obzir pri klasifikaciji pitanja kao kriterij očekivanosti odgovora, što je slučaj kod definisanja da/ne pitanja. U teoriji govornog čina odgovoru je data uloga pokazatelja uspješnosti (Searle, 1969), što nije ograničeno samo na govorni čin pitanja. Relevantni elementi značenja upitnog iskaza dobijeni su i deriviranjem iz mogućih i prihvatljivih odgovora.²² To ide u prilog stavu da je dijaloška cjelina važan pokazatelj značenja upitnog iskaza.

Minimalna dijaloška cjelina, sastavljena od upitnog iskaza u poziciji stimula i replike – reakcije, samo je jedan od mogućih oblika organizacije dijaloga. Stimulativno djelovanje upitni iskaz može imati i kada se nađe u okviru replike – reakcije. On tada najčešće nije samostalan, nego mu prethodi iskaz koji je prava reakcija na prethodni stimul i koji sa stimulom formira koherentnu smisaonu cjelinu:

- (...) Juče smo isprobali naš prvi bacač plamena.
- Ma nemoj! – iznenadi se Skender. – A na šta lici taj naš bacač? (C. 86)
- Пойдем послезавтра на каток, – предложила Варя.
- Почему именно послезавтра?
- Суббота, будет музыка. Ведь ты катаешься? (P. 57)

Komunikativni cilj ovog dijela replike – reakcije je saznavanje nove ili provjera ranije informacije, što vodi formiranju nove minimalne dijaloške cjeline, pošto slijedi odgovor:

- Катался когда – то. (P. 57)

U okviru replike – reakcije upitni iskaz može zauzeti i inicijalnu poziciju, što je praćeno odsustvom stimulativnog učinka:

- Pa, šta da radim sa ovim vašim knjigama?
- Sa mojim knjigama? Nisu to moje knjige. (Kov. II, 14)
- Vaša predavanja su najposećenija... (...) Čime tumačite taj uspeh?
- Mislite da je to uspeh? Moja predavanja nisu ni za koga obavezna. (Kap. 31)
- С котами нельзя.
- Я извиняюсь, – задрбезжал длинный (...), – с котами, вы говорите? А где же вы видите кота? (Б. 762)

²² J. Hintikka, 1978; R. Lang, 1978; M. S'widzin'ski, 1973.

- Кто это к тебе приходил сейчас?
- Приходил – то? Генерал, дважды Герой Советского Союза. (Ш. 2, 158)

Obično se funkcija takvih pitanja kreće od izbjegavanja odgovora, preko indirektnog odgovora do izražavanja reakcije na stav sagovornika, a ne na sadržaj stimula. Upitni iskaz kao preponovani dio reakcije u ovim slučajevima djelimično ili potpuno ponavlja sadržaj stimula, pa se ponekad naziva i eho-pitanjem. U literaturi o pitanju u ruskom jeziku relativno često se tretira kao „непереспрос”, što je suviše uopštena odrednica s obzirom na mnoštvo mogućih funkcija.²³

Upitni iskaz može, naravno, biti sasvim samostalan u poziciji replike – reakcije:

- Что же, мне целоваться с мошенниками и подлецами, что ли?
- Где же ты видишь мошенников и подлецов? (Ч. 300)

U ovakvom slučaju on nema stimulativnu vrijednost niti funkciju saznavanja nepoznate informacije, već, naprotiv, zadovoljava na posredan način i obično sa emocionalnim nabojem komunikativni cilj prethodne replike. Kod nekih autora je takav iskaz označen kao indirektni odgovor (Апутьюнова, 1970).

Mogućnosti strukturiranja dijaloga i mjesto upitnog iskaza u njemu drugi su relevantan razlog da se opredijelimo za termin replika – reakcija kao obuhvatniji od termina odgovor. Navedene oblike organizacije najmanje dijaloške cjeline smatramo osnovnim, što podrazumijeva postojanje varijantnih modela.²⁴

Zalaganje za tretman upitnog iskaza u dijaloškom okruženju ne negira relevantnost monološkog oblika teksta u ispitivanju značenja i funkcije. Upitni iskaz u monologu podrazumijeva drugačiju strukturu komunikativne situacije (npr. odsustvo elementa kao što je adresat ili jasna definisanost situacije u odnosu na parametre kao što su ja-sada-ovdje), što neizostavno

²³ G. A. Vejhmán (Voprosy jaz., 3, 1987, 69–79) razlikuje „perespros” od djelimično izmijenjenih ponavljanja pitanja i ekvivalenata ponavljanja. „Perespros” može biti korelat ne samo pitanja nego i iskaza drugih komunikativnih tipova, a kada se pojavljuje kao korelat pitanja, onda stoji ispred odgovora, izdvojen je graničnim signalima, čuva red riječi pitanja i ima povišenu intonaciju.

²⁴ Osnovni oblici organizacije dijaloške cjeline opisani sa osloncem na koreferentnost replika dati su u neobjavljenom saopštenju D. Mirić, Pitanje kao faktor organizacije i delimitacije dijaloških cjelina, XII kongres SSD Jugoslavije, 7–9. sept. 1988, Novi Sad.

pokazuje specifičnosti funkcije iskaza, ako ne i semantičke strukture. Može se pretpostaviti da monološko okruženje pruža relevantne podatke za grupu upitnih iskaza tradicionalno označenu kao retorička, koja ne obavezuje adresata na odgovor, a po našem mišljenju ne podrazumijevaju ni direktno obraćanje određenom adresatu:²⁵

Nismo mogli poverovati da je bio toliko naivan ili raspamećen da od nas, koje je čitavog dana izazivao, ponižavao i mučio – sad traži nekakvu milost. Zašto nas je onda čekao? Čemu li se samo nadao? (Šć. 65)

„...спросил самого себя: – Мог ли он оклеветать отца? И ответил почти твердо: – Мог”. (Бонд. 345)

Sa druge strane, monološko okruženje, kao ni izolovana pozicija, ne može dati sve parametre relevantne za upitni iskaz u njegovoj primarnoj funkciji saznavanja nepoznate informacije.

Sagledavanje upitnog iskaza u kontekstu daje mogućnost da se relativno pouzdano odrede situativna uslovljenost forme i sadržine iskaza, pri čemu i komunikativna situacija ima izvjesnu informativnu vrijednost (Якубинский, 1986, 49). Tipske komunikativne situacije povlače za sobom korišćenje tipiziranih jezičkih sredstava, što vodi konvencionalizaciji. Upitni iskaz podliježe konvencionalizaciji u znatnoj mjeri, a njegovo smještanje u dijaloški okvir može i ovdje dati rezultate.

3.2. Semantička struktura upitnog iskaza

Početno opredjeljenje da se kontrastivni opis sredstava za izražavanje upitnosti u ruskom i srpskom jeziku ostvari polazeći od značenja prema sredstvima upućuje na prilaz semantičkoj strukturi upitnog iskaza sa sistemsko-lingvističkog aspekta prije nego sa pragmatičkog. Tu se u prvom redu imaju u vidu lingvistička tumačenja semantike upitnog iskaza oslonjena na logičku strukturu kako je vidi epistemička logika.

Kao što je već rečeno u odjeljku 3.1, semantička struktura upitnog iskaza se u takvom slučaju predstavlja kao složena, sastavljena od interoga-

²⁵ Sličan stav ima F. Kiefer (1980, 98): „Genuine rhetoric questions are, for example, (I) questions used in soliloqui and (II) questions used for asking ourselves (e.g., in context of argumentation).”

tivnog operatora i propozitivnog sadržaja.²⁶ Ovo ilustruje i jedna od mogućih formula logičke strukture pitanja, gdje je *a* rečenica, odnosno propozitivni sadržaj pitanja (Hiž, 1978, xi):

$$(x?) [x(a)]$$

Ovakva struktura odgovara pitanjima tipa *Is Jean reading a book?* (Čita li Džin knjigu?). Interogativni operator javlja se na semantičkom planu kao komponenta predstavljena izrazom ‘učini da znam.’, ‘želim da znam *x*’ i sl., koja svoj jezički izraz nalazi u strukturnim sredstvima tipa partikula, zamjeničkih upitnih riječi i prozodijskom, tj. u intonaciji. Za ovu priliku opredijeljujemo se za predstavljanje putem formule ‘želim da znam *x*’ (‘хочу узнать *x*’), kako je data u Ruskoj gramatici ‘79 (II, 817–818).

U pojmovno-terminološkoj aparaturi pragmatičkog pristupa upitnom iskazu ovoj komponenti bi odgovarao pojam ilokutivne snage koja je u suštini skup uslova komunikativne prirode, a ne semantička komponenta (Bierwisch, 1980, 24).

Semantički sadržaj upitnog iskaza predstavljen semom ‘želim da znam *x*’ i propozitivnim sadržajem pripada pitanju u njegovoj osnovnoj funkciji, saznavanju nepoznate informacije, pri čemu se kao obavezna podrazumijeva dijaloška pozicija replike – stimula.

Kada se radi o propoziciji kod upitnog iskaza, postavljaju se dva nivoa posmatranja. Jedan se tiče oblika propozicije koja stoji u osnovi iskaza, a drugi konkretne semantičke realizacije predikatsko-argumentske strukture. Upitni iskaz može sadržati propoziciju u cjelini ili propozitivnu funkciju, što podrazumijevamo pod „oblikom propozicije”. Osnovna semantička razlika među upitnim iskazima formira se na ovom nivou i reflektuje na funkcionalni i formalno-strukturni plan. Zbog toga oblik propozitivnog sadržaja može da posluži kao primarni kriterij klasifikacije upitnih iskaza na dvije grupe:

(1) upitni iskazi u kojima je propozicija izražena u cjelini, predstavljeni formulom <i>?(p)</i> :	
Ima li još kakve hartije?	(N. 225)
Je li bila na sekretarijatu?	(R. 16)
Она была на бюро?	(P. 10)
Продолжаєте ли ви писать о войне?	(ЛГ. 41)

²⁶ Takav postupak primjenjuje npr. Hintikka (1978), Hiž (1978) prema Kubin'skom (Wstęp do logicznej teorii pytan', Warszawa, 1971).

(2) upitni iskazi u kojima je izražena propozitivna funkcija, predstavljeni formulom $?(x(p))$:

Zašto ste nervozni? (Kap. 24)

Kako to misliš? (Č. 114)

Когда мы встретимся? (P. 88)

А это кто у тебя? (Гр. 164)

O propoziciji (propozitivnom sadržaju) govorimo i u slučaju kada propozitivni sadržaj nije leksički ekspliciran u datom iskazu usljed djelovanja elipse (npr. *Je li? Kuda? Zašto?*), ali se može rekonstruisati zahvaljujući koreferentnosti replika u dijalogu.

Data podjela iskaza prema obliku propozitivnog sadržaja podudara se sa podjelom na opšte i posebno pitanje, pošto se saznavanje nepoznate informacije u prvom slučaju tiče čitave situacije, a u drugom slučaju samo jednog elementa situacije.

Treći oblik propozitivnog sadržaja imaju tzv. alternativna ili disjunktivna pitanja, u kojima je izražena propozicija u cjelini i njen disjunkt, predstavljen formulom $?(p) \vee \text{ne } (p)$:

Видел он или не видел? (Бонд.)

Piše li ili čita? Piše li ili ne piše? (Musić.)

Disjunkt propozicije relativno često biva podvrgnut elipsi i reprezentovan opštom negacijom (нет, не – Piše ili ne?), pa se opravdano može postaviti pitanje nužnosti izdvajanja ovog oblika propozitivnog sadržaja. Realno je pretpostaviti da funkcionalne mogućnosti iskaza ovakve semantičke strukture nisu jednake mogućnostima drugih dvaju tipova, ali da su bliže funkcijama pitanja sa propozicijom. Ovaj tip pitanja neće biti posebno analiziran kako bi se izbjeglo dodatno osložnjavanje teme.

Izdvojena komponenta 'želim da znam x' može se smatrati konstitutivnom semom ovog tipa iskaza, obaveznom u semantičkoj strukturi svake realizacije, semom na osnovu koje se upitni iskaz prepoznaje kao takav. Ukoliko se prihvati da semantička struktura definisana na ovakav način čini osnovu za realizaciju funkcije saznavanja nepoznate informacije (primarne funkcije upitnog iskaza), postavlja se pitanje njene dovoljnosti za realizaciju drugačijih funkcija. Npr. nesporna je funkcija upitnog iskaza u izražavanju emocionalnih značenja, npr. iznenađenja: Kolar, zar i ti? (Bl. 101);

Отец! Что ты? Что ты говоришь? (Г. 68), *Оче! Što je tebi? Što to govoriš?* (G. 96).

Semantička struktura ovakvih iskaza ne može biti predstavljena na zadovoljavajući način izdvajanjem samo dviju komponenata:

Kolar, zar i ti?	→	‘želim da znam (Kolar, činiti)’
Что ты?	→	‘želim da znam (ti, činiti)’

Ni kada bi se izdvojila komponenta ‘razlog’, parafraza semantičke strukture ovih iskaza ne bi bila zadovoljavajuća, pošto izostaje komponenta ‘iznenađen sam’ koju govornik unosi u strukturu. Za adekvatnu parafrazu može se smatrati ona koja sadrži i ovakvu komponentu: ‘iznenađen što p, želim da znam (ti, činiti)’.

Slična je situacija kada govornik formuliše upitni iskaz izražavajući i pretpostavku da će odgovor biti potvrđan: *Вы, наверное, хорошо стреляете?* (B. 694), *Vi sigurno dobro gađate?* (B. 274). Parafraza njihove semantičke strukture pokazuje neophodnost unošenja komponente koja ukazuje na govornikovu sigurnost u pozitivan ishod:

Вы, наверное, хорошо стреляете? → ‘siguran u pozitivnu procjenu p, želim da znam (vi, pucati)’.

Ako je funkcija saznavanja nepoznate informacije zasnovana na određenoj semantičkoj komponenti i vezanosti za određenu dijalošku poziciju (tj. određeni uslov realizacije), onda se može pretpostaviti da i izmijenjene funkcije upitnog iskaza moraju biti zasnovane na drugim semantičkim komponentama i na drugačijim uslovima realizacije. Takve komponente vidimo u modalnim okvirima u koje ulazi propozicija da bi se pretvorila u semantički sadržaj iskaza, uz konstantnu prisutnost konstitutivne seme u semantičkoj strukturi iskaza. Izmjena dijaloških uslova realizacije u prvom redu treba da znači poziciju replike – reakcije za upitni iskaz.

O modalnim komponentama i njihovoj klasifikaciji u teoriji nema jedinstvenog mišljenja: dok jedni autori prihvataju podjelu na objektivni i subjektivni modalni okvir (Касевич и Храковски, 1985; Бондарко, 1990), drugi isključuju validnost teze o objektivnoj modalnosti (Grzegorzcykowa, 1990), a treći uvode pojam modusa (Апутьюнова, 1988). Analiza navedenih primjera pokazuje da je za pravilno tumačenje semantike i funkcije upitnog iskaza potrebno u prvom redu uzeti u obzir komponente koje čine subjektivni modalni

okvir, a čija je suština određivanje odnosa između modalnog subjekta, po pravilu govornika, i propozitivnog sadržaja (Касевич-Храковски, 1985, 14). Spisak subjektivnih modalnih komponenata je otvoren, a među najrelevantnije spadaju komponente kao što su neophodnost, obaveznost, mogućnost (vjerovatnost), ocjena i niz emocionalnih komponenata (Касевич-Храковски, op. cit.).²⁷ Sve ove komponente čine irealnost u širem smislu, nalazeći svoj jezički izraz u gramatičkim ili leksičkim sredstvima jezika, a kad se radi o emocionalnim komponentama i u prozodijskim.

Bazična razlika između subjektivnog i objektivnog modalnog okvira sastoji se u tome što objektivni ne zavisi od procjene propozitivnog sadržaja od strane govornika (koji time postaje modalni subjekat), nego se tiče odnosa realnosti–irealnosti između predikata i aktanata u okviru propozicije. Dominantno obilježje objektivnog (unutrašnjeg) modalnog okvira je značenje realnosti (aktuelnosti, faktivnosti), izraženo oblicima sintaksičkog indikativa (Бондарко, 1990, 72), ali se ni irealnost odnosa između predikata i aktanata ne može isključiti. Ima se u vidu irealnost u širem smislu, konkretizovana kao jedno od alternativnih značenja – mogućnosti, namjere ili želje, koje ne zavise od procjene govornika, nego su svojstva subjekta propozicije.²⁸ Sa druge strane, po mišljenju A. V. Bondarka, pored formi indikativa, realnost u širem smislu obuhvata i „индикативное выражение возможности, необходимости, желания, а также выражение реальности, осложненной оценкой достоверности” (1990, 73), što u izvjesnoj mjeri briše razliku između subjektivnog i objektivnog modalnog okvira. Ovakvo širenje granica realnosti prihvatljivo je samo u slučajevima kada se radi o podudarnosti modalnog subjekta vanjskog okvira i subjekta propozicije/modalnog subjekta unutrašnjeg okvira (Я могу /мог, смог, смогу/ это сделать; Вероятно, я могу/мог, смогу/это сделать; Я хочу /собираюсь/ это сделать; Бондарко, op. cit. str. 73).

²⁷ Relativno iscrpan spisak subjektivnih modalnih značenja dat je npr. u Kratkoj ruskoj gramatici AN SSSR, 1990, 499–500). A. B. Бондарко (TFG, 1990, 67–68) modalne komponente razvrstava u šest grupa, ubrajajući u modalne komponente i afirmaciju/negaciju i komunikativni cilj (koji se ovdje posmatra kao konstitutivna sema upitnog iskaza).

²⁸ Ovu vrstu irealnosti Касевич и Храковски (1985, 10–11) ilustruju slijedećim primjerom: npr. predikat ‘darit’ obrazuje propoziciju sa aktantima ‘Ivan’, ‘brat’, ‘kniga’: ‘darit’ (‘Ivan’, ‘kniga’, ‘brat’). Ako su predikat i aktanti vezani odnosom realnosti, semantička struktura ima oblik ‘Ivan daet knigu bratu’, dok široko shvaćeni odnos irealnosti daje strukturu ‘Ivan možet dat’ knigu bratu’, ‘Ivan hočet dat’ knigu bratu’, ‘Ivan sobiraetsja dat’ knigu bratu’.

Što se tiče semantičke strukture upitnog iskaza, ona je u prvom redu podložna modifikaciji putem aktuelizacije subjektivnih modalnih komponenata, ali pokazuje da se mogućnost shvaćena kao sposobnost subjekta propozicije ne može isključiti iz kruga objektivnih modalnih komponenata. Npr. mogući su upitni iskazi u srpskom jeziku sa dvostrukim tumačenjem komponente mogućnosti:

Možete li podići ovaj kofer? =

- (1) 'želim da znam (vi, mogućnost, podići, kofer)'
- (2) 'očekujući da možete učiniti p, želim da znam (vi, mogućnost, podići, kofer)'

Okolnost da se iskaz sa prvom varijantom tumačenja (mogućnost kao sposobnost) realizuje u primarnoj funkciji saznavanja nepoznate informacije ukazuje da ovu komponentu treba uključiti u ograničeni spisak sema u funkciji objektivnog modalnog okvira, pored želje i namjere kako to definišu Kasevič i Hrakovski (op. cit). Druga interpretacija po pravilu se vezuje za izražavanje molbe pomoću pitanja i u srpskom i u ruskom (Вы сможете поднять этот чемодан?).²⁹

Prihvatanje ovakvog stava upućuje da naša polazna definicija semantičke strukture upitnog iskaza treba da bude korigovana u tom smislu i da se pri tome mora voditi računa o aktuelizaciji/neaktuelizaciji subjektivnog modalnog okvira. Tako ćemo za osnovnu smatrati semantičku strukturu koja pored seme 'želim da znam x' sadrži propoziciju uključenu u objektivni modalni okvir koji podrazumijeva realnost u širem smislu. Pri parafraziranju značenja upitnog iskaza ova komponenta se neće posebno eksplicirati.

Ovakav sadržaj upitnog iskaza može se smatrati za osnovni, tipični ili prototipski za iskaz u funkciji saznavanja nepoznate informacije, a biće označen kao **nemodifikovano** ili **čisto-upitno značenje**. Pod modifikovanim upitnim značenjem podrazumijevaćemo sadržaj upitnog iskaza u čijoj je strukturi aktuelizovan i subjektivni modalni okvir (predstavljen komponentama iz sfere irealnosti, nefaktivnosti).

Semantička komponenta 'želim da znam x' koju smo, kao najvažniju komponentu (Апутьюнова, 1976, 115), označili kao „konstitutivnu semu” odgovara pojmu trećeg, komunikativnog okvira kod Kaseviča i Hrakovskog (op. cit. 15). Ovaj okvir je obavezan, a sastoji se u izboru jednog od

²⁹ Trenutno ostavljamo po strani konstrukcije sa kondicionalom koje u oba jezika izražavaju učtiviju molbu.

tri tipa komunikacije: prenosa informacije, traženja informacije ili upotrebe informacije u regulativne svrhe.

Negacija kao logička i jezička univerzalija nalazi svoj izraz na različite načine u semantičkoj strukturi i funkcionisanju jezičkih iskaza raznih tipova, pa i upitnih. Semantička komponenta negacije nije zanemarljiva u odnosu na značenje i funkciju upitnog iskaza, ali su problemi koje takve strukture postavljaju pri istraživanju složeni i zahtijevaju posebnu pažnju. Kao tri osnovna kruga problema vidimo postojanje upitnih iskaza čija se forma i značenje mogu odrediti na slijedeći način:

- (1) upitni iskazi sa negacijom u leksičko-sintaksičkoj strukturi i čisto-upitnim značenjem;
- (2) upitni iskazi sa negacijom u leksičko-sintaksičkoj strukturi i modificovanim upitnim značenjem;
- (3) pozitivno formulisani upitni iskazi sa „negativnim” značenjem (negacija, negativna ocjena).

Zbog svoje složenosti na logičko-semantičkom planu prvi tip iskaza neće u ovoj disertaciji biti posebno razmatran, dok će drugi biti samo djelimično uključen u analizu (ruska pitanja sa složenom partikulom не...ли, srpska sa *zar ne*). Treći tip će biti posmatran kao jedna od funkcija pozitivno formulisano upitnog iskaza.

3.3. Komunikativni uslovi realizacije upitnog iskaza

Upitni iskaz čisto-upitnog značenja, upotrebljen za saznavanje nepoznate informacije u cilju upotpunjavanja znanja govornika označava se u literaturi kao **pravo pitanje, čisto, informativno, pa i čisto-informativno pitanje**.³⁰ U istoj mjeri u kojoj se sve ovakve strukture odlikuju podudarnim semantičkim karakteristikama, moraju se odlikovati i podudarnim komunikativnim karakteristikama. Prva takva karakteristika odnosila bi se na

³⁰ Termin „čistyj vopros” nalazimo najprije kod Peškovskog, a zatim i kod drugih ruskih autora, npr. Raspopova, koji ipak kao osnovni termin koristi „sobstvenno-voprositel'noe predloženie”. Musić uvodi t. „informativno pitanje”, što Restan modifikuje u „čisto-informativnyj vopros”. U engleskom se up. „real question”, u njemačkom „reale Frage”, „echte Frage”

mjesto iskaza u dijalogu: za konstantu realizacije iskaza sa čisto-upitnim značenjem može se smatrati pozicija replike – stimula, bez obzira da li u strukturi dijaloške cjeline zauzima mjesto samostalne inicijalne replike (a), ili postponovanog dijela replike – reakcije (b):

- a) 1. – Podnaredniče, jesi li ti oženjen?
– Jesam, gospodine poručniče. (Kov. I, 95)
2. – Хороший он человек?
– Он – то? Жох – мужчина. Пройда, сквозь огонь и воду прошел.
(Ч. 330)
- b) 1. – И так далее и так далее...(...) – все это общие места, избитые фразы, которыми не поможешь...
– Утомительно с тобой говорить (.../. Как хорошо собака нарисована! *Это с натуры?*
– С натуры. (Ч. 323)
2. – I tako dalje, i tako dalje. (...) – sve su to opšta mesta, izlizane fraze koje ne pomažu.
– Zamorno je govoriti s tobom. Kako je lepo naslikano ovo pseto! *Je li to prema prirodi?*
– Prema prirodi. (Č. 65)

Postojanje replike – reakcije koja u potpunosti zadovoljava komunikativni cilj stimula – što je po definiciji **odgovor** – moglo bi se smatrati za konstantu situacije samo u idealnom slučaju, a to znači kada sagovornici u potpunosti poštuju princip kooperativnosti.³¹ U realnoj komunikativnoj situaciji kooperativnost adresata može varirati od odbijanja bilo kakve saradnje, preko neverbalne reakcije i indirektog odgovora, do informativno redundantne replike. Bez zanemarivanja te okolnosti, značenje i funkcija upitnog iskaza mogu se istražiti samo u korelaciji sa replikom – reakcijom, nezavisno od toga daje li ona minimum (kao što su opšta afirmacija/negacija: Da/Ne) ili maksimum informacija. Odsustvo reakcije od strane adresata, bez obzira na uzrok, ne može osporiti iskazu upitnost, ali informativan odgovor pokazuje da je adresat identifikovao funkciju upitnog iskaza kao zahtjev za informaciju, te tako postaje i pouzdan pokazatelj njegovog značenja.

– Ты вчера у Лены сидел?	– Ti si jučer bio kod Lene?
– Да.	– Da.

³¹ H. P. Grice (1975) definiše princip kooperativnosti učesnika u komunikaciji i maksime koje ga moraju pratiti da bi se ostvarila komunikacija.

– Весело было?	– Je li bilo veselo?
– Как всегда. пили чай ... пели.
спорили.	– Kao i uvijek. pili smo čaj. pje vali.
prepirali se.
(Г. 10)	(G. 11)

Postojanje najmanje dvaju učesnika u komunikaciji, govornika i adresata, takođe se može smatrati za konstantu realizacije upitnog iskaza nemodifikovanog značenja, iako je, s obzirom na dinamiku realne komunikativne situacije, fiksiranje govornika i adresata u analizi dijaloške cjeline i komunikativne situacije uvijek uslovno. Redovno se mora imati u vidu da je uslovni govornik i recipijent replike, a adresat ujedno pošiljalac tražene informacije i mogući agens novog stimula. Ipak, potreba da se bar aproksimativno odredi koji iskaz je pitanje u pravom smislu riječi, nalaže da se kao komunikativni uslov realizacije utvrdi postojanje/nepostojanje adresata u komunikativnoj situaciji. Da bi potreba za informacijom bila zadovoljena, neophodno je da adresat postoji, a po pravilu je to sasvim određeni adresat, prisutan u realnosti komunikativne situacije. Jezički signali određenosti adresata pripadaju leksičkom i gramatičkom nivou: lična imena, lične zamjenice (ti, vi), lice glagola, pri čemu je u ruskom izrazito velika frekvencija ličnih zamjenica kao sredstva eksplikacije lica.

– Ты куда? – спросила Катя.	
– Домой.	(P. 6)
– Kuda ćeš? – upita Kaća.	
– Kući.	(R. 10)
– Умете ли да kuvate? – upita je iznenada punim ustima.	
– Umem.	(Kap. 9)
– Можно мне? – вскочил Кречетов.	
– Одну минуту. Кончил, Ивлев?	(Ш. 1, 149)

Eksplikacija adresata nije obavezna u leksičko-sintaksičkoj strukturi iskaza, pogotovu ako komunikativna situacija podrazumijeva neposredan kontakt učesnika, ali odsustvo adresata ili njegova neodređenost koja se može dokazati u strukturi komunikativne situacije ili jezičkim pokazateljima, mogu poslužiti kao sredstvo za dokazivanje modifikacije značenja i promjene funkcije upitnog iskaza. Tipičan primjer za relevantnost uslova koji se definiše kao „određenost adresata» su retorička pitanja, kod kojih se po pravilu ne može utvrditi određeni adresat, drugi učesnik u komunikaciji, niti funkcija saznavanja nepoznate informacije.

– Jesmo li stvarno žudeli za njim? Ili smo se samo na taj način zavaravali – pokušavajući da uteknemo od samih sebe? Šta se to svima nama dešavalo? (Šć. 84–85)

Problem adresata se ipak ne može postaviti kao opozicija prisustvo/odsustvo, jer bi se u tom slučaju sve funkcije upitnog iskaza svele na opoziciju pravo pitanje–retoričko pitanje, što ipak ne odgovara stvarnom stanju. Modifikacije značenja i promjena funkcije mogu biti uslovljene i pokazane još i (a) uopštenošću adresata i (b) usmjerenošću na samog govornika.

Na uopštenost, neodređenost adresata ukazuju iskazi sa raznim jezičkim signalima deagentivnosti:

Зачем же отказываться от того, что предлагается по закону?	Заšto odbijati ono što pripada po zakonu?
(Б. 721)	(B. 300)

Можно мне? – вскочил Кречетов.	Сlobодно? Може ли се учи? (razg.)
(Ш. 1, 149)	

Какого еще института? – закричал Сольц. – При чем тут институт?! Чего вы сюда все ходите?	Кakvog sad fakulteta? – dreкну Solc. – Šta će sad tu fakultet?! I šta ste svi ovamo na- valili?
(Р. 49)	(R. 76)

Pojava deagentivacije iskaza može izgledati paradoksalna u odnosu na problem određenosti adresata, ali je deagentivacija način dezaktuelizacije iskaza, koja obuhvata i potiskivanje informacije o adresatu kao elementu komunikativne situacije.

Na sličan način se komunikativni uslovi mijenjaju i usmjeravanjem pitanja samom sebi, odnosno identifikacijom govornika i adresata:

Ко ли га је саслушавао у болници, ровитог, усамљеног,
операисаног, под седативима? (Crn. 163)

Уж не схожу ли я с ума? Откуда ж эти отражения? (Б. 607)

Čisto-upitno značenje i funkcija saznavanja nepoznate informacije, realizovani uz uslov pozicije stimula u dijalogu i usmjerenost na određenog adresata, čine bazu za utvrđivanje relevantnih formalno-strukturnih karakteristika pitanja koje se mogu podvrgnuti kontrastiranju. Ova grupa iskaza čini i oslonac za određivanje ostalih funkcionalno-semantičkih i formalno-strukturnih mogućnosti ovog komunikativnog tipa.

4. UPITNI ISKAZI SA POTPUNOM PROPOZICIJOM

4.1. Oblik propozitivnog sadržaja upitnog iskaza

U nastojanju da dođemo do kontrastivnog opisa sredstava za izražavanje upitnosti u ruskom i srpskom jeziku iskaze ćemo podijeliti na dvije grupe prema obliku propozitivnog sadržaja (sa propozicijom i sa propozitivnom funkcijom), dajući prvenstvo grupi sa propozicijom u osnovi.

Cilj nam je da najprije utvrdimo koja sredstva i na koji način izražavaju čisto-upitno značenje i na koji način se izražava razlika između čisto-upitnog i modificovano-upitnog značenja. Pri tome polazimo od značenja predstavljenog na način dat u gl. III:

‘želim da znam (p)’,

podrazumijevajući objektivni modalni okvir.

Upitni iskazi sa ovakvim oblikom propozitivnog sadržaja, najčešće označeni kao opšte pitanje, zastupljeni su u oba jezika, a za izražavanje upitnosti koriste strukturna i supersegmentna sredstva. Na osnovu dominantne vrste sredstava izdvajaju se dva formalno-strukturna tipa:

a) tip sa dominantnom ulogom intonacije, bez strukturnih pokazatelja upitnosti:

- Я похож на него?
- Ой, что вы! Совсем ни капли! (Г. 10)
- Ты стихи любишь? (III. 1, 2, 157)
- Da vam pomognem? – ponudi se Una.
- Ne hvala! – odbi on. – Pranje suda me smiruje. (Kap. 16)
- Vi znate šta je bilo sa njenim mužem?
- Znam. (Kov. II, 16)

b) tip koji sadrži upitnu partikulu *ли* u ruskom, čiji je ekvivalent u srpskom partikula *li* i konstrukcije *da li, je li*, uz funkcionalno manje značajnu intonaciju:

- Продолжаєте ли вы писать о войне? (ЛГ, 41)
- Нет, больше о войне я не пишу. (Б. 438)
- Знаешь ли грамоту? (Бл. 48)
- Смем ли znati kud vozimo? (Бл. 34)
- То nije ni moje ni tvoje. (Cm. 116)
- Je li ti dosta godina? (Cm. 116)
- Jeste, Maraš.
- Da li si oborio nekog Nemca?

Za prvi strukturni tip koristićemo termin *tonski iskaz (tonsko pitanje)*, a za drugi *li iskaz (li pitanje)*, kao najekonomičnije.³²

4.2. Upitni iskazi sa propozicijom u ruskom jeziku

Kada je riječ o upitnom iskazu sa propozicijom u ruskom jeziku, uz partikulu *ли* redovno se navode partikule *разве* i *неужели* koje uz upitnost izražavaju i dodatne značenjske komponente, pa iskazi u kojima se javljaju ne odgovaraju parametrima utvrđenim za čisto-upitne iskaze. Analogan je slučaj i sa ostalim partikulama u ruskom (*ведь, что ли* i dr.) i srpskom jeziku (*zar, zar ne*).

Prije prelaska na analizu leksičko-sintaksičkih struktura, pomenućemo problem primarnosti koji se može postaviti u vezi sa dva pomenuta načina strukturiranja, pošto se u literaturi o pitanjima u ruskom jeziku zapažaju različiti stavovi o tome. Problem bi se mogao definisati ne samo na nivou frekvencije upitnih iskaza strukturiranih na data dva načina, nego i na nivou odnosa čiste i modifikovane upitnosti, jer se značenja tumače vezano za načine izražavanja. Naime, u dijelu literature kao jedini pouzdan pokazatelj upitnosti tretira se partikula *ли*, a u drugom se za tipičniji način signalizacije značenja smatra intonacija. U starijoj literaturi na prvo mjesto se stavljaju

³² Termini *tonsko pitanje* i *li pitanje* preuzeti su od S. Rakića (1987).

partikule, pa i u Akademijinim gramatikama '60 i '70. P. Restan (1972, 28–29) stavlja intonaciju na prvo mjesto među sredstvima za izražavanje upitnosti, ali više deklarativno (moguće i zato što ga na to obavezuje frekvencija), pošto nakon toga zaključuje: „Беспорным критерием формальной вопросительности является наличие в предложении специальных вопросительных морфем. В общевопросительных предложениях такими морфемами выступают так называемые вопросительные частицы (*ли, разве, неужели* и др.). Среди них выделяется частица *ли*, которая сама по себе не имеет никакого лексического значения, но выполняет в предложении функцию чисто грамматической морфемы (...)”.

Sličan je stav Baranova i Kobozeve (1983), koji kažu da se pozitivna *ли* pitanja upotrebljavaju u situacijama nepostojanja polazne pretpostavke, dok tonsko pitanje vezuju pretežno za situacije u kojima je polazna pretpostavka takoreći neizbježan elemenat.³³

Akademijina gramatika '80 (386–387) stavlja intonaciju na prvo mjesto među sredstvima za izražavanje upitnosti ne skrećući pažnju na semantičke modifikacije. Kada je riječ o partikuli *ли*, u istoj mjeri se govori o modifikovanim i čisto-upitnom značenju.

Izričit stav o partikuli *ли* kao signalu značenja sumnje u semantici pitanja iznosi J. A. Brizgunova (1977, 155). Ona kao osnovna sredstva za izražavanje čiste upitnosti u ruskom jeziku vidi upitnu riječ (posebno pitanje) i intonaciju u sadejstvu sa leksičko-sintaksičkom strukturom i kontekstom (opšte pitanje).

Ruska gramatika '79 (AN ČSSR, II, 818) bliža je ovom drugom stavu o funkciji partikule *ли*: „Замкнутый вопрос в русском языке *иногда* (podvukla D. M.) выражается посредством частицы *ли*: *Доживет ли он до этого лета?* (...). Частица *ли* в разговорном языке вносит в вопрос, как правило, побочные оттенки сомнения и т.п.”.

Statistički podaci pokazuju dominaciju tonskog iskaza u tekstovima umjetničke književnosti: Restan (1972, 111) navodi podatak da *ли* pitanja u tom dijelu njegovog korpusa čine 17% (udio raste u epistolarnoj prozi i poslovnom stilu), dok podatke o učestanosti tonskog pitanja (pitanje „zero” u njegovoj terminologiji) ne daje sumarno, niti u poređenju sa *ли* pitanjima, već za pojedine grupe formirane zavisno od rasporeda subjekta i predikata

³³ O stavu Baranova i Kobozeve (1983, 270) biće više riječi u odjeljku o *ли* pitanju (7.1.2.).

u upitnoj rečenici. Nije, ipak, sporno da ovaj način strukturiranja pitanja dominira i u njegovom korpusu.

U magistarskom radu R. Trajkovića (1987, ruk. 39) daje se podatak da *ли* pitanja u dijelu korpusa na ruskom jeziku učestvuju sa 2,71%, a pitanja bez upitne riječi (tonska) sa 32,46% (str. 58).³⁴

Provjera učestanosti navedenih dvaju načina strukturiranja na korpusu ruskih primjera ekscerpiranih iz umjetničke književnosti za ovu disertaciju, pokazuje da među opštim pitanjima 91,98% čine tonska, a 3,26% *ли* pitanja. Ostatak se odnosi na opšta pitanja sa konstrukcijama *не... ли, что ли*, partikulama *разве, неужели*, koje su izdvojene kao signali modifikovane upitnosti. Na tekstovima iz publicistike učešće *ли* pitanja raste na 8,91%.

Svi podaci o učestanosti navode na zaključak da upitne iskaze sa intonacijom kao pokazateljem upitnosti treba smatrati za dominantan oblik pitanja u ruskom jeziku, a intonaciju isto toliko pouzdanim signalom upitnosti koliko i partikulu *ли*. Što se tiče povezanosti između semantike i strukture, nije moguće isključiti ni jednu vrstu veze.

Prelazeći na opis tonskog pitanja u ruskom jeziku pažnju ćemo prvenstveno usmjeriti na mogućnost izražavanja čisto-upitnog značenja i razlikovanja od modifikovanog upitnog značenja bez oslonca na leksičko-sintaksička ili gramatička sredstva. Upotrebi ove vrste sredstava biće posvećena naredna glava.

4.2.1. Strukture sa intonacijom kao signalom upitnog značenja

Istraživanje intonacije ruskog jezika J. A. Brizgunove i tipologija osnovnih intonacionih konstrukcija koja je proizašla iz njega idu u prilog mišljenju o pouzdanosti intonacije kao signala upitnosti.³⁵ Intonacija kao signal upitnosti prvi put se na izvjestan način formalizovano predstavlja kod Peškovskog (1956, 393–394) i opisuje kao intonacija „характеризующаяся особо высоким произношением того слова, к

³⁴ Trajković na korpusu književnومjetničkih tekstova izračunava procenete uzimajući u obzir sve formalno-strukturne tipove pitanja, tj. i opšte i posebno pitanje.

³⁵ Tipologija J. A. Brizgunove data je u prvoj varijanti u: Praktičeskaja fonetika i intonacija ruskogo jazyka. Posobije dlja prepodavatelej, zanimajuščihsja s inostrancami. Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1963. Konačna varijanta sa sedam osnovnih intonacionih konstrukcija data je u (Brizgunova, 1977), na koju se ovdje pozivamo. Intonaciona transkripcija za ruske primjere daje se prema Brizgunovoj.

которому преимущественно относится вопрос.” Formalizaciju i tipologiju Brizgunove prihvatila je Akademijina gramatika ‘80, što sa može smatrati značajnom potvrdom postignutog rezultata. Prema ovoj tipologiji, za intonaciju upitnog iskaza bez segmentnih pokazatelja upitnosti, označenu kao intonaciona konstrukcija 3 (IK-3), karakteristično je naglo podizanje tona na intonacionom centru od srednjeg tona govornika do visokog. Brizgunova, kao i drugi autori, ne apsolutizuje relevantnost intonacije, već naglašava sadejstvo leksike, sintakse i intonacije pri formiranju smisla iskaza (str. 27–28), što joj i omogućuje definisanje svih sedam osnovnih konstrukcija. Međutim, kao najnespornije i najrelevantnije u sistemu izdvajaju se dvije konstrukcije: IK-1, intonacija potvrdnog iskaza, i IK-3, intonacija upitnog iskaza bez upitne riječi, pošto uspostavljaju izrazitu opoziciju prema kretanju tona na intonacionom centru (spuštanje–dizanje) i imaju neospornu razlikovnu funkciju.³⁶ Karakteristike IK-1 i IK-3, kako ih daje Brizgunova, podudaraju se sa stavom (Bunninga i Van Schoonevelda 1961), o invarijantnim tipovima ruske rečenične intonacije.³⁷

M. V. Panov (1979, 86) prihvata IK-1 i IK-3 kao minimum minimum ruske intonacije i ne osporava im distinktivnu funkciju.

Primjeri upitnih iskaza sa intonacionom konstrukcijom 3 kao jedinim pokazateljem upitnosti mogu zauzimati poziciju samostalne replike – stimulus ili postponovanog stimulusa u okviru replike – reakcije:

3	
– Ты стихи любишь?	
– Нет.	(Ш. 1, 2, 157)
3	
– Она была на бюро?	
– Была.	(Р. 107)
3	
– Вы умеете рассказывать смешные анекдоты?	
– Не умею.	(Ч. 298)
– Это можно выразить короче, одним словом –	3
бродяга, – сказал прокуратор и спросил: – Родные есть?	
– Нет никого. Я один в мире.	(Б. 438)

³⁶ Ostale intonacione konstrukcije su više uslovljene osobinama leksičko-sintaksičke strukture i funkcijom, dok u akustičkom smislu predstavljaju modifikacije IK-3 i IK-1.

³⁷ Bunning i Van Schooneveld (1961, 91) kažu: „It is at the end that we find the minimum sign which invariably present in a sentence; the quintal fall in the declarative, and the tertial rise in the interrogative sentence”.

3

- А вы рассказывали эти свои идеи Николаю Николаевичу?
- Рассказывал в числе многих других. (Гр. 108)

Intonaciona konstrukcija 3 u svom osnovnom obliku služi kao sredstvo razlikovanja nemodifikovanog upitnog značenja naporedo sa partikulom *ли*, ali joj se ne može pripisati isključivo ta funkcija unutar datog komunikativnog tipa. Nepromijenjene akustičke karakteristike ova konstrukcija zadržava pri izražavanju modifikovanih značenja gdje ostala sredstva nose modifikacijsku komponentu. Uočljivija razlika se pojavljuje pri aktuelizaciji emocionalnih komponenata u semantičkoj strukturi. Prema Brizgunovoj (1984, 25), ukoliko uz definisanu osnovnu melodijsku liniju dolazi do izmjena u tembru i ritmu, te do modulacije osnovnog tona, intonacija postaje signal emocionalnosti, ili, drugim riječima, emocionalnih modifikacija u semantičkoj strukturi svakog iskaza, pa i upitnog. Kada se radi upravo o IK-3, prema (Bunning i Van Schooneveld 1961, 91) istu funkciju ima podizanje visine tona na intonacionom centru u intervalu većem od terce – do kvinte, rjeđe kvarte.

Sve ove akustičke karakteristike iskaza i njihove implikacije moguće je u pismoj fiksaciji govora kao primarne forme realizacije jezičkog fenomena rekonstruisati samo djelimično i uz oslonac na širi kontekst.

U sistemu intonacionih konstrukcija ruskog jezika kao signal upitnosti kod iskaza bez segmentnih pokazatelja izdvaja se još intonaciona konstrukcija 4 (IK-4), koja u određenim komunikativnim uslovima takođe može izražavati čisto-upitno značenje, ali u odnosu na IK-3 ima nešto suženu sferu upotrebe. U akustičkom smislu ove dvije konstrukcije se razlikuju ponašanjem tona na intonacionom centru: kod IK-4 ton se, za razliku od IK-3, diže postepeno i to od nivoa niskog prema visokom tonu govornika. Slogovi iza intonacionog centra IK-4 zadržavaju ujednačen visoki ton.

Dominantna dijaloška pozicija je replika – reakcija, a najčešće funkcije iskaza se mogu odrediti kao preciziranje prethodne informacije i postavljanje tzv. kontra pitanja u cilju izbjegavanja direktnog odgovora ili iznošenja emocionalnog odnosa.

- Как мы его назовем?
- Иваном. 4
- А что! Пусть будет Иван. (...) А если девочка?
- Исключено. (Гр. 26)
- Я бы закрыл его, впрочем. И никогда больше не открывал.
- (...) А ваша половина где?

4

– А ваша?

Юрий весело засмеялся.

(Ш. 2, 2, 111)

U slučajevima kada izražava čisto-upitno značenje, iskaz sa IK-4 zauzima poziciju replike – stimula. Ovaj tip upitnog iskaza Brizgunova (1977, 46) naziva anketnim pitanjima, budući da im se sfera upotrebe može ograničiti na situacije kada govornik nastoji da od adresata sazna niz podataka ili isti podatak od više adresata.

– Я согласен! – сказал Пашка (...)

4

– А вы?

Иван усмехнулся.

– Я нет.

(Ш. 2, 2, 106)

Вопрос произносился одним замогильным голосом, ответ другим, еще замогильнее:

4

4

4

– Имя? Павел. Отчество? Васильевич. Фамилия? Рубакин.

4

4

4

Ученая степень? Нет. Звание? Без звания. Занимаемая должность?

4

Ассистент. Конкретная область? Теория познания.

(Гр. 138)

Rekonstrukcija sintaksičke strukture pokazuje da se jednim dijelom radi o eliptičnim varijantama upitnih iskaza sa propositivnom funkcijom u osnovi. P. Restan takođe zapaža ovu pojavu i takva pitanja naziva „крипточастный вопрос” (1972, 410). Slijedeći primjeri pokazuju da se ne radi uvijek o istom obliku propositivnog sadržaja:

– Я согласен! (...)

– А вы?

→ А согласны ли вы?

(Ш. nav. pr.)

– (...) Как ваше имя?

– Люда.

4

– Этого мало. Фамилия? → Как ваша фамилия?

– Величко.

(Гр. 19)

– Зачем в Майму – то, бабка? – спросил Пашка.

– Я – то? Хлопотать, сынок, насчет пенсии.

4

– А вы? – спросил Пашка девушку. → А вы куда едете? (А вы зачем?

– Я тоже в Майму.

(Ш. 1, 2, 143)

4.2.1.1. Akcentuacija kao sredstvo izražavanja značenja u tonskom upitnom iskazu

Intonaciona linija u funkciji razlikovanja komunikativnih tipova iskaza (opozicija IK-1 i IK-3 u ruskom jeziku, pomenuta u 7.1.1), shvata se kao akustička cjelina čija je dominantna karakteristika specifična promjena visine osnovnog tona, dok se intenzitet i trajanje javljaju kao prateće karakteristike. Pri takvom tretmanu tipične intonacije (intonacione konstrukcije) u vezu sa značenjem iskaza ne dovode sa njeni pojedinačni elementi kao što je npr. **mjesto** promjene visine tona ili intonacioni centar. Veza između ovog elementa intonacione konstrukcije i značenja može se ustanoviti tek u okviru svakog pojedinog komunikativnog tipa iskaza, tj., tek na tom nivou može se intonacioni centar posmatrati kao sredstvo izražavanja značenja. Ovakva uloga intonacionog centra je, prema našim zapažanjima, važna za pravilno dešifrovanje značenja upitnog iskaza. Međutim, prije nego što se pristupi analizi tog problema kod pitanja sa propozicijom, neophodno je razjasniti neke pojedinosti vezane za odnos intonacije i akcentuacije iskaza.

Definicija intonacionog centra kao mjesta relevantne promjene visine tona koje se podudara sa akcentovanim slogom riječi – smislaonog centra iskaza (kako ga shvata Brizgunova, 1977), upravo i dovodi u vezu bitan akustički elemenat sa semantikom iskaza i faktički predstavlja opis mehanizma rečenične ili sintagmatske intonacije. Ovdje akcentuaciju shvatamo kao jedno od sredstava izražavanja sadržine rečenice, bez obzira da li se radi o sintagmatskom (fraznom, rečeničnom) ili logičkom akcentu. U literaturi o problemima akcentuacije postoji lepeza pogleda u prvom redu na prirodu i odnos sintagmatskog ili rečeničnog i logičkog akcenta, a zatim i na ulogu intonacionog centra u akcentuaciji.

Ruski autori prave izrazitu distinkciju između sintagmatskog ili fraznog i logičkog akcenta ne samo na funkcionalnom, nego i na akustičkom, fonetskom planu, dok npr. neki autori na anglojezičkom području osporavaju fonetsku posebnost logičkog akcenta.³⁸ Pri tome se fraznom

³⁸ Kod ruskih (sovjetskih) autora u upotrebi su termini „sintagmatičeskoe udarenie” (Matusevič, 1976, prema L. V. Ščerbi) i „frazovoe udarenie” (Panov, 1979; Zinder, 1979; Ceplitis, 1974; Nikolaeva, 1977 itd.), za akcent semantičko-sintaksičkog segmenta u iskazu, realizovan promjenom visine tona, koji za razliku od logičkog akcenta (logičeskoe udarenie, jedna od varijanata vydelitel’nogo udarenija – Matusevič, 1976), nema pojačan intenzitet i trajanje akcentovanog sloga ili riječi. O akustičkim karakteristikama logičkog akcenta najdetaljnije govori Ceplitis, 1974, gl. IV.

akcentu ponegdje pripisuje pretežno organizaciono-delimitativna funkcija (Цеплитис, 1974; Светозарова, 1979 i dr.), a logičkom akcentu – semantička. Funkcija intonacionog centra u izražavanju fraznog akcenta nije sporna, ali se zato kod T. M. Nikolajeve (1982, 4) nailazi na mišljenje da „акцентное выделение”, što bi bio ekvivalent pojmu logičkog akcenta, „непостижимым образом связывается с интонационной структурой высказывания, прежде всего с проблемой интонационного центра”. Posebnu poziciju u odnosu na ovaj problem ima L. R. Zinder (1979, par. 285), koji smatra da se sve vrste akcenta realizuju u fraznom, tj. da, bez obzira na semantičku ili emocionalnu funkciju (logički i emfatički akcent), intonacioni centar služi kao osnovno sredstvo izražavanja akcenta. Ovakav stav zastupljen je i drugdje, pa se na njemu zasniva i definicija akcenta data u Rječniku Simeona (Simeon, I, 873) i kod D. Bolindžera (1961, 84). Po našem mišljenju, ovaj stav je i najbliži suštini posmatranog fenomena, pošto se fraznom/rečeničnom akcentu ipak ne može odreći veza sa smisaonom stranom iskaza. Bilo da se radi o funkcionisanju intonacione konstrukcije i njenog centra u neterminalnoj, bilo u terminalnoj sintagmi (= iskazu), intonacioni centar se vezuje za smisaonu okosnicu i tek s njom u vezi ostvaruje organizaciono-delimitativnu funkciju i dobija status akcenta. Npr. iskaz u cjelini može da predstavlja terminalnu sintagmu:

1

Следующий поезд уходит вечером.

Intonacioni centar IK-1 markira posljednju leksemu u leksičko-sintaksičkoj strukturi kao smisaoni centar. Isti iskaz može biti raščlanjen na dvije sintagme – terminalnu i neterminalnu, u kojima je smisaoni centar markiran intonacionim centrom odgovarajuće IK:

3

1

Следующий поезд/уходит вечером. (Брызгунова, 1977, 198)

U srpskom se za odgovarajuće pojmove koriste termini „rečenični” (sintagmatski i „logički” akcent (Rječnik Simeona, I, 873).

U engleskom jeziku javljaju se termini „contrastive stress” za rečenični i „contrastive accent” za logički akcent. D. Bolinger (1961), D. Jones i E. Haugen (prema Bolingeru, str. 83) stavljaju pod znak pitanja fonetsku posebnost logičkog akcenta, dok K. Pike praktično negira njegovo postojanje: „there is no contrastive accent (...) as such”. (1945, citirano prema Bolinger, 1961, 83).

Sudeći po svemu, najpogodnije rješenje u vezi sa problemima akcentuacije predstavlja podjela na neutralni i kontrastni akcenat o čemu govori i C. E. Keijsper (1985). Prema našim saznanjima, u radovima iz oblasti intonologije i akcentuacije ruskog jezika funkcija izražavanja kontrasta određenim tipom melodijske linije obrađena je samo kod Brizgunove (1977, 26–29) i pripisana intonacionoj konstrukciji 2 u datom sistemu. U izjavnom iskazu IK-2 ima kontrastnu funkciju – njen intonacioni centar markira mjesto kontrastnog akcenta, a spuštanje tona prati pojačan intenzitet izgovora čitave riječi:

2

Я еду в Ленинград. → не в Москву

U upitnom iskazu sa upitnom rječju IK-2 izražava neutralan akcenat uz uslov vezivanja intonacionog centra za upitnu riječ:

2

Когда вы поедете?

Pomjeranjem mjesta akcenta intonacioni centar dobija funkciju kontrastnog:

2

Когда вы поедете? → не приедете, а поедете

2

Когда вы поедете? → не он, не я, а вы

Za razliku od upitnog iskaza sa propozitivnom funkcijom u osnovi i upitnom rječju u leksičko-sintaksičkoj strukturi, kod upitnog iskaza sa propozicijom, gdje je jedini signal upitnosti IK-3, ni melodijska linija, ni intonacioni centar, tj. njegovo mjesto, ne dovode se u vezu sa značenjem kontrasta u pomenutoj literaturi.

Zapravo, u opširnoj literaturi o problemima akcentuacije može se zapaziti da se zaključci i definicije izvide isključivo na materijalu izjavnog iskaza. Veoma mali broj autora se bavi akcentuacijom upitnog iskaza (među rusistima u izvjesnoj mjeri Panov, 1979; Matusevič, 1979; Raspopov, 1957; Knžkova, 1972), a i tada se koriste gotova rješenja.⁴¹ Što se tiče tonskog pita-

⁴¹Pri tome se susreću različiti sudovi. Npr. Panov (1979, 88), razmatrajući problem fraznog i logičkog akcenta u tipovima iskaza Brizgunove, dolazi do zaključka „...v IK-3 dolžno byt' nepremenno logičeskoe udarenie". Matusevič (1976, 266) navodi: „V voprositel'nyh frazah, v suščnosti, vseгда imeetsja po smyslu logičeskoe udarenie, tak kak

nja u ruskom jeziku (pitanje sa propozicijom), važno zapažanje o tendenciji akcentuacije određenog elementa leksičkosintaksičke strukture iznosi se u Gramatici '79 (AN ČSSR, 1979, II, 866): „В русском языке чаще всего является носителем интонационного центра такого вопроса глагол („общего вопроса” – D.M.). Zapažanje M. I. Matusevič (1976, 266) nešto je šire, jer se mjesto akcenta ne vezuje samo za glagol: „Во фразе без вопросительных слов оно (лог. удар. – Д. М.) чаще всего бывает на сказуемом”. Isto zapažanje nalazimo i kod H. Kšiškove (1972, 243). U svakom slučaju, ovo je daleko preciznije vezivanje akcenta za određeno mjesto u iskazu nego kada se kao mjesto navodi samo rema iskaza (npr. Brizgunova, 1977) i može poslužiti kao osnova za posmatranje veze između akcenta i značenja iskaza.⁴²

Nepogodnost tumačenja informacione strukture pitanja kao temo-rematske zapažaju Hajičova i Zgal (1982), istražujući taj problem na širem jezičkom materijalu i, takođe, ukazuju na vezu akcenta i glavnog glagola u iskazu.⁴³ Ova tendencija se pokazuje i na materijalu ekscerpiranom za ovu

logičeskij ili smyslovoj centr voprosa i est' logičeskoe udarenie”. Raspopov (1957, 20) takođe primjenjuje pojam akcenta definisan na materijalu izjavnog iskaza, pa, između ostalog, utvrđuje potpuno odsustvo logičkog akcenta kod pitanja tipa **Ty zavtra budeš' čitat' etu rukopis'?**, ne uzimajući u obzir mogućnost stepena smisaone relevantnosti elemenata unutar predikatske grupe. Ovo mišljenje kasnije preuzima Restan (1972, 159).

⁴² Dinamička struktura upitnog iskaza ponekad se tumači kao temo-rematska struktura izjavnog iskaza, pa se kao nosilac akcenta izdvaja *rema* pitanja (Brizgunova, 1977), *jadro* (Křižkova, 1968), *focus* (Hajičova-Sgall, 1982), što može biti adekvatno samo u slučaju da se ima u vidu najopštija definicija tog elementa kao informacionog ili smisaonog centra, a ne kao elementa koji *donosi novu* ili relevantnu informaciju, pošto to u upitnom iskazu objektivno ne može biti. Zbog toga za adekvatniji smatramo termin „informacioni centar”. Restan (1972, 155) predlaže ruski termin „iskomoe” iz istih razloga. U jednom kasnijem radu Kšiškova (1972) kao smisaono središte izdvaja pozitivnu/negativnu modalnost predikata (obsahove jadro), a temo-rematsku strukturu i vezu sa intonacionim centrom posmatra sa tačke gledišta kontekstualnog raščlanjivanja.

⁴³ Hajičova-Zgal (1982, 28), iako kažu da u vezi sa temo-rematskom organizacijom da/ne pitanja postoje neriješeni problemi, ipak ostaju pri slijedećem stavu: „The topic-focus articulation of these sentences appears to be similar (and conveyed by similar means of expression) as that of declarative sentence”. Međutim, neosporno je da fokus da/ne pitanja povezuju ne samo sa upitnim elementom, nego i sa glagolom: „In yes/no questions the interrogative character (as well as the other attitudinal aspects, to the extent which they are structured by the system of language) may be regarded as the tecto-grammatical level as one of the parts of the complex label of the root of the tree (i.e. *of the main verb*)” – podvukla D. M.

disertaciju, što daje osnovu da se iznese pretpostavka o vezivanju intonacionog centra za glagol u ruskom tonskom pitanju kao o neutralnom akcentu.

Kod upitnih iskaza sa upitnom zamjenicom/prilogom u leksičko-sintaksičkoj strukturi za neutralni akcent se, kako je već rečeno, smatra vezivanje intonacionog centra za upitnu riječ (Brizgunova, 1977), a kod izjavnih iskaza (u svim slovenskim jezicima) – za posljednji desni član leksičko-sintaksičke strukture (Hajičova-Sgall, 1982; Keijsper, 1985): *Они приехали во вторник*. Za razliku od živog govora, pisani tekst ne omogućuje određivanje mjesta akcenta auditivnom percepcijom, već se do podataka o tome mora doći uz pomoć konteksta ili analizom komunikativne situacije. Tako se i vezanost akcenta za predikat (glagol) može jednoznačno odrediti zahvaljujući informativnosti replike – reakcije i ostvarene smisla koherencije dijaloga, koja pokazuje kako je adresat dešifrovao akcentuaciju replike – stimula. Na primjer, smisla koherencija slijedećih dijaloških cjelina omogućuje da se utvrdi kako se radi upravo o akcentuaciji predikata (glagola):

3

1) – Вы умеете рассказывать смешные анекдоты?

– Не умею.

(Ч. 289)

Sadržaj replike – reakcije (Не умею) isključuje akcentuacijske varijante kao što su:

3

*Вы умеете рассказывать смешные анекдоты?

3

*Вы умеете рассказывать смешные анекдоты?

3

*Вы умеете рассказывать смешные анекдоты?

3

*Вы умеете рассказывать смешные анекдоты?

Koherentna cjelina bi se u takvim slučajevima ostvarila pomoću reakcija kao što su: *Нет, не я (Да, я; Нет, не рассказывать, а писать/Да, умею рассказывать; Нет, не смешные (Да, смешные; Нет, не анекдоты/Да, анекдоты*. Situacija je ista i u narednim primjerima:

- 3
- 2) – Ты его любишь?
– Ну, люблю. (P. 5)

3

* Ты его любишь?

3

* Ты его любишь?

3

3)– А вы соглашались с вашим собеседником? – осведомился неизвестный, повернувшись вправо к Бездомному.

– На все сто! – подтвердил тот. (Б. 128)

3

* А вы соглашались с вашим собеседником?

3

* А вы соглашались с вашим собеседником?

3

* А вы соглашались с вашим собеседником?

3

4)– Вы скучаете по матери?
– Мне некогда скучать. (Ч. 289)

3

* Вы скучаете по матери?

3

* Вы скучаете по матери?

Ako se akcentuacija predikata uzima kao neutralna, onda se prirodno nameće pitanje da li je premještanje akcenta na druga dijelove leksičko-sintaksičke strukture takođe u sferi neutralnosti akcenta. Drugo, važnije, pitanje koje se u ovom slučaju nameće jeste odnos akcentuacije i značenja, tačnije rečeno, odnos mjesta akcenta i modifikovane i nemodifikovane upitnosti. Na ova pitanja odgovor se može dobiti u analizi komunikativne situacije u kojoj se realizuju pojedine akcentuacijske varijante. Pri tome je potrebno poći od analize dijaloških cjelina u kojima replika – reakcija nosi tek neophodni minimum informacija, kako bi se analiza objektivirala i tačnije ustanovila veza između mjesta akcenta i značenja.

Replikе – reakcije u vidu opšte afirmacije/negacije čine grupu replika koje nose minimum informacije, nedovoljan za tačno dešifrovanje mjesta akcenta u pisanom tekstu:

- 5) – Ушел из райкома?
 – Да. (Ш. 1, 161)
- 6) – Вы знакомы с Верой Николаевной Поповой?
 – Нет. (Кв. 304)
- 7) – Она видела все?
 – Да. (Бонд. 347)

Prema pravilu akcentuacije sa aksiomatskom vrijednošću, u svakom iskazu se može akcentovati svaka autosemantička riječ. Iz toga slijedi da je to moguće učiniti i u navedenim primjerima ruskih tonskih upitnih iskaza. Primjer (5) može imati dvije akcentuacijske varijante sa istom replikom – reakcijom:

- 3
- 5a) – Ушел из райкома?
 – Да.
- 3
- 5b) – Ушел из райкома?
 – Да.

Upitni iskaz o kojem je riječ realizuje se u slijedećoj komunikativnoj situaciji:

Pitanje postavlja Pavel Ljubavin, kolhozni šofer, svom bratu Ivanu, takođe šoferu, koji ga posjećuje u bolnici. Do Pavlovog odlaska u bolnicu, Ivan je radio kao šofer rejonskog komiteta. Došavši u posjetu, Ivan saopštava bratu da će raditi na njegovom kolhoznom kamionetu, a da će Pavel po izlasku iz bolnice dobiti novo vozilo.

Podatak da će Ivan voziti kolhozni kamionet može biti motivacija za pojavu varijante (5a) sa funkcijom saznavanja informacije koja do tog trenutka Pavelu nije poznata i tiče se promjene radnog mjesta – otuda i glagol kao informativni centar:

- 3
- Ушел из райкома?

Iz ovog proističe da bi se vezivanje akcenta za glagol u datoj situaciji moglo prihvatiti kao signal značenja čiste upitnosti. Kada se radi o akcentuacijskoj varijanti (5b),

3

Ушел из райкома?

vezivanje intonacionog centra (akcenta) za poznatu činjenicu sugerise zaključak da govornik (Pavel) na osnovu pominjanja kolhoznog kamioneta shvata situaciju u cjelini i izražava svoje dosjećanja ili čvrstu pretpostavku u formi pitanja. Drugim riječima, ovako modifikovanom iskazu ne bi se mogla pripisati čista, već upitnost modifikovana subjektivnom komponen-
tom pretpostavke. Da je riječ o tome da govornik poznaje komunikativnu situaciju u cjelini i da komunikativni cilj usmjerava samo na jedan od elemenata te situacije, potvrđuje i mogućnost interpretacije varijante (5b) uz pomoć zamjениčkog pitanja, zapravo uobičajene i frekventne prirodne dijaloške cjeline, čijim drugim dijelom se iznosi čvrsta pretpostavka.

3

Ушел из райкома? → Откуда ты ушел? Из райкома?

U slučaju varijante (5a) takva interpretacija nije zadovoljavajuća:

3

Ушел из райкома? → Что ты сделал? Ушел?

Zamjениčko pitanje se ovdje odnosi na predikat, odnosno situaciju u cjelini i može se u prvom redu tumačiti kao ponovljeno pitanje.

O tome da govornik u varijanti (5b) ima formiranu pretpostavku ili prethodnu informaciju o elementu koji ga zanima svjedoči referentna određenost riječi – informacionog centra. Ukoliko bi postojala potpuna neobaviještenost ili odsustvo pretpostavke, primarno sredstvo za formiranje iskaza bile bi upitne zamjenice ili prilozi, kojima je svojstveno kategorijalno neodređeno značenje.

U slijedećem od navedenih primjera (6) repliku – reakciju čini negacija koja takođe daje minimum informacija neophodan za razumijevanje, ali nedovoljan za jednoznačno određivanje mjesta akcenta u pisanom tekstu. Mogućnosti za akcentuaciju ovog upitnog iskaza znatno su šire nego kod prethodnog zahvaljujući sastavu leksičko-sintaksičke strukture:

6) – Вы знакомы с Верой Николаевной Поповой?

– Нет.

3

6a) Вы знакомы с Верой Николаевной Поповой?

3

6b) Вы знакомы с Верой Николаевной Поповой?

3

6c) Вы знакомы с Верой Николаевной Поповой?

3

6d) Вы знакомы с Верой Николаевной Поповой?

3

6e) Вы знакомы с Верой Николаевной Поповой?

Komunikativna situacija u kojoj se iskaz realizuje je slijedeća:

Skorašnji poznanici, Konšin i Marija Pavlovna, razgovaraju o sklapanju svog poznanstva. Marija Pavlovna želi Konšinu da prenese mišljenje treće osobe i pita da li on tu osobu poznaje.

S obzirom na to da komunikativna situacija poznaje samo dva učesnika, govornika i adresata, te da je iskaz eksplicitno usmjeren na adresata (lična zamjenica *вы*), postoji velika vjerovatnost da je čisto-upitno značenje u varijanti (5a) blokirano, tj. da se funkcija saznavanja nepoznate informacije ovdje neće javiti. Govornik nema pred sobom nepoznat element, pa bi se pri ovakvoj akcentuaciji mogla očekivati aktuelizacija komponente pretpostavke u semantičkoj strukturi iskaza ili emocionalne komponente iznenađenja (što bi moralo biti praćeno drugačijom intonacijom):

3

Вы знакомы с В.Н.П.? → Кто знаком с В.Н.П.? Вы?

Ovakvo značenje i funkcija koja se može definisati kao iznošenje pretpostavke ili preciziranje poznate činjenice još pouzdanije se mogu utvrditi u iskazima koji sadrže pokaznu zamjenicu, partikulu ili veznik *и*: *Это вы знакомы с В.Н.П.? Вы тоже знакомы с В.Н.П.? И вы знакомы с В.Н.П.?*

Akcentuacijska varijanta (6b) sa intonacionim centrom na predikatu (знакомы), može da se dovede u vezu sa čisto-upitnim značenjem, pošto govornik kratko i nedovoljno poznaje adresata, pa se može pretpostaviti da nema ni informacija o krugu ljudi u kojem se adresat kreće:

3

Вы знакомы с Верой Николаевной Поповой?

Ni u ovom slučaju interpretacija pomoću zamjениčkog pitanja ne daje zadovoljavajući rezultat: **В каких отношениях вы с В.Н.П.?*

Varijante pod (6c), (6d), (6e) mogu biti razmatrane pojedinačno ili zajednički zbog toga što akcentovana leksema u svakoj od njih ulazi u funkcionalno-semantički kompleks sastavljen od imena, patronima i prezimena. Ako se analiziraju pojedinačno, svaka varijanta pokazuje mogućnost interpretacije uz pomoć prirodnog i relativno čestog minimalnog teksta sa zamjениčkim pitanjem, što je pokazano i u prethodnim primjerima. I ovdje to pokazuje da se komunikativni cilj usmjerava na detalje u prvom redu kompleksa, pa tek onda čitave situacije, a to podrazumijeva poznavanje situacije u cjelini.

3

6c) Вы знакомы с Верой Николаевной Поповой?

→ С какой из Поповых вы знакомы? С Верой Николаевной?

3

6d) Вы знакомы с Верой Николаевной Поповой?

→ С какой из Вер Поповых вы знакомы? С Николаевной?

3

6e) Вы знакомы с Верой Николаевной Поповой?

→ С какой Верой Николаевной вы знакомы? С Поповой?

Analogno prethodno analiziranom primjeru, akcentuacija, tj. izdvajanje globalno poznate informacije i ovom prilikom se može tumačiti ne kao čisto-upitno, nego kao modifikovano-upitno značenje. U prvom redu se tu misli na značenje pretpostavke aktuelizovano u semantičkoj strukturi upitnog iskaza.

Posljednja navedena akcentuacijska varijanta (6e) može se interpretirati i zamjениčkim pitanjem *С кем вы знакомы?*, koje potvrđuje postojanje semantičkog kompleksa. Sa druge strane, interpretacijski supstituent pokazuje i da akcentuacija čitavog kompleksa signalizira modifikovanu upitnost, kao i u pojedinačno uzetim varijantama.⁴⁴ Što se tiče jednoznačnog određivanja mjesta intonacionog centra u akcentuacijskim varijantama primjera (6), na

⁴⁴ U slučaju formiranja funkcionalno-semantičkog kompleksa otvara se problem opsega akcenta (engl. scope – prema Rečniku Kristala). Teorijski, svaki od elemenata u kompleksu moguće je izdvojiti pomoću akcenta, ali je sasvim realna pretpostavka da u praktičnoj realizaciji postoje semantički kompleksi sa tipičnom akcentuacijom. Kod funkcionalno-semantičkih kompleksa kao što je ovaj specifično ruski, sastavljen od imena, patronima i prezimena, veza između imena i patronima je tješnja, nego između patronima i prezimena, tako da se može govoriti o standardnoj akcentuaciji imena u ovakvim spojevima.

osnovu analize komunikativne situacije može se reći da je u tekstu zastupljena varijanta (6b), koju karakteriše akcentuacija predikata i čista upitnost.

Treći primjer dijaloške cjeline sa minimalno informativnom replikom – reakcijom donekle je određeniji u pogledu ustanovljavanja mjesta akcenta.

7) – Она видела все?

– Да.

Dijalog se realizuje u slijedećoj situaciji:

Pitanje postavlja Konstantin Korabeljnikov prijatelju Sergeju Vohmincevu, a odnosi se na njegovu sestru koja je doživjela nervni slom nakon hapšenja oca i pretresa stana.

Moguće su slijedeće tri akcentuacijske varijante:

3

7a) Она видела все?

3

7b) Она видела все?

3

7c) Она видела все?

Prva varijanta (7a) je vrlo vjerovatno blokirana za akcentuaciju uz čisto-upitno značenje, pošto je govorniku iz situacije pouzdano poznato kome se učesniku prethodnih događaja radi. Zbog toga se kao moguće uz datu akcentuaciju mora uzeti aktuelizovanje komponente pretpostavke i funkcija njenog iznošenja ili provjeravanja. Značenje ove varijante takođe se može interpretirati zamjeničkim pitanjem:

Кто видел все? Она?

Upitna zamjenica u interpretativnom supstitutu ponovo govori o tome da se akcentuacija kategorijalno određene lične zamjenice u tonskom pitanju javlja upravo zato što govornik pretpostavlja/posjeduje izvjesnu informaciju.

Akcentuacijska varijanta (7b) sa intonacionim centrom na glagolu takođe se javlja kao otvorena za čisto-upitno značenje:

Na osnovu stanja objekta na koji se pitanje odnosi (nervni slom), govornik može da izgradi pretpostavku o tome da li je objekat (sestra) neposredno ili posredno učestvovao u događanju. Mogućnosti za izražavanje čiste ili modifikovane upitnosti su u tom slučaju podjednake, ali nezadovoljavajuća interpretacija uz pomoć zamjeničkog pitanja ukazuje da bi trebalo isključiti aktuelizaciju komponente pretpostavke:

* Что она делала? * Что с ней происходило?

Treća varijanta, (7c) Она видела все?, može doprinijeti da se eventualno da prednost jednoj od datih mogućnosti. Akcentuacija kvantifikatora u ovom slučaju sigurno znači modifikovanu upitnost. Već upotreba zamjeničkog oblika u funkciji kvantifikatora ukazuje da su govorniku do trenutka govora poznati uzroci stanja i samo stanje, pa se može isključiti nemodifikovano značenje. I ova akcentuacijska varijanta može se interpretirati pitanjem sa upitnom rječju:

→ Что из происшедшего она видела? Все?

Upitnost modifikovana pretpostavkom u ovoj akcentuacijskoj varijanti sugerise da bi se varijanti (7b) opravdano moglo pripisati značenje čiste upitnosti. Na osnovu nekih zapažanja može se reći da akcentuacija kvantifikatora u rečenici redovno signalizira značenje pretpostavke, pa se u tom smislu značenje posljednjeg primjera (7c) može lakše odrediti.⁴⁵

Semantička struktura upitnih iskaza koji sadrže komponentu pretpostavke može biti uopšteno parafrazirana na slijedeći način:

‘pretpostavljajući da je realna radnja P, želim da znam (p)’.

(Pri čemu je P dio (p).)

⁴⁵ F. Kiefer (1980, 109) za engleski jezik ustanovljuje: „Once again, the focus position of the quantifiers (...) is quite natural. It seems to be impossible to have such questions with no background assumption at all. (...) the focus on the quantifier seems to be the most natural or at least marked”.

Analiza pokazuje da postoje osnove za dovođenje u vezu akcentuacije predikata tonskog pitanja u ruskom jeziku, definisane kao neutralna, sa značenjem nemodifikovane upitnosti. Premda se ne može utvrditi apsolutna korelacija između mjesta akcenta i nemodifikovane upitnosti, rezultat analize svakako može poslužiti kao putokaz u dešifrovanju odnosa akcentuacije i smisla u pisanom tekstu. Ovo tim prije, što su analizirane akcentuacijske varijante (bez oznake int. transkripcije) naknadno bile predložene u vidu pisanog teksta informantima na osnovu čijeg čitanja su provjerene pretpostavke o tipu intonacije (uzlazna/silazna) i tendencija vezivanja akcenta. Pokazalo se da je pomjeranje mjesta akcenta sa predikata na druge dijelove leksičko-sintaksičke strukture izazivalo upotrebu silazne intonacije što odgovara IK-2, tipičnoj kontrastnoj intonaciji u ruskom jeziku.⁴⁶

Rezultati ove analize potvrđuju neke stavovu iznesene u literaturi o ovakvim pitanjima u ruskom i nekim drugim jezicima. Npr. našem zaključku o vezi pomjerenog akcenta i modifikacije značenja odgovara tip pitanja koji Brizgunova (1977, 136–137; Gramatika '80, II, 398) definiše kao „pitanje u kome je jedno od mogućih obilježja najvjerojatnije”. U stvari, radi se o upitnom iskazu sa propozicijom u osnovi i intonacionom centru IK-3 ne na predikatu, već na drugim dijelovima strukture. Prije Brizgunove do sličnog zaključka je došao Raspopov (1970, 93) i definisao „pretpostavno-upitnu rečenicu”.

Tendenciju vezivanja akcenta za glagol u ruskim tonskim pitanjima Gramatika '79. (II, 866) dovodi se u vezu sa podjelom na opšta i posebna (parcijalna) pitanja. Pitanja sa akcentom (intonacionim centrom) na glagolu svrstavaju se u opšta, usmjerena na saznavanje intonacije o situaciji u cjelini, a ona sa akcentom pomjerenim na neki drugi član leksičko-sintaksičke strukture – u posebna, usmjerena na saznavanje informacije o jednom elementu situacije. Inače, za osnovni način formulisanja posebnih pitanja smatraju se strukture sa zamjeničkim riječima. Ovu funkcionalnu razliku Gramatika '79. dovodi u vezu sa izražavanjem pretpostavke govornika (op. cit. par. 1445).

⁴⁶ U ovom segmentu provjera je izvršena sa dva informanta, govorna predstavnika ruskog jezika (jedan bilingvalan). Do spontane zamjene tipa intonacije dolazilo je pri čitanju primjera sa akcentom pomjerenim sa predikata, što je bilo označeno samo podvlačenjem odgovarajuće riječi.

Slične rezultate daje i Kiferova (1980) analiza engleskog i mađarskog jezičkog materijala: pitanja sa fokusom (isključujući fokus na glagolu) izražavaju polaznu pretpostavku govornika.⁴⁷

Tokom analize nije se mogla dosljedno pratiti aktuelizacija emocionalne komponente u semantičkoj strukturi iskaza, ali treba reći da su sve akcentuacijske varijante osim one neutralne otvorene za pojave takvih komponenta. Tada se kao pokazatelj pored promjene mjesta akcenta moraju javiti izmjene intonacijske konture, promjena dijaloške pozicije i leksički signali. Emocionalne komponente koje se realizuju u semantičkoj strukturi tonskog pitanja mogu biti pozitivne i negativne (iznenađenje, ljutnja, kao najčešće), a njihova semantička struktura može biti predstavljena parafrazama:

a) Za ljutnju:

‘pretpostavljajući (p), negativno cijeneći realizaciju (ne – p), želim da znam (p)’.

- Им созданы все условий для работы, – заметил Кравцов.
- Все условия?! А в общежитие номер два вы ходили? (Гр. 14)
- Ты будешь пить с ними? – резко спросил учитель Майю.
- Да. – Она посмотрела на него. – Буду. (Ш. 2, 101)

b) Za iznenađenje:

‘ne pretpostavljajući (p), pozitivno cijeneći realizaciju (p), želim da znam (p)’.

Берлиоз выпучил глаза. „За завтраком... Канту? Что это он плетет?” – подумал он. (Б. 429)

- Мне необходимо видеть гражданина артиста.
- Как? Так-таки его самого? (Б. 621)

U krugu iskaza svrstanih u tonska pitanja u ruskom jeziku mogu se izdvojiti i grupe onih u čijoj leksičko-sintaksičkoj strukturi su sadržani leksički elementi za koje se akcenat praktično redovno vezuje, pa se na osnovu njihovog prisustva može u izvjesnoj mjeri prognozirati eventualna modifikacija upitnog značenja.

⁴⁷ Prema analizi Kifera da se zaključiti da pod „focus questions” podrazumijeva pitanja sa kontrastnim akcentom koji isključuje glagol kao nosioca (1980, 110): „Thus, questions where main stress lies on the main verb of the main clause do not seem to be focus questions.”

Posebnu grupu čine tzv. egzistencijalna pitanja koja se odnose na postojanje/nepostojanje objekta pitanja. Ona u leksičkoj strukturi sadrže glagol **есть** (biti) koji je redovno akcentovan. Ovo važi i za egzistencijalna pitanja sa partikulom *ли*. Pri tome dio pitanja u zavisnosti od komunikativne situacije zadržava čisto-upitno značenje, a drugi modifikovano. U grupu primjera nemodifikovanog značenja spadaju slijedeći:

- 3
- Доктор, у вас есть отец и мать?
 - Отец умер, мать есть. (Ч. 289)

3

 - Закусить есть чем?
 - Посмотри в сених. Нюрка приносила что-то давеча. (Ш. 1, 2, 159)

3

 - Прозвище есть?
 - Га Ноцри. (Б. 438)

3

 - Родные есть?
 - Нет никого. Я один в мире. (Б. 438)

U komunikativnim situacijama poput kupovine, na primjer, kada govornik očekuje da adresat reaguje određenom radnjom u njegovu korist, egzistencijalno pitanje može dobiti funkciju molbe ili zahtjeva, a da se pri tome u leksičko-sintaksičkoj strukturi ne jave nikakve izmjene. Na primjer, obraćanje kupca (govornika) prodavcu (adresatu) ovakvim pitanjem najčešće znači i zahtjev (molbu) da bude uslužen u slučaju da je odgovor pozitivan:

- 3
- Пиво есть? – си́плым го́лосом осведоми́лся Бе́здомный.
 - (...) Пиво привезут к вечеру, – ответила женщина. (Б. 424)

U grupu primjera u kojima je po pravilu isključeno vezivanje akcenta za glagol (predikat), spadaju oni upitni iskazi u čijoj je leksičko-sintaksičkoj strukturi prisutan oblik u funkciji kvantifikatora ili načinski adverb.⁴⁸ Prisustvo kvantifikatora pomjera akcenat i sa glagola **есть**.

⁴⁸ Kako je rečeno u prethodnom paragrafu, o akcentuaciji kvantifikatora u engleskom pitanju podatke daje F. Kiefer. P. Restan zapaža istovjetnu tendenciju u ruskom, ali je ne dovodi u vezu sa komponentom pretpostavke: „Kak pokazyvajut nabljudenija, nekotorye slova (časče vsego opredelitel'nye i obstojatel'stvennye, otličajuščiesja značitel'noj

- 3
- Есть у вас еще вопросы? – спросил председатель.
 - Есть. Я хочу спросить у диссертанта как из формулы
15 на плакате четвертом выводится формула
19 на плакате пятом? (Гр. 187)

3

 - Весело было?
 - Как всегда. чай пили. пели. спорили. (Г. 10)

3

 - Вы долго ждали? – не поднимая головы, спросил Криворучко.
 - Минут десять. (Р. 10)

3

 - Все обошлось? – усмехнулся Баулин.
 - Обошлось, – ответил Саша. (Р. 7)

3

 - Опять пиленого сахара купили? Сколько раз я говорил.
 - Ну не все ли равно папаша? (Г. 12)

3

 - С чего это? 3
 - Без причины. Обедать скоро? (Г. 39)

3

 - Давно они?
 - Говорят давно. (Ш. 2, 2, 120)

3

 - Вы всегда так знакомитесь? (Бонд. 209)

Posebnu grupu nadalje čine upitni iskazi u čijoj leksičko-sintaksičkoj strukturi je sadržan oblik u funkciji subjekta markiran postponovanom partikulom – *mo*:

- Построил дом – то? (Ш. 2, 2, 105)
- Построил.
- Вот дела какие!.. Слышал? – спросил он Ивана.
- Слышал, – откликнулся тот. – Главный – то сбежал?
- Найдется, дело не в этом. (Ш. 2, 2, 105)

smyslovoj veskost'ju) kak budto trebujut intonacionnogo vydelenija, pri tom ne tol'ko v voprositel'nom predložennii, no takže i v povestvovatel'nom. V pervom slučae oni vystupajut v kačestve sobstvenno iskomogo. K etim slovam odnosjatsja vse, vsegda, mnogo, skoro, dolgo, nadolgo i tp. (Restan, 1972, 157).

Partikula – *mo* u ovakvim slučajevima blokira akcentuaciju na markiranoj riječi i značenje nemodifikovane upitnosti. Postponovana partikula se javlja kao signal datosti, određene i poznate za govornika informacije, za razliku od kombinacija sa upitnim/odnosnim zamjenicama i priložima uz koje gradi referentno neodređene spojeve.⁴⁹ U navedenim primjerima čisto-upitno značenje se realizuje uz akcentuaciju predikata. Akcentuacija oblika markiranog partikulom – *mo* moguća bi bila u ponovljenom pitanju, u okviru replike – reakcije, kad već i taj uslov svjedoči o modifikaciji značenja:

- * – Дом построил?
- Дом-то? Построил.

Ponovljeno pitanje, tj. tonsko pitanje u poziciji replike – reakcije, uključujući i primjere sa akcentuacijom oblika markiranih sa – *mo*, mogu izražavati sumnju. Komponenta sumnje može biti tumačena kao pretpostavka o *mogućoj* suprotnosti, što bi bilo predstavljeno parafrazom:

‘pretpostavljajući mogućnost (ne – p), želim da znam (p)’.

- Людка, ну ты и даешь! Где была?
- В коридоре. Ждала Маркина.
- Только – *mo*? А я думала, опять с каким – н. Генкой. (Гр. 37)

- Я так полагаю, что всякое дело любовью освящается.
- Всякое?
- Всякое! (Г. 15)

- Найдем выход. (...)
- Да?
- Да! (Ш. 3, 2, 150)

- Не перебесился, вот и не женился.
- А теперь перебесился?
- А теперь ему уже тридцать. (Р. 5)

⁴⁹ V. A. Belošapkova (1977, 152) smatra: „... funkcija vydelitelja temy tipična dlja razgovornoj postpozitivnoj časticy – to: Uroki – to vyučil?”

Tonsko pitanje pored sumnje, može izražavati i negaciju, pri čemu se obje funkcije zasnivaju na pretpostavci o suprotnosti očekivanog i realnog stanja, a relevantna komponenta se razlikuje utoliko, što je kod negacije riječ o čvrstoj pretpostavci o suprotnosti:

pretpostavljajući (ne – p), želim da znam (p)’.

Ovdje želimo da ukažemo na grupu iskaza u čijoj su leksičko-sintaksičkoj strukturi sadržani predikati mišljenja (думать, полагать, считать, по-твоему, по-вашему (мнению/ i dr.) koji uz pozitivnu formulaciju pitanja imaju funkciju izražavanja negacije. Treba reci i da takvi iskazi mogu biti realizovani i sa partikulom *ли*. O ovom tipu iskaza pisao je i Restan (1972, 201–202), mada ih je on svrstao u prezumptivna pitanja. Po našem mišljenju, ovdje se, kao i u srpskom, radi o pretpostavci suprotnog, tj. o funkciji negacije.

- Э, Прасковья Федоровна! Вы такой человек правдивый...
Вы думаете, я бушевать стану? Нет, Прасковья Федоровна,
этого не будет. (Б. 790)
- Если он завтра никуда не поедет, попроси „Победу».
- Даст, думаешь?
- А чего ему? Что она, его собственная, что ли? (Ш. 1, 2, 142)
- Старая штука, – слышалось с галерки, – этот в партере из той же компании.
- Вы полагаете? – заорал Фагот (...) (Б. 539)
- По-твоему, культурно – стать в позу и фыркать на все? (Ш. 2, 2, 104)

Kada je u leksičko-sintaksičkoj strukturi ovakvih iskaza sadržan signal negacije, značenje je pozitivno.

4.2.1.2. Red riječi u ruskom tonskom pitanju

Slično kao kada je riječ o intonaciji u ruskom tonskom pitanju, u literaturi se susreću različita tumačenja reda riječi u tonskom pitanju. Pošto upitni iskaz ovog tipa ne sadrži strukturni signal upitnog značenja koji bi eventualno, poput partikula i zamjеничких riječi, zauzimao određeno mjesto u iskazu, postavljaju se dva pitanja:

- da li postoje specifičnosti u redu riječi kod tonskog pitanja,
- da li se red riječi može dovesti u vezu sa distinkcijom čisto-upitno: modifikovano-upitno značenje?

U traženju odgovora na ova pitanja kao polazište se nameće definisanje stava prema funkcionalnom statusu reda riječi, tačnije rečeno, prema odnosu reda riječi i akcentuacije. Dvije monografije posvećene redu riječi u ruskom jeziku (Adamec, 1966; Ковтунова, 1976), bave se isključivo izjavnim iskazom i ne daju podatke o upitnom iskazu. U onom dijelu literature koji dodiruje i probleme upitnog iskaza, iznose se često oprečni stavovi o postojanju karakterističnog reda riječi u tonskom pitanju. Donekle uopšteno zapažanje o tome daje A. A. Šahmatov konstatacijom da pitanje u velikoj mjeri ide na ruku inverziji (1941, 258). Slična zapažanja o tendenciji ka inverzivnom redu riječi susreću se i u kasnijoj literaturi, npr. u Akademijinim gramatikama (1960, II/I, 356; 1970, 570), ali takođe bez jasnog određenja u odnosu na tip pitanja. Nasuprot tome, u Sintaksi Galkine–Fedoruk (1957, 119) naglašava se funkcionalna dominacija intonacije kod tonskog pitanja u odnosu na red riječi: „Однако в русском языке порядок слов в вопросительных предложениях играет только подсобную роль, главное же средство вопросительности – интонация.”

Akademijina gramatika ‘80 (II, 397–398) varijativnost reda riječi kod ovog tipa iskaza pripisuje uticaju razgovornog jezika. Za zajedničku crtu svih ovih mišljenja može se smatrati odsustvo eksplicitnog stava o inverzivnom redu riječi kao o signalu upitnog značenja u ruskom tonskom upitnom iskazu. Ovakav stav o inverznom redu se sreće i kod Restana (1972, 167) koji se redom riječi u ruskom opštem pitanju bavi na mnogo sistematičniji način i sa jasnim osloncem na učenje o aktuelnom raščlanjivanju (funkcionalnoj perspektivi): „Инверсия сама по себе не является формальным знаком категории вопросительности, поскольку она встречается не только в вопросительном предложении, но нередко и в повествовательном”. Međutim, moglo bi se reći da je sa ovim u izvjesnoj kontradikciji podatak o potvrdama informanata o inverzivnim konstrukcijama kao o pouzdano upitnim, koje ovaj autor navodi na strani 166: „Например, предложение *Получил ты письмо?* без всякого знака препинания в конце почти автоматически воспринимается как вопросительное (одинаково на него реагируют все информанты, знающие или незнающие западных языков).⁵⁰ Moguće objašnjenje reakcije informanata moglo bi se naći kod Baranova i Kobozeve (1983, 270): oni inverzivne strukture smatraju za

⁵⁰ Činjenica može biti relevantna, jer za razliku od ruskog pa i većine slovenskih jezika (Križkova, 1972), u germanskim jezicima inverzija jeste signal upitnosti (npr. engl. *Is she at home?*).

transforme pozitivnih *ли* pitanja, tj. pitanja kod kojih strukturni pokazatelj nedvosmisleno potvrđuje upitno značenje.

Sa druge strane, Restan eksplicitno i nedvosmisleno zaključuje da postoji veza između reda riječi i značenja čiste i modificovane upitnosti. Zaključak se tiče ograničenog dijela upitnih struktura, upravo, tiče se tonskih pitanja („zero вопросы” po Restanu), pozitivno formulisanih, sa oba glavna člana (subjekat i predikat). Restan smatra da je inverzivni riječi (P + S) pokazatelj čisto-informativne upitnosti, a normalni red (S + P) može izraziti kako čisto-informativno, tako i prezumptivno značenje (1972, 227–228):

Уехал Петров? – čisto-informativno pitanje

Петров уехал? – čisto-informativno ili prezumptivno pitanje

Neophodno je dodati da ovaj zaključak važi *samo* za primjere inverzije subjekta i predikata, ali ne i drugih dijelova rečenice (228, nap. 1).

Kao i svi pomenuti izvori, osim Šahmatova, ovaj autor dovodi u vezu red riječi i logički akcenat kao sredstva izražavanja upitnosti, ali se ostaje na uopštenim konstatacijama. Npr. Gramatika ‘60 (II/I, 365) govoreći o sredstvima izražavanja, za red riječi kaže: „Одним из таких средств является особый порядок слов, заключающийся в вынесении в начало предложения логически выделяемого слова.”. Šahmatovljeva definicija inverzije uključuje prije pojam informacionog centra, nego logičkog akcenta: „, выдвигает на первое место не подлежащее предложения, а то или иное слово, соответствующее тому представлению, на которое говорящий привлекает внимание слушателя”.

Zbog nerazrađenosti ovih problema u pretežnom dijelu literature, teško bi bilo izdvojiti dominantan stav prema hijerarhiji odnosa između reda riječi i akcenta. Nasuprot tome, za Restana se može pouzdano reći da red riječi tretira kao funkcionalno dominirajuće sredstvo i kao gotovu strukturu na koju se dodaje akcenat. To se da zaključiti iz analize odnosa ovih sredstava: inverzivne strukture (P + S) uvijek su čisto-informativne, bez obzira na mjesto logičkog akcenta – *Уехал* Петров? i *Уехал Петров?* (str. 230). Strukture sa redoslijedom S+P mogu biti i čisto-informativne i prezumptivne, ukoliko je akcenat na predikatu (Петров *уехал?*), a u suprotnom slučaju (*Петров* уехал?) su prezumptivne. Interpretacija uz pomoć *ли* pitanja i disjunktivnih pitanja (1972, 227–228), kojom se želi potvrditi ovakvo stanje, počiva na pretpostavci da su ove strukture pouzdano i nedvosmisleno nosi-

oci čiste upitnosti, sa čime se teško složiti bez analize komunikativne situacije. Pored toga, odnos prema akcentuaciji kao prema jednom od sredstava za izražavanje značenja iskaza predstavlja prepreku da se gornji zaključci potpuno prihvate. Takvo shvatanje akcentuacije znači istovremeno da se red riječi ne prihvata kao gotova struktura kojoj se dodaje akcenat, nego kao sredstvo podređeno akcentuaciji i njome uslovljeno. Analiza funkcije akcenta s obzirom na komunikativne uslove realizacije upitnih iskaza ukazuje da akcentuacija u izvjesnoj mjeri relativizuje funkcionalni doprinos reda riječi izražavanju značenja tonskog upitnog iskaza.

4.2.2. *Strukture sa partikulom ли kao sredstvom izražavanja upitnosti u ruskom jeziku*

Drugi oblik strukturiranja upitnog iskaza sa propozicijom u ruskom jeziku su, kako je već rečeno u odjeljku 7.1, iskazi u kojima se kao dominantan pokazatelj upitnog značenja javlja segmentno sredstvo – partikula *ли*. Poput tonskih pitanja, iskazi sa partikulom *ли* čisto-upitnog značenja moraju zadovoljavati definisane komunikativne uslove: poziciju replike – stimula i usmjerenost na određenog adresata.

- Знаешь ли грамоту? (Б. 438)
- Да.
- Нравятся ли вам мои цветы? (Б. 555)
- Нет.
- Продолжаете ли вы писать о войне? (ЛГ, 41)
- Нет, больше о войне я не пишу.

Ravnopravno sa upitnim iskazima realizovanim u dijaloškom okruženju, odnosno u poziciji replike – stimula, mogu se tretirati primjeri iz epistolarnih i publicističkih tekstova koji predstavljaju citate iz pisama čitalaca.

- Есть ли в Москве ремонтная мастерская? (ЛГ, 41)
- Больше ли он холодильника ЗИЛ? (ЛГ, 41)

Niska frekventnost iskaza sa partikulom *ли* u ruskom jeziku (ima se u vidu samostalna upotreba partikule, a ne u kombinacijama sa negacijom ili drugom partikulom), skreće pažnju na relativno izraženu tendenciju upo-

trebe ovakvih leksičko-sintaksičkih struktura u monološki strukturiranim tekstovima i u okviru monoloških cjelina u dijalogu. Tonska pitanja se takođe javljaju u monološkim tekstovima, ali njihova izrazita dominacija u svim tipovima tekstova ne navodi na zaključak o sličnoj tendenciji. Ovakvo tekstualno situiranje *ли* pitanja signalizira njihovu neusmjerenost na određenog adresata i funkciju koja se ne može definisati kao traženje nepoznate informacije, već, npr. kao retoričnost. To je jedna od mogućih potvrda mišljenja o tome da *ли* iskazi pretežno izražavaju modifikovanu upitnost. U primjere monološki situiranih *ли* pitanja spadaju i slijedeća:

Те, кто спешит на кладбища и неофашистские сборища, хотели бы переписать память народов по-своему – в черно-бело-красных тонах нацистской лжи.
Удастся ли? (ЛГ, 41)

– Фамилия?

– Громеко.

– Не слышал. Так вы хозяин? Тем хуже. Вас придется привлечь к ответственности по всей строгости закона. Вы приказ градоначальника читали? *А знаете ли вы, в каком виде у вас наружные ворота?* Вот видите. (...) *А знаете ли вы его? Готовы ли вы за него поручиться? Да и только ли это?* (...) (П. 334)

U uvodnom dijelu ove glave već je skrenuta pažnja na postojanje različitih stavova o dominantnom značenju ovog tipa iskaza u ruskom. Iako stavlja partikulu *ли* na prvo mjesto među sredstvima za izražavanje upitnosti, Restan ukazuje da je dijapazon upotrebe ovog tipa struktura uži nego dijapazon tonskih pitanja, navodeći kao njihove dominantne funkcije čisto-informativnu i dubitativnu (pored retoričke i emocionalne) (1972, 272).

Izričit stav o partikuli *ли* kao signalu značenja sumnje u semantici pitanja iznosi J. A. Brizgunova (1977, 155). Ona kao osnovno sredstvo za izražavanje čiste upitnosti u ruskom jeziku vidi upitnu riječ (zamjeničku) i intonaciju u sadejstvu sa leksičko-sintaksičkom strukturom i kontekstom.

Ruska gramatika AN ČSSR (1979, II, 818) zauzima stav blizak ovome, takođe konstatujući ograničenost sfere upotrebe: „Замкнутый вопрос в русском языке *иногда* (Д. М.) выражается посредством частицы *ли*: *Доживет ли он до этого лета?* (...). Частица *ли* в разговорном языке вносит в вопрос, как правило, побочные оттенки сомнения и т.п.”.

Baranov i Kobozeva (1983) u analizi odnosa semantike i forme ruskih opštih pitanja prave razliku između *ли* pitanja sa silaznom i uzlaznom intonacijom. Za uobičajeni tip intonacije smatraju uzlazni (oznaka p), a za dopušteni – silazni (p), ali ne upućuju na izvore koji definišu i potvrđuju paralelnost ovakvih tipova intonacije. Za *ли* strukture sa oba tipa intonacije vezuje se „установка на большую вероятность и желательность” (270/.

Prema našem materijalu, razlika između tonskih i *ли* pitanja u ruskom se, osim na planu frekvencije i tekstualne situiranosti, može primijetiti i na funkcionalnom (što će biti pokazano analizom drugih sredstava izražavanja), ali se ne može apriori negirati sposobnost *ли* pitanja da pod definisanim uslovima izrazi i čisto-upitno značenje. Ipak, veliki broj primjera pokazuje modifikovano značenje, u prvom redu komponentom koja se može definisati kao „pretpostavka o suprotnosti”, a služi kao osnov za izražavanje sumnje i negacije. Preciznije određenje komponente sumnje može se specifikovati kao „pretpostavka o mogućoj suprotnosti”, a kada se radi o funkciji negacije, dovoljna bi bila formulacija „pretpostavka o suprotnosti”.

Parafraza značenja iskaza u funkciji iznošenja sumnje glasila bi kako je dato u 4.4.1.1.:

‘pretpostavljajući mogućnost (ne – p), želim da znam (p)’.

Впрочем, виноват ли был зодчий? Вряд ли он, проектируя дом, входил в психологию старика, которому, спускаясь по лестнице, надо за что-то держаться. (Гр. 38)

Другой на его месте женился бы, но что-то пугало Юру, слишком высокий прыжок. *И будет ли Лена той женой, которая ему нужна.* (Р. 24)

– Можешь ли ты, мещанин, представить себе меня трезвым, прилично одетым и говорящим с тобою рабым языком слуги твоего? Нет, не можешь. (Г. 40)

– (...) и вижу, что передо мной стоит серьезная проблема – *быть ли мне вообще на балу?* Что скажете вы мне на это, мессир?

Помнил ли он сожженную деревню Жуковцы? (Бонд. 186)

Funkciju negacije vrše po pravilu iskazi koji u poziciji informacionog centra nemaju glagolski oblik, što će biti razmotreno niže.

4.2.2.1. Mjesto partikule *ли* među drugim upitnim riječima

Partikule u gramatici tradicionalno dobijaju malo prostora. U opisi-ma orijentisanim na jezičku formu, odsustvo razvijene paradigmatike i denotativnog značenja dovoljan su razlog da se ni funkcionalnom planu ne pokloni mnogo pažnje. Već samo uključivanje partikula u „pomoćne” vrste riječi (служебные слова) predstavlja njihovu najopštiju funkcionalnu karakterizaciju. Akademijine gramatike ‘60. i ‘70. ostaju pri takvom stavu prema partikulama u ruskom jeziku, dok, na primjer, Gramatika ‘80 definiše partikulu kao funkcijsku riječ, a njeno značenje kao „то отношение, которое выражается ею в предложении” (1980, I, 723). Slično partikule definiše R. Ratmajr (1985, 321), koja ipak čini uočljiv pomak u odnosu na dotadašnji stav prema partikulama u rusistici: ona ih, naime, određuje kao pragmalekseme, uzimajući u obzir i riječi sa denotativnim značenjem (npr. *просто* može imati i pragmatičko i denotativno značenje).⁵¹

Razgraničenje partikula i drugih „pomoćnih” vrsta riječi ne vrši se uvijek na isti način. Kod A. A. Šahmatova (1941, 506) nalazimo partikule u klasi veznika, dok ih V. V. Vinogradov (1972, 522 et passim) razmatra u tijesnoj vezi sa modalnim riječima i funkcijom izražavanja modalnih značenja.

Bez obzira na to u kojoj mjeri se definicijom partikule određuju kao funkcijske riječi, njihova klasifikacija se redovno zasniva na funkciji. Broj grupa varira od tri (kao u Gramatici ‘70, 313), do osam (Vinogradov, 1972, 522), ali se tu obavezno nalaze i upitne partikule, bilo kao posebna grupa, bilo kao podgrupa u okviru modalnih partikula. U inventar klase upitnih ulazi oko trideset partikula i složenih partikula, ali je mogućnost izražavanja nemodifikovane upitnosti vezana samo za partikulu *ли*. Sve ostale partikule izražavaju neko od modifikovanih upitnih značenja. Najveći broj partikula registruje Akademijina gramatika ‘80 (II, 387): *ли, не... ли, что, что же, как, что ли, разве, неужели, что если, а, да, правда, не правда ли, так, так ведь, не так ли, верно, что-не ли, что ж-ли, что-разве, что-или что-что ли, что-а, что-правда, как-разве, разве-а, а вдруг-а*. Spisku se priključuju i *ужели, (ужель, арх.), никак, (vulg.)* (1980, I, 726), zatim *да ну* (Gram. ‘60, II, 644), ali se mogućnosti kombinovanja partikula, prema Gramatici ‘80 datim spiskom ne iscrpljuju.

⁵¹ R. Rathmayr (1985, 321) definiše partikule na slijedeći način: „(...) časticy javljajutsja funkcional’nym klassom slov, otličajuščihsja ot drugih nesklonjaemyh služebnyh slov odnim funkcional’nym priznakom: ih naličie ne vlijaet na kriterij istinnosti vyskazyvanija. Časticy kasajutsja pragmatičeskikh uslovij upotreblenija vyskazyvanij, ih funkcija sostoit v vyražanii pragmatičeskikh značenij.”

Upitne partikule se determinišu i kao ekspresivno-modalne (Виноградов, 1977; Распопов, 1958) i kao subjektivno-modalne (Gramatika '70, 313), pri čemu se izražena značenja obično konkretizuju kao sumnja, nesigurnost, nepovjerenje (Gr. '60, II, 357; Распопов, 1958). Ovakva determinacija je uslovljena koliko stavom autora prema upitnom značenju kao modalnom, toliko i polifunkcionalnošću partikula. Polifunkcionalnost partikule *ли* ne ogleda se samo u izražavanju čiste upitnosti i upitnosti modifikovane komponentom sumnje, već i u njenoj vezi sa uslovnim veznicima *если, ежели (нежели/, коли (коль/, i frazeologisanim spojevima kao što su шутка ли, черт ли, то ли дело, мало ли i sl. za koje se ne može reći ni da se nalaze na periferiji semantičkog polja upitnosti (Vinogradov ih ubraja u modalne riječi, op. cit.). U složenim izjavnim rečenicama partikula *ли* se pojavljuje kao veznik u kombinacijama *ли... ли, ли... или, то ли... то ли (то ль/, уз или... или,* koje nemaju upitno značenje.⁵²*

- Мало ли ерунды печатают.
- Много разве?
- Конечно, много!

(Г. 19)

Поезия *ли* Пушкина произвела такое впечатление *или* прозаическая речь конферансье, но только вдруг из зала раздался застенчивый голос. (Б. 584)

...медный колокол *то ль* возрадовался,
то ли осерчал.

(Высоцкий, 1988, 367)

Он не знал, куда ему ехать сейчас: то ли к вокзалу, поджидать утренние поезда, то ли вот так ездить по этим переулкам, ... (Бонд. 431)

Sfera upotrebe partikule *ли* (kao i ostalih partikula) u ruskom jeziku ograničena je na upitne iskaze sa propozicijom, za razliku od srpskog, gdje se ova partikula može naći i u pitanjima sa propozitivnom funkcijom, kada je signal modifikovane upitnosti: Ko li je ovo napisao?

4.2.2.2. Intonacija ruskih upitnih iskaza sa partikulom *ли*

Pojava segmentnog sredstva u upitnom iskazu – u ovom slučaju partikule *ли* – umanjuje funkcionalnu relevantnost intonacije, ali je ne potiskuje u potpunosti. O tome svjedoči kako upotreba melodijske linije bliske liniji

⁵² Za razliku od ovakvih slučajeva, **ли** i **или** u disjunktivnim pitanjima čuvaju upitno značenje: Dostatočno li čeloveku sobstvennogo čuvstva udovletvoreniya ili nužny ešče kakie-to vnešnie dokazatel'stva ego žiznennyh pobed? (LG, 41).

izjavnog iskaza, tako i česta zamjena tipa intonacije. Prema J. A. Brizgunovoj (1977, 155), ruski upitni iskazi sa partikulom *ли* kao tipičnu imaju silaznu intonaciju, u njenoj sistematizaciji definisanu kao IK-2, koja je po svojim akustičkim karakteristikama bliža intonaciji izjavnog (sa IK-1), nego upitnog iskaza sa IK-3. U sistemu osnovnih konstrukcija Brizgunove IK-2 je definisana kao tipična intonacija pitanja sa upitnom riječju (**Кто** стоит на мосту?), sa padom visine tona na intonacionom centru, ali u granicama srednjeg tona govornika. Visina pred- i postakcenatskih slogova kod IK-2 podudara se sa IK-1, dok se razlike pokazuju u manjem padu tona i pojačanju intenziteta čitave riječi – nosioca intonacionog centra IK-2.

2

– Знаешь ли грамоту?

– Да.

(Б. 438)

2

Есть ли в Москве ремонтная мастерская?

(ЛГ, 41)

Podaci koje smo tokom rada na provjeri mjesta akcenta mogli prikupiti od informanata, govore da je pojava uzlazne intonacije moguća, ali ne naročito česta.

Na kompatibilnost partikula uopšte, pa i partikule *ли* kao signala upitnosti, sa relativno nespecifičnom melodijskom linijom u ruskom pažnju je skrenuo još A. M. Peškovski (1956, 48–50), koji je dao i svojevrsnu skalu kompatibilnosti funkcionalnih sredstava: „Однако, точные наблюдения над вопросительной интонацией показывают, что она тем слабее звучит, чем большую роль играют другие средства. Так, фразу *читал ли ты это?* мы произносим с гораздо меньшим повышением голоса на *читал*, чем на фразу *читал ты это?* Повышение растет в ряду фраз (...) слева направо, т.е. в порядке убывания других вопросительных средств языка.»⁵³

Leksičko-sintaksičke strukture sa partikulom *ли* ne isključuju ni upotrebu drugih tipova intonacije, npr. uzlaznih IK-3 i IK-6 (Gram. '80, II, 398). Posebno погодне uslove za to pružaju primjeri upitnih iskaza u okviru monološke cjeline i u poziciji ponovljenih pitanja:

⁵³ Sudeći prema navedenim primjerima, Peškovski inverzivni red riječi u tonskom pitanju posmatra kao sredstvo za izražavanje upitnosti u istoj ravni sa partikulom *ли* (str. 49, *читал ты это?*), iako o tome ništa detaljnije ne kaže. S obzirom na citirani primjer, može se pretpostaviti da se radi o elipsi *ли pitanja*, što na problem baca malo drugačije svjetlo.

3/6

Настроили ли людей? Такие вещи специально не делаются.

Народ у нас сознательный.

(ЛГ. 41)

3/6

Стоило ли проходить доли, золотники, лоты, фунты и пуды?

(П. 75)

U ovakvim slučajevima i tekstualna pozicija i tip intonacije ukazuju da upitni iskaz sa partikulom *ли* nema funkciju saznavanja nepoznate informacije, niti značenje čiste upitnosti. Takođe se može ustanoviti velika otvorenost za izražavanje emocionalnih komponenata.

4.2.2.3. Red riječi u ruskim *ли* iskazima

Za razliku od tonskih pitanja, red riječi u *ли* pitanjima je jedna od najuočljivijih karakteristika leksičko-sintaksičke strukture: može se reći da je red riječi u ovom tipu upitnog iskaza djelimično fiksiran. Pri tome se obično misli na partikulu *ли* koja najčešće zauzima drugo mjesto u leksičko-sintaksičkoj strukturi. To potvrđuju i svi prethodno navedeni primjeri.

– Я вас не понимаю, товарищ профессор. Думаете ли вы, что мы здесь работаем не с полной отдачей?

– С полной, но недостаточной, – ответил Флягин.

(Гр. 139)

– Ну – с, Маргарита Николаевна, все сделано? Имеете ли вы ко мне какую-нибудь претензию?

– Что вы, что вы, мессир.

(Б. 709)

Iako znatno rjeđi, nisu neuobičajeni slučajevi pomjeranja partikule *ли* u krajnju desnu poziciju strukture. Ovo se uglavnom pripisuje slobodi u redu riječi, karakterističnoj za razgovorni jezik ili elipsi.

– А у вас много ли?

– Двадцать одна тысяча семьсот одиннадцать рублей.

(Б. 611)

Однако, при этом надо установить, примет ли наследник это наследство. И действительно – примет ли?

(ЛГ, 41)

– Да, да! Не пугайтесь! Через два, три дня она встанет на ноги.

– Правда ли?

– Уверяю вас.

(Г. 65)

Kao i finalna, relativno rijetka je i medijalna (dalja od drugog mjesta) pozicija partikule *ли*. Ona takođe može biti rezultat nerestriktivnosti pravila

razgovornog jezika, pojave protetičkog dijela iskaza sa funkcijom uvoda, kao i inverzije glavne i zavisne strukture:

- Вы очень способны, знаете ли вы это? – говорила она ему. (П. 316)
- Я спросил: есть ли среди этих бродяг наши, семиреченские? (ЛГ. 41)
- Разрешите еще один, на этот раз последний вопрос. Если работа выполнена в соавторстве, должен ли каждый из авторов понимать все, что в ней написано? (Гр. 187)

U suštini, bilo da se radi o inter ili postpoziciji partikule *ли* u odnosu na cjelinu leksičko-sintaksičke strukture, ne dolazi do promjene mjesta partikule u odnosu na informacioni centar. Njeno mjesto je fiksirano i eventualna pomjeranja zahvataju informacioni centar i partikulu kao funkcionalno-semantički kompleks, te se, ustvari, mjesto partikule *ли* ne može posmatrati izolovano. Ne može se ustanoviti pouzdana veza između pozicije ovog kompleksa i značenja čiste ili modifikovane upitnosti.

Okolnost da se kao informacioni centar u ruskim *ли* pitanjima najčešće pojavljuje predikat odnosno glagol, što potvrđuje istraživanje P. Restana (1972, 84–86 et passim) i drugih autora, dozvoljava da se **inverzivni red** glavnih dijelova sintaksičke strukture može smatrati za drugu relevantnu karakteristiku reda riječi ove grupe struktura.

Kada se radi o složenim predikatima, karakteristično je da funkciju informacionog centra ne preuzima čitava konstrukcija, nego njen neinfinitivni dio – finitni glagol ili imenski oblik. Infinitiv zadržava mjesto ekvivalentno mjestu u izjavnom iskazu ili u tonskom pitanju:

- Продолжаете ли вы писать о войне?
→ Вы продолжаете писать о войне? (ГЛ. 41)
- Вспомнил ли ты ее хоть раз? Догадался ли подумать?
→ Догадался подумать? (П. 337)
- Готовы ли вы за него поручиться?
→ Вы готовы за него поручиться? (П. 334)

Na ovaj način se kao informacioni centar aktuelizira samo dio semantičkog kompleksa u funkciji predikata i ističe izvjestan informativni prioritet.

Dominacija glagola u funkciji informacionog centra dozvoljava čak i da se utvrdi frekvencija pojedinih leksema, kao što to pokazuje Restan (1972, 46): On izdvaja grupu najfrekventnijih glagola (*знать, видеть,*

слышать, читать, писать, иметь, получить), koji i inače spadaju u veoma frekventne riječi ruskog jezika.⁵⁴ Daleko najfrekventniji glagoli iz ove grupe, *знать* i *видеть*, čine sa partikulom *ли* ustaljene spojeve čije značenje se nalazi na periferiji polja upitnosti. Ustvari, sa funkcionalne tačke gledišta moguće ih je tretirati kao složene introduktivne partikule.

– Видите ли, – сказал он, – работа, о которой вы упомянули, уже трехлетней давности. Естественно, с тех пор наука продвинулась вперед. (Гр. 185)

– Видишь ли, любезный друг,... Не знаю как начать, чтобы это вышло не так бессовестно. (Ч. 316)

– Правда восторжествовала, ты вникни. Это, брат, знаешь ли, не шутка. (П. 326)

Srpski jezik u sličnoj situaciji daje prednost glagolu bez partikule *li* (mada se partikula takođe koristi), što se može smatrati još jednim stepenom udaljavanja od upitnog značenja. Inače, srpski koristi iste glagolske lekseme kao i ruski: *znati, videti, razumeti* i dr.

Vidite, ma kako moja baka volela Srbe, (...) imala je fiks-ideju da ja treba da se rodim u Parizu. (Kap. 33)

Znate, njen otac je bio Chaplinov vršnjak. (Kap. 10)

Izražena upotreba predikata, najčešće glagola, kao informacionog centra u upitnim iskazima sa partikulom *ли* u ruskom jeziku podudara se sa stanjem kod ruskih tonskih pitanja, o čemu je već bilo riječi (v. 4.2.1.2). U vezi sa ovakvom ulogom predikata (glagola) u tonskom pitanju već su citirane pojave iz drugih jezika, što govori o univerzalnijem karakteru pojave, a predloženi podaci za *ли* pitanje u ruskom daju još jednu potvrdu te univerzalnosti. Može se ustanoviti da se stanje u ruskom jeziku, što se tiče najčešćeg tipa informacionog centra podudara, prema D. Bolindžeru (1957, 22), i sa stanjem u engleskom jeziku.⁵⁵

Analogno situaciji kod tonskih pitanja, može se tendencija upotrebe predikata (glagola) kao informacionog centra dovesti u vezu sa značenjem čiste upitnosti,

⁵⁴ Prema podacima koji se daju u: Agraev i dr., *Častotnyj slovar' russkogo jazyka*, M., 1977, frekvencija u svim funkcionalnim stilovima za glagol *znat'* iznosi 2192, za *videt'* 1504, za *imet'* 846, *pisat'* 578, *slyšat'* 549, *polučit'* 466, *čitat'* 418.

⁵⁵ D. Bolinger (1957, 22) u vezi sa pitanjima u američkom engleskom kaže: „In questions, at least as much as in statements, it is the verb and its object that are primarily questioned; ...”.

ali se ne mogu isključiti modifikovana značenja. U slučajevima kada se u funkciji informacionog centra, markiranog partikulom *ли*, javlja neglagolski oblik tipa zamjenica, predikativa, veznika, pa i imenski dio predikata, relativno pouzdano se može konstatovati modifikovana upitnost. Iz grupe subjektivnih komponenata u takvim slučajevima mogu se aktivirati *pretpostavka o suprotnosti*, ili *sumnja*, te emocionalne komponente kao što su *iznenađenje*, *radost*, *ljutnja*.

Prisustvo pretpostavke o suprotnosti u semantičkoj strukturi iskaza rezultira funkcijom koja se može okvalifikovati kao iznošenje sumnje, nedoumice i negacije. Parafraza značenja upitnog iskaza u funkciji sumnje već je data u odjeljku 4.2.2:

- Я тут решительно ни при чем.
- *Так ли уж?* – усмехнулся Олег. (Гр. 162)
- Как я им скажу правду? – думала Ася. – *И надо ли?* (Гр. 165)
- (...) *Да и только ли это?* Отчего в доме не спят? (П. 334)
- Спрашивается: *возможно ли, действуя таким образом, кого-либо поймать или арестовать?* И если вы человек нормальный, то вы сами ответите: никоим образом. (Б. 507)

Parafraza za iskaze u funkciji negacije bi glasila kao u odjeljku 4.2.1.1:

‘pretpostavljajući (ne – p), želim da znam (p)’.

- В самом деле, пусть девочка учится спокойно, – решил Энэн,
- *я ли оскорблю ее докучной опекой?* (Гр. 64)
- Надо ли бояться чужих классиков? (ЛГ, 41)
- Вообразите, *приятно ли будет первосвященнику в праздничную ночь получить подобный подарок?*
- Не только неприятно, – улыбнувшись, ответил гость, – но я полагаю, прокуратор, что это вызовет очень большой
- скандал. (Б. 724)
- Ночь в местах толстовской биографии. *Диво ли, что тут начинают плясать магнитные стрелки?* (П. 44)
- Тысячи такси в Москве. Да станут ли искать? (Бонд. 434)

Emocionalne komponente poput iznenađenja, čuđenja, радости, ljutnje, mogu biti aktivirane u semantičkoj strukturi kao reakcija na komunikativnu

situaciju zbog razlike između stvarnog stanja i očekivanog. Postojanje jedne takve komponente u semantičkoj strukturi može biti predstavljeno parafrazom u kojoj je specifikovan pozitivan/negativan odnos (v. 4.2.1.2).

a) Za pozitivan emocionalni odnos (iznenađenje, čuđenje, radost):

‘pretpostavljajući (ne – p), pozitivno cijeneći realizaciju (p),
želim da znam (p)’.

– Вас ли я вижу, дорогой доктор? – воскликнул Вяхрищев. (П. 290)

– Что такое? *Ее ли я вижу?* Клодина, да ведь это ты, неунывающая вдова? И ты здесь? (Б. 601)

Kod ovakvih iskaza se može primijetiti da postoji tendencija ka konvencionalizaciji sredstava za izražavanje. Navedeni iskazi spadaju u varijante konvencionalizovanog izražavanja priyatnog iznenađenja (pozitivnog odnosa) u komunikativnoj situaciji susreta govornika i adresata.

b) Za negativan emocionalni odnos (ljutnja, nezadovoljstvo) pored elementa „negativne ocjene”, potreban je i različit predznak za očekivanje govornika koji ljutito reaguje zbog neželjene realizacije radnje.

‘pretpostavljajući (p), negativno cijeneći realizaciju (ne – p),
želim da znam (p)’

– Ты, – оскалившись, перебил Иван, – *понимаешь ли, что надо поймать профессора?* А ты лезешь ко мне со своими глупостями! Кретин! (Б. 480)

– Да кончится ли это? Петр, уйди! (Г. 92)

4.2.2.4. Akcentuacija ruskih *ли* iskaza

Poređenje ruskih tonskih i *ли* pitanja ukazuje ne samo na različitost sredstava za izražavanje upitnosti, nego i na raziku u načinu markiranja informacionog centra: nasuprot intonacionom centru tipične melodije, odnosno akcentu kod tonskog pitanja, stoji obavezno partikula *ли* koju, u zavisnosti od vrste riječi u funkciji centra, može da prati inverzivni red riječi. Kao što umanjuju funkcionalnu relevantnost tipa intonacije, ova sredstva stavljaju i akcentuaciju u drugi red sredstava za izražavanje značenja iskaza. Informacioni centar *ли* pitanja takođe nosi neutralni akcenat, što se može pokazati i uz pomoć replike – reakcije:

2

- Продолжаете ли вы писать о войне?
- Нет, больше о войне я не пишу.

(ЛГ, 41)

2

- А велика ли сумма?
- Этого никто не может знать, игемон.

(Б. 722)

Provjera mjesta akcenta sa informantima takođe je pokazala da je informacioni centar, markiran prepozitivnim položajem i partikulom *ли*, redovno i nosilac akcenta, bez obzira na tip intonacije, dijalošku situiranost iskaza i leksičku semantiku centra. Informantima je bilo ponuđeno 50 ruskih upitnih iskaza sa partikulom *ли*, situiranih u dijaloške cjeline obima 2–6 replika, gdje se na osnovu smisla koherencije replika mogao identifikovati informacioni centar pitanja. Auditivnom analizom njihovog čitanja u dva navrata određivano je mjesto akcenta.⁵⁶ U 94% primjera akcentat je bio stavljen na oblik markiram partikulom, a samo u 4% na drugo mjesto. U izvjesnom broju primjera može se zapaziti tendencija akcentuacije dviju riječi.

Ukoliko se prihvata mišljenje J. A. Brizgunove o IK-2 kao o tipičnoj intonaciji *ли* iskaza, onda njen centar, vezan za informacioni, nema kontrastnu, nego neutralnu funkciju (kao i kod zamjениčkih pitanja).

Pomjeranje mjesta akcenta sa informacionog centra na druge dijelove leksičko-sintaksičke strukture kod ovih pitanja nema istu funkciju kao kod tonskih pitanja. Naime, ovakvo pomjeranje u izvesnom smislu samo širi opseg akcenta ističući kontrast, ali ne pomjera i informacioni centar markiran partikulom. Interpretacija akcentuacijskih varijanata uz pomoć dijaloške cjeline sa zamjениčkim pitanjem ne omogućuje da se dobije isti rezultat kao kod tonskog pitanja, odnosno da se ustanovi komponenta pretpostavke.

2

- Нравятся ли вам мои цветы?
- Нет.

(Б. 555)

2

a/ Нравятся ли вам мои цветы?

⁵⁶ U eksperimentu su učestvovala tri visokoobrazovana informanta, govorna predstavnika ruskog jezika, od kojih je jedan bilingvalan. Birani su upitni iskazi u čijoj leksičko-sintaksičkoj strukturi nije bilo leksičkih signala modifikovanog značenja.

2

b/ Нравятся ли вам мои цветы?

2

c/ Нравятся ли вам мои цветы?

Pošto leksema markirana partikulom *ли* ostaje informaciono najvažnija, interpretativni supstitut ne može da izrazi isto značenje:

* a/ Кому нравятся мои цветы? Вам?

* b/ Чьи цветы вам нравятся? Мои?

* c/ Что вам нравится у меня? Цветы?

Sa druge strane, rezultati rada se informantima pokazuju da je kontrastna akcentuacija prirodna i funkcionalno-semantički relevantnija ukoliko u leksičko-sintaksičkoj strukturi postoji riječ koja ima antonimske veze ili leksičkim značenjem izražava suprotnost (u odnosu na neku od komponentata u kontekstu). U korpusu su ovi primjeri malobrojni, ali ih navodimo kao putokaz za eventualno dalje istraživanje.

– Как восприняли этот роман читатели в ГДР? *Интересуются ли*

2

молодые читатели военной темой?

– Я с радостью обнаружил, что эта тема привлекает и молодых.

(ЛГ, 41)

– Но меня, конечно, не столько интересуют автобусы, телефоны и прочая...

– Аппаратура! – подсказал Фагот.

– Совершенно верно, благодарю, – медленно говорил маг тяжелым басом, сколько гораздо более важный вопрос:

2

изменились ли эти горожане внутренне?

(Б. 538)

2

– Знаешь ли какой-нибудь язык, кроме арамейского?

– Знаю. Греческий.

(Б. 438)

Relevantna komponenta, koja se ovdje izražava ne samo akcentuacijski, nego i leksički, jeste „pretpostavka o suprotnosti”, a moguće ju je tumačiti i kao „sumnju”. Stav o „sumnji” kao o pretpostavci suprotnog nalazimo i kod Restana (1972, 100), koji ga zasniva na ispitivanju jezičkog materijala sa leksički ekspliciranom suprotnošću, npr.pomoću suprotnog veznika

(Конечно, новая дружба есть, но продолжится ли она опять долго?).
Npr. moguća je i ovakva interpretacija:

2

... изменились ли эти горожане внутренне?

→ горожане изменились внешне, но я не уверен, что изменились и внутренне

Navedeni primjeri idu u prilog mišljenju da upitni iskaz sa partikulom *ли* u ruskom teži izražavanju modifikovanog značenja, u prvom redu komponentama zasnovanim na suprotnosti očekivanja govornika i realne komunikativne situacije.

4.3. Upitni iskaz sa propozicijom u srpskom jeziku i njegov odnos prema ruskom

Upitni iskazi sa propozicijom u srpskom jeziku realizuju svoje funkcije u istim uslovima kao odgovarajući ruski iskazi. Realizacija u poziciji replike – stimula uz usmjerenost na određenog adresata uslov je za ispoljavanje čisto-upitnog značenja i funkcije traženja nepoznate informacije, dok izmjene uslova pokazuju moguće modifikacije značenja i promjenu funkcije. Uslovi realizacije i semantička struktura iskaza, kako je definisana u odjeljku 5.1, poslužiće kao osnova za kontrastiranje sredstava za izražavanje upitnosti u ruskom i srpskom jeziku. Semantičku strukturu iskaza sa čisto-upitnim značenjem predstavimo istovjetnom parafrazom kao i u ruskom:

‘želim da znam (p)’.

Kako je već rečeno u uvodnom dijelu, opisu sredstava izražavanja u srpskom jeziku biće posvećena jednaka pažnja kao i ruskom, a kontrast između jezika biće dat na kraju glave.

Srpski jezik, kao i ruski, za strukturiranje upitnog iskaza sa propozicijom koristi segmentna (strukturna) sredstva u vidu partikula i intonaciju. U grupu strukturnih sredstava spadaju partikule **li**, **da li**, **je li** (sa varijantama **da l’**, **jel’**), **zar (ne)**, **a**, veznik **ili**, dok je u izvjesnoj mjeri sporno da li se veznik **da** (i u konstrukciji **da ne**) može smatrati posebnim signalom upitnosti ili takve strukture pripadaju tonskom pitanju. U istorijskoj per-

spektivi istu funkciju imale su i partikule **(j)eda (li), ali, oli** (Musić, 1908, 102). S. Ristić (1993, 97) u partikule sa funkcijom traženja informacije u savremenom srpskom ubraja **li, zar i eda**. U našem korpusu oblik **eda** nije zabilježen.

Primjeri struktura koje izražavaju upitni iskaz sa propozicijom u srpskom:

- Imaš li ti dece? (Kov. I, 95)
- Nemam. Imaću. Daće Bog, imaću.
- Da li je Krleža testamentom odredio svoje izdavače? (NIN, 33)
- Da.
- Je li ti dosta godina? (Bl. 34)
- Jeste, Maraš.
- Zar ti, kći Vasilija Popovića, da ne budeš prva u školi? (Pet. 486)
- Da otkažem ručak i zakažem večeru?
- Da, molim vas. (Kov. II, 36)
- A izabrao si ovuda, kroz moj srez, a? (N. 219)
- Znaš li, bar, sve? *Ili* samo ono iz novina? (Bl. 279)
- Bili ste teško ranjeni?
- Bio je teško mrtav. (Kov. I, 35)
- Kažite mi nešto o slobodi izražavanja?
- Čovek uzima onoliko slobode koliki mu je kapacitet pluća. (Kap. 30)

U odnosu na ruski jezik, srpski pokazuje znatno ujednačeniji odnos zastupljenosti načina izražavanja upitnosti kod iskaza sa propozicijom. Prema našem materijalu, tonsko pitanje u srpskom je zastupljeno sa 40,46%, a pitanje sa strukturnim sredstvima sa 59,54%, s tom razlikom što srpski za izražavanje čisto-upitnog značenja koristi više partikula (li, da li, je li).

Što se tiče struktura sa veznikom **da** u inicijalnoj poziciji leksičko-sintaksičke strukture, one će biti razmatrane kao poseban problem u okviru tonskog pitanja, kao pitanja koja postaju tonska usljed elipse. Za razliku od ruskog jezika, gdje zapravo više nije moguće dokazati tvrdnju da su tonska pitanja rezultat elipse, u srpskom takve strukture mogu biti dokazane:

- Da se ubijem? → Da li da se ubijem?
- Da ubijaš, Tica! (Bl. 44)

4.3.1. Strukture sa partikulama kao sredstvom izražavanja upitnosti u srpskom jeziku

U funkciji izražavanja čisto-upitnog značenja u srpskim iskazima sa propozicijom, kao što je već rečeno, javlja se partikula *li*, samostalna ili u konstrukcijama *da li* i *je li*. Ovdje se odmah postavlja pitanje da li su navedene konstrukcije samostalne jedinice, istog reda kao i partikula *li*, ali će na njega biti potražen odgovor nešto kasnije. Međutim, pošto se radi o funkcionalno ekvivalentnim i semantički sinonimičnim oblicima, konstrukcije *da li* i *je li* ovdje se neće posmatrati kao varijantne pojavnosti partikule *li*, nego kao samostalna sredstva.

Slično kao u ruskom jeziku, partikula *li* u srpskom se koristi i van semantičkog polja upitnosti, kao uslovni veznik:

- ...Ali ću mojoj maloj porodici vratiti ime i čast. Makar do kraja ubijao!
- Kamenjem?
- *I kamenjem, zatreba li*. Imaš li kakav? (Bl. 308)
- Mađar, zapamti preživim li noćas, ubiću te! (Bl. 98)

4.3.1.1. Strukture sa partikulom *li*

Upitni iskazi sa partikulom *li* kao signalom upitnosti u srpskom jeziku imaju niz karakteristika podudarnih sa karakteristikama strukturno ekvivalentnih ruskih iskaza, ali i razlika. Prva razlika na koju treba obratiti pažnju je nespornan status partikule *li* kao osnovnog pokazatelja upitnosti u srpskom jeziku, dok je taj status za rusku partikulu donekle sporan (v. 4.2.). U stavu prema partikuli *li* slažu se svi izvori, da pomenemo samo neke: Maretić (1899, 435–436), Musić (1908, 103 et passim), Restan (1972, 622–624), Stevanović (1969, II, 12), što očigledno ima osnovu i u funkciji i u frekvenciji ovakvih struktura.

Druga razlika u odnosu na rusku partikulu *ли* sastoji se u tome, što se ne dovodi u sumnju izražavanje čisto-upitnog kao primarnog i dominantnog značenja pomoću partikule *li* u srpskom jeziku.

U pogledu mjesta u leksičko-sintaksičkoj strukturi, partikula *li* se podudara sa svojim ruskim ekvivalentom zauzimajući fiksno mjesto iza informacionog centra, što najčešće znači i sekundarnu poziciju u strukturi.

- Odlazite li u Jugoslaviju ponekad?
- Odlazim, naravno. Kako bih mogao bez tih odlazaka? (NIN, 62)

- Viđaš li Vanju? (Kov. II, 34)
- Da! Očuh ga dovodi da trenira košarku u naš sportski centar.
- Mogu li hladnjače odmah prema Bremenu? (Bl. 283)
- Kako da ne, kapetane.
- Imaš li kakvog Đoku u familiji? (N. 175)
- Nemam!

Kao razlika u odnosu na ruski jezik može se uzeti i veća učestanost glagola u poziciji informacionog centra. Kako primjeri pokazuju, kada se radi o prostom predikatu, onda je to punoznačni glagol u prezentu, tako da se uspostavlja inverzni odnos glavnih dijelova sintaksičke strukture. Inverzija, sama po sebi, u srpskom nije signal upitnosti (Pervaz, 1873; Popović, d.d. 89).

Pojava imenskih oblika u funkciji informacionog centra je mnogo rjeđa u srpskom, a po pravilu se ne radi više o upitnom značenju:

- A ti li si to uradio! – uzviknu s odobravanjem Jovo Stanivuk. (Ć. 94)
- Aha, zato li on piše onako lijepa pjesnička pisma. Skender ga poučava! – dosjeti se čobanica. (Ć. 61)

Srpski prevodni ekvivalenti za ruske primjere sa neglagolskim oblicima markiranim partikulom *li* potvrđuju ne samo nemogućnost upotrebe strukturno paralelnog oblika, nego i modifikovano-upitno značenje.

– Я ли ее не любила? Я ли не берегла? – Ну, успокойтесь. (Г. 59) – Спрашивается: возможно ли, действуя таким образом, кого – л. поймать или арестовать? (Б. 507)	– Zar je nisam voljela? Zar je nisam čuvala? – Pa umirite se. (G. 87) – Postavlja se pitanje: da li se može, uz takvo ponašanje, uhvatiti ili uhapsiti neko? (B. 89)

4.3.1.2. *Strukture sa inverzijom pomoćnog glagola*

Ukoliko se u upitnom iskazu kao predikat javlja složeni oblik, glagolski ili imenski, ulogu informacionog centra markiranog partikulom *li* dobija finitni dio predikata (Popović, d.d., 90) – kopula ili modalni glagol (biti/ jesam, htjeti). To je takođe tačka kontrasta između ruskog i srpskog jezika,

čiji uzrok leži u manjoj zastupljenosti pomoćnih glagola u ruskom jeziku i njihovom manjem učešću u građenju složenih oblika. Naročito je uočljiva visoka učestanost srpskih upitnih iskaza sa pomoćnim glagolom biti/jesam u inicijalnoj poziciji.

- Jesi li sam, oče?
- Nisam. (N. 188)
- Jeste li nekada živeli tamo?
- S vremena na vreme. (Kap. 33)
- Pa je l' ti on kazao da te voli i da bi se usudio da te prosi?
- Nije, nije. još. (Pet. 492)

Osnovni oblici u kojima se glagolska kopula javlja su akcenatski oblici za drugo lice jednine i množine (jesi, jeste) i enklitički za treće lice (je), kao najfrekventniji. Oblici za prvo lice nisu isključeni (jesam, jesmo li), ali je po pravilu tada u pitanju modifikovano-upitno značenje.

- Je li to naš Vane?
- Ej, bre, Siroče, našta se napravi? (Kov. I, 62)
- Kako si, Zoja? *Je li ti bolje?*
- Sve sam dalji. Vidiš da te gledam s neba. (Kov. I, 54)
- Je li ti dosta godina?
- Jeste, Maraš. (Bl. 34)

Za razliku od nekih drugih autora koji su se bavili upitnim iskazom u srpskom jeziku, priklanjamo se mišljenju da se ovdje ipak radi o enklitičkom obliku 3 l.j. pomoćnog glagola, kao što kaže M. Stevanović (1969, II, 14), a ne o jednom od akcenatskih oblika.⁵⁷ Naime, ispitivanje uloge kontrastne akcentuacije u razlikovanju čisto-upitnog i modifikovanog značenja, što će biti pokazano u jednom od narednih odjeljaka, ukazuje da prenos akcenta na kopulu u okviru ovakvih konstrukcija ima posebnu funkciju, te da je opravdano smatrati ga za neakcentovan u iskazima čisto-upitnog značenja i neutralne akcentuacije.

⁵⁷ Baveći se pitanjima u engleskom i srpskohrvatskom jeziku, D. Pervaz (1973) zauzela je stanovište da se radi o jednom od akcenatskih oblika pomoćnog glagola, dok se drugi autori nisu ovim bavili pišući o srpskom upitnom iskazu.

Kada se upitni iskaz odnosi na situaciju vezanu za period nakon trenutka govora ili za potencijalnu situaciju, kao predikat se koristi oblik u futuru I ili potencijalu što uslovljava da mjesto informacionog centra markiranog partikulom *li* zauzme akcenatski oblik modalnog glagola **htjeti** ili potencijala egzistencionalnog **biti**.

- Putovaćemo do sutra uveče... Hoćeš li moći?
- A ti? (Kov. I, 110)
- Vi ste vodili dnevnik razgovora sa Krležom. Hoćete li ga objaviti?
- Za sada, ne. (NIN, 34)
- Koliko bi to slika htela, Marga?
- Stotinu, druže taj i taj.
- *Bi li jednu sa mnom?*
- Prvu i posljednju sa tobom. (Bl. 210)
- Bi li zapalio iz one kese? Duvan je pravi, dalmatinski!
- Ne bih! – reče Marković. (Bl. 166)

Pored čisto-upitnog, strukture sa glagolom *htjeti* izražavaju i modifikovano značenje tako da se mogu smatrati za jedan od standardnih načina za izražavanje ponude, zahtjeva, poziva i sličnih funkcija. Ovo takođe važi za strukture sa potencijalom (*Bi li jednu sa mnom?*).

- Hoćemo li „našoj” kući?
- Ona srećno klimne glavom. (Pet. 503)
- Hoćete li da sednete?
- Ne. (Kov. II, 9)
- Kako vama, – promuca Jakov. – Hoćete li to da nam razjasnite? (Šć. 45)

U inicijalnu poziciju leksičko-sintaksičke strukture, odnosno u poziciju informacionog centra markiranog upitnom partikulom *li* dospijevaju i sinsemantični glagoli drugačijih značenja kao dijelovi složenih ili disociраних predikata.

- Umete li da kuvate? – upita je iznenada, punim ustima.
- Umem. (Kap. 9)

Iz onog što je rečeno u prethodnim odjeljcima može se zaključiti da bi najopštija formula za predstavljanje strukture upitnog iskaza sa propo-

zicijom u osnovi i partikulom *li* u srpskom jeziku bila *li* + *inverzija*, kako je daju Lehiste i Ivić (1986, 237). Formula se može primijeniti i na ruski upitni iskaz istovjetne strukture i to bez obzira koje vrijeme glagolski oblik izražava. Ipak, smatramo da je neophodno podvući da strukture sa predikatima u perfektu (kao dominantnom od prošlih vremena) i futuru I uvijek zahtijevaju inicijalni egzistencionalni/modalni glagol, bez obzira da li je egzistencionalni glagol i u prezentu.⁵⁸

Vidaš li Vanju?	vs.	Jesi li viđao Vanju?
		Hoćeš li viđati/vidjeti Vanju?
Jesi li sam, oče?	vs.	Jesi li bio sam, oče?
		Hoćeš li biti sam, oče?

S obzirom na obaveznost struktura u perfektu i futuru I, moglo bi se reći da je donekle sužena sfera djelovanja partikule *li* kao samostalnog pokazatelja upitnosti. Moglo bi se reći da se u srpskom partikula *li* nalazi u odnosu dopunske distribucije sa konstrukcijama *jesam* + *li* i *htjeti* + *li*, ali se ipak mora imati u vidu da postojanje složenih oblika u prezentu kao predikata relativizuje ovakvu detaljizaciju u predstavljanju načina izražavanja upitnosti.

Kao poseban problem izdvaja se status konstrukcije *jesam* + *li* kada se egzistencionalni glagol realizuje u trećem licu jednine (je li). Ovdje se očigledno radi o spoju koji je rezultat uspostavljanja inverzije u strukturno određenim slučajevima, pa može biti sporan ne samo termin „konstrukcija”, nego i izdvojeno razmatranje. Međutim, širenje oblasti primjene konstrukcije *je li* (je l') navodi na pomisao da je ipak treba posmatrati kao relativno samostalno sredstvo izražavanja upitnosti. Činjenica je da se ona široko upotrebljava i u slučajevima kada nije sistemski uslovljena i opravdana i na takav način se funkcionalno izjednačuje sa konstrukcijom *da li*:

– Dakle, je l' mu znaš lični opis?	vs.	znaš li	
– Ne znam.	(N. 197)		
Je l' hoćeš da razumeš?	vs.	hoćeš li	(N. 175)
Šta ti je, bre? Je l' još zveckaa?	vs.	zveckaa li	(Kov. I, 131)
Je l' on to preti da će te ubiti?	vs.	preti li	(Kov. I, 37)

⁵⁸Ovdje treba napomenuti i to da se u standardnom srpskom upitni iskazi ovog tipa ne formiraju upotrebom predikata u futuru II.

Ovakva upotreba konstrukcije *je li* (je l') karakteristična je za razgovorni jezik i književnoumjetničke tekstove sa takvom stilizacijom (npr. primjer iz televizijskog intervjua:

Je l' su te situacije samo teoretske, ovako, predviđene, ili očekujete da bi moglo da dođe do toga?).

U takvim slučajevima, kao kada je u pitanju sistemski uslovljena upotreba, izražava se i čisto-upitno i modifikovano-upitno značenje.

Drugi razlog za razdvajanje konstrukcije od struktura sa partikulom *li* praćenom inverzijom jeste njena upotreba kao postopnovanog ili preponovanog elementa sa apelativno-vokativnom ili fatičkom funkcijom uz osnovni način izražavanja upitnosti, uključujući i pitanja sa propozitivnom funkcijom u osnovi:

- Je li, Siroče, što ne posluživaš redom? (Kov. I, 15)
- Je li, braćo, ima li mesta u tom vašem Zahtevu i za nas? Da nas bar pomenete, reda radi? (Kov. I, 25)
- Je l' te, dragi moj, kako je Ani Petrovnoj? (C. 53)

Ako bi se funkcija ove konstrukcije u inicijalnom dijelu leksičko-sintaksičke strukture mogla označiti kao fatička, funkcija u postpoziciji može se okarakterisati kao apelativno-vokativna, pošto izražava zahtjev za potvrdu onog što je prethodno izrečeno. To je zbližava sa funkcijom engleskih pitanja – privjesaka (tag – questions). Ovu funkciju konstrukcija *je li* vrši u svom elementarnom vidu ili proširena (je l' te, je l' tako):

- On će vas voleti kao i ja, a i vi njega kao i mene, je l' te? (Pet. 496)
- Ko centar?
- Vi.
- Taman. Pa u mene da gađa onaj, je li? (N. 200)
- Zatim tu je mali stereo uređaj, telefon, priključen na onaj zajednički u predsoblju... Crven je, je li tako? (Kap. 13)
- Između otadžbine i sinovine nas nema! Je l' jasno?
- Jasno, gospodine poručniče. (Kov. I, 86)

Nadalje, konstrukcija *je li* javlja se i kao samostalna elipsa iskaza i to u poziciji replike – reakcije koja izražava emocionalni odnos adresata prema saopštenju (koji se može definisati kao slaganje/neslaganje) ili sumnju.

Cvikeraš priznaje da su svi za jedinstvo, ali ipak
nismo jedinstveni. Je l'?

(Crn. 208)

– Rekla bih ti da sam te videla ranije. Viđam te uvek kasno.

– Je l' tako?

– Tako je.

(Kov. I, 3)

– I ja sam sve unaprijed znala.

– Je li? Znala si? To je dobro.

(G. 69)

Uprkos svemu što je rečeno u prilog njenoj samostalnosti, smatramo da nije opravdano konstrukciju *je li* tretirati kao upitnu česticu na način kako to čini Priručna gramatika hrvatskog jezika (1979, 369), u kojoj se kao jedine potvrde upotrebe ove konstrukcije navode iskazi gdje upotreba pomoćnog glagola nije sistemski opravdana.⁵⁹

Kao treće sredstvo strukturnog izražavanja upitnosti u srpskim iskazima sa propozicijom u osnovi javlja se konstrukcija *da li*. U literaturi se sreću različita određenja njenog statusa kao vrste riječi. Složenim upitnim veznikom je smatraju T. Maretić (1899, 497) i M. Stevanović (1969, II, 13), partikulom A. Musić (1908, 102 et passim) i P. Restan (1972, 726), ne-enklitičkim oblikom enklitike *li* W. Browne (1971, 107), ali pri opisima funkcije i forme nema razlika u stavovima. S obzirom na različito paradigmatičko određenje njenih strukturnih komponenata (*da* veznik, *li* partikula) s jedne strane i na nedjeljivost semantičke funkcije sa druge, smatramo da bi adekvatan termin bio *složena partikula*.

Izražavanje upitnosti pomoću partikule *da li* nema strukturnog ekvivalenta u ruskom jeziku, na šta je već ukazano kao na tačku razlike među datim jezicima (7.2.1). Složena partikula zauzima inicijalno mjesto u leksičko-sintaksičkoj strukturi iskaza, ne uslovljavajući obaveznu inverziju glavnih dijelova rečenice. Karakteristika ovog tipa struktura je pomjeranje mjesta svih enklitika prema početku leksičko-sintaksičke strukture, pa i kupule. U tom smislu partikula *da li* utiče na pojavu inverzije dijelova složenih predikata, u prvom redu imenskih.

– Da li je živ?

– Jeste, – rekao sam: ...

(Bl. 235)

⁵⁹ Priručna gramatika (1979, 369, par. 1125) kaže: „Rečenica se preoblikuje u upitnu česticom *je li* koja dolazi na početak: Je li se ujutro umivaš? Je li se smrkava? Te su rečenice pitanjem preoblikovane od ovih: Ujutru se umivaš. Smrkava se.”

- Da li će igrati i Mrkela?
- I on će igrati, možda ne celu utakmicu. (Pol. 19)
- Da li je neko od vas skupljao potpise i slao ih Pašiću?
- Ja sam... sa još dvojicom iz prvog bataljona. (Kov. I, 103)

Između upitnih iskaza sa partikulom *li*, *da li* i konstrukcijom *je li* može se ustanoviti stilistička diferencijacija, ili bar takva tendencija. Dok je upotreba partikule *li* stilski nemarkirana, za složenu partikulu *da li* može se ustanoviti tendencija upotrebe u oficijelnoj situaciji, kao forme kojoj se daje prednost iz razloga učtivosti, što ilustruju i primjeri iz intervjua. Konstrukcija *je li* dominira u upotrebi prvenstveno zahvaljujući svojoj strukturno-semantičkoj uslovljenosti, ali i inklinaciji ka razgovornom stilu. O tome svjedoče tekstovi sa razgovornom stilizacijom, prvenstveno dramski, u kojima nije nađen ni jedan primjer (Nušić, Kovačević II), ili je nađen minimalan broj primjera sa složenom partikulom *da li* (Kovačević I).

Sredstva izražavanja upitnosti su u periodu postojanja srpskohrvatskog ili hrvatskosrpskog književnog jezika bila jedan od pokazatelja varijantne polarizovanosti: složena partikula *da li* smatrala se svojstvom „istočne” varijante jezika, dok se u „zapadnoj” varijanti prednost davala tonskom pitanju, pitanju sa *li* i *je li*, što se da zaključiti iz postojeće literature (Babić, 1964–65; Leed, 1968; Priručna gr. 1979, Katičić, 1986).

Slično kao konstrukcija *je li*, složena partikula *da li* može samostalno formirati iskaz, izražavajući modifikovanu upitnost. Upotrebljena u elementarnom obliku ili sa proširenjem koje može imati vid partikule ili enklitike pomoćnog glagola, obično ne dolazi u poziciji replike – stimula, nego kao dio monološki strukturiranog segmenta dijaloga ili kao replika – reakcija, izražavajući sumnju u ono što je izneseno u lijevom kontekstu. Tekstualna situiranost iskaza podupire tezu da se „sumnja” zasniva na pretpostavci o suprotnom, kako je definisano u odjeljku o ruskom pitanju sa propozicijom.

Gospodin Momir se, dakle, opredijelio za Ameriku! Da li? Živi on tu, u Milvokiju, a kažu da nije video Ameriku, da je Milvoki, izgleda jedina Amerika koju poznaje. (Crn. 249)

Možda živ čovek može da izvrda odgovornost, mrtvima to nije dano. Da li? Pogledajte tu istu stvar iz drugog ugla. (Crn. 229)

Gde su usmerenjaci? Zvaničnih podataka nema. Stratezi reforme optimistički pretpostavljaju – valjda su se zaposlili. Da li su? (NIN, 15)

4.3.1.3. Intonacija upitnih iskaza sa strukturnim pokazateljima upitnosti u srpskom jeziku

Srpska intonacija je svoj najpotpuniji egzaktni opis do sada dobila u djelu P. Ivića i I. Lehiste (1986, ranija publikacija materijala 1969–1972).⁶⁰ Rezultati tih istraživanja poslužiće za poređenje sa situacijom u ruskom jeziku, mada se o dosljednom kontrastiranju ne može govoriti zbog bitno različitog prezentiranja materijala. Osnovna razlika se sastoji u tome da je u sistemu Brizgunove (1977) predstavljena intonaciona konstrukcija kao karakteristika određenog tipa iskaza u cjelini, dok Lehiste i Ivić, prateći uticaj rečenične intonacije na akcenat riječi, uzimaju u obzir visinu osnovnog tona svake riječi u iskazu.

Opšta karakteristika intonacije upitnih iskaza u srpskom jeziku je da se ona kreće u višem tonskom registru, nego intonacija izjavnih iskaza (Ivić-Lehiste, 1972, 128).⁶¹ Druga zajednička karakteristika je ta da su sve upitne intonacije u osnovi silazne (Lehiste-Ivić, 1986, 702). Kod nekih tipova upitnog iskaza, prema Lehiste i Iviću, intonacija se podudara sa intonacijom izjavnog prema pravcu kretanja visine osnovnog tona (silazna), dok drugi tipovi sadrže tzv. inverznu krivulju (silazno-uzlazna intonacija, reverse pattern), ali samo kao karakteristiku jedne riječi u iskazu: cjelokupna kontura pokazuje karakteristike silaznosti.

Tako se kod *li pitanja* redovno pokazuje inverzna krivulja na jednoj od riječi, dok kod pitanja sa složenom partikulom *da li* intonacija može biti silazna, podudarna sa intonacijom izjavnog iskaza, ili silazno-uzlazna, tj. sa inverznom krivuljom. U ovom istraživanju nisu kao poseban način strukturiranja izdvojeni upitni iskazi sa konstrukcijom *je li*, pa se vjerovatno i na njih odnosi zaključak o intonaciji *li pitanja*. Pošto je kod ruskih *li* pitanja intonacija silazna, bez inverznog kretanja tona, može se reći da se ruski i srpski ne podudaraju u ovom segmentu u potpunosti. Prema našim zapažanjima, srpska inverzna krivulja (silazno-uzlazna) približava se ruskoj IK-4, dok se od IK-3 razlikuje blažim usponom osnovnog tona.⁶² Kretanje

⁶⁰ Rezultati ovog istraživanja generalno potvrđuju zapažanja o srpskohrvatskoj intonaciji koju su ranije iznijeli I. Mahnken, R. Leed, W. Browne. Zaključci dati kod T. Nikolaeva (1977) oslanjaju se i na objavljene materijale Ivića i Lehiste.

⁶¹ Govoreći o intonaciji u upitnom iskazu koristimo termin „izjavni iskaz”, dok u istom kontekstu Ivić i Lehiste upotrebljavaju t. „iskazna rečenica”.

⁶² Zapažanja o odnosu ruskih i srpskih intonacija data su u: D. Mirić, Odnos ruskih i srpskohrvatskih supersegmentnih sredstava u kontaktu, *Živi jezici*, vol. XXXIII, 1–4, 1991, (53–60).

tona kod srpske inverzne krivulje pokazaćemo na primjeru koji daju Ivić i Lehiste (1972, prilog) i ruske IK-3 i IK-4 kako ih predstavlja Brizgunova (1977, 38. i 46).

4.3.1.4. *Akcentuacija upitnih iskaza sa propozicijom u srpskom jeziku*

Citirano istraživanje I. Lehiste i P. Ivića (1969–72; 1986) predstavlja oslonac za razmatranje akcentuacije upitnih iskaza sa propozicijom u osnovi samo u izvjesnoj mjeri. Kvalitativna analiza koju su ovi autori izvršili nije imala za cilj produbljavanje opisa funkcionalne vrijednosti i uslovljenosti pojedinih tipova intonacije i akcentuacije iskaza, ali je dala osnovne naznake akcentuacije osnovnih tipova pitanja u srpskom. Bitno je istaći da u funkciji rečenične akcentuacije ovi autori, kao i neki drugi (Mahnken, 1964; Николаева, 1977), vide relevantnu promjenu visine osnovnog tona iskaza (Fo), dok ostale akustičke karakteristike, npr. intenzitet, ne posmatraju posebno u toj funkciji.

Kada se radi o tendencijama vezivanja akcenta za pojedine dijelove leksičko-sintaksičke strukture pitanja u srpskom, ni jedan od konsultovanih izvora (pored citiranih, Николаева, 1971; Leed, 1968 i dr.) ne donosi podatke o dominantnoj akcentuaciji koja bi se mogla uzeti kao osnova za porеđenje stanja u ruskom i srpskom jeziku.

Mada bi se na osnovu podataka prezentiranih u radu Ivića i Lehiste (1972, 128, npr.) mogle izvlačiti posredne pretpostavke o vezivanju rečeničnog akcenta, u konačnoj prezentaciji istraživanja nisu dati čvrsti zaključci: „There is evidently some freedom in choosing the focus of an interrogative sentence” (1986, 208).

Takvu osnovu daje H. Kšiškova (1972, 256) razvrstavajući ruski i srpski jezik u grupu onih slovenskih jezika, zapravo većinski njihov dio, kod kojih se smisaoni centar pitanja sa propozicijom vezuje za predikat i markira intonacionim centrom (kako je već pokazano na ruskom materijalu).

Za srpski jezik smo ovu tendenciju provjerili na dva načina: analizom dijaloške cjeline sa osloncem na sadržaj replike – reakcije i auditivnom percepcijom akcentuacije pri čitanju četvoro informanata.⁶³ U prvom slučaju je

⁶³ U eksperimentu su učestvovala četiri govorna predstavnika srpskog jezika, visoko obrazovana (tri filologa i jedan pravnik). Njima je na čitanje ponuđen niz dijaloških cjelina obima od 2 do 8 replika, u koje je situirano ukupno 47 primjera pozitivno formulisanih upitnih iskaza svih strukturnih tipova, uključujući i tonske.

iz korpusa odabran niz dijaloških cjelina u kojima se upitni iskaz sa propozicijom realizuje kao replika – stimul, sa replikom – reakcijom na osnovu čije informativnosti se može nedvosmisleno utvrditi informacioni centar stimula. Pri tome se vodilo računa da u leksičko-sintaksičkoj strukturi ne budu zastupljeni leksički ili gramatički signali modifikovanog značenja, ali da budu zastupljeni glavni i sporedni sintaksički dijelovi. Izdvojeno je ukupno 642 primjera, a procenat predvidljive akcentuacije predikata iznosio je 33,48%. U pojedinim tekstovima korpusa učešće se kretalo od 22,85 do 49,12%.

Prilikom eksperimenta sa informantima upitni iskazi su takođe prezentirani u okviru dijaloških cjelina, kako bi se postigla što preciznija identifikacija informacionog centra i neutralizovala tendencija automatskog naglašavanja krajnjeg desnog člana pri čitanju. I ovom prilikom su uzeti u obzir svi tipovi struktura koje izražavaju pitanje sa propozicijom u srpskom, a ukupno je testirano 47 iskaza. Pošto su u eksperimentu učestvovala 4 informanta, ukupan broj iznosi 181. Auditivnom percepcijom je utvrđeno da se akcentuacija predikata može utvrditi kod 46,40% primjera. Istovremeno, uz sva postojeća ograničenja, ovom prilikom se moglo doći do zapažanja o mogućoj funkciji intenziteta kao sredstva za izražavanje rečeničnog akcenta u srpskom upitnom iskazu. Nadalje, ovom prilikom se pokazalo da se kvantifikatori u leksičko-sintaksičkoj strukturi redovno vezuju akcenat.

Oslanjajući se na stav Kšiškove i na navedene rezultate razmotrićemo mogućnosti korišćenja akcenta za razlikovanje modifikovanog i nemodifikovanog upitnog značenja srpskog iskaza sa propozicijom, kako je učinjeno i za ruski.

Pitanja sa partikulom *li* imaju kao neutralan akcenat na inicijalnom glagolu ukoliko je to punoznačan glagol, reprezentant jedine predikacije u datom iskazu.

- Nedostaje li vam?
Una uzdahnu i obori pogled. (Kap. 11)
- Viđaš li Vanju?
- Da! Otac ga dovodi da trenira košarku u naš sportski centar. (Kov. II, 34)
- Sačekaj. Čujete li nešto?
- Ne. Ništa. (Kov. I, 30)
- Odlazite li u Jugoslaviju ponekad?
- Odlazim, naravno. Kako bih mogao bez tih odlazaka? (NIN, 62)

U sferi neutralne akcentuacije ostaju i *li pitanja* sa akcentom na punoznačnom glagolu u okviru konstrukcija sa sinsemantičnim glagolima, kao npr. umeti, smeti, moći, hteti, sa svoje strane markiranim partikulom *li*.

- Umete li da *kuvate*? – upita je iznenada punim ustima.
- Umem. (Kap. 9)
- Smem li *znati* kud vozimo?
- To nije ni moje, ni tvoje. (Bl. 48)

- Ali, da li on zaslužuje kaznu? U stvari ne.
Hoće li biti *osuđen*? Trebalo bi da bude. (NIN, 65)
- Mogu li da *sednem*? Boli me kičma. (Kov. II, 16)

Upitni iskazi kod kojih kao signal značenja u srpskom stoji glagol *biti/jesam* (konstrukcija *je li*), pokazuju najdosljednije vezivanje akcenta za predikat, što se može smatrati neutralnom akcentuacijom. Istovremeno naša zapažanja se podudaraju sa zapažanjem H. Kšiškove (1972, 257): „Enklitika TČ li stoji zpravidla za slovom, ktere je nositelem VIC, jsou však možne i pripady, kdy sa VIC presouva na jiny komponent, a to v tom pripade, stojili TČ li za slovesem. Patri sem predevšim pripady sch. pomocneho a spornoveho **biti** na počatku, napr. Je li ovde *slobodno*? Jeste li me *rozumeli*?...»

- Jesi li je odvezao do tetke?
- Jedva, džandari duž celog puta, zbog ovog. (Kov. I, 136)
- Jesi li počeo, gospodin Vičo?
- Jesam. (N. 219)
- Ono sa mojim ubistvom, je li to bila šala? Niste mislili ozbiljno?
- Najozbiljnije. (Kov. II, 21)
- Jeste li srećni?
- Molim? Ne znam. Nisam razmišljala. (Kap. 13)

Srpski upitni iskazi sa složenom partikulom *da li*, kako ustanovljavaju Lehiste i Ivić (1986, 237), realizuju se sa silaznom ili inverznom intonacionom krivuljom. Kod ovog tipa struktura oni daju i funkcionalnu podjelu koja se može smatrati za ekvivalent podjeli na neutralnu – kontrastnu akcentuaciju, pa bi kao kontrastni akcenat bio tumačen intonacioni centar inverzne (silazno-uzlazne) krivulje, a kao neutralni – pad visine tona (silazna krivulja).

Prema rezultatima testa sa informantima (v. 4.3.1.4), srpski upitni iskazi sa *da li* pored akcentuacije predikata pokazuju i tendenciju akcentuacije krajnjeg desnog člana leksičko-sintaksičke strukture prilikom čitanja. Ovakva akcentuacija ostaje u sferi neutralne, a podudara se akcentuacijom izjavnog iskaza. Navedene tendencije ne isključuju pojavu kontrastne akcentuacije na drugim dijelovima leksičko-sintaksičke strukture. Primjeri sa akcentom na predikatu, čije se značenje tumači kao čisto-upitno:

- Da li si *oborio* nekog Nemca? (Cm. 116)
- Nisam. (Cm. 116)
- Da li ste vi kao naučnik *zadovoljni* nivoom naše društvene kritike? (NIN, 30)
- Naša kritika još pati od nekih slabosti. (NIN, 30)
- Da li je *živ*? (Bl. 235)
- Jeste, – rekao sam. (Bl. 235)
- Da li sam *kidnapovan*? (Bl. 86)
- Čeh, samo pravac pokazuju. Taksista je plaćen do sutra uveče. (Bl. 86)

Naši podaci ne potvrđuju mišljenje H. Kšiškove o smještanju akcenta (intonacionog centra) na složenoj partikuli, odnosno vezniku **da**, pogotovu ne neutralnost takve akcentuacije. Kšiškova (1972, 257) navodi da se smještanje akcenta na složenu partikulu dešava u rečenicama koje odgovaraju replici – stimulu kako je ovdje definisana: „Vety typu **Da li** tu stanuje gospodin Mirković? (...) s VIC na *da li* reprezentuju prave ten typ otazek, ktery neni vazan bezprostredne na predchozi text, predmetem otazky se stava vypoved' jako celek”. Prema našim podacima, ovakva akcentuacija je bila najmanje zastupljena, a treba je prije svega posmatrati kao kontrastnu akcentuaciju. (Ovdje treba dodati da Kšiškova ne isključuje mogućnost pomjeranja akcenta u *da li* strukturama).

Leksičko-sintaksičke strukture sa partikulom **li** u srpskom jeziku dopuštaju premještanje akcenta kao i u ruskom, a rezultati na funkcionalno-semantičkom planu su podudarni. Razlika se može zapaziti na planu mogućnosti za angažovanje pojedinih sredstava. Kada se radi o strukturama u kojima ulogu informacionog centra ima punoznačni glagol markiran partikulom *li*, bez prisustva leksičkih modifikatora značenja ili kvantifikatora, pomjeranje akcenta na druge dijelove leksičko-sintaksičke strukture znači samo kontrastno isticanje, a ne izražavanje komponente pretpostavke u semantičkoj strukturi. U ovom segmentu se stanje podudara sa stanjem u ruskom. Npr. u slijedećem primjeru moguće su dvije varijante akcentuacije:

1) – *Vidaš* li Vanju?

1a) – *Vidaš* li *Vanju*?

(Kov. I, 34)

Varijantna akcentuacija ne poništava funkciju informacionog centra markiranog partikulom, pa je interpretacija uz pomoć dijaloške kombinacije sa zamjeničkim pitanjem nezadovoljavajuća:

* Koga *vidaš*? Vanju?

Srpski jezik raspolaže i mogućnošću da se prepozna akcentuacija uz pomoć akcenatskog/neakcenatskog oblika zamjenice u dativu. U primjeru (2) variranje mjesta akcenta bilo bi praćeno i izmjenom forme:

2)– *Nedostaje* li vam?

2a) – *Nedostaje* li *vama*?

(Kap. 11)

Ni u ovom slučaju interpretacija koja može potvrditi značenje pretpostavke nije zadovoljavajuća:

* Kome *nedostaje*? *Vama*?

Na isti način se ponašaju strukture sa *da li*, *je li* i sa sinsemantičnim glagolom markiranim partikulom *li*, ukoliko leksičko-semantička struktura ne sadrži leksičke signale modifikacije ili kvantifikatore:

3) – Jesi li je *odvezao* do tetke?

3a) Jesi li je *odvezao do tetke*?

(Kov. I, 36)

* Dokle si je *odvezao*? Do tetke?

4) Je li ti *dosta* godina?

4a) Je li ti *dosta godina*?

(Bl. 34)

* Koliko ti je *dosta*? Godina?

4b) Je li *tebi* *dosta* godina?

* Kome je *dosta* godina? Tebi?

5) Da li si *oborio* nekog Nemca?

5a) Da li si *oborio nekog Nemca*?

(Crn. 116)

* Koga si *oborio*? Nekog Nemca?

6) Da li je *poznat* sastav naše reprezentacije.?

6a) Da li je *poznat* sastav *naše* reprezentacije .?

(Pol. 18)

* Sastav čije reprezentacije je *poznat*? Naše?

6b) Da li je *poznat sastav* naše reprezentacije?

* Šta je *poznato*? Sastav naše reprezentacije?

7) Aleksa, hoćeš li me *ispratiti*?

7a) Aleksa, hoćeš li *mene* *ispratiti*?

(Kov. I, 165)

* Koga ćeš *ispratiti*? Mene?

Ono što čini razliku u odnosu na ruski jezik, jeste mogućnost prenosa akcenta na složenu partikulu *da li* i konstrukciju *je li* (jesam + li) i značenje sumnje koje se pri tome realizuje, a koje se, prema Restanu, može interpretirati uz pomoć konstrukcija sa suprotnim veznikom (v. 4.2.2.4).

- 3) *Jesi li je odvezao do tetke?*
→ postoji mogućnost da si je odvezao, ali nisam siguran
- 4) *Je li ti dosta godina?*
→ postoji mogućnost da ti je dosta, ali nisam siguran
Jeste li srećni? (Kap. 13)
→ postoji mogućnost da ste srećni, ali nisam siguran
Jesi li počeo, gospodin Vićo? (N. 219)
→ postoji mogućnost da si počeo, ali nisam siguran
- 5) *Da li si oborio Nemca?* (neodređena zamjenica *nekog* bi se morala zamijeniti sa *ijednog*)
→ postoji mogućnost da jesi, ali nisam siguran
- 6) *Da li je poznat sastav naše reprezentacije?* → postoji mogućnost da je poznat, ali nisam siguran
Da li je živ? (Bl. 235)
→ postoji mogućnost da je živ, ali nisam siguran
Kazimir pita, Mark odgovara. *Da li će me poslušati?* (Bl. 138)
→ postoji mogućnost da hoće, ali nisam siguran

Naročito su izraziti primjeri kada je leksičko-sintaksička struktura svedena na samu složenu partikulu ili konstrukciju, usljed elipse koju dozvoljava koreferentnost susjednih iskaza (o čemu je već bilo riječi).

Gospodin Momir se, dakle, opredelio za Ameriku. Da li? (Crm. 249)

Gde su usmerenjaci? Zvaničnih podataka nema. Stratezi reforme optimistički pretpostavljaju – valjda su se zaposlili. Da li su? (NIN, 15)

Cvikeraš priznaje da su svi za jedinstvo, ali ipak nismo jedinstveni. Je l'?

(Crm. 208)

Molim vas. to je bilo proljetos? Je li? Čini mi se da se čak sjećam vašeg imena i prezimena.

(G. 95)

Prenos akcenta na modalni glagol (ili drugi sinsemantični glagol, kojih je manje u ovom korpusu), takođe služi za razlikovanje čisto-upitnog i značenja modifikovanog komponentom sumnje, ali ne u slučajevima kada strukture sa ovim glagolima (htjeti, moći) izražavaju molbu ili prijedlog.

- Umete li da *kuvate*? – upita je iznenada.
- Umem. (Kap. 9)
- vs. *Umete* li da *kuvate*? → postoji mogućnost, ali nisam siguran da umete.
- Putovaćemo do sutra uveče. Hoćeš li *moći*?
- A ti? (Kov. I, 110)
- vs. *Hoćeš* li *moći*? → postoji mogućnost, ali nisam siguran da ćeš *moći*
- Vi ste vodili dnevnik razgovora sa Krležom. Hoćete li ga *objaviti*?
- Za sada, ne. (NIN, 34)
- vs. *Hoćete* li ga *objaviti*? → postoji mogućnost, ali nisam siguran da ćete uspjeti
- Mogu li hladnjače *odmah* prema Bremenu?
- Kako da ne, kapetane. (Bl. 283)
- vs. *Mogu* li hladnjače *odmah* prema Bremenu? → postoji mogućnost, ali nisam siguran da mogu
- Može li se tako *dugo*?
- Ne znam. (Bl. 28)
- vs. *Može* li se tako *dugo*? → postoji mogućnost, ali nisam siguran da se može

Značenje iskaza sa akcentom prenesenim na glagol **moći** može da bude interpretirano i kao negacija mogućnosti:

- hladnjače ne mogu *odmah* prema Bremenu
- tako se ne može *dugo*.

Ovako akcentovani iskazi u prirodnom dijalogu mogu da se realizuju samo kao replika – reakcija, pošto se tada uspostavlja odnos suprotnosti prema kontekstu. Npr.:

- * Ja sam zaista srećan.
- Jeste* li srećni?.
- * Hladnjače će *odmah* prema Bremenu.
- Mogu* li hladnjače *odmah* prema Bremenu?

U okviru struktura sa partikulom *li* u srpskom jeziku mogu se, kao i u ruskom, izdvojiti one čija leksičko-sintaksička struktura sadrži oblike koji redovno vezuju akcenat. To se u prvom redu odnosi na strukture sa raznim tipovima nenumeričkih kvantifikatora, zatim načinskim adverbima koji takođe mogu biti određeni kao količinski, te oblici (prilozi ili partikule) u

funkciji persuzivnosti. U zavisnosti od semantike datog elementa strukture može se izdvojiti nekoliko funkcionalno-semantičkih grupa.

Slično kao u slučajevima premještanja akcenta na druge dijelove leksičko-sintaksičke strukture osim na inicijalnu poziciju, akcentuacija relativnih kvantifikatora u srpskom pitanju sa strukturnim pokazateljima upitnosti pokazuje širenje opsega akcenta i kontrastno isticanje:

- Doktore, hoće li Žoja *skoro* pozdraviti? (Kov. I, 50)
- Nemaš ortaka za šerca?
- Ima li *još* kakve hartije? (N. 225)
- Ima jedno pismo.
- Jeste li *dugo* s njim? (Kap. 11)
- Tako.
- Mogu li hladnjače *odmah* prema Bremenu? (Bl. 283)
- Kako da ne, kapetane!

Akcentuacija oblika koji se mogu okvalifikovati kao načinski adverbij (tzv. „čisti kvantifikatori”, Piper, 1983, 102), zatim egzistencijalni kvantifikatori (Piper, op. cit. 97, 114; 1988, 19) i kao oblici sa značenjem persuzivnosti (npr. *sigurno*, bilo da se kvalifikuje kao adverb ili partikula), po pravilu ukazuje na odnos suprotnosti pretpostavke govornika i formulisano g propozitivnog sadržaja. Ovo omogućuje da se funkcija iskaza definiše kao izražavanje sumnje, a u slučaju egzistencijalnih kvantifikatora i negacije:

- Podnaredniče, je l’ tebi *uopšte* stalo do tvoje žene? (Kov. I, 96)
- Da li je naša vizija komune *isuviše* udaljena od realnosti? (NIN, 29)
- Možemo li se *ikad* proćuti po živima? Valjda nešto valjamo i dok smo živi. (Kov. I, 94)
- Tu mi je ta vaša slovenska, ciganska tuga! (...) To zlo i fatalizam, koje prenosite i na nas Nemce.
- Da li je na Nemce moguće *bilo šta* preneti? (Bl. 235)
- Mlad?. Je l’ znaš *sigurno* da je mlad?
- Pa jeste, mlad je. (N. 197)

Posebnu grupu čine primjeri sa veznikom *i*, gdje se akcenat vezuje za leksički element markiran sa *i*. U ovom slučaju, *i* zapravo ima funkciju partikule sa značenjem generalizacije (Николаева, 1985, 37) – element mar-

kiran njime ne uspostavlja odnos suprotnosti prema kontekstu, nego odnos identifikacije s njim, uopštavanja svojstva. Odsustvo komponente suprotnosti daje mogućnost da se značenjska komponenta izražena na ovakav način tumači kao „pretpostavka”.

- Sumnjaš li *i ti* da ti neko uznemirava kuću i napada ženu? (Kov. I, 95)
- Ne, gospodine poručniče.
- Da li je *i tebe*, kao što je mene prodao Mađar?
- Mađar! (Bl. 156)
- Važi li *i za njega* danak? Kakvo pitanje! – živnu Budak. (Bl. 167)
- Je li *i to* za vaše novine?
- Nije. Zanima me, onako. (Kap. 33)

Interpretacija ovakvih primjera uz pomoć dijaloške cjeline sa zamjeničkim pitanjem je moguća ako se ukaže i na komponentu generalizacije:

Ko još pored onih koje znam sumnja da mu neko uznemirava kuću.? Vi?

Koga je još pored mene prodao Mađar? Vas?

Za koga još pored onih koje znam važi danak? Za njega?

Šta još pored već rečenog za vaše novine? To?

U našem korpusu nisu zabilježena ruska *nu* pitanja sa ovakvom mogućnošću izražavanja pretpostavke.

Analogno pojavi kod ruskih *nu* pitanja, u srpskom se realizuje upitno značenje modifikovano komponentom „sumnje” u iskazima sa leksemama koje su sposobne da uspostave antonimske odnose:

- Stani. O kakvom čoveku pričaš?
- O njenom.
- O čoveku *tvoje* žene?
- Da.
- Pa je l’ ti to *venčana* žena?
- Jeste. Molim vas, to je duga i ružna priča. (Kov. I, 96)

Iz implicirane suprotnosti tvoja: tuđa i venčana:nevenčana proističe mogućnost interpretacije:

- postoji mogućnost da je tvoja, ali nisam siguran;
- postoji mogućnost da je venčana, ali nisam siguran.

4.3.1.5. Red riječi u srpskim iskazima sa strukturnim pokazateljima upitnosti

U prethodnom izlaganju već su iznošena zapažanja o redu riječi u srpskim upitnim iskazima sa strukturnim pokazateljima upitnosti. Na osnovu analiziranih primjera može se zaključiti da se glavne karakteristike reda riječi u ruskom i srpskom podudaraju u slučajevima kada postponovana partikula markira informacioni centar – glagol ili finitni dio predikata, zauzimajući najčešće drugo mjesto u leksičko-sintaksičkoj strukturi:

A znate li da u braku mora biti temelj – trpeljivost? (Pet. 494)
Ponaša li se tako većina zemalja? (Pol. 12)

Druge pozicije partikule *li* u leksičko-sintaksičkoj strukturi su moguće samo zahvaljujući pomjeranju čitavog kompleksa informacioni centar+*li*, a ne same partikule. Npr. primjer za finalnu poziciju partikule:

Griješ je loviti ptice. Znaš li? (G. 20)
Ne, ne, pipnite sada. Čujete li? (Č. 9)

Razliku u odnosu na ruski jezik predstavlja upotreba partikule *li* u okviru složene partikule *da li* i konstrukcije *je li*, pošto se u takvim slučajevima predikat (glagol) ne pomjera u inicijalnu poziciju i ostaje markiran eventualno akcentom. Pošto složena partikula *da li* i konstrukcija *je li* mogu funkcionisati kao samostalni iskazi, partikula *li* dospijeva u finalnu poziciju leksičko-sintaksičke strukture i kao dio ovih konstrukcija.

Gospodin Momir se, dakle, opredelio za Ameriku. Da li? (Crn. 249)
Taman. Pa u mene da gađa onaj, je li? (N. 200)

Složena partikula *da li* zauzima inicijalnu poziciju u leksičko-sintaksičkoj strukturi, a u medijalnu može dospjeti u prvom redu zahvaljujući ekspresivnoj segmentaciji iskaza ili pojavi introduktivnih oblika:

U Lazaretu, da li ima neki kostim? (tv razg.)
Pitam se, da li će to uopšte biti moguće? (Pol. 20)

U srpskom jeziku je, za razliku od ruskog, relevantno mjesto klitika u leksičko-sintaksičkoj strukturi iskaza svih tipova, pa i upitnog iskaza sa propozicijom. Razlika je izazvana nepodudarnošću inventara takvih oblika

u dva jezika. Enklitike u srpskom teže da zauzmu mjesto što bliže početku iskaza, a partikula *li* zauzima prvo mjesto među njima (Popović, d.d. 342).

Možemo <i>li se</i> ikad pročitati po živima?	(Kov. I, 94)
Aleksa, hoćeš <i>li me</i> ispratiti?	(Kov. I, 165)
Lazariću, da <i>li ga je</i> bilo ko u međuvremenu mogao unaprediti?	(Bl. 234)
Da <i>li si</i> oborio nekog Nemca?	(Crn. 116)
Jesi <i>li je</i> odvezao do tetke?	(Kov. I, 30)
Da <i>li će</i> igrati i Mrkela?	(Pol. 19)
Da <i>li će se</i> među kandidatima naći i mladi Dimitrijević?	(Pol. 19)

4.3.2. *Strukture sa intonacijom kao signalom upitnosti u srpskom jeziku*

Tonsko pitanje je kao strukturni tip zastupljeno u srpskom jeziku i predstavlja ekvivalent odgovarajućim iskazima u ruskom. Izrazita razlika među datim jezicima u ovom segmentu tiče se frekvencije ovog načina strukturiranja upitnog iskaza, o čemu je već bilo riječi. Dok u ruskom predstavlja dominantan način strukturiranja (91,98% u našem korpusu), u srpskom je manje zastupljen od strukturiranja pomoću partikula (40,46% od ukupnog broja upitnih iskaza sa propozicijom). Ekvivalencija između ruskog i srpskog uspostavlja se i na planu osnovnog semantičkog sadržaja (propozicija u osnovi, bar u eliptičnoj formi) i primarne funkcije (saznavanje nepoznate informacije). Čisto-upitno značenje realizuje se uz uslov usmjerenosti na određenog adresata i poziciju replike – stimula u dijalogu.

Primjeri tonskih – pitanja u srpskom jeziku:

– Ti znaš od koga je?	
– Ne znam.	(Pet. 491)
– Jesi razrešio?	
– Jesam.	(N. 179)
– Bili ste teško ranjeni?	
– Bio je teško mrtav.	(Kov. I, 35)
– ...Makar do kraja ubijao!	
– Kamenjem?	
– I kamenjem, zatreba li.	(Bul. 308)
– Uvek radite sa tim?	(Kap. 16)
– Vi znate šta je bilo sa njenim mužem?	
– Znam.	(Kov. II, 16)

4.3.2.1. *Intonacija tonskih upitnih iskaza u srpskom*

Tipična intonacija srpskih tonskih iskaza sa propozicijom, bez strukturnih pokazatelja modifikovane upitnosti, opisuje se kao silazno-uzlazna ili inverzna krivulja (Ivić–Lehiste, 1972, 128; Lehiste–Ivić, 1986, 206 et passim). Nju karakteriše „negativni vrh» i visok ton na postakcenatskom slogu. Sa rezultatima istraživanja pomenutih naučnika podudaraju se i zaključci A. Nakić i B. Brauna (1975, 172–179), R. Lida (1968) i I. Manken (1964, prema Lehiste–Ivić, 1986, 226–227). Mada se ne mogu ovom prilikom direktno uporediti akustičke vrijednosti srpske tipične intonacije i ruske intonacione konstrukcije 3, kako ju je definisala Brizgunova, osnovna razlika se sastoji u graduelnosti uspona tona u srpskom i negraduelnosti u ruskom, uz različit nivo na kom uspon počinje. Neki od pomenutih autora navode još jednu tendenciju srpske intonacije ovog tipa, a to je tendencija da se relevantna promjena visine tona vezuje za kraj iskaza (Ivić–Lehiste, 1872; Nakić–Browne, 1975). U odnosu na rusku IK-3 nema takvih zapažanja.

Ovakve prozodijske karakteristike odnose se na iskaze sposobne da zauzmu različite tekstualne pozicije i da izraze i nemodifikovano i modifikovano upitno značenje.

- Da vam pomognem? – ponudi se Una.
- Ne hvala! – odbi on. – Pranje posuđa me smiruje. (...) Uvek radite sa tim? (Kap. 16)
- Vojska?
- Džandari. Jašu sodadžijske rage.
- Možda ti se muž vraća sa vežbe?
- U Obrenovcu je do utornika. (Kov. I, 8)
- Vi znate šta je bilo sa njenim mužem?
- Znam.
- Umro je od leukemije?
- Da. (Kov. II, 16)

U srpskom je, kao i u ruskom, moguće izdvojiti grupu iskaza sa specifičnim dijaloškim, strukturnim i funkcionalnim osobinama u okviru tonskih pitanja. Radi se o iskazima koji po pravilu zauzimaju poziciju replike – reakcije, rjeđe stimula postponovanog u okviru reakcije, čija je strukturna osobenost prisustvo suprotnog veznika *a* u inicijalnoj poziciji i nepotpunost kao rezultat koreferentnosti sa prethodnom replikom. U funkcionalno-se-

mantičkom pogledu radi se o tzv. kontrastnim pitanjima, uglavnom modifikovano-upitnog značenja, sa intonacijom kao jedinim signalom upitnosti:

- Šta mislite o našem prodekanu?
- A vi?
- Prva sam pitala. (Kap. 33)

Una je sakupljala svoje stvari:

- A intervju? – promuća.
- Pa, dobili ste ga! (Kap. 15)
- Otišli su Gavriilo, Mile i Žoja.
- A Katarina?
- Koja Katarina? (Kov. I, 28)

Kod dijela ovih pitanja, kao i u ruskom jeziku (v. 4.2.1.1), u leksičko-sintaksičkoj strukturi bi se mogla rekonstruisati upitna zamjenica/prilog:

– Я иду домой. А вы?	→	А вы куда идете? (Куда вы идете?)
– Ja idem kući. А vi?	→	Kuda ćete vi?

Budući da se kontrastno pitanje u dijalogu najčešće realizuje kao eliptična struktura, bez obzira na mogući oblik bazičnog propozitivnog sadržaja, može se smatrati varijantom tonskog pitanja.

Intonaciona kontura se u velikoj mjeri podudara sa ruskom IK-4, tipičnom intonacijom ovakvih struktura. Direktna poređenja akustičkih vrijednosti nisu vršena, niti postojeća literatura daje dovoljno podataka za izvođenje zaključaka o tome. Autori koji su opisali ili pominjali intonaciju ovog tipa iskaza ne slažu se u mišljenju na koji način se postiže potrebna visina – postepenim ili naglim usponom tona na intonacionom centru. Lehiste i Ivić (1986, 224), identifikujući ovu intonacionu krivulju kao inverznu, pripisuju joj nagli uspon. U tome se slažu sa mišljenjem Manken (1964, prema Lehiste–Ivić), ali se razilaze sa T. M. Nikolajevom (1977, 202) koja smatra da se radi o postepenom usponu praćenom uvećanjem temporalnog faktora. Ako bi se u obzir uzelo eventualno prisustvo emocionalne komponente u semantičkoj strukturi iskaza, realno bi bilo pretpostaviti da bi se uočila realizacija i jednog i drugog načina podizanja tona.

4.3.2.2. Leksičko-sintaksička struktura tonskih pitanja u srpskom jeziku

U okviru grupe upitnih iskaza sa propozicijom u srpskom i i intonacijom kao osnovnim sredstvom izražavanja upitnosti, objedinjene su leksičko-sintaksičke strukture iz kojih se sa relativnom sigurnošću mogu izdvojiti:

a) podudarne sa strukturom izjavnog iskaza i

b) one koje se podudaraju sa strukturom *li* i *da li* pitanja, ali bez osnovnog pokazatelja upitnosti u vidu partikule.

U odnosu na situaciju u ruskom jeziku, gdje se razlikuju samo strukture podudarne sa strukturom izjavnog iskaza i normalnim redom riječi sa jedne strane, i strukture sa inverzijom (P+S), koje se mogu smatrati za elipsu *ли* pitanja (Баранов–Кобозева, 1983, 270), sa druge strane, situacija je ovdje nešto složenija.

Dio leksičko-sintaksičkih struktura, kod kojih se evidentno zadržava struktura podudarna sa *li* pitanjima svih varijanata osim *da li* pitanja, označićemo kao **eliptične** upitne strukture. U ovim strukturama se može rekonstruisati partikula *li* bez ikakvih dodatnih promjena oblika ili reda riječi:

Mislite da je to uspeh? ← Mislite li da je to uspeh? (Kap. 98)

– Evo, slučajno sam odabrao izveštaj o Luki.

– A ima o svima?

– Ima. (Kov. I, 59)

A ima o svima? ← A ima li o svima?

– Jesi im dao duvan?.. A jesu pitali odakle duvan? (Kov. I, 12)

← Jesi li im dao duvan?

← Jesu li pitali odakle duvan?

– Hoćeš ti, boga ti, gospodin-Milisave da vodiš zapisnik? (N. 215)

← Hoćeš li ti, boga ti, .?

– Oni nemaju dece, ti nemaš roditelja. ‘Oćeš ceo vek da te ljudi zovu Vane Siroče?

← ‘Oćeš li ceo vek da te ljudi zovu Vane Siroče? (Kov. I, 12)

Eliptične strukture sa veznikom *da* u inicijalnoj poziciji mogu biti transformi dva tipa neeliptičnih:

(1) sa složenom partikulom *da li*,

(2) sa modalnim glagolima: htjeti/hteti, u njegovom primarnom značenju, i trebati.

Da otkažem ručak i zakažem večeru? (Kov. II, 36)

← Da li da otkažem ručak i zakažem večeru?

← Hoćeš (li) da otkažem ručak i zakažem večeru?

← Treba li da otkažem ručak i zakažem večeru?

Da vas vozim k njima? (Bl. 201)

← Da li da vas vozim k njima?

← Hoćete li da vas vozim k njima?

← Treba li da vas vozim k njima?

Za ovaj dio eliptičnih struktura koje redovno imaju funkciju prijedloga u srpskom jeziku, vjerovatnije je da su transformi struktura sa modalnim glagolima, pošto one mogu imati istu funkciju.

Hoćete li da vam pročitam samo jedno pismo, od stotinak, upućenih meni.? (...) (Kov. I, 57)

Hoćete li, poštenjačine i čestiti ljudi?

Hoćete li da vam pokažem najbolju? – upita je profesor i uze joj knjigu iz ruke. (Kap. 38)

Treba li da donesem nešto? (razg.)

Eliptične strukture sa složenom partikulom *da li* (*Da li da otkažem ručak i zakažem večeru?) mnogo manje su frekventne, a funkcija prijedloga im nije dominantna. Prednost ovim strukturama pripada pri izražavanju sumnje, pa i čiste upitnosti.

Dio tonskih upitnih iskaza sa veznikom *da* u inicijalnoj poziciji leksičko-sintaksičke strukture ima funkciju iznošenja pretpostavke (čak uvjerenja), ali se kod tog dijela struktura ne može rekonstruisati strukturni signal upitnosti tipa partikule.

– Ošamario me je. I ja nisam „doveden”, ja sam došao svojom voljom.

– Da mi ubijaš ljude? (Kov. I, 106–107)

* Da li da mi ubijaš ljude?

* Je li da mi ubijaš ljude?

* Hoćeš li da mi ubijaš ljude?

– Šta nam je onda preostalo? Da čekamo da se spotakne i slomi nogu?

Ili da se sruši od umora? Ne. (Šć. 36)

* Da li da čekamo da se spotakne.?

* Je li da čekamo da se spotakne.?

* Hoćemo li da čekamo da se spotakne.?

Ovakav tip struktura uspostavlja direktnu vezu sa klauzama složenih izjavnih iskaza, različitog značenja:

Došao si da mi ubijaš ljude. Preostalo nam je da čekamo da se spotakne i slomi nogu.

U funkcionalno-semantičkom smislu, zajedno sa negativno formuliranim *da-* pitanjima čine posebnu grupu tonskih pitanja modifikovano-upitnog značenja, koja će biti razmatrana u narednoj glavi.

Tek dio leksičko-sintaksičkih struktura kod kojih se može rekonstruisati složena partikula *da li* podudara se sa strukturom izjavnog iskaza u cjelini (proširenog) ili sa strukturom glavne rečenice i njegovim redom riječi.

Ti znaš od koga je? (Pet. 491)
← Da li ti znaš od koga je?
← Ti znaš od koga je.

Ti mene saslušavaš? (Kov. I, 37)
← Da li ti mene saslušavaš?
← Ti mene saslušavaš.

Kod većine leksičko-sintaksičkih struktura kojima se realizuje tonsko pitanje u srpskom jeziku, ne može se rekonstruisati partikula ili složena partikula (*li, je li, da li*) bez promjene u redu riječi.

Vi ste me juče zvali? (Kap. 8)
→ Da li ste me vi juče zvali? → Jeste li me vi juče zvali?

Situacija je vrlo ozbiljna? (Kov. I, 92)
→ Da li je situacija vrlo ozbiljna? → Je li situacija vrlo ozbiljna?

Razrešio si donjom, opštom šifrom? (N. 190)
→ Da li si razrešio donjom, opštom šifrom?
→ Jesi li razrešio donjom, opštom šifrom?

Raznolikost leksičko-sintaksičkih struktura ne predstavlja prepreku za njihovo objedinjavanje na bazi zajedničkih akustičkih karakteristika intonacije kao osnovnog sredstva za izražavanje upitnosti – one su iste kod eliptičnih i neeliptičnih struktura.

4.3.2.3. Problem značenja tonskih pitanja u srpskom jeziku

U odnosu na upitne iskaze sa strukturnim pokazateljima upitnosti, tonski upitni iskazi u srpskom jeziku pokazuju veću sklonost ka izražavanju

modifikovano-upitnog značenja. Materijal ekscerpiran za ovu disertaciju pokazuje takvu tendenciju, a za dio analiziranih leksičko-sintaksičkih struktura se može sa sigurnošću reći da izražava modifikovano značenje (npr. sa **da** u inicijalnoj poziciji). U literaturi se mogu naći mišljenja koja se podudaraju sa ovim zapažanjem. Npr. Restan (1972, 632) izričito kaže: „Вопросы zero, ..., относятся, главным образом, к **презумптивному** и **эмоционально-констатирующему** типу. Чисто-информативными они бывают прежде всего при разделительной форме.» Slično mišljenje iznosi i S. Rakić (1987, 92): „Tonska pitanja se obično upotrebljavaju kada govornik već ima neke pretpostavke o određenoj pojavi». Ipak, izražena tendencija ka modifikovanom značenju ne znači potpuno isključivanje mogućnosti da ovaj tip iskaza posluži za saznavanje nepoznate informacije, odnosno da ostvari semantičku strukturu „želim da znam (p)», kako je definisana za iskaze nemodifikovanog značenja. Analiza komunikativne situacije u kojoj se realizuje iskaz može i ovom prilikom da posluži kao sredstvo za identifikaciju značenja.

Analizi ćemo podvrgnuti tonske upitne iskaze realizovane u poziciji replike – stimula, usmjerene na određenog adresata, bez prisustva leksičkih i gramatičkih signala modifikovano-upitnog značenja u leksičko-sintaksičkoj strukturi.

- 1)– Jesi nešto obećala?
– Jesam; ako se ne vrati biće njegovo, ako se vrati
biće – čije je. (Kov. I, 77)
- 2)– Jesi razrešio?
– Jesam. (N. 179)
- 3)– Čitali ste Aristotela?
– Malo čitao, a više slušao. (Kov. II, 12)
- 4)– Mogao bi tako da živiš?
– Još ne. Jednog dana, možda, kad budem bolji. (Kap. 82)
- 5)– Ti znaš od koga je?
– Ne znam. (Pet. 491)

Prvi primjer, (1), realizuje se u dijalogu dviju žena o razgovoru koji je jedna od njih (adresat) imala sa mužem. Govornik u ovoj situaciji nema prethodnih podataka o sadržaju razgovora, tako da se može pretpostaviti namjera da sazna nepoznatu informaciju. Funkciju saznavanja nepoznate informacije i čisto-upitno značenje potvrđuje u ovom slučaju i vezivanje akcenta za predikat:

1) Jesi nešto *obećala*?

Druge akcentuacijske varijante su ovdje blokirane iz različitih razloga:

1a) * *Jesi* nešto obećala?

Prenos akcenta na glagol kopulu ovdje nije uobičajen, niti bi imao ulogu izražavanja npr. komponente sumnje kao što je to slučaj kod *li* pitanja. Takva akcentuacija bi se eventualno mogla pojaviti pri ponavljanju pitanja, kao kontrastna (Jesi ili nisi nešto obećala?).

1b) * *Jesi nešto* obećala?

Ovakva akcentuacija bi se mogla realizovati prvenstveno u situaciji kad je sagovornicima poznat objekat, referentno određen, ali se referentno neodređena zamjenica upotrebljava zbog toga što se ne želi eksplicirati relevantan podatak. Ni u ovom slučaju ne može se ustanoviti realizacija komponente pretpostavke ili sumnje.

U drugom primjeru jedina moguća akcentuacija je realizovana na predikatu, što ukazuje na čisto-upitno značenje.

2) Jesi *razrešio*?

Primjer se realizuje u situaciji obraćanja starješine potčinjenom, kome je prethodno bilo naloženo dešifrovanje depeše. Uslovi realizacije mogu obezbijediti čisto-upitno značenje.

U primjeru (3) takođe se može pretpostaviti realizacija nemodifikovanog upitnog značenja, ali se ni modifikovano ne može u potpunosti isključiti. Iskaz se realizuje kao replika – stimul u komunikativnoj situaciji razgovora književnika i bivšeg policajca, a izazvana je prethodnim pominjanjem Aristotela. Replika – reakcija identifikuje predikat kao informacioni centar stimula.

3) – Čitali ste Aristotela?

– Malo čitao, a više slušao.

Ukoliko bi se akcenat prenio na kraj leksičko-sintaksičke strukture, značenje modifikovano komponentom pretpostavke moglo bi biti potvrđeno pomoću dijaloške cjeline sa zamjeničkim pitanjem.

3a) Čitali ste *Aristotela*?

Koga ste čitali? Aristotela?

Akcentuacijska varijanta (3a) može biti praćena emocionalnom komponentom iznenađenja, pošto komunikativna situacija daje podatke o razgovoru sagovornika različitog obrazovnog nivoa i profesionalnog usmjerenja. Mogućnost modifikacije emocionalnom komponentom indirektno potvrđuju slični (i koreferentni) iskazi u produžetku dijaloga.

- Čitali ste Aristotela?
- Malo čitao, a više slušao.
- *Više ste slušali?*
- Da. što jeste – jeste.
- *Više ste slušali Aristotela?*
- Molim vas, nemojte da me vredate.

(Kov. II, 12)

Enklitički oblik pomoćnog glagola ovdje isključuje akcentuacijsku varijantu (3b) Čitali *ste* Aristotela?, jer bi ona podrazumijevala bitne promjene u leksičko-sintaksičkoj strukturi.

Upitni iskaz *Mogao bi tako da živiš?* realizuje se u situaciji tipa intervjua koja po sebi pretpostavlja dominantnu upotrebu čisto-upitnog značenja, pa bi neutralna akcentuacija morala biti realizovana na predikatu.⁶⁴ U ovom slučaju, kao predikat se javlja semantički kompleks **mogao bi da živiš**, čiji dijelovi mogu da ponesu akcenat. Akcenat na modalnom glagolu dozvoljava dvostruko tumačenje: i čisto-upitno (s obzirom na situaciju) i modifikovano komponentom sumnje (pretpostavke u mogućoj suprotnosti).

4) *Mogao bi tako da živiš?*

→ želim da znam da li bi mogao tako da živiš

→ postoji mogućnost da bi mogao tako da živiš, ali nisam siguran

Prenos akcenta na nepredikatski dio strukture otvara mogućnost za izražavanje komponente pretpostavke, ali i iznenađenja.

4a) *Mogao bi tako da živiš?*

Kako bi mogao da živiš? Tako? (= kako vidim, kako si opisao)

Pri tome bi emocionalna komponenta morala biti izražena promjenom intonacione konture i intenzivnijim akcentom. Emocionalna modifikacija se može očekivati i pri prenosu akcenta na drugi dio predikata:

⁶⁴ O specifičnosti komunikativne situacije intervjua bilo je riječi u Mirić, 1983.

4b) Mogao bi tako da *živiš*?

I u primjeru (5) replika – reakcija pomaže da se jednoznačno odredi informacioni centar stimula, a to je predikat:

5)Ti *znaš* od koga je?

Akcentuacija i dijaloški položaj datog iskaza idu u prilog mišljenju da se tu radi o nemodifikovanom upitnom značenju. Analiza komunikativne situacije pokazuje da se može očekivati i drugačije tumačenje: pitanje postavlja starija sestra mlađoj koja odbija da vrati buket dobačen kroz prozor. Takav postupak (odbijanje) može da stimuliše pitanje sa jasnom namjerom saznavanja nepoznate informacije, ali i pitanje sa pretpostavkom da adresat postupa na takav način, jer zna ko je ubacio buket.

Pomjeranje akcenta na nepredikatski član strukture dopušta pored pretpostavke i modifikaciju emocijalnom komponentom.

5a) Ti *znaš* od *koga* je?

5b) *Ti* *znaš* od koga je?

Analiza pokazuje da komunikativna situacija u kojoj se realizuju ton-ski upitni iskazi u srpskom dopušta realizaciju čisto-upitnog značenja, ali da se ne može isključiti ni pojava subjektivnih modalnih komponenta. Za veliki dio iskaza se može utvrditi modifikacija komponentom pretpostavke, bez obzira na dijalošku poziciju:

– Uskraćuješ mi tu vezu?

– To nisam rekao.

(Bl. 16)

– Viki te izdao?

– Da, Piton! – Marković je drhtao. – Na granici.

– I zbog toga bi ga nožem?

– Iskopao bih mu oči!

(Bl. 73–74)

– Vi ste me juče zvali?

– Da. – potvrdi Una.

(Kap. 8)

U srpskom jeziku se primjećuje i tendencija češće realizacije tonskog upitnog iskaza u poziciji replike – reakcije, što takode govori o izmjeni funkcije i modifikaciji značenja. U velikom broju slučajeva radi se o ponovljenom pitanju koje može imati samo fatičku funkciju ili biti izraz he-

zitacije, ali isto tako izražavati emocionalni odnos prema sadržaju replike – stimula ili stavu sagovornika.

- I u koferu su rukopisi?
- Ne. U koferu su razne stvari.
- *Razne stvari?* Kakve stvari?
- Kišobrani, rukavice, upaljači, naočale, kape.
- *Kape?*
- Da. (Kov. II, 13)
- Jutros sam dao otkaz na službu. Vratio sam uniformu.
- *Dali ste otkaz? Zbog mene?*
- Ostavljao sam te samu, danima. (Kov. I, 41)
- Da imam imalo ponosa, ubila bih te.
- *Ubila bi me?*
- Ubila bih te, Gavriilo. (Kov. I, 5)
- (...) Ajd' kaži mi: koji ti je taj Đoka?
- Apotekarski pomoćnik.
- *Apotekarski pomoćnik?* Zato njegovo pismo miriše na promincle! (N. 183)

Replika–reakcija može izraziti i negaciju, npr. kada je u leksičko-sintaksičkoj strukturi sadržan neki od predikata mišljenja, najčešće glagol *misлити*, na šta ukazuje i A. Musić (1908, 115). Dok se u poziciji replike – stimula realizuje u prvom redu čisto-upitno značenje, u poziciji reakcije realizuje se modifikovano:

- Stvarno, misliš da to treba prihvatiti?
- Nisam posednik. (Kap. 98)
- vs.
- Čime tumačite taj uspeh?
- Mislite da je to uspeh? Moja predavanja nisu ni za koga obavezna. (Kap. 31)
- A znaš li šta će na kraju da ispadne: pobiće nas Đorđe ko Đurdevdanske zečeve.
- Misliš da Đorđe zna?
- Ne zna! Samo mu deca po Šapcu pevaju:... (Kov. I, 32)
- To je zbog toga što ste već pobedili.
- Mislite? Ne! Ni govora! (Kap. 30)

Emocionalne replike – reakcije mogu imati ustaljene forme izražavanja, na osnovu kojih se relevantna semantička komponenta može pouzdano prepoznati i bez pomoći intonacije (npr. u pisanom tekstu).

- U stvari, ti si strašno ljubomoran!
- *Ja, ljubomoran?* – suprotstavljao se. – Koješta!
- Šta ti pada na pamet? (Kap. 181)

- (...) I ja ću se za njega udati.
- *I to to iza naših leđa!* Sram te bilo! (Pet. 137)

- I?
- Gospodine poručnice, isto raspoloženje je i u drugim četama (...).
- Situacija je, verujte, vrlo ozbiljna.
- *Situacija je vrlo ozbiljna?*
- Da, gospodine.
- I?
- (Đorđe čuti, sleže ramenima, gleda u zemlju.) (Kov. I, 92)

- Otkud ovo pismo?
- Doneo poštar.
- Za nju?
- Za nju, dabome!
- *I ti ga otvorio?*
- Otvorio, dabome. (N. 176)

- Sve je ovo vaše.
- *Moje?*
- Da.
- *Sve je ovo moje?* A kako je sve to moje?
- Lepo. (...) (Kov. II, 15)

Veliku otvorenost tonskog pitanja u srpskom prema emocionalnim komponentama indirektno potvrđuje rezultat eksperimenta sa percepcijom rečeničnog akcenta i emfaze kod govornih predstavnika srpskog jezika, koji su opisali Lehiste i Ivić (1986, 196–198): tonsko pitanje, sa inverznom krivuljom kao tipičnom, bilo je u 72% slučajeva identifikovano kao pitanje sa emfazom.⁶⁵ Ako se emfaza prihvata kao način pretežno emocionalne ekspresije, nasuprot kontrastnom akcentu, onda je rezultat ovog eksperimenta nesumnjiva potvrda

⁶⁵Veoma je zanimljiv i za nas indikativan podatak koji iznose Lehiste i Ivić (1986, 168) – ne samo da su slušaoci percipirali inverznu krivulju u tonskim pitanjima kao emfatičko naglašavanje, nego je i informant čitač griješio u razlikovanju emfatičke i neutralne akcentuacije i produkovao emfatičku tamo gdje se nije tražila: „The word with reverse pattern received an average of 23 out of 32, or 72%, identifications as being the bearer of emphasis; the average for intended emphasis in questions was 30.25 out of 32, or 94.5%”. Bez obzira što se radi o usputnom rezultatu eksperimenta, reakcija informanta ukazuje na vezu između inverzne krivulje i emocionalnosti iskaza kod govornih predstavnika srpskog jezika.

funkcije tonskog upitnog iskaza u srpskom kao sredstva za izražavanje emocionalnih komponenata značenja i opozicije koju na toj osnovi uspostavlja sa drugim tipovima leksičko-sintaksičkih struktura (sa segmentnim signalima upitnosti). Ovi podaci su u opreci sa podacima koje o hrvatskom ili srpskom tonskom pitanju daje A. Nakić (1982, 29): „Razlika između pitanja koje izražava čuđenje i pravog pitanja vidi se jasno u jednom primjeru koji je u dvije verzije snimke (...) izgovoren na dva načina, kao pravo pitanje sa inverznom krivuljom i uzvično sa **silaznom** kadencom, karakterističnom po realizaciji za **emocionalno** obojene rečenice: ... (data je ilustracija intonacije iskaza *Ideš pješice?*)”. Ipak, ustanovljavanje inverzne krivulje kao tipične intonacije tonskog iskaza u obje varijante jezika koriguju mišljenja o varijantnoj polarizovanosti načina strukturiranja da/ne pitanja u srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom koja su iznijeli (De Bray 1960) i (Leed 1964).⁶⁶

4.3.2.4. Akcentuacija tonskog upitnog iskaza u srpskom jeziku

Pri opisu intonacije srpskog tonskog upitnog iskaza već je rečeno da je ustanovljena tendencija vezivanja relevantne promjene visine tona (uspon) za kraj iskaza (7.2.2.1), što bi bilo i tipično mjesto rečeničnog akcenta. U vezi s tim postavlja se pitanje prirode tog akcenta: da li se radi o neutralnom, kontrastnom ili emfatičkom. Za razliku od srpskih upitnih iskaza sa strukturnim pokazateljima upitnosti, tonski upitni iskaz nameće konstataciju o čestoj pojavi emfatičkog akcenta. Analiza primjera u odjeljku 7.2.2.3. pokazala je da i kod ovog tipa pitanja kao neutralnu akcentuaciju treba uzeti akcentuaciju predikata, što je izraz čisto-upitnog značenja. Tom prilikom je pokazana i mogućnost upotrebe kontrastnog akcenta, što takođe korespondira sa kontrastnom akcentuacijom drugih formi srpskog i sa ruskim pitanjem sa propozicijom u osnovi. Srpsko tonsko pitanje pokazuje takođe tendenciju vezivanja akcenta za kvantifikatore, načinske adverbne i oblike markirane partikulom *i* u funkciji izražavanja komponente pretpostavke, ali u mnogo manjoj mjeri nego pitanja sa strukturnim signalom upitnosti.

- „Odakle ti to?” Koje, pitam ja.
- „Uvek si bio takav?” Uvek.

(Kov. I, 20)

⁶⁶ De Bray (1960) iznosi slijedeće: „... in no kinds of statements and in no forms of question does not the native što – dialect speaker ever raise the pitch of the voice at the end of the utterance.” Leed (1964) svoje zaključke zasniva uglavnom na materijalu hrvatske varijante jezika.

- Pranje posuđa me smiruje. Pomaže mi da se koncentrišem.
- *Uvek* radite sa tim? Pokazao je glavom na „Sony”, koji je stajao na stolu. (Kap. 14)
- Misliš da su *dobro* naoružani?
- Moramo biti brži. To je sve. (Bl. 45)
- Ima *dosta* kapa?
- Pa tako, desetak. Mislim jedanaest. (Kov. II, 13)
- Ti bi *i mene* posred čela? Čuješ li šta te pitam? (Kov. I, 5)
- Kada su me najurili u penziju, pre dve godine, on me je zamolio da i dalje brinem o vama.
- Da *i dalje* brinete o meni?
- Da.
- Da me *i dalje* pratite?
- Da. I da prikupljam sve što radite.
- *I vaš sin* je policajac?
- Ne. (Kov. II, 15)

Akcentuacija leksema u krajnjoj desnoj poziciji leksičko-sintaksičkih struktura, ostvarena inverznim kretanjem tona (tj. usponom prema kraju), mogla bi se smatrati za emfatičku akcentuaciju. Na takav zaključak upućuje i poređenje akcentuacijskih varijanata: ako se neutralni akcenat ostvaruje na predikatu, prenos akcenta na kraj može značiti modifikaciju komponentom pretpostavke, ali i izražavanje emocionalne komponente, npr. čuđenja.

- Vi *znate* šta je bilo sa njenim mužem? (Kov. II, 16)
- vs. Vi znate šta je bilo sa njenim *mužem*?
- Ti *znaš* od koga je? vs. Ti znaš od *koga je*? (Pet. 491)

Isti je slučaj i sa poređenjem varijanata upitnih iskaza u kojima se već ostvaruje modifikovano-upitno značenje i kontrastni akcenat:

- Uvek* radite sa tim? vs. Uvek radite sa *tim*? (Kap. 14)
- Ima *dosta* kapa? vs. Ima dosta *kapa*? (Kov. II, 13)

Konačan odgovor na problem emfatičkog akcenta dobio bi se tek usklađenom akustičkom i funkcionalno-semantičkom analizom koja bi u obzir uzela i dijalošku poziciju. Pored toga, ako bi se kao osnovni način realizacije emfatičkog akcenta u srpskom uzeo uspon frekvencije osnovnog tona, vjerovatno bi kao prateći elementi morali biti uzeti u obzir i intenzitet,

tempo i eventualne modulacije tona. Ovo u prvom redu zbog toga što bi to mogli biti pokazatelji realizacije drugih emocionalnih stanja govornika.

4.3.2.5. *Red riječi u tonskom pitanju srpskog jezika*

P. Restan u dijelu svoje knjige, koji se odnosi na pitanja u srpskom jeziku (1972, 642–643), navodi da je u srpskom tonskom pitanju dominantan normalan red riječi (S+P). U odjeljku 7.2.2.2, u kome je bilo riječi o leksičko-sintaksičkoj strukturi tonskih upitnih iskaza u srpskom jeziku, ustanovljene su dvije grupe struktura, označene kao eliptične i neeliptične. Svaka od datih grupa zadržava sopstveni red riječi: kod eliptičnih se ponavlja inverzni red, dok se kod neeliptičnih podudara sa redom riječi u izjavnom iskazu (tip S+P).

- Jesi razrešio?
- Jesam.
- Razrešio si donjom, opštom šifrom?
- Jeste. (N. 179)
- (...) Tukla te braća Darinke Popović iz Bogatića. Jesi zaboravio šta si devojci uradio? (Kov. I, 26)
- Za vas postoji neko drugo vreme?
- Paralelno! – šapnuo sam. – Paralelno vreme. (Bl. 195)
- Stvarno, misliš da to treba prihvatiti?
- Nisam posednik. (Kap. 98)
- Druže Luka, te knjige su rukopisi, spremni za štampanje?
- Da. (Kov. II, 11)

Ni kod jednog tipa struktura red riječi sam za sebe nije faktor razlikovanja modifikovane i nemodifikovane upitnosti.

4.3.3. *Odnos između ruskog i srpskog jezika na planu upitnog iskaza sa propozicijom*

Na osnovu istovjetnih uslova realizacije i semantičke strukture upitnog iskaza sa propozicijom u osnovi, predstavljene parafrazom „želim da znam (p)”, (uz odnose realnosti u širem smislu među predikatima i aktantima propozicije p), koja se odnosi na čisto-upitno značenje, među sredstvima za izražavanje u ruskom i srpskom jeziku može se utvrditi više tačaka kontrasta.

U oba jezika su zastupljene strukture sa segmentnim i supersegmentnim sredstvima izražavanja upitnosti, a kontrast se uočava na planu zastupljenosti pojedinih tipova sredstava.

Dok u ruskom dominira intonacija kao sredstvo izražavanja upitnosti sa 91,98% primjera u našem korpusu, a svega 3,26% primjera predstavlja strukture sa partikulom *ли*, u srpskom je odnos uravnoteženiji, iako u korist struktura sa segmentnim pokazateljima sa 59,54% prema 40,46% sa intonacijom kao sredstvom za izražavanje. U ruska tonska pitanja skloni smo da ubrojimo strukture sa partikulama *разве, неужели, что ли, не... ли*, pošto ih tretiramo kao leksičke modifikatore značenja, a ne osnovne pokazatelje upitnosti, pa bi se tako procenat tonskih pitanja uvećao još za 4,76%.

Kontrast se bilježi na planu inventara strukturnih sredstava: dok u ruskom kao strukturno (segmentno) sredstvo – osnovni pokazatelj upitnosti stoji partikula *ли*, u srpskom pored partikule *li*, funkcioniše složena partikula *da li*, konstrukcija *je li* (koja pokazuje tendenciju odvajanja od osnovnog oblika, glagola *biti/jesam + li*).

– Она была на бюро?	– Je li bila na sekretarijatu?	
– Была.	– Bila je	(R. 16)
– Я похож на него?	– Nalikujem li ja na njega?	
– Ой, что вы! Совсем ни капли. (Г. 21)	– O, što je vama? Nimalo. (G. 29)	
– Пиво есть? – сиплым голосом осведомился Бездомный.	– Imate li piva? – promuklo je upitao Bezdomni.	
– Пиво привезут к вечеру, – ответила женщина. (Б. 424)	– Pivo će stići uveče – rekla je žena. (B. 7)	
– Последственный из Галилеи? К тетрарху дело посылали?	– Okrivljeni je iz Galileje? Da li ste predmet već slali tetrarhu?	
– Да, прокуратор, – ответил секретарь. (Д. 436)	– Jesmo, prokuratore – odgovorio je sekretar. (B. 19)	
– Pa je l' ti on kazao da te voli i da bi se usudio da te prosi?	– Он тебе уже объяснялся в любви и сделал предложение?	
– Nije, nije. još. (Pet. 492)	– Нет. Пока еще. нет (Пет. 140)	
– Molim, molim. A jeste li vi ozbiljno promislili šta znači brak? (Pet. 494)	– Так, так. А продумали ли вы как следует, что такое брак? (Пет. 139)	

Kontrast između ruskog i srpskog predstavlja i korišćenje pomoćnih glagola *biti/jesam* i *htjeti* u poziciji informacionog centra markiranog parti-

kulom *li* u srpskom, što je uslovljeno temporalnom komponentom propozicije, kao regulatorom izbora oblika predikata. Ruski jezik koristi analognu konstrukciju sa glagolom *быть* u složenom budućem vremenu.

– Все обошлось? – усмехнулся Баулин.
(P. 7)	– Je li sve bilo u redu? – podsmehnuo se
Baulin.
(R. 11)
– Скоро благословение?
(Ч. 329)	– Hoće li skoro blagosiljanje?
(Č. 74)
– И будет ли Лена той женой, которая
ему нужна?
(P. 24)	– I hoće li Lena biti žena koja je njemu
potrebna?
(R. 34)

Leksički paralelizam između ruskog i srpskog uspostavlja se kod pitanja u funkciji prijedloga kada se koriste glagol *хотеть*, pretežno u tonskom pitanju, i htjeti/hteti u *li* ili u tonskom pitanju.

– Хочешь, я сварю кофе? (P. 23)	– Hoćeš da skuvam kafu?
(R. 36)
– Хочешь, я тебе пирог маслом помажу?
(Пл. 269)	– Hoćeš li da ti pirog namažem maslacem?
(Pl. 328)

Таčku kontrasta između ruskog i srpskog predstavlja i odsustvo imen-skih oblika u poziciji informacionog centra markiranog partikulom *li*. Oni se realizuju u iskazima koji više nemaju upitno značenje (i u pitanjima sa propozitivnom funkcijom).

– А ti li si to uradio! – uzviknu s odobravanjem Jovo Stanivuk.
(Č. 94)	
– Мальчик ли я, Каифа? Знаю, что говорю и где говорю.
(Б. 453)	– Zar sam ja deran, Kaifa? Znam gde i šta govorim.
(B. 35)
– Не кручиньтесь, матушка! То ли бывает? Эх, болезная.
(Г. 58)	– Umirite se, draga moja. Pa zar se takve stvari ne događaju? Eh, nesretnica.
(G. 84)

Таčku kontrasta, nadalje, predstavlja mogućnost upotrebe složene partikule *da li* i konstrukcije *je li (jesam+li)* kao samostalnih iskaza, sposobnih da izraze modifikovano-upitno značenje. Njima u ruskom odgovaraju partikule *да* i *как* kao dio leksičko-sintaksičke strukture ili kao samostalni iskazi:

– Позвольте, это было весной? да? Кажется, я помню даже имя и фамилию вашу.	– Molim vas, to je bilo proljetos? Je li? Čini mi se da se sjećam vašeg imena i prezimena.
– И я вас помню.	– I ja se vas sjećam.
– Да? (Г. 65)	– Je li? (G. 95)
– Я тут решительно ни при чем.	– Gospodin Momir se, dakle, opredelio za
– Так ли уж? – усмехнулся Олег.	Ameriku! Da li? (Crn. 249)
- (Гр. 162)

Kao što je već rečeno u odjeljku 4.3.1.2, opisi intonacije ruskog i srpskog upitnog iskaza sa propozicijom predstavljeni su na različite načine, tako da se ne može govoriti o suprotstavljanju modela intonacionih krivulja. Za ruski upitni iskaz sa partikulom *ли* kao karakteristična se uzima silazna intonacija (IK-2, prema sistemu Brizgunove), a za srpski silazna sa inverznim kretanjem tona (silazno-uzlaznim) na jednoj od riječi. Srpski *да* ili iskazi koriste dvije mogućnosti: silaznu intonaciju poput izjavnih iskaza ili silaznu sa inverznom krivuljom. Ruski tonski iskazi koriste uzlaznu intonaciju (IK-3 sa naglim usponom tona i IK-4 sa postepenim, ali kod tzv. kontrastnih pitanja), a srpski krivulju sa inverznim kretanjem tona.

Na funkcionalno-semantičkom planu između ruskog i srpskog mogu se konstatovati sličnosti i razlike. Sličnosti se sastoje u tome što se u oba jezika realizuju iskazi čisto-upitnog i modifikovano-upitnog značenja u istovjetnim komunikativnim uslovima. Od subjektivno-modalnih komponenata koje modifikuju semantičku strukturu u oba jezika zabilježili smo ‘pretpostavku’, ‘sumnju’ (‘pretpostavku o mogućoj suprotnosti’), ‘negaciju’ (‘pretpostavku o suprotnosti’), ‘očekivanje’, emocionalne komponente ‘iznenađenja’ ili ‘čuđenja’, ‘ljutnje’, na kojima se zasnivaju pojedine funkcije.

Kontrast se u prvom redu sastoji u mogućnosti pojedinih tipova struktura u svakom jeziku da realizuje sve funkcije. Tako se za pitanja sa partikulom *ли* u ruskom može konstatovati pretežna usmjerenost na funkciju izražavanja sumnje, dok se za srpska tonska pitanja može konstatovati usmjerenost na funkcije izražavanja pretpostavke i emocionalnih komponenata. Pri tome se za ove tipove iskaza ne isključuje funkcija saznavanja nepoznate informacije i druge funkcije zasnovane na modifikaciji semantičke strukture ili izmjeni uslova realizacije.

5. SREDSTVA IZRAŽAVANJA MODIFIKOVANOG ZNAČENJA U TONSKOM PITANJU

5.1. Mogućnosti izražavanja modifikovano-upitnog značenja

U prethodnim glavama konstatovana je mogućnost modifikovanja semantičke strukture upitnog iskaza sa propozicijom raznovrsnim semantičkim komponentama koje čine subjektivno-modalni okvir propozitivnog sadržaja, a čije prisustvo ima uticaja na funkciju upitnog iskaza sa propozicijom i u ruskom i u srpskom jeziku. Pored već opisanih sredstava koja omogućuju razlikovanje čiste i modifikovane upitnosti – paralelno djelovanje dijaloške pozicije, komunikativnih uslova realizacije, intonacije, akcentuacije, specifičnih upitnih leksema (partikula), – može se konstatovati i niz drugih sredstava različitog stepena eksplicitnosti. Relevantno je pri tome istaći da se ta sredstva tiču u prvom redu tonskog upitnog iskaza i modifikacija njegove semantičke strukture.

Među ovim sredstvima najmanji stepen eksplicitnosti može se pripisati kontekstualnim kombinacijama upitnih iskaza, a najveći stepen dostižu strukture sa autosemantičkim leksičkim signalima, sve do rečeničnih. U rasponu između ova dva pola leži niz sredstava leksičke prirode, najvećim dijelom sastavljen od funkcijskih riječi.

Subjektivno-modalne komponente koje se realizuju u semantičkoj strukturi tonskog upitnog iskaza mogu se razdvojiti na dvije globalne grupe:

- a)komponente koje se tiču govornikovog odnosa prema propozitivnom sadržaju,
- b)komponente koje se tiču govornikovog odnosa prema adresatu.

U prvu grupu, pored već pominjanih pretpostavke i pretpostavke o suprotnosti (sa specifikacijama pretpostavka o mogućoj suprotnosti i pretpostavka o suprotnosti), spadale bi komponente distantnosti i persuazivnosti (sa daljom podjelom na sigurnost, nesigurnost i procjenu vjerovatnosti).

Drugu grupu sačinjavale bi komponente apelativnosti – vokativnost i deliberativnosti.

Pri analizi struktura sa modifikovano-upitnim značenjem, za razliku od struktura sa čisto-upitnim značenjem, nije moguće u potpunosti isključiti negaciju, odnosno strukture koje sadrže složene partikule sa negacijom (*не... ли, не так ли, не правда ли* u ruskom i *zar ne* u srpskom jeziku), zbog njihove funkcionalne ekvivalencije sa drugim partikulama bez negacije. Leksička eksplikacija modifikacije upitnog značenja relativizuje značaj intonacije i akcentuacije pri izražavanju značenja, ali ih ne eliminiše u potpunosti. Praćenje uloge prozodijskih sredstava u ovom segmentu rada ne može biti ostvareno u onoj mjeri u kojoj je to učinjeno u prethodnoj glavi, zbog toga što posebna istraživanja intonacije upitnih iskaza sa leksičkim modifikatorima do sada nisu vršena na srpskom jezičkom materijalu, a na ruskom su vršena samo djelimično. Za dio ruskih upitnih iskaza sa partikulama podatke daje J. A. Brizgunova (1977; 1984), ali su za najveći dio dostupni samo parcijalni podaci. Ako se pođe od pretpostavke da su pitanja sa leksičkim modifikatorima u ruskom jeziku tonska pitanja, za tipičnu intonaciju može se smatrati uzlazna IK-3, ali se za eventualne specifičnosti u intonaciji iskaza sa pojedinim tipovima modifikatora ne može naći dovoljan oslonac u literaturi. Kao poseban funkcionalno-semantički tip, svaka grupa iskaza sa navedenim modifikacijama u semantičkoj strukturi morala bi biti podvrgnuta ispitivanju koje izlazi van granica teme ove disertacije.

Pri ovakvoj analizi teškoću pričinjava i intonacija iskaza sa emocionalnim komponentama, pošto se emocionalnost prozodijski realizuje pomoću većeg broja parametara (modulacije osnovnog tona, promjene tempa, intenziteta, registra, mjesta intonacionog centra), što otežava tipizaciju i standardizaciju a istovremeno znači i parcijalnost podataka potrebnih za ovaj opis (pa i to samo za ruski jezik).

Što se tiče dijaloških uslova realizacije i komunikativne usmjerenosti upitnih iskaza sa modifikovanim upitnim značenjem, oni se moraju određivati za svaku grupu srodnih sredstava, a u nekim slučajevima ti uslovi su različiti za svako značenje koje data forma realizuje.

5.2. Sredstva izražavanja modifikovano-upitnog značenja u ruskom jeziku

Sredstva za izražavanje i identifikaciju modifikovano-upitnog značenja, pored onih o kojima je bilo riječi u prethodnoj glavi, mogu se po-

dijeliti na tri grupe, među kojima nisu postavljene oštre granice. Radi se o tekstualnim kombinacijama upitnih iskaza koje ukazuju na moguće modifikacije u značenju, zatim o gramatičkim sredstvima obaveznim za pojedine tipove struktura i semantičkih modifikacija i o leksičkim pokazateljima modifikacija, u prvom redu o partikulama.

5.2.1. Kontekstualne kombinacije

Upitni iskazi u bilo kom jeziku mogu da se realizuju u kombinaciji sa raznim drugim tipovima iskaza i tu naizgled nema čvrstih pravila niti osobite namjere govornika. Ipak, u ruskom, kao i u srpskom, mogu se zapaziti dijaloške cjeline koje funkcionišu kao jedna od replika ili kao dio monološkog segmenta, a sastavljene su od sukcesivnog niza koji čini upitni iskaz sa propozitivnom funkcijom u osnovi (sa zamjениčkom rječju u leksičko-sintaksičkoj strukturi) i od jednog ili više upitnih iskaza sa propozicijom u osnovi (tonsko pitanje). Radi se o kontekstualnim kombinacijama koje su frekventne u ruskom jeziku (u srpskom manje, pošto je niža frekvencija tonskog pitanja), koje su u prethodnim glavama ovog rada bile korišćene kao interpretativni supstitut za upitne iskaze sa komponentom pretpostavke u semantičkoj strukturi.

Semantička struktura ovakvih iskaza može se predstaviti na isti način kako je učinjeno u 4. delu:

‘pretpostavljajući da je realna radnja P, želim da znam (p)’.

- Не женишься ты, да и не пойду я за тебя. *Тебе сколько? Двадцать два? Я и то старше тебя.* (Р. 5)
- А может по аналогии? *Кто избирает председателя в колхозе? Общее собрание?* (ЛГ, 22)
- А это кто у тебя? *Девочка? Мальчик?*
- Мальчик, Матвей. (Гр. 164)
- Ты чего? *Настенька, ты чего? Ты обиделась на меня?* (Пл. 267)
- Но что сделать? *Объясняться с Лебедевым – напрасный труд. Вызвать на дуэль? Затеять скандал? Боже мой, я волнуюсь как мальчишка, и совсем потерял способность соображать. Что делать? Дуэль?* (Ч. 328–329)

Modifikovano-upitno značenje ovdje nosi tonsko pitanje, koje je redovno postponovano. Radi se najčešće o značenju pretpostavke, a na takav zaključak navodi uzajamni odnos referentne određenosti/neodređenosti informacionih centara u upitnim iskazima. Dok kod upitnog iskaza sa propozitivnom funkcijom informacioni centar u vidu upitne zamjenice/priloga posjeduje samo kategorijalnu određenost (a ne referentnu), upitni iskaz sa propozicijom raspolaže informacionim centrima referentno određenim, koji omogućuju eksplikaciju pretpostavke, odnosno preciziranje prethodnog pitanja kojem se može pripisati nemodifikovano značenje. Tip pitanja koji se podudara sa ovakvim tonskim pitanjima Brizgunova (1977, 136–137) smatra za pitanja u kojima je: „один из возможных признаков наиболее вероятен”.

U našem korpusu nisu zabilježeni primjeri kontekstualnih kombinacija u kojima umjesto tonskog dolazi pitanje sa partikulom *ли*. Sa druge strane, postoje i zabilježeni su primjeri kontekstualnih kombinacija sastavljenih iz dva **tonska pitanja**, gdje se značenje pretpostavke takođe može ustanoviti kod postponovanog člana niza, ali se ne može dokazati na isti način kao kod kombinacija različitih tipova pitanja.

– Вы, судя по всему, человек исключительной доброты? *Высокоморальный человек?* (Б. 699)

– Из-за нее ты меня выгнал? – Верно? *За то, что она у Татьяны жениха отбила?* (Г. 86)

Sudeći prema zabilježenim primjerima, u ovakvim kombinacijama ni prvi iskaz u nizu ne izražava čisto-upitno značenje.

Varijantu kontekstualnih kombinacija dvaju upitnih iskaza predstavljaju nizovi u kojima drugi član sadrži veznik (partikulu) *или* i *чтобы* (*чтоб*).⁶⁷ Ovakve strukture više ne izražavaju značenje pretpostavke zahvaljujući samo položaju u tekstu, nego i leksičko-gramatičkim signalima. Pri tome se strukture sa *или* kombinuju sa drugim tonskim pitanjem, a strukture sa *чтобы* sa zamjениčким pitanjem.

– Раз вы можете выходить на балкон, то вы можете удрать.
Или высоко? (Б. 548)

⁶⁷ Restan (1972, 487) navodi primjere izolovanih iskaza sa *или*, ali su to primjeri iz poezije početka XIX v., npr. II’ novyh bed kakih ešče nam ždat’? (Ozerov). Restan za ovaj tip pitanja konstatuje značenje prezumptivnosti i emocionalnosti, dok čisto-upitnog nema.

- Уезжаешь? Или бежишь? – не вытерпел и спросил он. (Ш. 3, 2, 153)
- Чтой-то облака, – проговорил Петрушка, – свинцовые плывут
- из них, должно быть, снег пойдет. *Иль наутро зима спозаранку станет?* (Пл. 270)
- Зачем ему малограмотные сочинения? *Чтобы услышать складное изложение своих мыслей по элементарным поводам?* (ЛГ, 41)
- Но зачем, зачем ему это? *Чтоб тебя поскорее добиться?* Ты скажи, что ему надо было? (Пл. 273)

U ovom korpusu su izuzetno rijetki negativno formulisani iskazi ovog tipa (Ну так и иди к своим культурным. Или не шибко принимают они тебя? Ш. 2, 109), ali Restan navodi i takve primjere u istoj funkciji (1972, 489–490). Inače, za *или* pitanja u ruskom on osim presumptivne ustanovljuje retoričku i funkciju emocionalne konstatacije. Akademijina gramatika značenje ovih iskaza određuje takođe kao modifikovano-upitno: *или* iskazima pripisuje funkciju izražavanja nesigurne pretpostavke (II, 388), a *чтобы* – iskazima (II, 395) funkciju ekspresivne konstatacije.

Kao što primjeri pokazuju, modifikatori *или* i *чтобы* zauzimaju inicijalnu poziciju u leksičko-sintaksičkoj strukturi iskaza. Za karakterističnu intonaciju ovog tipa iskaza trebalo bi smatrati IK-3, tipičnu za rusko tonsko pitanje.

5.2.2. *Strukture sa gramatičkim signalima modifikovano-upitnog značenja*

Dosadašnja analiza je pokazala da se značenje upitnosti ne može definisati ni potvrditi samo pomoću gramatičkih kategorija, bez oslonca na dijaloške i komunikativne faktore. Modifikacije upitnog značenja u ruskom, sa druge strane, u izvjesnoj mjeri dobijaju svoj izraz uz pomoć relativno preciznih gramatičkih pokazatelja. Takav je slučaj najčešće sa upitnim iskazima u funkciji prijedloga, zahtjeva ili molbe. U odnosu na značenje izraženo kontekstualnim kombinacijama upitnih iskaza, ovaj način izražavanja modifikacije je za nijansu eksplicitniji.

Komponenta koja se aktuelizuje u semantičkoj strukturi iskaza može se definisati kao deliberativnost, prema terminu koji je A. Musić (1908, 141) upotrijebio za označavanje tipa iskaza kojim se izražava sopstvena volja (molba, prijedlog) u hrvatskom ili srpskom. Ova komponenta predsta-

vlja odnos govornika prema adresatu, a ne prema propozitivnom sadržaju, a može se opisati kao očekivanje da se adresat saglasi sa postupkom (tj. realizacijom radnje P) u korist govornika (molba, zahtjev) ili u sopstvenu/zajedničku korist (prijedlog). Parafraza semantičke strukture ovog tipa iskaza glasila bi:

‘оčekујући да учините/одобрите P, желим да знам (p)’.

Kao gramatički signal modifikovanog značenja u leksičko-sintaksičkoj strukturi ovakvih iskaza može se javiti glagol svršenog vida u 1. l.j. prezenta/budućeg vremena:

- Схожу за врачом?
Ивлев замотал головой.
- Чаю согрей. И затопи камелек. (Ш. 1, 2, 156)
- Я войду тихонечко? Мы вот с отцом.
- Доктор не велел пускать никого. (Г. 66)
- Тетка, – сказала немного погодя Алька, – я позову их?
- Да зачем? Мало ли они сюда бродят? (Ф. Абрамов, Пелагея)

Forma glagola (1. l.j. prezenta/bud. vremena) ukazuje da se podudaraju govorno lice i subjekat propozicije, tj. da više nije riječ o saznavanju nepoznate informaciju o situaciji u cjelini: govorniku se poznate mogućnosti za realizaciju radnje koja treba da se izvrši u njegovu korist (molba) ili u korist adresata (prijedlog). Ovakve funkcije upitnog iskaza sa gramatičkim signalima navodi i Akademijina gramatika ‘80 (II, 389).

Funkciju prijedloga imaju i iskazi čija je formalno-strukturna konstanta glagol svršenog vida u infinitivu, uz upotrebu lične zamjenice u dativu koja ukazuje na adresata kao objekat prijedloga:

- Налить вам чаю?
- Налей. (Г. 84)
- Зажечь лампу?
- Не надо! Я устала читать. (Г. 7)
- Ваня, – заговорил он грустно, – у меня в кабине под сиденьем лежит „злодейка с наклейкой». Принести?
- Неси. Закусить есть чем? (Ш. 1, 2, 159)
- Дать тебе воды? Тебе что – нибудь нужно, Асенька? (Бонд. 531)

Ovaj funkcionalno-semantički tip upitnog iskaza realizuje se i sa partikulom *может* u inicijalnoj poziciji leksičko-sintaksičke strukture:

- Может, врача вызвать?
- Зачем? Сейчас лягу, отдохну. Устал очень. (Ш. 1, 2, 156)
- Может, закрыть, простудится? – нерешительно сказала Люда.
- Ничего! Пусть закаляется, растет настоящим мужчиной. (Гр. 156)

Upitni iskaz u funkciji prijedloga koji se odnosi na zajednički postupak govornika i adresata ima kao signale glagole svršenog vida u 1.l. množine prezenta/bud. vremena:

- Переночуем? – предложил Иван.
- Давай. (Ш. 1, 2, 146)
- Встретимся?
- Где это мы встретимся?
- Возле парка?
- Придумал. На Девичку приезжай. (Р. 23)

U ruskom razgovornom jeziku ova forma često se zamjenjuje perfektom glagola svršenog vida, ali je to u datom korpusu malo zastupljeno:

- Пошли сейчас? Посмотрим и пойдем. Не сильно устал?
- Можно. (Ш. 1, 2, 154)

Strukture ovog tipa mogu se smatrati eliptičnim oblikom struktura sa partikulama *может быть* (*может*/ *и давай/давайте*, leksičkim signalima modifikacije upitnog značenja.⁶⁸

- Может быть, мы сначала съездим в Верх-Катунск?
- Неудобно – сегодня одно говорили, завтра другое. (Ш. 1, 2, 107)
- Ваня, – в третий раз заговорил Пашка, – у меня в кабине лежит хороший провод. *Давай удавимся?*
- Что же такое получается, Павел? Ерунда какая-то. Почему мы так живем?
- Ерунда, – согласился Пашка. – *Давай в самодеятельность запишемся?* (Ш. 1, 2, 159)

⁶⁸ Prema Akademijinoj gramatici 1980 (I, 725), oblik *davaj/te* tumači se kao tvorbeni partikula.

Istom funkcionalno-semantičkom tipu pripadaju i konstrukcije sa partikulom *давай/давайте* i autosemantičkim glagolom u infinitivu:

- Ну, я один. (.../ А то давайте в карты играть?
В свои козыри? (Г. 20)
- Ну, что вы? Давайте пить? (Ш. 1, 2, 101)
-

Karakteristika ovakvih iskaza je upotreba intonacione konstrukcije 3 (prema Brizgunovoj), sa centrom na tvorbenoj partikuli. Ovakva intonacija se kao osnovni signal deliberativnosti realizuje u iskazima koje sadrže glagol u imperativu (Брызгунова, 1984, 25–26), a koji bi sa drugačijom intonacijom mogli biti tumačeni kao zapovjedni iskazi.

- Слушай, – сказал Пашка, – *Приходи к нам жить?*
Майя вытаращила на него глаза.
- Как это?
- Да не сюда, в ту половину. (...)
- Правда, *сдайте нам ту половину?* (Ш. 1, 2, 107)
- Косов. Григорий. *Разрешите вопрос?* (Бонд. 249)

5.2.3. *Leksički signali modifikovano-upitnog značenja u ruskom jeziku*

U odnosu na prethodno opisane načine izražavanja modifikovano-upitnog značenja, leksička sredstva su svakako najeksplicitniji signali značenja. Ona ipak predstavljaju heterogenu grupu s obzirom na funkcionalno-semantičke mogućnosti, a i s obzirom na njihov gramatički status. Sa funkcionalno-semantičke tačke gledišta mogla bi se izvršiti globalna podjela na specifična i nespecifična leksička sredstva, odnosno na ona kojima se pripisuje upitna funkcija i na ona koja to određenje u principu ne dobijaju. Prvu grupu bi sačinjavale upitne partikule kojih, prema Akademijinoj gramatici '80 (II, 387), ima tridesetak u savremenom ruskom jeziku. Premda je o njima već bilo riječi u gl. IV, ovdje ćemo ponovo citirati spisak. U njega osim partikule *ли* ulaze partikule *не... ли, что, что же, как, что ли, разве, неужели, что если, а, да, правда, не правда ли, так, так ведь, не так ли, верно; что + не... ли, что же+ли, что+разве, что + или, что+что ли, что + а, что + правда, как + разве, разве а, а вдруг + а; ужели* (arh./, *неужто* (vulg./, *никак* (vulg./.

U nespecifična sredstva za izražavanje modifikovane upitnosti mogu se ubrojati introduktivne partikule (вводные слова), kao što su *значит, так, кажется, конечно, вероятно, наверное/наверно, может/может быть, стало быть* (dva posljednja oblika se svrstavaju i u veznike, zajedno sa *или, чтобы*), predikativ *можно*, dakle, polifunkcionalna sredstva, čiju sferu upotrebe čini i izjavni iskaz. Pored ovih funkcijskih vrsta riječi, tu se mogu uključiti i sredstva eksplicitnije semantike kao što su glagoli *полагать, думать, считать*, o kojima je već bilo riječi, zatim konstrukcije *судя по всему, по-моему* i dr.

Ipak, insistiranje na podjeli leksičkih modifikatora na upitne-neupitne nije neophodno sa metodološke tačke gledišta, niti je funkcionalne mogućnosti jedne i druge grupe zahtijevaju. Zapravo, ni jedna od partikula označenih kao upitne nisu signali upitnosti kao osnovnog značenja, nego signali modifikacije takvog značenja, uključeni u leksičko-sintaksičku strukturu tonskog pitanja. U tom pogledu se tzv. upitne partikule izjednačuju sa ostalim modifikatorima koji se inače ne tretiraju kao upitni. Veliki dio partikula označenih kao upitne karakteriše polifunkcionalnost i to ne samo u okviru upitnog iskaza, nego i izjavnog. I malom broju partikula koje se poput partikule *ли* vezuju tradicionalno samo za upitni iskaz, poput *разве* i *неужели*, ovaj status se može osporiti. A. Čistjakova (1962, 13) pripisuje im samo ulogu leksičkih modifikatora u okviru upitne rečenice. U studiji R. Ratmajr (1985, 101 – 152), primijenjeni metod analize ukazuje nedvosmisleno na tretman partikula („pragmaleksema”), uključujući *разве* i *неужели*, kao modifikatora značenja u tonskom opštem pitanju. Mišljenje J. D. Apresjana (Апресян, 1980, 52) da partikule *разве* i *неужели* „усиливают общий вопрос”, sugeriše takođe zaključak o modifikatorskoj funkciji ovih leksema.

Semantička struktura upitnih iskaza sa leksičkim modifikatorima može sadržavati, kao je rečeno, sve subjektivno-modalne komponente već utvrđene kod iskaza sposobnih da izraze i čistu i modifikovanu upitnost, ali i neke druge, vezane prvenstveno za leksičke modifikatore, npr. distantnost, apelativnost-vokativnost, persuazivnost. Pored toga izražena je i kombinabilnost raznovrsnih emocionalnih i neemocionalnih komponenata.

Osnovne ili dominantne semantičke komponente koje pojedini modifikatori izražavaju omogućuju da se izvrši objedinjavanje u manje-više homogene grupe. U slučaju veće funkcionalno-semantičke homogenosti moguće ih je tretirati kao leksičko-semantičke grupe, npr. partikule u funkciji izražavanja persuazivnosti. Izdvojeno je sedam takvih grupa, dok bi osmu

mogle činiti strukture sa veznicima *или* i *чтобы* koje su priključene grupi sa značenjem pretpostavke izražene kontekstualnim kombinacijama.

5.2.3.1. Leksički modifikatori sa značenjem zasnovanim na suprotnosti

Ovu grupu leksičkih modifikatora, relativno heterogenu, čine partikule objedinjene značenjem zasnovanim na suprotnosti (adverzativnosti) između polazne pretpostavke govornika i stvarnog stanja komunikativne situacije ili nove informacije saopštene u lijevom kontekstu, a čine je partikule *разве, неужели, все-таки, а вдруг, а если, а ну как, даже*. Komponenta suprotnosti manifestuje se na različite načine, što rezultira funkcijama izražavanja sumnje, negacije, pozitivnih i negativnih emocionalnih komponenata. Zbog toga će parafraze semantičke strukture iskaza za svako značenje biti date posebno.

(1) Partikule *разве* i *неужели* kao leksički modifikatori

Od samih početaka izučavanja pitanja u ruskom jeziku partikule *разве, неужели* (*неужто, ужели, ужель*/ smatraju se za nesporne pokazatelje modifikovano-upitnog značenja, bez obzira na to kako se definiše i terminološki rješava problem takvih značenja. Najčešće se pitanja sa *разве* i *неужели* smatraju retoričkim pitanjima, što bi bilo najuopštenije određeno, ali nedovoljno za njihovu funkcionalno-semantičku determinaciju.

Osnovna njihova pozicija u leksičko-sintaksičkoj strukturi iskaza je inicijalna, ali nije isključena ni medijalna, kada iskaz sadrži introduktivni dio u vokativnoj ili nekoj drugoj funkciji. Ovo je svojstveno partikuli *разве*, dok naš korpus nije potvrdio takvu mogućnost za partikulu *неужели*. Postpozicija je zabilježena takođe samo za partikulu *разве*, dok obje mogu formirati samostalan iskaz, vršeći pretežno fatičku funkciju (Булыгина-Шмелев, 1982, 323).

- Разве он пишет стихи?
- Написал или поместил чьи-то. (Р. 33)
- Сашенька, разве ты не видишь, что у нас Марфа Егорьевна?
- Виновата. (Ч. 295)
- Я же не умею играть.
- А мы-то разве умеем? (Г. 25)
- Мало ли ерунды печатают.

- Много разве? (Г. 19)
- Конечно, много. (Г. 19)
- Отчего вы такой грустный?
- Разве? Все может быть. Я потерял друга. (Г. 73)
- А, боже мой! Неужели вы себя понимаете? (Ч. 321)
- Да неужели же вы думаете, что вы так непрозрачны и у меня так мало мозга, что я не могу отличить подлости от честности? (Ч. 321)
- И неужели после этого он хочет услышать от него „спасибо»? Разве за такое благодарят? (ЛГ, 41)
- Ах, змей! Неужто догадался? У меня прямо горло перехватило. (Гр. 190)
- Сегодня доктор положительно сказал, что у нее чахотка.
- Неужели? Какая жалость! (Ч. 300)

Relevantna tekstualna karakteristika upitnih iskaza sa partikulama *разве* i *неужели* jeste njihova nemogućnost da zauzmu poziciju replike–stimula: po pravilu, oni zauzimaju poziciju replike–reakcije ili su inkorporirani u monološki strukturirane dijelove teksta. Ovo potvrđuje mišljenje R. Ratmajr (1985, 327) da *разве* i *неужели* pitanja zahtijevaju kontekst kao povod, podrazumijevajući tu i verbalni i neverbalni kontekst (situaciju uopšte) i da su to tipične reakcijske partikule.

Mada se funkcije upitnih iskaza sa partikulama *разве* i *неужели* podudaraju, nisu u pitanju sinonimi. Partikuli *разве* pripisuje se najčešće značenje sumnje, a partikuli *неужели* značenje iznenađenja, iako se sreću i suprotna mišljenja. Značenje sumnje kao osnovno za *разве* i iznenađenje za *неужели* pripisuje se u Akademijinoj gramatici '80 (II, 395) kod Apresjana (1980, 52), Belošapkove i Stepanove (1983), Buligine i Šmeljova (1982). A. Baranov (1986), razrađujući tumačenje Apresjana, ustanovljuje da je kod *разве* pitanja *podjednako* (podvukla D. M./ zastupljeno značenje sumnje, iznenađenja i upitnosti, dok je za *неужели* pitanja karakteristična *dominacija* komponente iznenađenja. Ovakva asimetričnost semantičke strukture partikula, pa i njihova nesinonimičnost, prema Baranovu (1986, 127) posljedica je odnosa govornika prema situaciji koja je izazvala verbalnu re-

akciju, a izražena je propozitivnim sadržajem – ta situacija je za *неужели*-iskaze pretpostavljena, a za *разве*-iskaze faktička.⁶⁹

Ono što objedinjuje date partikule je, po našem mišljenju, komponenta **suprotnosti**, a razlika između njih može se objasniti i polazeći od odnosa suprotnosti pretpostavke govornika i situacije. Pomenuti autori mogućnost takvog tumačenja ne pominju, ali se suprotnost može ustanoviti u osnovi svih značenjskih komponenata pripisanih partikulama *разве* i *неужели*.⁷⁰ Tako bi se pri izražavanju sumnje komponenta suprotnosti eksplicirala na slijedeći način:

‘pretpostavljajući mogućnost (ne – p), želim da znam (p)’.

– Почему в лицо не смотришь когда подаешь? Разве ты что-нибудь украл? (Б. 715)

– Это качества сугубо личные, – сказал Марк, – они не главное. Главное – политическая линия.

– Разве это можно разделить? – возразил Саша. (Р. 10)

– А разве в общении с ребятами позволяют? – сомневалась Люда. (Гр. 97)

Prema mišljenju Baranova (1986, 127), pri korišćenju partikule *неужели* govornik izražava sumnju u manjoj mjeri, nego pri korišćenju *разве*.

⁶⁹ Kao nesinonimične Baranov (1986, 127) navodi iskaze u kojima se *разве* i *неужели* javljaju u istom kontekstu:

„7a) Неужели Иван не уехал? Вед’ ja sam posadil ego na poezd.

7b) Разве Иван не уехал? Вед’ ja sam posadil ego na poezd.”

Uzrok nesinonimičnosti objašnjava se na sl. način: „v (7a) govornički *dopuskaet*, što Ivan ne uехал, hotja ego i udivljaet sama vozmožnost’ etogo, tak kak, po ego mneniju, Ivan dolžen byl uехал’; pri proiznesenii (7b) govornički *uveren* (podvukla D. M./ v tom, što Ivan uехал; (...) Takim obrazom, odno i to že položenie veščej „Ivan uехал” rassmatrivaetsja subjektom s različnyh toček zrenija: v (7a) eto dlja nego „predpoloženie”, a v (7b) – „fakt”.

⁷⁰ Na mogućnost izražavanja suprotnosti pomoću partikule *разве* ukazuje Akademijina gramatika ‘80 (I, 731), navodeći primjer upotrebe u izjavnom iskazu: „Častica *разве* sovmesčaet značenije somnenija, kolebanija, s funkciej protivopostavljajuščego sojuza: Rasskazat’ – to mudreno: povorotov mnogo; *разве* ja tebe dam devočku, čtoby provodila. (Gogol)”.

– „Увиливаешь, Шарок!” – вот что ему ответят. Неужели придется отказаться от цели, к которой он так настойчиво стремился? (Р. 17)

– Что-о? С Нилом? Ну-у?

– Неужто вправду она тебе не говорила? (Г. 52)

Komponenta sumnje može se parafrazirati i upotrebom suprotnog veznika:

- postoji mogućnost da si ukrao, ali nisam siguran
- postoji mogućnost da se to može razdvojiti, ali nisam siguran
- postoji mogućnost da dopuštaju boravak djece, ali nisam sigurna
- postoji mogućnost da ću se morati odreći, ali nisam siguran
- postoji mogućnost da ti nije govorila, ali nisam sigurna.

Dominantna funkcija partikule *неужели* je izražavanje komponente iznenađenja, ali iznenađenja kao negativne reakcije, u čemu se slažemo sa mišljenjem R. Ratmajr (1985, 320). Element suprotnosti ovdje se može ustanoviti kao potencijalna realizacija radnje predstavljene propozitivnim sadržajem, koja se od strane govornika negativno cijeni. Tako bi parafraza značenja upitnog iskaza sa negativnom emocionalnom komponentom glasila kako je već definisana u 4. delu:

‘pretpostavljajući (p), negativno cijeneći realizaciju (ne – p),
želim da znam (p)’.

Вот и все. Неужели так – таки и ограничиться несколькими страничками, которые удалось собрать? (Гр. 134)

– Просила передать вам записочку. Неужели не передала? (Гр. 67)

И неужели после этого он хочет услышать от него „спасибо”? Разве за такое благодарят? (ЛГ, 41)

– Отойдите, стрелять буду!

– Черт знает... Неужели даже поговорить не с кем? (Ч. 313)

Smisao iskaza ovog tipa može se interpretirati sredstvima prirodnog jezika:

→ neprijatno sam iznenađen događajem, nisam očekivao takav razvoj situacije

2 3
Как, ты разве не знаешь?

Akademijina gramatika '80 (II, 387), kako je navedeno u odj. 8.1.3, ubraja *как разве* u upitne partikule.

- О, конечно, конечно. Но за Хустова я, само собой разумеется, не ручаюсь.
- А вы разве знаете Хустова? (Б. 495)
- Как, вы разве знаете Хустова?
- Ну я буду.
- Да!! Разве ты умеешь так варить свекольник, как он? (Г р . 206)
- Как, разве ты умеешь так варить свекольник?

Odnos suprotnosti pri realizaciji *разве* i *неужели* pitanja omogućuje njihovu funkciju pri izražavanju negacije, ali se, za razliku od npr. sumnje, ovdje radi o sigurnoj pretpostavci o suprotnosti, a ne o pretpostavci o **moćnoj** suprotnosti:

Ovakvi upitni iskazi se tradicionalno definišu kao retorička pitanja, pa tako i Akademijina gramatika '80 (II, 395) iskaze sa partikulom *разве* svrstava u grupu sa sekundarnim funkcijama, preciznije, u podgrupu „уверенное экспрессивно окрашенное отрицание (так называемый риторический вопрос)“.

- За неделю, это, стало быть, выходит три с половиною тысячи?
(...) Да разве это сумма? Просите пять, он даст. (Б. 514)

Iskazi sa partikulom *неужели* su u Akademijinoj gramatici (op. cit., 395) svrstani u podgrupu neodređeno-upitnih rečenica koje pored pitanja izražavaju i dosjećanje, pretpostavku, nesigurnost, sumnju. Komunikativni uslovi realizacije pitanja sa *неужели* u ovakvom slučaju podudaraju se sa uslovima realizacije *разве*- pitanja, pogotovu u elementu usmjerenosti na određenog/neodređenog adresata: vrlo često je, pored neodređene usmjerenosti, iskaz okrenut govorniku ili govorniku i adresatu zajedno, što je već relevantna karakteristika retoričkih iskaza. Zbog toga se i *неужели* iskazi realizovani u ovakvim uslovima mogu definisati kao retorička pitanja.

- Что происходит сегодня в Америке? Неужели это тот самый народ, которому сочувствовали и помогали русские люди? (ЛГ, 41)

- Ну и что? – сказала Ася. – Неужели мы вдвоем ребенка не воспитаем? ... Неужели мы его не поднимем? Асташова вон троих подняла. (Гр. 46)

Posljednji primjeri, negativno formulisani, imaju funkciju iznošenja pozitivnog stava koji kao i negativni stavovi u nekim komunikativnim situacijama pridaju iskazu izvjesnu polemičnost (Белошапкова-Степанова, 1983, 59), bez obzira o kojoj se partikuli radi.

- Что вам люди сделали худого? И неужели вы думаете, что вы лучше всех? (Ч. 284)

- Где тут людям хватит? От хорошей жизни водят. Мы разве водили собак? На цепи сидели, от воров. (Гр. 49)

- У нас в России. Как это странно звучит! Разве Россия – наша? Моя? Ваша? (Г. 22)

Ovakvi iskazi, kada predstavljaju reakciju na ponašanje adresata, dobijaju funkciju iznošenja prekora:

- Сашенька, разве ты не видишь, что у нас Марфа Егорьевна?
– Виновата. (Ч. 295)

- Иван просит прощения, а Димка откуда-то из-за двери бубнит: – Разве так просят? Жалобнее проси, жалобнее. (Гр. 291)

– А коли ничего, так незачем вздыхать. Неужто отцовы слова так тяжело слышать? (Г. 12–13)

– Ты для него ничего не значишь. Неужели у тебя совсем нет гордости? (Гр. 25)

– Слышь, Микола!.. Неужели ж у тебя сердца нету?

– Нельзя, – спокойно ответил Микола. – Не положено. (Ш. 3, 2, 156)

Između partikule *неужели* i složene partikule *уж не ли* postoji bliska veza koja se zasniva na značenju pretpostavke (Баранов, 1986, 128). Međutim, za razliku od značenja koja se realizuju u *неужели* pitanjima, ovdje se radi prije o reakciji tipa dosjećanja, nego o iznenađenju kao emocionalnoj komponenti.

Романенко? *Уж не тот ли* Геннадий Романенко, который был когда-то председателем колхоза „Искра» на Кубани? (ЛГ, 22)

Тут две мысли пронизали мозг поэта. Первая:

„Он отнюдь не сумасшедший! Все это глупости!» и вторая: „*Уж не* подстроил *ли* он все это сам?!» (Б. 464)

Что же это такое? – подумал он, – *уж не схожу ли* я с ума? Откуда эти отражения? (Б. 607)

„Ах он? А *уж не ты ли*, голубчик?» – подумал Петр Андреевич. (Кв. 285)

(2) Partikula *все-таки*

Partikula *все-таки* u ruskom pitanju sa propozicijom javlja se kao leksički signal suprotnosti kombinovane sa dopusnošću. Upotrebljavajući ovako formulisan iskaz, govornik dopušta mogućnost realizacije radnje suprotne onoj koju oba sagovornika smatraju za već poznatu i prihvatljivu. Govornik ne negira stav adresata ni sadržaj lijevog konteksta, ali dopuštajući mogućnost suprotnog, daje iskazu izvjesnu polemičnost. Parafraza značenja takvog iskaza bi glasila:

‘прихватајући (не – p), допуштајући могућност(p), желим да знам (p)’.

Ovakva semantička struktura je vrlo bliska semantičkoj strukturi pitanja sa komponentom sumnje, tako da se ne može isključiti funkcija iznošenja sumnje kod iskaza sa partikulom *все-таки*.

– Ну зачем тебе? Рассказывать это так, чтоб ты ясно понял, – долго и скучно.

– А ты сам – то знаешь все-таки? (Г. 18/

А все-таки она вертится? (ЛГ, 41)

– Но-но-но, – (...) – про то, что голову Берлиозу отрежут, ведь он все-таки знал заранее? Как же не волноваться? (Б. 532)

Postojanje odnosa suprotnosti dozvoljava interpretaciju ovakvih iskaza na dva načina – kao dopuštanja realizacije drugačijeg stava ili kao iznošenja sumnje:

→ prihvatom da je situacija takva, ali dopuštam i suprotnu mogućnost;

→ postoji mogućnost da je situacija takva, ali nisam siguran.

Iskaz sa partikulom *все-таки* može poslužiti i kao sredstvo izražavanja konstatacije praćene negativnom emocionalnom komponentom (nezadovoljstvom):

– Предупреждали, я тебя спрашиваю?

– Предупрежди... дали... дили... – задыхаясь, ответил администратор.

– А ты все-таки побежал? Дай сюда портфель, гад! (Б. 529)

U leksičko-sintaksičkoj strukturi ruskog pitanja sa propozicijom partikula *все-таки* nema strogo određeno mjesto: može zauzimati inicijalnu, medijalnu ili finalnu poziciju. Poput *разве* i *неужели* iskaza, upitni iskazi sa *все-таки* teže poziciji replike – reakcije i monološki strukturiranom segmentu dijaloga. Zabilježena je i izolovana upotreba ovakvog iskaza u naslovu.

Ista funkcija u ruskom upitnom iskazu sa propozicijom može se utvrditi za partikulu *однако*, ali se ne može ilustrovati većim brojem primjera u ovom korpusu.

– Вредный народ-то, *однако*, профессора, знаешь ли то или нет,

Константин Владимыч?

(Бонд. 464)

(3) Partikule *а если*, *а вдруг*, *а ну как*

Složene partikule *а если* (*бы*), (*а*) *вдруг*, (*а*) *ну как* zabilježene su u materijalu ekscerpiranom za ovu disertaciju kao predstavnici šire grupe u koju, prema Akademijinoj gramatici '80 (II, 388–389), ulaze još varijante *что если*, *а что если*, *что ежели* (прост./, *а что ежели* (прост./, *затим*

ну как, а как, karakteristične za „neusiljen govor». Akademijina gramatika ‘70 (572) ubraja ove oblike u frazeologisane strukturne sheme. Restan (1972, 410–412) skreće pažnju na kombinacije sa suprotnim veznikom *но но если*), dok Gramatika ‘80 (II, 388–389) kao osnovnog predstavnika ove grupe izdvaja oblik *что если*.

Odnos suprotnosti realizuje se u semantičkoj strukturi iskaza sa ovim partikulama kao dopuštanje najnepoželjnije, najnepovoljnije realizacije radnje. Značenje koncesije ili dopusno značenje u ruskom može se okvalifikovati na isti način kao što je to učinio A. Musić za hrvatski ili srpski poredeći disjunkciju i koncesiju (1910, 96) i naglašavajući da se „u koncesiji spominje jedan i to najnepovoljniji slučaj” i navodeći kao signale veznike *i ako, samo i*. Parafraza semantičke strukture ruskih upitnih iskaza sa propozicijom koji u leksičko-sintaksičkoj strukturi sadrže jedno od ovih sredstava, u najuopštenijem vidu glasila bi:

‘prihvatajući (ne – p), dopuštajući (p) kao nepoželjnu realizaciju, želim da znam (p)’.

Upitni iskazi sa složenom partikulom *а если (бы/* predstavljaju reakcije na lijevi kontekst, ističući nepoželjnu suprotnost koja pitanju daje polemičku zaoštrenost. Njihov smisao može se interpretirati na slijedeći način:

→ ne mislim kao adresat, imam suprotan stav.

– Ты меня допрашиваешь?

– А если вас-так что ж? Вы человек, я – тоже. (Г. 87)

– Пошли к Майе.

– А если он там, этот?

– Ноль внимания. Как будто его нету. (Ш. 2, 2, 123)

– У нее, если хочешь знать, глаза не черные, а темно серые, я специально смотрела. А если бы и черные? У меня черные, а я никого еще в жизни не сглазила. (Гр. 159)

Značenje izraženo partikulom *а вдруг* praćeno je emocionalnom komponentom koja se može označiti kao bojazan, što se može interpretirati kao:

→ ne mislim kao adresat, plašim se da je moguće suprotno.

– Каждый раз, как иду домой, боюсь: а вдруг беда уже случилась? (Г. 22)

– (...) Что скажет она дома, какой бюллетень предъявит на работе? А вдруг пропустила сроки? Куда денется с ребенком? (Р. 5)

Sinonimičnost partikula *a вдруг* i *a ну как* može se pretpostaviti, ali se ne može potvrditi dovoljnim brojem primjera iz ovog korpusa:

Вот я представляю себе мучения: и подписывать боязно, и не подписывать страшно. Подпишешь, а вдруг провал? Не подпишешь, а ну как все пойдет хорошо? Кем тогда будешь выглядеть? (Гр. 22)

А ну как документы эти липовые? Ах, до чего странный субъект! (Б. 462)

Ove partikule u leksičko-sintaksičkoj strukturi upitnog iskaza najčešće zauzimaju inicijalnu poziciju, ali nije isključena ni medijalna. Što se tiče dijaloške pozicije, karakteristično je da ne zauzimaju poziciju inicijalne replike – stimula, nego replike – reakcije i dijela monološki strukturiranog teksta.

Kao tipičnu intonaciju iskaza sa *a что если*, *a вдруг* Brizgunova (1977, 155) navodi IK-2 sa alternativnom IK-3, ako se intonacioni centar realizuje na partikuli *a вдруг*.

(4) Partikula *даже*

Partikula *даже* u ruskom upitnom iskazu sa propozicijom vezuje se takođe za značenje suprotnosti koje proističe iz nepodudaranja očekivanja govornika i komunikativne situacije, čiju realizaciju on nije predvidio. Istu vrstu odnosa partikula *даже* izražava i u izjavnom iskazu, na šta ukazuju Apresjan (1980, 50) i Nikolajeva (1985, 92). Analognu situaciju nalazimo i kod poljske partikule *nawet*, čija se parafraza kod Grochowskog podudara sa Apresjanovom za *даже*.⁷¹ Komponenta koju izražava partikula *даже* može biti objašnjena i kao suprotnost očekivanja (pretpostavke) govornika i realne situacije, a da to u osnovi ne protivrječi tumačenju Apresjana. Parafraza bi u takvom slučaju glasila:

‘pretpostavljajući različite mogućnosti (ne – p),
ne očekujući realizaciju jedino (p), želim da znam (p)’.

⁷¹ M. Grochowski (1986, 76–80) tumači značenje partikule *nawet* oslanjajući se na Apresjana (1980, 50): „Даже X sdelal Y = X sdelal Y; govorjaščij sčital verojatnym, čto drugie sdelajut Y; govorjaščij sčital verojatnym, čto X ne sdelael Y”. Oba tumačenja oslanjaju se na tumačenje koje je predložila A. Wierzbicka (Grochowski, 1986, 77).

Prisustvo elementa neočekivanosti, objašnjava realizaciju komponente iznenađenja, koja gotovo redovno prati reakcije sa partikulom *даже*.

- Не выходит? – сочувственно спросила девочка.
- Как видишь.
- Даже на сантиметр?
- Даже на полсантиметра – Энэн опустил ногу. (Гр. 40)

Каифа прямо в глаза посмотрел Пилату и сказал (...) намерен освободить Варравана.

- Как? Даже после моего ходатайства? Ходатайства того, в лице которого говорит римская власть? (Б. 451–452)

- Этого никто не может знать, игемон.
- Даже вы? – своим изумлением выражая комплимент, сказал игемон.
- Увы, даже я, – спокойно ответил гость. (Б. 722)

- И что это, в самом деле, все вы молодые, на нас подержанных людей, свысока глядите? И даже никак говорить не желаете? Нехорошо! (Г. 19)

Eventualna interpretacija smisla ovakvih iskaza morala bi ukazati i na potencijalnu emocionalnu komponentu:

→ očekivao bih svako drugo stanje stvari, osim ovog, iznenađen sam što se ovo događa. (Što se radnja realizuje na dati način.)

I upitni iskazi sa partikulom *даже*, lišeni emocionalne komponente, zahvaljujući postojanju elementa suprotnosti dobijaju funkciju iznošenja polemičkog stava u odnosu na stav sagovornika:

Осколков засмеялся: „Ну эта далеко пойдет”, – подумал он.

- Даже если и так?
- Так вот, Валентин Сергеевич, если бы я даже согласился сыграть эту, скажем прямо, нелестную роль, из этого ничего бы не получилось. (Кв. 352)

U leksičko-sintaksičkoj strukturi partikula *даже* teži inicijalnoj poziciji, sekundarna se javlja kao rezultat postojanja veznika u inicijalnoj. Tipična intonacija ovih iskaza je IK-3, standardna intonacija ruskih tonskih pitanja.

5.2.3.2. *Leksički modifikatori sa apelativno-vokativnim značenjem*

Ruske partikule *да*, *а*, *так*, *правда*, *верно*, *ладно*, *хорошо*, koje se većim dijelom svrstavaju u upitne, objedinjuju se na osnovu sposobnosti да izraze apelativno-vokativno značenje. Pod „apelativno-vokativnim” (ili

samo „apelativnim”) podrazumijevamo značenje iz grupe subjektivno-modalnih koje predstavlja stav govornika prema adresatu, i to zahtjev (apel) za saglasnost, podršku sopstvenom stavu, formulisanom kao propozitivni sadržaj upitnog iskaza. Ova komponenta u izvjesnom smislu dublira komponentu „želim da znam x”, ali je ne potiskuje iz semantičke strukture pitanja. Semantička struktura upitnih iskaza sa komponentom apelativnosti-vokativnosti može se parafrazirati na slijedeći način:

‘pretpostavljajući (p), tražeći pozitivan odgovor, želim da znam (p)’.

Ova grupa partikula je u funkcionalnom i semantičkom pogledu relativno homogena, tako da data parafraza generalno zadovoljava realizacije svih članova grupe.

Dio partikula, označenih kao upitne, zapravo su polifunkcionalne, što se odražava i na njihovu poziciju u leksičko-sintaksičkoj strukturi. Apelativno-vokativnu funkciju ostvaruju kao postponovani dijelovi leksičko-sintaksičke strukture, a takođe kao samostalni upitni iskazi. Prepozicija partikula *да, а, так, правда* je znak konektivne ili persuazivne funkcije, a ne apelativne. Većina ovih partikula može se kombinovati sa drugim partikulama, posebno sa *ведь, ну, значит* i dr.

Opšta interpretacija smisla iskaza sredstvima prirodnog jezika glasila bi:

→ pitam, očekujući da ću dobiti pozitivnu potvrdu za svoju pretpostavku.

(1) Partikula *да*

Ova partikula ide u red univerzalnih, s obzirom na tipove iskaza u kojima se sreće i na funkcije koje ostvaruje. Javlja se kao inicijalni član leksičko-sintaksičke strukture izjavnih iskaza, emocionalno neutralnih i emocionalno obojenih, upitnih iskaza sa propozicijom, upitnih iskaza sa propozitivnom funkcijom, ostvarujući najčešće konektivnu funkciju. Apelativno-vokativnu funkciju ostvaruje ukoliko zauzima postpoziciju u upitnim iskazima sa propozicijom.

– Костя, Костя, это ты, да?

– Я уезжаю в Тулу, Ася. На практику.

(Бонд. 377)

– Вы знаете, мне больше жалко его. ему плохо здесь, да?

– Здесь всем плохо.

(Г. 63)

– Ты к свету еще не мог явиться?

– Спорить будем, да?

(Ш. 2, 2, 102)

- Это что же такое? Это значит, начинать жить сначала? Шурочка, да?
Счастье мое! (...) Значит, жить? Да? Снова за дело? (Ч. 309)

Kako pokazuje gornji primjer, apelativno-vokativnu funkciju *da* ostvaruje i kao samostalni iskaz. Prpratne emocionalne komponente mogu se definisati kao zadovoljstvo-nezadovoljstvo.

- Умный человек, подумайте: по-вашему, нет ничего легче, как
– понять меня? Да? (Ч. 309)
- Знаете что? – сказала Нина Андреевна. – Заберите его с собой, целее будет.
– Да? – обрадовалась Ася. Я и сама так думала, но была неуверенна. (Гр. 198)
- Ничего, – одобрил Иван.
– Да?
– А еще знаешь?
– Знаю. (Ш. 1, 2, 157)

U leksičko-sintaksičkoj strukturi ovog tipa pitanja partikula *da* javlja se i u inicijalnoj poziciji, kombinovano sa drugim partikulama ili ustaljenim spojevima tipa *da что ты*. Osnovno značenje koje se u takvim slučajevima realizuje može se odrediti kao negativna emocionalna komponenta (nezadovoljstvo), ali se ona ne može pripisati isključivo partikuli *da*.

- Да что у меня, рук-ног нету? (Ш. 2, 2, 115)
- Да и разве в том дело? (П. 302)
- Да ведь нужно платить рабочим? Нужно? (Ч. 278)

(2) Partikula *a*

Pri ostvarivanju apelativno-vokativne funkcije (traženja saglasnosti, podsticanja adresata), partikula *a*, kao i partikula *da*, zauzima postponovani položaj u leksičko-sintaksičkoj strukturi ili formira samostalan iskaz, također postponovan.

- Вы копите, Зюзюшка? Ну что, уж миллиончик есть, а?
– Да, со стороны поглядеть, так богаче нас и людей нет, (Ч. 299)
- Как дела, герой?
– Лучше всех, это я вам вполне авторитетно говорю, доктор.
- Пусть она завтра придет, а? (Ш. 3, 2, 160)
- Однако, ты здорово напился. Шел бы к себе, а?
– Укажи-где это? (Г. 46)

– (...) Ну мыслимо ли таким людям доверять валюту? А? Чисто как дети, ей-богу. (Б. 585)

– В сущности говоря, пить очень вредно. Послушайте, ведь вредно? А? Вредно? (Ч. 277)

Samostalan iskaz koji formira partikula *a*, može činiti repliku – reakciju ili biti njen dio, ali u takvom slučaju ne vrši apelativno-vokativnu funkciju, nego fatičku:

– Оставьте меня в покое! Я вас ненавижу!
– Что?... А?
– Отойдите прочь! (Ч. 334)

– Мама!
– А? Ты что? (Г. 14)

– Захворал?
– А? Да. – Ивлев прилег на кровать. – Захворал. (Ш. 1, 2, 156)

Partikula *a* može se javiti u inicijalnoj poziciji leksičko-sintaksičke strukture kao dio složenih partikula tipa *a вдруг*, *a если*, *a ну как* i sl., i kao konektor (А она?/).

(3) Partikula *так*

S obzirom na mogućnost pojavljivanja u svim komunikativnim tipovima iskaza i na raznovrsnost funkcija, i partikula *так* može se ubrojati u univerzalne partikule. Kada se radi o njenoj ulozi u upitnom iskazu sa propozicijom, takođe se može zabilježiti polifunkcionalnost. Apelativno-vokativnu funkciju ova partikula ostvaruje, poput prethodno opisanih *да* i *а*, kada se pojavi u postpoziciji ili kao samostalan iskaz.

– Понятно. А отец арестован, так? Осужден?
– Да. На десять лет. Я узнал только это. (Бонд. 415)

– (...) Затем сделали попытку выброситься из окна. Так? Спрашивается: возможно ли, действуя таким образом, кого – л. поймать или арестовать? (Б. 507)

– (...) А если оба берега будут наши, то, понимаете ли, мы имеем право запрудить реку. Ведь так? (Ч. 279)

Vrlo je česta upotreba partikule *так* u inicijalnoj poziciji leksičko-sintaksičke strukture, ali se tada ne ostvaruje apelativno-vokativna, nego persuazivna funkcija, o kojoj će biti riječi u posebnom odjeljku:

Так ты соби́рался разру́шить здание хра́ма и призыва́л к это́му наро́д?
(Б. 438)

(4) Partikula *правда*

Partikula *правда*, prema poziciji u iskazu i osnovnim funkcijama, podudara se sa prethodno opisanim apelativno-vokativnim partikulama. To znači da apelativno-vokativno značenje ostvaruje kada se nađe postponovana u leksičko-sintaksičkoj strukturi i izdvojena kao poseban iskaz – sama ili u kombinaciji sa partikulama *так*, *ведь*, *ну* i sl.

- Я – то знаю. Вы завкафедрой, правда? А я ваша новая лаборантка. (Гр. 56)
- Хорошее было время, правда? – говорил Темиров. (Кв. 341)
- Я вижу, вы любили свое дело, правда ведь? (Бонд. 480)
- Здесь надо считать две-три обычные нормы. Ну правда ведь?
- В общем, да. (ЛГ, 22)

Pojava lekseme *правда* u inicijalnoj poziciji leksičko-sintaksičke strukture govori ne o njejoj funkciji u izražavanju apelativnosti, nego o primarnom leksičkom značenju i čisto-upitnoj funkciji u prvom redu.

- Правда, Ленин писал, что Сталин был груб и нелоялен? (Р. 10)
- Этих добрых людей я не знаю, – ответил арестант.
- Правда?
- Правда. (Б. 444)

(5) Partikula *верно*

Ova partikula ima apelativno-vokativnu funkciju kao postponovani dio leksičko-sintaksičke strukture i kao samostalni, takođe postponovani iskaz u okviru jedne od replika. Na osnovu zabilježenih primjera ne može se suditi o aktuelizaciji emocionalnih komponenata u semantičkoj strukturi iskaza sa ovom partikulom. Za razliku od partikula *да*, *а*, *так*, *правда*, ne javlja se u inicijalnoj poziciji leksičko-sintaksičke strukture, niti u drugim funkcijama.

- Няня! – заорал детина.
- Как тебе не стыдно, Иван! – укоризненно сказал один из лежащих. – Ты же не один здесь, верно? (Ш. 3, 2, 156)
- Сойдет! В этой компании сойдет, верно, Сергей? (Бонд. 260)
- Веселый, хороший парень, верно ведь? А ведь что говорят? Знакомит пассажиров с девицами легкого поведения, (...) (Бонд. 483)
- (...) Бытие вечно, а материя в формах – побывает на земле и – фьюить! Верно?
- Ладно, сойдет. (Г. 82)

(6) Partikule *ладно, хорошо*

Partikula *ладно*, stilski markirana kao razgovorni oblik, i partikula *хорошо*, njen funkcionalno-semantički ekvivalent u neutralnom sloju, za-uzimaju takođe postpoziciju u leksičko-sintaksičkoj strukturi i u okviru re-pliche, ali se može zapaziti izvjesna razlika na funkcionalno-semantičkom planu. Ako je apelativnost-vokativnost funkcija koja ih generalno objedi-njuje sa ostalim partikulama u grupi, razlikuje ih to što se uz pomoć parti-kula *ладно* i *хорошо* u prvom redu traži saglasnost za zahtjev govornika ili prijedlog, dakle, eksplicitno formulisanu volju, približujući iskaz funkciji molbe.

- Значит, так. начал Пашка, закуривая. – А потом я речь скажу. Ладно? (Ш. 3, 2, 158)
- (...) Знаешь, что, деточка, я хочу лечь. Другой раз приходи, ладно?
- Может быть, врача вызвать? – обеспокоилась Майка. (Гр. 67)
- Идемте, Иннеса! (...)
- Потом. Ладно? Завтра. Ладно? Но завтра ты не
- захочешь. (Бонд. 366)

Потом опять склонилась и шепнула:

- Только бюллетень не просите у доктора. Хорошо? Я так, просто останусь.
- Хорошо, – сказал Пашка. – А когда ты придешь? Девушка оглянулась на доктора.
- В это же время. Хорошо? (Ш. 3, 2, 160)

U ovu grupu partikula može se uključiti i partikula *ясно*, koja se ipak razlikuje po kategoričnosti zahtjeva upućenog adresatu.

– Все равно я соскучился, как старый пес, Аська! Напиши это крупными буквами на своих рецептах, ясно? (Бонд. 461)

– Знаете, что такое для инженера практика? Хлеб, воздух, жизнь! Ясно? (Бонд. 361)

Sve partikule sa apelativno-vokativnom funkcijom kao postponovani dio leksičko-sintaksičke strukture formiraju posebnu intonacionu cjelinu, sa IK-3 kao tipičnom intonacijom (Брызгунова, 1977, 155). Na taj način i one preuzimaju akcenat na sebe. Isti tip intonacije realizuje se kada funkcionišu kao samostalni iskaz.

5.2.3.3. Partikule sa značenjem distantnosti

Značenje distantnosti objedinjuje partikule *ведь, же, не... ли, что, что ли* kao modifikatore semantičke strukture upitnog iskaza. Pod distantnošću podrazumijevamo odnos govornika prema propozitivnom sadržaju, definisan kao nastojanje da se ublaži kategoričnost iznesene pretpostavke/stava. Navedene partikule ne realizuju distantnost na isti način, niti se radi o jednakom stepenu distanciranja govornika, ali je moguće dati generalnu eksplikaciju semantičke strukture sa ovom subjektivno-modalnom komponentom:

‘pretpostavljajući (p), ali ne insistirajući na tom, želim da znam (p)’.

Ovaj tip upitnih iskaza rijetko zauzima poziciju inicijalne replike – stimula u dijaloškoj cjelini. Dominira pozicija replike – reakcije ili postponovanog stimula u okviru monoloških segmenata.

(1) Partikula *ведь*

Funkciju distanciranja govornika u odnosu na izneseni propozitivni sadržaj (sud, pretpostavku), u čiju je on pozitivnost inače siguran, partikula *ведь* ostvaruje zahvaljujući anaforičnosti. Njenom upotrebom govornik podsjeća adresata da im je obojici data činjenica poznata ili da se radi o opštepoznatoj stvari. Nije obavezno leksičko ekspliciranje takve činjenice u lijevom kontekstu.

- Завтра рабочим платить.
- У меня нет.
- Покорнейше благодарю! У меня нет. *Да ведь нужно платить рабочим? Нужно?*
- Не знаю. У меня сегодня ничего нет. (Ч. 278)

- (...) Но осталась в неприкосновенности эта жесткая конкурсная система. *Она ведь у вас в театре действует?*
- Да, каждого в труппе переизбирают раз в пять лет. (ЛГ, 22)
- Есть вакансии. В прокуратуре, например. *Но вы ведь предпочитаете завод?*
- Да, я предпочитаю завод. (Р. 31–32)

Funkciju ove partikule u pitanju sa propozicijom R. Ratmajr (1985, 333) naziva efektom citata i rekurzom, što se podudara sa anaforum, odnosno sposobnošću ukazivanja na lijevi kontekst. Pošto leksičko ekspliciranje fakta o kome je riječ nije obavezno u lijevom kontekstu, nije obavezno ni citiranje sadržaja, već se funkcija može izvršiti samo implikacijom poznavanja stvari.

- Нет, серьезно?
- Конечно. Кха.
- Врешь ведь?
- Ну вот! Не веришь, не верь, я тебя не заставляю. Какой мне смысл врать! (Ш. 3, 2, 157)
- Все равно можно выработать какой-то критерий. Ведь понимаете, у нас в чем беда? Первый вопрос – „А как это сделать?“ – он обычно и последний. (ЛГ, 22)

Sredstvima prirodnog jezika smisao ovakvih iskaza može se interpretirati:

→ postavljam pitanje, podsjećajući da je poznato (i meni i tebi), da je tako, kako kažem.

Komponenta distantnosti koja se ostvaruje u upitnim iskazima sa partikulom *ведь*, čini ih pogodnim za nenametljivu argumentaciju prethodno iznesenog stava, u čemu se slažemo sa mišljenjem R. Rathmayr (op. cit.).

- Стало быть, ему мерещится, что он в Ялте! Ему-то, может быть и мерещится, а ялтынскому угрозыску тоже мерещится? Ну, нет, извините, этого не бывает! Но ведь телеграфируют они оттуда? (Б. 525)
- Но надо стать горлохватом, если другого выхода нет. А стать им вы можете или даже должны. Ведь вы за всех своих в ответе?
- Да. (Кв. 318)
- И отчего? Что случилось? Бедная Таня, как должно быть, больно ей. Ведь это больно? Очень? Страшно? (Г. 60)

Indirektnu potvrdu distantivne funkcije partikule *ведь* u ruskom upitnom iskazu sa propozicijom, koja se ostvaruje upravo podsjećanjem na poznate informacije, nalazimo u tumačenju značenja ove partikule u Rječniku Dalja: svrstavajući *ведь* u veznike, Dalj tumači značenje kao *ведай, знай, понимай, не так ли, разумеется, разве не так*, čije se značenje odnosi na sferu znanja oba sagovornika, što, sa druge strane, daje mogućnost govorniku da pozivanjem na tu okolnost ublaži sopstvenu kategoričnost. Akademijina gramatika '60 (I, 637) takođe ukazuje na etimološku vezu ove partikule i glagola *ведѣ*.

Partikula *ведь* u upitnom iskazu se javlja i naporedo sa drugim partikulama i veznicima, pošto se značenje distantnosti kombinuje sa drugim subjektivno-modalnim komponentama – npr. sa apelativošću – *правда ведь, верно ведь, но ведь* i dr.

(2) Partikula *же*

Partikula *же* (*жэ*), izuzetno frekventna u pitanjima sa propozitivnom funkcijom u osnovi, slabije je zastupljena u pitanjima sa propozicijom. Pri tome se u iskazu javlja kao jedini modifikator i naporedo sa drugim partikulama – *ведь, неужели, разве* i dr. Distantivnu funkciju partikula *же* ostvaruje takođe zahvaljujući anaforičnosti, odnosno sposobnosti ukazivanja na lijevi kontekst. Veza sa lijevim kontekstom realizuje se na najmanje tri načina – odnosom identifikacije smisaonih komponenata, njihovim suprotstavljanjem ili konkluzivno-rezultativnim odnosom, što su, prema T. M. Nikolajevoj (1985, 115) i tri značenja partikule *же*. Distantivna funkcija partikule *же* u upitnom iskazu sa propozicijom zasniva se upravo na odnosu identifikacije, tačnije na sposobnosti da izrazi identičnost znanja govornika i adresata, bilo da se radi o prethodnoj informaciji, zajedničkom iskustvu ili opštepoznatoj činjenici.⁷²

- Ты же с ним в начале двенадцатого разговаривал по телефону?
- в полном недоумении заговорил администратор. (Б. 521)
- (...) Но послушай, душа моя, так не годится. Что за скверные загадки? Ведь-ведь-ведь у тебя Георгий. Ты его... Получил же ты его как-нибудь? (П. 122)

⁷² T. M. Nikolajeva (1985, 115) kao značenja partikule *же* navodi „otoždestvitel'noe, protivopostavitel'noe, itogovo – rezul'tativnoe”.

– Кто-нибудь привез его с фронта. Спрятал. И забыл про него.
Может же это быть? Поверьте, это может быть. (Бонд. 526)

– Но не один же Колышкин был в автобусе?
– Разумеется, не один. Полный автобус. (Кв. 395)

Pošto se i u ovom slučaju radi o iskazima – reakcijama, u njihovoj semantičkoj strukturi mogu biti aktuelizovane i emocionalne semantičke komponente, proizašle iz razlike između očekivane i stvarne situacije.

Smisao iskaza sa ovom partikulom može biti interpretiran na sličan način kao pri upotrebi partikule *ведь*:

→ postavljam pitanje, podrazumijevajući da je već poznata okolnost o kojoj je riječ.

Na izvođenje funkcije partikule *же* u ruskom pitanju sa propozicijom iz značenja identičnosti ukazala je R. Ratmajr (1985, 126), a na isti način funkciju *же* uz ruski imperativ tumače Hrakovski i Volodin.⁷³

U kombinacijama sa drugim partikulama *же* (ж) u pitanju sa propozicijom može izražavati distantnost, ali se i ograničiti na identifikaciju. Distantost izražava, na primjer, u kombinaciji sa partikulama *разве*, *неужели*, *правда*:

Привязался с какой-то работой. Разве ж она уйдет от тебя? Наработаешься еще. (Ш. 2, 2, 117)

(...) Неужели ж вам не будет приятно писать при свечах гусиным пером? (Б. 798)

Не будем же мы есть холодную яичницу, правда? (Кв. 317)

Pri paralelnoj upotrebi sa partikulom *ведь* koja postaje nosilac distanativne funkcije, partikula *же* ima samo funkciju identifikacije, i to samo jedne komponente propozitivnog sadržaja i lijevog konteksta, npr. objekta ili neophodnosti, kao u slijedećim primjerima.

⁷³ R. Rathmayr (1985, 126) o funkciji partikule *же* u opštem pitanju: „Es laßt sich jedoch zeigen, daß die pragmatische Bedeutung von *же* in Entscheidungsfragen bei Bezug auf den gesamten Zusammenhang von eben dieser identifizierenden Bedeutung abgeleitet werden kann”. I. M. Kobozeva (1990, 198) navodi mišljenje V. S. Hrakovskog i A. P. Volodina dato u „Semantika i tipologija imperativa: Russkij imperativ.” L., 1980, o funkciji *же* uz imperativ: „... значеніе *же* v imperative: govorjaščij napominaet slušajuščemu, što on ožidaet ot nego vypolnenija dejstvija, pričem govorjaščij polagaet, što slušajuščij znaet, što on dolžen vypolnjat” dejstvije i situacija, sozdavšaja precedent ožidanija, vznikla do momenta reči.”

– Но вы же могли дать знать ей, – сказал Иван, сочувствуя бедному больному, – кроме того, ведь у нее же ваши деньги? Ведь она их, конечно, сохранила? (Б. 566)

– Но ведь надо же что-нибудь описывать? – говорил Воланд, – если вы исчерпали этого прокуратора, ну, начните изображать хотя бы этого Алойзия. (Б. 708)

Prema tradicionalnim rječničkim tumačenjima, partikula *же* pored identičnosti izražava intenzifikaciju (Даль, Ожеров, МАС) i suprotnost (Даль, МАС), ali se značenje intenzifikacije može dovesti u pitanje, kako to čini T. M. Nikolajeva (1985, 103). Bar se to, po našem mišljenju, može učiniti u slučajevima kada se partikula vezuje za neglagolsku leksemu – opravdanija je pretpostavka da se tu radi o „suženoj identifikaciji» (termin Nikolajeve, op. cit.):⁷⁴

При первом же удобном случае они вырываются наружу. (П. 38)

(3) Partikula *не... ли*

U literaturi o ruskim partikulama i upitnom iskazu partikula *не... ли* definiše se kao signal nesigurne pretpostavke (Распопов, 1958, 36) ili „umekšavanja», kao u Akademijinoj gramatici '80 (I, 726): „Частица *не... ли* вносит в вопрос оттенок смягченности, некатегоричности, иногда – неуверенности.» Sva pomenuta određenja ove partikule svodiva su na distantnost shvaćenu kao odnos govornika prema propozitivnom sadržaju. Za razliku od distantnosti izražene partikulama *ведь* i *же*, u ovom slučaju ne radi se o potpunoj sigurnosti govornika u izneseni sadržaj, ali se i ovdje radi o implikaciji obostranog poznavanja fakta o kome se govori.

Moguća interpretacija smisla iskaza sa *не... ли* sredstvima prirodnog jezika glasila bi:

→ podrazumijevam da adresat ima slično mišljenje, ali ne želim da svoj stav iznesem u direktnoj formi.

U zavisnosti od toga sa kojim značenjem se komponenta distantnosti kombinuje, formira se konstrukcija u kojoj *не... ли* čini specifičan okvir za informacioni centar: *не правда ли*, *не так ли*, *не пора ли*, *не мне ли* i dr.

⁷⁴ Problem značenja i funkcije ruske partikule *же* je složen i zahtijeva više pažnje i mjesta nego što mu se u ovom trenutku može posvetiti, tako da ovdje ostajemo samo na iznesenim zapažanjima.

Kada se distantnost kombinuje sa apelativnošću, konstrukcije *не так ли*, *не правда ли* zauzimaju po pravilu postponovani položaj u leksičko-sintaksičkoj strukturi:

- Мы, помнится, уже говорили о третьей лаборатории, не так ли?
– Да. (Кв. 392)
- (...) Вы один из организаторов этого клуба, не так ли?
– Когда это было! (Кв. 285)
- Удивительный ход мысли, не правда ли? (ДГ, 41)
- Это насилие! Насилие надо мной – не правда ли? Я думал: кончу учиться, буду юристом, буду работать. читать, наблюдать. Буду жить! (Г. 21–22)

Izuzetno je rijetka inicijalna pozicija konstrukcije sa partikulama *так*, *правда*, ali nije isključena u razgovornom jeziku.

На вашем месте я бы опускала абажур чуть пониже. Позвольте, ну, вот хоть так, что ли. Не правда ли, так лучше, как по вашему? (П. 182)

Konstrukcije *не так ли*, *не правда ли*, obično se tretiraju kao posebne, složene (tročlane) partikule, dok se drugačiji status zadržava za partikulu *не... ли* kada čini inicijalni dio leksičko-sintaksičke strukture, zajedno sa drugim oblicima u funkciji informacionog centra iskaza: *не правильное ли*, *не хотите ли*, *не пора ли* i sl. Smatramo da i u takvim konstrukcijama partikula *не... ли* ima značenje distantnosti, ali u kombinaciji sa drugim semantičkim komponentama. Otuda upitni iskazi sa ovakvim konstrukcijama osim iznošenja nekategoričke tvrdnje i nesigurne pretpostavke ostvaruju i funkciju nena-metljivog poziva i prijedloga, pa i učtivog neslaganja (negacije).

Pretpostavka:

Все это заставляет слушать осмысленно. Не оттого ли популярность? (Лг. 41)

Неужели вы скажете, что он сам собой управил так? Не правильное ли думать, что управился с ним кто-то совсем другой? – и здесь незнакомец рассмеялся странным смешком. (Б. 431)

Tvrdnja:

– (...) Нехороший, жалкий, ничтожный я человек (...). Ну, не смешно ли, не обидно ли? (Ч. 318)

Петр Андреевич посмотрел на часы:

– Не пора ли?

– Вы не ответили.

(Кв. 319)

Neslaganje:

– Опять пиленого сахара купили? Сколько раз я говорил.

– Ну, не все ли равно, папаша?

– Говорю не тебе, а матери (...)

(Г. 12)

Poziv i prijedlog:

– Серьезно, Иннеса, – сказал он иным тоном, через силу естественно. – Не хотите ли куда – н. пойти со мной? Ну в ресторан,

– в кафе, в бар – куда хотите.

(Бонд. 366)

– Кажется, вы ушиблись? – спросил он с полупоклоном.

– Не могу ли я чем –нибудь помочь? Был бы счастлив.

(Гр. 56)

(4) Partikule *что ли, что... что ли, что, что же*

U leksičko-sintaksičkoj strukturi ruskih pitanja sa propozicijom javlja se u funkciji partikule leksema *что*, čije su primarne funkcije zamjenička i veznička. Zamjeničku funkciju ostvaruje i u upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom (Что ты делаешь?). Funkciju distantnosti ostvaruje u pitanju sa propozicijom kao dio konstrukcija *что ли* i *что... что ли*. Nije isključena ni upotreba u izjavnom iskazu.

Upotreba samostalne partikule *что* ili kombinacija a *что, ну что, что же* na početku leksičko-sintaksičke strukture (praktično kao introduktivne partikule), signalizira u prvom redu fatičku funkciju, mada se ni distantivna ne može u potpunosti isključiti.

– (...) Скоро лето, вам не учится. Что, если б вместе?

(П. 316)

– Вы копите, Зюзюшка? Ну что, уж миллиончик есть, а?

– Да, со стороны поглядеть, так богаче нас и людей нет, а откуда быть деньгам?

(Ч. 299)

– А что, она плохо учится?

– Средне.

(Гр. 95)

Složene forme *что ли, что... что ли*, osnovni nosioci značenja distantnosti u ovoj podgrupi, stilski su markirane kao razgovorne. Distanca govornika u odnosu na propozitivni sadržaj realizuje se putem sugerisanja nesigurnosti ili neobaveznosti formulacije. Ovakvo shvatanje podudara se

sa nekim drugim tumačenjima, npr. sa opisom *что ли* u Akademijinoj gramatici '80 (II, 388). Tamo se funkcija partikule *что ли*, pored partikule *или*, definiše na slijedeći način: „Частицы *что ли*, *или* вносят значение неуверенного предположения или подчеркивают это значение если оно выражено другими средствами: Большой он, что ли?..”. Prema mišljenju Ratmajr (1985, 335), partikula *что ли* služi kao regulator narušenog komunikativnog postulata načina izražavanja i signalizira adresatu da tačna interpretacija segmenta stvarnosti u datom trenutku nema značaja.

U leksičko-sintaksičkoj strukturi *что ли* zauzima finalnu ili medijalnu poziciju. Inicijalna pozicija nije zabilježena u ovom korpusu, ali Restan (1972, 468–476) ukazuje na takvu mogućnost. Partikula *что... что ли* čini „okvir” za propozitivni sadržaj – *что* zauzima inicijalnu poziciju, rjeđe sekundarnu, a *что ли* finalnu.

- Ужасно скучно. Сыграть нам дуэт еще, что ли? (Ч. 285)
- Хорошо, приготовьте ноты. (Ч. 285)
- Ты на Петра, что ль, глядишь?.. Ешь как следует, а то так и останешься маленькой. (Пл. 268)
- А, Козодой, что ли?
- Во-во.
- Так бы прямо и сказал. (П. 320)
- Налить, что ли? Чтoб хмельная дурь прошла. (Бонд. 280)
- Ты что, герой, что ли? – спросил Пашку детина. Пашка некоторое время молчал. (Ш. 3, 2, 157)
- Удивительный ты субъект, Матвей!.
- Что же, мне целоваться с мошенниками и подлецами, что ли? (Ч. 300)
- Что вы, гражданин, пьяный, что ли? (Б. 712)

Interpretacija smisla iskaza sa ovakvim modifikatorima glasila bi:

→ mislim da je tako kako kažem, mada ne mora biti tačno.

Pored distantnosti, partikule *что ли* i *что*. *что ли* mogu izražavati i emocionalnu komponentu nezadovoljstva i negaciju (zajedno sa nezadovoljstvom):

- Ну ехать, что ли? – спросил шофер. – А то канителимся битых два часа. (Гр. 134)

– Вы хотите курить, как я вижу? – неожиданно обратился к Бездомному неизвестный, – вы какие предпочитаете?

– *А у вас разные, что ли, есть?* – мрачно спросил поэт, у которого папиросы кончились. (Б. 431)

– Старший брат у тебя был умница, да и Пашка. *Что он, дурак, что ли?*

(Ш. 2, 2, 117)

– Не в этом дело. Прийти в гости-то?

– Как же ты придешь? *Что я, одна, что ли?*

(Ш. 2, 2, 108)

Osnovna intonaciona shema upitnih iskaza sa distantivnim partikulama je tipična intonacija tonskog pitanja, IK-3 po sistemu Brizgunove. Partikule *ведь* i *же* nikada ne preuzimaju akcenat, dok partikula *что ли* (tj. *что* u svim pojavnim oblicima), preuzima, formirajući posebnu intonacionu cjelinu kao umetnuti ili postponovani dio leksičko-sintaksičke strukture. Specifično se ponaša partikula *не... ли*: njeni elementi ne preuzimaju akcenat, nego to čini forma koja postaje centralni dio konstrukcije sa *не... ли* (не оттого ли, не мне ли, не так ли).

5.2.3.4. *Leksički modifikatori sa značenjem persuazivnosti*

Leksička sredstva koja se javljaju u ruskom upitnom iskazu sa pozicijom kao signali subjektivno-modalne komponente persuazivnosti objedinjujemo pod nazivom *introduktivne partikule*, podrazumijevajući tu dio sredstava koja se u ruskoj gramatičkoj tradiciji nazivaju вводные слова.⁷⁵ Radi se o nepromenljivim leksemama koje paradigmatски spadaju u priloge, veznike, lične forme glagola, kao i o konstrukcijama prilog + infinitiv pomoćnog glagola. Zauzimaju najčešće inicijalnu poziciju u leksičko-sintaksičkoj strukturi, u ruskom jeziku redovno odvojene zarezom. U srpskoj lingvističkoj tradiciji se svrstavaju u modalne rečice (npr. Stevanović, 1974, II, 383), a u funkcionalno-semantičkom pogledu odgovaraju pojmu rečeničnih priloga, kako ih je definisala M. Ivić (1978, 1). Pored toga, svojstvena im je i konektivna uloga.

Pod značenjem persuazivnosti podrazumijevamo subjektivno-modalnu komponentu u semantičkoj strukturi iskaza koja predstavlja govor-

⁷⁵ Po definiciji, „vводное слово” je: „Слово, не связанное формально-грамматически с другими словами в предложении, не являющееся членом предложения и выражающее, напр., отношение говорящего к высказываемому, отношение данной мысли к предыдущей или последующей речи, или указывающее на то, что говорящий считает высказанную мысль „чуžој.” Ahmanova O. S.: Slovar lingvističeskikh terminov, izd. 2-oe, M. 1969 (72).

nikov odnos sigurnosti/nesigurnosti prema pretpostavci formulisanoj kao propozitivni sadržaj i procjene vjerovatnosti propozitivnog sadržaja.⁷⁶ Grupu sredstava koja predstavljaju modifikaciju značenja ruskog upitnog iskaza komponentama iz kruga persuazivnosti čine introduktivne partikule *значит, итак, так, стало быть, конечно, кажется, никак, очевидно, должно быть, может быть, вероятно, наверное*, zabilježene u datom korpusu. Funkcija izražavanja sigurnosti/nesigurnosti i procjene vjerovatnosti za ove partikule opisana je na materijalu ruskih izjavnih iskaza (Samuelson, 1986; Яковлева, 1984; ТФГ, 1990 (Беляева)), a osnovni kriterij za razgraničenje je kombinabilnost sa značenjem faktivnosti/nefaktivnosti (Samuelson) i stepen informisanosti govornika ili stepen njegove sigurnosti u raspoložive informacije (Яковлева, ТФГ). Ako se prihvata stav da značenje faktivnosti ne može biti pripisano upitnom iskazu, kao kriterij za grupisanje nabrojanih sredstava može biti uzeta provjerljivost/neprovjerljivost činjenica na osnovu kojih se izvodi pretpostavka.⁷⁷ Taj kriterij omogućuje razdvajanje sredstava za izražavanje sigurnosti/nesigurnosti od sredstava za procjenu vjerovatnosti, a dalje razdvajanje se može vršiti na osnovu stepena informisanosti govornika. Prema provjeri koju smo izvršili sa informantima, vrlo je uslovna granica između ovih grupa, tako da ih tretiramo kao moguće varijante unutar grupe persuazivnost. Naime, informantima smo ponudili dva testa sa primjerima ruskih upitnih iskaza sa ovim modifikatorima: prvi se sastojao u supstituciji modifikatora u minimalnom dijaloškom kontekstu, a drugi je zahtijevao da se primjeri parafriziraju uz pomoć spiska od deset semantičkih konstrukata.⁷⁸ Pokazalo se da je u minimalnom

⁷⁶ Definisano značenje u ruskoj lingvistici označava se najčešće kao „dostovernost” (Teorija funkcionalne gramatike, III, 1990; Jakovleva, 1984 i dr.), čiji bi srpski ekvivalent bio „pouzdanost”, „istinitost”. Po našem mišljenju, leksema „pouzdanost” u terminološkoj upotrebi ne bi odrazila definisani odnos govornika u onoj mjeri u kojoj to čini termin „persuazivnost”. U ruskoj lingvističkoj praksi termin „persuazivnost” se koristi u istom (Šmeleva, 1983, 75; TFG, 1990, 157) ili širem značenju – kao sinonim za subjektivnu modalnost (Panfilov, 1977, 41).

⁷⁷ O odnosu faktivnosti i upitnosti priklanjamo se stavu koji iznosi R. Grzegorzcykova (1990, 140): „Možna co najwyżej powiedzieć, że pozostałe typy intencjonalne (pytania, rozkazy, ekspresje) charakteryzuje *niefaktywność* stanów rzeczy komunikowanych przez składnik propozycyjalny: trudno mówić tu jednak o hipotetyczności”.

⁷⁸ Informantima su ponuđene minimalne dijaloške cjeline sa upitnim iskazima u poziciji replike – stimula i sa modifikatorima *značit, tak, itak, stalo byt', конечно, kažetsja, никак, очевидно, vidimo, dolžno byt', možet, verovatno, naverno*. Spisak konstrukata koji

kontekstu moguća supstitucija većine navedenih introduktivnih partikula, tako da se na to nismo mogli osloniti pri klasifikaciji. Drugi test je pokazao da su za parafrazu bile značajnije komponente „мне известно”, „мне и вам известно”, „мне неизвестно”, nego dio „но не навязываю мнение”, „но не эксплицирую” i dr. koji je trebalo da posluži za razgraničavanje između grupa nesigurnost i procjena vjerovatnosti. Rezultat testa pokazuje da je za grupu modifikatora u funkciji sigurnosti karakteristična parafraza uz pomoć „мне известно”, „мне и вам известно”, a za druge dvije „мне неизвестно” sa različitim specifikacijama. Zato smo se pored ovoga morali osloniti i na analizu komunikativne situacije, kako bismo predložili podjelu koja ne pretenduje na definitivnost.

5.2.3.4.1. Partikule sa značenjem sigurnosti

U grupu introduktivnih partikula koje signaliziraju sigurnost, uvjerenost govornika u formulisanu pretpostavku spadaju *значит, утак, стало быть, конечно, так* (o čijim je funkcijama bilo riječi u odjeljku 8.1.3.2.3). Parafraza semantičke strukture iskaza sa ovakvom modifikacijom glasila bi:

‘zaključujući da je ostvarenje (p) realno, želim da znam (p)’.

Sigurnost govornika zasniva se na poznavanju situacije i na provjerljivim informacijama, tako da formulisani propozitivni sadržaj ima karakter konkluzije, a naši informanti su ih tumačili uz pomoć komponente „мне известно”, „мне и вам известно”. Funkciju izražavanja konkluzivnosti imaju ruski prilozi *утак, значит, следовательно* (kao i srpski *dakle, znači, sledstveno, prema tome*) u izjavnom iskazu (Piper, 1983, 106), a budući da se ovdje radi o prisustvu upitnosti u semantičkoj strukturi, konkluzija izvedena iz poznavanja okolnosti znak je sigurnosti govornika u formulisanu pretpostavku.

Najopštija interpretacija sredstvima prirodnog jezika glasila bi:

→ postavljam pitanje da bih proverio svoj zaključak.

U leksičko-sintaksičkoj strukturi ovi oblici teže inicijalnoj poziciji, mada je ona obavezna samo za partikule *утак* i *так*. Inicijalna pozicija ukazuje i na istovremenu metatekstualnu (konektivnu) funkciju ovih partikula.

su trebali da posluže za parafrazu: *mne i вам известно; mne известно; mne известно, но не навязываю мнение; mne известно, но не оžidal; ja događывајус’, но не експлицирую; mne неизвестно, но могу предположит’; mne неизвестно, но događывајус’; mne неизвестно, но real’но; mne неизвестно, но не очен’ real’но, mne неизвестно, но vполне real’но.*

(1) Partikula *значит*

Introduktivna partikula *значит* u leksičko-sintaksičkoj strukturi upitnog iskaza signal je relativno velikog stepena sigurnosti govornika u realnost pretpostavke koju iznosi formulišući pitanje, što omogućuje da se pojedini iskazi tumače kao konstatacija (Akademijina Gr. '80, II, 394).

- Значит, договорились? (Гр. 97)
- Договорились. (Гр. 97)
- Ба, значит, я, по-вашему, холодная?
- Не шутите! Я прошу вас! (Г. 69)
- Значит, вы живы? – кончив представление, затараторил он. – Где же вы пропадали? (П. 289)

(2) Partikula *стало быть*

Ova partikula je funkcionalno ekvivalentna i semantički sinonimična partikuli *значит*, ali je stilski markirana kao razgovorna (Ožegov, 1975) ili vulgarna forma (Akademijina gramatika '80, I, 714). Prema mišljenju informanata, u savremenom ruskom se osjeća kao arhaizam. U leksičko-sintaksičkoj strukturi može zauzimati inicijalnu, medijalnu i finalnu poziciju.

- Так он, стало быть, действительно мог быть у Понтия Пилата? (Б. 552)
- (...) Откуда взялся этот маг – то самый? А кто же его знает? Стало быть, с ним заключили договор?
- Надо полагать, – отвечал взволнованный Василий Степанович. (Б. 602)
- Там лавочка, стало быть? За калиткой, на улице. На такой улице! (П. 78)

(3) Partikule *умак*, *так*

Partikula *умак* pored izražavanja sigurnosti u pretpostavku ima i funkciju podsticanja adresata na produžetak dijaloga, što se naročito dobro vidi u slučajevima kada formira samostalan iskaz. I ovakva funkcija i sposobnost formiranja samostalnog iskaza zbližavaju je sa apelativno-vokativnim partikulama, dok je za partikulu *так* apelativnost podjednako važna funkcija, vezana za postpoziciju.

Izražavajući persuzivnost, u leksičko-sintaksičkoj strukturi *умак* i *так* zauzimaju samo inicijalnu poziciju, što je za *умак* i jedina pozicija. Prema podacima Akademijine gramatike '80 (I, 235–236), *умак* kao posebna cjelina može se realizovati sa uzlaznom intonacijom (IK-4), ali intonacija varira u zavisnosti od emocionalnosti iskaza.

- Итак, ты врач?
- Нет, нет, – живо ответил арестант, – поверь мне, я не врач. (Б. 443)
- (...) оставить на свободе того из двух осужденный, кто менее вреден, а таким, без сомнения, является Га-Ноцри. Итак? (Б. 451)

Ovu partikulu od ostalih u grupi razlikuje i sposobnost funkcionisanja u *ли* i zamjeničkom pitanju, kada ima konektivnu funkciju u prvom redu.

- Итак, хотел ли Панкратов нанести вред делу партии? Я думаю, что сознательного намерения не было. (Р. 31)
- Вы совершенно убедили меня. Итак, что же делать теперь? (Б. 739)

Partikula *так* je vrlo česta u inicijalnoj poziciji leksičko-sintaksičke strukture, ponekad u kombinaciji sa drugim partikulama (npr. ведь, значит). Subjektivno-modalna komponenta izražena pomoću ove partikule sugerise brzo izvedeni zaključak, dosjećanje o realnom stanju stvari koje može protivrječiti očekivanju. Zato pored sigurnosti govornika u formulisanu pretpostavku, iskazi sa ovom partikulom često izražavaju emocionalnu komponentu iznenađenja.

Пилат заговорил по гречески:

- Так ты собирався разрушить здание храма и призывал к этому народ? (Б. 438)
- Так, значит, в общем ничего, говоришь, настроение здесь было у вас?
- Ничего Алеша, все уже прошло, мы потерпели. (Пл. 267)
- Так, это, значит, вы меня подвести хотите? То женюсь, то не женюсь. Сам черт не разберет, а я уж честное слово дал! Так вы не женитесь?
- Он серьезно. Удивительный человек! (Ч. 311)
- Не замолчу. Слишком долго ты обманывал меня, чтобы я могла молчать.
- Так ты не замолчишь? (...) Ради бога. (Ч. 327)

(4) Partikula *конечно*

Partikula *конечно* takođe modifikuje značenje upitnog iskaza komponentom sigurnosti govornika, ali, za razliku od prethodnih, sugerisanjem istovjetnog zaključka govornika i adresata. Indirektnu potvrdu ovakvom zaključku nalazimo kod Šmeljove (Шмелева, 1983, 76), koja na primjerima upotrebe u izjavnom iskazu konstatuje: „Показатели же типа конечно,

разумеется и под. имеют особое назначение: они используются для отведения сомнения не говорящего, а слушателя.” Za funkciju u upitnom iskazu ne bi se moglo reći da je otklanjanje sumnje, ali se nesumnjivo radi o involviranju adresata u sferu zaključivanja. Ovakvi primjeri bi se mogli interpretirati na slijedeći način:

- siguran sam da dijeliš moje mišljenje, da ćeš potvrditi ono što pretpostavljam.
- У вас, конечно, есть документы о сдаче оружия?
– Какие могли быть документы в сорок пятом году,
(...)? (Бонд. 482)
- Теперь, конечно, на практику?
– Ох, придется, Ася. (Бонд. 328)
- Вы, конечно, об этом догадывались? Нет? Правда? (П. 171)
- (...) Ты, конечно, хочешь зарезать меня?
– Тебя мне зарезать не удастся, – ответил Левий. (Б. 461)

Partikula *конечно*, prema našem materijalu, teži medijalnoj poziciji u leksičko-sintaksičkoj strukturi upitnog iskaza, mada ni inicijalna nije isključena. U dijalogu zauzima poziciju replike – stimula.

5.2.3.4.2. Partikule sa značenjem nesigurnosti

Grupu partikula koje izražavaju stav govornika prema propositivnom sadržaju definisan kao nesigurnost, čine partikule *может быть/ быть может, кажется, очевидно, видно, видимо, видать, по-видимому, должно быть, никак*. Partikula *никак*, koja bi po rječničkim tumačenjima bila sinonimična partikuli *кажется*, u izvjesnom smislu čini poseban slučaj, o čemu će biti riječi.

Pretpostavka izražena propositivnim sadržajem iskaza sa ovim modifikatorima zasniva se takođe na provjerljivim činjenicama, ali sa manjim stepenom sigurnosti govornika u njenu zasnovanost. Parafraza semantičke strukture ovih iskaza u opštem vidu glasi:

‘pretpostavljajući realnost (p), ali ne insistirajući na sopstvenoj procjeni, želim da znam (p)’.

Sredstvima prirodnog jezika smisao iskaza sa ovim partikulama može se izraziti na slijedeći način:

- nisam siguran da tačno zaključujem.

U dijaloškoj cjelini iskazi sa ovim partikulama obično zauzimaju poziciju replike – stimula.

(1) Partikula *может быть* (*быть может*)

U okviru grupe persuzivnih, partikula *может быть* zauzima posebno mjesto, pošto se može javiti i kao signal pretpostavke zasnovane na neprovjerljivim činjenicama, odnosno kao signal procjene vjerovatnosti.⁷⁹ Njena pojava u leksičko-sintaksičkoj strukturi iskaza u funkciji prijedloga je takođe specifičnost u odnosu na ostale persuzivne modifikatore, pošto je približava distantivnoj funkciji.

Obje složene forme ove partikule *быть может* i *может быть*, u rječnicima se tretiraju kao stilistički ravnopravne (МАС, Ожегов, двојезични рјечници). Prema našem materijalu, dominacija forme *может быть* u upitnom iskazu sa propozicijom je nesporna. Forma *может* markirana je stilski kao razgovorna, a ima istovjetnu funkciju pri izražavanju nesigurnosti. Ipak, može se primijetiti izvjesna tendencija polarizacije funkcija, manifestovana upotrebom oblika *может* u pitanjima deliberativnog značenja.

Partikula *может быть* i njene varijante zauzimaju inicijalnu ili medijalnu poziciju u leksičko-sintaksičkoj strukturi.

- Кстати, скажите, а вы не страдаете ли чем-нибудь?
- Быть может, у вас есть какая-нибудь печаль, отравляющая душу, тоска?
- Нет мессир, ничего этого нет, – ответила умница Маргарита. (Б. 674)
- А не знаю. Вы, может быть, думаете, что я влюблен в вас?
- Господи! Ничего я не думаю. (Г. 18)
- Но, может, он разузнал об этом как-то иначе? (ЛГ, 41)

Upitni iskazi sa *может быть/быть может/может* u funkciji izražavanja nesigurnosti govornika ispunjavaju komunikativne uslove definisane za repliku – stimul, u prvom redu uslov usmjerenosti na određenog adresata. Dio iskaza, inkorporiranih u monološke segmente teksta, ne ispu-

⁷⁹ O uslovima upotrebe ove partikule, ilustrovano upotrebom u izjavnom iskazu, u Rječniku spojivosti Denisova i Morkovkina se kaže: „upotrebljaetsja, kogda govorjaščij ne mozet s uverennost’ju utverzdat’ čto – l.” (Učebnyj slovar’ sočetaemosti russkogo jazyka, M., 1978). Naši informanti su je tumačili uz pomoć konstrukata „mne izvestno” i „mne neizvestno, no.”, što govori i o provjerljivosti i o neprovjerljivosti činjenica koje su poslužile za izvođenje pretpostavke.

njava uopšte uslov usmjerenosti na adresata, čak ni na neodređenog. Ova okolnost omogućuje da takva pitanja svrstamo u retorička, ali i da im funkciju bliže odredimo kao izražavanje nedoumice:

– Может, взять ее в жены? – серьезно думал Пашка. – Чем не баба. Может так все и делают? (Ш. 2, 2, 108)

Зачем не дослушал? Может быть не за деньгами полезла она в этот ящик? Может быть, просто из любопытства? „Я искала...” Может быть, искала какие-то бумаги, интересуюсь его внутренним миром? Нет, не может быть.

O upotrebi ove partikule u pitanjima sa deliberativnim značenjem već je bilo riječi u odjeljku 8.1.2, gdje su navedeni i primjeri. Nesigurnost koju *может* implicira ovdje može se tumačiti kao način distanciranja, odnosno distantivna funkcija.

Водочки, может, а?

(Бонд. 44.)

(2) Partikula *кажется*

Partikula *кажется* svojim prisustvom u leksičko-sintaksičkoj strukturi ruskog upitnog iskaza sa propozicijom takođe ukazuje na nesigurnost govornika u pretpostavku, ali po pravilu pretpostavku zasnovanu na provjerljivim činjenicama (ako ne i na provjerenim). Prema mišljenju J. Jakovljeve (Яковлева, 1984, 117), pri korišćenju ove partikule govornik raspolaže informacijom potrebnom za zaključivanje, ali je smatra za nedovoljnu.

Oblik jasno pokazuje svoju vezu sa glagolom *казаться* i njegovim značenjem. Prema našem materijalu, samo oblik *кажется* funkcioniše kao modifikator u upitnom iskazu sa propozicijom, a ni odgovarajuća literatura na pominje druge oblike ovog glagola u istoj funkciji. U funkciji introдуктивних oblika MAC bilježi *казалось* i *казалось бы*, ali ilustruje upotrebom u izjavnom iskazu.

U leksičko-sintaksičkoj strukturi ova partikula teži inicijalnoj poziciji, mada se realizuje i u drugima.

– А почему вы не увидели? Вам ближе, кажется?

Янсон пожал плечами.

(Р. 31)

– Ты, кажется, сердисься?

– Суди сама, это начинает входить в систему.

(П. 295)

– Вы, кажется, хотели удирать из института?

– Была чудовищная попытка, Ася.

(Бонд. 328)

- Ты, кажется, трусишь? Или чересчур осторожничаешь? (Бонд. 230)

Partikula *кажется* u upitnom iskazu može imati i pretežno introductivnu funkciju u replikama – stimulima koje služe za nenametljivo otpočinjanje dijaloga ili uvođenje nove teme.

- Кажется, вы ушиблись? – спросил он с полупоклоном. (Гр. 56)
– После Урала заеду туда на неделю. Меня посылают. Вот и все.
– Кажется, твой муж там? – спросил Сергей излишне спокойно. (Бонд. 213)

(3) Partikule *очевидно, видно, видимо, по-видимому*

Introductivna partikula *очевидно*, zajedno sa oblicima izvedenim od istog korijena – *видно, видимо, по-видимому, по (всей/видимости, видать* – izražava mali stepen nesigurnosti govornika. Unutar grupe oblici se ne diferenciraju prema funkcionalno-semantičkim karakteristikama, već po stilskoj markiranosti. Prema MAC, partikule *видимо, очевидно*, konstrukcija *по (всей/видимости)* stilski su neutralne; *видно, по-видимому* markirane su kao razgovorne, a *видать, видимое дело* – kao vulgarne. U ovom korpusu zastupljene su samo neke od njih i to pojedinačnim primjerima:

- И вообще, – смеясь, сказал Петр Андреевич, – ты, очевидно, карьеристка?
– Ложное впечатление. (Кв. 293)
– По-видимому, как обычно, в четверг? – спросил Петр Андреевич.
– Возможно. Но повестка дня печатается пока без указания даты. (Кв. 330)
– Ты, видно, тоже птичьих порядков придержишься в своем – то быту?
– Вот именно, это самое! И хорошо ведь! (Г. 51)
– А за что тройку схватил? Характер, видать, неуравновешенный, так? (Бонд. 416)

(4) Partikula *должно быть*

Introductivna partikula *должно быть* i njena stilski markirana varijanta *должно* (vulg. prema MAC), takođe ukazuju na nesigurnost. U Rječniku Denisova i Morkovkina (1978) introductivna partikula *должно быть* opisuje se upravo kao signal nesigurnosti u izjavnom iskazu: „должно быть – употребляется когда говорящий имеет основание утверждать что – л., однако не полностью уверен в этом: Он, должно быть, уже ушел” (str. 45). Razlika u odnosu na upitni iskaz sastojala bi se u tome što u

upitnom iskazu govornik formuliše polaznu pretpostavku kao propositivni sadržaj, a ne konačni sud.

- Вы, должно быть, удивились, когда я попросил вас заглянуть ко мне?
- Почему же? (Кв. 283)
- Ты, должно быть, в работе горазд, раз есть так можешь? – спросил Сват.
- Ну еще бы! – подтвердил гость. (Пл. Таинственный человек, 28)

(5) Partikula *никак*

Prema rječničkim tumačenjima, introduktivna partikula *никак*, iako stilski markirana kao vulgarizam, trebalo bi da bude sinonimična partikuli *кажется*. Нпр. MAS тумачи на сл. начин: „Ук. на неуверенность, предположительность высказываний: кажется, как будто.” Теорија функционалне граматике (1990, 160) pripisuje joj značenje sumnje i nesigurnosti, ali samo u upitnom iskazu. Sa druge strane, Akademijina gramatika ‘80 (I, 726) ovu partikulu eksplicitno ubraja u upitne, ne dovodeći je u vezu sa značenjem nesigurnosti, ali pripisujući joj izrazitu modalnu obojenost (iznenađenje).

Mada primjeri u ovom korpusu nisu naročito brojni, na osnovu njih i rječničkih primjera može se zapaziti da su oba tumačenja prihvatljiva. Analiza komunikativne situacije u kojoj se iskazi sa *никак* realizuju pokazuje da se radi o reakcijama u neposrednom kontaktu govornika i objekta koji reakciju izaziva, što ne mora uvijek biti adresat. Ovo uslovljava dijalošku specifičnost koja ukazuje na razliku u odnosu na *кажется*: *никак* – iskazi ne predstavljaju replike – stimule u pravom smislu riječi, nego reakcije na neposrednu situaciju, što u principu nije izazvano verbalnom akcijom sagovornika. Uslovi realizacije, na taj način, sugerišu da se radi i o komponenti nesigurnost i o iznenađenju.

- Что, никак, опять тает? Значит, и сегодня выедут на колесах и в сани все еще нельзя закладывать? (П. 92)
- Костенька, никак ты, золотце? – ... ахнула Шурочка. (Бонд. 446)
- Нет, с исключением я не согласен.
- Упрямый ты, никак? А это что? Зачетная книжка? (Бонд. 416)
- Никак, это он пришел? (Ожегов, 379)
- Ты, никак, заболел?
- Господи, да никак он жив? (Кошутин, 155)

5.2.3.4.3. Partikule sa značenjem procjene vjerovatnosti

Introduktivne partikule *вероятно, наверное/наверно* u ruskom upitnom iskazu sa propozicijom služe kao signali odnosa govornika prema pozitivnom sadržaju koji se može definisati kao procjena vjerovatnosti. Semantička struktura ovih iskaza može se najopštije parafrazirati na slijedeći način:

‘pozitivno cijeneći vjerovatnost (p), želim da znam (p)’.

Odnos procjene vjerovatnosti formira se na osnovu posrednih saznanja i na neprovjerljivim činjenicama (o mogućoj, potencijalnoj situaciji) (Samuelson, 1986, 149) ili na nedovoljnim informacijama (Яковлева, 1984, 117). Pri tumačenju smisla iskaza sa ovim modifikatorima informanti su koristili konstrukte „мне неизвестно” i „я догадываюсь”, što ukazuje na neprovjerljivost činjenica i nepostojanje prethodnih saznanja.

Odnos procjene vjerovatnosti može se posmatrati kao graduelan i na osnovu toga definisati kao neutralna procjena (gdje se ne izražava ni veća ni manja uvjerenost govornika) i kao pouzdana procjena (gdje se manifestuje veća uvjerenost govornika). Pri tome se ne uspostavlja odnos pozitivna – negativna procjena, jer se negativna vjerovatnost (nevjerovatnost) u principu na ovakav način ne izražava.

Interpretacija sredstvima prirodnog jezika glasila bi za iskaze sa partikulom *вероятно*:

→ cijenim da je vjerovatno ovo o čemu govorim, mada nemam dovoljno podataka da tvrdim da je tako.

Za iskaze sa partikulama *наверное, наверно*:

→ cijenim da je ovo o čemu govorim sasvim vjerovatno, mada nemam dovoljno podataka da tvrdim da je tako.

U okviru dijaloške cjeline, pitanja sa ovom grupom modifikatora zauzimaju poziciju inicijalne replike – stimula i dijela monološki strukturiranog segmenta.

(1) Partikula *вероятно*

Partikula *вероятно* ima funkciju izražavanja pozitivne procjene vjerovatnosti, eksplikacije očekivanja govornika pri procjeni pretpostavke, ali ne velikog stepena očekivanja. Kao i ostale introduktivne partikule – modi-

fikatori, najčešće zauzima inicijalnu ili sekundarnu poziciju u leksičko-sintaksičkoj strukturi iskaza.

- Вы, вероятно, ушиблись?
- Думаю, что нет. (Кв. 302)
- В старые времена, – подсказал ему Паша Рубакин, – люди, вероятно, были более воспитанными? (Гр. 100)
- Вы сами не маленькая, но этот... Вероятно, отец очень высокий?
- Нормальный, – ответила, покраснев, Люда. (Гр. 156)

(2) Partikule *наверно*, *наверное*

Između oblika *наверно* i *наверное*, introduktivnih partikula u funkciji modifikacije upitnog iskaza sa propozicijom u osnovi, razlika se svodi na formu koja pokazuje izvedenost od različitih vrsta riječi. Funkcija koja ih objedinjuje je izražavanje pouzdane procjene vjerovatnosti, pri kojoj govornik relativno kategorički eksplicira svoj stav i sugeriše isti takav adresatu. Njima su sinonimične *небось* i *поди* (vulg.), od kojih posljednja nije zabilježena u ovom korpusu.

Prema primjerima iz ovog korpusa, partikule *наверное*, *наверно* i *небось* zauzimaju inicijalni, medijalni ili finalni položaj u leksičko-sintaksičkoj strukturi.

- (...) Думаешь, я не знаю? Сидел бы. Полдеревни уж охватил, наверно?
- Я от тоски, – сказал Пашка. – Я нигде не могу идеал найти. (Ш. 2, 2, 109)
- Аська, я, наверно, плохая мать? – спрашивала Люда,
- Нормальная. Успокойся, не расстраивай ребенка. (Гр. 102)
- Ах, забыла! – вдруг всплеснула руками Маша. – Ведь вы же, наверное, голодный? Обедали?
- Кажется, да. (Кв. 316)
- Инженером небось стал?
- Последний раз слышу. По-прежнему приветствую милицию у светофоров. (Бонд. 447)

5.2.3.5. *Leksički modifikator sa značenjem deliberativnosti: predikativ можно*

Definicija deliberativnih pitanja u literaturi o upitnom iskazu data je prvi put na srpskom ili hrvatskom materijalu, kod A. Musića (1910, 115). Pod deliberativnim pitanjima podrazumijevao je pitanja u kojima se „izražava i sopstvena volja (volja govornika – D. M.): Hoću l' ići, majko, na livadu, trave nakositi, vode napojiti, zopcu ustaknuti?“. Radi se o pitanjima u funkciji molbe, traženja dozvole, prijedloga, koje je teorija govornog čina svrstala u direktive. Sa tačke gledišta odabranog pristupa semantici iskaza, deliberativnost se može opisati kao odnos govornika prema adresatu, pošto se radi o nastojanju govornika da uskladi sopstvenu namjeru (volju) sa voljom adresata. Prema Jespersenu (Есперсен, 1958, 351), jedna od relevantnih karakteristika i pitanja i molbe jeste djelovanje na volju adresata. Kada se imaju u vidu momenat namjere govornog lica i momenat usmjerenosti na volju adresata, moguće je dati globalnu parafrazu za ovaj tip iskaza (za jedan tip molbe predložena je parafraza u 3. delu):

‘očekujući da učinite/odobrite P, želim da znam (p)’

U ruskom jeziku se ovaj tip pitanja realizuje na više načina, od kojih je o nekima već bilo riječi.⁸⁰ U ovom slučaju se kao frekventan leksički modifikator uzima u obzir samo predikativ *можно* i deliberativnost realizovana uz njegovu pomoć.

Можно, oblik paradigmatski svrstan u predikative, može se pojaviti u oba vida ruskog pitanja sa propozicijom – tonskom i *ли* pitanju. U *ли* pitanjima zauzima poziciju informacionog centra markiranog partikulom, realizujući značenje sumnje. Pri tome je učešće ovog predikativa u *ли* strukturama daleko rjeđe od učešća u tonskim strukturama:

И эта Рондольфина... надо будет спросить о ней.

А можно ли? Это интимности ведь.

(П. 35)

U tonskom upitnom iskazu oblik *можно* ponaša se kao introduktivna partikula – signal značenja deliberativnosti. Bilo da je riječ o funkciji molbe ili traženja dozvole, propozitivni sadržaj imenuje radnju koja treba da se iz-

⁸⁰ O pitanjima u funkciji molbe u ruskom i srpskom Mirić, O nekotoryh funkcional'nyh vozmožnostjah voprosa s otricaniem, VII Meždun. kongress MAPRJAL, Problemy funkcionirovanija i prepodavanija, doklady i soobščeniya (kruglyj stol), M., 1990, 80 (tezisy).

vrši u korist govornika. Interpretacija sredstvima prirodnog jezika za svaku funkciju ima svoje specifičnosti; za molbu:

- molim da adresat učini ono što tražim; za traženje dozvole:
- molim adresata da dozvoli da učinim ono što tražim.

Što se tiče dijaloške pozicije, ona je po pravilu replika – stimul, inicijalna ili postponovana u okviru reakcije.

Predikativ *можно* najčešće zauzima inicijalnu poziciju u leksičko-sintaksičkoj strukturi, ali nije isključena medijalna ili finalna pozicija. Pored toga, može se pojaviti i kao samostalni iskaz.

Karakteristika prozodijskog aspekta ovih iskaza je da *можно* preuzima akcenat, odnosno intonacioni centar IK-3 kao tipične intonacije.

- „Можно, – спрашивает он меня, – я буду к вам в гости ходить, я у вас отогреюсь?»
Я говорю ему, что у нас тоже холодно (...). (Пл. 274)
- А можно, чтобы он снял очки на секунду, – спросила Маргарита, (...)
- А вот этого нельзя, – серьезно ответил Воланд. (Б. 675)
- Артиста Воланда можно попросить? – сладко спросил Варенуха. (Б. 525)
- Ничего, мне тоже охота с ним поговорить. Курить можно?
- Пожалуйста. (Ш. 2, 2, 126)

Specifičnost ovog tipa upitnih iskaza u ruskom jeziku predstavljaju različite mogućnosti ekspliciranja/neekspliciranja subjekta, tako da leksičko-sintaksičke strukture ne sadrže obavezno signal subjekta.

- Можно, я вам письменно все подробно опишу? Вы еще завтра придете, а я вам отдам. (Ш. 3, 2, 159)
- Я подняла руку.
- Можно мне?
- Пожалуйста, Нина Игнатьевна. (Гр. 144)
- Можно пойти засвидетельствовать почтение?
- Нет, пожалуйста, не ходите. Она, кажется, спит. (Ч. 312)

Druga mogućnost elipse ovog pitanja u ruskom jeziku je ispuštanje glagola u situacijama, kada je očigledna neophodnost vršenja radnje ili spremnost govornika da radnju izvrši.

- Можно спрятаться?
- О, конечно! Прячьтесь, господа. (П. 332)
- Мама! – позвала она. – Можно, я к тебе? (Пл. 277)
- Глинская, Янсон, Руночкин... Ребят можно?
- Говори, не тяни! (...)
- На когда?
- Можно на завтра?
- Успеешь передать?
- Успею. (Р. 50)

Ovakve mogućnosti eliptiranja leksičko-sintaksičke strukture i uslovljenost komunikativnom situacijom čine mogućim svođenje iskaza na sam modifikator, uz zadržavanje funkcionalno-semantičkih, dijaloških i intonacionih karakteristika.

- Можно? – опять вскочил Кречетов.
 - Кречетов, нам же ясна твоя позиция. (Ш. 1, 2, 149)
- Майка села за пианино, откинула крышку, спросила:
- Можно?
 - Ну конечно! (Гр. 65)

5.3. Strukture sa signalima modifikovano-upitnog značenja u srpskom jeziku i njihov odnos prema stanju u ruskom

U ovom dijelu glave V analizi se podvrgavaju srpski upitni iskazi sa propozicijom u osnovi i intonacijom kao osnovnim sredstvom izražavanja upitnosti, praćenom signalima modifikacije upitnog značenja. Kao osnova za poređenje i kontrastiranje sredstava sa sredstvima modifikacije u ruskom jeziku poslužiće zbir subjektivno-modalnih komponenata čiji je spisak i sadržaj utvrđen u odjeljcima prvog dijela glave V (8.1.). Analizi se podvrgavaju kontekstualne kombinacije upitnih iskaza, upitni iskazi sa gramatičkim i sa leksičkim signalima modifikacija, analogno postupku sa ruskim jezičkim materijalom. Kontrastiranje će biti vršeno za svaku pojedinu grupu modifikatora posebno. Kao leksički modifikatori posmatraju se partikule tradicionalno označene kao upitne, veznici, introduktivne partikule i leksičko-sintaksičke konstrukcije ekvivalentne funkcije.

Nedostatak analize ovog dijela materijala biće odsustvo podataka o intonaciji kao sredstvu izražavanja modificirano-upitnog značenja. Ovaj aspekt funkcije intonacije u upitnom iskazu srpskog jezika nije do sada proučavan, niti dostupna istraživanja mogu biti iskorišćena za izvođenje iole relevantnih zaključaka o odnosu intonacije i leksičkih modifikatora upitnog značenja. Podaci bi se mogli dobiti samo na osnovu eminentno intonološkog istraživanja, što ne ulazi u okvire date teme.

5.3.1. Kontekstualne kombinacije iskaza kao signal modificirano-upitnog značenja u srpskom jeziku

Kontekstualne kombinacije upitnih iskaza u kojima se postponovanim tonskom iskazu može pripisati modificirano-upitno značenje, opisane na ruskom jezičkom materijalu u odjeljku 8.1.1, javljaju se i u srpskom.

- Ono, sa mojim ubistvom, je li to bila šala? *Niste mislili ozbiljno?* (Kov. II, 21)
- Najozbiljnije.
- Znaš li, bar, da je voz, ovaj voz koji nas vuče, brz? *Da je noć crna? I da pre nego izvučeš to što stežeš po džepovima, možeš leteti glavačke?*
- Jeste, voz je brz i crn. (Bl. 32)
- Jutros sam dao otkaz na službu. Vratio sam uniformu.
- Dali ste otkaz? *Zbog mene?* (Kov. I, 41)
- Okudžavina šubara? *Šubara mog prijatelja, pesnika?*
- Da. (Kov. II, 29)

Modificirano-upitno značenje se pouzdano može identifikovati ka da tonski iskaz dolazi u postpoziciji u odnosu na pitanje sa propozitivnom funkcijom, zahvaljujući uzajamnom odnosu značenja informacionih centara datih iskaza (kategorijalna određenost zamjeničke riječi: referentna određenost centra tonskog iskaza). Kao i u ruskom, komponenta kojom se modifikuje čisto-upitno značenje je pretpostavka.

Situacija u ruskom i srpskom se podudara kada tonsko pitanje u srpskom ne sadrži predikatsku leksemu u leksičko-sintaksičkoj strukturi:

– Не женишься ты, да и не пойду я за тебя. Тебе сколько? <i>Двадцать два?</i> Я и то старше тебя. (P. 5)	– Nećeš se ti oženiti, ne bih ja ni pošla za tebe. Koliko ti je godina? <i>Dvadeset dve?</i> Starija sam od tebe. (R. 10)

Kada srpsko postponovano pitanje sadrži i predikatsku leksemu, zapaža se jasna tendencija pojave struktura sa veznikom *da* u inicijalnoj poziciji, odnosno struktura sa leksičko-gramatičkim modifikatorom. Ova okolnost predstavlja kontrast u odnosu na ruski jezik, pošto on kontekstualnu kombinaciju formira sa tonskim iskazom bez modifikatora koji bi omogućili identifikaciju promijenjenog značenja.

– Но что сделать? Объясняться с Лебедевым – напрасный труд. – *Вызвать на дуэль?*

Затеять скандал? Боже мой, я волнуясь как мальчишка (...). Что делать? *Дуэль?* (Ч. 328/

– На чем же я могу к тебе ездить? *Верхом на палке?* Своих лошадей у меня нет, а Николай не берет с собой. (Ч. 298/

– Ali šta da uradim? Da se objašnjava vam s Lebedevima – uzaludan trud! *Da ga pozovem na dvoboj?* *Da na pravim skandal?* Bože moj, ja se ner viram kao derište (...). Šta da radim? *Dvoboj?*/ Č. 73

– A kako da dođem? *Da uzjašem svoj štap, pa da dođem?* Ja nemam svojih konja, a Nikolaj neće da me vodi sobom. (Č. 36/

Prisustvo modifikatora *da* kao gramatičko-leksičkog sredstva, nalaže da se ovaj tip iskaza u srpskom i njegovo značenje posebno razmotre u odjeljku 5.3.2, tim prije što se javljaju negativno formulisane strukture: *Da se nisi naljutila na mene?* (Pl. 327).

Isti tip kontekstualnih kombinacija gradi se u srpskom sa postponovanim pitanjima koja sadrže veznik/partikulu *ili* u inicijalnoj poziciji leksičko-sintaksičke strukture. U ovakvim slučajevima ruski i srpski jezik se podudara i u značenjskoj nijansi i u tipu sredstva izražavanja. Razlika se može zabilježiti među tipovima iskaza koji čine prvi dio kontekstualne kombinacije: dok u ruskom nismo zabilježili primjere kombinovanja *ili* pitanja sa izjavnim iskazom, u srpskom jesmo. Ova razlika može da bude samo rezultat sastava korpusa, a ne tipoloških razlika (što traži dodatno istraživanje).

Ali, ostao mi je u sjećanju taj razglas. Ili ljudi? (Pol. 16)

– Očekujete sigurno da intelektualci daju intervjuue ispod obaveznih enciklopedija. Ili makar za radnim stolom, zatrpanim rukopisima? (Kap. 8)

– Zapadne li Ruskog šta veće? Ili samo crkotina i drek?

– Oružje, od najlakšeg do najtežeg. (Bl. 50)

- И что же ты сказал? – спросил Пилат, – Или ты ответишь, что ты забыл, что говорил?
- (...) (Б. 447)
- I šta si mu rekao? – upitao je Pilat. – Ili ćeš mi odgovoriti da si zaboravio šta si mu rekao?
- (...) (B. 29)

U literaturi o srpskom upitnom iskazu o funkciji *ili* u nedisjunktivnom pitanju nema podataka, osim kod A. Musića (1908, 207), koji pitanja sa *ali, ili, oli* svrstava u admirativna, što znači u pitanja kod kojih govornik „jasno pokazuje, kakav odgovor očekuje” (op. cit.). Ovo važi, prema Musiću, ne samo za ruski i hrvatski (ili srpski), nego i za novoslovenski (slovenački – D. M.) i poljski.

U ruskom jeziku, kako je navedeno u odj. 5.2.1, kontekstualne kombinacije grade i upitni iskazi sa veznikom *чтобы (чтоб)*, takođe signalom komponente pretpostavke. Ovakvi iskazi se tipološki podudaraju sa srpskim da- pitanjima, samo sa tom razlikom, što srpska da- pitanja mogu funkcionisati kao samostalne replike, van kontekstualnih kombinacija.

- Но зачем, зачем ему это? Чтоб тебя поскорее добиться? Ты скажи, что ему надо было? (Пл. 273/)
- Ali zašto, zašto mu je to bilo potrebno? Da bi što pre dobio tebe? Reci, šta je želeo da postigne? (Pl. 333)

5.3.2. Gramatički signali modifikovano-upitnog značenja u srpskom i njihov odnos prema stanju u ruskom jeziku

Kako smo već naveli na početku ove glave, podjela načina modifikacije na kontekstualne, gramatičke i leksičke je uslovna, a to potvrđuju i srpski upitni iskazi koji su funkcionalno ekvivalentni i semantički sinonimični ruskim pitanjima gdje je modifikacija upitnog značenja izražena gramatičkim sredstvima u prvom redu. Radi se o pomenutim iskazima sa veznikom *da* i upitnim iskazima sa modalnim glagolom *htjeti/hteti* u funkciji prijedloga ili molbe, tj. sa leksičko-gramatičkim signalima modifikacije. Srpski jezik ne koristi isključivo gramatička sredstva za izražavanje modifikovano-upitnog značenja, što predstavlja kontrast u odnosu na ruski jezik.

Veznik *da* se u tonskom upitnom iskazu ponaša kao partikula sa funkcijom izražavanja modifikovane upitnosti, a javlja se u pozitivno i negativ-

no formulisanim iskazima.⁸¹ Dijaloška pozicija ovih iskaza može biti pozicija i stimula i reakcije.

- Gospodine poručniče, dužnost mi je bila da vas izvestim. Pravila službe nalažu.
- Da me obavestiš? Ti mene, ja majora, major pukovnika...? (Kov. I, 93)
- Kad su me najurili u penziju, pre dve godine, on me zamolio da i dalje brinem o vama.
- Da i dalje brinete o meni?
- Da.
- Da me i dalje pratite?
- Da. I da prikupljam sve što radite. (Kov. II, 15)
- Da to nije Viktor?
- Viktor. (Bl. 258)
- Da to nije onaj debeli nesrećnik s grčkom sekiricom u lobanji?
- Jest, kapetane. (Bl. 237)
- Šta ti je? Nastjice, šta ti je? Da se nisi naljutila na mene? (Pl. 327)

O značenju srpskih pitanja sa *da* postoje različita mišljenja kod autora koji su se njime bavili. Musić im, na primjer, pripisuje deliberativno, admirativno i suspikativno značenje, ali koriguje stav (1908, 195): „Iz ovoga se razlaganja vidi, da su takova pitanja informativna, koja se od običnih informativnih pitanja razlikuju samo tim, što je u njima u pitanje stavljena želja ili volja, uopće postulacija, te bi se mogla zvati informativna postulativna pitanja. (...) Često takvo postulativno pitanje nije informativno, nego admirativno.” P. Restan (1972, 627) pravi jasnu razliku između značenja pozitivno i negativno formulisanih dapitanja: „Как правило, такие вопросы бывают или дубитативными (при отрицательной форме/, или презумптивными (при положительной форме: глагольное сказуемое выражено 1 – ым лицом ед. (мн. числа наст./ буд. времени.” Nažalost, ovaj stav je ilustrovan samo jednim primjerom koji ne zadovoljava navedeni uslov lica glagola (str. 627):

Наверху приготовить? → Da se spremi gore?

Kada bi se dati iskaz realizovao u drugoj komunikativnoj situaciji, gdje bi sagovornik izbjegao upotrebu bezlične konstrukcije, dobile bi se

⁸¹ Kako ukazuje I. Grickat (1975, 205–211), sfera primjene pogodbenog veznika *da* su irealni odnosi.

forme *Da spremim gore?* (*Da spremimo gore?*, koje se u prvom redu tumače kao prijedlog ili traženje saglasnosti, a ne iznošenje pretpostavke. Postojanje glagola u 1. l.j./mn. u funkciji predikata ukazuje na podudarnost govornika i subjekta predikacije, što implicira značenje deliberativnosti, tj. nastojanje da se usklade stavovi adresata i govornika.⁸² Ovakvo značenje i funkciju upitnog iskaza sa *da* u inicijalnoj poziciji leksičko-sintaksičke strukture pri iznošenju prijedloga ili zahtjeva potvrđuju mnogobrojni primjeri.

- Da vam pomognem? – ponudi se Una. (Kap. 14)
- Ne, hvala! – odbi on.
- Da otkažem ručak i zakažem večeru?
- Da, molim vas. (Kov. II, 36)
- On je i o sebi pisao, da ne bi bio sumnjiv. Luka, da čitam? (Kov. I, 59)
- Da vas vozim k njima? Tamo ćete izaći?
- Vozite me k njima, divna moja Frau Mann. (Bl. 201)
- Da se ubijem?
- Da ubijaš, Tica! (Bl. 44)

Dakle, deliberativno značenje i odgovarajuće funkcije srpskih *da*-pitanja nisu sporne, ali ostaje pitanje značenja ostalih *da*-iskaza. Po našem mišljenju, značenje pretpostavke i sumnje se mogu ustanoviti kod ovog tipa iskaza, što daje za pravo i Musiću i Restanu (sa izvjesnom ogradom u pogledu rezolutnosti podjele funkcija između pozitivno i negativno formulisanih struktura). Pozitivno formulisani iskazi, samostalni ili u kombinaciji sa zamjениčkim pitanjem, dozvoljavaju interpretaciju na isti način kao i drugi iskazi sa značenjem pretpostavke:

- Šta je otac hteo? Da iskupi dušu preko zeta bogalja? (Kov. I, 7)
- postoji mogućnost da je hteo da iskupi dušu
- Ali šta da uradim? (...) Da ga pozovem na dvoboj?
- Da napravim skandal? (Č. 73)
- postoji mogućnost da ga izazovem na dvoboj;
- postoji mogućnost da napravim skandal.

⁸² Ovo potvrđuje mišljenje M. Ivić (1960, 57) o deliberativnom značenju *da*-pitanja.

Negativno formulisani iskazi dopuštaju istovjetnu interpretaciju, ali i interpretaciju koja pokazuje mogućnost suprotne pretpostavke, odnosno sumnje.

- Da to nije Viktor? (Bl. 285)
 → postoji mogućnost da je to Viktor;
 → postoji mogućnost da je to Viktor, ali nisam siguran.
- Da ne pokušava da je iskuša? Nasamari? (Pol. 20)
 → postoji mogućnost da pokušava da je nasamari;
 → postoji mogućnost da pokušava da je nasamari, ali nisam siguran.
- Otkud ti znaš? Da joj nisi lizao obraze? (G. 13)
 → postoji mogućnost da si joj lizao obraze;
 → postoji mogućnost da si joj lizao obraze, ali nisam sigurna.

U oba slučaja funkcija upitnog iskaza se može definisati kao dosjećanje, što ne isključuje ni pozitivnu ni negativnu konotaciju pretpostavke.

Kontrast u odnosu na ruski jezik predstavlja upotreba veznika *da* i modalnog glagola *htjeti* u deliberativnim iskazima, kada ruski koristi gramatičke pokazatelje.

– Я войду тихонечко? Мы вот с отцом. (Г. 66)	– Da uđem savim tiho? Evo, ja i otac. (G. 95)
– Зажечь лампу?	– Da upalim svjetiljku?
– Не надо! Я устала читать. (Г. 7)	– Ne treba! Umorila sam se od čitanja. (G. 7)
– И мы с тобой больше не увидимся?	– I nas dvoje se više nećemo videti?
– На свадьбу позвать? Он здоровый, стукнет и нет тебя. (P. 5)	– Da te pozovem na svadbu? Snažan je on, kad te odalami, ništa od tebe. (R. 9)
Они подошли к ее дому.	Stigoše do njene kuće.
– Зайдем, посидим? (P. 35)	– Svрати, da posedimo? (R. 35)

Srpski upitni iskazi u funkciji prijedloga realizuju se sa modalnim glagolom *htjeti/hteti* u inicijalnoj poziciji leksičko-sintaksičke strukture, a odnos funkcionalne ekvivalencije uspostavljaju sa ruskim upitnim iskazima koji sadrže glagol u infinitivu, glagol u 1 l. mn. prezenta i konstrukciju tvorbena partikula *давай/давайте* + infinitiv.

– Налить вам чаю?		– Hoćete li čaja?	
– Налей.	(G. 84)	– Тоћи.	(G. 123)
– Понимаю. Дядя Терентий! <i>Идем пиво пить?</i>		– Razumijem. Čika Terentiju! <i>Hoćemo li na pivo?</i>	
– Не расположен.		– Nisam raspoložen.	
– Ну, я один (...) <i>А то давайте в карты играть?</i> В свои козыри? Как раз четверо.	(Г. 20)	– Dobro, onda ću sam (...) <i>Hoćete li da se kartamo? Hoćemo li tablića?</i> Upravo nas je četvoro.	(G. 26)

Kako je već rečeno u glavi IV, strukture sa glagolom *хотеть* i u ruskom se javljaju u funkciji prijedloga.

– Хочешь, я сварю кофе? (...)		– Hoćeš da skuvam kafu? (...)	
– Хочешь еще?		– Hoćeš još?	
– Хватит.	(P. 23/	– Dosta mi je.	(R. 36)

5.3.3. Leksički signali modifikovano-upitnog značenja u srpskom jeziku i njihov odnos prema ruskom

Inventar leksičkih modifikatora značenja tonskog pitanja u srpskom jeziku podudara se sa odgovarajućim inventarom ruskog jezika u većoj mjeri tipološki, nego kvantitativno. Kao i u ruskom jeziku, sačinjavaju ga upitne i neupitne partikule, veznici i prilozi. Broj leksema koje se tradicionalno ubrajaju u upitne, a izražavaju modifikovano-upitno značenje, u srpskom je znatno manji nego u ruskom, a čine ga partikule *zar*, *zar ne*, a i već pomenuti veznik *da*. Ova sredstva su zabilježena i kod Stevanovića (1974, II, 6–20) – *zar*, *a*, *da*; djelimično kod Maretića (1899, 497), koji kao upitne veznike navodi *zar*, *da* i danas arhaične *ali*, *eda*, *edali*, slično kao Musić (1908, 188–215) – *(j)eda (li)*, *ali*, *ili*, *oli*, *zar*.

Grupi partikula koje funkcionišu u savremenom standardnom jeziku pridružujemo i konstrukciju *je li (je l')*, tretirajući je kao složenu partikulu. Argumenti za njeno izdvajanje su izneseni u odjeljku 4.3.1.2. Problem funkcionalnog razdvajanja *zar* i *zar ne* biće prodiskutovan u odgovarajućim odjeljcima ove glave. Grupu sredstava koja se tradicionalno ne dovode u vezu sa izražavanjem upitnosti čine introduktivne partikule *znači*, *dakle*, *sigurno*, *vjerovatno*, *valjda*, *očigledno*, *kanda*, *možda*, partikule *čak*, *ipak*, veznik *pa* (uz pomenute *ili*, *da*), složene partikule poput *mora biti*, *a šta ako*, *čini se* i dr.

Subjektivno-modalne komponente izražene ovim tipom sredstava u srpskom upitnom iskazu sa propozicijom podudaraju se sa onima ustanovljenim za ruski upitni iskaz, a poslužiće kao osnova za poređenje dvaju jezika u ovom segmentu.

5.3.3.1. Leksički modifikatori sa značenjem zasnovanim na suprotnosti

U ovu grupu leksičkih modifikatora ulaze u srpskom partikule *zar*, *ipak*, *čak*, složena partikula *a šta ako* sa varijantama. Značenje koje izražavaju zasniva se na suprotnosti očekivanja govornika i komunikativne situacije ili stava sagovornika. Zbog specifičnosti manifestacija suprotnosti u semantičkoj strukturi, parafraze će biti date za svako sredstvo posebno, kako je urađeno i za odgovarajuće ruske iskaze.

(1) Partikula *zar*

Kao signal modifikovano-upitnog značenja srpskih pitanja sa propozicijom, partikula *zar* je veoma frekventna. Iskazi sa ovom partikulom su najčešće replike – reakcije ili čine dio monoloških segmenata. Rjeđe su situirani u poziciju replike – stimula, a i tada predstavljaju reakciju na komunikativnu situaciju. Ova okolnost je zbližava sa ruskim partikulama *разве* i *неужели*, koje se takođe ne javljaju u iskazima – stimulima.

U leksičko-sintaksičkoj strukturi iskaza partikula *zar* zauzima po pravilu inicijalnu poziciju.

Mi smo svi opet ćutali. Zar smo išta na to mogli i odgovoriti? (Šć. 92)

- Kolar, zar i ti?
- Mali moj, u ovom svetu od izdaje se najbolje živi!
- Zar i tako mora da se snalazi Šac? Moj veliki, moćni Šac? (Bl. 101)

Kako pokazuje gornji primjer *Kolar, zar i ti?*, medijalna pozicija može biti rezultat pojave formi za obraćanje ili formula učtivosti: *Pa molim vas, zar je to način?* (razg.). T. Maretić ukazuje da *zar* u interpoziciji nema obavezno upitno značenje: „Rječca zar može i ne biti upitna te onda znači „možda”, „valjada”, na pr. doći će zar i on.” (1899, 497). U savremenom srpskom jeziku ovaj tip interpozicije *zar se* ne sreće.

Finalna pozicija u leksičko-sintaksičkoj strukturi po pravilu ja rezervisana za složenu partikulu *zar ne*.

Tekst Dušana Jovanovića zasluuže mnogo više. To, uostalom, pokazuje naša predstava, zar ne? (NIN, 31)

Funkcionalno-semantičke karakteristike finalne složene partikule *zar* *ne* i inicijalne *zar* se ne podudaraju, pa će biti odvojeno razmatrane, u skladu sa karakteristikama svake od njih.

Partikula *zar* može formirati i samostalan iskaz, kao reakciju na lijevi kontekst:

Čovek koji stanuje blizu Pentagona rekao mi je da je srećan čovek, ako se bude ginulo, on će poslednji poginuti. Zar? (Crm. 234)

Značenjska komponenta koju izražava partikula *zar* je iznenađenje, emocionalna reakcija na suprotnost između polazne pretpostavke govornika i komunikativne situacije, koja može biti i izrazito negativna. Semantička struktura srpskih iskaza sa ovom komponentom može se parafrazirati na isti način kao u slučaju ruskih iskaza sa partikulama *неужели* i *разве*:

‘ne pretpostavljajući (p), pozitivno cijeneći realizaciju (p),
želim da znam (p)’.

U slučajevima kada se radi o negativnoj reakciji, parafraza bi sadržavala elemenat negativne ocjene:

‘pretpostavljajući (p), negativno cijeneći (ne – p), želim da znam (p)’.

M. Stevanović navodi da *zar*- pitanja „(...) sadrže u sebi nijansu divljenja, čuđenja, odnosno iznenađenja zašto je to tako kako se predikatom kaže” (1974, II, 15–16). Sa ovim se podudara mišljenje S. Rakića (1987, 101): „*Zar* pitanja obično izražavaju iznenađenje ili čak protest govornika. (...) ne postoje čisto informativna *zar* pitanja”.

– Braćo, neko nas je oklevetao! Bilo je poganih ljudi i zlih jezika! Zar ste u laži poverovali? Mi smo uvek bili sa vama. (Kov. I, 105)

– Otišao je u Mišar, po babicu. Žena mu se porađa.

– Porada se? Zar već?

(Kov. I, 70)

– Leon je sinoć rekao: „Videćeš. Tvoj ljubavnik će otići i neće ti čak ni pisati.”

– Zar me je tako nazvao?

(NIN, 43)

Isto značenje izražavaju i negativno formulisani *zar* iskazi u srpskom jeziku, tako da u oba slučaja važi interpretacija:

→ iznenađen sam, nisam očekivao takav razvoj situacije.

– Zar gospodin Čang Čing-Kuo ne voli svoj stari kraj? Zar on ne želi da prenese posmrtnu ostatku (svog oca) gospodina Čang Kaj-Šeka i da ih sahrani u groblju porodice Čang u Fenghua? (Pol. 11)

– A jes', boga mi: recite gospodin Vići, čim dođe, neka izvede onoga iz apsa i neka otpočne sa saslušavanjem.

– Kako, zar nećete vi to lično, gospodine kapetane? (N. 211)

– Odjednom Matić udari pesnicom u zid. Mumica skoči i viknu:

– Šta je? Zar ti ne spavaš? (Pet. 501)

Veliki dio *zar* pitanja može biti okvalifikovan kao retorička, s obzirom na usmjerenost na neodređenog adresata ili na samog govornika, a funkcija im se svodi na ekspresivnu tvrdnju i ekspresivnu negaciju. Pri tome je iznošenje tvrdnje vezano za negativno formulisane iskaze, a negacije za pozitivno formulisane. Slično ruskim pitanjima sa partikulama *неужели* i *разве*, i pitanjima sa *zar* je svojstvena izvjesna polemičnost koja ne dozvoljava da se svedu na kategoričku tvrdnju i negaciju.

Mi smo svi ćutali. Zar smo išta na to mogli odgovoriti? (Šć. 92)

→ nadam se da je jasno da nismo ništa mogli odgovoriti

– I, zar bi, takođe, repertoar na nekim nastupima bio bukvalno „naslućivan intonacijama” koje stižu od dirigenta – što je, svakako, smešno. Zar bi se, najzad, odlučili za jednu štrajkačku varijantu pritiska kad bi znali za „samoupravnu”? (Pol. 10)

– Pa je ne znam glumiti.

– A zar mi znamo? (G. 34)

– Slobodna si. Zar te ja držim? (B. 220)

Zar to nije krajnje nerazuman potez? Zar to ne bi na odgovarajući način mogao ispuniti jedan običan školski hor? (Pol. 10)

→ nadam se da je jasno da je to krajnje nerazuman potez;

→ nadam se da je jasno da bi to mogao ispuniti jedan običan školski hor.

– Zar ti nisam rekao da ne dolaziš ovamo?

– Ovo je posljednji put, kazala je. (Kap. 209)

– Zar je nisam voljela? Zar je nisam čuvala? (G. 59)

Kod definisanja drugih funkcionalno-semantičkih karakteristika srpskih pitanja sa partikulom *zar* postoje izvjesne razlike u mišljenju autora koji su se ovim problemom bavili.

A. Musić (1908, 215) izričito svrstava *zar* pitanja, pozitivno i negativno formulisana, u admirativna. Prema njegovoj definiciji (1908, 141), za admirativna pitanja je karakteristično da „onaj koji pita jasno pokazuje, kakav odgovor očekuje, i to, ako je pitanje pozitivno, negativan, ako li je pitanje negativno, pozitivan, tj. on sam kod pozitivnoga misli, da ono, za šta pita ne biva, a kod negativnoga da biva”.

Za P. Restana (1972, 626–632) je značenje koje ovi iskazi izražavaju dubitativnost, a za Rakića (1987, 106) – pretpostavka, dok se oba autora slažu oko retoričnosti *zar* pitanja.

Naš polazni stav o zasnovanosti značenja izraženog partikulom *zar* na *suprotnosti* očekivanja i realnog stanja stvari, upućuje nas na zaključak da se suprotnost mora manifestovati i ovom prilikom, odnosno da se radi o pretpostavci o mogućoj suprotnosti, tj. o sumnji. Kod onih iskaza kod kojih nije izražena emocionalna komponenta, zadovoljavajuća interpretacija prirodnim jezikom se postiže uz pomoć suprotnog veznika i negacije, što ukazuje na sumnju.

– Ljude najviše zbunjuje pitanje jedinstva, bogte! Zar je jedinstvo u pitanju?
(Crn. 207)

→ moguće je da je jedinstvo u pitanju, ali nisam siguran.

Od svih otvorenih pitanja, mnogo više zabrinjava stepen malodušnosti i osećanja bespomoćnosti koje je zahvatilo izdavače. (...) Zar je moguće da od ovoga može biti i gore?
(Pol. 11)

→ postoji mogućnost da od ovoga može biti gore, ali nisam siguran

– Zar te toliko proganja krv?

– Šac, svakog stigne.

(Bl. 40)

→ postoji mogućnost da te jako proganja krv, ali nisam siguran

Realizacija negativne emocionalne komponente (nezadovoljstva) u upitnim iskazima sa partikulom *zar* omogućuje njihovu funkciju u izražavanju prekora ili protesta, kako kaže Rakić (op. cit. 101).

– Ona ne sme ići! Već je sva propala od zime. Zar vi nemate srca? Nije ona vaša robinja.
(Pet. 502)

Jakov je, međutim, i dalje smatrao da ga ne treba goniti, ali ja sam bio uporan: „Zar bi mogao da odustaneš? Zar je moguće da te ne zanima šta se dešava s njim?” (Šć. 29)

Svakidašnje apelovanje: – zar ti, kći Vasilija Popovića, da ne budeš prva u školi? – Mumica je odbijala ramenima.
(Pet. 486)

Interpretacija ovakvih iskaza morala bi da ukaže na negativan emocionalni odnos:

→ nisam zadovoljan adresatovim postupkom/stavom, želio bih da bude drugačiji.

U ovom korpusu nisu zabilježena pitanja sa partikulom *zar* u funkciji direktiva o kojima govori M. Ličen, npr. *Zar mi nećeš dati nešto da čitam?*⁸³

Funkcionalno-semantičke karakteristike srpskih pitanja sa partikulom *zar* u inicijalnoj poziciji leksičko-sintaksičke strukture podudaraju se sa karakteristikama ruskih pitanja sa partikulama *разве* i *неужели*. Ipak, hijerarhija funkcionalno-semantičkih karakteristika više se podudara sa karakteristikama partikule *неужели*, pošto je na prvom mjestu kod obje izražavanje iznenađenja, zatim sumnje, ekspresivne negacije/tvrdnje, prekora. Odnos funkcionalne ekvivalencije se uspostavlja i između srpske partikule *zar* i ruske *разве*, kod koje je izražavanje sumnje primarna funkcija.

– Что вам люди сделали худого? Неужели вы думаете, что вы лучше всех?

(Ч. 284)

– Увиливаешь, Шарок! – вот что ему ответят. Неужели придется отказаться от цели, к которой он так настойчиво стремился?

(Р. 17)

– О, конечно, конечно! Но за Хустова я, само собой, не ручаюсь.

– А вы разве знаете

Хустова?

(Б. 495)

– А разве можно при дамах зевать?

– Пардон, месдамес, это я нечаянно.

(Ч. 293)

– Разве он пишет стихи?

– Написал или поместил чьи-то.

(Р. 33)

– Šta su vam ljudi učinili nažao? Zar zbilja mislite da ste vi najbolji? (Č. 18)

– Izvrđavaš, Šaroče! – eto šta će mu odgovoriti. Zar će morati da se odrekne cilja kojem je tako uporno težio? (R. 27)

– O razume se, razume se! Ali za Hustova, samo se po sebi razume, ne mogu da jamčim.

– A zar vi znate Hustova? (Б. 77)

– Zar se sme zevati u društvu dama?

– Pardon, mesdames, slučajno. (Č. 29)

– Pa zar on piše pesme?

– Napisao je ili objavio nečije.

(R. 50)

⁸³ M. Ličen (1987, 52): „Upitni oblik građen pomoću partikule *zar* u funkciji direktiva registrujemo jedino kod negiranog pitanja i to kad negirano pitanje ima značenje nenegiranog imperativa, dakle, kad predstavlja retoričko pitanje, odnosno afirmativnu konstataciju. Nećeš mi dati nešto da čitam? = Daj mi nešto da čitam! (Zar mi nećeš dati nešto da čitam?“

Funkcionalna podudarnost između ruskih partikula *разве* i *неужели* i srpske partikule *zar* manifestuje se i u slučajevima kada *zar* formira samostalan iskaz sa dominantnom fatičkom funkcijom. Pored *zar*, kao srpski funkcionalni ekvivalenti mogu se pojaviti i partikule *zbilja*, *odista*, *zaista*, *ozbiljno*, *stvarno*, ustaljeni izrazi *ma nemojte*, *je li moguće*, kao sredstva izražavanja iznenađenja i sumnje.

– (...) кто не может ни во что верить-тот не может жить, тот должен потонуть, да!	– (...) ko ne može ni u šta da vjeruje, taj ne može živjeti. taj mora propadati .da!
– Разве? А может быть-нет? (Г. 75)	– Zar? A možda ne? (G. 109)
– Ведь жизнь всегда была такая, как теперь. Мутная, тесная, и всегда будет такая!	– Pa život je uvijek bio ovakav kao sad. mutan, tijesan, i uvijek će biti takav!
– Разве? А может быть нет? Нет!(Г. 73)	– Zaista? A, možda ne? (G. 106)
– Сегодня доктор положительно сказал, что у нее чахотка!	– Danas je doktor sasvim određeno rekao da ima tuberkulozu!
– Неужели? Какая жалость!. (Ч. 300)	– Ozbiljno? Kakva šteta!. (Č. 37)
– Это я знаю, – усмехнулась Варя, – вчера вечером он вызвал меня на улицу, грозился убить.	– Znam to – nasmeši se Varja – juče me je pozvao na ulicu, pretio je da će me ubiti.
– Неужели? (Р. 331)	– Je li moguće? (R. 493)

Srpski upitni iskazi sa partikulom *zar* u inicijalnoj poziciji leksičko-sintaksičke strukture uspostavljaju odnos funkcionalne ekvivalencije i semantičke sinonimije ne samo sa ruskim pitanjima koja sadrže partikule *разве* i *неужели*, nego i sa *ли* i tonskim pitanjima, kada se pomoću njih izražava ekspresivna negacija ili tvrdnja, прекор ili iznenađenje.

– Ну мыслимо ли таким людям доверить валюту? А? Чисто как дети, ей-богу! (Б. 585)	– Pa, zar se takvim ljudima sme poveriti valuta? A? Kao prava deca, bogami! (B. 167)
– Нет, это говорил Степа! Ему ли не знать Степиного голоса! (Г. 75)	– Ne, to je bio Stjopa! Zar on da ne poznava Stjopin glas? (B. 105)

– Что слышу я прокуратор? – (...)	– Šta to čujem, prokuratore? – (...)
– ты угрожаешь мне после вынесенного тобою самим? Может ли это быть? (Ч. 300)	– Pretiš mi posle izrečene presude, koju si lično potvrdio? Zar je to moguće? (B. 135)
– Ты комсомолка?	– Komsomolka si?
– А зачем?	– A što?
– Лучше в подворотне стоять?	– Zar ti je bolje da stojiš u kapiji?
– Мне нравится. (P. 331)	– Dopada mi se. (R. 59)

U ovom korpusu nisu zabilježeni primjeri *zarpitanja* u funkciji molbe, o čemu govori M. Ličen (1987, 152): „Upitni oblik građen pomoću partikule *zar* u funkciji direktiva registrujemo jedino kad negirano pitanje ima značenje nenegiranog imperativa, dakle kad predstavlja retoričko pitanje, odnosno afirmativnu konstataciju. Primer: *Zar ne biste mogli da mi to uradite do sutra?*”

(2) Partikula *ipak*

Partikula *ipak* javlja se u srpskom upitnom iskazu sa propozicijom kao modifikator suprotnosti kombinovane sa dopusnošću (koncesivnošću). Parafraza semantičke strukture iskaza sa *ipak* odgovara parafrazi ruskih upitnih iskaza sa partikulom *все-таки*:

‘prihvatajući (ne – p), dopuštajući mogućnost (p), želim da znam (p)’.

Funkcija izražavanja dopusnog značenja partikule *ipak* u srpskohrvatskom jeziku opisana je sa tačke gledišta njene uloge u ostvarivanju tekstualne koneksije (Velčić, 1987, 67–69; Silić, 1984, 110), na primjerima izjavnog iskaza. U upitnom iskazu njegovo prisustvo ukazuje na dopuštanje stava formulisano kao propozitivni sadržaj, a koji je suprotan polaznoj pretpostavci govornika. Interpretacija sredstvima prirodnog jezika glasila bi:

- prihvatom da je situacija takva, ali dopuštam i suprotnu mogućnost.
- Hm, ipak ti nekako izgledaš pijan, a?
 - Jesam, pijan sam! – proguta poljar, zureći nekud u oblake. (Ć. 28)
 - Ipak, mi spadamo među dvadeset pet najzaduženijih zemalja u svetu?
 - To je tačno. (Pol. 5)
 - To će pokazati skepticima da smo ostvarili nešto pozitivno (...)
 - Ipak, prošlonedeljnu Hejgovu posetu Kairu i Jerusalimu mnogi smatraju „poslednjim naporima da se ožive pregovori o palestinskoj autonomiji”? (NIN, 51)

- (...) nimalo ne volim omladinske listove!.
- Da, ali smatra se da su to danas, ipak, najslobodniji listovi?
- Bez sumnje.

(Kap. 26)

Značenje koje izražava partikula *ipak* vrlo je blisko značenju koje smo definisali kao sumnju, tako da za iskaze sa ovom partikulom može važiti i interpretacija uz pomoć suprotnog veznika i negacije:

→ postoji mogućnost da je tako, ali nisam siguran.

U leksičko-sintaksičkoj strukturi srpskog iskaza partikula *ipak* teži inicijalnoj ili medijalnoj poziciji, ali ni finalna nije isključena (npr. u *da li* iskazu: *Da li će ona doći ipak?* – Piper, 1988). Iskazi sa ovim modifikatorom teže poziciji replike – reakcije.

Srpska partikula *ipak* je funkcionalni ekvivalent i semantički sinonim ruskoj partikuli *все-таки*, što potvrđuje i njihova funkcija u upitnom iskazu.

- Ну зачем тебе? Рассказывать это так, чтоб ты ясно понял, – долго. И скучно.
- А ты сам-то знаешь все-таки?
- Знаю. (Г. 18)

- Ma, šta će to tebi? Da ti pričam tako, da jasno shvatiš – to je dugo. I dosadno.
- A ti to ipak znaš?
- Znam. (G. 24)

- Но-но-но, – (...) про то, что голову Берлиозу отрежут ведь он все-таки знал заранее? Как же не волноваться? (Б. 532)

- No-no-no! – (...) da će Berliozu glava biti odrubljena ipak je znao unapred? Kako se onda ne uzбудити? (B. 114)

(3) Partikula *a šta ako*

Složena partikula *a šta ako* može se smatrati za osnovni oblik čije su varijante *a ako*, *šta ako*, pa i samostalni veznik *ako*, u funkciji modifikatora značenja upitnog iskaza sa propozicijom u srpskom jeziku. Funkcija ove partikule je iznošenje pretpostavke formulisane kao dopuštanje najnepovoljnije, najnepoželjnije mogućnosti u odnosu na očekivanje govornika. A. Musić je značenje koncesivnosti (dopusnosti) definisao upravo na taj način, poredeći disjunkciju i koncesiju: „, u koncesiji se spominje jedan i to najnepovoljniji slučaj” i navodeći kao sredstva izražavanja konjunkcije *i ako*, *samo i* (1910, 96). Parafraza smisla ovih iskaza podudara se sa parafrazom ruskih iskaza sa partikulom *a что если* i njenim varijantama:

‘prihvatajući (ne – p), dopuštajući realizaciju (p) kao nepoželjnu, želim da znam (p)’.

Posle dugog ćutanja neko reče:

– A šta ako onaj čovek uopšte i ne postoji? (Šć. 91)

– Šta ako, umesto on tebe, ti njega sahraniš?

– Bogu i vama se molim: Ne! (Bl. 54)

– Kupovaćeš.

– A ako ne budem hteo?

– Ležaćeš. I to godinama, tako da ćeš zaboraviti da si ikad na slobodi i živeo. (Bl. 281)

Mogućnost realizacije neželjene situacije je uzrok pojavi negativnih emocionalnih komponenata kao što je nezadovoljstvo ili bojazan, tako da se ovi iskazi mogu interpretirati na slijedeći način:

→ ne mislim kao adresat, plašim se da je moguće suprotno.

Kako primjeri pokazuju, složena partikula *a šta ako* i njene varijante zauzimaju inicijalnu poziciju u leksičko-sintaksičkoj strukturi srpskog upitnog iskaza. Kada se radi o dijaloškoj poziciji, evidentno je da iskazi sa *a šta ako* teže poziciji replike – reakcije i monološkim segmentima. Mjesto replike – stimula nije isključeno u formalnom smislu, ali se i tada radi o reakciji na neposrednu komunikativnu situaciju. Monološki situirani primjeri mogu se okvalifikovati kao retorička pitanja, pošto ne ispunjavaju uslov usmjerenosti na određenog adresata.

A šta ako razdaljina čežnju za otadžbinom čini bolnijom i većom? Šta ako rastojanje (i vreme!) onevinjuje ljude? (Cm. 257)

Srpski upitni iskazi sa modifikatorima *a šta ako*, *a ako*, *šta ako*, funkcionalno-semantički se podudaraju sa ruskim iskazima koji sadrže partikule *а вдруг*, *а если*, *а ну как*, i slične (v. 5.2.3.1.3). Kontrast se bilježi na strukturnom planu, pošto u ruskom u konstrukciju ne ulazi obavezno uslovni veznik *если*, a u srpskom redovno ulazi *ako*.

Что скажет она дома, какой бюллетень
предъявит на работе? *А вдруг* пропу-
стила сроки? Куда денется с ребенком?
(P. 5)

Šta će reći kod kuće, kako će se opravdati
na poslu? *A ako* je propustila rok? Kud će
sa detetom? (R. 8)

– Саша Панкратов решил передовой не писать, а ведь он комсорг, мы должны его слушаться.

– *А если бы* он вам велел прыгнуть с пятого этажа?

– Я не умею прыгать (...) (P. 38)

Эге-ге, уж не прав ли Бездомный? *А ну как* документы эти липовые? Ах, до чего странный субъект! (Б. 462)

– Saša Pankratov je odlučio da se uvođnik ne piše, a on je sekretar komsomola, mi smo dužni njega da slušamo.

– *A ako bi* vam on naredio da skočite s petog sprata?

– Ja ne umem da skačem (...) (R. 41)

– Ehe, da nije Bezdomni u pravu? *A šta ako* su isprave lažne? Ah, kakva čudna ptičica. (B. 44)

(4) Partikula *čak*

Srpska partikula *čak* javlja se u upitnom iskazu kao leksički signal reakcije govornika na neočekivanu, nepredviđenu suprotnost onome što je on pretpostavio. Ova partikula je funkcionalni ekvivalent i semantički sinonim ruskoj partikuli *даже*, pa za semantičku strukturu iskaza u kojima se realizuje važi ista parafraza koja je data u odjeljku 8.1.3.1.4:

‘pretpostavljajući različite mogućnosti (ne – p),
ne očekujući jedino realizaciju (p), želim da znam (p)’.

Neočekivanost nepodudaranja pretpostavke govornika i stvarnog stanja ili načina realizacije radnje, izaziva pojavu emocionalne komponente iznenađenja, što je takođe slučaj sa ruskim *даже* pitanjima. Zbog toga se i interpretacija sredstvima prirodnog jezika podudara u dva jezika:

→ očekivao bih svako drugo stanje stvari, osim ovog, iznenađen sam što se ovo događa.

– I ovo si ti za opkladu donio čak iz sela do mlina, a?!

– Nije za opkladu, striče Dundurije. (C. 34)

– A da li je suma velika?

– To niko ne može znati, hegemon.

– Čak ni vi? – svojim zaprepašćenjem izražavajući pohvalu, rekao je hegemon. (B. 301)

U leksičko-sintaksičkoj strukturi srpskog upitnog iskaza modifikator *čak* zauzima inicijalnu ili medijalnu poziciju, dok finalna nije zabilježena.

– Как? Даже после моего ходатайства? (...)

– И в третий раз мы сообщаем, что освобождаем Варравана, – тихо сказал Каифа. (Б. 451–452)

– И что это, в самом деле, все вы, молодые, на нас подержанных людей, свысока глядите? И даже говорить не желаете? Нехорошо! (Г. 19)

– Šta? Čak i posle mog zauzimanja? (...)

– I treći put saopštavamo da oslobađamo Varavana – tiho je rekao Kaifa. (B. 34)

– I zašto, zaista, svi vi, mladi, gledate s visine na nas, preživjele ljude? Čak nećete ni razgovarati? Ne valja to! (G. 26)

5.3.3.2. *Leksički modifikatori sa apelativno-vokativnim značenjem*

U srpskom dijelu materijala ekscerpiranog za ovu disertaciju zabilježeni oblici u apelativno-vokativnoj funkciji su praktično svodivi na tri: složenu partikulu *zar ne*, konstrukciju *je li* sa varijantama *je l' te*, *je l' da*, *je li tako* i partikulu *a*. Brojnost oblika u apelativno-vokativnoj funkciji u ruskom i srpskom čini prvu tačku kontrasta između dva jezika u datom segmentu. Tako malobrojni oblici u srpskom uspostavljaju odnos funkcionalne ekvivalencije i semantičke sinonimije sa ruskim apelativno-vokativnim *да, так, правда, верно, ладно*, a i distantivno-apelativnim partikulama *не правда ли, не так ли, верно ведь, так ведь* i sl., pri čemu se ne može strogo ograničiti ekvivalencija i sinonimija pojedinih oblika.

Parafraza semantičke strukture upitnih iskaza sa aktuelizovanom apelativno-vokativnom komponentom u srpskom jednaka je parafrazi za odgovarajući tip u ruskom:

‘pretpostavljajući (p), tražeći pozitivan odgovor, želim da znam (p)’.

Ova grupa sredstava je koherentna po načinu ostvarivanja modifikacije značenja i dozvoljava jedinstvenu interpretaciju sredstvima prirodnog jezika:

→ pitam, očekujući da ću dobiti pozitivnu potvrdu za svoju pretpostavku.

(1) Partikula *zar ne*

U uvodnom dijelu izlaganja o leksičkim modifikatorima upitnosti u srpskom jeziku najavljeno je odvojeno razmatranje partikula *zar* i *zar ne*. Na taj način je naznačeno da partikula *zar ne* dobija tretman samostalnog sredstva, a ne varijante partikule *zar*. Za ovakav postupak postoje i funkcionalno-semantički i formalno-strukturni razlozi. Sa funkcionalno-semantičke tačke gledišta, partikule *zar* i *zar ne* se ne podudaraju, pošto *zar* nema

apelativno-vokativnu funkciju, a *zar ne* ni jednu od funkcija *zar* (iznenađenje, ekspresivnu tvrdnju/negaciju, sumnju). U formalno-strukturnom pogledu, *zar ne* treba smatrati za složenu partikulu, pošto obavezno sadrži dvije komponente i u takvom vidu pokazuje tendenciju vezivanja za postpoziciju u leksičko-sintaksičkoj strukturi. *Zar ne* formira posebnu intonacionu cjelinu i u pismu se izdvaja zareзом, dok partikula *zar* ne dolazi u postpoziciju i integriše se u intonacionu cjelinu iskaza.

– Tekst Dušana Jovanovića zasluđuje mnogo više. To, uostalom, pokazuje naša predstava, zar ne? (NIN, 31)

– Kad si to što sam ja, kad ideš na rizik, moraš imati više papira.

– I sreće, zar ne?

– Sreća je tvoja privatna stvar. Za nju te niko ne pita! (Bl. 50)

– Ali šta vi imate protiv njega? – rekoh.

– E, to je naša lična stvar, – isprsi se onaj najmanji među njima, – nismo obavezni da vam polažemo račune, zar ne?! (Šć. 57)

Složena partikula *zar ne* može formirati iskaz samostalno, ali je i tada postponovana u odnosu na sadržaj za koji govornik traži saglasnost. U ovom pogledu se ponašanje partikule *zar ne* podudara sa ponašanjem ruskih apelativa:

(...)A ako obe obale budu naše, onda mi, razumete, imamo pravo da zagatimo reku. Zar ne? (Č. 12–13)

Prepozicija partikule *zar ne* u je vrlo rijetka u srpskom, a u ovom korpusu zabilježena je samo prevodnim ekvivalentom.

– Uхватила me je nekakva tuga pred dalek put. Zar ne, messire, ona je prirodna čak i onda kad čovek zna da ga na kraju puta čeka sreća? (B. 368)

Pored podudarnosti sa ruskim jezikom u ovom segmentu, postoji i podudarnost sa engleskim konstrukcijama označenim kao tag-questions (upitni privesci, Kristal, 1988). S. Rakić (1987, 93) ukazuje na istovjetnost funkcije srpskih *zar ne* i *je li* i odgovarajućih engleskih konstrukcija („govornik traži potvrdu izraženog stava”) i na princip polarnosti. Treba, ipak, reći da se princip polarnosti između propozitivnog sadržaja i složene partikule u srpskom ostvaruje samo djelimično: radi se ili o pozitivno formulisanom

propozitivnom sadržaju i negativnoj komponenti u okviru složene partikule (zar ne), ili su oba elementa negativno formulisana: kako se navodi u Ličen (1987, 74), u funkciji direktiva može se javiti ovakav iskaz:

Nećeš odseći kosu, zar ne?

Nasuprot tome, engleski dozvoljava samo polarizaciju, pri kojoj svaki od elemenata može biti negativno formulisan: *He's coming, isn't he? He isn't coming, is he?* (Kristal, 2007).

Pored apelativno-vokativnog značenja, složena partikula *zar ne* u izvjesnoj mjeri izražava i značenje distantnosti, odnosno vrši funkciju ublažavanja kategoričnosti stava formulisanog kao osnovni propozitivni sadržaj. To je slučaj sa već navedenim primjerom (Šć. 57):

- (...) nismo obavezni da vam polažemo račune, zar ne?!
- Ovdje smo da napravimo intervju, zar ne?
- Oprostite!

(Kap. 34)

Funkcionalna ekvivalencija i semantička sinonimija uspostavlja se između srpskog *zar ne* i ruskih apelativno-vokativnih *да, верно, так, правда*, ali i apelativno-distantivnih formi *верно ведь, ведь так, не правда ли* i sl.

- (...) Вы знаете: мне больше жалко его (...) ему плохо здесь. да?
- Здесь всем плохо. (Г. 63)

- (...)Vi znate: meni je više žao njega (...) on se loše osjeća ovdje. zar ne?
- Ovdje se svi osjećaju loše. (G. 92)

- Наташа подкуплена? да? Но как вы могли узнать мои мысли? (Б. 641)

- Natašu ste potkupili, zar ne? Ali kako ste mogli da saznate moje misli? (B. 224)

- Все сбылось, не правда ли? – продолжал Воланд, глядя в глаза головы. (Б. 698)

- Sve se obistinilo, zar ne? – nastavio je Voland gledajući glavu pravo u oči. (B. 269)

(2) Konstrukcija *je li*

Razmatrajući sredstva izražavanja čisto-upitnog značenja pomoću iska-za sa propozicijom u srpskom, došli smo do zaključka da je pomoćni glagol (je) u prepoziciji uz partikulu *li* opravdano posmatrati kao ustaljeni spoj ili konstrukciju. U prilog tome naročito ide ponašanje ove konstrukcije u funkciji izražavanja modifikovano-upitnog značenja. Zapravo, konstrukcija *je li*

(*je l'*), zahvaljujući funkciji izražavanja apelativnosti-vokativnosti i, u manjoj mjeri, distantnosti, mogla bi biti tretirana kao složena partikula. Kako je već rečeno u prethodnom odjeljku, *je li* i *zar ne* ponašaju se u u srpskom upitnom iskazu slično engleskom upitnom privjesku. Za razliku od složene partikule *zar ne*, konstrukcija *je li* javlja se ne samo u postpoziciji, nego i u interpoziciji i, mada sa drugačijom funkcijom, u prepoziciji. Isto tako, može formirati samostalan iskaz. U ovoj tački nalazimo podudarnost sa ruskim partikulama u funkciji apelativa, koje takođe mogu zauzimati različit položaj u leksičko-sintaksičkoj strukturi i funkcionisati kao samostalan iskaz.

U okviru dijaloške cjeline iskazi sa *je li* mogu zauzimati poziciju replike–stimula i poziciju replike–reakcije. U slučajevima kada funkcionise samostalno, po pravilu je replika–reakcija.

Apelativno-vokativno značenje realizuje se uz pomoć ove konstrukcije u postpoziciji ili interpoziciji.

- Pa šta tu radiš? – strogo upita Lijan.
- Skrivam se, kume, zar ne vidiš?
- Od naše vojske, je li? – još će strožije Lijan. (C. 116)
- Je l' to taj? A? To si ti, je li, golube moj? Dakle ti si? (N. 219)
- Ko centar?
- Vi!
- Taman! Pa u mene da gađa onaj, je li? (N. 200)

U mnogim slučajevima (npr. Ćopić, 116: *Od naše vojske, je li?*) može se raditi ne samo o apelativnosti, nego i o izražavanju emocionalnog odnosa – ljutnje, nezadovoljstva, iznenađenja. Slično se može desiti i pri upotrebi konstrukcije *je li* (*je l'*) u vidu samostalnog iskaza, postponovanog u odnosu na iskaz za čiji sadržaj govornik traži saglasnost, ili u vidu samostalne replike – reakcije.

- Obojica kažu da kod nas vlada nered. Ne mogu više da se snađu u tom cirkusu. Je l'? A kad sam ja srušio šatru, naredili su mi da je podignem. (Crn. 224)
- Cvikeraš priznaje da su svi za jedinstvo, ali ipak nismo jedinstveni. Je l'? (Crn. 208)
- Rekla bih ti da sam te videla ranije. Viđam te uvek kasno.
- Je l' tako?
- Tako je? (Kov. I, 3)

U funkciji izražavanja ljutnje ili nezadovoljstva konstrukcija *je li* može biti interpolirana i u upitni iskaz sa propozitivnom funkcijom (zamjeničko pitanje), što služi kao još jedan dokaz u prilog mišljenju da se može tretirati kao složena partikula:

- A koga si ti ono maloprije rekao živa oderati, je li? (C. 39)

U konkretnom slučaju iskaz dobija funkciju prijetnje upravo zahvaljujući negativnoj emociji koju izražava konstrukcija *je li*.

Upotreba konstrukcije *je li* u prepoziciji ukazuje na funkciju uspostavljanja kontakta, privlačenja pažnje. U takvom slučaju, smisao koji izražava može biti interpretiran na slijedeći način: → čuj šta te pitam ...

- Je li, Siroče, što ne posluživaš redom? Jesmo li mi ovde svi jednaki ili nismo? (Kov. I, 15)

- Je li, braćo, ima li mesta u tom vašem Zahtevu i za nas? Da nas bar pomenete, reda radi? (Kov. I, 25)

- Je l' te, Marfa Jegorovna, jeste li došli preko Muškina?
– Ne, preko Zajmišta. Tamo je bolji put. (Č. 28)

Proširene varijante konstrukcije *je li* kao što su *je li tako*, *je li da* (*je l' da*), *je li de* (*dijal.*) pokazuju strukturne promjene koje ih osposobljavaju za samostalnu upotrebu, ali ne ograničavaju njihovo funkcionisanje u okviru leksičko-sintaksičke strukture tonskog pitanja. Bilo da su inkorporirane u iskaz ili da su samostalne, proširene varijante ponavljaju funkcije oblika *je li* apelativno-vokativnu, fatičku, emocionalnu. Oblik *je l'te* smatramo samo za učtiviju formu koja se koristi pri obraćanju na per si.

Prema našem materijalu, značenje apelativnosti-vokativnosti ove konstrukcije ostvaruju u interpoziciji i postpoziciji u odnosu na osnovni propozitivni sadržaj (postpozicija je obavezna ako formiraju samostalni iskaz), ali Restanovi nalazi ukazuju da je moguća i prepozicija.⁸⁴

⁸⁴ U našem korpusu nisu zabilježeni primjeri tipa *Je li da je lepo?* *Je li da nema znoja?* koji su kod Restana (1972, 634) svrstani uz upitne privjeske *zar ne* i *je li*, ali su svi zajedno označeni kao bliski prezumptivnim pitanjima: „K prezumptivnomu tipu primykajut takže predloženiya s voprositel'noj koncovkoj zar ne i je li; sr. takže slučai s načal'nym *je li da*”. Prema našem mišljenju, ovdje se radi o izražavanju apelativno-vokativne komponente, uz komponentu pretpostavke.

Hajde, glavu gore. Ko se još seća sitnica iz mladosti? Mladost-ludost.
Je li tako?

(Kap. 19)

– Idemo među cvrčke! – protepa on kao u snu. – Tamo će mi biti
lakše, ni rane neće da me bole, je li de?

(C. 236)

Inicijalna pozicija proširene konstrukcije može biti rezultat uvođenja
formi obraćanja u iskaz:

– Sad si zaista i svoj i naš. *Je l' tako*, garava bratijo
bombaško-mitraljeska?

– Tako je! – zagudiše ratnici.

(C. 106)

Funkcionalna ekvivalencija i semantička sinonimija između ruskog i
srpskog jezika uspostavlja se prvenstveno između konstrukcije *je li* i par-
tikule *da*, mada ni drugi apelativno-vokativni oblici nisu isključeni. Ovdje
se može konstatovati tačka kontrasta između datih jezičkih sistema, pošto
se u srpskom samostalna, izolovana partikula *da* po pravilu ne koristi sa
upitnom intonacijom, ni sa upitnim (apelativnim) značenjem. Jedini primjer
koji je u ovom materijalu zabilježen potiče iz prevodnog teksta:

– (...) Значит, жить? Да? Снова за
дело?

(Ч. 309)

– (...) Dakle, da živim? Da? Opet da ra-
dim?

(Č. 48)

O odnosu ruskog *da* i srpskog *zar ne* u apelativnoj funkciji bilo je
riječi u prethodnom odjeljku. Kontrastiranje ruskog i srpskog materijala
ukazuje da se ekvivalencija apelativa može samo približno svesti na po-
jedine oblike i da strogih ograničenja nema.

– Как ты любишь говорить стра-
шные и жалкие слова! Виноват ты?
Да? Виноват? Ну, так говори же: в чем?

(Ч. 322)

– Вы думаете, я стану церемонить-
ся? Да? Ну нет-с, не на такого напали.

(Ч. 278)

– Да? Ну, merci, merci.

(Ч. 287)

– Ala ti voliš strašne i žalosne reči. Ti
kriv? *Je li?* Onda reci: zbog čega? (Č. 66)

– Mislite da ću se ustručavati? Je l'te?
Varate se, nisam od takve sorte. (Č. 64)

– Dakle, dobro? E, merci, merci.

(Č. 21)

Proširene varijante apelativne konstrukcije *je li* više se podudaraju sa drugim ruskim apelativnim i apelativno-distantivnim partikulama, npr. *верно, так, не правда ли*.

– On će vas voleti kao i ja, a i vi njega kao i mene. Je l'te? (Pet. 495)	– Он будет любить вас так же как и я, а вы его – как меня. Не правда ли? (Пет. 141)
– Уж если любишь Россию, то работай для нее, а не против ее. Так ведь? Саша пожал плечами. (P. 344)	– Ako već voliš Rusiju, onda radi za nju, а не против nje. Je li tako? Saša slegnu ramenima. (R. 512)
– Вот вы знаете, что закон этот является собой – (...) что-то вроде зуба, потому что у него четыре корня... верно?	– Vi i ne znate da taj zakon predstavlja (...) nešto slično hrastu, jer ima četiri korijena. je li tako?
– Не смею спорить. (Г. 81)	– Ne smijem se prepirati. (G. 119)
– (...) Бытие вечно, а материя в формах – побывает на земле и фюит! Верно?	– (...) Biće je vječno, а материя u raznim oblicima – potraje malo na Zemlji i fiju! Je li tako?
– Ладно, сойдет. (Г. 82)	– Dobro, može. (G. 120)

Konstrukcija *je li (je l'te)* u prepoziciji odgovara drugim ruskim sredstvima sa fatičkom funkcijom:

– Послушайте, доктор, разве Анна Петровна уж так серьезно боль на, что необходимо в Крым ехать?	– Je l'te, doktore, zar je Ana Petrovna tako ozbiljno bolesna da mora na Krim?
– Да, чахотка. (Ч. 281)	– Jeste, tuberkuloza. (Č. 14)

(3) Partikula *a*

U srpskom upitnom iskazu sa propozicijom u osnovi zabilježena je partikula *a* kao apelativno-vokativno sredstvo koje se i formom i funkcijom podudara sa ruskom partikulom *a*. Ovo sredstvo se može označiti kao razgovorna forma, а njena fonetska realizacija se razlikuje po dijalektima srpskog jezika. U leksičko-sintaksičkoj strukturi zauzima postponovanu poziciju. Kao i ostala apelativno-vokativna sredstva može formirati i samostalan iskaz, postponovan u odnosu na iskaz за čiji sadržaj govornik traži saglasnost. U dijalogu iskazi sa postponovanim partikulom *a* mogu zauzimati i poziciju stimula i poziciju replike.

- Šifra, a? Je l' nešto važno? Ne znam. (N. 179)
- Je l' to taj? A? To si ti, je li, golube moj? Dakle, ti si? (N. 219)
- Živeli! Nije loše, a?
- Svida mi se, mada retko pijem vino. (Kap. 11)
- Nađe li pozajmljivače, a? Baš me interesuje koji su to. (C. 161)

Partikula *a* u funkciji reakcije iznenađenja javlja se i u srpskom jeziku, podjednako kao u ruskom, mada u datom materijalu nije zastupljena značajnijim brojem primjera.

- Ja sam Una Vojvodić. – ponovi devojka.
 - A, to ste vi? – reče odnoseći zdelu sa špagetima (...). (Kap. 7)
– Однако, ты здорово напился. шел бы к себе, а? – Укажи, где это? (Г. 46)	– Ipak si se dobro napio. Hoćeš li u svoju sobu, a? – Pokaži mi, gdje je? (G. 66)
– Ну, ну, будет тень наводить. Дело коммерческое. Да или нет? – В самом деле, а? Черт возьми, разве устроить себе эту гнусность, а? (Ч. 308)	– Hajde, dosta tog uvijanja! Stvar je trgovačke prirode. Da ili ne? – Ozbiljno, a? Dodavola, kako bi bilo da učinim tu podlost? A? (Č. 47)

5.3.3.3. *Leksički modifikatori sa značenjem distantnosti*

Funkciju izražavanja distance govornika u odnosu na pretpostavku/stav formulisan kao propozitivni sadržaj u srpskom upitnom iskazu sa propozicijom vrši nevelika grupa jezičkih sredstava, paradigmatski heterogena. Najzastupljenija sredstva su funkcijske riječi – veznik/partikula *pa*, složena partikula *šta li*, a na sintaksičkom nivou strukture sa *negiranim glagolom* uz partikulu *li* ili bez nje. Nešto rjeđe su zastupljeni veznici *ali* i *jer*; ali rezultati poređenja sa ruskim materijalom ukazuju da i oni mogu imati distantivnu funkciju, zajedno sa partikulom *ipak*. Pored toga, prevodni materijal pokazuje da i već razmatrane konstrukcije *da+negirani glagol*, *zar+negirani glagol*, složena partikula *zar ne*, konstrukcija *je li*, takođe mogu biti upotrebljeni kao funkcionalni ekvivalenti za ruske distantive. Kao minimum sredstava sa ovakvim značenjem u srpskom, relativno dobro zastupljenih u korpusu, opisaćemo partikulu/veznik *pa*, složenu partikulu *šta li* i leksičko-sintaksičke strukture sa *negiranim glagolom*.

Upitni iskazi sa distantivnom komponentom u semantičkoj strukturi mogu zauzimati poziciju replike – stimula i replike – reakcije u dijalogu.

Pri određivanju odnosa između sredstava izražavanja u ruskom i srpskom jeziku polazimo od istovjetne semantičke strukture, predstavljene parafrazom:

‘pretpostavljajući (p), ali ne insistirajući na stavu, želim da znam (p)’.

(1) Partikula *pa*

Funkcijska riječ *pa* u srpskom jeziku može imati funkciju veznika i partikule. Veoma je frekventna u razgovornom jeziku, ali je u izvjesnom smislu prati određenje stilski „nepodobne” riječi, izlišne, gotovo parazita u iskazu. Razgraničavanje sfera primjene ove riječi na različite tipove iskaza i određivanje funkcije ukazuje da takvo određenje nije sasvim opravdano. U leksičko-sintaksičkoj strukturi upitnog iskaza *pa* se javlja u inicijalnoj poziciji, i to u oba osnovna tipa upitnog iskaza – sa propozicijom i sa propozitivnom funkcijom, ali i u leksičko-sintaksičkoj strukturi izjavnog iskaza. Pozicija i sfera primjene jasno ukazuju na dominantnu konektivnu funkciju.

– Nijesi kresnuo šibice? *Pa* pušiš li ti?

– Jok, brate.

(C. 187)

– Rdav, bedan i ništavan čovek sam ja. (...) *Pa* zar to nije smešno i žalosno?

(Č. 61)

– *Pa* gdje si zaista? – izbeći se crni mitraljezac.

(Ć. 14)

– *Pa* ja mislim, ovaj, na osnovu ove depeše da uhapsim gazda Spasoja Đurića.

(N. 186)

Kada se radi o upitnom iskazu sa propozicijom, treba naglasiti da se *pa* inkorporira i u tonske iskaze i u iskaze sa strukturnim signalima upitnosti, za razliku od većine ostalih partikula koje se inkorporiraju samo u tonske iskaze. Njena distantivna funkcija zasniva se na sposobnosti da izrazi „nastavljanje, razvijanje, rezultiranje, tj. nešto što slijedi nakon nečega”, kako navodi K. Milošević (1986, 15), što se svodi na semantičku komponentu koja signalizuje „ishod”, odnosno posljedicu. Ova komponenta u semantičkoj strukturi pitanja na taj način signalizira nesigurno poznavanje osnova za izvođenje pretpostavke formulisane kao osnovni propozitivni sadržaj, odnosno distancu govornika prema njoj.

Upitni iskazi sa partikulom *pa* mogu imati interpretaciju:

- postavljam pitanje, ne želeći da namećem svoje mišljenje.
- Nosio si pisma i Mikanovoj ženi Jelici?
 - I njoj. I još u desetak kuća.
 - *Pa* te Mikanovi stričevi uhvatili i prebili? (Kov. I, 81)
 - *Pa* vi mene i ne slušate?
 - Ne slušam. Eto vidiš i sama da nemam kad da te slušam! (N. 188)
 - *Pa* da li se bilo čega setio?
 - Jeste, Lazariću. (Bl. 294)
 - *Pa* je l' to sve?
 - Nema ovde u notesu ništa više. (N. 225)
 - (...) Istina, u mraku, pod ćebetom, ja sam njega vidio onako malog, od osam godina, kad sam ga prvi put zatekao kako jaše na jarcu. Par zar ga zato ne bi istukao? (C. 19)

Prisustvo partikule *pa* u leksičko-sintaksičkoj strukturi upitnog iskaza može da ukaže i na komponentu iznenađenja u semantičkoj strukturi:

- Nijesi kresnuo šibicu? *Pa* pušiš li ti? (C. 187)
- Jok, brate. (C. 187)
- Šta je to? Da li to dobro vidim? Klodina, *pa* to si ti, vesela udovice? (B. 243)
- *Pa* je l' ti on kazao da te voli i da bi se usudio da te prosi?
- Nije, nije. još – jecajući odgovori Mumica, – al' ja znam. (Pet. 492)

Distantivna funkcija se može uvrđiti i kod konstrukcija *pa dobro, pa sad* i sl., koje u leksičko-sintaksičkoj strukturi zauzimaju inicijalnu poziciju, kao svojevrsna distantivna introdukcija, intonaciono izdvojena. U ovom korpusu zabilježeni su samo primjeri sa konstrukcijom *pa dobro*:

- *Pa* dobro kćeri, jesi li razmislila ozbiljno: šta je jedan apotekarski pomoćnik, od čega ćete da živite? (N. 183)
- *Pa* dobro, al' zašto da je razbiješ?
- (...) Drukče ne mogu s tobom da izađem na kraj. (N. 181)

U odnosu na sredstva izražavanja distantnosti u ruskom jeziku, partikula *pa* čini kontrast na formalnom planu, pošto ruski ne raspolaže sredstvom koje se po formi podudara s njime. Po učestanosti i zastupljenosti

u svim tipovima iskaza i leksičko-sintaksičkih struktura podudara se sa ruskom partikulom *ny*, ali se ruskoj partikuli može pripisati prije apelativna, nego distantivna funkcija.

– Нехороший, жалкий, ничтожный
я человек. (...) Ну, не смешно ли, не
обидно ли? (Ч. 318)	– Rđav, bedan i ništavan čovek sam
ja. (...) Pa zar to nije smešno i žalosno?
(Č. 61)
– Ну мыслимо ли таким людям
доверить валюту, а? (Б. 585)	– Pa, zar se takvim ljudima sme poveri-
ti valuta, а? (B. 167)

Partikula *pa* uspostavlja odnos funkcionalne ekvivalencije i sintaksičke sinonimije sa različitim sredstvima u ruskom jeziku, ali se nepostojanje direktnog formalnog i funkcionalno-semantičkog analoga manifestuje izostavljanjem i ove partikule i ruskih partikula pri prevođenju, iako je to prije stvar prevodilačkog postupka, nego što je sistemski uslovljeno. Npr. semantička komponenta izražena uz pomoć *pa* u srpskom, u prevodu se ne eksplicira i obrnuto:

– Pa je l' ti on kazao da te voli i da bi se
usudio da te prosi? (Pet. 492)	– Он тебе уже объяснялся в любви и
сделал предложение? (Пет. 138)
– Откуда ты знаешь?	– Otkud znaš?
– Какая разница. Знаю. Писал <i>ведь</i> ?
(P. 10)	– Kakvog to ima značaja. Znam. Je li
pisao? (R. 15)
– Это правда Алеша.	– To je istina, Aljoša.
– Ну как же так, какая тут правда?
<i>Ведь</i> ты с ним тоже была женщиной?
(Пл. 276)	– Otkud je istina? I s njim si bila žena?
(Pl. 336)

Prema našem materijalu i prema materijalu dvojezičnih rječnika, ekvivalentom partikule *pa* u ruskom se može smatrati partikula *ведь*, koja je već opisana kao jedno od osnovnih sredstava za izražavanje distantnosti u ruskom upitnom iskazu (v. 5.2.3.3)⁸⁵.

⁸⁵ Dvojezični rječnici za leksemu *ved'* u funkciji partikule (rečce) navode kao srpskohrvatske ekvivalente *-pa* (Rusko-srpskohrvatski rečnik MS, Russko-serbskohrvatskij slovar' Ivanovića i Petranovića), na prvom mjestu, a na drugom, iza *ta*, Russko-hrvatskij slovar' Poljanca.

– Но из-за чего? Ведь вы сами хвалили Прохорова?

– Увы! Хвалил. черт поberi!

(Г. 74)

– Ali zašto? Pa zar vi niste sami hvalili Prohorova?

– Ah! Hvalio sam. đavo da ga nosi!

(G. 108)

– Ах, помилуйте, – ответил Азazel – вас ли я слышу? Ведь ваша подруга называет вас мастером, ведь вы мыслите, как же вы можете быть мeртвы?

(Б. 787)

– Ah, nemojte tako – odgovorio je Azazel – da li to vas čujem? Pa vaša prijateljica vas naziva majstorom, pa vi mislite, kako onda možete biti mrtvi?

(B. 362)

– Что такое? Ее ли я вижу? Клодина, да ведь это ты, неунывающая вдова? И ты здесь? – тут он полез здороваться.

(Б. 601)

– Šta je to? Da li to dobro vidim? Kłodina, pa to si ti, vesela udovice? I ti si ovde? – i navalio je da se zdravi. (B. 243)

Partikula *pa* se, prema dvojezičkim rječnicima, može smatrati i za ekvivalent ruske partikule же.⁸⁶ Nedostatak ovog korpusa je mali broj primjera pitanja sa propozicijom (drugačija je situacija sa pitanjima zamjeničkog tipa), koja u leksičko-sintaksičkoj strukturi sadrže partikulu же, a od njih samo je jedan u prevodnom dijelu srpskog korpusa i to bez eksplikacije distantnosti:

– Ты же с ним в начале двенадцатого разговаривал по телефону?

– в полном недоумении заговорил администратор.

(Б. 521)

– Ti si sa njim razgovarao telefonom posle jedanaest?

– ništa ne shvatajući, kazao je administrator.

(B. 103)

R. Košutić u svom Rečniku navodi uslove pod kojima se partikula *ведь* ne prevodi na srpski jezik. Prema njegovom mišljenju, to su slučajevi kada se *ведь* nalazi u susjedstvu sa partikulama (rečcama) *но, и, а, вот, да*, kao i u nekim rečenicama, čija se priroda u Rečniku bliže ne određuje (str. 45: *Я в. понимаю, что значит: ја разумем шта значи*). Prema materijalu ekscerpiranom za ovu disertaciju, pored izvjesnog broja drugih sredstava (veznik *jer*, apelativno-vokativno *a*, apelativno-distantivne konstrukcije *zar+negirani glagol, je l' te*) i u primjerima koje po Košutiću predstavljaju ograničenje, srpski nalazi načina da izrazi distancu: partikulom *ipak*, predikatом u potencijalu:

⁸⁶ Za partikulu же Rusko-srpskohrvatski rječnik MS daje ekvivalente *ta, pa, ama*; Rječnik Ivanovića-Petranovića – *ama, pa, no*; Poljančev Rječnik – *ta, ama, pa, no*.

– Но ведь телеграфируют они оттуда? (Б. 524) – Не слушайте его, мессир, он слишком замучен! – Но ведь надо же что – н. описывать? – говорил Воланд. (Б. 708) – Есть вакансии. В прокуратуре, например. Но вы ведь предпочитаете завод? (Р. 31)	– Ali oni ipak šalju telegrame? (B. 106) – Ne slušajte ga mesire, suviše je izmučen. – Ali, nešto ipak treba opisivati? – govorio je Volland. (B. 288) – Ima slobodnih mesta. U javnom tužilaštvu, na primer. Ali vi biste više voleli u fabrici? (R. 49)

Slično ovome i već citirani primjer Bulgakova *Клодина, да ведь это ты? / Klodina, pa to si ti?* treba tumačiti kao primjer sa prevodnim ekvivalentom *pa* za *ведь*, a ne za *да*, pošto ova posljednja kao sredstvo izražavanja emocija ima za ekvivalente partikule *ma*, *ama*.

5.3.3.3.1. Negacija kao signal značenja distantnosti

U grupi sredstava koja izražavaju distantnost u srpskom upitnom iskazu sa propozicijom, ne može se ustanoviti sredstvo strukturno podudarno sa ruskom partikulom *не... ли*. Ova okolnost, kao i u slučaju složenih partikula *zar ne* i *je li* koje nemaju strukturnih ekvivalenata u ruskom, predstavlja tačku kontrasta između dva sistema. Sa druge strane, jezički materijal pokazuje da se i u ekvivalentnim srpskim upitnim iskazima redovno javlja negacija, po pravilu uz glagol.

– Не слишком ли много случайностей, Панкратов? Не честнее было бы прямо сказать: да, я искал обходные пути. (Р. 28) – Двенадцать тысяч лун за одну луну когда-то, не слишком ли это много? – спросила Маргарита. (Б. 797) – (...) Потустороннее или не потустороннее – не все ли равно? Я хочу есть. Она потащила за руку мастера к столу. (Б. 783) – Ну, не все ли равно, папаша? (Г. 12)	– Nije li odviše slučajnosti Pankratove? Ne bi li bilo poštenije otvoreno reći: da, ja sam tražio obilazne puteve. (R. 44) – Dvanaest hiljada mesečina za jednu nekadašnju mesečinu? – da to nije i previše? – upitala je Margarita. (B. 373) – (...) Onostrano ili ne onostrano, nije li svejedno? Hoću da jedem! – povukla je za ruku majstora ka stolu. (B. 359) – Pa zar nije svejedno, tata? (G. 18)

Ovakva funkcionalna ekvivalencija ruskih i srpskih jezičkih sredstava povod je da se iznese pretpostavka o distantivnoj funkciji negacije u srpskom upitnom iskazu sa propozicijom. Mada je već isticano da čitav kompleks problema vezanih za negativno formulisana pitanja u ruskom i srpskom nije predmet istraživanja, smatramo opravdanim razmotriti odnos negacije i značenja distantnosti.

Iako materijal zabilježen u ovom korpusu pokazuje da se značenje distantnosti u srpskom može pripisati u prvom redu iskazima sa negiranim glagolom i partikulom *li* (Nije li...? Ne čini li vam se...?), prethodni opis partikule *zar* uz negirani glagol i ovdje navedeni primjeri prevodnih ekvivalenata, gdje se paralelno javljaju negativno formulisana *zar* i *da-* pitanja, pokazuju da je inventar sredstava nešto širi. To omogućuje da se pretpostavi da prisustvo negacije u leksičko-sintaksičkoj strukturi iskaza signalizira značenje distantnosti, ali da se krug iskaza ograničava na *li*, *zar* i *da-* pitanja, čiji propozitivni sadržaj predstavlja relativno čvrstu pretpostavku/stav govornika. Kada se radi o *li* pitanjima sa negiranim glagolom u leksičko-sintaksičkoj strukturi, tumačenje slično našem shvatanju distantnosti nalazimo kod Rakića (1987, 96), s tim što ga on konstatuje i kod pitanja u funkciji molbe: „Da bi se naglasio ispitivački, nenametljiv karakter pitanja, govornik može da upotrebi negativni oblik (19) Ne možete li doći do nas? (vs. Možete li doći do nas? – str. 96. – izvukla D. M.). Pitanje (19) je nalik na tzv. dubitativna pitanja u kojima se neki stav sumnjičavo razmatra. (20) Nije li Marko ukrao novac? Govornik ne očekuje obavezno izričit odgovor na takva pitanja; on bi, možda, bio zadovoljan i samo nekim nagoveštajem.”

Svi primjeri sa negiranim glagolom i partikulom *li* zabilježeni u ovom korpusu mogu biti interpretirani sredstvima prirodnog jezika na sličan način:

→ podrazumijevam da adresat ima slično mišljenje, ali ne želim da svoj stav iznesem u direktnoj formi.

– Na stvar, pišće, na stvar! Nisi li obećao svom čitaocu da ćeš mu pripovedati o tvrdoj emigraciji? (Crn. 239)

– Ne čini li vam se da je svim ovim merama na sektoru cena Zakon o cenama, na neki način, suspendovan? (NIN, 13)

Početak meča iznenadio je mnoge i doveo ih u nedoumicu: nije li Štajnic već prešao svoj zenit? (Pol. 17)

U tom su dve misli proletele kroz mozak pesnikov. Prva – „On uopšte nije lud! Sve su to gluposti!” i druga – „Nije li to sve njegovo maslo?”. (B. 47)

Negativna formulacija iskaza omogućuje govorniku da izrazi distancu prema iznesenom stavu sugerišući podudarnost adresatovog stava. Mišljenje M. Ličen (1987, 75) o ulozi negacije u srpskohrvatskom upitnom iskazu u funkciji imperativa takođe se podudara sa našim tumačenjem negacije kao forme distanciranja.⁸⁷

Iako u srpskom dijelu našeg korpusa nisu zabilježeni primjeri negativno formulisanih upitnih iskaza u funkciji molbe, prijedloga, poziva ili naredbe, smatramo da se negaciji i u ovim slučajevima može pripisati distantivna funkcija (pored *li*, *zar-* i, djelimično, *da-* pitanja), kao što pokazuje Rakićev primjer (Ne možete li doći do nas? op. cit.). Takvo tumačenje dopuštaju i primjeri M. Ličen, po pravilu u formi tonskih pitanja (str. 72–75, op. cit.), od kojih navodimo dva:⁸⁸

„Nećeš da mi pokažeš svog mecu?! = Učini to!

Nećeš me otpratiti?! = Učini to!”

vs.

→ želim da učiniš to, ali ne izražavam svoj stav direktno.

Ovdje treba napomenuti da u ovakvom tipu direktiva može biti prisutna i emocionalna komponenta, što svakako traži dodatno istraživanje.

Kod P. Restana (1972, 622–637), koji negativno formulisana srpskohrvatska pitanja dijeli na čisto-informativna i dubitativna, nalazimo primjer okvalifikovan kao „apelativno-dubitativni” (str. 624): *Ne možeš li doći do nas?* U ovom slučaju bi se teško moglo složiti sa dubitativnim značenjem, budući da se radi o iskazu nesumnjivo deliberativne funkcije, čija semantička struktura sadrži i distantivnu komponentu.

Autori kao Musić (1908, 173–174) i Stevanović (1974, II, 14–15) ukazuju na očekivanje pozitivnog odgovora kao na glavnu karakteristiku pitanja sa negacijom u srpskom. Prema našem mišljenju, ovakvo tumačenje podudara se sa našim stavom o ostvarivanju distantnosti putem podsjećanja na bliskost stavova, mada se ne može isključiti ni prisustvo komponente apelativnosti. Ovdje još treba reći da M. Stevanović izjednačava funkciju

⁸⁷ Ličen (1987, 75), posmatrajući funkciju negacije kao partikule i kao prave negacije u iskazima tipa direktiva, kaže: „Formant negacije tu dobija svoje funkcionalno značenje (a ne samo značenje partikule) – za koje je inače karakteristično da joj se leksičko značenje svodi na signal sagovorniku da govorno lice računa s tim kako su poznate izvesne presupozicije”.

⁸⁸ Interpretaciju pomoću imperativa primijenila M. Ličen.

negativno formulisanih *li* i *zar-* pitanja: „Neće li ga ubiti tuga? Zar nismo sigurni da će ga ubiti tuga?” (op. cit.).

Negativno formulisani srpski upitni iskazi sa propozicijom mogu u dijalogu zauzimati poziciju stimula i reakcije ili biti inkorporirani u monološke segmente dijaloga.

(1) Partikule *šta*, *šta li*

Analogno situaciji u ruskom jeziku, srpska upitna zamjenica *šta* dobija u okviru tonskog i *li* upitnog iskaza sa propozicijom funkciju partikule, odnosno leksičkog modifikatora značenja. Zamjenica *šta* može funkcionisati samostalno u ovakvim iskazima ili kao dio složene partikule *šta li*, samo sa različitim značenjem. U oba slučaja u konstrukciju može ući neakcentovani oblik pomoćnog glagola (*je*).

Kada se javlja bez partikule *li*, *šta* zauzima inicijalnu poziciju u leksičko-sintaksičkoj strukturi, a najčešće funkcije su fatička i izražavanje emocionalnih komponenata (iznenađenja, nezadovoljstva).

- Sprema se napad na nas, budi u pripravnosti.
- Šta, je li se to javio Zuko Zukić?
- Jeste, on glavom. (Ć. 71)
- Šta, zar ona ista Treperika Lakonogić iz mojih djetinjskih dana? – uzbudi se „spiker” Lijan. (Ć. 52)
- Ko je još tamo od onih koje poznajemo?
- Artonović!
- Šta, Mataruga zna Viktora? – Marković umalo nije pao s drveta. (Bl. 73)

Nezadovoljstvo kao komponenta semantičke strukture izražava se obično ne uz pomoć samostalne forme *šta*, nego uz dodatak neakcentovanog oblika pomoćnog glagola *je*:

- Šta je, raduješ se kad god ja budem nasamaren? (Ć. 56)
- Šta je, ne sviđa ti se? – već se rogušim ja. – Napiši bolju ako ti treba. (Ć. 225)

Da zamjenica *šta*, samostalna ili formirajući konstrukciju sa pomoćnim glagolom, zaista dobija neupitnu funkciju pokazuje i mogućnost njenog inkorporiranja u zamjeničko pitanje, uz istu funkciju kakvu ima u pitanju sa propozicijom:

- Šta je, šta se dereš kao da te rastržu konj’ma na repove? (Ć. 75)

Kao ruski ekvivalent partikule *šta* zabilježene su partikule i složene partikule *что, что же, ну что*, koje isti odnos uspostavljaju i sa nekim drugim načinima izražavanja kontakta u srpskom (npr. *hajde, reci/te*):

– Вы копите, Зюзюшка? Ну что, уж миллиончик есть, а?	– A vi, Zuzice, gomilate paru na paru? Hajde, recite, imate li već miliončić?
– Да со стороны поглядеть, так богаче нас и людей нет (...) (Ч. 299)	– Kad sa strane pogledaš, čovek bi rekao da nema većih bogataša od nas (...) (Č. 37)
– Что же, – особого человека нанять прикажете?	– Što, – nećeš valjda, da najmimo naročitog čovjeka?
– Как хотите! Пускай певчий носит-что ему? (Г. 11)	– Kako hoćete! Nek pojac nosi – što će mu biti? (G. 13)

Za razliku od ovih oblika, složena partikula *šta li* ima u upitnom iskazu sa propozicijom u osnovi distantivnu funkciju i uspostavlja odnos ekvivalencije sa ruskom partikulom *что ли*, ali ne isključivo s njom među distantivima. Kontrast u odnosu na ruski jezik predstavlja fiksna postpozicija *šta li* u leksičko-sintaksičkoj strukturi.

- Ovo je neki račun, šta li? (N. 222)
- Čitaj ti samo! (N. 222)
- Šta mi je sad? – začudi se Lijan konju. – Vidio ljeskar, pa poželio da bude zec, šta li? (Č. 60)
- Aha, vidi se, veliš. Možda po mom nosu, šta li?
- I po brkovima, rođo, i po dolamicima, i po govoru. (Č. 154)

Ove konstrukcije jasno pokazuju vezu između složene partikule *šta li* i zamjениčkog pitanja (pitanja sa propozitivnom funkcijom) sa partikulom *li*, čija je funkcija u prvom redu izražavaje sumnje i nedoumice. Srpski spada u rijetke jezike koji dozvoljavaju kombinaciju upitnih zamjenica/priloga i partikula koje su inače osnovno sredstvo za izražavanje značenja upitnih iskaza sa propozicijom. Tome će više pažnje biti posvećeno u glavi VII. Ovdje se kao ilustracija navodi nekoliko pitanja sa propozitivnom funkcijom koja u leksičko-sintaksičkoj strukturi sadrže partikulu *li*:

- Striče, koje li je doba? (Bl. 74)

Ko li će se vratiti sa Drine i Cera.

(Kov. I, 80)

Šta li to može biti?

(Ć. 21)

Složena partikula *šta li* u srpskom je daleko manje frekventna nego *что ли* u ruskom, ali zato srpski dopušta kombinacije svih upitnih zamjenica i priloga sa partikulom *li* (kako li, ko li, gdje li, kud li i sl.), izražavajući distantnost uz kategorijalnu adaptaciju zamjениčke riječi: *Petnaestog maja je produžen mandat do... do... šest meseci, koliko li* (tv. razg.). Zbog toga je često neprihvatljiv prevod ruskog *что ли* srpskim *šta li* ili drugačijim konstrukcijama, npr. *je li*:

– Эй, домработница, – прокричал Никанор Иванович в полутемной передней. – Как тебя? Груня, что ли? Тебя нету?
(Б. 511)

– Ehej, bedinerko! – povikao je Nikanor Ivanović u polumračnom predsoblju. – Kako ti beše ime? Je li Grunja? Jesi li tu?
(B. 93)

Груня, что ли? → Grunja, kako li?

vs.

* Je li Grunja?

Koliko se može prosuditi po našem materijalu, pored ovakvih konstrukcija, u srpskom se koriste i druga sredstva za izražavanje modifikovano-upitnog značenja, najčešće sredstva za izražavanje pretpostavke, kao funkcionalni ekvivalenti za rusko distantivno *что ли*. Zabilježena su negativno formulisana *da*- pitanja, strukture sa partikulom *možda* i bez nje, sve do potpunog preneбреgavanja ovom semantičkom komponentom pri prevodu.

– Как можно говорить такие вещи? Вот уж не понимаю – что это у вас? Аристократизм, что ли?

– Как вам известно, я мещанин.

(Г. 25)

– Kako možete govoriti tako nešto? Već ne znam, šta je to s vama? Aristokratizam, šta li?

– Kao što vam je poznato, ja sam malo-грађанин.

(G. 34)

– А теперь, скажи мне, что это ты все время употребляешь слова „добрые люди”? Ты всех, что ли, так называешь?

(Б. 444)

– A sada mi reci zašto stalno upotrebljavaš reči „dobri ljudi”? Da li sve tako nazivaš, šta li?

(B. 26)

Prevodni ekvivalent drugog primjera nije sasvim prihvatljiv zbog postojanja složene partikule *da li* (*Da li sve tako nazivaš, šta li?*), partikula

šta li i ostale ovog tipa po pravilu se inkorporiraju u tonsko pitanje.

– (...) А? Откуда он приехал? Зачем? Скучали мы, что ли, без него? Приглашали мы его, что ли? (Б. 766)	– (...) А? Odakle je stigao? Zašto? Da nismo možda čeznuli za njim? Da ga nismo možda pozvali ovamo? (B. 343)
– Ну, что мне прикажешь, старику, с тобою делать? На дуэль тебя вызвать, что ли?	– Hajde, reci mi, šta ja, ovako star, da radim s tobom? Neću te valjda, pozvati na dvoboj?
– Никакой дуэли не нужно. (Ч. 337)	– Dvoboj nije potreban. (Č. 84)
– Он добрый человек.	– On je dobar čovek.
– Ты его любишь, что ль?	– Ti ga voliš?
– Алеша, я мать твоих детей. (Пл. 272)	– Aljoša, ja sam majka tvoje dece. (Pl. 332)
– Ужасно скучно. Сыграть нам дуэт еще, что ли?	– Strašno je dosadno. Da otsviramo opet duet, hoćemo li?
– Хорошо, приготовьте ноты. (Ч. 285)	– Dobro, spremite note. (Č. 19)

Kontrast između ruskog i srpskog jezika predstavlja odsustvo strukturnog ekvivalenta u srpskom za rusku konstrukciju *что... что ли*. Funkcionalna ekvivalencija u srpskim upitnim iskazima postiže se sredstvima za izražavanje komponenata pretpostavke, iznenađenja i dr.

– Что же, мне целоваться с мошениками и подлецами, что ли? (Ч. 300)	– Pa šta da radim – da se grlim i ljubim sa lupežima i podlacima? (Č. 38)
– Давай подковку и салфеточку.	– Daj ovamo potkovicu i salvetu!
– Какую такую салфеточку-подковку? – спросила Аннушка, притворяясь весьма искусно, – никакой я салфеточки не знаю. Что вы, гражданин, пьяный, что ли? (Б. 712)	– Kakvu to salvetu-potkovicu? – upitala je Anuška, praveći se nedužna – nikakvu salvetu nisam ni videla. Šta vam je, građanine, da niste pijani? (B. 292)

5.3.3.4. *Leksički modifikatori sa značenjem persuazivnosti*

Srpski jezik, kao i ruski, raspolaže sredstvima sposobnim da izraze govornikov odnos prema propozitivnom sadržaju koji smo na ruskom materijalu označili kao persuazivnost, sa daljom podjelom na sigurnost, nesigurnost i procjenu vjerovatnosti. Sfera upotrebe ove grupe sredstava, označenih kao introduktivne partikule, nije samo upitni iskaz, niti među upitnim samo

tonski upitni iskaz – istovremene funkcije modifikacije značenja i koneksije u odnosu na lijevi kontekst one vrše i u izjavnom iskazu, a dio njih i u upitnim iskazima drugog strukturnog (*da li* pitanja) i funkcionalno-semantičkog tipa (pitanje sa propozitivnom funkcijom). Slično kao u ruskom jeziku, u introduktivne partikule sa značenjem persuazivnosti ubrajamo slijedeće oblike: *znači, dakle, očigledno (očevidno, očito), naravno, sigurno, zacelo/zacijelo, verovatno/vjerovatno, izgleda, možda, mora biti, kanda, rekao bih, razume se, kao da, valjda*. Posmatrajući neke od navedenih konstrukcija u konektorskoj funkciji, M. Velčić (1987, 48 et passim) uočava njihovu vezu sa predikacijom i označava ih kao „propozicionalne konektore”. S obzirom na modifikatorsku funkciju u rečenici i na paradigmatisku nepromjenljivost (radi se najčešće o prezentskim formama u konstrukcijama, sa rijetkim izuzecima poput *rekao bih, reklo bi se*), M. Ivić (1978, 1) definiše ih kao „rečenične priloge”.

Slično kao u ruskom jeziku, granica između značenja sigurnosti, nesigurnosti i procjene vjerovatnosti u srpskom jeziku nije izrazita, tako da ni predložena podjela ne pretenduje na definitivnost. I jedna od postojećih podjela srpskih partikula i njihovih ekvivalenata ne pravi razliku među ovim komponentama, već ih posmatra kao uverenost (S. Ristić, 1993, 97–98).

U pokušaju da izvršimo podjelu sredstava izražavanja navedenih komponentata oslonili smo se, kao i pri radu sa ruskim materijalom, na jezičku kompetenciju informanata, govornih predstavnika srpskog jezika, dvaju filologa. I ovom prilikom su informantima ponuđena dva testa: test supstitucije sredstava za izražavanje u minimalnom kontekstu i test interpretacije uz pomoć spiska semantičkih konstrukata.⁸⁹ Prvi test nije dao očekivane rezultate, pošto se pokazalo da je većina sredstava uzajamno zamjenljiva u minimalnom dijalogu, što se pokazalo i na ruskom materijalu. Drugi test je, kao i na ruskom materijalu, pokazao djelimičan rezultat: izvjestan oslonac za klasifikaciju daje elemenat konstrukta „poznato mi je”/„nepoznato mi je”, dok specifikacije nisu dale pouzdane podatke. Analogno situaciji kod ruskih introduktivnih partikula, sredstva izražavanja sigurnosti su tumačena

⁸⁹ *Kanda, mora da (mora biti), možda, verovatno, sigurno, valjda*. Spisak konstrukata predstavlja prevod spiska konstrukata predloženih na ruskom jeziku: ja i vi znamo; poznato mi je; poznata mi je činjenica, ali ne namećem mišljenje; poznata mi je činjenica, koju nisam očekivao; dosjećam se činjenice - mogućnosti, ali je ne ekspliciram; nije mi poznato, ali mogu pretpostaviti; nepoznato mi je, ali se dosjećam; nije mi poznato, ali je realno; nije mi poznato, ali nije ni naročito realno; nije mi poznato, ali je sasvim realno.

pomoću konstrukata sa „poznato mi je”, a nesigurnosti i procjene vjerovatnosti sa „nepoznato mi je”. Drugi oslonac pri klasifikaciji činila je analiza komunikativne situacije.

U leksičko-sintaksičkoj strukturi modifikatori sa značenjem persua-
zivnosti teže inicijalnoj ili medijalnoj poziciji, što se može tumačiti i konek-
torskom funkcijom za neke od njih.

5.3.3.4.1. Partikule sa značenjem sigurnosti

U slučajevima kada se pretpostavka formuliše na provjerljivim či-
njenicama ili poznatim informacijama, govornik u iskaz može unijeti kom-
ponentu vlastite sigurnosti u zasnovanost pretpostavke. U srpski upitni
iskaz u takvim situacijama se inkorporiraju introduktivne partikule poput
znači, dakle, naravno i konstrukcije *razumije se/razume se*. Za semantičku
strukturu srpskih upitnih iskaza ovog tipa vrijedi istovjetna parafraza kao
za ruske analoge:

‘zaključujući da je ostvarenje (p) realno, želim da znam (p)’.

Na čitavu podgrupu može se takođe primijeniti generalna interpre-
tacija sredstvima prirodnog jezika, kao i u ruskom jeziku:

→ postavljam pitanje da bih provjerio svoj zaključak.

Upitni iskazi sa ovim modifikatorima zauzimaju u dijalogu poziciju
inicijalne replike – stimula i postponovanog stimula.

(1) Partikula *znači*

Modifikator sa značenjem sigurnosti *znači* zajedno sa *dakle* i *sledstve-
no*, P. Piper (1983, 105–106) ubraja u konkluzivne priloge, što ukazuje da
značenjska komponenta koju oni unose u semantičku strukturu upitnog iska-
za predstavlja stav govornika zasnovan na znanju. Step en sigurnosti govor-
nika u formulisani propozitivni sadržaj je relativno veliki, tako da se upitni
iskazi sa modifikatorom *znači* mogu tumačiti i kao ekspresivne konstatacije.

Pride i stric, poljubi ga, a zatim se okrenu Nikoletini:

- Znači, više ga ne smijem tući?
- Ni u snu, strikane.
- Nisam nikakav Maraš!
- Znači: ne poznajemo se?

(Ć. 106)

(Bl. 32)

- Od Pita više nema danka!
- Znači: rat?
- Do istrebljenja! (Bl. 95)
- Znači, time se završilo?
- Time se završilo, moj učenice – odgovara broj sto osamnaest. (B. 386)

(2) Partikula *dakle*

Sigurnost govornika u pretpostavku, izražena partikulom *dakle*, takođe se zasniva na provjerljivim činjenicama, kao i u slučaju upotrebe partikule *znači*. Pored Pipera (1983, 106) i Kovačević svrstava dakle u konkluzivne priloge (1986, 268). Za razliku od partikule *znači*, partikula *dakle* ima i funkciju podsticanja na produžetak dijaloga, što se manifestuje i njenom sposobnošću da oformi samostalni upitni iskaz. U ovom pogledu srpsko *dakle* podudara se sa ruskim *umak*. Od ostalih srpskih introduktivnih partikula ove grupe dakle se razlikuje i širom sferom upotrebe, pošto se javlja ne samo u tonskom, nego i u *da li* pitanju i u zamjениčkom pitanju. I u tom pogledu se podudara sa svojim ruskim ekvivalentom, partikulom *umak*: *Dakle, da li je Pankratov želeo da nanese štetu partiji?* (R. 45); *Dakle, šta sada da se radi?* (B. 317).

- Tebi, dakle, principi, a meni lova?
- Nek zasad bude tako. (B. 28)
- Maraš, znaš li šta podrobnije o tome?
- Ne.
- Plašiš me, dakle, tek onako?
- Budak, kad već nećeš da mi pomogneš, pusti me da umrem sam, kako treba. (Bl. 142)
- Dakle, je l' mu znaš lični opis?
- Ne znam! (N. 197)
- Tako je! – zagudiše ratnici.
- Jednoglasno, dakle, naš? – opet priupita Bursać.
- Jednoglasno! (Ć. 106)

U leksičko-sintaksičku strukturu iskaza partikula *dakle* inkorporira se najčešće kao inicijalni ili medijalni element, ali nije isključena ni finalna pozicija: *Идеи, дакле?* (razg.) Finalnu poziciju Lj. Popović (d. dis. 336) u književnom tekstu nalazi „u jeziku ličnosti”, tj. onom dijelu koji reprodukuje diskurs.

Srpski modifikatori *znači* i *dakle* odgovaraju ruskim *значит*, *умак* i *стало быть*, ali se preciznija granica ekvivalencije ne može odrediti, osim u slučaju funkcionisanja *dakle* i *умак* kao samostalnih iskaza. U svim ostalim slučajevima moguća je upotreba i *znači* i *dakle*.

– Так, значит, в общем, ничего, говоришь, настроение здесь было у вас?	– Tako, dakle, kažeš – išlo je nekako?
– Ничего, Алеша, все уже прошло, мы потеряли. (Пл. 267)	– Išlo je nekako, Aljoša, a sada je sve prošlo, što smo imali da pretrpimo – pretrpeli smo. (Pl. 327)
– Так, значит, туда? – спросил мастер, (...)	– Onda, znači, ovamo? – upitao je majstor. (...)
– Тоже нет, – ответил Воланд. (Б. 798)	– Ni tamo – odgovorio je Volland. (B. 373)
– Так, стало быть, в арбатский подвал? А кто же будет писать? А мечтания, вдохновения? (Б. 708)	– Znači tako, u arbatski suteran? A ko će onda da piše? A maštanja, a nadahnuća? (B. 288)
– Так, стало быть, так-таки и нету?	– Tako, dakle, baš ne postoji?
– Успокойтесь, успокойтесь, успокойтесь, профессор-бормотал Берлиоз, (...) (Б. 461)	– Smirite se, smirite, smirite, profesore – mrmljao je Berlioz, (...) (B. 43)

Kako pokazuju navedeni primjeri, ruski modifikatori *значит*, *стало быть* često se kombinuju sa partikulom *так* koja i kao samostalna može u iskaz unijeti komponentu konkluzivnosti (v. odj. 5.2.3.2.3. i 5.2.3.4.1.3). U takvim slučajevima odnos funkcionalne ekvivalencije i semantičke sinonimije može se uspostaviti i sa srpskim partikulama *dakle* i *znači*, pored *tako* i *onda* navedenim u gornjim primjerima. Funkcija *onda* u upitnom iskazu srpskog jezika zasnovana je takođe na konkluzivnosti (Kovačević, 1986, 268), ali, kako naš materijal pokazuje, dominantna sfera upotrebe mu je upitni iskaz sa propozitivnom funkcijom, a ne upitni iskaz sa propozicijom, pa će i biti razmatran kao leksički modifikator tog tipa pitanja.

– Так ты не замолчишь? (...) Ради бога.	(Ч. 327)
– Благодарю вас. Так вы не женитесь?	(Ч. 311)
– (...) Ведь я вас полчаса уже уламываю. Так едете?	
– Еду, – просто ответила Маргарита Николаевна.	(Б. 643)
– Ti, dakle, nećeš da čutiš? (...) Tako ti boga.	(Č. 72)

- Hvala lepo. Dakle, nećete da se ženite? (Č. 52)
- (...) Salećem vas već pola sata. Znači, idete?
- Idem – jednostavno je odgovorila Margarita Nikolajevna. (B. 225–226)

(3) Partikula *naravno*, konstrukcija *razume se*

Partikula *naravno* i konstrukcija *razume se/razumije se* u semantičku strukturu srpskog tonskog pitanja unose komponentu sigurnosti govornika u formulisani propozitivni sadržaj uz sugerisanje istovjetnog stava adresatu. Ovakvo „uključivanje” adresata u subjektivnu sferu donekle ih razlikuje od ostalih persuazivnih modifikatora u srpskom, ali ih povezuje sa ruskim modifikatorima *конечно* i *разумеется*.

- Izvinite, kako se vi zovete?
- Ja sam Luka Laban. Luka Laban. Moje ime vam, naravno, ništa ne govori? (Kov. II, 10)
- Naravno, vi ste bili u Nemačkoj?
- Na žalost nisam, gospodine Klaus. (Stefanovski, Divlje meso, 348)
- Tako da on, *razume se*, neće više ustati?
- Ne, prokuratoru, ustaće, – odgovorio je, smeškajući se filozofski Afranije. (B. 319)

Pozicija ovih modifikatora u leksičko-sintaksičkoj strukturi nije fiksirana, ali teži inicijalnoj i medijalnoj. Finalna nije isključena, mada za nju u ovom korpusu nije nađena potvrda. U dijalogu upitni iskazi sa *naravno* i *razume se* zauzimaju pozicije stimula i reakcije.

U odnosu na ruske tonske iskaze sa modifikatorima *конечно* i *разумеется* može se ustanoviti potpuna podudarnost, tako da i za srpski važi interpretacija:

- siguran sam da dijeliš moje mišljenje, da ćeš potvrditi ono što pretpostavljam.
– Ты, конечно, хочешь зарезать меня?	– Ti, naravno, hoćeš da prekolješ mene?
– Тебя мне зарезать не удастся,	– Неће ми poći za rukom tebe da prekoljem – odgovorio je
– ответил Левий, (...) (Б. 745)	Levi, (...) (B. 323)

– Так что он, конечно, не встанет?	– Tako da on, razume se, neće više ustati?
– Нет, прокуратор, он встанет, – ответил, улыбаясь философски Афраний, (...)	– Ne, prokuratore, ustaće, – odgovorio je, smeškajući se filozofski, Afranije(...) (B. 319)
– Да уж, конечно, чего тут интересного, Маргарита Николаевна! Маргарита удивилась:	– Ma, razume se, Margarita Nikolajevna, šta u tome može biti interesantnog? Margarita se začudila:
– Вы меня знаете? (Б. 640)	– Poznajete me? (B. 223)

5.3.3.4.2. Partikule sa značenjem nesigurnosti

Subjektivno-modalna komponenta nesigurnosti govornika u propozitivni sadržaj u semantičkoj strukturi srpskog upitnog iskaza sa propozicijom izražava se pomoću partikula *možda*, *izgleda*, *očigledno*, *kanda* i *konstrukcija čini (mi/nam) se*, *mora biti/mora da*, *rekao bih/reklo bi se* i sl. Značenje iskaza koji sadrže navedene modifikatore može se parafrazirati na isti način kao značenje ruskih iskaza sa istovjetnom semantičkom komponentom:

‘pretpostavljajući realnost (p), ali ne insistirajući na sopstvenoj procjeni, želim da znam (p)’.

Sredstvima prirodnog jezika smisao iskaza sa sredstvima izražavanja nesigurnosti takođe se može interpretirati kao analogni ruski iskazi:

→ nisam siguran da tačno zaključujem.

U okviru dijaloške cjeline iskazi sa leksičkim signalima nesigurnosti zauzimaju obično poziciju replike – stimula.

U izvornom dijelu srpskog korpusa nisu zabilježeni primjeri za konstrukcije *čini (mi) se* i *rekao bih*, a u ruskom prevodnom korpusu direktni ekvivalenti za partikulu *izgleda*.

(1) Partikula *možda*

Partikula *možda* javlja se kao signal nesigurne pretpostavke kada govornik nema dovoljno pouzdane podatke o činjenicama na kojima gradi pretpostavku, što ne isključuje njihovu provjerljivost, ili kada ne želi da stepen njegove sigurnosti bude u potpunosti ekspliciran (što ukazuje na

moгуćnost distantivne upotrebe partikule *moždа*). Na sličan način tumači funkciju partikule *moždа* u srpskohrvatskom upitnom iskazu Ž. Bošnjaković (1980, 24), koji za *moždа*, zajedno sa *valjda*, kaže: „da se radi više o nekoj vrsti pitanja „da nije to?“, negoli o unošenju ličnog uverenja u veliki stepen verodostojnosti rečeničnog saopštenja”.

Upotreba ovog modifikatora nije ograničena samo na tonsko pitanje – sa istom funkcijom javlja se i u pitanjima sa strukturnim pokazateljima upitnosti.

- Da li je možda zaključio da je on, samim tim što beži, zbog nečeg kriv? (Šć. 38)
- Idete li, možda, do kraja?
- Najverovatnije. (Bl. 178)
- Ne mari! – kazao je profesor (...) – Hoćete li, možda, malo hleba?
- Ne, hvala! (Kap. 8)

U okviru leksičko-sintaksičke strukture partikula *moždа*, kao i većina ostalih introduktivnih partikula, teži inicijalnoj poziciji: u datom materijalu zabilježene su inicijalna i medijalna.

- A da li se mene iko tamo sjeća? Možda neki stari profesor fizike? (Ć. 16)
- Tica, možda bi hteo malo da se osamostališ, pa ne znaš kako to da mi izneseš?
- Šefe, kunem ti se da mi to nije ni na kraj pameti? (Bl. 40)
- Šta je onda sad? Možda im smetaju same činjenice? (NIN, 13)

Specifičnost partikule *moždа* u odnosu na ostale iz ove i prethodne grupe sastoji se u tome što se ona može uključiti i u leksičko-sintaksičku strukturu negativno formulisanih dapitanja. Pošto da- pitanja predstavljaju na planu strukture kontrast u odnosu na ruski jezik (na strukturnom planu ekvivalentna su im *чтобы*- pitanja, ali samo u kontekstualnim kombinacijama, v. 5.3.2), ova okolnost predstavlja takođe jednu od tačaka kontrasta (v. *Da možda ne znate i kakvom?*).

- Ehej, stari, otkuda ti opet preko moga pašnjaka? – veselo mu dobaci čobanica. – Da nisi možda zabasao? (Ć. 61)
- Da možda komete i asteroidi ne smatraju da nije preporučljivo bombardovati jednu nastanjenu planetu? (NIN, 59)

Je li se pretvorio u pticu ili krticu? Da nije možda uzjahao oblak ili propao u zemlju? (Šć. 92)

Prisustvo komponente nesigurnosti u semantičkoj strukturi deliberativnih pitanja može biti tumačeno i kao način distanciranja govornika, odnosno ublažavanje kategoričnosti stava (v. citirani primjer Kap. 8):

Hoćete li, možda, malo hleba?

Da nemaš vina? (Kap. 44) → Da nemaš, možda, vina?

Za razliku od ruskog sintetičkog oblika *может*, markiranog kao razgovorna forma, srpska partikula *možda* opslužuje sve funkcionalne stilove. Analitički oblik *može biti*, koji bi bio formalno-strukturni ekvivalent ruskom *может быть/быть может*, u našem korpusu nije zabilježen kao modifikator pitanja sa porpozicijom.

– Может быть, вы знаете, к кому можно устроиться на одну ночь?

– спросил Борис.

– Здесь никто не берет проходящих. Тем более больных. (P. 181)

– Možda znate kod koga bi se mogao smestiti na jednu noć? – upita Boris.

– Ovde niko neće da primi prolaznike. Nikako. Bolesne. (R. 269)

– Вы умрете другой смертью.

– Может быть, вы знаете какой именно? – с совершенно естественной иронией осведомился Берлиоз (...). (Б. 432)

– Umrećete drugačijom smrću.

– Da možda ne znate i kakvom? – sa sasvim prirodnom ironijom upitao je Berlioz (...). (B. 15)

(2) Partikula *mora biti*

U okviru grupe modifikatora sa značenjem nesigurnosti u srpskom složena partikuli *mora biti* može se pripisati najmanji stepen nesigurnosti u iznesenu pretpostvaku. Pored ovog oblika, za eliptični oblik se može smatrati *mora da*, odnosno realno je pretpostaviti da oba oblika vode porijeklo od rečenične konstrukcije *mora biti da*.

– Maro, dete, ti si mora biti razgovarala s ocem o tvojoj udaji?

– Ko to kaže?

(N. 190)

– (...) Ko beše učitelj i vospitanik na Karađorđev sin Aleksija? Beše pa Rodofinikin. A na Miloševi sinovi? Beše Ranos. (...)

- Mora da je Miloš čitao grčke tragičke pesnike kad ubi kuma? (Kov. I, 52)

Srpskom modifikatoru odgovara u ruskom modifikator *должно быть*, što dvojezički rječnici ne bilježe na odgovarajući način, osim Košutićevog i Tolstojevog. Košutić rusku partikulu *должно быть* tumači sa *mora biti, mora da*, a Tolstoj srpsku konstrukciju *mora da* sa *должно быть*. Naši primjeri potvrđuju ovakvu ekvivalenciju, kao i ekvivalenciju sa ruskom partikulom *небось*.

- Ты, должно быть, в работе горазд, раз есть так можешь? – спросил Сват.

- Ну еще бы! – подтвердил гость. (Пл. 2, 28)

- И отчего? Что случилось? Бедная Таня, как, должно быть, больно ей. Ведь это больно? Очень? Страшно? (Г. 60)

- Уморился небось? – спросил Захар Павлович.

- Ну да, уморился, – согласился мальчик. (Пл. 3, 245)

- Mora da mnogo voliš da radiš, kada možeš toliko da pojedeš? – upita Svat.

- Nego kako! – potvrdi gost. (Plat. 2, 81)

- I zašto? Što se desilo? Jdna Tanja. kako mora biti nju boli. To boli? Mnogo boli? Strašno? (G. 88)

- Mora da si se premorio? – upita Zahar Pavlovič.

- Da, umoran sam – složi se mališan. (Pl. 3, 218)

(3) Partikula *očigledno*

Leksički modifikator *očigledno*, sa varijantama *očevidno*, *očito*, u semantičku strukturu srpskog tonskog upitnog iskaza unosi komponentu nesigurnosti, ali ne naročito izražene. Bez obzira šta bi mogla sugerisati njena etimologija, ne radi se obavezno o subjektivno-modalnoj komponenti zasnovanoj na neposrednom senzitivnom iskustvu. Na to nas upućuje definicija konektora *očito*, kao konkluzivnog. Naime, razmatrajući probleme koneksije teksta na materijalu izjavnih iskaza hrvatskog ili srpskog jezika, M. Velčić (1987, 89) konektor *očito* svrstava u konkluzive (naporedo sa konstrukcijom *očito je da*), što bi moglo značiti da i u upitnom iskazu izražava komponentu zasnovanu na posrednim podacima. Partikula *očigledno* se u srpskom, za razliku od ruskog, relativno rijetko javlja kao modifikator u upitnom iskazu, a konstrukciju *očito je da* nismo ni zabilježili u datom korpusu, tako da ovaj dio izlaganja ne može biti potkrepljen sa dovoljno primjera:

– Do takozvane energetske krize, započete 1973. godine, u praktičnom životu među ekonomistima vladalo je uverenje – što više trošiš energije, brže se razvijaš (...). Očigledno, poremećena je struktura svetske privrede?

– Upravo to! (Pol. 6)

– To, očigledno, ne ide lako?

– Pa, ne ide (...) (radio razg.)

Dvojezični rječnici kao ekvivalente za srpsku partikulu *očigledno*, *očevidno* navode ruske partikule vidimo (Košutić), *очевидно* (PCP MC), *видно*, *видимо* (Poljanec), *видимо*, *видно* (Ivanović-Petranović), ali ne navode primjere upotrebe u upitnom iskazu. Ekvivalencija partikula *očigledno*, *očevidno* sa ruskom *очевидно* u ovom korpusu zabilježena je u izjavnom iskazu:

– Я, очевидно, слабый человек. эта жизнь – не по силам мне! (Г. 69)

– Ja sam, očevidno, slab čovjek. ovaj život je – iznad moje snage. (G. 102)

– И вообще, – смеясь, сказал Петр Андреевич, – ты, очевидно, карьеристка?

– I uopšte, – smijući se reče Petar Andrejevič, – ti si, očigledno, karijeristkinja? – Pogrešan utisak. (prev. D. M.)

– Ложное впечатление. (Кв. 293)

– А почему именно тебя? Очевидно, у него есть для этого свои основания?

– A zašto upravo tebe? On, očigledno, ima za to svoje razloge?

– Да, но не те, о которых ты думаешь! (Кв. 385)

– Da, ali ne one na koje ti misliš. (prev. D. M.)

(4) Partikula *izgleda*, *konstrukcije čini (mi) se*, *rekao bih*

Ova grupa modifikatora u funkciji izražavanja nesigurnosti, u cjelini gledano, eksplicitno pokazuje svoj metapredikativni karakter, zadržavajući rečeničnu formu. Ne samo konstrukcije *čini mi/nam se (da)* i *rekao bih/ reklo bi se (da)*, već i oblik *izgleda* to potvrđuje, istupajući u konstrukciji *izgleda da*. Prema analizi komunikativnih situacija, pretpostavke koje oni modifikuju zasnivaju sa na informacijama koje mogu biti rezultat neposredne senzitivne percepcije, odnosno znanja.

U datom korpusu primjeri konstrukcija *čini (mi) se (da)* i *rekao bih* su zabilježeni samo u prevodnom dijelu korpusa.

– Ta moja će tvoju u cugu oboriti.

- A ti si, izgleda, sa perine padao na pod, a? (Pl. 2, 48)
- A zbog čega se Ljuba davila? – prošapta Nikita.
- Tebe, izgleda, boli grlo? – upita otac. – Ne mari, proći će. (Pl. 3, 315)
- Hm, izgleda da ti slabo slušaš moju teoriju? (Ć. 146)
- * Hm, izgleda da ti slabo slušaš. → Ti, izgleda, slabo slušaš.?

Svi navedeni oblici srpskih modifikatora kao ruski funkcionalni ekvivalent imaju partikulu *кажется*, sa čime se slažu i podaci dvojezičnih rječnika. Košutićev Rečnik kao ekvivalent daje i konstrukciju *rekao bi čovek*.

– А! Маляр. Ничего, выздоровел. Я, кажется, встречался с вами где-то? – Может быть. (Г. 65) – Когда ты уезжаешь? Он опять взорвался: – Ты, кажется, знаешь, что завтра я должен быть на работе? (Р. 91) – А почему вы не сняли газету? – Наверное вы ее увидели первым. – А почему вы не видели? Вам ближе, кажется? (Р. 31)	– А, soboslikar. ništa, ozdravio. Mi smo se, čini mi se, negdje sreli? (G. 95) – Možda. – Kad putuješ? On opet planu: – Čini mi se da znaš da sutra moram da budem na poslu? (R. 135) – A zašto niste skinuli novine? – Sigurno ste ih vi videli prvi. – A zašto niste vi videli? Vama je bliže, rekao bih? (R. 45)

U okviru ove grupe modifikatora u srpskom jeziku bilježimo i partikulu *kanda*, za koju nemamo zabilježene ruske ekvivalente u prevodnom dijelu korpusa. Ova partikula, koju konsultovani visokoobrazovani govorni predstavnici srpskog jezika osjećaju kao regionalizam, navedena je u jednojezičkim rječnicima bez stilskih oznaka (PMC, PCAHY, P1A3Y). Partikula *kanda* izražava nesigurnost govornika u pretpostavku, čiji se stepen može se smatrati za relativno veliki.

- Eto, recimo, da me odvedeš u birtiju kod starog Sučevića, a, šta veliš? To, kanda, nije kulturno? Dabome da nije, luda glavo poljarska. (Ć. 143)
- Šta je sad ovo? – prenusmo se je i Skender. – Kanda bitka prestaje, a? (Ć. 133)
- Ti se, kanda, praviš lud, šta li je? – ljutnu se Lijan.
- Ništa ja nijesam čuo – nisko je gudio Gavriilo. (Ć. 130)

Partikula *kanda* uspostvalja vezu sa konstrukcijom *kao da*, koja ukazuje na njenu metapredikativnost:

– (...) Onda ćemo, uz doručak, videti kako i gde sačekati jedan drugi auto. Puniji je od mog!

– To kao da je neki konvoj?

– Ja sam u njemu bio tek deseti.

(Bl. 52)

*To kao da je.? → To je, kanda, .?

*Kanda bitka prestaje, a? → Kao da bitka prestaje, a?

Ž. Bošnjaković (1980, 25) iznosi mišljenje da partikula *kanda* ima značenje sumnje, ali veza sa konstrukcijom *kao da* ukazuje da u semantičkoj strukturi nema odnosa *suprotnosti*, što je, po našem mišljenju, osnovni uslov za realizaciju značenja sumnje. Ukoliko se partikula *kanda* i konstrukcija *čini se* smatraju za sinonime, onda se kao ruski ekvivalent mora smatrati partikula *кажется*. Ako se, ipak, ova partikula posmatra kao razgovorna ili regionalna, onda joj je bliži ruski ekvivalent *как бы́дмо/бы́дмо*, što je, prema Ožegovljevom rječniku, stilski markirano kao razgovorno.⁹⁰

5.3.3.4.3. Leksički modifikatori sa značenjem procjene vjerovatnosti

Subjektivno-modalna komponenta procjene vjerovatnosti u srpskom upitnom iskazu sa propozicijom manifestuje se upotrebom partikula *sigurno* i *vjerovatno/verovatno*. Kao i u ruskom jeziku, radi se o pozitivnoj procjeni, sa manjim (vjerovatno) i većim stepenom pouzdanosti procjene (sigurno), tako da se i ovdje može govoriti o neutralnoj i pouzdanoj procjeni. I za srpski važi da se „negativna vjerovatnost” na ovaj način ne izražava.

Parafraza semantičke strukture upitnih iskaza sa ovakvom komponentom u srpskom podudara se sa parafrazom datom za ruski upitni iskaz:

‘pozitivno cijeneći vjerovatnost (p), želim da znam (p)’.

S obzirom na razliku u stepenu pouzdanosti procjene vjerovatnosti, za iskaze sa partikulom *vjerovatno* interpretacija sredstvima prirodnog jezika glasila bi:

→ cijenim da je vjerovatno ovo o čemu govorim, mada nemam dovoljno podataka da tvrdim da je tako;

a za iskaze sa partikulom *sigurno*:

⁹⁰ U razgovornom srpskom jeziku u novije vrijeme frekventan je oblik *kao*, koji bismo prije doveli u vezu sa *kao bajagi*, *tobože*, nego sa *kao da*, *kanda*.

→ cijenim da je sasvim vjerovatno ovo o čemu govorim, mada nemam dovoljno podataka da tvrdim da je tako.

Između sredstava izražavanja nesigurnosti i procjene vjerovatnosti ni u srpskom jeziku granica nije ni oštra, ni pouzdana, što se manifestuje u leksikografskoj praksi oba posmatrana jezička područja.⁹¹

U leksičko-sintaksičkoj strukturi srpskog upitnog iskaza ni ove partikule nemaju fiksirano mjesto, ali se može zapaziti težnja ka inicijalnoj i medijalnoj poziciji.

Iskazi sa ovim modifikatorima u dijalogu mogu zauzimati i poziciju stimula i poziciju replike, ali i biti situirani u monološke segmente.

(1) Partikula *vjerovatno*

Partikula *vjerovatno/verovatno* u srpskom upitnom iskazu služi kao modifikator sa značenjem pozitivne procjene vjerovatnosti. Kao i ruska partikula *вероятно*, ona signalizira da stepen pouzdanosti procjene nije naročito visok.

– Priznajem da sam zbunjen. Idete na reli, verovatno?

– Mi idemo na reli?

(tv serija)

– Dovedite već jednom te ljude! (...) Sve zajedno je verovatno izgledalo prilično veselo, rekao bih?

(P. Kozak, 158)

– Ti ćeš, verovatno, preko centra?

(razg.)

Pošto korpus ne sadrži primjere prevodnih ekvivalenata sa ovom partikulom u oba jezika, na osnovu dvojezičkih rječnika može se reći da je direktni funkcionalni ekvivalent i semantički sinonim za srpsku partikulu *vjerovatno/verovatno* ruska partikula *вероятно*.

⁹¹ Po pravilu, introduktivne partikule se tumače kao sinonimi i u jednojezičkim i u dvojezičkim rječnicima. Npr. MAS tumači očevidno kao *verojatno*, po-vidimomu, *dolžno byt'*; *dolžno byt'* kao *verojatno*, po-vidimomu; *možet byt'* kao *vozmožno*, *verojatno* itd. Dvojezični rječnici partikule *navernoe*, *naverno* tumače na slijedeći način: Poljanec – *naverno* kao *valjda*, po svoj prilici, *vjerojatno*, *jamačno*; *navernoe* kao po svoj prilici, *valjda*, *jamačno*; zast. *sigurno*, *svakako*, *zacijelo*. RSR MS – *naverno*, *navernoe* kao *verovatno*, po svoj prilici, *svakako*. Ivanović-Petranović – *naverno* kao *verovatno*, po svoj prilici, po svemu sudeći. Za partikulu *kažetsja* daju se slijedeća tumačenja: Poljanec – po svoj prilici, čini se, *vjerojatno*, *izgleda*, kao da, bar. RSR MS – *izgleda*, čini se, po svoj prilici. Ivanović-Petranović: *izgleda*, čini se.

– Вы, вероятно, ошиблись?	– Vi ste vjerovatno pogriješili?
– Думаю, что нет. (Кв. 302)	– Mislim da nisam. (prev. D. M.)
– Вероятно, задумал что-нибудь? По лицу вижу, что задумал недоброе. (Ч. Трагик поневоле)	– Vjerovatno si smislio nešto? Po licu ti vidim da si smislio nešto loše. (prev D. M.)

(2) Partikula *sigurno*

Kao modifikator sa značenjem procjene vjerovatnosti koja se može označiti kao pouzdana, u srpskom upitnom iskazu sa propozicijom zabilježena je partikula *sigurno*, a mogu joj se priključiti partikule *zacijelo/zacelo* i *jamačno* kao sinonimi, mada je ovom korpusu zabilježena samo još partikula *zacelo*.

- Nešto si sigurno i ranije nanjušio, je li? Iz čista mira nisu se dohvatili? (P. Kozak, 167)
- Sigurno si video vukove? A ako nisi, otidi u zooški vrt i pogledaj. (R. 376)
- Otac te zacelo voli?
- Taj ništa ne voli: on je lenština. (Pl. 2, 219)

U ruskom jeziku istu funkciju imaju partikule *наверное, наверно*, ali su zabilježeni i primjeri koji pokazuju ekvivalenciju ruskih *небось* i *поди* (vulg.) sa *sigurno* i *zacelo*.

– Как у вас, Люба, с одеждой-наверное, пообносились?	– Kako stojite, Ljubo, sa odećom?
– В старом ходили, а теперь обновки будем справлять (...) (Pl. 270)	– sigurno se iznosila?
	– Idemo u starom, a sada ćemo se ponoviti(...) (Pl. 330)
– Вы, наверное, хорошо стреляете?	– Vi sigurno dobro gađate?
– Подходяще, – ответил Азazelло. (Б. 694)	– Pristojno – odgovorio je Azazel. (B. 274)
– Почту разбираете?	– Pregledate poštu?
– Да, много пришло. У вас, наверное, тоже? (P. 360)	– Da, stiglo je mnogo. I vama, sigurno? (R. 360)
– Засвистали, козаченьки! Прощение-то, поди-ка, опять не написал.	– Zviždi kao kočijaš! A molbu, sigurno, opet nisi napisao?
– Написал, написал. (Г. 9)	– Napisao sam, napisao. (G. 11)

– Небось отец тебя любит?	– Otac te zacelo voli?
– Ничего он не любит – он лежень.	– Taj ništa ne voli: on je lenština.
(Пл. 2, 246)	(Pl. 2, 219)

(3) Partikula *valjda*

Partikula *valjda* kao modifikator značenja upitnog iskaza sa propozicijom u srpskom jeziku spada u grupu sredstava za izražavanje persuazivnosti, ali zbog složenosti značenja koje izražava ne može biti priključena ni jednoj od izdvojenih podgrupa. Njena posebnost se sastoji u tome što se odnos govornika prema propozitivnom sadržaju može označiti kao davanje prednosti, preferencija, poželjnost realizacije tog sadržaja, pa i nada u realizaciju. Pri tome odnos preferencije prema jednom načinu realizacije propozitivnog sadržaja implicira isključivanje mogućnosti suprotne realizacije. Ova implicitna komponenta suprotnosti reflektuje se na funkcionalnom planu slično kao kod partikula grupe 8.2.3.1. (*zar, ipak, čak, a šta ako*) – izražavanjem nevjerice, neslaganja i emocionalnih komponenta iznenađenja, zaprepašćenja. Odnos definisan kao davanje prednosti ili preferencija podrazumijeva formiran stav, ubjeđenje govornika na osnovu kojeg on vrši svoj izbor između dviju alternativa, što ovo značenje približava drugim persuazivnim komponentama. Sa druge strane, može se reći da se stav formira ne na osnovu logičke procjene, već prvenstveno kao emocionalni izbor, poželjnost ili nada u realizaciju izabrane alternative, što je specifičnost u odnosu na ostale persuazivne komponente. Ova subjektivno-modalna komponenta može se označiti terminom *preferencijalnost*.

Parafraza semantičke strukture srpskih upitnih iskaza sa ovim modifikatorom u leksičko-sintaksičkoj strukturi glasila bi:

‘dajući prednost realizaciji (p), isključujući (ne – p), želim da znam (p)’.

S obzirom na frekventnu upotrebu partikule *valjda* u srpskim negativno formulisanim pitanjima sa propozicijom, treba reći da se realizuje isto značenje, ali sa drugačijim „rasporedom” pozitivnih i negativnih alternativa:

‘dajući prednost realizaciji (ne – p), isključujući (p),
želim da znam (ne – p)’.

Komponenta preferencijalnosti može se utvrditi i kod izjavnih iskaza sa partikulom *valjda* u leksičko-sintaksičkoj strukturi:

- (...) Možemo li se ikad proćuti po živima? *Valjda* nešto valjamo i dok smo živi.
(Kov. I, 146)
→ nadam se da nešto valjamo i dok smo živi, ne prihvatam da valjamo tek kad umremo.

Izražavanje preferencije uz implikaciju isključivanja suprotne mogućnosti onemogućuje zamjenu partikule *valjda* ostalim persuzivnim partikulama bez štete po značenje:

- Znaš, valjda, šta je muzej? (C. 186) vs. * Znaš, vjerovatno, šta je muzej?
* Sigurno znaš šta je muzej?
* Naravno, znaš šta je muzej?

Isto ograničenje važi i za partikulu *možda*, o čijoj se sinonimičnosti sa *valjda* i drugim persuzivnim partikulama govori u literaturi (Bošnjaković, 1980, 24).

- Prosućeš toliki alkohol, bog te vidio! – opomenu ga Skender. – Valjda znaš da se zmije čuvaju u alkoholu?
(Ć. 147)
Snaga uže Srbije, tumačim tom zvekanu (i šire) jeste u tome što u užoj Srbiji, i šire, ne vlada samo jedinstvo, nego tri jedinstva. A tri su jedinstva, valjda, jača od jednog jedinstva?
(Crn. 210)

Navedeni upitni iskazi sa partikulom *valjda* mogu biti emocionalno obojeni zahvaljujući postojanju odnosa suprotnosti formulisanog i impliciranog sadržaja. Pored nezadovoljstva i iznenađenja može biti izraženo zaprepašćenje kao intenzivnija emocija od negativnog iznenađenja:

- Ti se prepao? – zatrepta Lijan u nevjerici. – Valjda si mislio da to ustaše kreću u protivnapad, a?
(Ć. 131)

U izrazito emocionalno obojenim iskazima i pri izražavanju negacije, dominantna je upotreba partikule *valjda* u *negativno* formulisanim upitnim iskazima. Može se govoriti čak i o tendenciji frazeologizacije spojeva koje gradi ova partikula negiranim pomoćnim glagolom: *nije valjda*, *neće valjda*, *neću valjda* i sl. Kako je već rečeno, komponenta preferencijalnosti se realizuje i u negativno formulisanim iskazima:

- Tetka, nisam ti sve rekla. Očekujem dete.
– Dete?... Nije, valjda, od onog razbojnika?
– Pa znaš, Milivoj ne voli bluze s golim vratom (...)
(Kov. I, 49)

- Valjda ti ne zapoveda i kako da nosiš bluze koje ti sestre poklanjaju? (Pet. 499)
- O, gospode! Pa valjda nisam balavac? (Pet. 494)
- Nisi valjda toliko odrod da staricu priteruješ na engleski?! (Crn. 255)
- Pa na nečem je pisano, pobogu, djevojko? – začudi se kuvar. – Ta nije, valjda, na nekim vratima ili na ledima kakva konjčeta? (Ć. 62)

Partikuli *valjda* u ruskom jeziku najbliža je partikula *авось*, koja se takođe svrstava u grupu sredstava persuzivnog značenja (Русская грамматика 1979, II, 846). Njeno značenje se tumači kao „возможно/ нет достоверности” (op. cit.), „знак вероятности” (Potebnja, prema Vinogradovu 1972, 566), dok tumačenja V. V. Vinogradova i S. I. Ožegova govore o elementu nade i poželjnosti. Npr. Vinogradov kaže: „Например, авось обозначает, что о чем – нибудь говорится с оттенком недостаточно обоснованной надежды» (Виноградов, 1972, 578), a prema Ožegovu (Ожегов, 1975) ova partikula govori „о том, что желательно для говорящего, на что он надеется”. Kontrast između ruskog i srpskog jezika u ovom segmentu čini okolnost da se partikula *авось* ne javlja kao modifikator značenja upitnog iskaza u ruskom. Primjere takve upotrebe nismo pronašli ni u dodatnom korpusu, ni u rječnicima, niti u sekundarnim izvorima.

Razliku između srpske i ruske partikule po svoj prilici čini prisustvo implicitne suprotnosti u značenju srpske. Prevodni ekvivalenti pokazuju da u ruskim iskazima koji uspostavljaju odnos funkcionalne ekvivalencije prema srpskim iskazima sa partikulom *valjda* postoji komponenta preferencijalnosti, ali i suprotnosti, bilo da je eksplicirana negacijom, bilo da je samo implicirana.

– Мама! Я вас не однажды просил поменьше разговаривать с ней. – Что же, у тебя прикажешь спрашиваться, с кем говорить мне можно? (Г. 50) – Подковка действительно была золотая с бриллиантами? – Мне ли бриллиантов не знать? – отвечала Аннушка. (Б. 756)	– Mama! Ja sam vas toliko puta molio da s njom manje razgovarate. – Šta, valjda ću tebe pitati s kim mogu razgovarati? (G. 73) – Da li je potkovica odista bila zlatna i sa brilijantima? – Znam ja, valjda, šta su brilijanti? – odgovarala je Anuška. (B. 333)

– Обиды этой не прощу, не могу! Знай!	– Tu uvredu ti neću oprostiti! Znaj!
– Да какая обида? В чем обида? Ведь не ожидали же вы, что я на вас женюсь?	– A kakva uvreda? U čemu uvreda? Niste, valjda, očekivali da ću se vama oženiti? (G. 61)
– Неужели вы скажете, что это он сам собою управил так? (Б. 431)	– Nećete mi valjda reći da je sam sobom tako upravljao? (B. 14)

Niz primjera ukazuje da partikula *valjda* u srpskom upitnom iskazu sa propozicijom može biti korišćena kao sredstvo distanciranja govornika, kojeg u ruskom odgovara složena partikula *что ли*.

– Это не ответ. Каждый грешник должен знать, в чем он грешен. Фальшивые бумажки делал, что ли? (Ч. 322)	To nije odgovor. Svaki grešnik mora znati šta je zgrešio. Nisi valjda pravio lažne pare? (Č. 66)
– Ну, что мне прикажешь, старику, с тобой делать? На дуэль тебя вызвать, что ли?	– Hajde, reci mi, šta ja, ovako star, da radim s tobom? Neću te, valjda, pozvati na dvoboj?
– Никакой дуэли не нужно. (Ч. 337)	– Dvoboj nije potreban. (Č. 84)

U dijalogu upitni iskaz sa partikulom *valjda* teži položaju replike – reakcije, ali nije isključen ni položaj replike – stimula. Sama partikula pretežno zauzima inicijalnu i medijalnu poziciju u leksičko-sintaksičkoj strukturi, ali se ne može isključiti ni finalna: *Ma, nije valjda?! (razg.)*.

5.3.3.5. *Lexički modifikator sa značenjem deliberativnosti: glagol moći*

Definiciju deliberativnog pitanja na našem jezičkom materijalu, a po svemu sudeći i na materijalu slovenskih jezika, dao je A. Musić (1910, 115), o čemu je bilo riječi u odjeljku 8.1.3.5. Značenje deliberativnosti je definirano kao vrsta odnosa govornika prema adresatu, tačnije kao nastojanje da se uskladi namjera/volja govornika sa voljom adresata u pogledu radnje eksplicirane kao propozitivni sadržaj. Generalna parafraza iskaza sa deliberativnom komponentom data za ruski upitni iskaz, primjenljiva je i na srpski:

‘оčekујући да учините/odobrite P, želim da znam (p)’.

Kao formalno-strukturni signali deliberativnog značenja u srpskom pitanju sa propozicijom javljaju se glagol *htjeti* i konstrukcije sa *da* u inicijalnoj poziciji, o čemu je bilo riječi u odjeljku 8.2.2. Ovom prilikom pažnja se poklanja upitnim iskazima sa glagolom *moći* kao signalom deliberativnog značenja, pošto samo taj tip iskaza uspostavlja odnos funkcionalne ekvivalencije i semantičke sinonimije sa ruskim *можно*-pitanjima.

U oba jezika, ruskom i srpskom, dio deliberativnih pitanja može se definisati kao *pitanja o mogućnosti* govornika ili adresata.⁹² U ovom slučaju radi se o pitanjima u funkciji traženja dozvole ili saglasnosti i molbe, čija bi bliža odrednica bila „pitanje o mogućnosti govornika” kada se radi o direktno upućenoj molbi/zahtjevu za dozvolu. Sistemska potvrda ovakvog određenja je postojanje glagola *moći* u 1. l. prezenta, najčešće jednine, što, sa svoje strane, ne isključuje realizaciju u 1. l. množine.

Interpretacija smisla ovakvih iskaza sredstvima prirodnog jezika glasila bi:

a) za molbu:

→ molim da adresat učini ono što tražim;

b) za traženje dozvole:

→ molim adresata da dozvoli da učinim ono što tražim.

– Mogu li da sednem? Boli me kičma.

– Izvolite, izvolite.

– Ne smem na mekano. Dok sam smeo nisam imao gde, sad kad imam

– ne smem. Mogu li na vašu stolicu?

– Da, naravno.

(Kov. II, 16)

– Stani, bre. Kakav te Šabac spopao. Nećeš stići do zore.

– A gde ću? Mogu li kod tebe?

(Kov. I, 9)

– „Da li mogu,» – pita me, – „da vam dolazim u goste, da se ogrejem kod vas?” Ja mu odgovaram da je i kod nas hladno i da su drva vlažna.

(Pl. 334)

Kada je u pitanju indirektno upućena molba ili molba koja se upućuje u ime drugog lica, glagol *moći* se javlja u odgovarajućem licu prezenta ili potencijala:

– A da li bi on mogao na trenutak da skine naočare? – upita Margarita, pribijajući se uz Volanda (...).

– E, to već ne može, – ozbiljno je odgovorio Voland (...)

(B. 257)

⁹² O ovim pitanjima v. Mirić, 1990, (nap. 80).

I kod direktne i kod indirektna molbe u srpskom jeziku uz glagol *moći* dolazi i strukturni pokazatelj upitnosti, odnosno partikula *li* i složena partikula *da li*. Ovo predstavlja kontrast u odnosu na stanje u ruskom jeziku, pošto se u ruskom najčešće radi o tonskom pitanju sa modifikatorom *можно* i o *ли* pitanju sa glagolom *мочь*.

Srpski tonski deliberativni iskazi nisu zabilježeni u ovom korpusu, ali se mogu realizovati kao eliptične kolokvijalne strukture: *Mogu da sednem?*

Pored glagola *moći* u indikativu, srpskom na raspolaganju stoje i forme potencijala (*Da li bih mogao...? Da li bismo mogli...?*), koje se smatraju za učtivije. Upotreba potencijala u ruskim strukturama sa predikativom *можно* je isključena, odnosno ograničena je na strukture sa glagolom *мочь*. Radi se prvenstveno o strukturama koje uz glagol koriste i negaciju kao sredstvo distanciranja: *Вы не могли бы подойти попозже?*

Deagentivacija iskaza koja se u ruskom jeziku postiže upotrebom predikativa *можно*, u srpskom se manifestuje upotrebom bezlične konstrukcije *može li*:

– Samo vi pričajte kako vam je najzgodnije.

– Може ли, како ми је најјистиније? Први ваš говор био је и први мој сусрет са вама.
(Kov. II, 17)

Primjeri pokazuju da se odnos funkcionalne ekvivalencije uspostavlja između ruskih iskaza sa *можно* i oba tipa srpskih iskaza sa glagolom *moći* – ličnim i bezličnim.

– Мама! – позвала она. – Можно, я к тебе?
(Пл. 277)

– Mama! – pozva ona. – Mogu li da dođem k tebi?
(Pl. 337)

– Ну, как она, что? Посмотреть – то можно?
(Г. 66)

– Kako joj je? Možemo li je vidjeti?
(G. 95)

– Да? Ну, merci, merci. Твою соломенную шляпу можно надеть?
(Ч. 287)

– Dakle dobro? E, merci, merci. Mogu li da uzmem tvoj slamni šešir?
(Č. 21)

– На когда?
– Можно на завтра?
– Успеешь передать?
– Успею.
– Дуй.
(P. 50)

– Za kada?
– Може ли за сутра?
– Хоћеš ли успети да обавестиš?
– Успеу.
– Бриши.
(R. 76–77)

Kao opšti zaključak 5. dela može se reći da ruski i srpski jezik pokazuju sličnost u pogledu načina i sredstava izražavanja modifikovano-upitnog značenja. U oba jezika izdvojena su tri načina iskazivanja modifikovanog značenja, pored onih o kojima je bilo riječi u 4. delu: pomoću kontekstualnih kombinacija iskaza, gramatičkih sredstava i leksičkih modifikatora. U okviru svakog načina izražavanja angažovana su posebna sredstva izražavanja modifikacija i na tom planu se bilježe dalje podudarnosti i kontrast među datim jezicima.

Kao osnov za opis i kontrastiranje sredstava za izražavanje poslužio je skup semantičkih komponenata koje modifikuju značenje upitnosti izraženo pomoću iskaza sa propozicijom. Ova grupa komponenata javlja se u oba jezika, pri čemu se dio njih realizuje i pomoću sredstava opisanih u 4. delu, a dio nalazi svoj izraz samo pomoću specifičnih sredstava inkorporiranih u tonski upitni iskaz. Za oba jezika ustanovljeno je da se semantička struktura upitnog iskaza može modifikovati komponentama pretpostavke, sumnje, negacije, iznenađenja (čudenja), nezadovoljstva, koncesivnosti, suprotnosti shvaćene kao ekskluzivnost, apelativnosti-vokativnosti, distantnost, persuazivnosti sa varijantama sigurnost, nesigurnost i procjena vjerovatnosti. Materijal srpskog jezika dao je mogućnost da se izdvoji i komponenta označena kao preferencijalnost, za koju postoji osnov da se uključi u persuazivne komponente, a izražena je partikulom *valjda*. Ruski materijal je pokazao da se partikula *авось*, koja u izjavnom iskazu funkcioniše kao ekvivalent srpskoj partikuli *valjda*, ne javlja kao modifikator u ruskom upitnom iskazu sa propozicijom, tako da stoji pretpostavka o odsustvu posebnog sredstva za izražavanje preferencijalnosti u ovom tipu ruskih pitanja. Ova okolnost čini tačku kontrasta među ruskim i srpskim na planu mogućnosti modifikacije značenja upitnosti.

Što se tiče načina izražavanja modifikacije, najizrazitija razlika se bilježi kod kontekstualnih kombinacija, gdje srpski jezik daje prednost strukturnim i gramatičkim sredstvima nad intonacijom kao jedinim pokazateljem upitnosti, i kod gramatičkih sredstava izražavanja modifikacije. Za srpski se ovdje može reći da ne pribjegava čisto gramatičkim, već leksičko-gramatičkim sredstvima.

Izražavanje modifikacija upitnog značenja leksičkim sredstvima pokazuje veliku konvergenciju u datim jezicima, a najizrazitiji kontrast predstavlja odsustvo posebnog sredstva za izražavanje preferencijalnosti u ruskom. Nadalje, o kontrastu se može govoriti pri izražavanju distantnosti zbog nepodudaranja inventara sredstava, a djelimično i kod apelativno-

sti-vokativnosti. Nadalje, pri izražavanju persuazivnosti, posebno nesigurnosti, srpski pokazuje izrazitiju tendenciju ka upotrebi predikativnih konstrukcija (alternativno sa partikulama ili samostalno) nego ruski.

Kontrast se takođe bilježi pri izražavanju modifikacije označene kao deliberativnost, pošto dva jezika koriste različite tipove upitnih struktura: ruski koristi pretežno tonski iskaz sa modifikatorom *можно* i gramatičkim sredstvima, nešto manje strukture sa glagolima *мочь*, *хотеть* i partikulom *ли*. Srpski ne raspolaže sredstvom poput predikativa *можно*, a koristi strukture sa partikulom *li*, složenom partikulom *da li*, veznikom/partikulom *da* i glagolima *htjeti* i *moći*.

Analiza pokazuje da se na planu uslova realizacije iskaza modifikovano-upitnog značenja u ruskom i srpskom ne mogu ustanoviti značajnije razlike, odnosno da je dijaloška situiranost iskaza u oba jezika podudarna. Npr. modifikacijske komponente zasnovane na suprotnosti očekivanja govornika i komunikativne situacije u oba jezika uslovljavaju poziciju replike – reakcije za upitni iskaz, dok je pri realizaciji drugih komponenata moguća i pozicija replike – stimula.

6. UPITNI ISKAZI SA PROPOZITIVNOM FUNKCIJOM

6.1. Semantička struktura upitnih iskaza sa propozitivnom funkcijom

Upitni iskazi u čijoj je osnovi propozitivna funkcija, predstavljena formulom $?(x(p))$, realizuju se i u ruskom i u srpskom jeziku, pa takav propozitivni sadržaj može da posluži kao osnova za kontrastivni opis sredstava izražavanja upitnosti u datim jezicima. Dominantna sredstva za izražavanje u ovom slučaju su upitne riječi-zamjenice, prilozi i pridjevi u oba jezika. Uloga intonacije je zbog toga sekundarna, a ni akcentuacija ni red riječi nemaju veliku ulogu u razlikovanju modifikovanog od nemodifikovanog značenja.

Prema osnovnim signalima upitnosti, ovaj tip iskaza označuje se kao zamjениčko pitanje, местоименный вопрос. Termini posebno pitanje, parcijalno pitanje, частный вопрос, uslovljeni su funkcionalno-semantičkim aspektom datih iskaza, budući da se njihova osnovna funkcija definiše kao saznavanje nepoznate informacije o jednom elementu komunikativne/denotirane situacije, a ne o situaciji u cjelini.

Primjeri upitnih iskaza sa propozitivnom funkcijom u ruskom i srpskom jeziku:

Кто из детей затруднится при таком методе? Кто отстанет? (ЛГ. 41)

Ko laže? Ja? Pa, kad sam tebe slagao? (Kov. I, 23)

Что он знает о ней? Где она живет? У тетки? (Р. 5)

Šta on zna o njoj? Gde ona živi? Kod tetke? (R. 8)

Куда же ты идешь, Низа? (Б. 729)

Kuda si krenula, Niza? (B. 308)

Откуда ж вам меня знать? (Б. 640)

Odakle biste me pa i znali? (B. 223)

Почему же он просил за вас дирекцию института? (Р. 29)

Zašto je onda on molio za vas upravu fakulteta? (R. 43)

Да, милый. Сколько сейчас времени? (Бонд. 532)	Koliko ima godina?	(Kap. 98)
Какой бы такой вопрос задать? (Gr. 55)	Kakav ste to narod?	(Kov. I, 62)
Как вы себя чувствуете? – спросила девушка (...) (Ш. 2, 158)	Papak, kako si ovde zapao? – pitao sam ga čim je stigao	(Bl. 120)
Когда ты намерен делать сантехнику на школьном корпусе? (ЛГ. 41)	– Kad si rizikovao? – Kada? Mnogo puta?	(Kap. 85)
Ты зачем так делаешь? – спросила мать. (Пл. 269)	Zašto to radiš? – upita je majka.	(PL. 328)
Чья это сумка – жены, знакомой? (Бонд. 195)	– Čije su ovo knjige? – Vaše.	(Kov. II, 14)

Postojanje dviju ili više zamjеничких upitnih formi u jednoj leksičko-sintaksičkoj strukturi (*Расскажи, кто такой будешь, откуда и куда едешь?* ЛГ; *Ko te prodao i za koliko?* (Bl.) *Но кто и за что мог предложить ему деньги ночью за городом? Ali ko je i zašto mogao da ti ponudi novac noću izvan grada?* (Bulg.)), može se posmatrati kao rezultat ekonomisanja jezičkim sredstvima, koji ne negira prethodno rečeno o funkcionalno-semantičkim svojstvima zamjеничких pitanja. Problem ovih iskaza može se tumačiti kao elipsa dvaju ili više koreferentnih iskaza, ili kao jukstapozicija (Bolinger, 1978, 107–150). Problemi leksičko-sintaksičke organizacije ovakvih iskaza nešto su drugačiji od iskaza sa jednom zamjеничком гјечју (Крейдлин, 1980) u oba jezika, pa se i iz jednog i drugog razloga neće posebno razmatrati u disertaciji.

Konstitutivna sema upitnog iskaza „želim da znam x” kod ovog ti pa iskaza se specifikuje ukazivanjem na oblik propozitivnog sadržaja, tj. na propozitivnu funkciju $f(p)$ koja se želi identifikovati. Tako konstitutivna sema dobija oblik:

‘želim da znam $f(p)$ ’.

Pri tome f (odn. x) može da bude bio koji element propozitivnog sadržaja: agens, objekat, sama radnja, vrijeme, mjesto, kvalitet, kvantitet, uzrok, cilj, pripadnost. Na taj način se osnovno značenje upitnog iskaza javlja kao složeno, sastavljeno od komponente upitnosti i odgovarajućег категоријалног значења, u zavisnosti od elementa na koji je usmjeren komunikativni

cilj – npr. personalnosti, temporalnosti, spacijalnosti, kauzalnosti i dr. Prisustvo ovih komponenata u semantičkoj strukturi iskaza ne može se tumačiti kao modifikacija upitnog značenja, kao što je slučaj sa prisustvom subjektivno-modalnih komponenata u strukturi upitnog iskaza sa propozicijom, pošto ne zavise od subjektivne procjene govornika.

Složenost značenja koje smatramo čisto-upitnim ili nemodifikovanim, manifestuje se upravo pomoću osnovnih signala upitnosti – upitnih zamjenica, zamjениčkih priloga i zamjениčkih pridjeva (Piper, 1988, 116–132), koji su nosioci i kategorijalnih značenja.

Tako se u sferi čiste, nemodifikovane upitnosti u oba jezika može ustanoviti spisak složenih značenja: upitno-personalno, sa osnovnim sredstvima izražavanja u vidu upitnih zamjenica *кто, ко*; upitno-objektno (sa up. zamjenicama *что, šta/što*), upitno-kvalifikativno (up. pridjevi *какой, который*, up. prilozi *каково, как; kakav, koji – kako*), upitno-kvantifikativno (up. prilog *сколько – koliko*), upitno-temporalno (up. prilog *когда – kada*), upitno-spacijalno (up. prilozi *где, куда, откуда, докуда; gdje/gde, kuda, otkuda, dokle, odakle*), upitno-kauzalno (up. prilozi *почему, зачем – zašto*), upitno-posesivno (up. pridjev *чей – čiji*). Pored navedenih oblika kao osnovnih formalno-strukturnih sredstava izražavanja, postoje i priloški izrazi u vidu predložko-padežnih konstrukcija pojedinih zamjениčkih oblika i stilske varijante priloga.

I za ovaj tip upitnog iskaza u oba jezika neophodni komunikativni uslovi za realizaciju nemodifikovanog značenja su dijaloška pozicija replike – stimula i usmjerenost na određenog adresata, kako je definisano u poglavlju 3.

6.2. Upitni iskazi sa propozitivnom funkcijom u ruskom jeziku

Polazeći od navedenih semantičkih karakteristika upitnog iskaza sa propozitivnom funkcijom, koje važe za oba jezika, u odjeljku 9.1. predstavimo opis osnovnih sredstava izražavanja upitnosti u ruskom jeziku. U ova sredstva ubrajamo upitne zamjениčke riječi (ili strukturne signale značenja), intonaciju, red riječi i akcentuaciju, analogno sredstvima koja smo posmatrali kod upitnih iskaza sa propozicijom u oba jezika.

6.2.1. Strukturni signali upitnog značenja u ruskom jeziku

Kada je riječ o strukturnim (formalno-strukturnim) sredstvima izražavanja značenja upitnih iskaza sa propozitivnom funkcijom, treba reći da sredstva izražavanja upitno-personalnog i upitno-objektnog značenja, zamjenice *кто* i *что*, u ruskoj gramatičkoj tradiciji označuju kao *вопросительные местоимения*, dok ih Akademijine gramatike označuju i kao *местоименные существительные* (Npr. Gramatike '60, '70, '80 – I, 537; Краткая русская грамматика, 1989, 210). U ovom tekstu biće korišćen tradicionalni termin „upitna zamjenica”.

6.2.1.1. Strukture sa upitno-personalnim značenjem

U leksičko-sintaksičkim strukturama sa upitno-personalnim značenjem kao osnovno sredstvo izražavanja javlja se upitna zamjenica *кто*. Funkcija ovog tipa iskaza može se definisati kao identifikacija lica, koje u propozitivnoj strukturi može biti agens ili objekat. Polazeći od generalne parafraze semantičke strukture date u odj. 9.0, parafraza pitanja upitno-personalnog značenja može biti specifikovana na sličan način kako je predstavljena u Ruskoj gramatici 1979 (II, 818) kao:

‘želim da znam S/O_{pers} (p)’.

Sredstvima prirodnog jezika smisao se može interpretirati na slijedeći način:

→ želim da znam koje lice vrši radnju/koje lice je objekat radnje.

U sferu upitno-personalnog značenja ubrajamo sve forme ispoljavanja značenja personalnosti, npr. u kombinaciji sa značenjem posesivnosti (*у кого..?*) ili selektivnosti (*кто из...?*).

Kao dio leksičko-sintaksičke strukture iskaza, zamjenica *кто* obično zauzima inicijalnu poziciju (što se može smatrati osnovnom pozicijom), a može formirati i samostalan iskaz.

- Кто дирижер? – отлетая, спросила Маргарита.
 - Иоганн Штраус, – закричал кот (...)
 - (...) а маленький сказал, что ему попало от начальства.
 - Кому сказал?
 - Мне.
- (Б. 260)
- (Р. 49)

– У кого есть вопросы к диссертанту?

Члены совета один за другим вставали и задавали вопросы.

– У кого есть еще вопросы?

Я подняла руку.

(Гр. 185)

– Кто из ваших помощников руководил этим? – спросил Пилат.

– Толмай, – ответил Афраний (...)

(Б. 742)

Sfera upotrebe ruske upitne zamjenice *кто* je nešto šira nego sfera upotrebe srpskog ekvivalenta *ko*, pošto se može primijeniti i u odnosu na životinje, pa i na biljke.

– Опять кричит.

– Кто кричит?

– Сова. Каждый вечер кричит.

(Ч. 284)

Srpski jezik u odnosu na životinje uglavnom ne koristi upitnu zamjenicu *ko*, ali je i ne isključuje u potpunosti. Razlika u upotrebi upitno-personalnih zamjenica u dva jezika proističe po svoj prilici iz zastupljenog kategorijalnog značenja: dok bi se za srpski jezik moglo reći da je u pitanju upravo značenje personalnosti, za ruski jezik se iznose mišljenja o značenju animatnosti-inanimatnosti (Trnkova, 1983, 195; M. Stefanović, 1993, 16–17),⁹³ a ne samo o personalnosti.

Poseban slučaj u okviru *кто*- pitanja, relevantan za kontrastiranje prema srpskom jeziku, predstavljaju iskazi čija se funkcija sužava na identifikaciju odrednica ličnosti kao što u ime i profesija. Ukoliko se ime, pored ustaljene formule *как + звать*, ustanovljuje na ovaj način, osim upitne zamjenice *кто* u leksičko-sintaksičkoj strukturi mora biti i deiktički elemenat *это* (Рахилина, 1990, 35), dok strukture tipa *Кто он?* nemaju funkciju utvrđivanja identiteta putem imena:

⁹³ Pored semantičke kategorije animatnosti, zamjenici *кто* pripisuje se i kategorijalno značenje lica, odnosno „personalnosti”. Barulin (1980, 36), polazeći o opozicije lice–nelice kaže: „Licom может быть” i известное нам животное...”. Ovo upućuje da se može raditi i o kategoriji određenosti – neodređenosti. M. Stefanović zahvaljujemo za primjere koji pokazuju mogućnosti upotrebe srpskih zamjenica *šta* i *ko* u odnosu na životinje i ruske *кто* u odnosu na biljke: – Šta je ovo? – upitala je. – Bulterijer – odgovorio je. – Добро, bulterijer, ali šta je to? „То” je značilo: je li ovo stvorenje iz roda svinja, pacova, ovce ili konja? (Polit. zabavnik, 14. X 1990, 46). Koga je svitac tražio? (prijatelja) (Čitanka za III r. osn. šk., Novi Sad, 1987); A ja sprašivaju: kto že kogo est? Grib pšenicu ili pšenica est griba? (Dudincev, Belye odeždy, 337).

- Кто это?
- Николаша Иванов. (Ч. 295)

- Кто это?
- Мой брат, Рязанов Марк Александрович. (Р. 62)

Спокойно спросил:

- А это кто у тебя? Девочка? Мальчик?
- Мальчик, Матвей. (Гр. 164)

- Кто это к тебе приходил сейчас?
- Приходил-то? Генерал, дважды герой Сов. Союза. (Ш. 3, 2, 158)

Kako zapaža L. Pisarek (1981, 81) a naš materijal potvrđuje, u funkciji utvrđivanja identiteta ali i drugih funkcionalnih karakteristika javljaju se i strukture sa deiktičkim elementom u formi zamjениčkog pridjeva *такой* /-ая, -ое: -ие/, koje srpski jezik ne poznaje.

- Ты кто такая? Тебе чего надо?
- Я, батюшка, овощью торгую. (Г. 59)
- Кто такой? – безглаголю спросил Пилат (...)
- Левий Матвей, – охотно объяснил арестант. (Б. 440)
- Женщина! Кто ты такая? Вари мне обед женщина (...)
- (Гр. 23)

Iskazi sa *такой* u leksičko-sintaksičkoj strukturi veoma često su praćeni negativnim emocionalnim komponentama i izražavaju ljutnju ili netrpeljivost.

- Да кто вы такой будете? Как ваша фамилия? – все суровее спрашивал председатель (...)
- (Б. 512)

Između konstrukcija sa *это* i *такой* može se uočiti izvjesna razlika na pragmatičkom planu: kako primjeri pokazuju, strukturama sa *такой* daje se prednost pri neposrednom kontaktu govornika i adresata – objekta pitanja a imaju i širu primjenu u sferi ekspresivnosti.

U okviru *кто*- iskaza mogu se zapaziti neke specifičnosti zavisne od toga koja funkcionalna karakteristika se neposredno utvrđuje. Na primjer, identifikacija svojstva poput profesije u ruskom jeziku je moguća uz pomoć struktura bez deiktičkih elemenata, sa fakultativnom upotrebom lične zamjenice: *Кто вы/он (по специальности)? Кем быть? Кем вы будете?* Kao odgovor na pitanje *Кто вы/он?* ne može se navesti ime i prezime

(Рахилина, 1990, 35). Kao potvrdu navodimo upitni iskaz u kome je funkcija utvrđivanja date karakteristike leksički eksplicirana:

- А кто он по должности, где работает?
 - Он служит по снабжению (...)
- (Пл. 273)

Upotreba konstrukcija bez deiktičkog elementa ne isključuje se ni pri utvrđivanju nefizičkih svojstava lica (Не подпишешь, а ну как все пойдет хорошо? *Кем тогда будешь выглядеть?* Лг, 22), ali se *ne mogu* upotrebiti za identifikaciju fizičkih karakteristika lica. Prema mišljenju Rahiline (1990, 35), funkciju utvrđivanja karakternih osobina vrše iskazi tipa *Что он за человек? (Добрый. Умный.)*, a utvrđivanje fizičkih osobina lica iskazi sa zamjeničkim pridjevom *какой: Какой он? (Блондин, высокий, худой.)* (Рахилина, op. cit.).

Upitni iskazi sa zamjenicom *кто* u poziciji replike – reakcije ili monološkog segmenta teksta ostvaruju funkciju izražavanja negacije i emocionalnih komponenata. Ako je u pitanju negativno formulisani iskaz, onda se koriste u funkciji ekspresivne tvrdnje, što je, kao i negacija, uz uslov usmjerenosti na neodređenog adresata, karakteristika retoričkih pitanja.

- Не слышал бы нас кто-нибудь, игемон?
 - Что ты, первосвященник? Кто же может услышать нас сейчас здесь?
- (Б. 453)

Кто ныне станет удивляться тому, что на белорусской земле в короткие сроки поднялся современный город химиков – Новополоцк? (ЛГ, 41)

- А, боже мой! Неужели вы себя понимаете? Оставьте меня.
 - А кто вас уполномочивал оскорблять во мне мою правду? Вы измучили и отравили мою душу.
- (Ч. 321)
- Она, правда, посплетничать любит. А кто из них не любит посплетничать?
- (Ш. 2, 2, 108)

Funkcija negacije zasniva se i kod ovog tipa upitnog iskaza na pretpostavci suprotnosti:

‘pretpostavljajući ne – S, želim da znam S(p)’.

6.2.1.2. Strukture sa upitno-objektnim značenjem

Ruski upitni iskazi sa upitnim zamjenicom *что* u inicijalnoj poziciji leksičko-sintaksičke strukture mogu imati različite funkcije u procesu komunikacije, ali se osnovna može definisati kao utvrđivanje nepoznate informacije o objektu predikacije ili o radnji samoj. Pri tome objekat može biti samo nepersonalnog značenja, dakle predmetnog. Sa druge strane identifikacija same radnje, o kojoj govornik nema dovoljno podataka, ne vrši se uz pomoć samostalne zamjenice *что*, već uz prisustvo glagola određene semantike u leksičko-sintaksičkoj strukturi (*делать, случиться, происходить*) (Русская грамматика 1979, II, 818), što ukazuje da se kao sredstvo izražavanja može uzeti čitava konstrukcija. Formalno gledano, ako se kao signal upitnosti uzme samo zamjenica *что*, onda se radnja može posmatrati kao objekat pitanja procesualnog značenja. Ovu mogućnost ćemo iskoristiti da bismo pojednostavili grupisanje sredstava za izražavanje, ali ne zanemarujući suštinsku razliku između predmetnog i procesualnog objekta.

U slučajevima kada se radi o objektu predmetnog značenja, specifikacija generalne parafraze glasi:

‘želim da znam O(p)’.

Smisao iskaza se može interpretirati sredstvima prirodnog jezika na slijedeći način:

→ želim da znam o kojem predmetu se radi.

Zamjenica *что*, kako je već rečeno, zauzima obično inicijalnu poziciju u leksičko-sintaksičkoj strukturi, ali se sreće i sekundarna. Pored nominativa, upotrebljava se i genitiv *чего*, markiran kao razgovorna forma. U leksičko-sintaksičkoj strukturi se u ovakvim primjerima može javiti i deiktički element u vidu zamjenice *это* i zamj. pridjeva *такое*, ali samo srednji rod.

Тут же: „Что дают? Где купили?” (Гр. 122)

– Чем буду потчевать? Балычок имею особенный. (Б. 348)

– Что это?

– Научное наследие профессора Завалишина. (Гр. 106)

– А что это-шахты?

– И шахты. (Бонд. 240)

Iskazi sa ustaljenim spojem *что такое* u leksičko-sintaksičkoj strukturi mogu imati, prema Akademijinoj gramatici '80 (II, 392–394), dvije osnovne funkcije. Prva je „utvrđivanje suštine» (вопрос о сущности), kada u strukturu obavezno ulazi i imenica u nominativu (obično jedn.) koja denotira objekat. Pošto se radi često o ponovljenom pitanju ili replici – reakciji, ovakvi iskazi prije spadaju u retorička pitanja, nego u prava. Sinonimične su strukture sa prezentom glagola *значить* u leksičko-sintaksičkoj strukturi:

- А что такое человек? – с веселым любопытством спросил председатель.
- Не берусь определять. Я думаю, что и так ясно. (Гр. 217)
- Что это, например, такое? – Пашка подошел к слоникам, взял пару самых маленьких. (Ш. 2, 2, 109)

Встала Элла Денисова:

- Что значит на своих рабочих местах? Рабочих мест как таковых у нас нет. (Гр. 139)

Druga funkcija *что*- iskaza sa zamjeničkim pridjevom *такое* u leksičko-sintaksičkoj strukturi je iznošenje emocionalne reakcije na neposredan (neočekivan) događaj (iznenađenje, ljutnja, bojazan):

- А вот и сказал!
- Н-ну? Врешь? Что такое?
- Сказал, брат! Верно. А что, сам догадайся. (Г. 27)
- Что? Что такое? – спрашивала она, – гроза волнует? (Б. 366)
- Этого еще не доставало. Что такое?R (Ч. 334)

Kada se iskaz sa zamjenicom *что* koristi za utvrđivanje elementa situacije kakav je radnja, onda parafraza semantičke strukture mora sadržavati i oznaku P za predikat i oznaku p za cjelinu propozitivnog sadržaja o čijem se elementu radi. Komunikativni cilj se ovom prilikom postavlja kao identifikacija radnje o čijem dešavanju govornik ima pretpostavku ili saznanje:

‘želim da znam P(p)’.

Sadržaj upitnih iskaza sa zamjenicom *что* i objektom procesualnog značenja može se interpretirati na slijedeći način:

→ želim da znam šta se događa, znajući da se nešto događa.

Ovakva interpretacija može biti primijenjena i na dio iskaza koji nisu usmjereni striktno na proces (radnju), nego i na stanje, tako da će i ta grupa

primjera biti podvedena pod upitno-procesualno značenje, uz svu uslovnost takvog izbora. Upitna zamjenica *что* nije u stanju da samostalno izrazi ovo složeno značenje, na šta smo već ukazali na početku odjeljka. Uz nju u leksičko-sintaksičkoj strukturi mora doći glagol: *делать*, ako je izražen agens i случиться, происходить ako agensa nema (Русская гр. '79, II, 818).

- И отчего? Что случилось? Бедная Таня. (Г. 60)
- А что случилось-то?
- Мне не к кому больше, поэтому я к вам. (III. 2, 2, 120)

Konstrukcija sa glagolom *делать*, *поделать* predstavlja, prema mišljenju Vinogradova (Виноградов, 1972, 262), cjelovitu zamjenicu ili „subrogat glagolske zamjenice» po Zareckom (Zarecki cit. prema Vinogradov, op. cit.). Kao dokaz za ovo služi činjenica da se u odgovoru daje drugi glagol, a ne glagol *делать*, samostalan ili kao dio disociranog predikata: *Что ты делаешь? – Читаю, а не делаю чтение или делаю читать* (Виноградов, op. cit.). Uz isti argument, Sidorenko (Сидоренко, 1972, 5) ovu konstrukciju sa glagolom naziva analitičkim oblikom i idiomom.

- А что делал Коровьев, в то время, когда ты мародерствовал?
- спросил Воланд.
- Я помогал пожарным, мессир, – отозвался Коровьев (...) (Б. 778)
- А что мы должны делать? – спросил Иван. (III. 2, 2, 106)
- Я врач и, как врач, требую, чтобы вы изменили ваше поведение. Оно убывает Анну Петровну.
- Но что же мне делать? Что? Если вы меня понимаете лучше, чем я себя понимаю, то говорите определенно: что мне делать? (Ч. 321)

Pored čisto-upitnog, konstrukcije sa glagolom *делать/поделать* mogu izražavati modifikovano-upitno značenje. Radi se najčešće o izražavanju nedoumice, odnosno o upotrebi iskaza u promijenjenim komunikativnim uslovima, tačnije rečeno o usmjeravanju iskaza na samog govornika. Ovo je i jedan od uslova za definisanje pitanja kao retoričkog:

- А что делать? Доставить багаж пришлось в ту страну, откуда ведется необъявленная война против народного Афганистана. (ЛГ, 41)
- Видно, добро у нее глубоко в жиру закопано. Нет уж, не уговаривайте, поеду. Что тут поделаешь? Насильно не удержишь. (Гр. 195)

U pitanja sa procesualnim objektom mogu se ubrojati iskazi čija leksičko-sintaksička struktura pored upitne zamjenice *что*, sadrži i imenicu u lokativu sa prijedlogom *в*. Ove strukture se mogu smatrati za elipsu strukture sa glagolom *происходить*:

- А в министерстве что? (ЛГ, 22)
- Все работают до упаду, но никто ни за что не хочет брать ответственности. (ЛГ, 22)
- А что же в Луцке? Добавили какие-то новые местные льготы? (ЛГ, 22)

Dio struktura tipa *Что вы? Что с вами? В чем дело? Что вам?* izražavaju upitno-uzročno i upitno-ciljno značenje, pa će biti razmatrane i u odgovarajućim odjeljcima.

Sposobnost izražavanja čiste i modifikovane upitnosti imaju leksičko-sintaksičke strukture sa konstrukcijom *что за* i imenicom u nominativu (*что за* + Nom), koje u odnosu na srpski predstavljaju kontrast. U poziciji replike – stimula ostvaruju funkciju saznavanja nepoznate informacije o karakteristikama *poznatog* objekta (Rahilina, 1990, 64), pa i objekta sa semantičkom komponentom animatnosti. Okolnost da se radi o poznatom objektu navodi u fokus *karakteristiku* objekta, zbog čega se ovi iskazi mogu interpretirati kao upitno-kvalifikativni.

- А что за разлад у них?
- Не знаю. Муж с кем-то связался, с другой. (Ш. 2, 2, 21)
- А что это за шаги такие на лестнице? – спросил Коровьев...
- А это нас арестовывать идут, – ответил Азazelло... (Б. 758)

Replike – stimuli mogu biti i emocionalno obojene, a tada zapravo predstavljaju reakciju na neverbalni stimul.

- Что за маскарад?
- Вешалка была закрыта, я надела пальто и платок Зои. (Р. 134)
- Что там за любовь показана? Он физик, и имя у него физическое
- Электрон, она – стюардесса, у нее красивое имя Наташа (...) (ЛГ, 41)

U poziciji replike – reakcije na verbalni stimul, iskazi sa *что за* ostvaruju funkciju iznošenja negativne ocjene (Mirić, 1991), kao dopuna uz konstrukciju *что за* osim imenice dolaze i druge vrste riječi (Akademijina gr. 1980, II, 391):

- Вот именно. Напомните. Условимся. Вы мне скажете: обида.
- Оби...? Но послушай, душа моя, так не годится. Что за скверные загадки? (П. 122)
- (...) Пора взяты за ум. Поиграл я Гамлета, а ты возвышенную девицу – и будет с нас.
- Это что за тон? Я не слушаю. (Ч. 335)

Upitna zamjenica *что* osim navedenih konstrukcija gradi i druge, koje redovno izražavaju modifikovanu upitnost. Takve konstrukcije mogu formirati samostalan iskaz kao elipsu pitanja sa propozitivnom funkcijom u osnovi, ali i inkorporirati se u tonsko pitanje, dobijajući funkciju partikule, kao npr. *что... что ли, что ты*. U konstrukcije ovog tipa spadaju *a что, ну и что (же), да что + Dat*. Zajedničko im je da izražavaju odnos govornika prema stavu sagovornika iznesenom u replici – stimulu. Radi se uglavnom o negativnom odnosu, odnosno o neslaganju, osim kod *a что* koju bilježimo i pri stavu slaganja:

- Но все таки трое от разных мужей – это по-моему слишком.
- А что? Справляется и права. (Гр. 95)
- Так они и жили. Спали врозь, а дети были. Как мы его назовьем?
- Иваном.
- А что? Это идея. Пусть будет Иван. (Гр. 26)
- Папа, ведь это ложь!
- Ну так что же? Пусть себе мелют на здоровье. (Ч. 296)
- Рассказ не длинный, я быстро его прочла и спросила:
- Ну и что, Паша?
- Сейчас приступлю к делу. (Гр. 181)
- Сколько раз предлагал я подсчитать наши знания и способности...
- Ну и что же?
- В том-то и дело, что теперь уже поздно. (П. 295)
- Ах!.. да что мне! Мне-то что? Говорите сами. (...) (Г. 38)
- И вы думаете, что я не знаю, куда и зачем вы каждый день возите старика?
- Да вам-то что за надобность? (Ч. 326)

Upitni iskazi sa zamjenicom *что* u poziciji replike – reakcije mogu imati i funkciju izražavanja negacije. Preciznije određenje bilo bi da se radi o reakciji na stav sagovornika, a ne na konkretan komunikativni cilj iskaza u poziciji replike – stimula.

- Это все равно куда.
- Нет, не все равно, Алеша. Что ты понимаешь в нашей жизни? (Пл. 275)
- Надоел ты мне. Слушай, Матвей, договоришься до того, что тебя, извини за выражение, в желтый дом свезут.
- А чем желтый дом хуже любого белого или красного дома? Сделай милость, хоть сейчас меня туда вези! (Ч. 332)
- Вы это понимаете? – перебила Мотя свое чтение.
- А что тут понимать? Явная галиматья. (П. 310–311)

6.2.1.3. *Strukture sa upitno-kvalifikativnim značenjem*

Upitno-kvalifikativno značenje izražavaju dvije grupe leksičko-sintaksičkih struktura: jednu sačinjavaju one koje sadrže upitne zamjeničke pridjeve *какой, -ая, -ое, -ие, который, -ая, -ое, -ые, каков, -а, -о, -ы* i upitni zamjenički prilog *каково*, a drugu one strukture koje sadrže upitni zamjenički prilog *как* i konstrukcije tipa *каким образом*. U prvom slučaju radi se o kvalifikaciji objekta nedinamičke prirode, odnosno o komunikativnom cilju utvrđivanja nepoznate informacije o raznovrsnim funkcionalnim karakteristikama objekta koje se obično podvode pod značenje kvaliteta (npr. Bense i dr., 1983; rječnička tumačenja značenja ovih sredstava u БАС i dr.). U drugom slučaju radi se o kvalifikaciji dinamičkog objekta koja se najčešće imenuje kao *наčin*, odnosno, kao kvalifikacija realizacije neke radnje (Piper, 1983, 100–101).⁹⁴

Tako bi se i parafraza semantičke strukture iskaza sa datim karakteristikama razlikovala u odgovarajućim segmentima:

- a) ‘želim da znam q[O(p)]’;
- b) ‘želim da znam q[P(p)]’.

Semantička komponenta kvaliteta predstavljena je skraćenicom q. U oba slučaja radi se o elementu komunikativne situacije, nepoznatom govorniku, koji se ne realizuje samostalno, nego kao prateći element, što parafraza i pokazuje.

⁹⁴ Naša definicija načina kao kvalifikacije dinamičkog objekta samo djelimično se oslanja na tumačenje dato u Piper, 1983, 100–101 („Iz toga bi proizlazilo da se načinska značenja u krajnjoj liniji svode na kvalifikativna, a kategorija načina na kategoriju kvaliteta”), jer se tamo u krajnjoj konsekvenci radi o lokalističkoj definiciji načina.

6.2.1.3.1. Strukture sa upitno-kvalifikativnim značenjem nedinamičkog tipa

U osnovne signale upitno-kvalifikativnog značenja nedinamičkog tipa ubrajamo već citirane zamjениčke pridjeve *какой*, *-ая*, *-ое*, *-ие*, *который*, *-ая*, *-ое*, *-ые*, *каков*, *-а*, *-о*, *-ы* i arhaični *каковой*, *кой*, *каковский*, te zamjениčki prilog *каково*. Svi oblici teže inicijalnoj poziciji u leksičko-sintaksičkoj strukturi i mogu formirati samostalan iskaz. Pored osnovne funkcije, identifikacije kvalitativnih svojstava objekta, upitni iskazi sa ovim strukturnim signalima mogu imati i druge funkcije, ali se one ne vezuju za sva sredstva podjednako. Kao centralno sredstvo ove grupe izdvajamo upitni zamjениčki pridjev *какой*, s obzirom na njegovu sposobnost da ostvari različite funkcije u sferi čiste i modifikovane upitnosti.

Interpretacija smisla iskaza ovakvog značenja glasila bi:

→ želim da znam osobinu objekta o kome je riječ.

Osnovne funkcije u sferi nemodifikovane upitnosti pridjev *какой* ima pri identifikaciji neke funkcionalne osobine objekta i pri identifikaciji samog objekta. Funkcionalne osobine koje se utvrđuju na ovakav način mogu biti veoma raznolike, uključujući i one iz sfere izražavanja vremena, uzroka, mjesta, cilja i dr., a koje imaju specifična sredstva izražavanja u formi upitnih zamjenica i priloga odgovarajućeg kategorijalnog značenja.⁹⁵ Upitni pridjev *какой* ova značenja izražava u konstrukcijama sa imenicama odgovarajuće kategorijalne semantike kao što su *в какое время*, *по какой причине*, *в какой мере*, *в каком месте*, *с какой целью*, *каким образом*.

Словами этот запах описать невозможно. Припомнить его усилием мысли тоже нельзя. Какой он был? Сладковатый и странный? (Гр. 43)

- Ты что, так и будешь всю жизнь вот такой ходить?
- Какой? – не понял Андрей.
- Такой вот-ни глаз, ни рожи. (Ш. 2, 2, 112)
- На вашем месте я через неделю имел бы тысяч двадцать.
- Каким это образом?

⁹⁵ Na nepostojanje ograničenja u primjeni zamjениčkog pridjeva *какой* u ruskom jeziku skreće pažnju Rahilina (1990, 45, nap. 3): „Voprosy s *kakoj* unikal'ny v tom smysle, čto oni ne nakladyvajut nikakih (v tom čisle-semantičeskikh) ograničenij na valentnosti zapolnjaemye voprositel'noj peremennoj”

- Тут и учить нечему (...). У вас еще много козырей на руках.
- Ну, какие же? (Ч. 281)

Primjeri u funkciji identifikacije objekta pitanja:

Какими критериями измеряется успех в жизни? Достаточно ли человеку собственного чувства удовлетворения? (ЛГ, 41)

- Груня! Какой тут кот у нас шляется? Откуда он? (Б. 281)
- Какое обвинение мне предъявляется?
- Хотите формального обвинения? Думаете выиграть на этом? (Р. 79)

U okviru ove grupe mogu se izdvojiti *какой*- iskazi sa funkcijom identifikacije objekata koji imaju lično ime ili naziv (Рахилина, 1990, 51), što predstavlja kontrast u odnosu na srpski jezik, gdje se zamjenički pridjev *kakav* ne upotrebljava u ovu svrhu.

- Какой сегодня день? – спросила Мария.
- Вторник. (Ш. 3, 2, 153)
- Выпили с девушками красного. А тебе праздника нет?
- Какой праздник?
- Какой... Покров. (Р. 3)
- Вы хотите курить, как я вижу? – неожиданно обратился к Бездомному неизвестный, – вы какие предпочитаете?
- У вас разные, что ли, есть? – мрачно спросил поэт (...)
- Какие предпочитаете? – повторил Неизвестный.
- Ну, „Нашу марку», – злобно ответил Бездомный. (Б. 431)

U sferi modifikovane upitnosti, leksičko-sintaksičke strukture sa zamjeničkim pridjevom *какой* imaju više funkcija koje se manifestuju uz pomoć različitih sredstava. Pri izražavanju negacije javljaju se i iskazi bez posebnih leksičkih sredstava, ali sa komunikativno uslovljenom funkcijom – pozicijom replike – reakcije ili inkorporiranošću u monološki segment, uz neodređenu usmjerenost iskaza.

Какое я имела право сбросить свои заботы на мальчика? А теперь поздно, он уже вошел в роль. (Гр. 27)

- Я вас стараюсь не обижать, но поневоле приходится.
- Ну-ну, какая же это обида? (Гр. 176)
- Я не хочу таким образом входить в вашу семью. Она оживилась.
- Какое это имеет значение?
- Надо подождать. (Р. 81)

U leksičko-sintaksičkoj strukturi iskaza sa ovakvom funkcijom veoma često su zastupljeni deiktički elementi: pokazna zamjenica *это*, pokazni prilozi *там*, *тут*.

– Ничего я тут отличного не вижу. И какая там новая жизнь? Погиб безвозвратно. (Ч. 336)

– (...) Я – для разговора пришел.

– Какой там разговор? Все пустяки. (Г. 85)

Dio iskaza u funkciji izražavanja opšte negacije sadrži u leksičko-sintaksičkoj strukturi i pokazatelje tipa glagola *мочь* (u konstrukciji sa glagolom *быть*), lične zamjenice u dativu, ustaljenih spojeva sa imenicom *дело*. Primjeri sa glagolom *мочь* izražavaju zapravo negaciju mogućnosti iznesene u lijevom kontekstu (replici – stimulu):

– У вас, конечно, есть документы о сдаче оружия?

– Какие могли быть документы в сорок пятом году, когда началось повальное движение славян на родину? (Бонд. 328)

– (...) а он: „Расскажите своими словами.» А какие могут быть свои слова в матлогике? (Гр. 37)

Prisustvo lične zamjenice za 1. ili 2.l. u dativu, rjeđe u nominativu, u leksičko-sintaksičkoj strukturi signalizira značenje negacije zainteresovanosti govornika ili njegovu negaciju zainteresovanosti adresata (dativus commodi/incommodi). U konstrukciju često ulazi imenica *дело*: какое мне дело до этого, какое тебе дело, какое твое дело.

– Что за иностранец такой? – в смятении воскликнула Маргарита (...) – и какой мне интерес идти к нему? (Б. 543)

– Ну вот!.. Не веришь, не верь, я тебя не заставляю. Какой мне смысл врать? (Ш. 3, 2, 157)

– Ну, за што они парнишек. как по-твоему Илюша?

– Мое какое дело? Я что, прокурор? – озлобленно выкрикнул Михеев и дернулся к Константину. (...) Какое твое собачье дело? И чего ты лез? (Бонд. 430)

Značenje ovakvih iskaza može se definisati i kao negacija važnosti fakta za adresata/govornika, po analogiji sa značenjem pitanja sa konstrukcijom *Что мне.?*, kako ga definiše Akademijina gramatika '80 (II, 392–393). Česta modifikacija značenja upitnog iskaza sa *какой* je slabije

ili jače izražena emocionalnost. Kao nesegmentni pokazatelj značenja ovakvih iskaza može se uzeti intonaciona konstrukcija 7 po sistemu Brizgunove (1977, 207–208).

Kao posebna grupa u okviru *какой* pitanja mogu se izdvojiti iskazi sa funkcijom vrijednosne ocjene. Dio konstrukcija sa *какой* izražava pozitivnu ocjenu, ali tada po pravilu dobija formu uzvičnih iskaza (*Какой голос!*), dok drugi dio, izražavajući negativnu ocjenu, zadržava upitnu formu.⁹⁶

- Ученье у нас какое было? Ничего не знали, не ведали (...) (Гр. 48)
- Напускное. Хорошо, что у тебя никакого мировоззрения нет.
- Какое мое мировоззрение? Сижу и околеванца жду. (Ч. 300)

Granica između značenja opšte negacije i negativne vrijednosne ocjene je teško određiva i za njeno preciziranje neophodno je dublje izučavanje i ocjene i prirode negacije. Tim prije su teško određiva strukturna sredstva koja razlikuju data značenja u ruskom upitnom iskazu. Ipak, neki signali se mogu registrovati. Tu u prvom redu imamo u vidu prisustvo ličnih i pokaznih zamjenica/priloga u leksičko-sintaksičkoj strukturi iskaza. Dok, na primjer, iskaz koji slijedi izražava negaciju:

Какой поэт оставит личное за порогом рукописи? (ЛГ, 41)
→ никакой не оставит,

leksičko-sintaksička struktura u koju je uvedena lična ili pokazna zamjenica izražava značenje negativne ocjene (uz nužne izmjene u propozitivnom sadržaju):

Какой он поэт, если оставляет.? → плохой поэт
Какой это поэт, если оставляет.? → плохой поэт

Upitni iskazi sa zamjениčkim pridjevom *такой* mogu izražavati neodomicu:

- Давай подковку и салфеточку.
- Какую такую салфеточку – подковку? (Б. 712)
- Когда студент замолкал, нужно было задать ему дополнительный вопрос. Какой бы такой вопрос задать? (Гр. 55)

⁹⁶ O funkciji pitanja u izražavanju ocjene govorili smo u Mirić, 1991.

Različite frazeologisane konstrukcije u koje ulazi upitni pridjev *какой* izražavaju izrazito emocionalne reakcije: *какой еще, какими судьбами, с какой стати, какого черта (беса, дьявола, шута), на какой/ кой черт (бес, дьявол, шут)*.

Funkcija im se može definisati kao negativan odnos: negacija svrsishodnosti, nezadovoljstvo uzrokom, ali i iznenađenje (*какими судьбами*):

- Меня исключили из института. (Р. 51)
- Какого еще института? – закричал Солыц. (Р. 51)
- Так возьмите же от меня на память, – сказал Воланд (...)
- Нет, нет, нет, с какой стати! (Б. 709)
- Какого же черта вы меня посвящали во всю эту белиберду? (Гр. 183)

Zamjениčki upitni pridjev *который, -ая, -ое, -ые* takođe ima funkciju identifikacije osobine objekta, ali za razliku od upitnog pridjeva *какой*, sfera identifikacije sužava se na osobinu „reda» objekta među drugim istovrsnim objektima. Ovakva funkcija i značenje se može označiti kao selekcija (Bense i dr., 1983, 37). Terminom selekcija pokriva se i druga specifičnost upotrebe *который*- pitanja, koja se ne tiče isključivo identifikacije objekta sa komponentom animatnosti u semantičkoj strukturi, nego i objekta drugачijeg značenja. Zapravo, identifikacija se usmjerava na vremensku lokalizaciju. Prema tumačenju datom u MAC i kod Ožegova, u sferi izražavanja upitnosti zamjениčki pridjev *который* ima značenje „koji tačno”, „koji od nekoliko”, „koji po redu”. Naše shvatanje „selekcije” podudara se sa ovakvim tumačenjima.

Регент чрезвычайно оживился, выскочил и заорал:

- Который преступник? Где он? Иностраный преступник? – глазки регента радостно заиграли, – этот? (Б. 465)
- „Роями белых пчел» – это что, Бетховен написал?
- Да, Бетховен.
- Который „Ода к радости»? Хороший человек. (Гр. 51)

Budući da se selekcija druge vrste objekata pomoću upitnih iskaza sa zamjениčkim pridjevom *который* ograničava na vrijeme, vremensku lokalizaciju (*который час*), postoje mišljenja da se radi o frazeologisanoj konstrukciji (Pisarek, 1981, 145).

- В котором часу президиум?
- В четыре. (Кав. 353)

- Фу ты черт! – подумал он облегченно. – Откуда танки? Что за чушь лезет в голову! Который час? Рассветает? (Бонд. 333)

Kako navodi i Pisarek (op. cit.), funkcija selekcije po redoslijedu nije fiksirana za zamjениčki pridjev *который*, jer se za druge semantičke klase objekata upotrebljava zamjениčki pridjev *какой*: *В каком классе учишься?* Prema mišljenju istog autora, zamjениčki pridjev *который* je stilski markiran kao knjiški, a ima neznatnu frekvenciju kao signal upitnosti (što potvrđuje i naš materijal). Sa druge strane, MAC navodi primjer se objektom vremenskog značenja u širem smislu nego gornji: *А который ей год?*, što ne govori u prilog frazeologizaciji.

Zamjениčki pridjev *каков*, *-а*, *-о*, *-ы* (од каковой), u iskazu nemođifikovano-upitnog značenja sinonimičan je pridjevu *какой*, *-ая*, *-ое*, *-ие*. To znači da je u toj oblasti funkcija *каков*- iskaza identifikacija objekta u cjelokupnosti njegovih funkcionalnih karakteristika:

- (...) Этот вопрос категориальный. Пока я его не решу, я не могу перейти к следующему.
- А каков следующий? – спросила я, симулируя интерес.
- Вопрос о приоритете морали. (Гр. 107)
- (...) Во что вы цените ваше колено? Каковы убытки от моих гостей, которых вы сейчас наименовали висельниками? Говорите! (Б. 698)
- Каковы будут печальные итоги понедельника? (ЛГ, 41)

Upitni zamjениčki pridjev *каков* i upitni zamjениčki prilog *каково* objedinjuje funkcija izražavanja ocjene, pozitivne ili negativne, koja može biti praćena većom ili manjom emocionalnošću (divljenje, iznenađenje, nezadovoljstvo).

- Боги! – воскликнул Пилат, – да ведь на вас нет сухой нитки! Каков ураган? А? Прошу вас немедленно пройти ко мне. (Б. 717)
- Надменного нищего, – с торжеством повторила Мотя. – Каково, Патричок? Не в бровь, а в глаз. (П. 312)
- (...) Копосовские бабы в лицо мне кричали, мы, дескать, народ! Наши мужья, солдаты – народ! Каково? (Г. Егор Булычев)

Upitni iskazi sa zamjениčkim prilogom *каково* odnose se na kvalitet radnje ili stanja, prema tumačenju koje daje МАС. Otuda se oni могу javiti као својеврсни коментар на информацију о стању, који имплицира негативну квалификацију стања, што потврђују и примјери које даје Ожегов (*Каково ему живется? Каково мне это слышать? (трудно, тяжело мне это слышать/)*).

– Нам-то что, – сказала Стелла с мягкой сварливостью, – на нас можно и воду возить. А ему какво? (Гр. 102)

– (...) Поверь мне, что всякую ночь я являлся бы тебе в таком же лунном одеянии, как бедный мастер, и кивал бы тебе, и манил бы тебя за собою. Каково бы тебе было, о Азazelло? (Б. 704)

Структуре ovakvog значења имају као obavezni član i ličnu zamjenicu/imenicu u dativu, што такође указује да се ради о стању.

6.2.1.3.2. Структуре sa upitno-kvalifikativnim значењем динамичког типа

U upitnom iskazu sa propositivnom funkcijom ruskog jezika zamjениčki upitni prilog *как* služi kao osnovno sredstvo izražavanja upitno-kvalifikativnog значења динамичког типа, odnosno upitnog значења sa komponentom квалификације реализације процеса или стања. U prilog ovome govori i mogućnost upotrebe sinonimičnih sredstava kao što su konstrukcije *каким образом, каким способом*, pošto leksičko значење njihovih elemenata nedvosmisleno eksplicira динамичку komponentu objekta pitanja.

Interpretacija smisla sredstvima prirodnog jezika za ovakve iskaze glasi:

→ želim da znam karakteristike radnje koja se odvija.

– Как вы играете в классики? (Гр. 39)

– Виноват, – сказал Александр Александрович. – Мы к Левицкой. Если не ошибаюсь, она у вас. Как к ней пройти? (П. 341)

– Да нет же! Более того, я уже многое узнала о вас.

– Каким же образом? (Кв. 303)

Tradicionalno, значење vezano за zamjениčki prilog *как* definiše se kao „način radnje». Bez obzira kako se значење definiše, као „način radnje» или „kvalifikacija динамичког objekta», mora se zapaziti да је то ipak

samo jedna od mogućnosti, mada dominantna. U sferi izražavanja nemodifikovane upitnosti, *как* pitanja ostvaruju različite funkcije, zahvaljujući čemu se može reći da se radi o semantičkoj nekoherentnosti onoga što je objedinjeno pod gornjim terminima. Npr. prema mišljenju J. Rahiline (1990, 48), pored „načina radnje”, *как*- pitanja služe i kao sredstvo identifikacije suštine samog objekta i uzroka rezultata neke prethodne radnje. Komunikativni cilj identifikacije suštine dinamičkog objekta može se utvrditi u slijedećim iskazima, mada je veoma teško povući jasnu granicu između značenja kvalifikacije i suštine dinamičkog objekta:

- Как полагается поступать в случае внезапной болезни оппонента?
- Его отзыв зачитывает ученый секретарь. (Гр. 189)
- Расскажи лучше чего – нибудь, – попросил детина. – Как ты с самолета прыгал, а? (Ш. 3, 2, 160)
- Как вам это удалось?
- Удалось. Придешь, расскажу. (Р. 327)

Funkciju identifikacije uzroka neke prethodne radnje ne možemo potvrditi većim brojem primjera iz ovog korpusa:

- Как же вы из рыбака превратились в электроспециалиста?
- Рыбак. Жил на море, вот и рыбак. (Р. 215)

U sredstva izražavanja nemodifikovane upitnosti ubrajaju se i ustaljeni spojevi upitnog zamjeničkog priloga *как* i priloga uglavnom prostornog, vremenskog ili količinskog značenja: *как давно, как далеко, как долго, как много, как скоро, как часто* (prema Pisarek, 1981, 148), za koje nisu nađene ilustracije u ovom korpusu. Njihovo značenje može se definisati kao količinska kvalifikacija ili samo kao kvantifikacija, kako čini P. Piper (1988, 127).

- Скажите, Иван Николаевич, а вы-то сами как далеко были от турникета, когда Берлиоз свалился под трамвай?
- Я был далеко. (Б. 330)
- Как долго Нил не приходит.
- Никто не идет. (Г. 20)

Čisto-upitno značenje izražavaju i konstrukcije tipa *как + с + Ins* i *как насчет + Gen*, gdje je prijedlog *насчет* stilski markiran kao vulgarizam:

- Как у тебя с этой, с Майей-то?
 - Та – а. (Ш. 1, 2, 143)
 - Как насчет психологической перестройки?
 - Да нужна, нужна психологическая перестройка! (ЛГ, 22)
- Когда приходила Лариса с работы, спрашивала: „Мама, как насчет заправки?»
- Лидия Михайловна грела ей обед, кормила без радости. (Гр. 76)

Jedna od dominantnih subjektivnih modifikacija upitnosti izražene pomoću *как* pitanja je iznenađenje, kao reakcija na neočekivanost, odnosno suprotnost prethodnog saopštenja očekivanjima govornika. Kratka ruska gramatika (1989, 463) vidi funkciju priloga *как* kao intenzifikaciju, kada se pojavi kao samostalan iskaz ili kao introduktivna partikula (усиление удивления). Ožegov funkciju *как* tumači kao izražavanje negodovanja, čuđenja. Prema našem mišljenju, bliže istini je tumačenje Ožegova, jer analiza komunikativnih situacija pokazuje da se radi o „negativnom”, neprijatnom iznenađenju. Zato bi parafraza semantičke strukture ovakvih iskaza bila podudarna sa parafrazom datom za negativni emocionalni odnos u gl. III, ali sa različitim vidom propozitivnog sadržaja:

‘pretpostavljajući osobinu O/P, negativno cijeneći realizaciju suprotne osobine, želim da znam q[O/P(p)]’.

Leksičko-sintaksičke struktura u takvim slučajevima može sadržavati citat iz prethodne replike, ali i biti redukovana samo na upitni prilog. Česti elementi strukture su partikula *же* i deiktici *так* i *это*. Po pravilu, pitanje u dijalogu zauzima poziciju replike – reakcije.

- Как? Даже после моего ходатайства? (Б. 541)
- Нет, не все равно, Алеша. Что ты понимаешь в нашей жизни?
- Как что? Я всю войну провоевал (...). (Пл. 275)
- А утром он уехал со своими вещами.
- Как со своими? А мои?
- Твои он оставил. (Р. 321)
- Ну, как сердечные делишки? – спросил Николай весело.
- Стоят. Махнул я на это дело рукой, – слукавил Иван.
- Как же так?
- Да куда уж мне. (Ш. 1, 2, 154)

Drugi tip modifikovano-upitnog značenja koji se izražava pomoću *как*- pitanja, uz intonacionu konstrukciju 6, jeste negacija mogućnosti. Pri tome se negacija mogućnosti manifestuje kao negacija opravdanosti vršenja radnje i kao negacija radnje u potpunosti. Na negaciju opravdanosti pomoću hrvatskih ili srpskih pitanja ukazao je A. Musić (1910, 180–196). Leksičko-sintaksička struktura *как*- pitanja ovog tipa u ruskom jeziku može sadržavati eksplicitne signale deontičke modalnosti: glagol *мочь* u indikativu ili kondicionalu ili predikativ *можно*. Strukture koje *не* sadrže leksemu modalnog značenja realizuju se sa predikatom u prostom budućem vremenu (gl. svršenog vida) ili infinitivu. Izražavanje negacije opravdanosti radnje kao dominantna funkcija može se vezati za strukture sa predikativom *можно* uz infinitiv, dok se ostale mogu naći u toj funkciji, ali je za njih dominantna ona druga varijanta negacije.

- Как можно говорить такие вещи? Вот уж не понимаю, – что это у вас?
Аристократизм, что ли? (Г. 25)
- Николай Алексеевич, да как же это можно? Что же это
за порядок? (Ч. 305)

Prisustvo predikativa *можно* u leksičko-sintaksičkoj strukturi ima dodatnu funkciju distanciranja govornika od negativne reakcije, pošto obezličava konstrukciju.

Strukture sa glagolom *мочь* u prezentu indikativa i u kondicionalu izražavaju negaciju vršenja radnje u potpunosti:

- Ничего не понимаю, – пожимая плечами (...) говорил профессор. – Как же он может знать, когда вы помрете? Тем более, что он не врач! (Б. 628)
- Да, изволите ли видеть, – объяснил рыжий, – сегодня утром в грибоедовском зале голову покойника стащили из гроба.
- Как же это может быть? – невольно спросила Маргарита. (Б. 639)
- И я не знаю, не представляя, – что значит жить? Как я могла бы жить?
- Н-да, жить надо умеючи, осторожно. (Г. 12)
- Это. быстро проходит?
- Как я могу знать, Сережа? Надо вызвать хорошего врача. (Бонд. 350)

Leksičko-sintaksičke strukture koje sadrže glagol svršenog vida u prezentu/prostom budućem vremenu izražavaju obje navedene varijan-

те значења немогућности (negacije mogućности). Glagol u složenom budućem vremenu signal je значења немогућности uopšte:

- Как же он ко мне явится? На глазах у всей деревни?
- Этого я не знаю. Может, и не явится. (Р. 346)
- Какая у тебя странная, дикая логика! Ну, могу ли я от тебя отказаться? Как я откажусь? (Ч. 337)
- Пошел вон, – сказал ему Воланд.
- Я еще кофе не пил, – ответил кот, – как же я уйду? (Б. 699)
- Как же мы теперь без него? Как же мы жить – то будем? (Бонд. 540)

Prisustvo glagola u infinitivu u ruskom pitanju sa *как* signalizira procjenu radnje kao nemoguće od strane govornika, što može biti praćeno negativnim emocionalnim komponentama. Realna je pretpostavka da su i ovakve strukture elipsa struktura sa glagolom *мочь*.

„Как объяснить ей все?” – подумал Константин. – „Как?» (Бонд. 515)

Ну как дойти до цели/когда ботинки жмут?

(Б. Окуджава, Песенка старого шарманщика)

Как я могу знать, Сережа? →	Как мне знать, Сережа? (Как знать...?
Как я могла бы жить? →	Как мне жить? (Как жить?

Prisustvo strukturnog signala negacije u leksičko-sintaksičkoj strukturi *как* pitanja je znak ekspresivne tvrdnje (retoričnosti), i to tvrdnje o mogućnosti ili svrsishodnosti radnje (Akademijina gramatika ‘80, II, 393). Veoma su frekventni primjeri sa glagolom u infinitivu u ruskom jeziku.

- Скажите, – заговорила Маргарита, и голос у нее стал глух. – среди них нету критика Латунского?
- Как же это может не быть? – ответил рыжий (...) (Б. 640)
- А вы будто не знаете? То Зайцев, а то Чевыкин, и тот и тот баритон (...) Как не узнать? (Гр. 51)
- Где, как не здесь, натренируешь глаз и мускул? Где, как не здесь, ежедневно проводятся неразрекламированные соревнования.? (ЛГ, 41)

Treba reći da Akademijina gramatika ‘80 (II, 393) konstrukciju *как* ne smatra frazeologisanom, a strukture sa infinitivom ne izdvaja kao posebne,

već ukazuje da je paradigma četovorčlana *Как /было, будет, было бы/ с этим не согласиться?* Ovakve strukture u korpusu nisu zabilježene.

U frazeologisane konstrukcije mogu se ubrojati *как быть, а как же, ну как (же/, как дела, как поживаешь/живешь/жизнь* i sl. Konstrukcija *как быть* praćena je imenicom u instrumentalu i izražava nedoumicu, bojazan govornika, a iskaz obično nije usmjeren na adresata. Prema tumačenju Ožegova, strukture sa *как быть* imaju značenje „как поступить, что предпринять”, odnosno ekspliciraju nedefinisanst govornikovog stava o problemu, a ne traženje informacije.

Обсуждали этот вопрос и мы. Как быть с симулянтами? Чем быть по симуляции? (ЛГ, 22)

Летом обещала приехать Люда – как быть с нею? (Гр. 201)

– Но позвольте вас спросить, – после тревожного раздумья заговорил заграничный гость, – как же быть с доказательствами бытия божия, коих, как известно, существует ровно пять? (Б. 429)

Konstrukcija *ну как* ima više funkcija. U kombinaciji sa partikulom *же* (*ну как же*), javlja se kao samostalan iskaz u poziciji replike – reakcije, izražavajući potvrdu ili slaganje govornika sa iznesenim stavom. U takvim uslovima konstrukcija je sinonimična sa konstrukcijom *а как же*. Dajući primjer upotrebe u izjavnom iskazu, Ožegov značenje *как же* tumači sa „конечно, разумеется”, ali stavlja stilske oznake „razgovorno” i „ironičно”:

Кто-то сказал:

– Помнишь Назарова?
– Ну как же? (П. 318)

– Значит, вы можете отказаться от своего прежнего мнения?
– А как же? Очень даже могу. Человек, не кирпич. (Гр. 196)

Kratka ruska gramatika (1989, 340) navodi da konstrukcija *как же* u zavisnosti od situacije može imati i potvrdno i odrično značenje, pri čemu dolaze do izražaja i intonacione razlike.

U formi *ну как*, bez partikule *же*, konstrukcija takođe može funkcionisati kao samostalni iskaz u poziciji replike – reakcije i replike – stimula, ali i biti inkorporirana u tonski upitni iskaz kao složena partikula. U oba slučaja ima prije ulogu podsticanja na dijalog, nego saznavanja nepoznate informacije.

Вернулась Люда, вызвала Асю в душевую:

– Ну как?

– Не получается, – сконфуженно призналась Ася. (Гр. 197)

И я поехал к моему Вербе.

– Ну, как?

– А никак. Вот только что телеграмму в наш Агропром из Москвы прислали. (ЛГ, 22)

– Построил дом-то? – спросил вдруг Ивлев.

– Построил.

– Ну и как?

– Что? Живу. (Ш. 2, 2, 106)

– А я думала, опять с каким – нибудь Генкой. Ну как, назначил?

– Угу. На вторник. (Гр. 37)

Kao složena partikula *ну как* formira posebnu sintagmu sa IK-2 kao tipičnom intonacijom, dok je ostatak leksičko-sintaksičke strukture realizovan sa IK-3, kao tipičnom intonacijom tonskog iskaza (*Ну как, назначил?*).

Posebnu grupu formiraju upitni iskazi sa zamjениčkim prilogom *как* čija se sfera upotrebe može ograničiti na govornu etikeciju, a funkcija definisati prije kao podržavanje kontakta, nego kao saznavanje nepoznate informacije.

Ну а ты как? – спросил я его. (П. 320)

Ну, как ваше здоровье?... (Ч. 291)

Как здоровье-то? (Ш. 2, 2, 106)

– Как живешь? – спросил Пашка. (Ш. 2, 2, 124)

Как дела? – спросил Борис. (Р. 140)

– Ну как дела, Антоша? – спросил Виктор Андреевич. (Гр. 174)

6.2.1.4. *Strukture sa upitno-kvantifikativnim značenjem*

Funkciju utvrđivanja nepoznate informacije o količini imaju u ruskom jeziku iskazi u čijoj leksičko-sintaksičkoj stukturi je sadržan upitni zamjениčki prilog *сколько*. U savremenom ruskom književnom jeziku ovo je osnovni, dominantni oblik uz arhaičnu formu *сколько*. Pored ovog priloga, upitno-kvantifikativnu funkciju imaju i priloški izrazi sa upitnim prilogom *как* (как долго, как часто, как далеко.), o kojima je bilo riječi u odjeljku

6.2.1.3.2. Parafraza semantičke strukture iskaza ovog tipa može se formulirati na slijedeći način, sa skraćenicom *qt* za kvalitet:

želim da znam *qt*[O(p)]’.

Pri tome radi se o objektima diskretnim i nediskretnim u jednakoj mjeri, odnosno o kvanitetu realizovanom kao broj, mjera i stepen. Ovakvo značenje iskazi sa *сколько* ostvaruju u poziciji replike – stimula, uz smještanje upitnog priloga u inicijalnu poziciju leksičko-sintaksičke strukture kao tipičnu.

Interpretacija smisla iskaza sredstvima prirodnog jezika glasila bi:

- želim da znam koliko nečega ima.
- Сколько у тебя осталось денег?
- Я взяла пятьдесят копеек на каток. (P. 87)
- Сколько получил сейчас?
- Тридцать тетрадрахм! Тридцать тетрадрахм! (Б. 732)
- Сколько вывезли навоза? – кричал по телефону знакомый работник. – А под свеклу, спрашиваю, сколько? (ЛГ, 22)
- Сколько же вам лет? – простодушно осведомился Энэн. (Гр. 82)

Na planu kvantifikacije objekta kao što je vrijeme, razlikuju se vremenska linearnost i vremenska punktualnost (Piper, 1988, 126), koje u ruskom upitnom iskazu mogu biti izražene na isti način. Vremenska punktualnost izražena u apsolutnim vrijednostima kao što su sati, utvrđuje se pomoću upitno-selektivnog pridjeva *который* (Который час?), ali i upitno-kvalifikativnog priloga *сколько*, jednako kao vremenska linearnost. Razlika u značenju punktualnost-linearnost rekonstruiše se iz okruženja, pošto u konstrukciju sa upitnim prilogom *сколько* ulazi imenica *время* u gen. jednine.

- Да, милый. Сколько сейчас времени?
- Два часа ночи. (Бонд. 532)
- Вы. вы сколько времени в Москве? – дрогнувшим голосом спросил он.
- А я только что сию минуту приехал в Москву (...). (Б. 460)

Leksema *сколько* u ruskom jeziku može biti upotrebljena i sa fleksijom, prema pravilima upotrebe brojeva (Piper, 1988, 68).

- Считай.
- Попробовал.
- До скольких досчитал?
- До сто.

(Ш. 1, 2, 154)

Na planu izražavanja čisto-upitnog značenja, dio struktura može se smatrati za ustaljene spojeve, a to su one koje služe kao sredstva utvrđivanja novčanih iznosa kao cijene. Polazna struktura u ovakvim slučajevima bila bi *Сколько платить?*, a eliptične *Сколько за..?* *Сколько с меня?*

- Сколько вам платить, профессор? – нежным и дрожащим голосом спросил буфетчик (...).
- Сколько хотите, – отрывисто и сухо ответил профессор. (Б. 629)
- Уже? – не поверил Сергей, плохо понимая, и все-таки полез за деньгами. – Сколько с меня? (Бонд. 414)
- Углей мешок вы брали... кухарка ваша.
- Сколько за угли?
- За угли – тридцать пять. (Г. 55)

U ruskom jeziku koriste se i sinonimični prilozi i priloški izrazi kao što su *сколько стоит, по какой цене, почему, за сколько* (Bense i dr., 1983), ali i konstrukcije *ценить во что*:

- (...) Чего желаете за то, что провели этот бал нагой? Во что цените ваше колено? (Б. 698)

Arhaični oblik *сколь* (Akad. gram. 1980, I, 703) zabilježen je samo jednim primjerom, a može mu se pripisati prije modificirano, nego čisto-upitno značenje. Pošto je situiran u monološki kontekst i ne ispunjava uslov usmjerenosti na određenog adresata, odgovara definiciji retoričkog pitanja. Stilski je ovaj oblik markiran i kao knjiški.

- Сколь далеко пойдет кровавая эскалация? (ЛГ, 41)

Upitni prilog *сколько* u ruskom gradi mali broj ustaljenih spojeva i frazeologizama (npr. *Сколько лет, сколько зим!*), tako da je zabilježena jedna konstrukcija sa modificirano-upitnim značenjem: *сколько можно*. Iskaz koji ova konstrukcija formira po pravilu je vezan za postponovanu poziciju u okviru monološkog segmenta ili repliku – reakciju kao komentar na lijevi kontekst, negativno obojen:

– Мы начали было говорить об этом и заскучали. Сколько можно? (ЛГ, 22)

Я рассказала об этой истории Вербе, но обсуждать это все мы не стали.

Сколько можно? (ЛГ, 22)

6.2.1.5. *Strukture sa upitno-temporalnim značenjem*

Kao signali upitno-temporalnog značenja u ruskom upitnom iskazu sa propositivnom funkcijom služe upitni prilozi *когда*, *доколе*, priloški izrazi *в какое время*, *до каких пор*, *с каких пор*, *как долго*, *сколько времени*. Temporalno značenje može biti izraženo kao temporalna punktualna lokalizacija i temporalna linearna lokalizacija, sa odgovarajućim sredstvima izražavanja. Sredstva za utvrđivanje temporalne punktualnosti su upitni prilog *когда* i priloški izraz *в какое время*, dok priloški izrazi *с каких пор*, *до каких пор* pored vremenske tačke početka/završetka radnje podrazumijevaju i period vremena između date tačke i momenta govora, odnosno i vremensku linearnost. Vremensku tačku početka radnje i odgovarajući period poslije nje (ablativno značenje) identifikuje priloški izraz *с каких пор*, a vremensku tačku završetka radnje i odgovarajući period (adlativno značenje) identifikuju priloški izraz *до каких пор* i upitni prilog *dokole*, stilski markiran kao arhaičan. Konstrukcije *как долго* i *сколько времени* vezane su za vremensku linearnost. One su već bile razmatrane u okviru upitno-kvalifikativnog i upitno-kvantifikativnog značenja u ruskom jeziku. U najopštijem vidu, značenje upitno-temporalnih iskaza u ruskom jeziku može se parafrazirati na slijedeći način, sa oznakom T za temporalnu komponentu:

‘želim da znam T(p)’.

Sredstvima prirodnog jezika interpretiran, smisao ovakvih iskaza glasi:

→ želim da znam vrijeme vršenja radnje.

U leksičko-sintaksičkoj strukturi iskaza ova sredstva teže inicijalnoj poziciji. Čisto-upitno značenje, kao i kod drugih tipova pitanja, vezano je za poziciju replike – stimula u dijalogu.

– Когда ты был там в последний раз?

– Я? Да я оттуда не выхожу!

– Когда ты в последний раз оттуда не выходил?

– Знаете, Белоцерковец, всему есть пределы!

(ЛГ, 41)

- Когда встретимся? (Р. 60)
- Где это мы встретимся? На улице тридцать градусов. (Крат. гр. 464)
- В какое время начинаются занятия? (Бенсе и др., 39)
- С каких пор вы тут живете? (Ч. 289)
- (...) Скажите, до каких пор будут ненавидеть меня отец и мать? (А. Блок, Коршун)
- Доколе матери тужить? Доколе коршуну кружить?

Upitno-temporalni iskazi mogu izraziti i modifikovanu upitnost, i to, u prvom redu, komponentama nezadovoljstva i iznenađenja, a takođe negacije:

- А ты капитан? Когда же успел? С какого года? (Бонд. 178)
- С двадцать четвертого, – ответил Сергей.
- Найдется, дело не в этом. Когда они выведутся, эти паразиты? Все настроение убивают, сволочи.
- Когда выведутся? Никогда. (Ш. 2, 2, 105)
- Вот и думает ребенок: „Когда же кончатся эти муки?» (ЛГ, 41)
- Да ты с ума сошел. Когда я был уверен? Псс... (Ч. 311)
- С каких пор Константин стал золотистый? Оставь, пожалуйста! Я не дальтоник. (Бонд. 216)
- Вы один из организаторов этого клуба, не так ли? (Кв. 285)
- Когда это было!

6.2.1.6. *Strukture sa upitno-spacijalnim značenjem*

Kao signali funkcije saznavanja nepoznate informacije o prostornoj (spacijalnoj) komponenti komunikativne situacije u ruskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom javljaju se zamjenički prilozi *где, куда, откуда, докуда*. Značenje prostora u jeziku manifestuje se u svom statičkom (lokativnost) i dinamičkom aspektu (adlativnost, ablativnost i perlative) (Piper, 1988, 120–121). Na osnovu toga, funkcija iskaza sa odgovarajućim upitnim prilogom u leksičko-sintaksičkoj strukturi može se specifikovati kao saznavanje nepoznate informacije o mjestu ili lokalizaciji objekta/radnje (prilog *где*, priloški izrazi *в чем, на чем*), o krajnjoj tački kretanja objekta ili adlativnosti (*куда, докуда* – razg.) i o polaznoj tački kretanja ili ablativnosti (*откуда*). Identifikacija putanje kretanja objekta/perlativenog kretanja u ruskom upitnom iskazu ne može se vršiti pomoću upitnog priloga

kategorijalnog značenja: „Posebnog priloga sa perlativnim značenjem kao osnovnim u ruskom jeziku nema” (Piper, 1988, 121).

Sve pomenute značenjske komponente se realizuju u okviru nemodifikovane upitnosti uz poštovanje uslova realizacije kao što su pozicija stikula i usmjerenost na određenog adresata. Parafraza semantičke strukture iskaza sa upitno-spacijalnim komponentama može se uopšteno izraziti kao:

‘želim da znam L(p)’ – gdje je L skraćenica za locus, mjesto.

6.2.1.6.1. Strukture sa upitno-lokativnim značenjem

Ruski upitni prilog *где* je dominantno sredstvo izražavanja lokativnog značenja u pitanjima sa propozitivnom funkcijom. U leksičko-sintaksičkoj strukturi teži zauzimanju inicijalne pozicije.

Smisao iskaza može se interpretirati sredstvima prirodnog jezika na slijedeći način:

→ želim da znam na kom mjestu se vrši radnja/nalazi predmet.

– Где вы жили в Москве? – спросил Борис.

– На Арбате.

(P. 138)

– Принеси вожжи, – попросил отец.

– Где они?

– В сениях.

(III. 2, 2, 116)

– Работаю и учусь.

– А где работаете?

– На почте.

(Гр. 209)

Dio lokativnih pitanja zabilježenih u ovom korpusu može biti svrstan i u čisto-upitna i u modifikovano-upitna. Tu se prije svega imaju u vidu iskazi u kojima se javljaju glagoli *видеть* и *взять*. U sferi nemodifikovane upitnosti stoje kao replike – stimuli i to: sa glagolom *видеть* u funkciji saznavanja informacije o lokaciji objekta datog predikata (Где же, господин натуралист, вы видели эту птицу? – Рахилина, 199, 79), a iskazi sa glagolom *взять* u značenju *купить* (Где ты взяла кофточку? – razg.).

Nasuprot tome, u poziciji replike – reakcije pitanja sa glagolom *видеть* ostvaruju značenje negacije ili neslaganja sa stavom sagovornika/informacijom iz lijevog konteksta, tako da po pravilu sadrže citat iz njegovog sadržaja:

- С котами нельзя.
- Я извиняюсь, – задребезжал длинный (...) – с котами, вы говорите? А где же вы видите кота? (Б. 762)
- Голову ему держи, голову! – паническим шепотом вызвала Люда. – Так и болтается, вдруг оторвется.
- Глупости. Где же ты видела, чтобы у животного сама собой оторвалась голова? – храбро отвечала Ася (...). (Гр. 157)
- Что же, мне целоваться с мошенниками и подлецами, что ли?
- Где же ты видишь мошенников и подлецов? (Ч. 300)

Где- pitanja sa glagolom *взять* u njegovom primarnom značenju (uzeti) u poziciji replike – reakcije po pravilu izražavaju negaciju, koja može biti praćena emocionalnošću.

- Хорошо, 5–7 минут на перспективу да столько же на повторение.
А где их взять? (ЛГ, 41)
- Нельзя. Необходим подлинник.
 - Бросьте, – сказала я, теряя терпение, где я сейчас возьму Паустовского? (Гр. 180)

Funkciju negacije ostvaruju i *где-* iskazi sa predikativom *слыхано*, takođe u poziciji replike – reakcije:

- Давайте сравним с другими областями производства.
- Где это слыхано, чтобы работа завода, фабрики, мастерской оценивалась по отметкам, которые они себе сами выставили? А у нас получается именно так. (Гр. 11)

Postojanje predikata određene semantike ipak nije uslov za funkciju negacije. Za dio iskaza u ovoj funkciji može se kao zajednička karakteristika utvrditi samo pozicija replike – reakcije i suprotnost iznesenog stava govornika u odnosu na stav sagovornika i/ili propozitivni sadržaj lijevog konteksta.

- Строго преследуется, – тихо – претихо прошептал председатель и оглянулся.
- А где же свидетели? – шепнул в другое ухо Коровьев, – я вас спрашиваю, где они? Что вы? (Б. 515)
- Впрочем, не надо, я сыт. Уложи меня спать.
- Опомнись, где я тебя уложу?
- Здесь, под березой. Впрочем, никаких берез нет. (Гр. 23)

- Поедем в Баклань.
- Где мне там жить? У тебя?
- Найдешь. Можешь у меня, если захочешь. (Ш. 3, 2, 154)

Dio ovakvih iskaza izražava negaciju *moгућности*, способности, a ne negaciju postojanja objekta na određenoj lokaciji. Karakteristično je da se i ovdje kao i kod drugih pitanja sa propozicijom u funkciji negacije javljaju deiktički elementi u leksičko-sintaksičkoj strukturi, prilozi *там*, *тут*, *это*, partikula *уж*:

- Ну, ты заврался, однако. Ты вот что мне скажи: коли мы глупы, стало быть
- надо нас учить уму – разуму?
- Где там? В камни стрелять – стрелы терять. (Г. 17)
- Ведь это выйти во двор: каждая с собакой. Где тут людям хватит? (Гр. 49)
- Не добытчик ты, Николай Осипыч, не добытчик!
- Где уж! (Ч. Мужики)

Strukture sa upitnim prilogom *где* u funkciji negacije *могућности* pokazuju izrazitu tendenciju prelaska u uzvični iskaz, sa IK-7 kao tipičnom intonacijom: Где ему учиться! (то есть, он не сможет учиться – Брызгунова, 1977, 117).⁹⁷

Upitni iskazi sa zamjeničkim prilogom *где* mogu imati funkciju izražavanja uzročnog značenja. Radi se o iskazima koji se realizuju kao reakcija na neočekivano odsustvo objekta u prostoru koji se nalazi u vidnom polju govornika (Рахилина, 1990, 124). Pri tome dijaloška pozicija biva najčešće inicijalna, mada se radi o reakciji na situaciju, više nego o stimulu.

- Ребята, а где же Саша?
- Не придет, – ответил Максим. (Р. 23)
- Где же гости? – спросила Маргарита у Коровьева.
- Будут, королева, будут, – сейчас будут. (Б. 680)
- Вошел Олег Раков. Она так и сжалась.
- А Людка где? – спросил Олег, играя цепочкой заграничного пояса.
- Уехала. (Гр. 162)

⁹⁷ Russkaja grammatika Barnetove i dr. (Praha, 1979, II, 833), navodi da se radi o izražavanju nesposobnosti: „V kačestve variantu s obščim značeniem vozmožnosti vystupaet infinitivnoe predloženie, vyražajuščee nesposobnost „realizovat” kakoe – libo dejstvie; ono soderžit N_d sub’ekta: Gde emu samomu ženit’sja?”

Struktura komunikativne situacije (odsustvo objekta na prostoru u vidnom polju govornika) potvrđuje da se radi o reakciji govornika na nepodudarnost njegovih očekivanja i realnog stanja stvari, koja se realizuje kao zahtjev za utvrđivanje uzroka odsustva objekta.⁹⁸

Prema našem mišljenju, ovakvi uslovi realizacije omogućuju pojavu emocionalnih modifikacija semantičke strukture iskaza, npr. komponentom iznenađenja ili ljutnje. Formalno-strukturna specifičnost ovakvih iskaza je odsustvo predikatske lekseme u leksičko-sintaksičkoj strukturi, a ona se može rekonstruisati kao glagol *находиться*: *А Людка где (находится)?*

Osnovni, a često i jedini elementi leksičko-sintaksičke strukture, su upitni prilog i imenski oblik, denotat objekta. Prema mišljenju Rahiline (1990, 132–133), za signal značenja uzročnosti može se smatrati smještanje rečeničnog akcenta na imenski oblik: *Ребята, где же Саша?*

6.2.1.6.2. Strukture sa upitno-adlativnim značenjem

Osnovna funkcija ruskih pitanja sa zamjениčkim prilogom *куда* je saznavanje nepoznate informacije o krajnjoj tački kretanja objekta, odnosno o adlativnom kretanju u prostoru. Isto značenje izražava i upitni zamjениčki prilog *откуда*, stilski markiran kao razgovorni oblik, uz više supstandardnih oblika.⁹⁹

Interpretacija smisla iskaza sa ovi prilogom glasila bi:

→ želim da znam prema kom mjestu se kretanje vrši.

- Я не могу, доктор, я поеду туда.
- Куда это?
- Туда где он.

(Ч. 290–291)

Несколько минут молчали. Иван держал в руках узелок с продуктами, смотрел на него.

- Вот Нюра собрала тебе. Куда его?
- Вон в тумбочку.
- Ладно, на Девичку приезжай.

(Ш. 3, 2, 161)

⁹⁸ Rahilina (1990, 133) ukazuje na situaciju „iznevjerenog očekivanja”: „Među tem, imenno situacija „obmanutogo ožidanija” sozdaet uslovija, neobhodimye dlja pričinogo gde.)”.

⁹⁹ U osnovnom korpusu oblik nije nađen, pa se navodi primjer iz rječnika. U stilski markirane varijante spadaju još: *отколева*, *откелева* (supst.), *отколе*, *откол’*, *откудова* (arh. i supst.), *откул’*, *откулева* (dijal.), prema Piper, 1988, 121.

- А пойдём куда?
- На кудыкину гору. (Р. 60)

Докуда едешь? (Толстой, CXPC)

U domenu čisto-upitnog značenja, adlativnost je jedino značenje priloga *куда* (Piper, 1988, 121), što znači da nema mogućnosti za lokativnu upotrebu poput srpskog priloga *kuda*. Ruski upitni prilog *куда* ne može izraziti ni perlativno značenje; kako navodi E. Rahilina (1990, 118), na pitanje sa *куда* ne može se odgovoriti opisom putanje kretanja. Sa druge strane, upitni iskazi sa zamjениčkim prilogom *куда* mogu biti praćeni emocionalnom komponentom iznenađenja ili neodobravanja u situaciji kada predstavljaju reakciju na neočekivano napuštanje dotadašnjeg mjesta od strane adresata (Rahilina, op. cit. 136). A. Musić je ekvivalentne hrvatske ili srpske iskaze protumačio kao *odvraćanje* od postupka/radnje (1910, 165).

- Ты куда это? – встрепенулась Оля. – И не думай. (П. 344)

- Ты куда? – спросила Катя.
- Домой. (Р. 6)

В Баклани, возле райкома партии, Лукин тронул Ивлева за рукав.

- Куда? – спросил Родионов.
- Я ночую в райкоме. С дежурным. До свиданья. (Ш. 1, 2, 156)

Prema mišljenju Rahiline (1990, 136), *куда*- reakcije ovog tipa imaju značenje uzročnosti, pošto se radi o nepodudarnosti prezumpcije govornika i stanja stvari.¹⁰⁰

U poziciji replike – reakcije ili dijela monološki strukturiranog segmenta dijaloga, pitanja sa *куда* mogu izražavati neslaganje ili negaciju u odnosu na prethodni propozitivni sadržaj ili na stav sagovornika. Po pravilu, radi se o negaciji mogućnosti ili opravdanosti:

- (...) Пойдем отсюда, Николай! Отец, пойдём!
- Куда там пойдём? Постой, я сейчас все это кончу. (Ч. 340)
- (...) И почему тебе можно ездить, а нам нельзя? Почему?
- Ну, куда ты, больная, пойдешь? Ты больна и тебе нельзя после

¹⁰⁰ Situaciju u kojoj se ovakvo značenje realizuje Rahilina opisuje ovako: „V etom slučae u govorjaščego imeetsja prezumpcija, što ob’ekt dolžen v tečenje nektorogo vremeni prodolžat’ nahodit’sja v pole ego zrenija, i kogda okazyvaetsja, što v dejstviteľ’nosti eto ne tak, govorjaščij pytaetsja vyjasnit’ pričinu nesootvetstvija” (1990, 136).

заката солнца быть на воздухе.

(Ч. 386)

– На танцы пойдем вечером?

– Легко вам, ребятам. Куда же я на танцы попрусь?

Ты что?

(Ш. 2, 2, 108)

U karakteristične crte leksičko-sintaksičke strukture ovog tipa pitanja spada prisustvo predikata-glagola u infinitivu ili prostom budućem vremenu, lične zamjenice u dativu, partikula *же, уж, deiktika тут, там*.

– Ну, как сердечные делишки? – спросил Николай весело.

– Стоят. Махнул я на это дело рукой, – слукавил Иван.

– Да как же так?

– Да куда уж мне.

(Ш. 1, 2, 154)

Куда мне до нее?

(Высоцкий, Она жила в Париже)

Куда вам ехать!

(Лобанова, Слесарева, Учебник рус. яз. для студ. иностранцев, 3 – ий г. обучения, 1984, 100)

U ovom segmentu funkcionisanja potpuno se podudaraju ruska где- и куда- pitanja, što se može ilustrovati i slijedećim primjerom paralelne upotrebe:

– Нет, уж поздно будет. Где уж... Куда уж... (работнику) Вот что, притащи – ка мне, любезный, рюмку водки в самом деле. Где уж... куда уж... (Ч. Дядя Ваня)

U grupu sredstava za izražavanje negacije mogućnosti spadaju i куда- iskazi sa glagolom деться/деваться u funkciji predikata. Akademijina gramatika '70 (str. 574) tumači značenje ovih iskaza kao „внутреннее отрицание”.

И вся подготовка – а куда денешься! – легла на плечи самого Белоцерковца.

(ЛГ, 41)

– А куда я сейчас-то денусь? Ни к отцу, ни к Ивлеву я не пойду.

– Переночуешь у меня.

(Ш. 3, 2, 154)

А вдруг пропустила сроки? Куда денется с ребенком?

(Р. 5)

Pored negacije, ovaj tip pitanja može izraziti i spacijalnu komponentu lokalizacije, odnosno pokazuje mogućnost neutralizacije lokativnog i adlativnog značenja, o čemu će biti više riječi u odjeljku 9.1.1.6.5.

- А отец куда делся? – Петрушка огляделся по дому (...) (Пл. 278)
vs.

А отец где?

- Куда бокал (девали)? – спрашивала она голосом богини правосудия.
Опять Майке – Лайке? (Гр. 64)
vs.

Где бокал?

Potrebno je napomenuti da uprkos neutralizaciji lokativnog i adlativnog značenja nije riječ o potpunoj sinonimiji sredstava, pošto ona pripadaju različitim stilskim slojevima ruskog jezika.

6.2.1.6.3. Strukture sa upitno-ablativnim značenjem

Funkcija ruskih upitnih iskaza sa upitnim prilogom *откуда* može se definisati kao traženje informacije o polaznoj tački kretanja objekta, odnosno o ablativnom kretanju u prostoru. Ruski jezički sistem poznaje i stilski markirane sinonime ovog priloga, koji nisu zabilježeni u korpusu: *отколева, откелева, отколе, отколь, откудова, откуль, откулева* (Piper, 1988, 121). Čisto-upitno značenje *откуда*- pitanja ostvaruju u poziciji replike – stimula.

Sredstvima prirodnog jezika smisao ovih iskaza može se iskazati kao:

→ želim da znam od kog mjesta se kretanje vrši.

- Давай! Откуда сюда?
– Из Москвы. (Бонд. 414)
– Откуда вы сейчас?
– Из дома скорби. Я – душевнобольной, ответил пришелец. (Б. 702)
– Откуда ветер принес?
– От Барабанова. (Ч. 313)

Takođe u poziciji replike – stimula i u sferi čisto-upitnog značenja realizuju se *откуда*- iskazi čija se funkcija ograničava na saznavanje porijekla, što može biti posebno iskazano na leksičkom nivou:

- Откуда ты родом?
– Из города Гамалы, – ответил арестант (...) (Б. 438)
– Значит, так: родом я сам из... из Баклани. А вы откуда? – спросил он игриво.
– Я? Я из Ленинграда. (Ш. 3, 2, 158)

Откуда- pitanja u poziciji replike – reakcije i postponovanog dijela monološkog segmenta teksta u principu ne ostvaruju funkciju saznavanja informacije o polaznoj tački kretanja. Najopštije uzev, u ovakvim pozicijama *откуда*- pitanja izražavaju suprotnost stavova sagovornika ili očekivanja u odnosu na sadržaj lijevog konteksta, što rezultira različitim funkcijama. U prvom redu treba navesti funkciju saznavanja uzroka pojave nekog fakta, koja je veoma često praćena emocionalnom komponentom iznenađenja. Prema mišljenju N. D. Arutjunove, reakcije sa uzročnim značenjem impliciraju negaciju (Арутюнова, 1970, 52).

Это приводит к тому, что иные американские журналисты договариваются до того, что позволяют себе называть нас варварами. Откуда же черпают они столь извращенное представление о нас, о нашей стране? (ЛГ, 41)

А требовалась еще научная работа, для которой нужно было ходить по библиотекам, знакомиться с периодикой. А откуда время? (Гр. 73)

– Кого привели? Почему? Не его дело.

– Приводили хулиганов!

– В селе тридцать семь хулиганов живут?! Да ты что! Откуда?

Кто они? (Ш. 2, 2, 103)

Materijal pokazuje da *откуда*- pitanja sa predikatima znanja, npr. glagolom *знать*, predikativom *известно*, gotovo obavezno ostvaruju funkcije izražavanja uzroka i negacije, ali ne i identifikacije polazne tačke (ablativnog značenja). Arutjunova ovdje uključuje i glagol *взять* u značenju *знать*:

Откуда из клиники? → Откуда ты взяла (знаешь/ что поехал из клиники? (1970, 53). Prema mišljenju Rahiline (1990, 135), ovakva pitanja su usmjerena na saznavanje „uzroka znanja» i redovno su „вопрос – удивление».

– Откуда вы знаете, как меня зовут?

– Помилуйте, Иван Николаевич, кто же вас не знает? (Б. 433)

– „Гипнозом...” – повторял Варенуха слово из телеграммы, – откуда же ему известно о Воланде? (...) (Б. 522)

Pomenuta autorka ne izdvaja funkciju negacije, koja se, po našem mišljenju, može smatrati jednom od dominantnih za pitanja „o znanju» sa prilogom *откуда*. Ako se uzmu u obzir iskazi ovog tipa u poziciji replike – reakcije, oni apsolutno potvrđuju stav Arutjunove o implikaciji negacije:

– Вы говорите, что Николай то да се, пятое, десятое. Откуда вы его знаете? Разве за полгода можно узнать человека? (Ч. 290)

– (...) Но, честно говоря, что это, выход из положения? Ну-ночь, ну-две, ну-неделя, месяц. а дальше?

– А я откуда знаю? (Ш. 2, 2, 108)

Pored toga, dio iskaza sa glagolom *знать* može imati funkciju iznošenja sumnje, značenja koje se, kao i negacija, zasniva na suprotnosti pretpostavke govornika i raspoloživih podataka. Granica između identifikacije uzroka znanja (informisanosti) i sumnje u predočeno „znanje» nije oštra u ovom slučaju.

– Она убита.
– Откуда ты знаешь?
– Чувство подсказало. (П. 337)

– Нинка пришла, – не двигаясь с места объявила Варя.
– Откуда ты знаешь, что она?
– Я знаю, как каждый жилец звонит. (Р. 41)

Ruska *откуда*- pitanja mogu biti tumačena i kao pitanja kvalifikativnog, odnosno načinskog značenja, analogno srpskim *otkud* i *odakle* – pitanjima, mada ne u tolikom obimu. Ovako mogu biti tumačena ne samo pitanja „о узроку знанја», него и питања о посесивном односу (односи-ма inherentne i neinherentne posesivnosti) ili о станју. Npr. gornji primjer *Откуда ты знаешь, что она?* može biti interpretiran na slijedeći način:

→ Каким образом ты узнала, что это она?

– Откуда вы знаете про типографию? – удивился Саша.
– В Канске слыхал, – уклончиво ответил Ивашкин. (Р. 185)

– Nicolas, что это значит? За что вы сердитесь?
– За что? А откуда у вас эти сигары? (Ч. 325)

– Никто не поможет. И некому... не стоит.
– Откуда в тебе эта черствость, Нил? (Г. 36)

6.2.1.6.4. Sredstva identifikacije perlativnog kretanja u ruskom upitnom iskazu i problem sinonimije upitno-spacijalnih priloga

Kako je već rečeno u odjeljku 9.1.1.6, ruski jezik ne raspolaže upitnim prilogom perlativnog značenja kao specijalizovanim sredstvom. Identi-

fikacija perlativnog kretanja u ruskom se vrši korišćenjem drugih sredstava, između ostalog i upitno-lokativnim prilogom *зде* i upitno-adlativnim *куда*. Kao sredstvo za identifikaciju perlativnog kretanja prilog *зде* može se upotrebiti u slučajevima kada se tačka putanje (trajektorije, prema Rahilinoj) na kojoj se objekat nalazi izjednači sa samom putanjom: Где плывет корабль? Где ты шел? (Рахилина, 1990, 119).

Где же ты ходишь, сатана? – прошептала женщина, часто и угнетенно дыша. (Пл. Среди народа)

Prema mišljenju ove autorke, perlativno značenje mogu izraziti i upitni prilozi *куда* i *откуда*, uspostavljajući pri tome odnos kvazisinonimije sa lokativnim *зде* i to u slučaju upotrebe u iskazu sa glagolom koji znači kretanje kroz otvor iz zatvorenog prostora (op. cit., 112– 113):

Где вытекает масло? → Куда вытекает масло? → Откуда вытекает масло?

Nedostatak posebne upitne lekseme (priloga) perlativnog značenja ruski jezički sistem nadoknađuje sredstvima drugog jezičkog nivoa: predložko-padežnim konstrukcijama, čiju upotrebu reguliše semantika glagola i imenice u funkciji lokalizatora kao komponente relevantne za izražavanje prostornog odnosa. Radi se o predložko-padežnim konstrukcijama sposobnim da izraze perlativno značenje u izjavnom iskazu, kao što su:

сквозь + Acc, через + Acc, по + Dat, 0 + Ins, под + Ins, перед + Ins, вдоль + Gen (Piper, 1977–1978). Da bi bile iskorišćene kao sredstvo za izražavanje upitnosti, u ove konstrukcije se po pravilu uključuju signali upitnosti drugačije kategorijalne semantike – najčešće upitno-kvalifikativni pridjev *какой*, upitno-posesivni pridjev *чей* i upitna zamjenica *что*. Odnos strukture predložko-padežnih konstrukcija perlativnog značenja u izjavnom i upitnom iskazu ilustrujemo primjerima iz udžbeničke literature.¹⁰¹

Пешеход идет через улицу.	vs.	Через какую улицу идет пешеход?
Кровь просочилась сквозь марлю.	vs.	Сквозь что просочилась кровь?
Через наш двор пробежала собака.	vs.	Через чей двор пробежала собака?

(191–192)

По какой улице ходит автобус?
Вдоль какой улицы наступ липы?
Какой улицей вы шли к вокзалу?

(124)

¹⁰¹ I. M. Pul'kina, E. B. Zahava-Nekrasova, Učebnik ruskogo jazyka dlja studentov inostrancev, Moskva, 1968.

Sa druge strane, identifikacija u suštini perlativnog značenja može biti osmišljena i preko drugačije kategorijalne semantike, izražene odgovarajućim upitnim prilogom, npr. upitno-kvalifikativnim *как*, što se bitno razlikuje od mogućnosti za izražavanje u srpskom. Ovo je ujedno i frekventan tip iskaza u razgovornom jeziku (Как пройти...? Как доехать...?).

– Виноват, – сказал Александр Александрович. – Мы к Левицкой. Если я не ошибаюсь, она у вас. Как к ней пройти? (П. 341)

Kako je naprijed bilo rečeno, pri perlativnoj upotrebi upitnih priloga *где, куда, откуда* između ovih sredstava ne uspostavlja se odnos sinonimije, već kvazisinonimije. Isti je slučaj i pri upotrebi ovih priloga pri neutralizaciji lokativnog, ablativnog i adlativnog značenja. Autori koji su se dublje bavili ovom problematikom smatraju da se odnos kvazisinonimije uspostavlja samo u nekim slučajevima i to u zavisnosti od semantike predikata. To su u prvom redu glagoli sa kauzativnom komponentom u semantičkoj strukturi (Piper, 1988, 122) ili, kako precizira Rahilina, glagoli sa značenjem dolaska ili kauzacije dolaska u neku prostornu tačku, ali sa ciljem dugotrajnog prebivanja na toj tački (Rahilina, 1990, 104–107): *сесть, лечь, посадить, положить, прислониться, вставить, встать, уз повесить, поставить, приклеить, пришить, наступить*, koje navodi Piper (op. cit.). Rahilina navodi slijedeće primjere kvazisinonimije priloga *где, куда, откуда*:

Где ты повесил пальто?
Где он положил деньги?
Где ты вытащил такую огромную рыбину? (op. cit. 104)

Drugi slučaj kvazisinonimije ablativnog i lokativnog, odnosno adlativnog i lokativnog upitnog priloga ova autorka vidi u iskazima u čijoj se semantičkoj strukturi može rekonstruisati glagol *находиться* (82/:

Откуда бумагу будем жечь? →
(„Где находится бумага, которую мы будем жечь?“)
Куда ты картошку жаришь? →
(„Где будет находиться (или: как будет использоваться (та картошка, которую ты жаришь?“)

Kao primjer neutralizacije lokativnog i adlativnog značenja, odnosno kvazisinonimične upotrebe upitno-spacijalnih priloga mogu se navesti

i konstrukcije u koje pored upitnih priloga ulazi glagol *деться/деваться*, u čijoj se semantičkoj strukturi može ustanoviti kauzativna komponenta („prouzrokovati promjenu mjesta»).

А отец куда делясь? (Пл. 278)	→	А отец где (находится)?
Куда бокал (девали/? (Гр. 64)	→	Где бокал (находится)?

U prilog ovakvom tumačenju može se navesti i konstrukcija u koju ulazi lokativni prilog *где*, umjesto adlativnog *куда*, koji je zastupljen u najvećem broju slučajeva.

Где же все это девалось, все прежнее?

(Бунин, На хуторе)

6.2.1.7. *Strukture sa upitno-kauzalnim značenjem*

Kauzalno značenje, kao složeno, podrazumijeva značenje uzroka u užem smislu i posljedice kojima se pridružuje značenje cilja, shvaćenog kao posebna vrsta uzroka. Sve pomenute značenjske komponente objedinjuje jedinstveni denotativni aspekt, što se manifestije na inventaru i funkciji sredstava za izražavanje, bez obzira na različitost signifikativnih planova. Semantička struktura polja kauzalnosti podudara se u ruskom i srpskom jeziku (Piper, 1983, 1988; Rahilina, 1990; Kovačević, 1986, 1988). Manifestacija kauzalne komponente u semantičkoj strukturi upitnog iskaza sa propozitivnom funkcijom u oba jezika podrazumijeva u prvom redu komponente uzorka i cilja, dok se komponenta posljedice ne manifestuje posebno u ovom tipu pitanja, već kao dio uzročno-posljedičnog kompleksa. Tako se, na primjer, u ruskoj lingvističkoj literaturi govori samo o uzročnim (причинные) i ciljnim (целевые) odnosima i značenjima. U prilog ovojme mogu se citirati Akademijine gramatike (1960, 1980), Galkina-Fedoruk (1957), Raspopov (1970), Sidorenko (1972), Pisarek (1981), Bense i dr. (1983), Rahilina (1990) i dr. Sredstva izražavanja upitno-uzročnog i upitno-ciljnog značenja mogu se u ruskom relativno precizno razdvojiti na dvije posebne grupe, što nije slučaj u srpskom. Grupu za eksplikaciju upitno-uzročnog značenja u ruskom čine upitni prilozi *почему, отчего*, priloški izrazi *из-за чего, за что, с чего, при чем* (разг./, konstrukcije *по какой причине, по какому поводу*, на каком основании, upitna заменица *что* u N_{sg} i G_{sg} (чего, разг.). Upitno-ciljno značenje ekspliciraju prilog *зачем*, priloški izrazi *для чего, ради чего, на что, к чему*, konstrukcije *с какой целью, в каких целях*. Ipak, zamjenljivost upitnih priloga *почему* i *зачем*

pod određenim uslovima u izvjesnoj mjeri relativizuje ovakvu podjelu. Radi se o slučajevima kada se na *зачем*- pitanje daje odgovor sa objašnjenjem uzroka, a ne cilja i obratno (Rahilina, 1990, 138). Pored ukazivanja na datu okolnost, ova autorka ipak smatra da je moguće zadržati podjelu sredstava na uzročna i ciljna, a kao izuzetak navodi upitne iskaze sa negiranim glagolom, jer u njima nije moguća upotreba upitno-ciljnog *зачем*: *Почему вы не сказали мне об этом?*

* Зачем вы не сказали мне об этом?

(op. cit.)

Moguće je pretpostaviti da se ova tvrdnja odnosi samo na sferu čiste upitnosti, jer, recimo, Akademijina gramatika 1980 (II, 396) navodi upravo primjer pitanja sa emocionalnom modifikacijom značenja, koji sadrži prilog *зачем* uz *negirani glagol*:

И зачем я не умерла тогда?

(L. Tolst.)

Slični primjeri navedeni su i kod P. Pipera (1988, 130), kao primjeri uzročne upotrebe priloga *зачем*: *Зачем она просто не сказала, что идет одна? (Дост.) Зачем я не птица, не ворон степной (...)? (БАС, Лерм.)*.

Osnovnu razliku na planu značenja između *почему* i *зачем* Rahilina (1990, 145–146) vidi u tome, što se prilog *почему* odnosi na radnju kojom se, po procjeni govornika, ne može upravljati, a *зачем* na radnju kojom se može upravljati.¹⁰²

Funkcionalna i semantička diferenciranost upitno-kausalnih sredstava u ruskom jeziku je, po našem mišljenju, dovoljna da se iskazi razdvoje u dvije grupe – sa funkcijom saznavanja informacije o uzroku i o cilju. U skladu s time bile bi date i dvije parafraze semantičke strukture iskaza.

Za uzrok:

‘želim da znam Caus(p)’;

¹⁰² Rahilina, 1990, 145–146: „Različie moždu voprosami s počemu i začem možet byt’ celikom otneseno za sčet pragmatičeskogo faktora, a imenno za sčet raznyh ishodnyh predpoloženij etih voprosov (...). S našej točki zrenija, ishodnoe predpoloženie voprosa so slovom začem sostoit v tom, čto situacija B, opravdanie kotoroj trebuetsja soobščit”, predstavljajetsja govorjaščemu *upravljaemoj*, togda kak ishodnoe predpoloženie voprosov s počemu javljajetsja protivopolžnym i sostoit v tom, čto sootvetstvujuščaja situacija predstavljajetsja *neupravljaemoj*.”

za cilj:

‘želim da znam Fin(p)’¹⁰³

6.2.1.7.1. Strukture sa upitno-uzročnim značenjem

Upitni prilozi *почему, отчего*, upitna zamjenica *что*, priloški izrazi nastali od predložko-padežnih konstrukcija *что: за что, из-за чего, при чем* (uz prilog *причем*), zatim oblik instrumentala bez prijedloga *чем*, služe kao sredstva za utvrđivanje nepoznate informacije o uzroku u ruskom jeziku. Isto značenje imaju i konstrukcije sa upitnim pridjevom *какой: на каком основании, по какой причине, с какой стати*.

U sferi nemodifikovane upitnosti ruski upitni prilog *почему* može se smatrati za nemarkiranu formu, sposobnu da izrazi sve tipove uzroka, kako ih je na srpskom jezičkom materijalu definisao M. Kovačević (1988, 52–57): uzrok–efektor (neposredni izazivač), motiv, kriterij, razlog, uz razlog – povod.¹⁰⁴

Interpretacija smisla upitno-uzročnih iskaza u najopšijem vidu bila bi iskazana kao:

→ želim da znam zbog čega se radnja vrši.

– Почему вы задали этот вопрос: награждался ли я оружием? – спросил Константин. (Бонд. 491)

– Нет, этого быть никак не может, – твердо возразил иностранец.

– Это почему?

– Потому, – ответил иностранец, (...), что Аннушка уже купила подсолнечное масло (...). (Б. 491)

– А я бы такого не полюбила. нет!

– Почему?

– Скучный он. И на все жалуется. (Г. 7)

¹⁰³ Skraćenica Fin stoji umjesto causa finalis (uzrok kao konačna svrha), prema Kovačević, 1988, 17.

¹⁰⁴ Klasifikacija se oslanja na Aristotelovu podjelu na četiri tipa uzroka: causa materialis, causa efficiens, causa formalis, causa finalis – prema Kovačević, 1988, 16–17. Kovačević daje slijedeće definicije tipova uzroka: uzrok tipa izazivač, efektor „odslikava najelementarniju uzročnu vezu: neposredan odnos A i B i njihovu prostornu i vremensku dodirnost (str. 53); uzrok tipa motiv, koji uključuje i stimulator definiše se „u uvijek je neko unutrašnje stanje ili vanjski stimulator koji potiče, gotovo predodređuje agensovu akciju kao posljedicu (54–55); uzrok tipa kriterij: „predstavlja polazište, osnov vršenja neke radnje (57); uzrok razlog „je onaj tip uzroka što označava okolnosti, stanja, situacije što potpomažu javljanju uzroka efektor ili uzroka motiva” (57); povod se smatra za podvrstu razloga (58).

- Боже, почему же тебе не помогает лекарство?
- Ничего, ничего, ничего, – шептал Коровьев. (Б. 703)

Prilog *отчего* dobija u literaturi različita određenja – značenje neposrednog uzroka pripisuje mu se u knjizi P. Pipera (1988, 129), sa pozivanjem na sovjetske autore, a prema mišljenju iznesenom u Bense i dr. (1983, 40), pitanja sa prilogom *отчего* su pitanja o uzroku neželjene, negativne pojave. Istu kvalifikaciju ovaj autorski tim daje konstrukcijama iz – *за чего, за что*. Poređenje pitanja sa *почему* i *отчего* i analiza denotirane situacije već na ograničenom materijalu pokazuje da se mišljenje grupe Bense i dr. o prisustvu negativne procjene uzroka može prihvatiti, a analiza prema specifikaciji uzroka ukazuje da se ne radi o najširem značenju uzroka, nego o uzroku tipa *razlog*.

- А отчего этот дым там, на бульваре?
- Это горит Грибоедов, – ответил Азazelло. (Б. 775)
- Отчего огня не зажигают? Лампу заправили? (П. 324)
- Коля. А то остался бы!.. Я тебя не понимаю. Это уж целый год продолжается. Отчего ты изменился?
- Не знаю, не знаю. (Ч. 287)
- Отчего ты не прогонишь этого Иуду? (Ч. 303)

Pitanja sa *почему* i *отчего* mogu imati funkciju izražavanja sumnje ili nedoumice. Radi se najčešće o iskazima koji su dio monoloških segmenata dijaloga:

- Бедный прелестный старик, потерявший всех, именно на мне остановил свою душу. Почему на мне? Неужели из-за имени? (Гр. 134)
- Почему же так круто пременял курс когда „дело дошло до дела»? Что вселило неуверенность, тревогу? (ЛГ, 22)
- Отчего так скудны были эти сведения? Это было не случайное забвение. (П. 328)
- Не понимаю, отчего с нею тогда дурно сделалось? Прибегаю, гляжу: она, бледная, лежит, (...) (Ч. 312)

U poziciji replike – reakcije upitni iskazi sa prilozima *почему* i *отчего* po pravilu izražavaju neslaganje sa stavom sagovornika, što se na semantičkom planu može definisati kao negacija uzroka – kriterija za zaključivanje

(za izvođenje polazne pretpostavke adresata). Ovaj zaključak podudara se sa mišljenjem N. D. Arutjunove (1970, 53) o funkciji ovih iskaza:

„На самом же деле их цель состоит в выяснении оснований, давших повод собеседнику сделать соответствующее заключение. Вопрос *Почему тряслось?* не относится к причинам происшествия. В коммуникативном плане он даже полемически заострен против утверждения. (...) Не менее часто „почему»-реплики эквивалентны отрицательной реакции на диктум, за которой следует более эксплицитный ответ, пояснение.»

Na tumačenje funkcije ovakvih reakcija primjenljivo je tumačenje srpskih ili hrvatskih *zašto* i *što* = *zašto* iskaza, koje je dao Musić (1910, 181–196). On je, naime, ustanovio funkciju negacije opravdanosti (o čemu je bilo riječi kod upitno-kvalifikativnih značenja), a to bi moralo biti precizirano kao negacija opravdanosti zaključka, stava ili pretpostavke. Sličnu upotrebu engleskih pitanja sa *why* opisali su Gordon i Lakoff (1975, 96–97).

- Вы не против?
- Почему я могу быть против? Валяйте, советуйтесь. (Гр. 180)
- Разве быть женой сильного и храброго человека хуже, чем быть сиделкой у какого – нибудь слезоточивого неудачника?
- Хуже!
- Почему же? Не знает об этом Дарвин, а то бы он задал вам на орехи. (Ч. 324)
- Ужасно! Вы себе даже не можете представить. Как своего. Больше, чем своего.
- Отчего? Очень даже могу себе представить. (Гр. 198)

Negacija uzroka – kriterija može se ustanoviti i kod ruskih struktura koje sadrže glagol *знать* i oblik *почем*, rjeđe *почему*. Oblik *почем* je stilski markiran kao vulgarizam (MAC; Ожегов).

- Помилуйте, это в конце концов, смешно, – не сдавался Коровьев (...). Почем вы знаете какие мысли роятся в моей голове? Или в этой голове? (Б. 769)
- Твой сын воротится.
- Ты... ты почем знаешь?
- Он не уйдет далеко от тебя. (Г. 94)
- Ей никогда ничего не хочется!
- Почему ты знаешь? А может быть, я очень хочу умереть? (Г. 29)

Iskazi sa prilogom *почем* u ovoj funkciji predstavljaju interes sa tačke gledišta kontrastiranja prema srpskom jeziku, koji u analognoj funkciji koristi sredstva sa drugačijim kategorijalnim značenjem: *otkud, odakle, kako*.

Oblik *почем* javlja se kao razgovorna forma u funkciji saznavanja cijene, u sferi čisto-upitnog značenja: Почем картошка? = Сколько стоит картошка?

Prisustvo negacije u leksičko-sintaksičkoj strukturi *почему*- iskaza ukazuje na modifikovano-upitno značenje i na dvije funkcije: funkciju pozitivnog vrednovanja adresatove polazne pretpostavke (sлагanje) i funkciju iznošenja prijedloga i savjeta. Kada se radi o izražavanju sлагanja sa stavom sagovornika, obično su u pitanju redukovane strukture tipa *Почему (же/нет? Почему бы и нет?, mada može biti prisutan i glagol u leksičko-sintaksičkoj strukturi:*

- Можно? – он улыбнулся, показав красивые ровные зубы.
- Почему же нет? (Кв. 341)
- Стало быть, они намерены уволиться из Института?
- А почему бы и нет? Вы не оставили другого выхода ни мне, ни им. (Кв. 349)

Funkciju iznošenja prijedloga ili savjeta vrše konstrukcije u kojima, sa rijetkim izuzecima, dolazi partikula *бы*, zatim glagol svršenog vida u infinitivu i negacija. Denotat objekta na čiju se adresu savjet/prijedlog upućuje eksplicira se u vidu lične zamjenice/imenice u dativu (dativ commodi).

- Почему бы вам не уехать к отцу или к дяде? (Р. 48)
- В самом деле, почему бы не поехать раз в жизни? (Гр. 79)
- Ефремов получил, конечно, богатое наследство. (...) А почему бы самим театрам не взять на себя обеспечение стариков? (...) Почему не попробовать? (ЛГ, 22)

Prema Akademijinoj gramatici '80, (II, 393–394), smisao ovih iskaza se definiše kao negodovanje, neodobravanje, neslaganje, pošto sadrži emocionalno obojeno negativno vrednovanje stava sagovornika, izraženo replikom – stimulom. Prema našem mišljenju, ova negativna emocionalna komponenta služi samo kao sredstvo uticanja na adresata da ponuđeni prijedlog/savjet prihvati.

Što se tiče konstrukcija tipa *отчего бы не + Inf*, ni materijal ovog korpusa, ni jednojezičkih rječnika nije potvrdio njihovu realizaciju, mada, prema Akademijinoj gramatici '80 (II, 393), mogućnost u sistemu postoji (takođe bez ilustracija).

Uzročnu funkciju u ruskom jeziku ima i upitna zamjenica *что*, upotrebljena u nominativu i u kosim padežima. Pri tome se kao sinonimičan može smatrati genitivski oblik *чего*, dok ostale forme bilježe funkcionalno-semantičke razlike. Imaju se u vidu forme instrumentala bez prijedloga *чем*, genitiva sa prijedlozima *из-за* i *с* (*из – за чего, с чего*), akuzativa sa prijedlogom *за* (*за что*), koje se mogu smatrati i za priloške izraze.

Tip uzroka izražen uz pomoć upitne zamjenice *что* (*чего*, razg.) i konstrukcijom *с чего* može se definisati kao uzrok-razlog.

- Что вы сегодня такой скучный?
- Голова болит, Шурочка, да и скучно. (Ч. 303)
- А ты что плохо кушаешь? – спросил отец у маленькой Насти.
- Я выросла большая, – сказала Настя. (Пл. 268)
- Ты чего морщишься да вздыхаешь?
- Ничего, ничего. так. (Г. 12–13)
- При чем тут институт? Чего вы сюда все ходите? (Р. 49)
- С чего это?
- Без причины. Обедать скоро? (Г. 39)

Genitivski oblik sa prijedlogom *с* sadrži razgovorna frazeologisana konstrukcija sa glagolom *взять* (u značenju *сделать вывод*), koja izražava negaciju vrijednosti uzroka tipa kriterija, a može biti praćena emocionalnom komponentom „iznenađenja” i sl.

- Послушай, Уманская, это ты натрепалась ребятам про нас с Людой? Больше некому.
- Я?! Ты с ума сошел? С чего ты взял? (Гр. 162)

Prema mišljenju J. Rahiline (1990, 8), ruska pitanja sa upitnom zamjenicom *что* (*что ты голову повесил?*) u uzročnom značenju razlikuju se od *почему*- pitanja „в том, что в первом случае (с причинным что) говорящий имеет презумпцию, что событие Р, о котором идет речь в вопросе, *не должно было бы иметь места*, тогда как во втором случае (с почему – вопросами) такой презумпции может не быть».

Posebnu grupu u okviru ruskih *что*- pitanja uzročnog značenja čine pitanja „о стану», tj. pitanja koja za objekat identifikacije imaju razlog psihičkog ili fizičkog stanja ličnosti. U semantičkoj strukturi ovakvih iskaza rekonstruiše se predikat *происходить*, koji se najčešće leksički ne eksplicira. Leksičko-sintaksička struktura po pravilu sadrži signal pacijensa u obliku *c + Ins*, čije je leksičko punjenje imenica ili lična zamjenica.

Что с ней происходит? – думал Иван. (Ш. 2, 2, 121)

– Что с вами? Вы больны?

– Нет. Но мне пора кормить ребенка. (Гр. 147)

Матюшка!.. Матвей!.. граф! Что с тобой? (Ч. 333)

U sferu uzročnog značenja spadaju i ruski iskazi tipa *что + Nom*, gdje je leksičko punjenje po pravilu lična zamjenica *ты/вы*. Funkcija isказа je neslaganje sa sagovornikom putem negacije validnosti njegove polazne pretpostavke, odnosno uzroka-kriterija za zaključivanje. Radi se o različitom stepenu kategoričnosti suprotstavljenog mišljenja, tako da iskazi mogu biti i izraz iznenađenja ili nezadovoljstva.

– Ты Ерофей, смотри. Длинный у тебя язык.

– Что вы? Глубше могилы. (П. 333)

– Это вы на меня намекаете?

– Боже упаси! Что вы? Разве я... я не зверь. (Г. 77)

– Что же это они? – удивился я. – Неужто еще не готовы? (П. 326)

Oblik instrumentala bez prijedloga ove zamjenice – *чем*, ima funkciju identifikacije uzroka tipa efektor, koju oblik nominativa nema. Zato se oblik *чем* može posmatrati odvojeno, čak štaviše, kao upitni prilog. U istu grupu spadaju i lokativna konstrukcija *в чем* i frazeologizam *в чем дело*.

– Чем ты озабочен?

Он улыбнулся, скосил глаза на соседей: не мешай. (Р. 34)

– Безжалостные! Стеснили нас... чем гордитесь? Что сделали? А мы жили! Работали.

(Г. 32)

– Нет, я хочу понять – в чем дело? В чем виноват Перчихин? За что его выгнали?. При чем здесь Поля?

(Г. 87)

– Он вообще вел себя странно, как впрочем и всегда.

- В чем странность?
- Он все время пытался заглянуть в глаза то одному, то другому (Б. 721)
- В чем тут у вас дело? – спросила я.
- Ни в чем, – невинно говорит Димка, – Наверное, нога у него выросла. (Гр. 28)
- В палату вошел встревоженный доктор.
- В чем же дело, больные? (Ш. 3, 2, 158)

Konstrukcija *из-за чего* u sferi čisto-upitnog značenja upotrebljava se za utvrđivanje informacije o uzroku tipa razlog i razlog-povod, prema tipologiji Kovačevića (1988). Ovoj semantičkoj komponenti pridružuje se negativna determinacija tog uzroka. Prema mišljenju Bense i dr. (1983, 40), priloški izraz *из-за чего*, zajedno sa *отчего* i *за что*, koristi se u ruskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom kao sredstvo utvrđivanja uzroka negativne, neželjene pojave.

- Из-за чего вы вскрывали себе вены? – спросил Саша. Кравцов не ответил. (Р. 180)
- Но из-за чего? Ведь вы же сами хвалили Прохорова?
- Увы! Хвалил... черт побери! (Г. 74)
- Так, из-за чего вы попали сюда?
- Из-за Понтия Пилата, – хмуро глянув в пол, ответил Иван. (Б. 132)

Utvrđivanje razloga specifikovanog kao povod može u ruskom biti izvršeno i uz pomoć konstrukcije sa upitnim elementom drugačije kategorijalne semantike: upitno-kvalifikativnim zamjениčkim pridjevom *какой*. Analognu konstrukciju nalazimo u i srpskom: *kojim povodom*.

- По какому поводу здесь кричат и махают руками? (Г. 81)

Konstrukcija *за что* u ruskom upitnom iskazu ima u prvom redu funkciju utvrđivanja uzroka-motiva, mada ni utvrđivanje razloga nije isključeno:

- За что вы здесь сидите?
- Я думал, вы мне скажете. (Р. 76)
- За что? Зв что вы его оскорбили? Господа, позвольте, пусть он мне скажет: за что?
- Александра Павловна, я оскорблял не голословно. (Ч. 340)

- За что вы его благодарите? – заморгав, осведомился Бездомный.
- За очень важное сведение (...). (Б. 429)

Motiv koji se utvrđuje ovom konstrukcijom po pravilu je negativno procijenjen od strane govornika, odnosno, javlja se kao motiv postupka, pojave negativne (neželjene ili neopravdane) za govornika. Pored analize propozitivnog sadržaja i komunikativne situacije, ovo potvrđuje i mišljenje informanata, a podudara se sa stavom iznesenim u Bense i dr. (1983, 40). Prisustvo infinitiva u leksičko-sintaksičkoj strukturi ukazuje ne na neopravdanost motiva, nego na potpunu *negaciju* motiva:

- За что она любит меня? – подумал он. – За что ей любить меня? – опять подумал он, (...) (Бонд. 520)

Uzrok-kriterij utvrđuje se u ruskom jeziku pomoću konstrukcija *на каком основании*, *с какой стати*, te priloga i priloškog izraza *причем* i *при чем*.

- Прошу меня не учить. После девяти запрещено выходить на улицу. На каком основании вы здесь и кто вы сами?
- Я владелец дома и должен вам сообщить что-то важное. (П. 334)
- (...) Через два часа гражданин Бездомный опять будет здесь.
- На каком основании я опять буду здесь? – тревожно спросил Иван. (Б. 508)
- Чего я должен писать? С какой стати? Чего выдумал? (Бонд. 497)

Konstrukcija *с какой стати* stilski je markirana kao razgovorna, a može biti praćena emocionalnim komponentama.

U izvjesnom smislu, poseban slučaj u okviru upitnih iskaza sa funkcijom saznavanja informacije o uzroku predstavljaju iskazi koji se u literaturi označuju kao „pitanje o odnosu” (вопрос о касательстве), a markirani su kao razgovorne forme (Akademijina gramatika ‘80, II, 391). Prema ovdje primijenjenoj tipologiji uzročnih značenja, odnosili bi se na uzrok-kriterij, i to negativno procijenjen kriterij za zaključivanje, što rezultira funkcijom izražavanja neslaganja sa sagovornikom. To potvrđuje i pozicija replike – reakcije. Posebnost ovog tipa iskaza je na planu strukture, jer osnovno sredstvo eksplikacije upitno-uzročnog značenja može imati sinkretičku i analitičku formu, odnosno formu priloga i priloškog izraza: *причем*, *при чем*.

- Конь тоже работает. Причем здесь конь? Как при чем?
Он работает. (Ш. 2, 2, 114)
- Я читал зимой о космополитизме. Но при чем здесь вы?
– При чем здесь я, Сережа? Меня просто обвиняют в космополитизме, в
отщепенстве. (Бонд. 318)
- Меня исключили из института.
– Какого еще института? – закричал Сольц. – При чем тут институт?! Чего
вы сюда все ходите? (Р. 49)

Uz očiglednu semantičku i funkcionalnu podudarnost, obje forme u literaturi dobijaju različite definicije statusa. Akademijina gramatika '80 navodi obje forme: predložko-padežnu konstrukciju *нпу чем* kao zamjenicu (II, 391) i *нпучем* kao veznik (I, 715), tačnije, kao „analog veznika”. Vezničko određenje obliku *нпучем* daje i Ožegovljevičev rječnik, БАС ga tretira kao upitni prilog, a Sidorenko (1972, 5) kao pronominalni, ne pominjući analitičku formu. Kao kolokvijalni priloški izraz upitno-uzročnog značenja P. Piper (1988, 129–130) navodi samo oblik *нпу чем*. Kratka ruska gramatika (1989, 466) kao signal izražavanja upitno-uzročnog značenja navodi *нпу чем* kao „вопросительное сочетание”. Druga karakteristika leksičko-sintaksičkih struktura ovog tipa je prisustvo deiktičkih elemenata tipa *здесь, тут*. Semantička struktura iskaza često biva osložnjena emocionalnim komponentama.

Tekstualna karakteristika iskaza sa *нпучем/нпу чем* je pozicija replike – reakcije, uz iskaz-objašnjenje negativnog stava (neslaganja), koji slijedi u desnom kontekstu.

6.2.1.7.2. Strukture sa upitno-ciljnim značenjem

Značenje cilja u nauci o jeziku definiše se kao varijanta uzročnog značenja koja podrazumijeva komponentu želje i svjesnu aktivnost agensa – lica na ostvarivanju željene situacije, tj. cilja (Piper, 1983, 104–105; Kovačević, 1988, str. 44–47).¹⁰⁵ Na materijalu upitnih iskaza sa ciljnim zna-

¹⁰⁵ P. Piper (1983, 104–105) određuje cilj na slijedeći način: „Poseban tip uzročnih značenja predstavljaju ciljna značenja, ali su ona složenije prirode jer je u uzročno-posledičnom odnosu ciljnoga tipa cilj samo jedna komponenta uzroka. Druga obavezna komponenta takvog odnosa je *želja*, čiji je objekat situacija koja se smatra ciljem. U tom smislu cilj bi se mogao ukratko definisati kao situacija koja je objekat nečije želje, što kao složeni uzrok (*želja*+*njen objekat*) vodi nekoj drugoj situaciji, čija se definicija u datim okolnostima smatra

čenjem može se izdvojiti i grupa iskaza u čijoj semantičkoj strukturi nije od primarnog značaja neposredna svjesna aktivnost personalnog agensa na realizaciji cilja, kako je to po definiciji, nego se takva aktivnost može eventualno smatrati za prethodnu etapu koja omogućuje objektu da posluži kao sredstvo realizacije cilja. Takvo stečeno svojstvo ciljne upotrebe i njegovu manifestaciju na značenjskom planu označićemo kao svrhu.

U ruskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom kao upitno-ciljna sredstva registruju se upitni prilog *зачем*, upitna zamjenica *что*, priloški izrazi *для чего/кого, к чему, ради чего/кого, на что*, konstrukcije *с какой целью, в каких целях*. Pri tome sva sredstva nisu jednako orijentisana na izražavanje cilja kao svjesne djelatnosti personalnog agensa i svrhe. Većina sredstava u sferi čiste upitnosti izražava značenja cilja, dok je značenje svrhe prvenstveno vezano za priloški izraz *на что*.

Sredstima prirodnog jezika smisao iskaza se može interpretirati kao:

- želim da znam u kom cilju se radnja vrši;
- želim da znam kakva je svrha/namjena predmeta.

Tekstualni uslov za realizaciju nemodifikovanog upitnog značenja i ovom prilikom je pozicija replike – stimula u dijalogu.

Тогда с какой целью испытывали его? (Бонд. 487)

- Ты зачем так делаешь? – спрашивает ее мать.
- Не хочу, я сытая стала. (Пл. 269)

- Зачем ты плачешь?
- Я тоже устала. Я пришла к тебе совсем. (Ш. 1, 2, 158)

- Зачем она сейчас сюда приезжала? (...) Я тебя спрашиваю: зачем она сюда приезжала?

- Не спрашивай, Анюта.
- Зачем она здесь была? А, так вот ты какой! Теперь я тебя понимаю. (Ч. 326)

Značenje cilja praćeno je redovno eksplikacijom agensa – lica kao obaveznog uslova za realizaciju cilja – akcije kojom se svjesno upravlja, kako ga definiše J. Rahilina (1990, 145). Kod realizacije značenja svrhe

optimalnim uslovom za realizaciju željene situacije. „M. Kovačević preuzima definiciju od A. P. Komarova (A. P. Komarov, O lingvističeskom statuse kauzal'noj svjazi (k voprosu o sistemnosti sredstv vyraženiya pričinno-sledstvennyh otnošenij v sovr. nemeckom jazyke), Alma-Ata, 1970, 21): „, cilj je naprijed mišljeni rezultat saznanje djelatnosti čovjeka”.

prisustvo agensa nije obavezan uslov, pa se agens ili leksički uopšte ne eksplicira ili se iskazuje kao paciens (u dativu). Druga obavezna semantička komponenta kod iskaza u funkciji saznavanja svrhe je implicitni ili eksplisitični predikat sa značenjem neophodnosti: glagol *понадобиться*, predikativ *нужно, надо*, pridjev *нужный* (нужен).

- Я приглашаю вас к иностранцу совершенно безопасному (...).
- А зачем я ему понадобилась? – вкрадчиво спросила Маргарита. (Б. 642)
- Зачем вам (нужен/ фильтр, Иван Трофимович?
- Прогонять политуру. (Гр. 124)

Negacija koja se izražava uz pomoć upitno-ciljnih iskaza sa prilogom *зачем*, ali i ostalim sredstvima, vezana je za poziciju replike – reakcije u dijalogu ili dijela monološkog teksta. Na ovakav način izražena negacija može biti tumačena kao *negacija opravdanosti radnje*, kako je A. Musić predložio za hrvatska ili srpska *zašto* i *što*- pitanja (1910, 181–196). Sa druge strane, prisustvo predikata neophodnosti u semantičkoj strukturi ovih iskaza omogućuje da se ova vrsta negacije precizira kao *nepotrebnost*, kako je protumačena kod P. Pipera (1988, 130). Nešto širi termin, ali takođe u skladu s definicijom značenja koja se realizuju kao nemodifikovano-upitna, bio bi *nesvrishodnost*. Za razliku od negacije izražene upitno-uzročnim sredstvima, negacija u vidu nesvrishodnosti ili nepotrebnosti u prvom redu odnosi se na radnju, postupak, a manje na sagovornikovu polaznu pretpostavku, osnov za zaključivanje.

- Так вы не женитесь? (...)
- Он серьезно. Удивительный человек.
- В таком случае, зачем же было баламутить честную женщину?
- Она помешалась на графстве. (Ч. 311)
- Зачем же (надо/ было баламутить)?
- Я говорю тебе. поезжай на курсы.
- Ах, зачем мне курсы? Я жить, бить хочу, а не учиться. (Г. 12)
- Ах, зачем мне (нужны/ курсы?
- Юрий Александрович поспешно отвернулся.
- Зачем он мне? Я сам возьму. (Ш. 3, 2, 154)
- Зачем он мне (нужен)?

Pored predikata neophodnosti koji su eksplicitno ili implicitno prisutni, druga semantička karakteristika iskaza u funkciji nesvrishodnosti

ili nepotrebnosti je depersonalizacija, odnosno suvišnost informacije o personalnom agensu, što se manifestuje ili izostavljanjem leksičkog signala agensa ili eksplikacijom u vidu lične zamjenice/imenice u dativu (вам, мне). Depersonalizaciju podupire i upotreba infinitiva (баламутить), uz predikative. Sve rečeno odnosi se i na iskaze sa drugim upitno-ciljnim sredstvima u ruskom.

- (...) Драться не будут.
- А, по – моему, зачем драться? К чему все эти вооружения? (Ч. 308)
- Игорь Витальевич, зачем и к чему говорить здесь прописные истины? Именно для этого вы позвали меня – с воспитательной целью? (Бонд. 400)

Kako pokazuju i navedeni primjeri, iskazi u funkciji izražavanja ne-svrishodnosti obično su praćeni dodatnom informacijom-obrazloženjem negativnog odnosa.

Semantička struktura ruskih upitno-ciljnih iskaza sa prilogom *зачем* može biti modifikovana emocionalnim komponentama, pozitivnim ili negativnim (čudenje, iznenađenje, ljutnja, nezadovoljstvo), kao npr. u citiranom primjeru *Зачем она сейчас сюда приезжала?* (Ч. 326).

Upitno-objektna zamjenica *что* može imati i ciljnu upotrebu, kako je pomenuto u odjeljku 6.2.1.2. Radi se prije svega o iskazima sa funkcijom identifikacije objekta procesualnog značenja, čiji je krug sužen na predikate neophodnosti (*нужно, надо, надобно*) i htijenja (*хотеть, желать*). Pri tome, kada se radi o predikatima neophodnosti, analogno situaciji opisanoj kod *зачем*-iskaza, predikat nije obavezno ekspliciran. Sa druge strane, eksplikacija pacijensa je obavezna i po pravilu se vrši uz pomoć dativa lične zamjenice.

- Зинаида Саввишна, я к вам с просьбой.
- Что вам, Николай Алексеевич? (Ч. 305)
- Что вам нужно, девушка? – опоминаясь спросил Кравцов.
- Матлогику сдать. (Гр. 15)
- Нинка Ивановых звонила.
- Чего ей надо?
- Позвонить просила. (Р. 85)

Iskazi sa predikatima *хотеть* i *желать* dopuštaju i upitno-ciljnu i upitno-objektnu interpretaciju, pošto uz njih dolazi objekat koji može biti mišljen kao rezultat procesa, dakle u izvjesnoj mjeri opredmećen.

– Итак, Марго, – продолжал Воланд, смягчая свой голос, – чего вы хотите за то, что сегодня вы были у меня хозяйкой? Чего желаете за то, что провели этот бал нагой? (Б. 698)

– Что вы хотите?
Саша положил перед ней вызов. (Р. 51)

– (...) Давайте изобразим что-нибудь. Что хотите? Фанты, веревочку, горелки, танцы, фейерверки?
– Фейерверки, фейерверки! (Ч. 303)

Druga semantička karakteristika ovih iskaza je postojanje personalnog agensa i njegova strukturna eksplikacija u nominativu, što takođe ukazuje na mogućnost dvostruke interpretacije smisla.

Priloški izrazi *для чего/кого* i *ради чего/кого* u ruskom upitnom iskazu sa propositivnom funkcijom takođe imaju namjenu identifikacije cilja kao svjesne djelatnosti personalnog agensa.

– Тебе в приданое назначается пятнадцать тысяч рублей серебром.
– Для чего ты мне это говоришь?
– Мать приказала! (Ч. 330)

– Почему ты такой добродушный-то Андрей? Для чего же ты тогда в партию поступил? Дизелистом-то и без партии можно засмаливать на здоровье. (Ш. 2, 2, 115)

– А для кого же картины эти рисуете, Федор Федосьевич? Для музея или для себя. так, для удовольствия? (Бонд. 221)

Priloški izraz *ради чего/кого* može imati i drugačiji raspored konstitutivnih elemenata (*чего ради, кого ради*), koji se može smatrati ekspressivnijim.

– Ну зачем вы роетесь во всей этой дряни? Ей-богу жемчужного зерна вы там не найдете. Ради чего вы тратите время?
– Ради справедливости. (Гр. 184)

– (...) Чего ради ты жил? Что сделал доброго? (Г. 95)

– А мне непонятно... чего ради вы играете в симпатии к этим простым людям. (Г. 25)

Funkcija iskaza sa formama *для кого* i *ради кого* (koja nije zabilježena u datom korpusu) sužava se na utvrđivanje cilja kao koristi određenog lica.

Upitni iskazi sa konstrukcijom *к чему* u ruskom jeziku pored utvrđivanja cilja, mogu imati i funkciju izražavanja nedoumice o pravom cilju radnje (ili sumnje u njega). Prema tumačenju datom u MAC, ta funkcija se objašnjava na slijedeći način: „Что это сулит? Предзнаменованием чего это является?”.

– (...) Единственное, что он сказал, это, что в числе человеческих пороков одним из самых главных он считает трусость.

– К чему это было сказано? – услышал гость внезапно треснувший голос. (Б. 720)

„К чему ты, сукин сын, клонишь?» – подумал Петр Андреевич. (Кв. 392)

– Если бы вы дали ей умереть естественным порядком (...), то неужели бы от вас ушла Лебедева со своим приданным? К чему вы торопитесь? (Ч. 320)

– Вы что-то хотели сказать о моих родителях. (...) Что же дальше? К чему вы их приплели? (П. 302)

Dominantna funkcija upitnih iskaza sa konstrukcijom *на что* u ruskom jeziku je utvrđivanje informacije o svrsi, a tek u drugom redu o cilju kao neposrednoj svjesnoj djelatnosti. Pored toga, nije isključena ni upitno-objektna interpretacija ovih iskaza, npr. sa glagolom *надеяться* u funkciji predikata:

Почему Иван не мог думать о себе так плохо? На что он, собственно, надеялся? Он сам не знал. (Ш. 1, 2, 147)

Značenje svrhe u pitanjima sa konstrukcijom *на что* po pravilu se realizuje kao negativno, odnosno kao nesvršishodnost ili nepotrebnost. Kao i iskazi sa upitnim prilogom *зачем* i upitnom zamjenicom *что* u istoj funkciji, iskazi sa *на что* sadrže, eksplicitno ili implicitno, predikat neophodnosti i *paciens* u dativu.

– (...) И зачем его посылать? В самом деле куда? И на что какая бы то ни было телеграмма тому, чей расплющенный затылок сдавлен сейчас (...)? (Б. 448)

– Дача с обстановкой, – напомнил я ней, – На что вам туда мебель? Основательность ее сборов смутила меня. (П. 291)

- (...) Мы старые с тобой. – мы таковские! Куда нас! Господи! На что нас? А им-то жить! (Г. 34)

Ovim iskazima pridružuju se i frazeologisane konstrukcije sa sredstvima upitno-kvalifikativnog značenja, stilski markirane kao vulgarizmi: *на какой черт, на кой* (черт, шут.):

- И на какой черт тебе нужен галстук, если на тебе нет штанов? (Б. 671)
– На кой тебе машина? – сказал Сергей, – Доберемся пешком. (Бонд. 177)

Karakteristika upitno-ciljnih konstrukcija u ruskom, pa i u srpskom, u odnosu na druge tipove upitnog iskaza sa propozitivnom funkcijom jeste koherentnost u smislu izražavanja modifikovano-upitnog značenja, pošto je dominantno značenje koje one izražavaju nesvrishodnost ili nepotrebnost. Semantički uslovi koji se tiču predikata i personalnog agensa, odnosno pacijensa su istovjetni, kao i njihov strukturni izraz. Tekstualna karakteristika se takođe podudara: iskazi sa značenjem nesvrishodnosti ne zauzimaju poziciju inicijalne replike – stimula, već replike – reakcije ili dijela monološkog segmenta.

- Куда ты идешь, Низа?
– А зачем тебе это знать? – ответила Низа, . (Б. 729)
– (...) я и сам сознаю, но к чему говорить это в лицо? (Ч. 301)
– (...) смысл того о чем говорил сейчас Мукомолов лишь чувствовал, что где-то рядом совершалось противоестественное, неоправданное, ненужное. Ради чего? Зачем? (Бонд. 319)
– Зачем ты приехала? Для чего? – спросил он холодно.
– Сере-е-жа, я ничего не понимаю. (Бонд. 373)
– (...) Что ему стесняться? Государство у нас богатое. (ЛГ, 22)
– И вы думаете, что я не знаю, куда и зачем вы каждый день возите старика?
– Да вам-то что за надобность?
– Негодяй вы этакой! (Ч. 326)

6.2.1.8. *Strukture sa upitno-posesivnim značenjem*

Upitno-posesivni zamjenički pridjev *чей, чья, чье, чьи* javlja se kao osnovno sredstvo utvrđivanja nepoznate informacije o pripadnosti u ruskom pitanju sa propozitivnom funkcijom. Isto značenje može se izraziti

uz pomoć dativa upitne zamjenice *кто* i glagola *принадлежать* (кому принадлежит?) i genitiva upitne zamjenice *кто* sa prijedlogom *у* (*У кого? / У кого есть?*). Značenje ovih iskaza može se parafrazirati na slijedeći način, pošto se odnos posesije uspostavlja u odnosu na neki objekat, a ne na bilo koji elemenat propozitivnog sadržaja:

‘želim da znam Pos[O(p)]’.

Sredstvima prirodnog jezika smisao se može interpretirati na sličan način:

→ kome pripada ovo o čemu pitam?

Nemodifikovano-upitno značenje ovi iskazi takođe ostvaruju u poziciji replike – stimula.

Девочка, где твоя мама? Ты одна? Слушайте, чей это ребенок? Чей ребенок?
(Бонд. 541)

– (...) Выстроили.

– За чей счет? – вежливо спросил Кречетов.

– За государственный.

(Ш. 1, 2, 148)

– Я не хотела бы быть на той стороне, против которой этот Абадонна, – сказала Маргарита, – На чей он стороне?
(Б. 575)

– У кого есть вопросы к диссертанту?

Члены совета один за другим вставали и задавали вопросы.

– У кого есть еще вопросы?

Я подняла руку.

(Гр. 185)

Modifikacije koje se sreću kod ovog tipa iskaza su emocionalne (iznenađenje, ljutnja). Funkciju izražavanja nedoumice ovi iskazi imaju u monološkim segmentima teksta, gdje nema definisanog adresata:

– Он курил и отхлебывал боржом, ..., маленькая лаковая сумочка лежала на краю стола рядом с его локтем. Чья это сумка – жены, знакомой? Она, наверное, танцевала с кем-то.
(Бонд. 195)

6.2.2. Intonacija ruskog upitnog iskaza sa propozitivnom funkcijom

Budući da strukturni pokazatelji nose glavni teret izražavanja značenja ruskog upitnog iskaza sa propozitivnom funkcijom, funkcionalna važnost intonacije u ovom tipu iskaza je relativizovana. To se manifestuje upotrebom intonacione konture koje se po akustičkim parametrima u svom osnovnom vidu ne razlikuje značajno od intonacije izjavnog iskaza. Kako je već rečeno u odjeljku 7.1.1.2, radi se o silaznoj intonaciji, gdje se pad tona na intonacionom centru kreće u okviru srednjeg registra govornika, uz pojačan intenzitet lekseme – nosioca akcenta. Ovaj tip intonacije u sistemu Brizgunove (1977, 145) označen je kao intonaciona konstrukcija 2, tipična za pitanja sa upitnom riječju i sa intonacionim centrom na upitnoj riječi.

2

- Сколько стоит эта книга?
- Два рубля.

Da bi se IK-2 sa ovakvim osobinama smatrala za signal čisto-upitnog značenja, potrebno je da bude ispunjen i komunikativni uslov – dijaloška pozicija replike – stimula. Promjena pozicije može biti praćena i promjenom intonacione konture – mogu biti upotrebljene uzlazne IK-3, IK-4, IK-6, zavisno od funkcije iskaza. Ako se radi o ponovljenom pitanju koje gubi funkciju saznavanja nepoznate informacije, javlja se IK-3 sa centrom prenesenim na kraj leksičko-sintaksičke strukture, ili IK-6 sa centrom na upitnoj riječi i sa značenjem nedoumice.

2

- Какая завтра будет погода?

3

- Какая завтра будет погода? Думаю, что хорошая. (Брызг. 1977, 147)

- Завтра надо встать в шесть часов утра.

6

6

- Когда надо встать? – Когда, ты говоришь, надо встать? (о. с. 144)

Kod pojave IK-4 ne radi se više o ponovljenom pitanju, nego o replici – reakciji sa modifikovanim upitnim značenjem.

- Вот эта книга!

– И где же вы ее купили? – И где же вы ее купили, интересно. (о. с. 133)

Ovaj tip intonacije praćen je obično i pomjeranjem intonacionog centra u funkciji izražavanja kontrastnog akcenta, pa će problem biti razmatran u odjeljku o akcentuaciji pitanja sa propozitivnom funkcijom.

6.2.3. *Red riječi u ruskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom*

Za tipičan red riječi u ruskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom može se smatrati smještanje upitne riječi – zamjenice, priloga, priloškog izraza ili pridjeva u inicijalnu poziciju leksičko-sintaksičke strukture. Ovakav red je karakterističan ne samo za ruski i srpski, nego i za slovenske, pa i indoevropske jezike (Križkova, 1972). Primjeri potvrđuju da se sva strukturna sredstva izražavanja upitnog značenja u ovom tipu iskaza mogu realizovati i realizuju u inicijalnoj poziciji leksičko-sintaksičke strukture.

Кто из детей затруднится при таком методе? Кто отстанет? (ЛГ, 41)	Что с вами? Вы больны? (Гр. 147)
Какой сегодня день? – спросила Мария. (Ш. 2, 2, 153)	Как же ты обедать – то будешь? (ЛГ, 41)
Сколько вам лет? (Б. 66)	Когда он сказал? (Ч. 328)
Каково бы тебе было, о Азazelло? (Б. 704)	Который час? Рассвetaет. (Бонд. 333)
Где это его так? (Ш. 2, 2, 122)	Куда я падаю? Очевидно, в смерть. (Гр. 123)
Откуда вы ее знаете? (Р. 163)	Почему именно с ним это случилось? (Р. 46)
Почем вы знаете, какие замысли роятся в моей голове? (Б. 769)	Отчего ты изменился? (Ч. 287)
За что это? (Ш. 2, 2, 111)	Из-за чего вы вскрывали себе вены? (Р. 160)
Зачем же он Яковкина приписывал? (Гр. 182)	Ради чего вы тратите время? (Гр. 184)

При чем здесь конь? (Ш. 2, 2, 114) Чей это ребенок? (Бонд. 541)

Primjeri navedeni ovdje, kao i primjeri navođeni prilikom opisa pokazuju da ovakav red riječi nije vezan isključivo za leksičko-sintaksičke strukture u funkciji izražavanja čisto-upitnog značenja, već da je jednako uobičajen i za iskaze sa modifikovanim upitnim značenjem. To znači da se takav red riječi ne može smatrati za pokazatelj diferencijacije značenja.

Ruski jezik spada u jezike koji dozvoljavaju medijalnu i finalnu poziciju upitne riječi, pored većine ostalih slovenskih jezika (Križkova, 1972, 247). Izuzetak u tom pogledu, prema istom autoru, u slovenskom svijetu predstavljaju samo gornjolужиčkosrpski, slovenački i srpskohrvatski. Što se tiče srpskohrvatskog, odnosno srpskog jezika, zaključak se može osporiti, što će biti pokazano u odjeljku o redu riječi kod srpskih zamjениčких pitanja.

Medijalna i finalna pozicija upitne riječi u ruskom jeziku se, po pravilu, smatra za karakteristiku kolokvijalnog jezika (npr. Akademijina gramatika '80, II, 397). Pri određivanju neke pozicije kao medijalne ovdje se ima u vidu neposredno upitna struktura, a ne i eventualni protetski dijelovi kao što su forme obraćanja, introduktivne forme i sl. (npr. *Скажите*, до каких пор будут ненавидеть меня отец и мать? (Ч. 289/; *Позволь*, Володя, когда успели? (ЛГ, 41/; *А когда ты придешь?* (Ш. 1, 1, 160/). Medijalna i finalna pozicija upitne riječi obično su rezultat inverzije ove riječi sa drugim članovima leksičko-sintaksičke strukture, najčešće sa leksemom u funkciji subjekta predikacije.

А вы чего говорите? Чего отцу надо? – заговорил

Петрушка. (Пл. 277)

А я что делаю? (Ш. 1, 2, 148)

А сейчас по какому принципу? (ЛГ, 22)

А это кто у тебя? Девочка? Мальчик? (Гр. 164)

А иконка зачем? (Б. 489)

Ну, а я тут при чем? (ЛГ, 41/

А ты – то чего? (Ч. 333)

Ну а ты как? (П. 320)

А Нил где? (Г. 14)

А ваша половина где? (Ш. 2, 2, 111)

Prema mišljenju Križkove (1972, 247), finalna pozicija upitne riječi je u nekim slučajevima rezultat elipse struktura sa glagolima *идти* i *быть*: *Ты куда /идеешь/? Там кто был? Там кто будет?* Може se pretpostaviti da su i druge strukture ovog tipa rezultat elipse, ali da se u njima rekonstruiše drugi predikat, na šta može ukazati semantička kompatibilnost upitne riječi i predikata:

Ну а ты как? → Ну а ты как решил (думаешь/ чувствуешь себя.?)

Promjena mjesta upitne riječi u leksičko-sintaksičkoj strukturi ruskog pitanja sa propozitivnom funkcijom se, kako je navedeno, po pravilu smatra za slobodu razgovornog jezika, a ne dovodi se u vezu sa eventualnim promjenama u značenju. Ipak, kada se promjena mjesta posmatra paralelno sa djelovanjem akcenta, odnosno pomjeranjem intonacionog centra, mogu se zapaziti i promjene u značenju.

6.2.4. Akcentuacija ruskih upitnih iskaza sa propozitivnom funkcijom

Vezivanje intonacionog centra za upitnu riječ može se smatrati za neutralnu akcentuaciju ruskih upitnih iskaza sa propozitivnom funkcijom. Za identifikaciju upitne zamjenice/priloga/pridjeva kao informacionog centra pouzdano može poslužiti informacija sadržana u direktnom odgovoru:

- 2
– Где была? (Гр. 37)
– В коридоре. Ждала Маркина.
- 2
– Зачем ты плачешь?
– Я тоже устала. Я пришла к тебе совсем. (Ш. 1, 2, 158)
- 2
– Так, из-за чего же вы попали сюда?
– Из-за Понтия Пилата, – ... ответил Иван. (Б. 550)

Medijalna i finalna pozicija upitne riječi u leksičko-sintaksičkoj strukturi ne isključuje neutralnu akcentuaciju informacionog centra, što potvrđuje sadržaj replike – reakcije.

2	2
– Счастливо. Куда сейчас?	– Ты куда? – спросила Катя.
– В город за горячим. (Ш. 2, 2, 125)	– Домой. (Р. 6)

- Вы хотите курить, как я вижу? – неожиданно обратился к Бездомному

2

неизвестный. – Вы какие предпочитаете?

- А у вас разные, что ли, есть? – мрачно спросил поэт.

2

- Какие предпочитаете? – повторил неизвестный. (Б. 431)

2

- Это что у вас?

- Лев Толстой, „Анна Каренина”. (Гр. 84)

2

- Вы когда туда поедете?

- Сейчас. (Ч. 279)

Pomjeranje intonacionog centra IK-2 na druge elemente leksičko-sintaksičke strukture služi kao sredstvo kontrastne akcentuacije. Po pravilu, radi se o prenosu akcenta na kraj leksičko-sintaksičke strukture.

- Пойдем послезавтра на каток, – предложила Варя.

2

- Почему именно послезавтра?

- Суббота, будет музыка. Ведь ты катаешься? (Р. 57)

2

- Хорошее было время, правда? – говорил Темиров. – А где Верочка?

- Попова? Мы с ней часто встречаемся. (Кв. 341)

Postavlja se pitanje da li se značenje ovih iskaza može tumačiti kao modifikovano-upitno ili čisto-upitno, tj. da li se radi o dodatnoj semantičkoj komponenti koja relevantno mijenja semantičku strukturu iskaza, ili se radi o promijenjenom opsegu akcenta, pri čemu se bitno ne mijenja semantička struktura. Komunikativni cilj iskaza u ovom drugom slučaju mogao bi se definisati kao traženje dopunske informacije ili preciziranje poznate informacije. Prema mišljenju J. A. Brizgunove (1977, 133), ovakva akcentuacija signalizira pojavu dodatnog značenja tipa „upravo to”, „ne to, nego ovo”. H. Křižkova (1972, 255) ovakvu akcentuaciju definiše kao „specijalno izdvajanje”.¹⁰⁶ Sa druge strane, značenje kontrasta u upitnom iskazu sa ovakvom

¹⁰⁶ H. Křižkova (1972, 255), registruje pomjeranje intonacionog centra (akcenta) prema kraju upitne strukture u istočnoslovenskim jezicima, a ponekad i u poljskom. O

akcentuacijom može biti tumačeno kao odnos suprotnosti iz koga proističu negacija, neslaganje, iznenađenje kao emocionalna reakcija.

– (...) Все должны были написать заявления, но (...) – мы отказались. А почему
2

я должна этим заниматься? Я – актриса, мое дело играть. (ЛГ, 22)

→ не я должна

2

– А чем желтый дом хуже любого белого или красного дома?

→ ничем не хуже

– Строго преследуется, – тихо-претихо прошептал председатель и оглянулся.

2

– А где же свидетели? – шепнул в другое ухо Коровьев, – я вас спрашиваю, где они? Что вы? (Б. 515)

→ нет свидетелей

Dijaloška pozicija iskaza sa kontrastnim akcentom može biti različita, ali se u principu radi o reakciji i o uspostavljanju odnosa suprotnosti prema informaciji eksplicitno ili implicitno izraženoj u lijevom kontekstu. Ovakva akcentuacija može se smatrati za karakteristiku dijela zamjеничких pitanja sa modifikovano-upitnim značenjem. Ne može se ipak smatrati za dominantnu, pošto se dio iskaza realizuje sa uzlaznom intonacionom konstrukcijom 4, kako je već rečeno u odjeljku 9.1.2.

Kod iskaza sa IK-4 akcenat se po pravilu vezuje za leksički elemenat neupitnog značenja, izražavajući tako suprotnost u odnosu na lijevi kontekst. Ovaj elemenat se, prema zapažanju H. Križkove (1972, 252), najčešće nalazi ispred upitne zamjenice/priloga pomjerene prema sredini ili kraju leksičko-sintaksičke strukture. S obzirom na neakcentovanost i vezu sa kontekstom, upitna leksema biva često izostavljena, pa se realizuju redukovane strukture koje su bile razmatrane i u sklopu ruskih tonskih pitanja (v. 4.2.1.1). Ovi iskazi po pravilu zauzimaju poziciju replike – reakcije.

– И кто же тебя выдвинул?

– Вообще, на собрании.

stanju u ruskom kaže: „Vedle vetšinoveho typu, reprezentovaneho TZ na prvnim miste, na nemž se současne koncentruje VIC, existuje v současne ruš. take typ druhy, trebaže okrajovy, pri nemž se VIC presouva smerem ke konci otazky, aniž je ten komponent, který je jeho nositelem, *specialne zduraznen*”.

4

- А от партии кто там был?
- Ивлев.

(Ш. 2, 2, 114)

4

- А иконка зачем?
- Ну да, иконка. – Иван покраснел (...)

(Б. 488)

- Пока нет, – смеется, – но предприимчивых берем на заметку.

4

- А вообще как?
- По-прежнему вынуждены в Москву докладывать даже о вывозе навоза.

(ЛГ, 22)

Prema mišljenju J. A. Brizgunove (1977, 206; 1984, 44) ovakvi iskazi su obavezno modifikovano-upitnog značaja, i to prije svega emocionalnom komponentom nezadovoljstva. Isti autor smatra da se ovakve reakcije mogu tumačiti kao izazov sagovorniku ili hvalisanje, ilustrujući to primjerima sa upitnom zamjenicom что. Ona takođe potvrđuje vezivanje akcenta za leksički elemenat koji prethodi upitnoj riječi.

- А что еще требуется?
- Коммунизм строить.

4

- А я что делаю?
- Ты, в основном, хочешь спокойной жизни.

Жиреть хочешь.

(Ш. 1, 2, 148)

Pored ustaljene dijaloške pozicije, fiksiranog akcenta, tipa intonacije i reda riječi, karakteristika ovog tipa upitnog iskaza je prisustvo veznika *a* u inicijalnoj poziciji leksičko-sintaksičke strukture. Ova okolnost takođe može biti dovedena u vezu sa odnosom suprotnosti datog iskaza prema lijevom kontekstu, tj. može biti smatrana za signal modifikovanog upitnog značenja.

6.3. Upitni iskazi sa propozitivnom funkcijom u srpskom jeziku i njihov odnos prema ruskom

Upitni iskazi sa propozitivnom funkcijom zastupljeni su u srpskom jeziku u istoj mjeri kao u ruskom ili drugim indoevropskim jezicima. Podu-

darnost semantičke osnove (oblika propozitivnog sadržaja) i funkcija ovog tipa iskaza u oba jezika čini osnovu za kontrastiranje sredstava za izražavanje. Analogno situaciji u ruskom, srpski upitni iskazi sa propozitivnom funkcijom mogu izraziti i čisto-upitno značenje kao kompleksno, kako je definisano u odj. 9.0, i modifikovano-upitno značenje.

Na ovom mjestu treba ukazati na tumačenje semantičke strane pitanja datog tipa koje je na hrvatskom jezičkom materijalu dao A. Musić početkom vijeka (1908). Ovaj autor je pronominalna pitanja, kako ih naziva, doveo u vezu sa disjunktivnim pitanjima, određujući njihov uzajamni odnos kao odnos generalizacije i specijalizacije, tj. tumačeći pronominalno pitanje kao generalizaciju disjunktivnog.¹⁰⁷ Problem u serbokroatistici nije dalje razrađivan, pa ni pominjan, ali se analogna ideja može naći kod A. Barulina (Барулин, 1980, 28) pri tumačenju ruskog zamjениčkog pitanja.¹⁰⁸

Ovakvo tumačenje pitanja sa propozitivnom funkcijom ne protivrječi tumačenju tog pitanja u drugoj ravni kao iskaza sa funkcijom utvrđivanja nepoznate informacije iz niza istovrsnih o jednom elementu komunikativne situacije.

6.3.1. *Strukturna sredstva izražavanja u srpskom jeziku*

Dominantnu ulogu u izražavanju upitnosti kod ovog tipa iskaza i u srpskom jeziku imaju strukturna sredstva – upitne zamjenice, prilozi, priloški izrazi i pridjevi, dok je uloga intonacije sekundarna. Zajedničke karakteristike leksičko-sintaksičke strukture ovog tipa pitanja i u srpskom je težnja da signal upitnosti zauzme inicijalnu poziciju, uz komunikativne uslove realizacije analogne uslovima u ruskom.

¹⁰⁷ A. Musić (1914, 150–156) naknadno objavljuje i stav o tome da su i „konjunkcionalna” (tj. pitanja sa upitnim partikulama) zapravo disjunktivna pitanja u biti. Što se tiče odnosa pronominalnih i disjunktivnih, objašnjava ga na sljedeći način: „Ako li čovjek ne može sve mogućnosti izbrojiti (jer mu nisu sve poznate ili ih je previše), sakupit će ih sve u interogativnom pronomenu (kao njihovoj generalizaciji) i upotrijebiti oblik pronominalnoga pitanja; n.pr. Što radi? – Tko dolazi? – Cesto se iz retorskih razloga disjunktivno pitanje (kao specijalizacija) pronominalnomu (kao svojoj generalizaciji) i dodaje: n.pr. Tko dolazi (ili) otac ili mati ili brat ili sestra?”.

¹⁰⁸ A. N. Barulin (1980, 28): „Teoretičeski člennyj vopros možet byt' predstavljen kak diz'junktivnyj vopros s beskonečnym čislom členov diz'junkcii. „Da se radi o problemu kojim se logika odavno bavi, potvrđuje i to što se ovaj autor poziva na: Ju. I. Zuev, K logičeskoj interpretaciji voprosa, – v kn. „Logiko-grammatičeskie očerki”, M., 1961.

U literaturi se ovakva pitanja označuju uglavnom kao zamjenička pitanja, dok se termin k- pitanja sreće kod S. Rakića (1987), po analogiji sa engleskim terminom wh- questions. D. Pervaz (1973, 118) pominje takvo terminološko rješenje, ali ipak smatra da nema zajedničkog imenitelja za sva sredstva u ovom tipu pitanja u srpskom.

6.3.1.1. *Strukture sa upitno-personalnim značenjem u srpskom jeziku*

Kao signal upitno-personalnog značenja u srpskom jeziku javlja se upitna zamjenica *ko* (u hrvatskom *tko*). Značenje iskaza može se predstaviti istom parafrazom kao i kod ruskih upitno-personalnih iskaza:

‘želim da znam A/O_{pers}(p)’.

Interpretacija sredstvima prirodnog jezika glasila bi:

→ želim da znam koje lice vrši radnju/lice koje je objekat radnje.

Upitna zamjenica *ko* može formirati i samostalan iskaz u dijalogu, izražavajući isto značenje:

- Ko noćas prelazi Savu?
– Gavriilo, Mile i Žoja. (Kov. I, 13)
- Policija ne veruje u slučajnosti, Herr Lazarić. Ko je Markovića poslao k vama?
– Ne znam. (Bl. 227)
- (...) Od koga ste to naučili?
– Od bake. (Kap. 9)
- Je l’ on zna?
– Ko?
– On! (Kov. I, 4)

Za srpska pitanja u funkciji utvrđivanja identiteta ličnosti shvaćenog kao širi kompleks funkcionalnih karakteristika važi, kao i u ruskom, upotreba deiktčkih elemenata u leksičko-sintaksičkoj strukturi. Razliku u odnosu na ruski čini mogućnost utvrđivanja imena i prezimena pomoću ovakvih struktura. Radi se o prisustvu pokaznih zamjenica *taj, ta, to; ovaj, ova, ovo* i *onaj, ona, ono*, čiji oblici nisu podjednako frekventni, niti imaju istu funkcionalno-semantičku vrijednost. Prednost se daje oblicima srednjeg roda *to* i *ovo* (ono) kao neutralnim i primjenljivim na lica oba pola. Upotreba oblika

za muški i ženski rod (*Ko je taj? Ko je ova? Ko je onaj?*) može biti signal negativnog odnosa govornika prema ličnosti čiji se identitet utvrđuje.

- Hej, imaš li neku ploču?
- Voliš li Cohena?
- Ko je to?
- Čućeš. (Kap. 44)
- Slavka, ko to viče?
- Đaci, doveo ih onaj vaš napredni učitelj. (Kov. I, 44)
- Ko je ovo?
- Moj brat, Rjazanov Mark Aleksandrovič. (R. 92)

Profesija kao funkcionalna karakteristika ličnosti u srpskom jeziku utvrđuje se u srpskom jeziku uz pomoć upitne zamjenice *šta*, a ne uz pomoć *ko*, što predstavlja razliku u odnosu na stanje u ruskom. Srpski se u ovom segmentu podudara sa, npr., češkim jezikom (zam. *co* – Trnkova, 1983, 193).

- Da, bake su najvažnije u životu. Šta su vam roditelji?
- Tata je u penziji. (Kap. 9)

Ko- pitanja u srpskom jeziku mogu izraziti i modifikovano-upitno značenje. Radi se o izražavanju negacije, kao i u ruskom jeziku, i ekspresivne tvrdnje, kada su upotrebljeni negativno formulisani iskazi.

- Hajde, glavu gore! Ko se još seća sitnica iz mladosti? (Kap. 19)
- Sve su učinili da ne dođe do rata.
- Pošto su rat izazvali.
- Ko je izazvao? Šta pričaš? Samo lupaš budalaštine! (Kov. I, 71)
- I vratio sam se, a bolje da nisam. Kome sam ja, ovakav, potreban? (Kov. I, 6)
- Liči na Mađara, šefe. S jednim takvim ležao sam u Leobenu, Austrija.
- Ko s Mađarima nije ležao? (Bl. 23)

Ko- iskazi mogu biti praćeni negativnim emocionalnim komponentama kada izražavaju negaciju i neslaganje.

- Nemoj tako, doktore, mi baš poštujemo medicinu!
- Ko pa poštuje? Vi?! (Kov. I, 52)

– (...) onda si rešio da mi ubiješ ovo malo preživelih vojnika! Ko si ti, sunce ti krvavo? Ko si ti?!

– Ja sam... (Kov. I, 108)

U sferi izražavanja modifikovano-upitnog značenja i u srpskom pitanju sa *ko* može se zapaziti tendencija stvaranja ustaljenih izraza i konvencionalizacija. Npr. iskazi sa glagolom *znati* ili sa drugim predikatima u potencijalu i budućem vremenu lako se prepoznaju kao sredstva izražavanja negacije. Ipak, ovakvim iskazima se ne može poreći sposobnost da izraze i čisto-upitno značenje.

– Pošteno vam priznajem: ja kod nje nisam prošao. Zašto? Ko zna? A vi ste nešto drugo. (R. 357)

– Ne pada mi trenutno na pamet šta bi sve trebalo da uđe u njega, pa da bude totalan!

– Ko bi to štampao?

– Potpuno ste u pravu! (Kap. 40)

→ Ko bi to štampao? (Ko će to štampati?

– Otac vam je umro, – reče čovek potišteno.

– Vidi ti starog! Ko bi rekao? A bio je tako živ i zdrav. (Crn. 77)

Izraz neslaganja sa sagovornikom u srpskom predstavljaju konstrukcije sa glagolima *pitati* i *kazati*, obično uz negativne emocionalne komponente.

– Pokupi ove knjige.

– Ma, ko tebe šta pita? Šta se ti mešaš? Šta ti hoćeš. (Kov. II, 35)

– Maro, dete, ti si, mora biti razgovarala s ocem o tvojoj udaji?

– Ko to kaže?

– Pa eto, polomljeni tanjiri i staklo. (N. 190)

U osnovnim funkcijama srpsko pitanje sa upitnom zamjenicom *ko* podudara sa ruskim *kmo-* pitanjem. Tu se imaju u vidu nemodifikovano-upitno značenje i funkcija utvrđivanja informacije o licu, kao i modifikovano-upitno značenje i funkcija izražavanja negacije, neslaganja i nedoumice. Najizrazitiji kontrast na funkcionalno-semantičkom planu je nemogućnost upotrebe srpskog *ko-* pitanja za identifikaciju *profesije lica*, što je uobičajeno u ruskom:

– Molim vas, oprostite, šta se ima tu upoznavati? Vi znate ko sam, *šta sam*, ko mi je otac, čime ću se baviti. (Pet. 494)

– Помилуйте, что же тут еще узнавать? Вы же знаете, *кто я такой*, кто мой отец, чем я буду заниматься. (Пет. 139)

Istovjetnost sredstava za utvrđivanje identiteta ličnosti i funkcionalne osobine kao što je profesija u ruskom jeziku može biti uzrok prevodilačkih teškoća, kako pokazuje gornji primjer. Na planu korišćenja sredstava izražavanja najuočljiviji kontrast se odnosi na učešće pratećih deiktickih elemenata u leksičko-sintaksičkoj strukturi, a ne osnovna sredstva upitno-personalnog značenja. U ruskom pitanju se koristi pokazni zamjenički pridjev *такой*, *-ая*, *-ое* i pokazna zamjenica *это*, dok srpski ne dopušta upotrebu pridjeva *takav*, *takva*, *takvo*; ali koristi zamjenice *taj*, *ta*, *to*; *ovaj*, *ova*, *ovo*; *onaj*, *ona*, *ono*. Tako za ruski zamjenički prilog obično nema ekvivalenta, dok je upotreba zamjenica *taj*, *ovaj*, *onaj* vezana prvenstveno za negativan odnos govornika prema licu koje se identifikuje. U tom smislu se zamjenice *to* i *ovo* mogu smatrati neutralnim sredstvima.

– Кто это?
– Мой брат, Рязанов Марк Александрович. (Р. 62)

– Ko je ovo?
– Moj brat, Rjazanov Mark Aleksandrovič. (R. 92)

– Экая тьма! Кто это сидит? (Г. 8)

– Baš je mrak. Tko to sjedi? (G. 8)

– Кто это?
– Николаша Иванов. (Ч. 295)

– Ko je to? Kolja Ivanov. (Č. 32)

– Скажите мне, кто вы такой? Из какого вы учреждения?

– Recite mi, ko ste vi? Iz koje ste institucije?

– Вот скука-то, – проворчал рыжий и заговорил громче. (Б. 641)

– Ala je dosadna – progundao je ridi i rekao glasnije. (B. 224)

– Ты кто такая? Тебе чего надо?

– A tko si ti? Šta ti tražiš?

– Я, батюшка, овощью торгую (...) (Г. 59)

– Ja, brate, prodajem povrće (...) (G. 86)

– Кто он такой, этот твой Семен?

– Ko je taj tvoj Semjon?

– Он добрый человек. (Пл. 272)

– On je dobar čovek? (Pl. 332)

– А кто с ним?

– A ko je onaj s njim?

– А вот тот самый исполнительный его подчиненный. (Б. 680)

– To je baš onaj izvršilac, njegov potčinjeni. (B. 267)

– Кто такой? – безглагольно
спросил Пилат. (Б. 439)

– Ko to? – gadljivo je upitao
Pilat. (B. 23)

U oba jezika iskazi upitno-personalnog značenja mogu izraziti negaciju i to podudarnim sredstvima: sa glagolom *znati/знать* u prezentu ili potencijalu, zatim sa drugim glagolima u futuru i prezentu, čija semantika nije strogo određena:

– Признаюсь вам честно: я у нее не
прошел. Почему? Кто
знает? (P. 357)

– Pošteno vam priznajem: ja kod nje
nisam prošao. Zašto?
Ko zna? (R. 240)

– Нет, вы это шутите?
– Да кто же станет шутить в се-
рьезных делах? (Ч. 308)

– Ali – vi ste se možda šalili?
– Pa ko bi se šalio sa ozbiljnim stva-
rima? (Č. 48)

– Случайно ли дело Криворучко по
времени совпало с делом Панкратова?
Кто в это поверит? (P. 102)

Da li se slučajno Krivoručkova stvar po
vremenu podudarila sa Pankratovljevom?
Ko će u to poverovati?! (R. 152)

6.3.1.2. *Strukture sa upitno-objektnim značenjem u srpskom*

Osnovno sredstvo za izražavanje upitno-objektnog značenja u srpskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom u osnovi je upitna zamjenica *šta/što*. Funkcija ovih iskaza može se definisati na isti način kao i za njihove ruske analoge: traženje informacije o objektu nepersonalnog značenja. Dalja specifikacija prirode objekta takođe se može izvršiti na isti način kao za ruski i to podjelom na objekat predmetnog (neprocesualnog) i objekat procesualnog značenja. Pod objektom procesualnog značenja podrazumijeva se proces u užem smislu – radnja i stanje.

Kada se radi o objektu predmetnog značenja, parafraza semantičke strukture glasi:

‘želim da znam O(p)’.

Za razliku od ruskog jezika, u srpskom postoji dvojnost oblika osnovnog sredstva za izražavanje upitno-objektnog značenja – upitna zamjenica može imati oblik *šta* i *što*. Oba oblika sreću se na srpskom jezičkom području, pri čemu većinu funkcija vrši oblik *šta*, dok se oblik *što* uglavnom sreće u upitno-kausalnoj funkciji. Ipak, ne može se reći da je takvo funkcionalno

razgraničenje strogo (Stevanović, 1974, II, 10). Npr. u slijedećem dijalogu vidi se vezanost oblika *što* za kauzalno značenje:

- Ako si sakat, nisi gluv: pisma sam nosio! Čuješ li šta ti je govorim?
- Pisma si nosio? Šta ti imaš da nosiš pisma? Ima ko je zadužen da nosi pisma.
- Što ih ne nosiš kad su muževi kod kuće? (Kov. I, 81)
- Zašto ih ne nosiš kad su muževi kod kuće?

U istoj funkciji javlja se i oblik *šta*:

- Pomoz' bog. Mile, gde je Gavriilo?
- A šta će ti?
- Otišao je u Mišar, po babicu. Žena mu se porađa.
- Porada se? Zar već?
- Jeste, porada se! Šta se čudiš? (Kov. I, 70)
- Zašto ga tražiš?
- Zašto se čudiš?

Više riječi o upitno-kauzalnoj upotrebi zamjenice *šta/što* biće u odjeljku o upitno-kauzalnom značenju.

Interpretacija iskaza upitno-objektnog značenja sa predmetnim objektom sredstvima prirodnog jezika glasi:

→ želim da znam o kojem predmetu se radi.

Kao i drugi upitni zamjenički oblici, upitna zamjenica *šta/što* teži da zauzme inicijalnu poziciju u leksičko-sintaksičkoj strukturi.

- Besede o. O čemu su besede?
- O svemu. (Kov. II, 11)
- Gross-Lappen. Šta je to?
- Grobnica. (Kap. 33)
- A šta je to sumnjivo lice? Ajd' kaži, Taso, šta je to sumnjivo lice? (N. 193)

Od deiktičkih elemenata u strukturi srpskog pitanja sa zamjenicom *šta*, javljaju se oblici srednjeg roda pokaznih zamjenica *to*, *ovo*, *ono*. Za razliku od ruskog *что*-pitanja, nema elementa tipa zamjeničkog pridjeva такой.

- Šta ono leti?
- Leti rat. Austrijski izviđački jeroplan. (Kov. I, 72)

Kada se radi o identifikaciji objekta procesualnog značenja, semantika upitnog iskaza u najopštijem vidu parafrazira se kao:

‘želim da znam P(p)’.

Ili, sredstvima prirodnog jezika:

→ želim da znam šta se događa, znajući da se nešto događa.

I u srpskom jeziku uz upitnu zamjenicu u ovakvim slučajevima dolazi obavezno glagolska dopuna, s tim što se situacija unekoliko razlikuje u odnosu na situaciju u ruskom zbog većeg prisustva pomoćnog glagola *biti/jesam* u srpskom iskazu, pored glagola kao što su *raditi, činiti, događati se, dešavati se, zbivati se* i sl.

- Šta je bilo?... Gavriilo? (Kov. I, 74)
- Žena je dobro. Biće dobro.
- Pa šta će biti od tebe ako ne učiš, a mi umremo?
- Ja ću se udati. (Pet. 486)
- Ćuti, bre, pusti vodenicu! Šta bi, Ninko?
- Zgrabimo mi oružje, čekamo (...) (Kov. I, 18)

Odjednom Matić udari pesnicom u zid. Mumica uplašeno skoči i viknu:

- Šta je? Zar ti ne spavaš? (Pet. 501)
- Šta se to dešava u stanu? Ne mogu da radim. (B. 338)
- Šta ćemo raditi s tih 28 km kad viknem „Za mnom, braćo!”?
- Gospodine poručniče, te kilometre ćemo pretrčati! (Kov. I, 85)

Upitna zamjenica *šta* može formirati samostalan iskaz u poziciji replike – reakcije, koji ima prvenstveno funkciju održavanja kontakta.

- To je dobro. To je vrlo dobro. A šta?
- Šta?
- Mislim, šta umete najbolje? (Kap. 9)
- Recite?
- Je te.
- Šta?
- Ja te... mnogo... (Kov. I, 48)

Izrazito emocionalne reakcije tipa iznenađenja (pa i zaprepaščenja) mogu se realizovati uz pomoc iskaza formiranog od samostalne zamjenice *šta* ili uz dodatak deiktičkih elemenata *to*, *ovo*. U ovom segmentu može se zapaziti izražena tendencija ka frazeologizaciji (*Šta naopako? Šta kažeš? Šta reče?*).

- Evo me! (...) Đoko, slatki Đoko!
- Šta-a-a-a? Đoka?!! (N. 229)
- Ne dam.
- Šta?
- Pa, pa, ti to onda... šta naopako?... pa ti to njega... je li moguće? (Pet. 492)
- Šta je sad ovo? – prenosmo se Skender i ja. (C. 84)
- Eto pa čitajte sami.
- Pa dobro, šta je ovo?
- Ne znam. (N. 179)
- Ma zar komandantu? Šta ti to pričaš? (C. 19)
- Ma šta kažeš? – prepade se Lijan. (C. 69)

Emocionalne reakcije ovakvog tipa praćene su različitim akustičkim izmjenama: prelaskom u viši registar, pojačanjem intenziteta, modulacijama osnovnog tona, produžavanjem akcentovanog sloga i sl.

Česta funkcija *šta*- pitanja u srpskom u okviru modifikovane upitnosti je izražavanje stavova suprotnih stavu sagovornika, koji su u principu svodivi na negaciju, s tim što se mogu ustanoviti razlike na osnovu dopunskih komponenata emocionalne prirode. Tako bi se na osnovu izraženosti/neizraženosti emocionalnog odnosa moglo govoriti o negaciji-izazovu i negaciji-rezignaciji, na primjer. Konstrukcija koja bi se mogla smatrati tipičnim izrazom neslaganja izazova je *Pa šta?*, zatim konstrukcije sa glagolom *imati*, *ticati se* i dr.

- Dobro, pismen je. Pa šta? Zar i drugi nisu pismeni?
(Čak su i novine objavile nekoliko njegovih ogorčenih pisama o hladnim radijatorima i nestanku struje. Pa šta?) (Crn. 189)
- Otvarao si, al' si zbog toga i službu izgubio.
- Izgubio, pa šta? Posedeo malo, koliko da se zaboravi, pa posle opet dobio službu. (N. 176)
- Hoću da vidim ko to ima tamo.
- Pazi ga! A šta ti imaš s tim?
- Vidi, molim te, šta imam! (Ć. 198)

- Meni je ovo nešto sumnjivo.
- Šta ima da ti bude sumnjivo? – mrko odreza komandir. (Ć. 198)
- Pisma si nosio? Šta ti imaš da nosiš pisma? Ima ko je zadužen da nosi pisma. (Kov. I, 81)
- Prodekan je ćutao, a onda je upita da se nije, možda, zaljubila?
- Šta i da jesam? – reče Una prkosno. – To je moja privatna stvar. (Kap. 209)
- Ah!. što se to mene tiče! Što me se tiče! Razgovarajte sami. mene ostavite! (G. 55)

Iskazi sa ovakvom funkcijom ne zauzimaju poziciju replike – stimula u dijalogu, pošto predstavljaju reakciju na prethodno ekspliciran stav sagovornika. Isto pravilo važi i za iskaze koji se kvalifikuju kao negacija – rezignacija (negacija bez emocionalne komponente).

U ovu grupu bi se mogli ubrojati iskazi sa glagolima *moći*, *raditi* (lične i bezlične konstrukcije), *trebati*, neakcenatskim oblikom glagola *htjeti*. Globalna podjela koja se nadalje može izvršiti zasniva se na semantici predikata i svodila bi se na najmanje dvije grupe: negaciju mogućnosti (sa glagolima *moći*, *raditi*) i negaciju svrhe (*htjeti*, *trebati*).

- Pa šta ja tu mogu?
- To nije lepo. I više to da nisi uradila. (Pet. 491)
- Ogovarali su ga. Nije bio zbog toga nesrećan. Šta se može?
- Takav je svet tamo. (Cm. 78)
- Neću imati mira celog svog života. Šta da radim? Tako je ispalo. (B. 699)
- Hm, izgleda da ti slabo slušaš moju teoriju?
- Šta ću kad sam zaspao čim smo se povaljali po onoj slami u kasarni. (C. 146)
- Jakov predloži da odustanemo. – Nek ide s milim bogom, – reče, šta će nam sve ovo? (Šć. 24)
- Šta je, naime, Prijepolju trebalo da poteže jedan glomazan hor iz Beograda da bi otpevao himnu? (Pol. 10)

Što se tiče odnosa ruskog i srpskog jezika u ovom segmentu, može se konstatovati podudarnost sredstava za identifikaciju objekta predmetnog značenja – koriste se upitne zamjenice *čmo* i *šta*. Kada se funkcija pitanja svodi na utvrđivanje informacije o objektu kao što je *mišljenje*, dominantna sredstva koja koriste ruski i srpski pokazuju razliku u koncepciji objekta: dok

srpski, koristeći zamjenicu *šta*, predstavlja objekat kao rezultat, tj. donekle opredmećen, ruski ga shvata kao proces i izražava upitnim prilogom *как*:

Да я полагаю, что у него и удостоверения – то никакого не было! *Как ты думаешь?* – обратился Коровьев к Бегемоту. (Б. 769)

A ja pretpostavljam da on uopšte nije ni imao legitimaciju. *Šta ti misliš?* – obratio se Korovjev Behemotu. (B. 346)

Ovo predstavlja tipičnu upotrebu sredstava u datim jezicima, kada je u pitanju čisto-upitno značenje. Kada se radi o modifikovanom značenju, srpski koristi i upitni prilog *kako*: npr. kada se izražava nerazumijevanje prema govornikovom stavu (*Kako to misliš?*):

– Gavrilo! Taj se više ni sa kim ne takmiči.
– Kako to misliš?
– Gavrilo je pusta gromada, odvaljena od Grmeča. (Ć. 114)

– Kako si mislio, podnaredniče, da ja izađem pred majora sa takvim bljuvotinama dok očekujemo naređenje za pokret? (Kov. I, 94)

U sferi čiste upitnosti, kada se objekat u leksičko-sintaksičkoj strukturi eksplicira u formi glagolske imenice, oba jezika koriste signale upitno-kvalifikativnog značenja: *Каково ваше мнение? Kakvo je vaše mišljenje?* Npr. slijedeci primjeri pokazuju uslovljenost izbora upitnog sredstva načinom eksplikacije objekta:

– А вы? Вы о себе какого мнения? (Г. 20)

– А vi? Što mislite o sebi? (G. 27)

O kontrastu između ruskog i srpskog jezika na planu identifikacije funkcionalne karakteristike ličnosti kao što je profesija, vec je bilo riječi u odjeljku o upitno-personalnom značenju: ruski koristi upitno-personalnu zamjenicu *кто*, a srpski upitno-objektnu *šta* (*Šta su vam roditelji?* – Kap. 9). Isti je odnos i kad se radi o identifikaciji svojstva kao što je nacionalnost: *Šta je on po narodnosti? Он кто по национальности?*

Situaciju analognu situaciji utvrđivanja informacije o mišljenju nalazimo kod upitnih iskaza u poziciji emocionalne reakcije tipa „iznenađenja”, izazvane suprotnošću očekivanja govornika i realne situacije; ru-

ski jezik daje prednost upitnom prilogu *как*, a srpski upitnoj zamjenici *šta*, mada je moguće i obrnuto:

– Она не пойдет! (...) Она вам не рабыня.	– Она не сме ići! (...) Nije ona vaša robinja!
– Ка-ак? Что вы суετε нос не в свое дело? Бабы! Я зову свою жену.	– Šta-a? Šta se vi petljate? Babe! Ja ženu svoju zovem. (Pet. 502)
(Пет. 147)	
– Как? Даже после моего хода-тайства?	– Šta? Čak i posle mog zauzimanja? (B. 34)
(Б. 451)	
– Когда Пелагею с Нилом венчать будешь?	– Ne znam. Možda.
– Что-о? С Нилом.. ну-у? (Г. 52)	– Kako, ne znate? (Kap. 71)

Kako je već rečeno, u srpskom upitnom iskazu ne javlja se deiktički element tipa zamjениčkog pridjeva poput ruskog *такой*, ali se kao srpski analog koristi pokazna zamjenica *to*. Ovo predstavlja kontrast na struktur-nom nivou:

– Н-ну? Врешь? Что такое?	– Е? Лажеš? Šta to?
– Сказал, брат! Верно. (Г. 27)	– Е, то је изашло neočekivano. (G. 37)
– Это что же такое? Это значит, начинать жизнь сначала? (Ч. 309)	– Šta je to? То значи – да počnem život ispočetka? (C. 48)

U funkciji identifikacije objekta procesualnog značenja (radnje) srpski koristi strukurna sredstva tipološki jednaka ruskim – uz upitnu zamjenicu *šta* obavezno dolazi glagol, najčešće glagol *raditi*. Iskazi mogu izraziti i čistu i modifikovanu upitnost. U funkciji izražavanja negacije može se registrovati kontrast: srpski jezik dopušta upotrebu glagola *moći* pri negiranju mogućnosti, dok ruski istovjetno značenje može izraziti i bez glagola *мочь*.

– Нет, нет, что же это такое? Мы хотели не так!	– Ne, ne, то не иде тако, ми нисмо тако htele!
– Что поделаешь? – сказал Матич. (Пет. 141)	– Šta ćete? – zadovoljno će Matić. (Pet. 495)

– Что же мне делать?	– Pa šta ja tu mogu!
– Во всяком случае, это нехорошо. В другой раз так не поступай. (Пет. 137)	– To nije lepo. I više to da nisi uradila. (Pet. 491)

U sferi izražavanja negacije uspostavlja se odnos funkcionalne ekvivalencije i semantičke sinonimije između srpskih i ruskih struktura koje pokazuju jasnu tendenciju ka frazeologizaciji: *Šta se (mene/koga) tiče?* i *Какое/мне/вам/дело? Кому какое дело? Что мне до...?*

– Ах!, да что мне? Мне-то что? Говорите сами... оставьте меня! (Г. 38)	– Ah!. što se to mene tiče! Što me se tiče! Razgovarajte sami. mene osta vite! (G. 55)
– Мама, об этом вы говорили уже тысячу раз!	– Mama, o tome ste već hiljadu puta pričali!
– Тебе-то что? Что ты заступаешься? (Ч. 296)	– A što se tebe tiče? Zašto ga ti braniš? (C. 34)

6.3.1.3. *Strukture sa upitno-kvalifikativnim značenjem*

Upitno-kvalifikativno značenje sa varijantama upitno-kvalifikativno nedinamičkog tipa i upitno-kvalifikativno značenje dinamičkog tipa u srpskom jeziku izražavaju strukture sa upitnim zamjениčkim pridjevima *kakav*, *-a*, *-o*; *-i*, *koji*, *-a*, *-e*; *-i*, odnosno upitnim zamjениčkim prilogom *kako*. Srpski jezik raspolaže i upitnim zamjениčkim pridjevom *kolik(i)*, *-a*, *-o*, koji se po osnovnim funkcijama tradicionalno definiše kao upitno-odnosna zamjenica i svrstava uz *kakav* i *koji*, sa kojima dijeli i paradigmatska svojstva. Pored semantičke komponente upitnosti zamjениčki oblik *koliki*, *-a*, *-o*, sadrži i komponentu *kvantiteta*, što ga razlikuje od zamjениčkih formi *kakav* i *koji*. Zbog te značenjske komponente ovaj oblik se razmatra u okviru sredstava za izražavanje upitno-kvantitativnog značenja u srpskom jeziku.

Parafraza semantičke strukture srpskih upitnih iskaza sa kvalifikativno-nedinamičkim i kvalifikativno-dinamičkim značenjem podudara se sa parafrazom ruskih upitno-kvalifikativnih iskaza:

- a) 'želim da znam q[O(p)]';
- b) 'želim da znam q[P(p)]'.

6.3.1.3.1. Strukture sa upitno-kvalifikativnim značenjem nedinamičkog tipa u srpskom jeziku i njihov odnos prema ruskom

Upitni zamjениčki pridjevi *kakav*, *-a*, *-o* i *koji*, *-a*, *-o*, u srpskom imaju funkciju izražavanja upitno-kvalifikativnog značenja nedinamičkog tipa, ali se za svaki od oblika može dati dalja funkcionalno-semantička specifikacija. Kao osnovni kriterij za ovakvu specifikaciju može poslužiti sposobnost oblika da izvrše identifikaciju neke karakteristike objekta i/ili objekta shvaćenog kao skup funkcionalnih karakteristika.

Zamjениčki pridjev *kakav* može imati u upitnom iskazu i funkciju identifikacije karakteristike i funkciju identifikacije objekta, dok zamjениčki pridjev *koji*, kao samostalno sredstvo, ima funkciju identifikacije objekta. Dopunski kriterij na osnovu kojeg mogu biti specifikovana ova dva oblika je poznavanje, odnosno nepoznavanje skupa funkcionalnih karakteristika koje posjeduje objekat. Na osnovu tog kriterija može se utvrditi da iskaz sa upitnim pridjevom *kakav* identifikuje objekat kao skup nepoznatih karakteristika, dok iskazi sa upitnim pridjevom *koji* identifikuju objekat sa karakteristikama koje su u principu poznate, ali ga izdvajaju iz niza sličnih objekata, što zapravo znači identifikaciju po principu selekcije.

Upitni zamjениčki pridjev *kakav*, *-a*, *-o* u srpskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom, dakle, kao primarnu funkciju ima utvrđivanje funkcionalnih karakteristika objekta širokog spektra, koje se tradicionalno definišu kao „kvalitet”. Interpretacija smisla iskaza sredstvima prirodnog jezika glasi:

→ želim da znam osobinu objekta o kome je riječ.

Ovaj upitni oblik može formirati i samostalan iskaz.

- Kakva ti je rakija?
- Da prostitute – laje! (Kov. I, 53)
- Kakvi su, a?
- Fenomenalni! – osmehnu se blede Una. (Kap. 9)
- Dugo vas nema, ne znam šta vas interesuje, – reče čovek.
- Sve, – reče načelnik. – kakvi su ljudi, ptice, ribe? Kakve su šume? Reka? Vazduh? Kakvi su putevi? (Crn. 75)

Kada upitni iskaz sa zamjениčkim pridjevom *kakav* ima funkciju identifikacije objekta kao skupa karakteristika, kao odgovor se ne očekuje ime

i prezime ili naziv, bez obzira na to što objekat može posjedovati takvu karakteristiku. Poželjan je odgovor sa što više podataka o karakteristikama objekta, što adresat ne ispunjava uvijek. Npr. na pitanje „o kvalitetu” dovoljna je i informacija o jednoj karakteristici.

Kakve su šume? : * Guste. Neprohodne. Divne.

- Kakvo je vaše mišljenje o sadašnjem angažovanju javnih glasila?
- Štampa, ukupno gledajući, daje jedan značajan doprinos demokratizaciji. (NIN, 30)
- U koferu su razne stvari.
- Razne stvari? Kakve stvari?
- Kišobrani, rukavice, upaljači, naočale, kape... (Kov. II, 13)
- Stani!... O kakvom čoveku pričaš?
- O njenom. (Kov. I, 95)
- Ama ne! Muči me drugo pitanje. Kakvo? Šta raditi posle pobeđe? (Crn. 212)

Shvatanje objekta kao skupa nepoznatih a time i nedefinisanih funkcionalnih karakteristika omogućuje da se pomoću ovakvih iskaza izrazi i nesigurnost, sumnja ili negativan odnos prema objektu, npr. *O kakvom čoveku pričaš? Kakve stvari? = nije mi jasno o kakvom čoveku/kakvim stvarima govoriš, ja o tome ništa ne znam.*

Ukoliko bi karakteristike bile određene, radilo bi se o identifikaciji objekta putem selekcije iz grupe objekata iste kvalifikacije, poznate govorniku i nebitne u datom trenutku. Kao osnovno sredstvo identifikacije upotrebljen bi bio upitni zamjenički pridjev *koji*: O kojem čoveku govoriš?

Druge modifikacije upitnog značenja koje se mogu zabilježiti kod srpskog *kakav*- iskaza zasnivaju se na suprotnosti pretpostavke govornika i realne situacije ili stava sagovornika. Radi se o modifikacijama koje rezultiraju značenjem opšte negacije i negativne ocjene uz emocionalnu obojenost (iznenađenje, nezadovoljstvo):

- Idemo u Dundurijev mlin.
- Kakav Dundurijev mlin, ta gdje ti živiš, čovječe? – začudi se onaj iza drveta.
- Jesi li ti naš? (C. 47)
- Pobogu, kakav ste vi čovek, ako ste „to znali”, a uzeli me za ženu?
- A kakva si ti žena kad si se takva udala za mene? (Kov. I, 42)
- Svako jede kad stigne. Kakvi će ljudi na kraju ispasti od nas? (Kap. 12)

Kakav- pitanja sa izrazom „imati veze” u leksičko-sintaksičkoj strukturi mogu, u principu, izraziti čisto-upitno značenje, ali je mnogo frekventnija njihova upotreba u kolokvijalnom jeziku u funkciji izražavanja negacije, uz veću ili manju emocionalnu obojenost.

- Kakve to veze ima s tobom?
- Ko zna šta im je doušnik javio. Možda im je pisao da sam ja prevezao atentatore i oružje. (Kov. I, 72)
- To nije dobro za selo, nije dobro!
- Kakve veze ima selo sa tim? (tv serija Baza na Dunavu)

Kako je već rečeno, upitni zamjenički pridjev *koji*, *-a*, *-e* u srpskom pitanju sa propozitivnom funkcijom prvenstveno služi kao signal identifikacije objekta, shvaćenog kao skup određenih karaktersitika, svojstvenih nizu istovrsnih objekata. Tako se identifikacija ostvaruje po principu selekcije objekta iz niza. Selekcija iz niza istovrsnih ili niza objekata sa istom kvalifikacijom moguća je upravo zahvaljujući faktoru datosti, određenosti skupa karakteristika, čija konkretizacija u datom trenutku nije relevantna za govornika. Na sličan zaključak navodi i mišljenje I. Stevovića da se upitno-pokazna zamjenica *koji* u srpskom odnosi na *polupoznato lice*.¹⁰⁹

- Pa, rekla sam vam, traži vas neki čovek.
 - Koji čovek?
 - Ne znam ko je. Nisam ga do sad viđala. (Kov. II, 7)
- Počele su se naticati koja više voli Mumicu. Koja ju je više volela? (Pet. 497)
- I Jovi Stanivuku, i Jovi! I on me voli preko glave. Pa dobro, a kojega od njih dvojice ti voliš? Obojicu! – dočeka mala kao iz puške. (Ć. 63)

Muški rod ovog zamjeničkog pridjeva u srpskom ima fonetski izmijenjen, kontrahovan oblik u kosim padežima (genitiv, dativ, lokativ) koji se upotrebljava paralelno sa puni oblicima (Stevanović, I, 308): kojega–koga, kojemu–kome, kom.

¹⁰⁹ I. Stevović (1973, 38) u vezi sa ovim oblikom kaže: „Upitna pokazna zmjenica *koji* u atributskoj funkciji znači tzv. polupoznato lice: npr. Koji štof hoćete?” Mada autor dalje ne razrađuje rečeno, realno je pretpostaviti da u takvoj situaciji govornik, pa i adresat, raspolažu podacima o tome kakvi štofovi postoje, tj. da su karakteristike objekta na neki način date ili poznate.

- Na kom ste odseku?
- Na vašem. (Kap. 11)
- (...) I nazvao bih ga – totalnim intervjuom!
- U kom smislu? (Kap. 39)
- O kome ja to gradu slušam? – pitam se u studenoj jezi. (Ć. 177)

U funkciji selekcije objekta javlja se i supstandardni oblik *koje* za ženski i muški rod (dijal. *kojo*):

A koje je on, brate rođeni? Eh, ne vidi se dobro. (Ć. 215)

Funkciju identifikacije pojedinačne karakteristike zamjenički pridjev *koji* vrši samo u spoju sa imenicama specifične leksičke semantike, gradeći spojeve koji su sinonimični upitnim priložima odgovarajuće kategorijalne semantike: *na kom mestu, u koje vreme, u kojoj meri, iz kog razloga*; ali: *sa kakvim ciljem, ne u kojem cilju*.

Koji je razlog? (C. 79) vs. Zašto?

Ova okolnost predstavlja kontrast u odnosu na ruski jezik, koji daje prednost kvalifikativnom obliku *какой* (a ne upitno-selektivnom *который*): *Каким это образом?* (Ч. 281) – *На koji način?* (C. 15).

U poziciji replike – reakcije pitanja sa upitnim pridjevom *koji* imaju funkciju izražavanja negativnog odnosa govornika, koji se može precizirati kao nerazumijevanje stava sagovornika ili potpuno odbijanje (negacija) stava. Suprotnost stavova sagovornika može biti uzrok i emocionalne obojenosti reakcija ovog tipa.

- Otišli su Gavriilo, Mile i Žoja.
- A Katarina?
- Koja Katarina?
- Moja žena. Je l' i ona s njima? (Kov. I, 28)

U ovim uslovima se ostvaruje neutralizacija značenja oblika *koji* i *kakav*, pošto ovaj posljednji služi kao ekspresivnija forma:

- A dete što čeka, ako bude muško.
- Kakvo dete? vs. Koje dete? (Kov. I, 76)
- Razne stvari? Kakve stvari? vs. Koje stvari? (Kov. II, 13)
- Pa, rekla sam vam, traži vas neki čovek.
- Koji čovek? vs. Kakav čovek? (Kov. II, 7)

Zamjena upitno-kvalifikativnog zamjeničkog pridjeva *kakav* upitno-selektivnim *koji* u srpskim pitanjima u funkciji izražavanja ocjene, pretežno negativne, pojava je novijeg datuma i može se označiti kao supstandardna.¹¹⁰

Kakav ste to narod?	vs.	* Koji ste vi narod?!	(Kov, I, 62)
– Kakav hajduk!	vs.	* Koji hajduk!	(Ćop. 238)

U iskazima koji izražavaju negativan odnos govornika prema objektu – licu zapaža se i prisustvo deiktičkih elemenata tipa *taj*, *ovaj*, *onaj*. Ukoliko se radi o funkciji identifikacije lica bez negativnog elementa, zamjenički pridjev *koji* zamjenljiv je sa upitnom zamjenicom *ko*, osnovnim sredstvom za upitno-personalno značenje.

- Ajd' kaži mi: koji ti je taj Doka?
- Apotekarski pomocnik. vs. Ko ti je taj Doka? (N. 183)
- Koji vam je sad ovaj? – začudi se vodič (...). vs. Ko vam je sad ovaj? (Ć. 89)

I ovaj tip pitanja u srpskom ima funkciju negacije:

Koji sin, danas, traži oca? Nema takvog. (Bl. 147)

Značenje negacije se može specifikovati i kao negacija svrsishodnosti, a izražavaju je strukture sa leksemama *vrag*, *đavo*, koje se mogu smatrati frazeologizanim:

- Koji nam je đavo da se među sobom tučemo? (Ć. 71)
- Zatim reče: – Koji mu je, onda, đavo, valjda nije lud?!
- Kog ce mi vraga torba! (Šc. 28)
- (razg.)

Izrazita emocionalnost vodi ovakve iskaze van sfere upitnosti, u iskaze uzvične po formi.

Kontrast između ruskog i srpskog jezika u sferi upitno-kvalifikativnog značenja nedinamičkog tipa može se utvrditi na planu inventara sredstava i na planu funkcionalne opterećenosti pojedinih sredstava. Što se tiče inventara sredstava za izražavanje, ruski jezik raspolaže većim brojem oblika nego

¹¹⁰ Ruske strukture sa *kakoj* i srpske sa *kakav* mogu izraziti i pozitivnu i negativnu ocjenu, ali se pri izražavanju pozitivne primjećuje izražena tendencija formiranja iskaza kao uzvičnog, a ne kao upitnog (Mirić, 1991).

srpski: upitnim zamjениčkim pridjevima *какой, который, каков /каковой/*, (arh.) *кой*, (vulg.) *каковский* sa minimalnom frekvencijom, zatim upitni zamjениčki prilog *каково*, uz konstrukciju *что за* koja ima i upitno-kvalifikativno značenje, dok se u srpskom bilježe upitni zamjениčki pridjevi *kakav* i *koji*, uz upitnu zamjenicu *šta*, kao sredstvo sekundarnog značaja.

U funkciji utvrđivanja osobine, karakteristike objekta ruskom upitno-kvalifikativnom pridjevu *какой* odgovara srpski upitni pridjev *kakav* u prvom redu:

– Прощение-то, поди-ка, опять не написал?	– A molbu, sigurno, opet nisi napisao.
– Написал, написал.	– Napisao sam, napisao.
– Какое это прощение?	– Kakva je to molba?
– О взыскании с купца Сизова 17р. 50к. за окраску крыши на сарае. (Г. 9)	– Traži da se od trgovca Sizova naplati 17 r. 50 k. za bojenje krova na suši. (G. 11)
– Везут покойника, а думают только о том, куда девалась его голова.	– Voze pokojnika, a misle samo na to gde li mu se dela glava.
– Какая голова? – спросила Маргарита (...) (Б. 639)	– Kakva glava? – upitala je Margarita (...) (B. 222)

U sferi identifikacije karakteristike objekta pomoću spojeva upitnog pridjeva i imenica određene leksičke semantike (vrijeme, mjesto, način, uzrok i sl.) takođe se registruje kontrast: dok u ruskom takve spojeve gradi upitni pridjev *какой* (*каким способом/образом, в какое время, какая причина/по какой причине, в каком месте, в какой мере*), u srpskom se daje prednost obliku *koji* (*na koji način, u koje vrijeme, iz kog razloga, u kojoj mjeri, na kom mjestu*). Izuzetak u srpskom predstavlja izražavanje ciljnog značenja, pošto je moguća upotreba pridjeva *kakav*: sa kakvim ciljem, a ne: u kom cilju.

– На вашем месте я через неделю имел бы тысяч двадцать.	– Da sam ja na vašem mestu imao bih za nedelju dana dvadeset hiljada.
– Каким это образом? Ну-ка, научи. (Ч. 281)	– Na koji način? Hajde, objasni mi. (C. 15)

Na planu identifikacije objekta shvaćenog kao skup funkcionalnih karakteristika, ruskim upitno-kvalifikativnom i upitno-selektivnom pridjevu *какой* i *который* odgovaraju srpski *kakav* i *koji*, pri čemu kod izražavanja čisto-upitnog značenja prvenstvo ima oblik *koji*.

– Который преступник? Где он?
Иностранный преступник? – глазки ре-
гента радостно заиграли, – этот?
(Б. 465)

– Merci. У вас еще много козырей на
руках.
– Ну, какие же?
– На вашем месте я через неделю
имел бы тысяч тридцать, если не боль-
ше.
(Б. 721)

– Вот вино – это совсем другое
дело. Какое предпочитаете? (П. 340)

– (...) он тогда краску на спине та-
скал.
– Какую краску?
– А вот, Маслов показал на стол,
– которой ваше сукно красят. (Р. 43)

– Груня! Какой тут кот у нас шля-
ется?
(Б. 499)

– Koji prestupnik? Gde je? Strani pre-
stupnik? – regentove oči su radosno za-
igrane, – ovaj?
(B. 47)

– Merci. Vi još imate mnogo aduta.
– Koji su to?
– Da sam na vašem mestu, ja bih za ne-
delju dana imao trideset hiljada, ako ne i
više.
(C. 15)

A vino – to je nešto sasvim drugo. – Koje
više volite?
(R. 507)

– (...) on je tada boju na leđima vukao.
– Kakvu boju?
– Pa eto, tu – Malov pokaza na sto
– kojom vašu čoku boje.
(R. 63)

Grunja! Kakav se to mačak kod nas
muva?
(B. 80)

Kao ekvivalent za ruski upitno-kvalifikativni oblik *какой* u funkci-
ji identifikacije objekta apstraktne semantike može se javiti i srpski upit-
no-objektni oblik *šta*, što pokazuje razliku na planu osmišljavanja objekta
identifikacije (o čemu je bilo riječi u odjeljku 9.2.1.2).

– Какое обвинение мне предъявляется?
– Хотите формального обвинения?
Думаете выиграть на этом? (Р. 79)
– (...) какого вы мнения об Иванове?
– Ничего не стоит. Играет как са-
пожник.
(Ч. 329)

– Čime me teretite?
– Hocete li formalnu optužbu? Mislite
da cete time dobiti?
(R. 115)
– (...) Šta vi mislite o Ivanovu?
– Ništa ne вреди. Igra kao šuster.
(C. 75)

Upitno-kvalifikativno značenje u ruskom jeziku izražava i konstrukcija
что за, kojom srpski jezik ne raspolaže. Iskazi ovakve leksičko-sintaksičke
strukture po pravilu u semantičkoj strukturi imaju emocionalnu komponen-
tu, a odnos funkcionalne ekvivalencije uspostavljaju sa oba srpska upit-
no-kvalifikativna pridjeva:

– Нет, Матюша, не лги, отчего? Что за причина? (Ч. 333) – Николай, опомнись! Откуда видно, что ты погиб? Что за цинизм такой? (Ч. 336)	– Ne, Matveju, nemoj da lažeš. Zašto? Koji je razlog? (C. 79) – Nikolaju, osvesti se! Po čemu se vidi da si propao? Kakav je to cinizam? (C. 83)

Kako je već rečeno u odjeljku 9.1.1.3, sfera djelovanja ruskog upitnog pridjeva *который* svedena je na selekciju i na vremensku lokalizaciju izraženu u apsolutnim vrijednostima. Za takvu vremensku lokalizaciju srpski koristi upitno-kvantitativni oblik *koliko*, a ne upitno-kvalifikativni:

– В котором часу президиум? – В четыре. (Кав. 353)	– Koliko je sati? – Tri posle ponoći. Što pitaš, Ruskij? (Bl. 51–52)

Upitni pridjev *koji* u srpskom jeziku upotrebljava se za približnu vremensku lokalizaciju, sa imenicama doba, ura ili sat: Koje je doba? Koja je ura? Koji je sat?

– Striče, koje li je doba? – Imaš sat.	(Bl. 174)

Oba srpska oblika za izražavanje upitno-kvalifikativnog značenja nedinamičkog tipa, *kakav* i *koji*, prema dvojezičkim rječnicima javljaju se kao funkcionalni ekvivalenti i semantički sinonimi za ruski upitni pridjev *каков* /-а, -о/, ali se, prema našem materijalu, javlja i upitna zamjenica *шта*, potvrđujući tendenciju da se značenje objekta predstavi kao opredmećeno u srpskom jeziku.

– (...) и ужасно хочется скорее услышать – что именно будут играть музыканты? Кто из них солист? Какова пьеса? (Г. 76) – Этот вопрос категориальный. Пока я его не решу, я не могу перейти к следующему. – А каков следующий? – спросила я. (Гр. 107)	– (...) i čovjek strašno zaželi da što prije čuje – što će muzičari svirati. Tko je među njima solist? Kakva je muzika? (G. 112) – To je kategorijalno pitanje. Dok ga ne riješim, ne mogu da pređem na slijedeće. – A koje je slijedeće? – upitala sam. (prev. D. M.)

– (...) Каковы убытки от моих гостей, которых вы сейчас наименовали висельниками? (Б. 698)

– (...) Čime su vas oštetili moji gosti, koje ste maločas nazvali obešenima? (B. 278)

* Čime su vas oštetili/kakvu su vam štetu naneli...?

Mada dvojezički rječnici srpskohrvatsko-ruski i rusko-srpskohrvatski redovno navode oblike *какой* i *каков*, ne daju dovoljno pouzdanu ilustraciju ekvivalencije ruskih i srpskih oblika.¹¹¹ Navedenim oblicima u srpskom treba dodati i upitni zamjenički prilog *kako* – sredstvo izražavanja upitno-kvalifikativnog značenja *dinamičkog* tipa, kao ekvivalent za ruske oblike *каков* i *каково*. Javlja se u iskazima u funkciji izražavanja ocjene, pozitivne i negativne, kojima se može pripisati i apelativno-vokativna funkcija.

Поверь мне, что всякую ночь я являлся бы тебе в таком же лунном одеянии, как бедный мастер, и кивал бы тебе и манил бы тебя за собою. *Каково* бы тебе было, о Азazelло? (Б. 704)

Veruj mi da bih ti se svake noći javljao u istoj ovakvoj mesečevoj odori kao i jadni majstor, i klimao bih ti glavom i zvao te za sobom. *Kako* bi ti onda bilo, o Azazele? (B. 283)

Pri izražavanju modifikovano-upitnog značenja pomoću upitno-kvalifikativnih iskaza u ruskom i srpskom jeziku može se zabilježiti funkcionalno-semantička podudarnost: u oba jezika radi se o izražavanju negacije i emocionalnih komponenata kao što su iznenađenje i nezadovoljstvo, te ocjena. Pri tome se ustanovljava isti uzajamni odnos ekvivalencije sredstava kao i pri izražavanju nemodifikovano-upitnog značenja. Kao i kod drugih pitanja sa propozitivnom funkcijom, u leksičko-sintaksičkoj strukturi ovog tipa iskaza kada izražava negaciju, negativne emocionalne komponente ili negativnu ocjenu, bilježe se deiktički elementi, ali i modifikatori tipa kvantifikatora *još/euće*.

¹¹¹ Dvojezični rusko-srpskohrvatski rječnici daju kao ekvivalente *kakav* i *koji*, ali se kao ilustracija u svim rječnicima nalazi primjer *Kakov on soboj?* (vjerovatno preuzet iz Ožegovljevog rječnika), čiji prevod na srpski (i hrvatski) ne odslikava upitno-kvalifikativno značenje nedinamičkog tipa, već značenje dinamičkog tipa: *Kako on izgleda?* Primjere sa ekvivalencijom *kakov–kakav* daje RSR MS (*kakov rezul'tat? kakav je rezultat?*) i rječnik Poljanca (*kakov on soboj? kakav je, kako izgleda?*). U Košutićevom Rečniku naveden je oblik *kaki*, arhaičan u savr. srpskom, ali bez primjene u upitnom iskazu.

– Я не хочу таким образом входить в вашу семью.	– Ja ne želim na ovaj način da ulazim u vašu porodicu.
– Какое это имеет значение?	– Kakvog to ima značaja?
– Надо подождать. (P. 81)	– Treba pričekati. (R. 120)
– Точильщик. Ну, кому нужен точильщик в нашем доме? Что то-чить? Какие ножи? (Б. 557)	– Oštrač. Ma, kome je u našoj kući potreban oštrač? Šta da oštri? Koje noževe? (B. 138)
– Какой там разговор? Все пустяки.	– Kakav to razgovor? Sve koješta.
– Пустяки? Н-ну! Чудак ты. (Г. 85)	– Koješta? Je li? Cudan si ti. (G. 124)
– Отпустите обратно. Не могу быть вампиром.	– Pustite me nazad, ne mogu da budem vampir.
– Это что еще за бред? – спросил, морща лицо, Воланд. – Какой такой Римский? Что это еще за чепуха? (Б. 708)	– Kakvo je ovo sada buncanje? – upitao je, mršteci se, Voland. – Kakav to Rimski? Kakve su to sad gluposti? (B. 278)
– Меня исключили из института.	– Mene su isključili sa fakulteta.
– Какого еще института? – закричал Сольц, – При чем тут институт? Чего вы все сюда ходите? (P. 51)	– Kakvog sad fakulteta? – dreкну Soljc. – Šta ce sad tu fakultet? I šta ste svi ovamo navalili? (R. 75–76)

6.3.1.3.2. Strukture sa upitno-kvalifikativnim značenjem dinamičkog tipa u srpskom jeziku

Sredstvo za izražavanje upitno-kvalifikativnog značenja dinamičkog tipa u srpskom jeziku je upitni prilog *kako*, paradigmatski i funkcionalno-semantički ekvivalent ruskom upitnom prilogu *как*. Isto značenje u srpskom može biti izraženo uz pomoć upitnog zamjeničkog pridjeva *koji* u konstrukciji sa imenicom odgovarajuće leksičke semantike: *na koji način*.

Kao i ostali upitni zamjenički oblici, upitni prilog *kako* teži da zauzme inicijalnu poziciju u leksičko-sintaksičkoj strukturi iskaza. Realizacija čisto upitnog značenja vezana je u prvom redu za dijalošku poziciju stimula.

Smisao ovog tipa iskaza može se sredstvima prirodnog jezika interpretirati na slijedeći način:

- želim da znam karakteristike radnje koja se odvija.
- Kako bi ti podneo gubitak svojih slušalaca?
- Nisam razumeo pitanje.

- Mislim, kako bi se osecao da ti uskrate predavanja i sve to?
- Veruj, svejedno mi je da li govorim u amfiteatru ili na televiziji (...) (Kap. 86)
- Izvinite, kako se vi zovete?
- Ja sam Luka Laban... (Kov. II, 10)
- A ti, Efrogime Jankeleviču? Kako je s tobom? (Bl. 66)

Pored utvrđivanja karakteristike realizacije radnje ili stanja (dina-
mičkog objekta), ovi iskazi u srpskom mogu imati i funkciju koja se pre-
ciznije može označiti kao saznavanje informacije o suštini samog procesa,
analogno jednoj od funkcija ruskog *как*- pitanja (prema definiciji Rahiline,
v. 6.2.1.3.2). U odgovoru na ovakva pitanja potrebno je dati maksimalno
informativan odgovor, odnosno opisati čitav proces.

- Kako si ovamo dospeo?
- Neko me u kolicima za smeće dovde dogurao i izručio. (Bl. 121)
- Pre 13. decembra mnogo se govorilo o političkom pluralizmu. Kako
sada te stvari stoje?
- Možete li da zamislite Poljaka bez pluralizma? Ja-ne. (NIN, 45)

Kratak odgovor na ovakvo pitanje može biti shvaćen kao izbjega-
vanje odgovora (*Kako si ovamo dospeo?* – *Lako*). Posebno mjesto imaju
pitanja „o stanju» tipa *Kako si? Kako ste?* na koja se, zavisno od situacije,
može očekivati maksimalno informativan odgovor (npr. u situaciji susreta
sa bolesnim čovjekom), ili se uopšte ne očekuje (npr. pri susretu, upotre-
ba ovakvog pitanja nakon pozdrava može biti krajnje konvencionalna). U
ovom pogledu situacija u ruskom se ne razlikuje.

- Kako si Žoja? Je li ti bolje?
- Sve sam dalje. Vidiš da te gledam s neba. (Kov. I, 54)
- Ne! – lagao je. – Sad sam ušao u kuću. Kako si? (Kap. 108)
- Kako je, Sofja Aleksandrovna?
- Sve je u redu. (R. 488)
- Je l' te, dragi moj, kako je Ani Petrovnoj?
- Rdavo. (Č. 53)

U novije vrijeme u kolokvijalnom srpskom može se zapaziti zamjena upitnog priloga kako upitnim pridjevom u ovakvim iskazima: umjesto *Kako si?*, upotrebljava se *Kakav si?*

Upitno-kvalifikativni iskazi dinamičkog tipa mogu biti usmjereni na kvalifikaciju radnje koja je prethodila onoj koja se eksplicira propozitivnim sadržajem, što u osnovi predstavlja saznavanje uzroka, odnosno uzročno značenje *kako*- iskaza u srpskom jeziku.

- Pre nego što sam došla po vas, pregledala sam vam biografiju; kako to da ste rođeni u Parizu? Slučajno ili...
- Vidite, ma koliko moja baka volela Srbe (...), imala je fiks-ideju da ja treba da se rodim u Parizu. (Kap. 33)
- Ni reč nisi izustio. Kako to? (Bl. 288)
- Znam da idete na ručak sa Martom.
- Kako znate?
- Danas vam je 45. rođendan?
- Jeste. (Kov. II, 10)

Uzročno značenje imaju i srpska *kako*- pitanja sa negiranim glagolom u leksičko-sintaksičkoj strukturi, po pravilu, negiranim pomoćnim glagolom (zbog tendencije vezivanja negacije za glagol u srpskom):

- Stani, bre! Kako taj zlikovac nije ovde? (Kov. I, 96)
- Kako nisi pobegao?
- Dvapat sam stizao do potoka. (Bl. 236)

Uzročno značenje izraženo na ovakav način često je praćeno emocionalnom komponentom iznenađenja, a izražavanje ovog značenja može biti i osnovna funkcija *kako*- pitanja. Pri tome sam upitni prilog može formirati samostalan iskaz, ili se poput partikula inkorporira u leksičko-sintaksičku strukturu pitanja sa pozicijom.

- O, oličena lakomislenosti!
- Kako? Dobro! Podsjetiću vas na te riječi (...). (G. 211)
- Zatim je ponovio: „Onaj čovek – pripada samo meni!”
- „Kako vama?”, promuća Jakov. (Šć. 45)
- Ne čujem nikakav osvetnički krik, nikakvu psovku, čak ni pesmu. Kako to?!
- (Bl. 187)

Kako, zar nećete vi to lično, gospodine kapetane? Ama, hoću, samo opet, nek on počne. (N. 211)

Za iskaze u funkciji izražavanja iznenađenja karakteristična je pozicija replike – reakcije, pošto se radi o emociji izazvanoj suprotnošću očekivanja govornika i informacije u lijevom kontekstu ili situacije. Na suprotnosti je zasnovano i značenje sumnje (pretpostavka o mogućoj suprotnosti), koje se takođe može izraziti uz pomoć *kako*- pitanja.

- Sve je ovo moje? A, kako je sve to moje?
- Lepo. (Kov. II, 15)
- Pa kako je moguće da vas se ne sećam?
- E, moj, Tejo. Ti, i tvoji prijatelji, – uvek ste bili ili u velikom piću ili u velikom narcizmu. (Kov. II, 31)
- Čiča Janko iz Vrhovnog štaba našao baš tebe da moli da mu konja pronađeš? Kako to? Odakle se poznajete vas dvojica? (C. 159)

Ovom tipu značenja pripada i značenje koje se može označiti kao nerazumijevanje, koje jednim dijelom izražavaju *kako*- pitanja sa glagolom *misлити*.

- Gavriilo! Taj se više ni sa kim ne takmiči.
- Kako to misliš?
- Gavriilo je pusta gromada, odvaljena od Grmeča. (C. 114)
- Zamisli, kakav bezobrazluk, mrtav, ima grob, a on – pjeva i jaše kao najživlji čovjek!
- Kako to (misliš – D. M./, ne razumijem te?
- Čuj ti samo (...) (C. 242)

Pitanja sa upitnim prilogom *kako* i glagolima mišljenja (misлити, zamisljati) u leksičko-sintaksičkoj strukturi imaju i funkciju izražavanja neslaganja sa stavom adresata, odnosno sa njegovim mišljenjem.¹¹² To je često praćeno pojavom citacije, odnosno ponavljanja u iskazu onog sadržaja iz lijevog konteksta koji izaziva suprotno mišljenje. Umjesto citiranog pozitivnog sadržaja može biti upotrebljen zamjenički elemenat *to*.

- Reći cu vam nešto: ta stvarčica samo smeta! Ona je neprijatna. Ograničena. Frustrirajuća. Indiskretna.

¹¹² Srpska pitanja sa upitnim prilogom *kako* i glagolom misлити podudaraju se sa ruskim replikama sa prilogom *počemu* i glagolima *dumat'*, *govorit'*, *rešit'*, *zaključit'* i sl., kao i sa konstrukcijama tipa *kak eto+p* uz istu grupu glagola (Arutjunova, 1970).

- Kako to mislite? – upita Una besna na sebe(...). (Kap. 14)
- Kako si mislio, podnaredniče, da ja izađem pred majora sa takvim bljuvotinama dok očekujemo naređenje za pokret? (Kov. I, 94)
- E, gospođice, oprostite, ali to je strašno! Pa, kako vi zamišljate? Žena mora ići s mužem. (Pet. 495)

U srpskom jeziku pitanja sa upitnim prilogom *kako* takođe imaju funkciju izražavanja negacije. Kao i druga zamjenička pitanja, pokazuju tendenciju realizacije ovakvog značenja u poziciji replike – reakcije ili kao dio monološkog segmenta teksta. I ovdje se, kao i kod ostalih zamjeničkih pitanja u funkciji negacije, sreće citiranje sadržaja koji se negira. U vezi sa ovom funkcijom, A. Musić (1910, 180–196) *kako*- pitanja u hrvatskom ili srpskom razdvaja na dvije grupe:

- (a) pitanja koja negiraju *opravdanost* vršenja radnje i
- (b) pitanja koja negiraju i radnju i način njenog vršenja.¹¹³

Prema našem mišljenju, oba tipa se mogu podvesti pod kvalifikaciju radnje kao nemoguće, odnosno pod negaciju mogućnosti. Ovo tim prije, što je glagol *moći* čest elemenat leksičko-sintaksičke strukture ili se može rekonstruisati u strukturi. A. Musić ne izdvaja strukture sa glagolom *moći*, vjerovatno zato što one podliježu navedenoj podjeli prema vremenu/načinu. Naš materijal, međutim, pokazuje da prezent nije vezan isključivo za negaciju mogućnosti shvaćene kao opravdanost radnje, nego da se on u savremenom srpskom koristi i za negaciju mogućnosti vršenja radnje uopšte. Npr. ako u primjeru sa konstrukcijom *moći* + *pres./inf.* može da se ustanovi negacija opravdanosti, u primjeru sa glagolom u prezentu, bez modalne lekseme, riječ je o negaciji mogućnosti u potpunosti.

¹¹³ Musić (1910, 184), izdvajajući u posebnu grupu pitanja sa *kako* kojima se priznaje način i vršenje radnje (informativna pitanja), razlikuje dvije grupe u funkciji negacije pojedinih komponenata ili radnje u cjelini: „(b) priznaje se način i vršenje radnje, ali se poriče opravdanost načina (afektno admirativno pitanje, glagol je u prezentu ili preteritu)., (c) poriče se način i vršenje radnje (prava admirativna pitanja – glagol je u futuru ili u kondicionalu). Sve to vrijedi i za pitanja sa što = zašto i sa zašto, i to samo još za njih, jer se samo kod uzroka i načina može raditi o tom jesu li opravdani ili ne (zato ima i afektnih i admirativnih pitanja samo s tima oblicima interogativnog pronomena i sa jer = zašto.”

- Kažem. mogla bi gospođa kapetanica da ide u srez.
- Eto ti sad. *Kako može ona da ide u srez po zvaničnoj dužnosti?* (N. 195)
vs.
- Zašto nam nikako ne dolaziš? Ljutiš se, valjda?
- *A kako da dođem?* Da uzjašem svoj štap, pa da dođem? (C. 36)
- *Kako možete govoriti* tako nešto? (C. 34)
vs.
- *Kako da se uspravim* kad sam bez snage, ponosa, časti. (Bl. 338)

Iskazi sa prilogom *kako* u funkciji izražavanja nemogućnosti pokazuju tendenciju prelaska u drugi komunikativni tip iskaza – izjavni.

Materijal ekscerpiran za ovu disertaciju pokazuje da se strukture koje sadrže futur ili kondicional ponašaju podudarno Musićevim zapažanjima, tj. da izražavaju negaciju radnje u potpunosti ili negaciju mogućnosti (nemogućnost) vršenja radnje.

- Kako će se pojaviti kod mene? Pred očima celog sela?
- To ne znam. Možda i neće. (R. 516)
- Mark, kako ću bez tebe na noćne vozove, na pošte?
- Kuff, samo čuvaj desnu šaku, prste! (Bl. 338)
- Kako ćeš to reći pred svima? (razg.)

U kondicionalu su zabilježene samo strukture sa glagolom *moći*, ali se može pretpostaviti da se isti predikat rekonstruiše i u onim slučajevima gdje nije ekspliciran, pošto date leksičko-sintaksičke strukture zadržavaju isto značenje:

- Odlazite li u Jugoslaviju ponekad?
- Odlazim, naravno. *Kako bih mogao bez tih odlazaka?* (NIN, 62)
vs.
- Kako bih bez tih odlazaka?
- (...) Hajde, reci, mogu li da se odrekнем тебе? *Kako bih se mogla odreći?* Ti nemaš ni majku, ni sestru, ni prijatelja. (C. 83)
vs.
- Kako bih se odrekla?

Što se tiče leksičko-sintaksičkih struktura u prošlom vremenu, one u velikoj mjeri pokazuju da se radi o negaciji opravdanosti kako je naveo Musić, ali se ni negacija mogućnosti ne može isključiti:

Kako ste mogli reći tako nešto?	→	nije trebalo da kažete tako nešto;
	vs.	
Kako sam mogla znati da..?	→	nisam mogla znati.
Kako je to moglo da se desi?		(B. 222)
Kako si se usudila, nevaljalice, da takneš Arkadija Apolonoviča? – preteći je upitala supruga (...).		(B. 128)

A. Musić ne govori o *kako*- pitanjima sa glagolom u infinitivu ko ja bilježimo u savremenom srpskom jeziku, a takođe izražavaju negaciju mogućnosti:

- Ne ra-zu-me-ju! Kako im objasniti?
- Dok ne objasniš – nema političkog azila! (Bl. 13)
- Ti kao da si zaboravio šta sam ti u Zirndorfu o Mađarima govorio?
- Kako poverovati da Mađarima još nije otpao rep?! Da dišu na škrge! (Bl. 101)
- No-no-no! – najednom se strogo obratio, negde ili unutra nad samim uhom, pređašnji Ivan novome Ivanu – da će Berliozu glava biti odrubljena ipak je znao unapred? Kako se onda ne uzbuditi? (B. 114)

Negirani oblik glagola u infinitivu mijenja funkciju i značenje iskaza – on izražava negaciju nemogućnosti, odnosno ekspresivnu tvrdnju. Struktura sa infinitivom imaju i dodatnu semantičku karakteristiku – depersonalizaciju iskaza. Ovo je karakteristika koja ukazuje i na neodređenu usmjerenost ovakvih iskaza, odnosno na mogućnost da budu protumačeni kao retorička pitanja. Funkciju ekspresivne tvrdnje vrše i negativno formulisani iskazi sa prilogom *kako* i glagolom u indikativu ili kondicionalu.

- (...) Prvo, Vrhovna komanda ima preča posla i, drugo, nije reč o vojsci!
- Kako nije reč o vojsci? A o kom je reč? O stoci? (Kov. I, 97)
- Vala ga i ti prečera.
- Kako neću! Zasjele tu sve moje komšije, seljaci, komandiri, odbornici, a ti zapao. (Ć. 200)
- (...) I ja sve češće pjesmom odgovaram, razgovaram, nagovaram. Kako i ne bi! Raspjevao se čitav naš ustanak. (Ć. 43)

Iskazi ovakvog značenja pokazuju tendenciju prelaska u drugi komunikativni tip – izjavni iskaz.

Deliberativno značenje izražavaju iskazi tipa *kako bi bilo* + *p*, po pravilu sa funkcijom prijedloga ili traženja dozvole, a zabilježen je i primjer ovakvog iskaza upotrebljen u funkciji prijetnje:

- Kako bi bilo da te pošaljem na visoravan? – unosio mu se u lice Mađar. (Bl. 35)
- Zaista, Peća, kako bi bilo, da kažeš pojcu nek on postavlja samovar. Istina je. (G. 14)
- Ozbiljno, a? Dodavola, kako bi bilo da učinim tu podlost, a? (Č. 47)

Ruska i srpska pitanja sa upitnim prilogom *как* – *kako* u osnovnim funkcijama se podudaraju. Na planu čiste upitnosti imaju funkciju utvrđivanja karakteristike dinamičkog objekta i suštine dinamičkog objekta. Kontrast se može registrovati kod struktura u funkciji saznavanja identiteta ličnosti (imena), ali se on ne tiče upotrebe upitnog priloga, nego forme predikata: ruski jezik koristi prelazni oblik glagola *звать*, a srpski povratni oblik njegovog ekvivalenta *zvati se*.

- Как тебя зуют-то? /зовут/ (Ш. 2, 2, 100)
- Izvinite, kako se vi zovete? (Kov. II, 10)

Druga tačka kontrasta je upotreba glagola *prezivati se* u srpskom, pošto ruski ne raspolaže glagolom, nego imenicom *фамилия*.

- Виноват, как ваша фамилия? (Б. 584)
- Опростите, како се презивате? (Б. 167)

Srpski koristi i konstrukcije *Kako vam je ime/prezime?*, ali se prednost daje konstrukciji sa glagolom *prezivati se*. U oba jezika sreću se i eliptične forme ovih struktura. U ruskom mogu imati formu *Как тебя? Как звать?*, a markirane su kao razgovorne. U srpskom se u leksičkoj-sintaksičkoj strukturi redovno eksplicira glagol – ako ne punoznačni i pomoćni, onda jedan od njih: *Kako ti je ime? Kako se zvaše? Kako ti/mu beše ime?*

Izrazit kontrast zapaža se na planu utvrđivanja karakteristike objekta koja podliježe kvantifikaciji. Ruski upitni iskaz sadrži tada upitni prilog *как* i kvantifikator priloškog tipa: *как долго, как много, как далеко, как давно* i sl. Srpski u ovakvim slučajevima daje prednost sredstvu eminentno upitno-kvantifikativnog značenja, upitnom prilogu *koliko*. Upotreba upitno-kvalifikativnog *kako* nije isključena, ali se osjeća kao bliža hrvatskoj varijanti jezika.

– Скажите, Иван Николаевич, а вы-
то сами как далеко были от турникета,
когда Берлиоз свалился под трамвай?	– Recite, Ivane Nikolajeviču, koliko ste
bili daleko od turnikea kada je Berlioz pao
pod tramvaj?
– Я был далеко. (B. 753)	Bio sam daleko. (B. 330)

Kontrast se registruje i među sredstvima za izražavanje kvalifikacije *stanja*. Ruski jezik koristi pored upitno-kvalifikativnog priloga imenicu/ličnu zamjenicu u nominativu, a srpski upitni prilog uz dativ ili nominativ imenice/lične zamjenice. Za srpske konstrukcije sa imenskom formom u dativu može se konstatovati tendencija sužavanja sfere upotrebe na saznavanje informacije o narušenom zdravlju.

Ну как она, что? (Г. 66)	Kako joj je? (G. 95)
Милый, ну, как здоровье Анны
Петровны? (Ч. 312)	Je l' te, dragi moj, kako je Ani Pe trov-
noj? (C. 53)
– Ну как вы здесь, детки, очень нас
ждали? (Пет. 498)	– Pa kako ste, deco, kako ste, jeste li
nas željno očekivali? (Pet. 143)

U oba jezika pitanja ovog tipa pokazuju visoku sklonost ka konvencionalizaciji u situaciji uspostavljanja verbalnog kontakta pri susretu. Pri tome ruski jezik koristi imenicu delo u množini, a srpski daje prednost konstrukciji sa pomoćnim glagolom: *Kako si/ste? Kako je?* (bezl.)

– Как дела, Софья Александров
на? (P. 327)	– Kako je, Sofja Aleksandrovna?
– Sve je u redu. (R. 488)
– Все в порядке.	

Kontrast se nadalje bilježi na planu izražavanja značenja iznenađenja upotrebom priloga *как*, kao samostalnog iskaza ili inkorporiranog u leksičko-sintaksičku strukturu tonskog pitanja, a srpski u prvom redu upotrebom upitne zamjenice *šta*, rjeđe priloga *kako*.¹¹⁴ Inače, u oba jezika modifikacija komponentom iznenađenja se izražava standardnim strukturama sa *kako* i *как*.

¹¹⁴ Upotreba upitno-kvalifikativnog *kako* u funkciji izražavanja iznenađenja osjeća se kao svojstvo hrvatske varijante jezika, više nego srpske. O upotrebi *šta* i *kako* u ovoj funkciji već je bilo riječi u odj. 9.2.1.2.

– (...) Nije ona vaša robinja.	– (...) Она вам не рабыня.
– Šta-a? Šta se vi petljate tu?	– Ка-ак? Что вы суετε нос не в свое
(Pet. 502)	дело? (Пет. 147)
– (...) А утром он выехал со своими вещами.	– (...) А ujutro je izašao sa svojimstvarama.
– Как со своими? А мои? (Р. 331)	– Kako sa svojim? А moje? (R. 493)
– Нет, не все равно, Алеша. Что ты понимаешь в нашей жизни?	– Не, nije svejedno, Aljoša šta se ti razumeš u naš život?
– Как что? Я всю войну провоевал(...)	– Kako šta? Ja sam ceo rat izratovao
(Пл. 275)	(...) (Pl. 335)

Kontrast između ruskog i srpskog se bilježi i na planu izražavanja bojazni ili nedefinisanog stava govornika prema problemu: ruski koristi frazeologisanu konstrukciju как быть, а srpski konstrukcije sa upitnom zamjenicom *šta*: *Šta ćemo sa...? Šta sa...? Šta će biti sa...?*

(...) как же быть с доказательствами бытия божия, коих, как известно, существует ровно пять? (Б. 429)	(...) šta ce onda biti sa dokazima božjeg postojanja, kojih, kao što je poznato, ima tačno pet. (B. 12)
Обсуждали этот вопрос и мы. Как быть с симулянтами? Чем бить по симуляции? (ЛГ, 22)	I mi smo razmatrali to pitanje. Šta sa simulantima? Kako se boriti sa simuliranjem? (prev. D. M.)

Kako je pokazala analiza, u oba jezika iskazi sa upitnim prilogom *как*, odnosno *kako*, izražavaju nemogućnost radnje. Osnovne strukturne osobine ovih iskaza u velikoj mjeri se podudaraju. Kontrast se bilježi u dva slučaja. U prvom slučaju radi se o razlici pri izražavanju negacije mogućnosti kao opravdanosti radnje: u ruskom jeziku ova funkcija se može pripisati kao dominantna strukturama sa predikativom *можно* sa dopunom u infinitivu ili bez nje, dok srpski daje prednost konstrukcijama sa glagolom *moći* (sa dopunom u vidu infinitiva ili konstrukcije *da + prez.*) nad prilogom *moгуће*.

– Как можно говорить такие вещи? Вот уж не понимаю – что это у вас? (Г. 25)	– Kako možete govoriti tako nešto? Već ne znam, što je s vama? (G. 15)
	vs.
	Kako je moguće.?

– Николай Алексеевич, да как же это можно? Что это за порядок?
(Ч. 305) | – Nikolaje Aleksejeviču, kako bi to moglo da bude? To nije red! (C. 44)
vs.
Kako je to moguće? |
|--|--|

Obe nijanse značenja nemogućnosti (nemogućnost kao negacija opravdanosti i negacija radnje i načina njene realizacije) u ruskom jeziku izražavaju strukture sa glagolom u prostom budućem vremenu (prezentu svršenog vida), bez modalne lekseme. Odsustvo modalne lekseme čini djelimičan kontrast u odnosu na srpski, koji koristi futur I, prezent indikativa i kondicional sa glagolom *moći* i bez njega.

– (...) Ну могу ли я от тебя отказаться? Как я откажусь? У тебя нет ни матери, ни сестры, ни друзей. (Ч. 337)	– (...) Hajde reci, mogu li da se od reknem тебе? <i>Kako bih se mogla odreći?</i> Ti nemaš ni majku, ni sestru, ni prijatelja. (C. 83)
– Я еще кофе не пил, – ответил кот, – как же это я уйду? (Б. 699)	– Još nisam popio kafu – odgovorio je mačak – <i>kako da odem?</i> (B. 279)
– Как же он ко мне явится? На глазах у всей деревни? (Р. 346)	– <i>Kako će se pojaviti kod mene?</i> Pred očima celog sela? (R. 516)

Funkcija iskaza čija leksičko-sintaksička struktura sadrži glagol u perfektu podudara se u ruskom i srpskom: dominantna je negacija opravdanosti radnje. Drugi preteritalni oblici osim perfekta (aorist, imperfekt, pluskvamperfekt) u srpskom nisu zabilježeni u ovom korpusu.

– Как смела ты, негодяйка, коснуться Аркадия Аполлоновича? – спросила грозно супруга (...). (Б. 546)	– <i>Kako si se usudila, nevaljalice, da – takneš Arkadija Apolonoviča?</i> – preteći je upitala supruga (...). (B. 128)

Podudarna je i funkcija iskaza sa glagolom u infinitivu, jer se u oba jezika radi o izražavanju nemogućnosti radnje uopšte:

– Зачем? Что ты наделал, Костя?
– „Как объяснить ей все?“ – подумал Константин. – „Как?“
(Бонд. 515) | – Ne ra-zu-me-ju! Kako im objasniti?
(Bl. 13) |
|--|--|

Kontrast između ruskog i srpskog bilježimo na planu izražavanja ekspresivne negacije i tvrdnje: ruski jezik koristi frazeologisanu konstrukciju *как же*, a srpski upitni prilog *kako* uz veznik *da* i negaciju ili negirani oblik pomoćnog glagola: *kako ne*, *kako da ne*, *kako da nisam/nisi/nije...*, ali i konstrukciju koja se može smatrati frazeologisanom – *nego kako*.

- Значит, вы можете отказаться от своего прежнего мнения?
- А как же? Очень даже могу. Человек, не кирпич. (Гр. 196)

- Mogu li hladnjače odmah prema Bremenu?
- Kako da ne, kapetane!
- Kako da ne /Kako ne/ Nego kako! (Bl. 282)

Кто-то сказал:

- Помнишь Назарова?
- Ну как же? (Паст. 318)

- Čuo si valjda za mitraljesca Mukonju, onoga što je otišao s proleterskim bataljonom?
- Kako da nisam? (C. 114)

6.3.1.4. *Strukture sa upitno-kvantifikativnim značenjem u srpskom jeziku*

U srpskom jeziku funkciju utvrđivanja nepoznate informacije o kvantitetu imaju dva oblika: upitni prilog *koliko* i upitni pridjev *koliki*, *kolika*, *koliko*. Upitno-kvantifikativno značenje imaju i priloški izrazi poput *koliko dugo*, *koliko daleko*, *koliko visoko* i sl., dok su konstrukcije sa upitnim prilogom *kako* (*kako daleko*, *kako dugo*, *kako visoko*) sposobne da pored kvantifikativnog izraze i kvalifikativno značenje, pa se u znatnoj mjeri vezuju za funkciju izražavanja ocjene. Semantička struktura pitanja sa upitnim prilogom *koliko* i upitnim pridjevom *koliki*, *-a*, *-o*, u najopštijem vidu može se predstaviti kao i kod njihovih ruskih analoga:

‘želim da znam qt[O(p)]’.

Sredstvima prirodnog jezika smisao se može interpretirati na slijedeći način:

→ želim da znam koliko nečega ima.

Oba oblika teže da zauzmu inicijalnu poziciju u leksičko-sintaksičkoj strukturi iskaza. Realizacija čisto-upitnog značenja vezana je za dijalošku poziciju stimula.

Kriterij funkcionalnog razgraničenja između ova dva oblika, upitnog pridjeva i upitnog priloga, je kvantifikacija objekta/osobine objekta, pri čemu nije relevantno obilježje diskretnosti-nediskretnosti objekta. Npr. u Gramatici Brabec-Hraste-Živković (1965, 105) kaže se: „Sa *koliko* pitamo za broj i mjeru”, pri čemu se očigledno oblik *koliko* ne tretira kao prilog, nego kao srednji rod pridjeva. Da se upitni prilog *koliko* upotrebljava za identifikaciju kvantiteta diskretnih i nediskretnih objekata potvrđuje i pojava objekta pitanja kao što je *stanje (biti slobodan)*.

- Koliko ste vi slobodni u onom što radite?
- Nisam fajter, ako ste to očekivali da kažem. (Kap. 30)
- Nikituška, koliko si vozio?
- Koliko su hteli. Koliko je moglo stati.
- Koliko je to, otprilike?
- Pedeset kila. (Bl. 49)
- Koliko ima od vaše kuće do Like?
- Ma nema ni trista metara! – brže bolje dočeka Đurajica. (C. 91)
- Koliko će trajati čekanje da bismo nešto videli? (NIN, 52)
- A, koliko dugo radite kod mog oca?
- Godinu dana. (G. Stefanovski, Divlje meso)

Kvantifikacija vremena kao diskretnog objekta može se realizovati kao vremenska punktualnost i vremenska linearnost (Piper, 1988, 126). I jedno i drugo se u srpskom identifikuje pomoću upitnog priloga *koliko*, ali sa dopunama u vidu leksema vremenskog značenja. Punktualnost izražena u satima kao apsolutnim veličinama utvrđuje se pomoću konstrukcija sa imenicama *sat*, *čas*, a linearnost uz pomoć imenice *vrijeme/vreme* i sličnih, uključujući *sat*, *čas (dan, mjesec, godina i dr.)*. Punktualnost ne može biti utvrđena pomoću imenice *vrijeme* u srpskom, što predstavlja kontrast u odnosu na ruski.

- Koliko je sati?
- Tri posle ponoći. Što pitaš, Ruski? (Bl. 51–52)
- Na koliko me vremena obavezuješ?
- Prokrstariti Deutsch uzduž i popreko (...) (Bl. 34)
- A koliko ste vremena radili, a koliko stajali? (R. 11)
- Piton, na koliko (vremena, godina/ si izgnan iz Francuske?
- Na pet godina, Mađar! (Bl. 73)

U funkciji saznavanja informacije o kvantitetu objekta specifikovanom kao cijena, srpski takođe koristi upitni prilog *koliko* u konstrukciji sa glagolima *koštati*, *platiti* (*Koliko košta? Koliko je...? Koliko sam dužan? Koliko za...?*). Srpski upitni prilog *pošto* javlja se isključivo u ovoj funkciji: Pošto su jabuke? Pošto (je)?

- Vi ste platili 120.000 za opravku i opet vam aparat ne valja. Koliko košta nov aparat? (tv int.)
- Uzeli ste i vreću ugljena. vaša kuharica.
- Koliko za ugljen?
- Za ugljen – trideset i pet. (G. 80)
- Koliko si za mene dobio?
- Fomka, više nego ti za mene. (Bl. 327)

Upitni pridjev *koliki*, *-a*, *-o* javlja se kao sredstvo utvrđivanja kvantiteta osobine objekta, podložne kvantifikaciji – trajanja, veličine, visine, dužine, starosti i dr. Pri tome nije relevantna diskretnost/nediskretnost objekta, o čemu govore objekti kao imenice *tiraž*, *period* i dr.

- Koliki je tiraž tih izdanja? (Nin, 70)
- A koliki je period nošenja ploda? – upitao je dr Elervard. (Pol. 20)
- Kolika je ta vaša zemlja? (Stevanović, I, 1974, 292)

U leksičko-sintaksičkoj strukturi uz upitni pridjev *koliki* ne eksplicira se leksema sa značenjem osobine, po pravilu pridjev. Pojava ovakve lekseme je moguća kada se kao osnovni signal upitnosti pojavi upitni prilog *koliko*:

- Koliki je vaš sin? → Koliko je star/visok vaš sin?
- Kolika ti je plata? → Koliko je velika tvoja plata?
- Koliko iznosi tvoja plata?

U savremenom srpskom jeziku može se primijetiti tendencija opadanja frekvencije oblika za množinu upitnog pridjeva: oblici za množinu zamjenjuju se upitnim prilogom *koliko*.

- Kolike si knjige uzela? vs. Koliko si knjiga uzela?

Kontrast između ruskog i srpskog jezika na planu izražavanja upitno-kvantifikativnog značenja čini postojanje upitnog pridjeva *koliki*, *-a*, *-o*, oblika kojim ruski jezik ne raspolaže. Utvrđivanje kvantiteta osobine objekta u ruskom izražava se uz pomoć konstrukcija sa sredstvima upitno-kvalifikativnog značenja *какой*, *как*: *в какой мере*, *в какой степени*, *как долго*, *как далеко* i sl.

Koliki je tiraž tih izdanja?	(NIN, 70)	Каким тиражом издан словарь?	(Лобанова-Слесарева, 35)
Koliki je vaš sin?	(razg.)	Какого возраста ваш сын? Сколько лет вашему сыну?	(разг.)

Na planu utvrđivanja kvantiteta objekta ruski i srpski se podudaraju, pošto koriste upitne priloge *сколько* i *koliko*. Kontrast se registruje na planu vremenske kvantifikacije. Za utvrđivanje informacije o vremenskoj puktualnosti u apsolutnim vrijednostima kakvi su sati i minute srpski koristi konstrukciju sa upitnim prilogom *koliko* i imenicom *sat*, *čas* u gen. mn., a ruski konstrukciju sa upitno-kvalifikativnim pridjevom *который* i imenicom *час* u nominativu i konstrukciju sa upitnim prilogom *сколько* i imenicom *время* u genitivu jednine. Ova konstrukcija se paralelno koristi za utvrđivanje *vremenske linearnosti*.

– Koliko je sati?		Который час?	
– Tri posle ponoći.	(Bl. 51–52)	– Рассветает?	(Бонд. 333)
		– Да, милый. Сколько сейчас времени?	
		– Два часа ночи.	(Бонд. 532)
		– Вы. вы сколько времени в Москве?	(Б. 460)

Srpski jezik za izražavanje vremenske linearnosti takođe koristi konstrukciju sa imenicom *sat* ili *čas*, ali ona tada ne zauzima poziciju dijela imenskog predikata, već poziciju objekta uz punoznačni glagol: *Koliko ste sati čekali /putovali/ odmarali se?*

Kontrast se može registrovati i na planu utvrđivanja kvantiteta novčanog iznosa (cijene) u komunikativnoj situaciji kupovine/prodaje. Oba jezi-

ka koriste konstrukcije sa upitno-kvantifikativnim priložima *сколько* i *koliko*, ali se u srpskom paralelno koristi i upitni prilog *pošto*, čija je funkcija striktno vezana za cijenu. Ruski upitni prilog *почем* ima istovjetnu funkciju u istovjetnoj komunikativnoj situaciji, ali je stilski markiran kao razgovorni oblik. Pored toga, on u konstrukciji sa glagolom *знать* pripada sredstvima izražavanja kauzalnosti.

Pošto su jabuke?

Почем яблоки?

(CXPC Толст.)

6.3.1.5. *Strukture sa upitno-temporalnim značenjem u srpskom jeziku*

Srpski jezik raspolaže sredstvima za izražavanje upitno-temporalnog značenja, a čine ih upitni prilozi *kada*, *otkada*, *dokada* i upitni priloški izrazi tipa *koliko dugo*, *kako dugo*. Značenje temporalne punktualne lokalizacije izražava upitni prilog *kad* /a/, dok značenje adlativnosti izražavaju upitni prilozi *dokad* /a/ i *dokle*, primarno spacijalni prilog. Adlativno značenje izražava upitni prilog *otkad* /a/. Konstrukcije upitnih priloga *koliko* i *kako* sa leksemama vremenskog značenja ili kvantifikatorom (*koliko vremena*, *sati*, *dana...*, *koliko/kako dugo*) su sredstva za izražavanje temporalne linearosti (Piper, 1988, 126–127), ali to značenje u suštini izražavaju i upitni prilozi *dokad*, *dokle* i *otkad*, pošto podrazumijevaju ne samo vremensku tačku početka, odnosno završetka radnje, nego i period vremena od početka ili do kraja radnje.

Semantička struktura upitno-temporalnih iskaza može biti predstavljena parafrazom:

‘želim da znam T(p)’.

Najopštija interpretacija smisla iskaza može se izraziti sredstvima prirodnog jezika kao:

→ želim da znam vrijeme vršenja radnje.

Čisto-upitno značenje ovi iskazi realizuju u poziciji replike – stimula.

– Kad si rizikovao?

– Kada? Mnogo puta.

(Kap. 85)

– Kad ti putuješ?

– Morala bih što pre.

(Kov. I, 65)

- Budalo, boj se osвете. Stići će te!
- Kad?
- Kad ti do života bude najviše stalo. (Bl. 142)

Pitanja sa upitnim prilogom *kad* /a/ mogu izraziti i modifikovano-upitno značenje. U prvom redu je to značenje negacije informacije u lijevom kontekstu i neslaganje sa stavom sagovornika (negacija njegove validnosti). I ovaj tip pitanja izražava navedena značenja koristeći citat iz propozitivnog sadržaja iznesenog u prethodnoj replici. Iskazi sa upitnim prilogom *kada* mogu sadržavati i emocionalnu komponentu, ali po pravilu ne izražavaju isključivo emocionalnu reakciju.

- Ne laži, bre. Po ceo dan pevaš tuđim ženama.
- Ko laže? Ja? Pa *kad* sam tebe slagao? (Kov. I, 23)
- Nego kako? Zar vi niste uvereni?
- Ovaj je poludeo... *Kad* sam ja bio uveren? Pst! (Č. 52)

Upitno-temporalni prilog *otkad* /a/ pored identifikacije vremenske tačke početka radnje, identifikuje i period od te tačke do momenta govora:

- Moji crni dani već su stigli.
- Otkad si tako potišten?
- Otkad ni na kog ne smem pesnicom ni nožem. (Bl. 40)
- Otkad tu klečiš?
- Tri dana i tri noći. (Bl. 338)

Značenje i ovih pitanja može biti modifikovano komponentama zasnovanim na suprotnosti očekivanja govornika i realnog stanja stvari – negacija, sumnja, emocionalne komponente iznenađenja i nezadovoljstva.

- I baš te tako pijevac pita? – zavreća Lijan. – Otkada to kokoši umiju govoriti? (C. 18)

Tačno tako, kažem. Gle, gle, a otkad to? Oduvek, kažem (...). (Crn. 212)

Ne veruju ušima. Podgurkuju se. Gledaju u neke spise. (...) Otkad to ja, raspituju se, verujem u mirnu revoluciju? (Crn. 212)

Dominantno sredstvo izražavanja adlativne nijanse temporalnog značenja u srpskom pitanju je upitni prilog *dokle*, čije je primarno značenje spacijalno. Upitno-temporalni prilog *dokada*, prema našem materijalu, ima

znatno nižu frekvenciju. Ista značenjska nijansa može biti izražena i uz pomoć konstrukcije sa upitnim prilogom *koliko* (*Do koliko /sati/ ćeš čekati?*).

Ona se još nada i nadaće se – dokad? (PCJIHY)

Ako ni u čemu drugom, a ono u snazi da se izdrži. Dokad?
Dok ne prestane. (PCJIHY)

Dokada će ih ovdje držati? (PMC)

– Pa dokle će tako čučati pod mostom? – bunim se ja.
– Dok ne stigne niz Unu, s druge strane, Prva krajiška i udari ustaše s boka. (C. 99)

– Niko, dokle ćeš da padaš? Starac se ljutio na Maraša... (Bl. 109)

– Recite, dokle će me roditelji mrzeti? (Č. 24)

Svi navedeni primjeri sa upitnim prilogom *dokle* mogu biti tumačeni i kao izraz nezadovoljstva govornika stavom objekta/adresata, odnosno kao iskazi čija je semantička struktura modifikovana emocionalnom komponentom nezadovoljstva. Pitanja sa ovim upitnim prilogom po pravilu *nemaju* funkciju negacije.

Pri izražavanju vremenske punktualne lokalizacije ruski i srpski jezik koriste isto sredstvo – upitni prilog *когда*, odnosno *kad* /a/. Kontrast između dva jezika može se utvrditi na planu izražavanja adlativnog i ablativnog tipa temporalnog značenja, pošto ruski jezik ne raspolaže upitnim prilozi-ma poput *otkad*, *dokad* i *dokle* (ima se u vidu samo temporalna upotreba posljednjeg), već data značenja izražava uz pomoć složenih izraza *с каких пор*, *до каких пор*.

– Скажите: до каких пор будут ненавидеть меня отец и мать? – Recite, dokle će me roditelji mrzeti? (Č. 24)
– (Ч. 289)

С каких пор вы тут живете? Otkad tu živite? (prev. D. M.)
(ense i dr. 1983, 39)

Strukture sa signalima upitno-temporalnog značenja mogu izraziti modifikovano značenje, i to komponentama zasnovanim na suprotnosti realnog stanja i očekivanja govornika (nezadovoljstvo, iznenađenje, negacija). Značenje negacije nije svojstveno srpskom pitanju sa upitnim prilogom *dokle*, niti ruskom sa konstrukcijom *до каких пор*.

– Да ты с ума сошел. Когда я был уверен? Псс... (Ч. 311) – С каких пор Константин стал золотистый? Оставь, пожалуйста! Я не дальтоник. (Бонд. 216)	– Ovaj je poludeo. Kad sam ja bio uveren? Pst. (Č. 52) – Otkad Konstantin ima zlatastu ko su? Pusti, molim te. Nisam daltonista. (prev. D. M.)

6.3.1.6. *Strukture sa upitno-spacijalnim značenjem u srpskom jeziku*

Upitno-spacijalno značenje u srpskom jeziku realizuje se pomoću iskaza koji u leksičko-sintaksičkoj strukturi sadrže upitne priloge *gdje/gde, kud /a/, kamo, otkud /a/, odakle, dokle*. Pored navedenih, postoji i niz stilski markiranih oblika koji će biti navođeni u toku izlaganja. Pomoću srpskih upitno-spacijalnih priloga mogu se izraziti i statički i dinamički aspekt kategorije prostora, ali je funkcionalna opterećenost pojedinih oblika pri tome različita. Tako, na primjer, upitni prilog *gdje/gde* može izraziti sve četiri nijanse spacijalnog značenja (lokativno, adlativno, ablativno, perlativno), upitni prilog *kuda* adlativno i perlativno, *kamo*-adlativno, *dokle* adlativno-limitativno, *otkuda, odakle*-ablativno (Piper, 1988, 116–121). Ovako specifikovana funkcionalna opterećenost oblika predstavlja kontrast u odnosu na situaciju u ruskom jeziku (v. 6.2.1.6), o čemu će posebno biti riječi.

Generalno gledano, semantička struktura upitnih iskaza sa spacijalnom komponentom u srpskom može biti predstavljena na isti način kako je predstavljena struktura ruskih ekvivalenata, sa simbolom L za prostorno značenje:

‘želim da znam L(p)’.

Upitno-spacijalno značenje (sa podznačenjima lokativno, adlativno, ablativno i perlativno) realizuje se u sferi nemodifikovane upitnosti u standardnim komunikativnim uslovima: u poziciji replike – stimula i uz usmjerenost na određenog adresata. Svi upitno-spacijalni prilozi kao osnovni signali značenja teže inicijalnoj poziciji u leksičko-sintaksičkoj strukturi.

6.3.1.6.1. *Strukture sa upitno-lokativnim značenjem u srpskom jeziku*

Upitni prilog *gdje/gde* u srpskom upitnom iskazu ima kao osnovno *lokativno* značenje, tako da se za funkciju iskaza može smatrati utvrđiva-

nje nepoznate informacije o statičkom aspektu prostora. Smisao iskaza se može interpretirati sredstvima prirodnog jezika na isti način kao za ruske ekvivalente:

- želim da znam mjesto na kome se radnja vrši/predmet nalazi.
- Gde je on? (N. 196)
- Evo čeka.
- Gde je kupatilo? (Kap. 43)
- Tamo.
- Gde bi Slaviša mogao biti?
- Do pre nekoliko godina pisao mi je iz Glucksburga sa same danske granice. (Bl. 234)

Mada upitni prilog *gdje/gde* može da izrazi, pored lokativnog, još i adlativno, ablativno i prelativno značenje, u literaturi o srpskom jeziku povremeno se ukazivalo na adlativnu upotrebu kao na nepravilnu, ali se taj stav i osporavao s razlogom.¹¹⁵ Adlativna upotreba priloga *gdje/gde* je do te mjere raširena u savremenom srpskom jeziku, da se insistiranje na isključivo lokativnoj upotrebi može smatrati za nasilnu intervenciju u živom jeziku. Prema našem materijalu, iskazi sa upitnim prilogom *gdje* u adlativnom značenju mogu izraziti i čistu i modificovanu upitnost. Čisto-upitno značenje nalazimo u primjerima sa komunikativnim ciljem identifikacije odredišta:

- Gde ideš sad? (Kov. I, 8)
- Idem. do bratove mehane.
- Mikane, gde ćete?
- Mobilizacija, ućo! (Kov. I, 73)
- Gde da te odvezem? – upita je kad su ušli u taksi.
- Kući. – kazala je utučeno. (Kap. 243)

¹¹⁵ Stav o adlativnoj upotrebi priloga *gde/gdje* kao o pogrešnoj nalazimo npr. u Brabec–Hraste–Živković (1965, 154), dok ga osporavaju npr. Stevanović (II, 1974, 14) i Piper (1988, 120). U Brabec–Hraste–Živković kaže se: „Isto se tako krivo upotrebljavaju upitni prilozi: gdje? kamo? kud /a/? Ako hoćemo da znamo gdje se neka radnja vrši, pitat ćemo gdje? Gdje ućiš? U Zagrebu. Ako želimo saznati cilj nekoga kretanja, postaviti ćemo pitanje kamo? Kamo putuješ? U Zagreb. Upitni prilog kuda? upotrijebit ćemo kada želimo znati kojim putem netko ide, putuje. Kuda ćeš? znači: Ideš li, recimo, glavnom ulicom ili sporednom.”

Primjeri sa ablativnim i perlativnim značenjem upitnog priloga *gdje* nisu u ovom korpusu zabilježeni, ali, prema dostupnim podacima, ova značenja takođe se realizuju u sferi čiste upitnosti. Prema mišljenju P. Pipera (1988, 119–120) o ablativnom značenju radi se kada „referiše o mestu prestanka odnosa deo–celina: Gde su prošli? Gde su odlepili (plakat, tapetu)?”. Isto objašnjenje važi i za realizaciju ablativnog značenja uz pomoć upitnog priloga *odakle*.

Modifikovanu upitnost izražavaju iskazi sa prilogom *gdje/gde* u adlativnom značenju kada se jave kao reakcija iznenađenja i neslaganja sa namjerom adresata da napusti mjesto koje je dotle zauzimao u vidnom polju govornika. Isto značenje može se izraziti u srpskom uz pomoć upitnog priloga *kuda*, dok je u ruskom moguća upotreba samo adlativnog *куда*.

- Gde ćeš?
- Samo da nešto vidim. Odmah se vraćam. (Kov. I, 78)

Neslaganje sa postupkom adresata izraženo iskazom tipa *Gde ćeš?* može biti praćeno i emocionalnom komponentom ljutnje. Ista emocionalna modifikacija može se utvrditi i kod iskaza sa *gdje* u lokativnom značenju.

- Gde su Mile i Gavriilo?!
- Odoše preko granice. Sa Žojom. (Kov. I, 15)
- Gde su knjige?
- Ostavila sam u klupi, neću valjda da ih na stanicu vučem. (R. 201)

A. Musić (1910, 165–166) skreće pažnju da se pitanjem sa *gdje* izražava „veselje ili ljutina: Će si mene, Nahod-Simeune? Nesrećo, gde si bio do sad?“, svrstavajući ih u afektna pitanja. Međutim, negativna emocionalnost se može tumačiti kao prateća komponenta uz značenje *uzročnosti* – ovakvi iskazi, naime, mogu biti interpretirani na slijedeći način:

→ Zašto objekat nije tamo gdje se očekuje?

Pored prethodnih primjera, to značenje ilustruju i slijedeći:

- Uf! Pa gde je on? Vas odavno čekaju u crkvi, a vi ovde filosofirate (...). (Č. 86)
- Gde su ti brkovi?
- Baćuška, spalili mi ih Vlasi, Česi i Kačubi. (Bl. 338)

Prilog *gdje/gde* u adlativnom značenju može se pojaviti i u upitnom iskazu koji implicira negaciju mogućnosti, sposobnosti:

- Mladići... a zar ste vi stari?
- Gde ću ja sad s omladinom. (Č. 27–28)
- Stani, bre. Kakav te Šabac spopao? Nećeš stići do zore.
- A gde ću? Mogu li kod tebe? (Kov. I, 9)

Negacija može biti iskazana i uz pomoć iskaza sa lokativnim *gdje/gde* u indikativu i kondicionalu. Pri tome se za strukture sa glagolima *vi-djeti, pisati, imati, živjeti, biti* u indikativu može konstatovati tendencija frazeologizacije i negativna emocionalna modifikacija.

Pišu, pa slažu da će doći. Gde je tu ljudskost? Zar nije poštenije bez traga iščeznu-ti? (Bl. 303)

- Oče, a pogrbljena leđa?
- Gde bi mi ih savili kao što su to Osnabrücku? Nigde! Gde bi mi rebra toliko puta prebrojavali i mekšali kao što su činili u Osnabrücku? Nigde! Gde bi mi tabane pekli, onda ih posipali solju, kao u Osnabrücku? N-i-g-d-e! (Bl. 298)

Na sve strane su cigle, zidovi, čelik. A gde su ideje, gde poezija, gde skeč? (Bl. 181)

- Ama kakva krivica, pobogu brate? Gde si ti još videla kod nas da je činovnika zabolela glava zbog krivice? (N. 178)

– – Ovo se pismo neće čitati! Gde piše da se moraju čitati pisma koja piše moja kćerka? (N. 227)

- Kakav Dundurijev mlin, gdje ti živiš, čovječe? – začudi se onaj iza drveta. (Ć. 47)

– Petnaest miliona! Pa gde to ima?! (razg.)

Funkcija iskaza sa prilogom *gdje/gde* djelimično se podudara sa situacijom u ruskom, pošto u ruskom istovjetnu funkciju imaju strukture sa glagolima videtu i vzćtu.

6.3.1.6.2. Strukture sa upitno-adlativnim i upitno-perlativnim značenjem u srpskom jeziku

Upitni prilozi *kuda, kamo, dokle* objedinjeni su značenjem adlativnosti. Pri tome svaki od oblika ima svoje specifičnosti: upitni prilog *kuda* pored adlativnog ima i perlativno značenje, *dokle* izražava adlativno-limita-

tivno značenje, dok se *kamo* vezuje samo za adlativno značenje. Ove nijanse spacijalnog značenja kao komponente semantičke strukture iskaza omogućuju definisanje funkcije pitanja kao saznavanja nepoznate informacije o smjeru, putanji kretanja i krajnjoj tački kretanja, što ne isključuje mogućnost upotrebe iskaza u drugim funkcijama.

Smisao iskaza u osnovnoj funkciji može se interpretirati sredstvima prirodnog jezika na isti način kao kod ruskih ekvivalenata:

→ želim da znam mjesto prema kojem se kretanje vrši.

Perlativno značenje ostvaruje među srpskim upitno-spacijalnim prilogima prilog *kud* /a/, naporedo sa adlativnim značenjem. Prilog *gde*/ *gdje*, kako je već rečeno, može izraziti i ovo značenje, ali ne u tolikoj mjeri kao upitni prilog *kuda*. Prema mišljenju P. Pipera (1988, 117), perlativnost bi bila dominantno semantičko obilježje priloga *kuda*, budući da se perlativnost tumači na slijedeći način: „U invarijantnim semantičkim strukturama tih priloga distinktivna semantička obeležja raspoređena su na sledeći način. Prilog *gde* nosilac je lokativnog značenja (.). Prilog *kud* /a/ i leksikografski registrovani dijalektizmi (...) nosioci su perlativnog značenja”, dok se za adlativnost kao obilježje kaže: „Pored osnovog, lokativnog značenja prilog *gde* često učestvuje i u iskazivanju adlativnosti, **a još je običniji u toj funkciji prilog kuda.**” (str. 119). Vrlo izričito mišljenje o ograničavanju značenja priloga *kuda* na perlativnost, a priloga *kamo* na adlativnost iznose Brabec, Hraste i Živković (1965, 154). Fakta živog jezika, pogotovu srpske varijante, protivrječe ovako strogoj podjeli, pošto je primjetna dominacija upitnog priloga *kuda* nad prilogom *kamo* u svim funkcijama. M. Stevanović (1974, II, 17) ukazuje da se miješanje značenja priloga *gde*, *kuda* i *kamo* zapaža od najranijih vremena, što može značiti da se jedna sema kao što je „perlativnost” nije osjećala kao jedina ili kao apsolutno dominantna. Tako se može postaviti pitanje opravdanosti stroge hijerarhizacije značenjskih komponenata u semantičkoj strukturi priloga *kuda*. Ako ovaj prilog i jeste jedini kojem se nesporno pripisuje perlativnost, nema razloga da se adlativnost ne smatra jednako zastupljenim obilježjem. Materijal ekscerpiran za ovu disertaciju pokazuje da je adlativnost čak češća, odnosno da su brojniji primjeri čija je funkcija saznavanje nepoznate informacije o krajnjoj tački kretanja.

Perlativno značenje:

- Kuda se volšebni Mađar najčešće kreće? (Bl. 229)
- Ne izbija iz sabirnih emigrantskih centara.
- Ruskij, kuda je najteže?
- Kad srećno izađemo iz Jugoslavije i dokopamo se Austrije, odahnemo. (Bl. 52)

Adlativno značenje:

- Pazi ga, kud je krenuo onoliki narod?
- A možda nije narod, nego neka vojska – usprotivi se Lijan. (C. 20)
- A šta misliš, kuda je otišao on?
- Pa... valjda na telegraf. (N. 231)

Lokativno značenje priloga *kud* /a/ je, kako navodi Piper (1988, 119), dijalektizam u književnom jeziku: Kud ste bili sa puškama? (R. Domanić, prema Piper, op. cit.).

Adlativnost kao bazično značenje upitnog priloga *kuda* može se ustanoviti i kada iskaz ima funkciju izražavanja upitno-uzročnog značenja (Musić, 1910, 166).

- Oho-ho, kuda tako sabajle, gospodine profesore? – već više neko sa širom otvorenih vrata. (Č. 169)
- zašto ste izašli tako rano?

Relativno je česta upotreba *kud* /a/ – pitanja u izražavanju negacije, nezadovoljstva i nedoumice, pri čemu prilog zadržava adlativno značenje. U strukturama koje izražavaju negaciju karakteristična je upotreba kondicionala i budućeg vremena (futura I).

- Da ne bi nazad, u Jugovinu? (Bl. 105)
- Da! Kud bi drugde!
- Pa kud bi ti, ovako bolesna? (Č. 20)
- (...) Tamo su na specijalnoj vežbi. Kad s pripremama budu završili, idu dalje.
- Kud će dalje, ljudi? Zar nismo na obali? (Bl. 215)

Nedoumica:

Kud sve to vodi, bogte? Posebno me nervira što šuščaju grupice i pojedinci, a vlada čuti! (Crn. 194)

Nezadovoljstvo:

– Urakliješ ti njegovu babu! – puhnu Lijan. – Kud baš nas da nacilja? (Ć. 137)

Nezadovoljstvo može izazvati i adresatovo napuštanje dotadašnjeg mjesta:

– Herren i prijatelji, kuda? Kuda?!
– Čeh, malo na čist vazduh! (Bl. 85)

A. Musić smatra da se pitanjem sa kuda izražava *odvrćanje*, što se u osnovi podudara sa datim tumačenjem značenja i komunikativnih uslova realizacije (Musić, 1910, 165):

– Mama, moram da idem.
– Kud ćeš sad i ti?
– Moram, tako ispalo. (Stefanovski, Divlje meso)

U svim slučajevima modifikovano-upitnog značenja podudara se upotreba priloga *kud* /a/ i *gdje/gde*, odnosno, oba priloga javljaju se u funkciji izražavanja uzroka, negacije, emocionalnih komponenata.

Upitni prilog *kamo* pokazuje jasnu varijantnu polarizovanost: njegova upotreba u srpskom jeziku u čisto-upitnom značenju je tek sporadična, dok je u hrvatskoj relativno frekventna. Osnovno značenje koje ovaj prilog izražava je adlativno.

– Hajdemo. Idemo.
– Kamo?
– K meni! (G. 131)
– A... ovaj... je li bila Polja? To jest, kamo je otišla?
– U kazalište. A što? (G. 39)

Adlativnost se može ustanoviti kao dominantno semantičko obilježje ovog priloga i u slučajevima kada iskaz ima funkciju izražavanja nedoumice i negacije, u čemu se takođe podudara sa upitnim prilogom *kuda*.

– Ja i ti smo stari, mi smo takvi! Kamo ćemo? Bože! Što da radimo?
A oni treba da žive! (G. 47)

Ali kakav telegram, upitaćemo mi i kome? I zašto ga slati? U stvari, kamo?

(B. 59)

Lokativno značenje upitnog priloga *kamo* P. Piper definiše kao arhaično i regionalno (1988, 119), a iskaze u kojima se javlja kao „pitanja o lokalizatoru objekta kojeg, suprotno očekivanju govornog lica, nema u govornoj situaciji.” Musić (1910, 169–170) razlikuje više funkcija iskaza sa prilogom *kamo*, koje se, u krajnjoj liniji, svode na reakciju povodom odsustva očekivanog objekta u govornoj situaciji. Pri tome Musić razlikuje pitanja koja „imadu dosta izrazit karakter informativnih pitanja (ponajviše se očekuje odgovor, ako se i ne dobiva svagda)” i ona na koja se odgovor ne očekuje, „nego se hoće samo da konstatira, da nečega nema” (op. cit.). Upravo ova druga grupa iskaza aktuelna je u savremenom srpskom jeziku.

– Ej, kamo nama nešto za ručak? Ti već i zaboravio da si kuvar.

(Ć. 103)

– Već sam to čuo. Hajde, kamo ti ona tvoja slavna rakija „zmijara» odjednom živnu i zaglagolja se Crni Gavriilo.

(Ć. 131)

Prema našem mišljenju, reakcije ovog tipa naglašavaju očekivanje govornika, odnosno poželjnost realizacije očekivanja, što se može tumačiti i kao zahtjev. Zato verbalni odgovor i ne mora uslijediti na ovakav stimul.

Dio konstrukcija sa upitnim prilogom *kamo* koje navodi Musić (1910, 170–171) mogu se smatrati za frazeologisane. Radi se o konstrukcijama kao što su *a kamo* (= da ne spominjem), *kamo (te se/* (= ovamo te se), *kamo čuda*, *kamo sreće*, *kamo da*, a povod za upotrebu iskaza sa ovim konstrukcijama je „to što se vidi (ili čuje) da nečega nema (ili nije bilo)” (op. cit.). U savremenom standardnom srpskom frekvencija ovakvih konstrukcija je zanemarljiva, sa izuzetkom *kamo sreće* u značenju „nema te sreće”, kako kaže Musić, ili, ako se u obzir uzme emocionalna modifikacija iskaza, – „volio bih da je tako, ali nije”.

Kamo sreće da sam i ja završio kao Vlado!

(Bl. 279)

Upitni prilog *dokle* ima adlativno-limitativno značenje, zajedno sa nizom dijalekatskih varijanata i upitnim prilogom *dokuda*, čija upotreba u srpskoj varijanti jezika nije tipična (Piper, 1988, 118).¹¹⁶

¹¹⁶ „Nosilac isključivo adlativnog značenja je prilog *kamo*, pretežno u zapadnoj varijanti srpskohrvatskog jezika, dok je za prilog *dokle* i dijalektizme *doklem*, *doklen/a/*, *doklenak/o/*,

Dokle putuješ?	(CXPC Толст.)
Dokle možeš pogoditi iz puške?	(RMS)
Dokle ste danas stigli?	(razg.)

Za razliku od ostalih upitno-spacijalnih priloga, prilog *dokle* se upotrebljava i u temporalnom značenju, kao sredstvo identifikacije krajnje vremenske tačke trajanja radnje, dakle, takođe sa adlativno-limitativnim značenjem (v. 6.3.1.5).

Modifikovano-upitno značenje iskazi sa *dokle* takođe mogu da izraze, a radi se prije svega o modifikaciji emocionalnim komponentama zasnovanim na odnosu suprotnosti očekivanja govornika i realnog stanja stvari – ljutnja, nezadovoljstvo.

- Černjak nije više sekretar – reče Budjagin.
 - Kako?
 - Tako.
 - Dokle ćemo stići?
- Budjagin sleže ramenima.

(R. 18)

Ovakvoj modifikaciji podliježe semantička struktura iskaza i sa temporalnom upotrebom priloga *dokle* (Niko, dokle ćeš da padaš? Bl. 109).

6.3.1.6.3. Strukture sa upitno-ablativnim značenjem u srpskom jeziku

Upitni prilozi *odakle*, *otkud* /a/ izražavaju ablativno značenje među srpskim upitno-spacijalnim priložima, pri čemu se *odakle* preciznije kvalifikuje kao ablativno-limitativno (Piper, 1988, 119).¹¹⁷

Sredstvima prirodnog jezika smisao iskaza sa ovim upitnim prilogom može se interpretirati na slijedeći način:

- želim da znam mjesto od kog se kretanje vrši.
- Odakle ste došli?
- Iz doma jada. Ja sam – duševni bolesnik – odgovorio je došljak. (B. 281)
- A? Odakle je stigao? Zašto? (B. 343)

dokler karakteristično adlativno-limitativno značenje, koje ima i prilog dokud/a/ čija je upotreba manje tipična za savremeni srpskohrvatski standardni jezik (.)” (Piper, 1988, 117–118).

¹¹⁷ Prilog odakle ima dijalekatske varijante oklen, okleno, otkale, otkle, otklem, otklen, otklena, otkole, otkolen i dr. (Piper, 1988, 118).

- Nadajmo se – rekla je Šeila. – Odakle da počnemo? (Pol. 20)
- Ehej, stari, otkuda ti opet preko moga pašnjaka? –
veselo mu doviknu čobanica. (Ć. 61)
- A! Nil! Otkud?
- Iz depoa. (G. 114)

U sferu nemodifikovane upitnosti idu iskazi sa priložima *odakle* i *otkuda* u funkciji saznavanja mjesta porijekla. Prema mišljenju koje iznosi P. Piper (1988, 119), riječ je o lokativnom značenju priloga, a ne o ablativnom, pošto nije u pitanju konkretno-prostorno značenje. Da se radi o funkciji utvrđivanja mjesta porijekla čovjeka, adresata ili trećeg lica, potvrđuje fakultativno prisustvo imenice rod u instrumentalu jednine.

- Odakle si rodом?
- Iz grada Gamale – odgovorio je uhapšenik. (B. 21)
- Odakle si, Marijo?
- Poiznad Rijeke, Janis, Duros, Solun, Grčka. (Bl. 223)

O prostornom značenju samo u uslovnom smislu može se govoriti u iskazima sa komunikativnim ciljem identifikacije „porijekla» nekog stanja, posesivnog odnosa ili znanja kao objekta pitanja. Pod posesivnim odnosom podrazumijeva se i inherentna i neinherentna posesija. Pri tome se ova značenja u leksičko-sintaksičkoj strukturi ekspliciraju odgovarajućim sredstvima – predikatima stanja, spoznajnog procesa (znati, pogoditi, dosjetiti se), predložko-padežnim konstrukcijama sa ličnim zamjenicama/prisvojnim zamjenicama (dativ *commodi*, kod + Pron_{pos} Acc, u + Pron_{pos} Loc i dr.). „Porijeklo” se u ovakvim slučajevima može realizovati kao identifikacija načina ili uzroka sticanja predmeta, osobine i znanja (zaključka), kao i uzrok neočekivane pojave objekta u vidnom polju govornika. Značenje uzročnosti realizuje se uz pomoć oba upitno-ablativna srpska priloga, *otkud* /a/ i *odakle*, mada naš materijal pokazuje dominaciju priloga *otkuda* u ovoj funkciji. Slično situaciji u ruskom jeziku, emocionalna komponenta je veoma čest pratilac uzročnog značenja, bilo da se radi o reakciji iznenađenja, ljutnje ili nezadovoljstva.

- Što saginješ glavu? – pita Budak. – Otkud ta suza u očima kad si na sve pristao? (Bl. 139)

- Inače, uglavnom ste sami?
- Otkud znate?
- Ja sam jedinac. (Kap. 12)
- (...)U kakvu provaliju guram sebe? Otkud kod mene ta slabost? Šta je s mojim živcima? (Č. 61–62)

Značenje načina (kvalifikacije dinamičkog objekta) se relativno često manifestuje kao način ostvarivanja posesivnog odnosa kod pitanja sa *otkuda* i *odakle*, ali nije vezano isključivo za posesivni odnos kao objekat pitanja.

- Otkud mu niška Morava, majka ga božja pomogla?! – bečimo se Skender i ja. (C. 181)
- Kako je stekao nišku Moravu?
- Otkud ti ovo pismo?
- Doneo poštar. (N. 176)
- Una? Odakle vam to ime?
- Otac mi je rođen na Uni. (Kap. 9)
- Druže naredniče, gdje su ovdje bombaši?
- A otkud ti pogodi da sam ja baš narednik, a? – iskosi se Lijan. (Ć. 104)
- Na kom je bolu tako sazeo? Odakle mu taj đavolski dar da za sebe izabere najlepše? (Cmn. 12)

Reakcija na neočekivanu pojavu objekta u komunikativnoj situaciji (vidnom polju govornika) može biti tumačena kao pitanje o uzroku pojavljivanja, a po pravilu je praćena emocionalnim komponentama iznenađenja, pozitivnog ili negativnog.

- Otkud ti? Šta te je donelo ovamo? Ovo je baš iznenađenje! (Č. 36)
- Doktore, odakle vas dvojica?!
- Iz Solun, brate. Noćas stigli za Šabac, pa odma na Cer(...). (Kov. I, 98)
- Otkuda sad ti, baba Todorija? Ama zar tebe lani nije ubio grom?
- Jok, sinak, samo me malo opaučio, pa se ja opet povratila. (Ć. 22)

Navedena značenja (uzročnost, način) ostvaruju se u poziciji replike – stimula, pri čemu je ta pozicija i iznenađenje rezultat *neverbalnog* stimula, odnosno nepodudaranja realnog stanja stvari i očekivanja govornika. Kao replike na *verbalni* stimul, *odakle* i *otkuda*- pitanja u srpskom izražavaju ne-

gaciju i nemogućnost (negaciju mogućnosti). Kada je u leksičko-sintaksičkoj strukturi prisutan glagol **znati**, negacija se može specifikovati kao negacija sagovornikovog osnova za zaključivanje (drugačije rečeno, kao neslaganje).

- Ja sam ih prvi vidio, moje su! – povika Čapljev.
 - Otkud tvoje! Ovo su vojničke cipele, a ti si civil – naljuti se Lijan. (Ć. 114)
 - Da uhapsiš gazda-Spasoja?! Uha, kud ti zaošija gospodine Vićo. Čestit čovek i miran, najbogatiji trgovac.
 - Pa baš zato!
 - Ama otkud to ide? (N. 186)
 - Pa on sve okreće na šalu. Otkud njemu ponos? (G. 21)
 - I mene je sramota, Pavle, prosto bih propao u zemlju, ali odakle da nabavim novaca? Posavetuj me: odakle? Ostaje jedno: da čekam do jeseni, kad prodam žito. (Č. 58)
 - Vi kažete da je Nikolaj ovo i ono. Otkud ga vi znate? Zar se za pola godine može upoznati čovek? (Č. 25)
 - Otkud vi znate kakve se zamisli roje u mojoj glavi? Ili u ovoj glavi?
 - i on je pokazao glavu Behemota. (B. 346)
- E moj gospodine, lepo je što tako mislite, ali šta ako prvo budu vas gađali? Ko? Oni za koje mislite da su opasni. Otkuda ja znam ko? (Crn. 219)

Smisao pitanja sa glagolom *znati* može biti tumačen i kao sumnja ili pretpostavka o mogućoj suprotnosti očekivanja i realnog stanja stvari.

- Ninka je stigla – ne mičući se s mesta, najavi Varja. – Opet je zaboravila ključeve.
- Otkuda znaš da je ona?
- Znam kako svaki stanar zvoni. (R. 59)
- Ubijen je izuzetno umešno, prokurateore – odgovorio je Afranije (...).
- Odakle to znate?
- Izvolite obratiti pažnju na kesu, prokurateore. (B. 319)

Na izražavanje sumnje ili nevjerice pomoću upitnog priloga *otkud* ukazuje M. Kovačević (1986, 272), ali ne navodi posebno konstrukcije sa glagolom *znati*.¹¹⁸

¹¹⁸ Kovačević (1986, 272): „... dok se pri upotrebi priloga *otkud* sadržaj upitne rečenice prihvata s dozom nevjerice, sumnje tako da se nerijetko uz uzročno obrazloženje traži i načinsko.”... Ovakva funkcija iskaza sa *otkud* proističe iz svojstva ovog priloga da se veže za nefaktivne posljedice (Kovačević, op. cit.). Na vezu up. priloga *otkud* i priloškog

Kontrast između ruskog i srpskog javlja se u prvom redu kao posljedica različitih mogućnosti ruskih i srpskih upitno-spacijalnih priloga da izraze sve četiri spacijalne komponente (lokativnost, adlativnost, ablativnost i perlativnost). Dok su mogućnosti ruskih priloga gotovo jednoznačno određene, za srpske je karakteristično da se ne ograničavaju samo na jedan tip okruženja i jedno značenje (Piper, 1988, 119). Otuda je moguće da se odnos funkcionalne ekvivalencije i semantičke sinonimije pa i odnos kontrasta uspostavlja kako na osnovu bazičnih spacijalnih komponenata, tako i na osnovu nebazičnih, sekundarnih. Ovo važi i za sferu nemodifikovane i za sferu modifikovane upitnosti.

Tako je moguće da se za upitno-lokativne iskaze sa prilogom *zde* u ruskom i *gde/gdje* u srpskom ustanovi podudarnost u obje sfere. Kontrast predstavlja široko zastupljena upotreba srpskog priloga *gdje* u izražavanju adlativnosti, što je kod ruskog analoga ograničeno.

– Куда мы идем? – спросил Пашка.	– Gde ideš sad?	
– Сфотографироваться? (Ш. 2, 2, 122)	– Idem do bratove mehane.	(Kov. I, 73)
– А отец куда делся? – Петрушка огляделся по дому, в кухне и в комнате. (Пл. 279)	– А gde je otac? – Petruška se stade osvrтati, zagleda i u kuhinju i u sobu.	(Pl. 339)
Куда я теперь денусь? (CXPC Толст.)	Куда ću se sad denuti? (CXPC Толст.)	
	Gde se denuše svi? (Piper, 1988, 119)	

U sferi modifikovane upitnosti kontrast se može registrovati i na planu izražavanja nemogućnosti, pošto srpski jezik pored priloga *gdje/gde* kao sinonimično sredstvo može upotrebiti prilog *odakle*:

Мне самому совестно, Паша, рад сквозь землю провалиться, но... но где взять? Научи: где? (Ч. 316)	I mene je sramota, Pavle, prosto bih propao u zemlju, ali. odakle da nabavim novaca? Posavetuj me: odakle? (Č. 58)
	vs.
	Gde da nađem novac?

izraza po čemu i značenja nefaktivnosti ukazala je M. Ivić (1977, 15).

Kao sredstvo izražavanja adlativnog značenja, ruski upitni prilog *куда* uspostavlja odnos funkcionalne ekvivalencije i semantičke sinonimije sa srpskim priložima *kuda* i *kamo*. Postojanje dvaju oblika u srpskom predstavlja jednu tačku kontrasta, a drugu tačku – mogućnost srpskog priloga *kuda* da izrazi perlativno značenje (o kojem će biti riječi posebno).

– Ты куда меня ведешь? – спросил Саша.	– Kuda me vodiš? – upitao je Saša.
(P. 4)	(R. 6)

И зачем посыпать? В самом деле, куда?	I zašto ga slati? U stvari, kamo?
(Б. 478)	(B. 59)

U sferi modifikovano-upitnog značenja (negacije) ruski i srpski upitno-adlativni prilozi ponašaju se isto.

Ruski adlativno-limitativni prilog *докуда* uspostavlja odnos funkcionalne ekvivalencije i semantičke sinonimije sa srpskim adlativno-limitativnim *dokle* koji, za razliku od ruskog, ima i temporalno-limitativnu funkciju.

Dokle putuješ? Докуда едеш?	(CXPC Толст.)
-----------------------------	---------------

Sredstvo identifikacije ablativnog kretanja u ruskom, upitni prilog *откуда*, uspostavlja odnos funkcionalne ekvivalencije i semantičke sinonimije sa srpskim upitnim priložima *odakle* i *otkud* /a/. Kontrast predstavlja postojanje dvaju oblika u srpskom. Što se tiče funkcionalno-semantičkog aspekta, ruski i srpski se podudaraju u obje sfere upitnosti.

– Откуда вы сейчас?	– Odakle ste došli?
– Из дома скорби. Я душевно больной, – ответил пришелец.	– Iz doma jada. Ja sam – duševni bolesnik – odgovorio je došljak.
(Б. 702)	(B. 281)

– А! Нил! Откуда?	– A! Nil! Otkud?
– Из депо.	– Iz depoa.
(Г. 78)	(G. 114)

Na planu upitno-uzročne ili upitno-kvalifikativne upotrebe iskaza sa ablativnim prilogom ne može se utvrditi izraziti kontrast između ruskog i srpskog jezika, osim što bi se kao eventualna specifičnost srpskog mogla navesti težnja ka davanju prednosti iskazima sa oblikom *otkud*, pogotovu kad je semantička struktura modifikovana emocionalnom komponentom.

- Nicolas, что это значит? За что вы сердитесь?
- За что? А *откуда* у вас эти сигары? (Ч. 325)

Откуда ты взялся? Какие силы тебя принесли? (Ч. 298)

- Nicolas, šta to znači? Zašto se ljutite?
- Zašto? A *otkud* vam ove cigare? (Č. 70)

Otkud ti? Šta te je donelo ovamo? (Č. 36)

Odnos funkcionalne ekvivalencije i semantičke sinonimije uspostavlja se i između srpskih *otkuda*- pitanja i ruskih pitanja sa konstrukcijom *что за* i upitno-ciljnim prilogom *зачем*, uz emocionalnu modifikaciju.

- Вы же, женщины, умудряетесь наивничать так, что это у вас выходит и мило (...) и не так глупо, как кажется. Только, *что* у вас у всех *за* манера? (Ч. 323)

- *Зачем ты?*
- Виноват, господа, позвольте мне поговорить с Сашей наедине. (Ч. 334)

- A vi žene umete da budete naivne tako da to izgleda i ljupko (...) i ne tako glupo kao što bi se moglo učiniti u prvi mah. Samo *otkud* taj običaj kod svih vas? (Č. 67)

- *Otkud ti ovde?*
- Oprostite, gospodo, dozvolite mi da govorim sa Sašom nasamo. (Č. 80)

Srpski prilog *otkud* uspostavlja odnos ekvivalencije i sa ruskim upitnim prilogom *почем* (razg.), u konstrukciji sa glagolom *znati* i sa funkcijom izražavanja negacije, ali ne prostorne, nego kauzalne komponente značenja:

- (...) А она хоть и распутная, но не красится...
- Ты почем знаешь? Лизал ей щеки-то? (Г. 10)

- (...) А она jest razvratna, ali se ne maže.
- Otkud ti znaš? Da joj nisi lizao obraze? (G. 13)

Najizrazitiji kontrast između ruskog i srpskog upitno-spacijalnog pitanja može se ustanoviti na planu identifikacije perlativnosti, pošto ruski u tu svrhu koristi predložko-padežne konstrukcije u koje ulaze signali upitnosti drugačije kategorijalne semantike (kvalifikativno *какой*, объектно *что*, посесивно *чей*), dok srpski raspolaže upitnim prilogom *kuda* sa perlativnošću kao dominantnim ili jednim od dva relevantna obilježja. Radi se o ograničenom broju predložko-padežnih konstrukcija u ruskom jeziku: вдоль + Gen, по + Loc, сквозь + Acc, через + Ins, О + Ins, gdje leksička seman-

tika imenice eksplicira putanju po kojoj se kretanje vrši. Izuzetak predstavlja konstrukcija sa upitnom zamjenicom *что*: Сквозь что просочилась кровь?

По какой улице ходит автобус? ¹¹⁹	→	Kuda ide autobus? Kojom ulicom ide autobus?
Вдоль какой улицы растут липы?	→	Gde rastu lipe? U kojoj ulici rastu lipe?
Какой улицей вы шли к вокзалу?	→	Kuda ste išli na stanicu? Kojom ulicom ste išli na stanicu?
Через чей двор пробежала собака?	→	Kuda je protčao pas? Kroz čije je dvorište.. ?

Srpski prevodni ekvivalenti pokazuju mogućnost upotrebe upitno-spacijalnih i upitno-kvalifikativnih sredstava (upitni zamjenički pridjev *koji*) prilikom utvrđivanja perlativnog kretanja, pri čemu upotreba upitnih priloga *kuda* u perlativnom i *gde* u lokativnom značenju biva uslovljena semantikom predikata: *ходить, идти, пробежать* vs. *расту*. mogućnost izražavanja perlativnosti i adlativnosti upitnim prilogom *kuda* u srpskom jeziku može pri kontaktu dvaju sistema usloviti nedovoljnu informativnost, pogotovu ako se dodatne informacije ne mogu izvući iz značenja predikatske lekseme.

– Ruskij, kuda je najteže?	– Русский, через какую границу труднее всего перейти? (... какая граница (дорога самая опасная?) ...какую границу труднее пересечь?*
– Kad srećno izađemo iz Jugoslavije i dokopamo se Austrije, odahnemo. (Bl. 52)	
– Kuda se volšebni Mađar najčešće kreće? (Bl. 229)	– В каких городах/местах задерживается/бывает.?

6.3.1.7. Strukture sa upitno-kausalnim značenjem u srpskom jeziku

U srpskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom kauzalnost se manifestuje na isti način kao u ruskom, tako da se mogu razlikovati upit-

¹¹⁹ Ruski primjeri se navode prema I. M. Puljkina, E. B. Zahava-Nekrasova, Učebnik ruskog jezika dlja studentov inostrancev, 4-oe izd. Moskva, 1968, str. 124.
* Srpski prevod primjera D. Mirić.

no-uzročno značenje u užem smislu i upitno-ciljno značenje. Za razliku od stanja u ruskom, razgraničenost sredstava za izražavanje uzročnog i cilj-nog značenja je u srpskom znatno slabija i u upitnom i u izjavnom iskazu (Kovačević, 1986, 272), što rezultira polifunkcionalnošću većine sredstava. Među sredstva izražavanja svrstavaju se savremeni upitni prilozi *zašto* i *čemu*, arhaični *krošto*, *našto* i *rašta*, upitna zamjenica *što/što* (u oba svoja lika), priloški izrazi *na osnovu čega*, *po čemu*, *zbog čega/koga*, *radi čega/koga*, *zahvaljujući čemu/kome*, *od čega*, *s čega*, *za čim/kim*, *iz kog razloga*, *kojim povodom*, *u kom cilju*. Po pravilu, u grupu upitno-uzročnih sredstava uključuje se i prilog *otkuda*, čije je primarno značenje upitno-spacijalno, a mogućnost izražavanja upitno-uzročnog značenja pod određenim uslovima imaju i upitni prilozi *kako*, *gdje*, *kuda*, što je pokazano u odgovarajućim dijelovima teksta.

Primarno ciljno značenje od svih pobrojanih sredstava pripisuje se samo upitnom prilogu *čemu* (Stevanović, 1974, II, 19; Kovačević, 1988, 236; Piper, 1988, 130–131). Srpska jezička norma propisuje ciljnu upotrebu priloga *radi* i uzročnu upotrebu priloga *zbog*, ali oba priloga mogu izraziti i jedno i drugo značenje (Kovačević, 1988, 86), što se manifestuje i kod upitnih konstrukcija: *radi čega/koga*, *zbog čega/koga*.

Ovakva situacija čini razdvajanje sredstava izražavanja na dvije grupe, upitno-uzročnu i upitno-ciljnu, u izvjesnoj mjeri relativnim, ali su ipak u pitanju dva različita funkcionalno-semantička plana. Zbog toga će biti posebno razmatrana sredstva upitno-ciljnog značenja: upitni prilog *čemu*, upitna zamjenica *šta/što*, upitni priloški izrazi *radi čega*, *za šta*, *za čim*.

Semantička struktura upitno-uzročnih i upitno-ciljnih iskaza u srpskom jeziku može biti predstavljena istovjetnom parafrazom kao struktura njihovih ruskih analoga:

- a) ‘želim da znam Caus (p)’;
- b) ‘želim da znam Fin (p)’.

6.3.1.7.1. Strukture sa upitno-uzročnim značenjem u srpskom jeziku

Srpsko pitanje sa upitnim prilogom *zašto* može imati i upitno-uzročno i upitno-ciljno značenje. U oba slučaja nemodifikovano značenje realizuje se u poziciji replike – stimula, uz uslov usmjerenosti na određenog adresata. Pri tome dio iskaza može imati samo uzročnu, a dio i uzročnu i ciljnu

interpretaciju, što odgovara shvatanju cilja kao posebne vrste uzroka (Piper, 1983, 103–104; Kovačević, 1988, 44). Bitan elemenat je pri tome postojanje želje pri realizaciji cilja, odnosno svjesne djelatnosti agensa na ostvarivanju željene situacije. Zato upitni iskazi sa prilogom *zašto* u srpskom, kao i *почему* u ruskom, dobijaju nedvosmisleno uzročnu interpretaciju onda kada je u pitanju radnja kojom se ne može svjesno upravljati. Iskazi tog tipa mogu biti supstituisani upitnim iskazom sa upitnom zamjenicom *šta* i imenicom uzrok u leksičko-sintaksičkoj strukturi, ali ne mogu sa imenicom *cilj* u leksičko-sintaksičkoj strukturi.

- Zašto ste nervozni? – oglasi se prvi put mladi čovek iz fotelje.
- Molim?
- Zašto ste nervozni? – ponovi on.
- Ja? Nisam. Zašto? (Kap. 24)
- Šta je uzrok nervoze? vs. * Šta je cilj nervoze?
- U muške se ne gleda kad se javlja! Zašto si pocrvenela? (Pet. 488)
- Šta je uzrok crvenjenja? vs. * Šta je cilj crvenjenja?
- E, to ne mogu!
- Zašto?
- Ne umem! (N. 200)
- Šta je uzrok nemogućnosti? vs. * Šta je cilj nemogućnosti?

Prema mišljenju M. Kovačevića (1988, 45), do miješanja uzroka i cilja dovodi prisustvo agensa-lica, ali je vjerovatno stariji kriterij procjene mogućnosti/nemogućnosti svjesnog upravljanja aktivnošću, na šta ukazuje Rahilina, govoreći o ruskim upitnim priložima *почему* i *зачем*.¹²⁰ Dvojstvo tumačenja smisla kada se radi o aktivnosti kojom se svjesno može upravljati otklanja se tek sa osloncem na kontekst, što se može primijeniti i na srpske *zašto*-iskaze.

- Šta je? Zašto vrišti? (Kov. I, 102)
- Šta je uzrok vrištanja? Šta je cilj vrištanja?
- Đorđe, je l' ovo znači da je ceo narod spreman za novi rat? Zašto stalno uzvikuju Gavrilovo ime? (Kov. I, 49)
- Šta je uzrok uzvikivanja? Šta je cilj uzvikivanja?

¹²⁰ Stav Rahiline citiran u nap. 102, u vezi sa odjeljkom o ruskim upitno-kauzalnim priložima (9.1.7.)

- Zašto to radiš? – upita je majka. – Hoćeš li da ti pirog namažem maslacem? (Pl. 328)
- Šta je uzrok postupka? Šta je cilj postupka?

Upitni prilog *zašto* kao sredstvo izražavanja upitno-uzročnog značenja uključuje praktično sve vrste uzroka, odnosno uzrok specifikovan kao uzrok-efektor, uzrok-motiv, uzrok-kriterij i uzrok-razlog sa varijantom razlog-povod, kako je M. Kovačević (1988, 51–57) definisao na materijalu srpskohrvatskih izjavnih iskaza.

Kako je već rečeno u odjeljku 9.2.1.2, upitna zamjenica *što* ima i upitno-uzročno značenje, pored upitno-objektnog. Varijanta ove zamjenice *šta* takođe ima upitno-uzročno značenje, ali sa manjom frekvencijom. Zapravo, prema stanju u savremenom srpskom jeziku, realnije bi bilo odrediti upitno-uzročno značenje kao osnovno za oblik *što*, nego upitno-objektno, jer je funkcionalna polarizacija veoma izražena. Oblik *što* podudara se sa upitnim prilogom *zašto* u pogledu izražavanja većine tipova uzroka, što potvrđuje njihova uzajamna zamjenljivost kod svih osim kod uzroka-efektora. Relevantna okolnost je pri tome da se kao objekat pitanja javlja proces, i to proces kojim se može svjesno upravljati.

- Đorđe, što ste se noćas uzvitali duž Save? (Kov. I, 27)
- Zbog atentata.
- Zašto ste se noćas uzvitali.?
- Što si baš danas tu? – pitao ga je.
- Tražim snažnog, vernog gorilu. (Bl. 14)
- Zašto si baš danas tu?
- Šta je, što se dereš, kao da te rastržu konj'ma na repove? (Ć. 75)
- . zašto se dereš.?

Sinonimija upitnog priloga *zašto* i upitne zamjenice *što* u uzročno-ciljnoj upotrebi rezultat je generativne veze između priloškog oblika i zamjenice, jednako kao i kod upitnih priloga *našto*, *krošto*, *rašta*.¹²¹Ovi oblici su u savremenom srpskom markirani kao arhaični:

¹²¹ O generativnoj vezi priloga *zašto* (i, analogno, *našto*, *krošto*, *rašta*) i predložko-padežne konstrukcije *za što* govori I. Grickat (1975, 125) u dijahronom aspektu i Kovačević (1988, 62), tretirajući ga kao „oblik nastao uleksemljenjem prijedloga i padežnog oblika zamjenice (za+to, s+toga, za+što)”. Stav o obrnutom odnosu, tj. o nastanku *što* elipsom iz *zašto* iznesen je u N. Rončević, „Što” i „šta”, *Naš jezik*, s.s. V, 150.

Raša Novak ode u hajduke (?)

(nar. pjesma)

Ne, nemoj mi prići, našto to i čemu?

(D. Maksimović)

Drugi oblik ove zamjenice, *šta*, takođe može biti signal upitno-uzročnog značenja, ali gotovo po pravilu kombinovanog sa izrazitim negativnim emocijama i u funkciji izražavanja negativnog odnosa govornika. Druga formalno-strukturna sredstva kao konstanta leksičko-sintaksičke strukture teško se mogu precizno utvrditi. Jedino se može registrovati tendencija upotrebe glagola *biti/jesam*, *htjeti*, *raditi*, *dešavati se*, *dogadati se* u egzistencijalnom značenju (uz ogradu da enklitički oblik glagola *htjeti* (*ćeš*, *će*/pokazuje tendenciju vezivanja za strukture sa upitno-ciljnim značenjem).

– Šta si me zvao?

– Pomiriši!

(N. 175)

– Šta si to uradila? – zapita prekorno.

(Pet. 499)

– Pa šta tu radiš? – strogo upita Lijan.

– Skrivam se, kume, zar ne vidiš?

(C. 116)

– Pokupi ove knjige.

– Ma, ko tebe šta pita?! Šta se ti mešaš! Šta ti hoćeš.

(Kov. 2, 35)

– Ja nisam iz vašeg sela, – reče čovek.

– Pa šta ćeš ovde? Kazali su mi da dolaziš iz mog rodnog kraja.

(Crn. 70)

Iskazi u čijoj semantičkoj strukturi su sadržani ili se daju rekonstruisati glagoli *dešavati se*, *dogadati se*, mogu se okvalifikovati kao pitanja „o uzroku stanja”. Pored upitne zamjenice *šta*, u leksičko-sintaksičkoj strukturi dolazi lična zamjenica/imenica u dativu ili instrumentalu sa prijedlogom *sa* kao signal paciensa. Vrsta uzroka koje se ovdje manifestuje može se označiti kao uzrok efektor.

– Jesmo li stvarno žudeli za njim? Ili smo se samo na taj način zavaravali – pokušavajući da uteknemo od samih sebe? Šta se to svima nama dešavalo?! (Šć. 84–85)

– Vama nije dobro? Šta vam je?

– Dobro mi je.

(Kov. 2, 15)

Dizale bi joj glavu za bradu: – Šta ti je? O čemu si mislila sad?

(Pet. 487)

– Žena je dobro. Biće dobro. A dete? Šta je sa detetom?

(Kov. 1, 74)

Pitanja o stanju sa ličnom zamjenicom u dativu mogu imati i funkciju izražavanja neslaganja sa stavom ili postupkom adresata, obično praćenog izrazitim emocionalnim nabojem. Neslaganje se može tumačiti kao negativno vrednovanje *kriterija* na kome je stav zasnovan ili negacija njegove opravdanosti. Ovakve strukture mogu biti tumačene kao konvencionalizovano sredstvo izražavanja neslaganja u kolokvijalnom srpskom.

- Ajmo Mikane, šta ti je? (Kov. 1, 22)
- Pusti Pevca. Pusti bogalja. (Pl. 332)
- Šta ti je, Aljoša, šta to govoriš? – uzviknu majka. (R. 9)
- Saša pruži ruku za pantalonama.
- Ma šta vam je? – reče Marusja, – ne uznemiravajte se.

Kada se radi o ovakvoj funkciji pitanja sa zamjenicom *šta*, može se utvrditi podudarnost sa funkcijom ruskih struktura tipa *что ты/вы? чего ты/вы?*

Istovjetnu funkciju – negacija kriterija ili opravdanosti iznesenog stava – mogu imati i iskazi sa upitnim prilogom *zašto* i upitnom zamjenicom *što*, i to u poziciji replike – reakcije. Ovaj tip pitanja opisao je A. Musić (1910, 180–196), a podudaraju se sa ruskim *почему*-pitanjima (Апутьюанова, 1970, 53) i engleskim *why*-pitanjima (Gordon-Lakoff, 1975, 96–97), o čemu je bilo riječi u odjeljku 9.1.1.7. A. Musić (op. cit.) kao relevantnu karakteristiku leksičko-sintaksičke strukture pitanja pomoću kojih se negira opravdanost, a u koja pored *zašto*- i *što*-spadaju i *kako*-pitanja, navodi postojanje glagola u preteritu ili prezentu. U svim našim primjerima može se rekonstruisati predikat u prezentu ili perfektu.

- Zašto ste nervozni? – ponovi on.
- Ja? Nisam. *Zašto*? (Kap. 24)
- * Zašto mislite/ste pomislili da sam nervozna?
- To je drugo.
- *Zašto drugo*?
- Ono je više vaša, familijarna stvar.
- * Zašto mislite/ste pomislili da je to drugo?

Avgust Musić (op. cit.) nadalje ukazuje da *zašto*-pitanja, zajedno sa *što*-pitanjima, mogu negirati ne samo opravdanost nego i radnju u potpunosti,

kada se kao bitna karakteristika leksičko-sintaksičke strukture javlja glagol u futuru ili kondicionalu. Ako se uzme u obzir polifunkcionalnost upitnog priloga *zašto*, onda se postavlja pitanje da li se negira u potpunosti uzrok ili cilj, pošto je moguća dvostruka interpretacija iskaza sa predikatom u kondicionalu:

- Kakav je to stranac? – potpuno zbunjena, uzviknula je Margarita
(...) – I *zašto bih išla* k njemu? (B. 225)
- Iz kog razloga bih išla k njemu? → Ne vidim razlog da idem k njemu.
- Kakva je svrha da idem k njemu? → Ne vidim svrhu da idem k njemu.

Kao parametar za razdvajanje uzročnih i ciljnih struktura sa kondicionalom može poslužiti prisustvo predikata neophodnosti u semantičkoj strukturi iskaza (bez obzira na eventualnu leksičku eksplikaciju), koji se mogu smatrati za obilježja iskaza sa upitno-ciljnim značenjem. Tako bi iskazi sa eksplicitnim ili implicitnim predikatom neophodnosti imali funkciju negacije cilja, odnosno svrhe (npr. *Zašto biste me večito pamtili?* (Pl. 322/ → *Nije potrebno da me pamтите*). Iskazi sa klitičkim oblikom glagola *hteti*, odnosno sa futurom po Musiću, odnosili bi se na negaciju cilja, pošto su takvi predikati karakteristika i čisto-upitnih ciljnih iskaza.

Iskazi sa kondicionalom glagola drugačijeg značenja mogu pored negacije uzroka razloga (v. *Zašto bih išla k njemu?*), izraziti i negaciju uzroka kriterija.

- *Zašto bi neki ludak bio moj rođak?*
- Pa on me je pitao: Da li je tu Teja? A vi ste mi rekli da vas je tako majka zvala. (Kov. II, 8)
- Neka ide s milim bogom, – reče, – šta će nam sve ovo? (Šć. 24)

Srpska pitanja sa upitnim prilogom *zašto* i upitnom zamjenicom *što* sa kondicionalom negiranog predikata imaju za razliku od prethodnih, funkciju iznošenja prijedloga, što se podudara sa ruskim konstrukcijama tipa *почему бы не* + *Inf.*

- *Zašto ne biste otišli ocu ili ujaku?*
- Da odem? – začudi se Saša. Ne vidim razloga. (R. 74)
- * *Zašto/što ne biste otišli?*
- (...) Ah, čujte, majčice.(...).
- * *Zašto/što ne biste dali.?*

Zašto ne biste vrbak dali nekom u zakup? (Č. 41)

Kada se radi o prisustvu negacije u leksičko-sintaksičkoj strukturi zašto- iskaza, ona može biti signal slaganja/neslaganja sa adresatom, odnosno pozitivnog/negativnog vrednovanja njegovog stava.

- Ti mene da ispituješ?
- A zašto ne i vas? Vi ste – čovek kao i ja? (G. 127)
- Očekujete sigurno da intelektualci daju intervjuue ispod obaveznih enciklopedija? Ili makar za radnim stolom, zatrpanim rukopisima? *A zašto ne i u kuhinji?* Čovek je, znate, mnogo češće u njoj, nego u biblioteci. (Kap. 8)
- Bolje da ne pričamo o tome! – pokušao je da je zaustavi profesor, ali Una je bila uporna.
- Zašto da ne? – rekao je Drašković. – Samo, hoćeš li izdržati i neprijatne stvari? (Kap. 236)

Ove strukture pokazuju tendenciju ka konvencionalizaciji, što potvrđuje i mogućnost funkcionisanja iskaza gdje je propozitivni sadržaj redukovano: *Zašto ne? Zašto da ne?* O konvencionalizaciji se može govoriti i kod iskaza sa konstrukcijama *zašto ne bi/biste.* u funkciji prijedloga.

Priloški izraz *zbog čega (koga)* u srpskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom javlja se kao sredstvo identifikacije svih tipova uzroka, ali se na prvo mjesto može staviti uzrok-razlog. Razlog se, po Kovačeviću (1988, 57), shvata kao tip uzroka u vidu skupa pasivnih okolnosti koje neposredno predodređuju posljedicu. Isto značenje može biti izraženo pomoću konstrukcije sa upitnim pridjevom *koji: iz kog razloga.*

- A zbog čega se ti tako kamufliraš.? – ponovo upita Lijan. (Ć. 49)
- Kaže da ne dolazi zbog sebe.
- A zbog koga dolazi?
- Ne znam. Nosi neku tašnu i poveći crni kofer. (Kov. 2, 8)
- Kako je nestalo njegovo crno odelo? (...) I zbog čega je to učinio, ako ne iz razloga da uništi svaki trag i spomen o sebi (...)? (Šć. 100)

Forma priloškog izraza *zbog čega – zbog koga* uslovljena je kategorijalnim obilježjem animatnosti-neanimatnosti objekta pitanja, ili, još uže, lica-nelica, tako da je forma *zbog koga* vezana za lice-objekat pitanja ili lice-efektor. Sam uzročni prilog *zbog* nema funkciju identifikacije uzro-

ka-razloga, već se javlja u tonskom upitnom iskazu kao signal značenja pretpostavke (pretpostavke o uzroku-razlogu):

- Kojeg muža i koju kuću?! Udala sam se zbog tebe!
- Zbog mene? Zbog mene si se udala? (Kov. I, 5–6)

Kao primarno značenje priloškog izraza *od čega* definisano je značenje uzroka-efektora (Kovačević, 1988, 53), odnosno uzroka tipa izazivača koji podrazumijeva neposrednost kontakta elemenata u uzročno-posljedičnom odnosu. Tako se i funkcija upitnih iskaza sa priloškim izrazom *od čega* može definisati kao utvrđivanje neposrednog uzroka ili uzroka-efektora.

- Jesam, pijan sam! – proguta poljar zureći nekud u oblake.
- Pa od čega, čoveče? (C. 28)
- Pa, ona mi je rekla. A od čega je umro?
- Od sebe. (Kov. II, 16)
- Hohol, od čega ćeš živeti?
- Zemaljskom životu nikad se nisam ni radovao. (Bl. 338)

Pored priloškog izraza *od čega*, kao sredstva identifikacije uzroka-efektora mogu se označiti priloški izrazi *usljed čega* (koji nije zabilježen u korpusu) i *po čemu* (region. *počem*). Međutim, izraz *po čemu* po našem mišljenju kao primarno ima značenje uzroka-kriterija, pa se i funkcija iska-za definiše kao identifikacija uzroka-kriterija.

- Pazi mi kićena diskutanta! I još me zove starim,a? A po čemu ti vidiš da sam je podoban za diskusiju sa tobom?
- Vidim najprije, rode moj rođeni, da nijesi nikakav komesar, a ja ti od njih poprilično zazirem. (Ć. 153)
- Njima se nikad ne zna. Mislim da nije.
- Po čemu tu sudiš?
- Ni po čemu, ali tako smatram. (Bl. 49)
- Počem da samo Sremci bidnu stidni i ne uvate se svoga, jezika? (Crn. 152)

Na značenje kriterija upućuje prisustvo glagola tipa suditi, misliti, videti u zn. zaključivati. M. Ivić (1977, 14–15) konstatuje upotrebu *po čemu* i *otkud* u slučajevima kada govornik reaguje sa nepovjerenjem i traži dodatne argumente, što po našem mišljenju predstavlja modifikaciju upitnog znače-

nja i približava funkciju iskaza izražavanju negativnog odnosa prema stavu sagovornika.¹²² Stav sagovornika se i u tom slučaju definiše kao kriterij za zaključivanje. Srpski se u negiranju kriterija podudara sa ruskim i engleskim (*почему* i *why* pitanja).

- Po čemu vi mislite da mene zanima tko je i kako vama udvarao?
- O, vi niste raspoloženi? (G. 32)
- (...) Čuj, Matveju, ako tako budeš pričao može ti se desiti da te, izvini za izraz, strpaju u ludnicu.
- A po čemu je ludnica gora od svake druge kuće? (Č. 78)
- Nikolaju, osvesti se! Po čemu se vidi da si propao? Kakav je to cinizam? (Č. 83)

Identifikacija uzroka-kriterija, tj. osnove prema kojoj se nešto zaključuje ili osnove za vršenje neke radnje (Kovačević, 1988, 56), dominantna je funkcija iskaza koji u leksičko-sintaksičkoj strukturi sadrže priloški izraz *na osnovu čega*:

- Izgleda da je planirani porast cena od 15 odsto jedna arbitrarna veličina. Na osnovu čega je izvedena?
- Na osnovu pretpostavki da će se potrošnja uskladiti sa raspoloživim robnim fondovima (...). (NIN, 12)
- Na osnovu čega to zaključujete?
- Vi se, kao što sam primetio, služite tom vašom spravicom bez oklevanja. (Kap. 40)

Poređenje ruskih i srpskih sredstava za izražavanje upitno-uzročnog značenja pokazuje da je moguće ustanoviti funkcionalne ekvivalente i semantičke sinonime, mada se ne može govoriti o strogoj podjeli i odnosu 1:1. Pokazuje se, zapravo, da je funkcionalna diferencijacija pojedinih oblika u ruskom jeziku nešto veća i iznijansiranija nego u srpskom. Sam odnos funkcionalne ekvivalencije i semantičke sinonimije sredstava dvaju jezika može se odrediti prema definisanim tipovima upitno-uzročnog

¹²² M. Ivić (1977, 14–15), govoreći o značenju engleske zamjenice *why* u poziciji reakcije vrši poređenje sa srpskohrvatskim oblicima: „S jedne strane, pitanje *why*? može postaviti čovek koji uopšte ne sumnja u istinitost konstatacije, pa se raspituje samo o onome što je prouzrokovalo stanje „biti idiot”. Istim pitanjem *why*? može, međutim, reagirati i čovek koji ne veruje u ono što čuje i raspituje se o argumentima koji potkrepljuju ovakvo tvrđenje. Srpskohrvatski u takvim slučajevima razrešava dvosmislenost na taj način što za prvu pomenutu interpretaciju rezerviše oblik *zašto*, a za drugu otkud ili po čemu.”

značenja prema M. Kovačeviću. Najšire uzročno značenje u dva jezika imaju upitni prilozi *почему* i *zašto*, pri čemu se za kontrast može smatrati okolnost da za razliku od *почему*, srpski prilog *zašto* ima podjednaku ulogu u izražavanju značenja cilja.

– Почему в лицо не смотришь, когда подаешь? Разве ты чего – нибудь украл? (Б. 715) – Распишитесь, пожалуйста! – Почему, почему? Идите в партком, – бормотала Глинская. (Р. 51)	Zašto u lice ne gledaš kad služiš? Da nisi nešto ukrao? (B. 295) Potpišite, molim vas! Zašto, zašto? Idite u partijski komitet – mrmljala je Glinska. (R. 77)

Širina semantičkog polja koje pokriva srpski upitni prilog *zašto* obuhvata i značenje uzroka-razloga, tako da iskazi sa ovim prilogom uspostavljaju odnos funkcionalne ekvivalencije sa ruskim upitnim prilogom *отчего* koji ima značenje negativno procijenjenog uzroka-razloga. Kao ekvivalent javlja se i srpska upitna zamjenica *što*, svjedočeći indirektno o svojoj sinonimiji sa *zašto*.

– (...) Это уж целый год продолжается. Отчего ты изменился? – Не знаю, не знаю. (Ч. 287) – На мужчин не смотрят, когда с ними здороваются! Отчего ты покраснела? – едва шевеля губами, разом шептали все три. (Пет. 134) – Отчего ты не прогонишь этого Иуду? (Ч. 302)	– (...) Evo već godinu dana kako to traje. Zašto si se promenio? – Ne znam, ne znam. (Č. 22) – Na muške se ne gleda kad se javlja! Zašto si pocrvenela? – šaputale su sve tri sestre. (Pet. 134) – Što ne oteraš ovog Judu? (Č. 41)

Kontrast se bilježi na planu postojanja/nepostojanja negativne procjene uzroka-razloga, pošto navedeni srpski prilozi nisu markirani u ovom pogledu. Isti je slučaj i sa priloškim izrazom *zbog čega*, čije je primarno značenje uzrok-razlog i koji u principu može biti ravnopravno upotrebljen kao ekvivalent ruskom prilogu *отчего*:

→ Zašto si se promenio?	vs.	Zbog čega si se promenio?
→ Zašto si pocrvenela?	vs.	Zbog čega si pocrvenela?
→ Što ne oteraš ovog Judu?	vs.	Zbog čega ne oteraš ovog Judu?

Uzrok tipa efektor ili neposredni uzrok u ruskom jeziku se identifikuje uz pomoć instrumental bez prijedloga upitne zamjenice *что-чем*, oblika koji bi se mogao tretirati i kao upitni prilog zbog osamostaljivanja na funkcionalno-semantičkom planu. Njegov primarni ekvivalent u srpskom bio bi priloški izraz *od čega*, ali se javljaju i *zašto*, *zbog čega* i instrumental *čime*.

– Этого Лапшенникова не напечатает, да кроме того, это и неинтересно.

– А чем же вы будете жить? Ведь придется нищенствовать. (Б. 708)

– Безжалостные! Стеснили нас. Чем гордитесь? Что сделали? А мы жили! Работали. (Г. 32)

– Чем ты озабочен? Он скосил глаза на соседей: не мешай. (Р. 34)

– To Lapšonjikova neće objaviti, a sem toga, to i nije zanimljivo.

– A od čega ćete onda živeti? Moraćete da sirotujete. (Б. 288)

– Nemilosrdni! Gušili ste nas. Zbog čega se ponosite? Što ste učinili? A mi smo – živjeli! Radili. (Г. 46)

Zbog čega se ponosite (Čime se ponosite?

– Zašto si zabrinut? On se osmehnuo, iskosa pogledao u suseda: ne smetaj.

(R. 50)

Značenje uzroka-efektora u ruskom jeziku ima i priloški izraz *в чем*, ali i frazeologisana konstrukcija *в чем дело*. Kao ekvivalent javlja se srpski upitni prilog *zbog čega*, čije je primarno značenje razlog, ali je sposoban da izrazi i ostale tipove uzroka.

– Виноват ты? Да? Виноват? Ну так говори же: в чем?

– Не знаю, не знаю. (Ч. 322)

– Нет, я хочу понять – в чем дело? В чем виноват Перчихин? За что его выгнали? (Г. 87)

– Ti kriv? Je li? Kriv? Onda reci: zbog čega?

– Ne znam, ne znam. (Č. 60)

– Ne, ja hoću da shvatim u čemu je stvar? Zbog čega je kriv Perčihin? Zašto ste ga otjerali?.. (G. 127)

Funkcija upitnog priloškog izraza *из-за чего* u ruskom jeziku je identifikacija uzroka-razloga i razloga specifikovanog kao povod, koji se cijene kao nepovoljni, neželjeni (prema Bense i dr., 1983). I ovom prilikom

se kao ekvivalent javlja srpski priloški izraz *zbog čega* koji je neutralan prema obilježju pozitivne/negativne procjene razloga. Isto tako, javlja se i prilog *zašto*, a to potvrđuje širinu njegovog semantičkog opsega.

– Умирает, умет?	– Umire. Umrijeće?
– Никто не знает.	– Nitko ne zna.
– Из-за чего? Сказала? Нет? (Г. 63)	– Zbog čega? Je li kazala? (G. 92)
– Из-за чего вы вскрывали себе вены? – спросил Саша. (Р. 180)	– Zašto ste sekli sebi vene? – upita Saša. (Zbog čega ste sekli.? (R. 268)
– Так, из-за чего же вы попали сюда?	– Ali, zašto ste vi ovde?
– Из-за Понтия Пилата, – хмуро глянув в пол, ответил Иван. (Б. 550)	– Zbog Pontija Pilata – natmureno pogledavši u pod, odgovorio je Ivan. (B. 132)

Zašto ste. (Zbog čega ste vi ovde?

Ruski priloški izraz *за что* kao primarnu funkciju ima identifikaciju uzroka-motiva, pri tome negativno procijenjenog motiva. Sredstva srpskog jezika koja se bilježe kao ekvivalenti su i ovdje upitni prilog *zašto*, priloški izraz *zbog čega*, koji su neutralni u odnosu na pozitivnu/negativnu procjenu.

– За что вы здесь сидите?	– Zbog čega ste ovde?
– Я думал, вы мне скажете. (Р. 76)	– Mislio sam da ćete mi vi to reći. (R. 113–114)
– А вы его на улицу. За что? За эпиграммы? Молодость имеет свои права. (Р. 54)	– A vi njega na ulicu. Zbog čega? Zbog epigrama? Mladost ima svoja prava. (R. 80)
– За что? За что вы его оскорбили? Господа, позвольте, пусть он мне скажет: за что? (Ч. 340)	– Zašto? Zašto ste ga uvredili? Gospodo, dopustite, neka mi on kaže: zašto? (Č. 87)

Kontrast na strukturnom planu između ruskog i srpskog u ovom segmentu može se zabilježiti kod iskaza koji eksplicitno negiraju opravdanost uzroka-motiva: u ruskom jeziku uz priloški izraz *за что* dolazi glagol u infinitivu, dok srpski uz upitni prilog *zašto* ima mogućnost korišćenja konstrukcije *da + prezent*, pored infinitiva.

– Я же за все платила, решительно за все!.. И как дорого! За что брать с меня такие ужасные проценты? (Ч. 289)

– A ja sam za sve plaćala, apsolutno za sve!.. I te kako skupo! Zašto da mi se uzima tako veliki interes? (Č. 24)

Zašto da mi se uzima..? (Zašto mi uzimati.. ?

Negativno vrednovanje uzroka u srpskom upitno-uzročnom iskazu može se zapaziti kod struktura sa priloškim izrazom *po čemu* i prilogom otkud, čije je uže značenje uzrok-kriterij i uzrok-motiv. Kao ruski ekvivalenti mogu se javiti upitni prilozi *почему, чем, откуда*. Zajednička semantička karakteristika iskaza sa ovim signalima uzročnosti je postojanje predikata znanja:

– Почему вы полагаете, что мне интересно знать, кто и как ухаживал за вами?

– Ой, вы не в духе? (Г. 24)

– Николай, опомнись! Откуда видно, что ты погиб? Что за цинизм такой?

(Ч. 336)

– Слушай, Матвей, договоришься до того, что тебя, извини за выражение, в желтый дом свезут.

– А чем желтый дом хуже любого белого или красного дома? Сделай милость, хоть сейчас меня туда вези.

(Ч. 332)

– Po čemu vi mislite da mene zanima tko je i kako vama udvarao?

– O, vi niste raspoloženi? (G. 32)

– Nikolaju, osvesti se! Po čemu se vidi da si propao? Kakav je to cinizam?

(Č. 83)

– Čuj, Matveju, ako tako budeš pričao može ti se desiti da te, izvini za izraz, strpaju u ludnicu.

– A po čemu je ludnica gora od svake druge kuće? Samo izvoli, ako hoćeš vodi me smesta tamo.

(Č. 78)

Kao ekvivalent za srpsku konstrukciju *po čemu* može se javiti ruska konstrukcija *s čego* uz glagol *взять*. Primjer navodimo prema dvojezičnom rječniku Poljanca: *С чего /откуда/ он взял? po čemu on to zaključuje?*

Sferi značenja uzroka-kriterija za zaključivanje pripada i ruska konstrukcija *на каком основании*. Kontrast između dvaju jezika predstavlja komponenta drugačije kategorijalne semantike u srpskom priloškom izrazu: *na osnovu čega* (objektna semantika vs. kvalifikativna u ruskom).

– Прошу меня не учить. После
девяти запрещено выходить на улицу.
На каком основании вы здесь и кто вы
сами? (П. 334)

– На каком основании я опять буду
здесь? – тревожно спросил Иван.
(Б. 508)

– Na osnovu čega to zaključujete?
– Vi se, kao što sam primetio, služite
tom vašom spravicom bez oklevanja.
(Kap. 40)

– A zbog čega ću ponovo dospeti ova-
mo? – uznemireno je upitao Ivan. (B. 89)

Upitna zamjenica *что* /*чезо*/ u ruskom i *što/šta* u srpskom jeziku, kako je prethodno pokazano, učestvuju u identifikaciji uzroka. O kontrastu između dva jezika u ovom segmentu može se govoriti već na planu uzajamnih odnosa navedenih formi unutar svakog jezika. Dok je ruski oblik *чезо* nesporno markiran kao razgovorni u odnosu na stilski neutralno *что*, takva diferencijacija u srpskom nije relevantna. Primarna diferencijacija između *šta* i *što* u upitno-uzročnom iskazu je funkcionalno-semantička. Srpski oblik *što* je dominantan u funkciji identifikacije uzroka i uspostavlja odnos funkcionalne ekvivalencije i semantičke sinonimije sa obje forme ruske zamjenice, *что* i *чезо*.

– Кто здесь сейчас разговаривал?
Это вы Миша? Что вы так шагаете?
(Ч. 278)

– Ребятишки! Вы чего старика
обижаете?
– Да это ты его обидел. (Г. 17)

– Ko je to ovde maločas razgovarao?
Jeste li to vi, Mišo? Što tako šetate?
(Č. 11)

– Dječice! Što vrijeđate starca?
– Pa to si ga ti uvrijedio. (G. 23)

Kontrast na planu strukture može se zabilježiti kod pitanja „o stanju”, odnosno o razlogu ponašanja. U ovakvim slučajevima srpski uzus pretpostavlja upotrebu varijante *šta*, dok hrvatski ostaje pri *što*. Kao signal pacijensa ruska leksičko-sintaksička struktura sadrži ličnu zamjenicu/imenicu u formi *c/o/* + *Ins*, dok u srpskoj može biti upotrebljen dativ bez prijedloga (0 + Dat) ili instrumental sa prijedlogom *sa* (sa + Ins).

– Паша! Что со мною?
– Я сам тебя хотел спросить об этом,
да, признаться, стеснялся. (Ч. 317)

– Pavle! Šta je meni?
– Ja sam i sam hteo da te pitam o tome,
ali sam se, priznajem, ustručavao. (Č. 60)

– Что с вами? Вы больны?	– Žena je dobro. Biće dobro.
– Нет, но мне пора кормить ребенка.
(Гп. 147)	– A dete? Šta je sa detetom? (Kov. 1, 74)

Kontrast na planu strukture može se zabilježiti kod iskaza u funkciji neslaganja sa kriterijem za zaključivanje (sa stavom sagovornika). Ruski jezik ovdje uz upitnu zamjenicu *что /чего/* koristi ličnu zamjenicu (rijetko imenicu) u nominativu, a srpski u dativu, tj. istu strukturu kao kod pitanja o uzroku-razlogu ponašanja.

– Я похож на него?	– Nalikujem li ja na njega?
– Ой, что вы! Совсем ни капли!
(Г. 21)	– О, што је vama? Nimalo! (G. 29)

Саша потянулся за брюками. – Чего вы?	Saša pruži ruku za pantalonama. – Ma šta
– сказала Маруся, – Не беспокойтесь.
(Р. 6)	vam је? – реče Marusja. – Ne uznemiravajte se. (R. 9)

– Кровь, что ль, у тебя горит еще.	– Možda u tebi još krv buktі.
– Что ты, Алеша, что ты говоришь?	– Šta ti је, Aljoša, šta to govoriš? –
– громко воскликнула мать. (Пл. 272)	uzviknu majka. (Pl. 332)

Širina semantičkog opsega srpskog upitno-uzročnog *što* pokazuje se i mogućnošću njegove upotrebe za utvrđivanje uzroka-razloga i uzroka-motiva koji se u ruskom cijene kao nepovoljni ili neželjeni.

– Отчего ты не прогонишь этого Иуду? (Ч. 302)	– Što ne oteraš ovog Judu? (Č. 41)
– И за что на нас рассердился отец?	– I što se otac naljutio na nas?
– А ты больше бегай от него. Умная!
(Г. 18)	– Ti još više бјежи od njega – mudrice!
(G. 23)

Kao posebnu karakteristiku uzajamnih odnosa ruskih i srpskih sredstava upitno-uzročnog značenja treba navesti okolnost da na ovom korpusu nije zabilježen odnos funkcionalne ekvivalencije i semantičke sinonimije između ruskog upitnog priloga *почему* i srpske upitne zamjenice *šta/što*. S obzirom na gotovo potpuno podudaranje funkcionalno-semantičkih karakteristika srpskog

što i *zašto*, moglo bi se očekivati da se odnos ekvivalencije uspostavi i između *što* i *почему*. Ako se zanemari mogućnost da je ovo rezultat nedostataka korpusa, jedino objašnjenje koje se javlja je pretpostavka da su prevodioci srpski oblik *što* mogli osjećati kao kolokvijalni oblik i kao takav stilski neadekvatan. Ekvivalencija u obrnutom smjeru, tj. *zašto* = *что* je zabilježena:

Что вы сегодня такой скучный? (Ч. 303) *Zašto ste večeras tako neraspoloženi?*

(Č. 42)

Kontrast između ruskog i srpskog može se zabilježiti i kod iskaza u funkciji izražavanja negativne procjene uzroka-kriterija za zaključivanje. Dok se u ruskom koristi upitni prilog *почем*, stilski markiran kao kolokvijalni (rjeđe *почему*), uz glagol *знать*, srpski uzima upitni prilog *otkud* sa primarnim prostornim značenjem.

— Почем вы знаете, какие мысли роятся в моей голове? Или в этой голове? (Б. 760)

— Otkud vi znate kakve se zamisli roje u mojoj glavi? Ili u ovoj glavi? (B. 346)

— А она хоть и распутная, но не красится.

— A ona jest razvratna, ali se ne maže.

— Ты почем знаешь? Лизал ей щекито? (Г. 10)

— Otkud ti znaš? Da joj nisi lizao obraze? (G. 13)

Pri iznošenju negativne procjene uzroka-kriterija u dva jezika kontrast se može zabilježiti i na planu stepena frazeologizacije sredstava za izražavanje: ruskoj upitnoj konstrukciji sa prilogom *npучем* ili priloškim izrazom *npи чем* odgovara u srpskom relativno slobodna konstrukcija *šta će tu...* ili kolokvijalni frazeologizam *kakve veze ima*.

— Какого еще института? – закричал Сольц. – При чем тут институт?! Чего вы сюда все ходите? (Р. 49)

— Kakvog sad fakulteta? – dreknu Soljč. – Šta će sad tu fakultet?! I šta ste svi ovamo navalili? (R. 76)

— Простите, – после паузы заговорил Берлиоз, (...) – при чем здесь подсолнечное масло. И какая Аннушка? (Б. 433)

— Oprostite – posle pauze je prvi progovorio Berlioz, (...) – kakve veze sa ovim ima zejtin. I ko je to Anuška? (B. 15)

6.3.1.7.2. Strukture sa upitno-ciljnim značenjem u srpskom jeziku

Dominantan oblik za izražavanje upitno-ciljnog značenja u srpskom jeziku je upitni prilog *zašto*, jednako kao za izražavanje upitno-uzročnog značenja, kako je bilo rečeno i u prethodnom odjeljku. Pored ovog priloga, u upitno-ciljna sredstva se svrstavaju upitni prilog *čemu*, upitna zamjenica *što/šta*, priloški izrazi *radi čega/koga* (sa varijantom *čega radi*), *za šta*, *za čim/kim*, mada se ne može isključiti ni njihova uzročna upotreba.

Interpretacija značenja upitnih iskaza ovog tipa uz pomoć sredstava prirodnog jezika glasila bi:

→ želim da znam cilj u kom se radnja vrši.

Kako je navedeno u odjeljku 9.2.1.7.1, mogućnosti za pouzdaniju tvrdnju da *zašto* izražava upravo upitno-ciljno, a ne upitno-uzročno značenje, veoma su ograničene i u principu zavise od tumačenja neposredne komunikativne situacije, odnosno od procjene da li se radnjom može svjesno upravljati. Prema tom kriteriju iz kruga ciljnih isključeni su *zašto*-iskazi koji se odnose na stanje, sposobnost ili mogućnost kao inherentno svojstvo subjekta, tj. na ono što je po pravilu van svjesne kontrole personalnog agensa (npr. iskazi tipa *Zašto ste nervozni?*). U svim ostalim slučajevima, uz postojanje personalnog agensa, moguća je dvojaka interpretacija *zašto*-iskaza, o čemu je takođe bilo riječi u odj. 9.2.1.7.1.

Zašto stalno uzvikuju Gavrilovo ime? (Kov. I, 49)

→ Šta je uzrok/razlog/povod uzvikivanju.?

→ Šta je cilj uzvikivanju?

Zašto si svraćao do Vojine Darinke? (Kov. I, 80)

→ Šta je razlog/povod svraćanju..?

→ Šta je cilj svraćanju?

Kao varijantu ciljnog značenja u odjeljku 9.1.1.7.2. definisali smo značenje „svrhe” i to kao svojstvo objekta, njegovu sposobnost da posluži kao sredstvo za realizaciju cilja. Ovo značenje može se smatrati kao primarno za srpski upitni prilog *čemu*, a funkcija pitanja sa prilogom *čemu* kao utvrđivanje informacije o svrsi. Značenje se najjasnije manifestuje u iskazima u čijoj je leksičko-sintaksičkoj strukturi pored priloga *čemu* zastupljen i glagol *služiti*:

Ovo? Čemu ovo služi?

(Tv serija Priče.)

A čemu služi mađioničar? Zna se.

(Crn. 219)

Interpretacija sredstvima prirodnog jezika glasila bi:

→ želim da znam namjenu/svrhu objekta.

Posebnost *čemu*- iskaza ovakve funkcije je odsustvo personalnog agensa u semantičkoj, pa i leksičko-sintaksičkoj strukturi iskaza. Sama prisutnost personalnog agensa, sa druge strane, ne obezbjeđuje čemu-pitanjima značenje cilja kao svjesne djelatnosti, nego objektno značenje (upitno-objektno):

– Kome to i čemu publika aplaudira? Sebi, glumcima, ili?

– Mislim da ljudi pre svega aplaudiraju jednoj smeloj ideji.

(NIN, 31)

– Čemu se vi smijete? Neobično je vidjeti nasmijano lice, sad, poslije ovoga.

(G. 99)

Upitno-objektno značenje nije isključeno ni u slučajevima kada čemu-pitanja izražavaju negaciju uz uslov postojanja personalnog agensa.

– Zašto naopako?

– Zato što ja ne znam narod koji više psuje Sunce: (..) Čemu se može nadati narod kome su obične, svakodnevne psovke: Sunce, Bog, hleb i majka?

(Kov. I, 11)

Kao sredstvo za identifikaciju svrhe srpski koristi i predložko-padežnu konstrukciju (priloški izraz) *za + Acc (za šta)*.

– Ovo je to, je l'? Čemu ovo služi? Za šta je ovo?

Ovo nije potrebno.

(Tv serija Priče.)

Srpski priloški izraz *radi čega/koga* može, kao i njegov ruski analog *padu čego/kogo*, imati i inverzan raspored konstitutivnih elemenata, koji se može smatrati za ekspresivniji – *čega radi, koga radi*. Ovaj izraz može imati i upitno-uzročnu funkciju, bez obzira na njegovo normativno određenje kao ciljnog priloga.¹²³ Funkcija pitanja sa oblikom *radi čega* je utvrđivanje cilja

¹²³ M. Kovačević (1988, 86) skreće pažnju na okolnost da je uzročnim i ciljnim sredstvima posvećivano najviše pažnje na normativnom planu i da je, bez obzira na dvojnost tumačenja drugih oblika, prilog *radi* redovno vezivan za ciljno značenje.

kao svjesne aktivnosti personalnog agensa, dok se cilj izražen pomoću priloškog izraza *radi koga* može suziti na svjesnu aktivnost u korist određenog lica.

Radi čega je on dolazio? (razg.)

– A zar vi ne znate da za zlo treba platiti dobrim?
– A ja ne razumijem čega radi vi glumite simpatiju prema
prostim ljudima. (G. 35)

– (...) Sve kao da tumarate oko života i ne znam zašto jaučete, žalite se. na koga,
zašto, čega radi? (G. 50)

Kada se radi o varijantama upitne zamjenice *šta/što* u srpskom, upitno-ciljnu interpretaciju dobijaju u prvom redu iskazi sa oblikom *šta*, dok je upotreba *što* pretežno vezana za upitno-uzročno značenje (v. 6.3.1.7.1). Kako je prethodno rečeno, oblik *što* je dominantan u oba značenja u hrvatskoj varijanti jezika. Upitno-ciljno značenje ostvaruje zamjenica *šta*, kao i ruska *čmo*, u iskazima sa relativno uskim značenjskim krugom predikata: predikatima neophodnosti i htijenja (*trebati*, *tražiti* u zn. *trebati*, *hteti/htjeti*, *željeti*).

– Šta je otac hteo? Da iskupi dušu preko zeta bogalja? (Kov. 1, 7)

– Marga, šta bi to htela?
– Da im budem sve što i dosad (...). (Bl. 209)

– Pomoz Bog. Mile, gde je Gavrilo?
– A šta će ti?
– Otišao je u Mišar, po babicu. Žena mu se porađa. (Kov. 1, 70)

– Šta želite?
Saša spusti pred nju poziv. (R. 77)

– A tko si ti? Što ti tražiš?
– Ja, brate, prodajem povrće. (G. 59)

Upitni priloški izraz *za čim/kim* takođe ima značenje cilja kao svjesne djelatnosti agensa-lica, mada se ta djelatnost može manifestovati i kao stanje: npr. *Za kim ona žali?* vs. *Za kim nosi crninu?* U materijalu ekscerpiranom za ovu priliku nisu zabilježeni upitno-ciljni iskazi sa datim izrazom, pa se navode primjeri iz literature i razgovornog jezika:

Za čim (odn. za kim) me je srce vuklo iz očinskog doma? (Stevanović, II, 16)

Za kim zvono zvoni?

(E. Hemingvej)

Za čim najviše žališ?

(razg.)

Upitno-ciljni iskazi u srpskom, kao i njihovi analozi u ruskom, pokazuju homogenost u sferi izražavanja modifikovano-upitnog značenja. Po pravilu se tu radi o izražavanju negacije, tačnije, negacije svrhe ili neophodnosti, što je u odjeljku 9.1.1.7.2. terminološki bilo izraženo kao „nesvrshodnost” ili „nepotrebnost”. Semantička karakteristika srpskih iskaza u funkciji izražavanja nesvrshodnosti ili nepotrebnosti je tendencija ka depersonalizaciji, što je zabilježeno i kod ruskih iskaza analogne funkcije. Nadalje, i ovdje se može zapaziti postojanje predikata neophodnosti ili htijenja, eksplicitno ili implicitno. Na planu izražavanja kod svih iskaza mogu se primijetiti tendencije formiranja tipičnih sintaksičkih struktura, što ne isključuje mogućnost iste funkcije (nesvrshodnosti) i za leksičko-sintaksičke strukture koje se potpuno podudaraju sa čisto-upitnim i gdje je oslonac za identifikaciju značenja kontekst.

– Uostalom, zašto vam to govorim? Zar vi možete razumeti? (Č. 12–13)

U tipične strukture za izražavanje nesvrshodnosti mogu se ubrojati strukture sa upitnim prilogom *zašto* i predikatom u kondicionalu, pod uslovom da je u njima sadržan ili da se može rekonstruisati predikat neophodnosti.

– Kuda si krenula, Niza?

– A zašto bi to morao da znaš? – odgovorila je Niza (...)

(B. 308)

U istu konstrukciju može ući i upitna zamjenica *što*:

→ A zašto/A što bi to morao da znaš?

Maša se osmehnu u odgovor i reče:

– Zašto biste me večito pamtili? To ne treba, i tako ćete me zaboraviti. (Pl. 322)

Zašto biste me večito pamtili?

→ Zašto/Što bi bilo potrebno da me večito pamтите?

Kao druga tipična struktura mogla bi se smatrati ona sa predikatom u obliku da+present, a zabilježeni su primjeri sa upitnim prilogom *zašto* i upitnom zamjenicom *što*:

- A ja sam za sve plaćala, apsolutno za sve!.. I te kako skupo! Zašto da mi se uzima tako veliki interes? (Č. 24)
- A ja velim – zašto i da ratuju? Čemu sva ta naoružanja, kongresi, rashodi? (Č. 50)
- Što da razbiješ šerpenju?
- Pa šta bih drugo mogla razbiti kad mi je šerpenja bila u ruci? (N. 181)
- I što da duljim? Sve više sedimo pred Moskvom a sve manje pred Londonom. (Crn. 214)
- Jegoruška, ugasi sveće! Što da gore kad niko ne igra? (Č. 37)

Upotreba predikata u infinitivu u strukturama koje izražavaju nesvrshodnost predstavlja jedan od načina depersonalizacije iskaza, a u većini slučajeva infinitiv i konstrukcija da + prezent su uzajamno zamjenljivi. Istovremeno, infinitiv signalizira izmjenu komunikativnog uslova usmjerenosti na određenog adresata kao jednog od osnovnih za realizaciju čisto-upitnog značenja.

- (...) Umirati pečen suncem! Zašto odbijati ono što pripada po zakonu? (B. 300)
Zašto odbijati/Zašto da odbije.?
- A ja velim – zašto i da ratuju? (Č. 50)
Zašto i da ratuju (Zašto ratovati?)
- I što da duljim!? / I što duljiti!?! (Crn. 214)

Izražavanje nesvrshodnosti ili nepotrebnosti pomoću struktura sa upitnom zamjenicom *šta/što* pokazuje nehomogenu sliku. Dio struktura sa klitičkim oblikom glagola *htjeti* (*ćeš, će...*) podupire Musićevo zapažanje (1910, 180–196) o pojavi futura u *što* = *zašto* pitanjima u funkciji negacije. Budući da u sferi nemodifikovanog upitno-ciljnog značenja funkcionišu strukture sa glagolom *htjeti*, čini se opravdanim i strukture sa klitičkim oblikom glagola tumačiti kao izraz istovjetne semantike, odnosno negacije istovjetne semantike, bez obzira na funkciju izražavanja vremena (futura).

- Šta će, ako je dobronameran, naš čovek čak u Australiji,
Kanadi ili Americi? (Crn. 257)
- Moja žena. Je l' i ona s njima?
- Pobogu, Đorđe, šta će ona s njima? I sam znaš zašto su otišli. (Kov. I, 28)

Drugi dio iskaza sa upitnom zamjenicom *šta/što* u funkciji izražavanja nesvrshodnosti sadrži predikat neophodnosti (gl. *trebati*, npr.) eksplicitno ili implicitno, i obavezni signal pacijensa u dativu:

Šta je, naime, Prijepolju trebalo da poteže jedan glomazan hor iz Beograda samo da bi otpjevao himnu? (Pol. 10)

– Ma, što će to tebi? Da ti ispričam tako, da jasno shvatiš – to je dugo. I dosadno. (G. 24)

– Ja sam ti poslao uverenje i ti si i sama radila – šta ti je bio potreban taj Semjon Jevsejevič? Možda u tebi još krv bukti (...). (Pl. 332)

Analizirani materijal pokazuje jasnu tendenciju vezivanja upitnog priloga *čemu* sa dopunom u vidu imenice/imeničke grupe ili samo pokazne zamjenice *to* za funkciju izražavanja nesvrshodnosti/nepotrebnosti. Iskazi po pravilu ne pokazuju usmjerenost na određenog adresata.

– Sada smo i bez veze sa spoljnim svetom. Čemu urlanje? (Bl. 288)

Čemu onda (...) ideja da se o svemu tome iznova izjašnjava članstvo.. ? (NIN, 2)

Zašto već jedanput ne pređe na stvar? – grčila se Una u fotelji: – Čemu ovako dugi uvodi? (Kap. 21)

– Onda uzmite ovo od mene za uspomenu – rekao je Volland (...) – Ne, ne, ne, čemu to? (B. 289)

Ovakva tendencija ne isključuje mogućnost upotrebe infinitiva i konstrukcije da + prez uz upitni prilog *čemu* u iskazima sa funkcijom nesvrshodnosti, ali se tada javlja i funkcija negacije objekta.

Kome to i čemu publika aplaudira? (NIN, 31)

vs.

Čemu da aplaudira? → Nema čemu da aplaudira (neg. objekta)

Čemu aplaudirati? → Nema svrhe aplaudirati.

U iskazima u funkciji nesvrshodnosti može se pojaviti i priloški izraz *radi čega*, kao i *za čim*, čija je pojava u velikoj mjeri uslovljena rekcijskim svojstvima glagola.

I što da duljim / Radi čega da duljim / I čemu da duljim?

* Za čim da duljim? vs. Za čim da žalim?

Zašto odbijati ono što pripada po zakonu / Radi čega odbijati... /
 Čemu odbijati.? vs. * Za čim odbijati?

Poređenje ruskih i srpskih upitno-ciljnih iskaza pokazuje slabu diferencijaciju sredstava u oba jezika koja omogućuje upotrebu priloga *zašto* i *зачем* kao funkcionalnih ekvivalenata i semantičkih sinonima za većinu ostalih sredstava. Kontrast predstavlja postojanje priloškog izraza *на что* u ruskom kao sredstva sa primarnim modifikovano-upitnim značenjem, dok se u srpskom ne može takva markiranost pouzdano utvrditi za neko od sredstava.

– Зачем поместили?	– Zašto ste objavili?
– Думалось повеселить ребят в праздник. (Р. 30)	– Mislili smo da razveselimo drugove za praznik. (R. 43)
– Я люблю веселый людей. Сама такая же. К чему вы это спросили? (Г. 68)	– Ja volim vesele ljude. i ja sam takva. Zašto ste to pitali? (G. 100)
– Оставьте его, граф, оставьте! Пусть едет, если ему там весело.	– Ostavite ga, grofe, ostavite! Neka ide ako mu je tamo prijatno!
– Аня, к чему этот тон? Ты знаешь, я не за весельем туда еду! (Ч. 287)	– Ана, чему taj ton? Ti dobro znaš da ja ne idem tamo da se zabavljam. (Č. 21)
Чего ради ты жил? Что сделал доброго? (Г. 95)	– Zašto si živio? Što si učinio dobro? (G. 138)
– А мне непонятно, чего ради вы играете в симпатии к этим простым людям. (Г. 25)	– A ja ne razumijem, čega radi vi glumite simpatiju prema tim prostim ljudima. (G. 35)
– Для чего ты мне это говоришь?	– Zašto mi to sve govoriš?
– Мать приказала! (Ч. 330)	– Mati mi je naredila! (Č. 76)

Odnos funkcionalne ekvivalencije i semantičke sinonimije rusko pitanje sa priloškim izrazom *на что* uspostavlja sa srpskim strukturama koje sadrže upitnu zamjenicu *шта/што*. Kontrast nadalje čini značenje i forma predikata: u ruskom jeziku prednost se daje upotrebi predikativa sa značenjem neophodnosti (*нужно, надо*), zatim glagola *понадобиться* i pridjeva *нужный (нужен)*, a tek u drugom redu glagola *хотеть*. Srpski koristi glagole sa značenjem neophodnosti (*trebati*) htijenja (*htjeti, željeti*),

zatim pridjev *potreban* (konstrukcija *biti potreban*). Druga tačka kontrasta je na planu konceptualizacije odnosa između subjekta, radnje i objekta u propozitivnoj strukturi ovakvih iskaza: u ruskom je struktura koncipirana kao pasivna, sa obaveznom eksplikacijom pacijensa u dativu, a u srpskom kao aktivna sa glagolima *htjeti*, *željeti* i kao pasivna sa glagolom *trebati*, što podrazumijeva pacijens u dativu.

– Зинаида Саввишна, я к вам с просьбой.	– Zinaida Savišna, ja bih vas nešto molio.
– Что вам, Николай Алексеевич?	– Šta želite, Nikolaju Aleksejeviču?
(Ч. 305)	(Č. 44)
– Что ей испанский дворянин?	– Što će joj španjolski plemić?
– Она чувствует в нем здорового человека.	– U njemu osjeća zdravog čovjeka.
(Г. 22)	(G. 29)
– Нинка Ивановых звонила.	– Ninka Ivanova se javljala telefonom.
– Чего ей надо?	– Šta hoće?
– Позвонить просила.	– Molila je da joj se javiš.
(P. 85)	(R. 127)

Eksplikacija predikata neophodnosti u ruskom jeziku nije obavezna, pa se iskazi tipa *Что вам?* mogu smatrati za eliptične strukture. Srpske strukture po pravilu sadrže glagolski elemenat – ako ne autosemantički, onda pomoćni glagol. Tako se formiraju kolokvijalne forme tipa *Šta je? Šta ćeš? Šta bi ti? Šta bi još?*, koje mogu biti i grube reakcije.

Kada se radi o izražavanju modifikovano-upitnog značenja, tj. nesvršishodnosti ili nepotrebnosti, važe sve navedene semantičke i sintaksičke karakteristike: depersonalizacija, predikati neophodnosti i htijenja, forma izražavanja pacijensa (dativ commodi). Kontrast predstavlja jasno izražena tendencija u srpskom da se ne koristi akcenatski nego klitički oblik glagola *htjeti* (Pobogu, Đorđe, šta će ona s njima? – Kov. I, 28), i dominacija upitne zamjenice *šta/što* kao sredstva izražavanja upitnosti, prema upitnom prilogu *зачем* u ruskom jeziku.

– Зачем он ей нужен? – спросил Саша, когда за Марусей закрылась дверь.	Šta joj on treba? – upita Saša, kada se za Marusjom zatvoriše vrata.
(P. 5)	(R. 7)

– Я тебе аттестат присылал, и ты сама работала, – зачем тебе он понадобился, этот Семен Евсеич? Кровь, что ли, у тебя горит еще. (Пл. 272) – Зачем он вам? Он женится. Он хочет жить своей семьей. (Г. 90) Зачем вы здесь? Что общего у вас с этим холодным, бездушным... (Ч. 290)	Ja sam ti poslao uverenje i ti si i sama radila – šta ti je bio potreban taj Semjon Jev-sejevič? Možda u tebi još krv bukti. (Pl. 332) – Šta će vam? Ženi se. Hoće da stanuje sa svojom porodicom. (G. 131) – Šta ćete vi ovde? Čega imate zajedničkog s tim hladnim, bezdušnim. (Č. 25)

Kontrast u sferi izražavanja nesvrishodnosti između dva jezika predstavlja upotreba struktura sa predikatom u kondicionalu i u formi da + prez u srpskom, pošto se u ruskom ne formiraju strukture sa kondicionalom uz prilog *зачем* (ovo je rezervisano za upitno-uzročno *почему*), a ruski jezik ne poznaje strukture tipa da + prez. Zajednička karakteristika je korišćenje infinitiva.

– Маша улыбнулась в ответ и сказала: – Зачем меня помнить вечно? Этого не надо, и вы все равно забудете. (Пл. 262) – Куда же ты идешь, Низа? – А зачем тебе это знать? – ответила Низа (...) (Б. 729) – А по-моему, зачем драться? К чему все эти вооружения, конгрессы, расходы? (Ч. 308) – Егорушка, потуши свечи! Зачем им гореть попусту, если не играете? (Ч. 300)	Maša se osmehnu u odgovor: – Zašto biste me večito pamtili? To ne treba, i tako ćete me zaboraviti. (Pl. 322) – Kuda si krenula, Niza? – A zašto bi to morao da znaš? – odgovorila je Niza. (B. 308) – A ja velim – zašto i da ratuju? Čemu sva ta naoružanja, kongresi, rashodi? (Č. 50) – Jegoruška, ugasi sveće! Što da gore kad niko ne igra? (Č. 37)

6.3.1.8. *Strukture sa upitno-posesivnim značenjem u srpskom jeziku*

Kao sredstvo utvrđivanja nepoznate informacije o posesivnom odnosu u srpskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom javlja se upitni za-

mjenički pridjev *čiji, čija, čije; čiji, čije, čija*. Isto značenje može se izraziti uz pomoć upitne zamjenice *ko* i glagola *imati, posjedovati, pripadati* i sl.

Parafraza semantičke strukture upitno-posesivnog iskaza u srpskom podudara se sa parafrazom u ruskom jeziku:

‘želim da znam Pos[O(p)]’.

Sredstvima prirodnog jezika interpretira se takođe na isti način kao ruski upitno-posesivni iskaz:

→ kome pripada ovo o čemu pitam.

Tekstualni uslovi za realizaciju nemodifikovanog upitno-posesivnog značenja u srpskom takođe se podudaraju sa uslovima u ruskom: pozicija replike – stimula i usmjerenost na određenog adresata.

- Čiji je ovo rukopis, braćo?
- Mogu vam pročitati (...). (Kov. 1, 59)
- (...) Čije su ovo knjige?
- Vaše. (Kov. 2, 14)
- Čiji ti beše? Milošev. Dodi bliže. (Crn. 62)

Kao i kod većine drugih upitnih iskaza, semantička struktura može biti modifikovana emocionalnim komponentama, npr. iznenađenjem. To se po pravilu manifestuje u replici – reakciji:

- Evo ih gde te, s leđa dvadeset i devetorica, optužuju!
- S kakvog leđa! S čijeg leđa!
- S mog leđa! (Bl. 282)
- Nisu vaše?
- Ne.
- A čije su?
- Vaše.
- Čije?
- Vaše. Tvoje. (Kov. 2, 14)

Mogućnosti drugačijih modifikacija nisu zabilježene na materijalu ovog korpusa, ali se ne može isključiti mogućnost funkcije negacije kao u slijedećem primjeru:

- U stvari, naš genije je pobegao, ali se to ni po kakvu cenu ne sme reći!
- Čiji je sad to problem?
- Naš! Došli smo da platimo!

(Bl. 89)

Kontrast između ruskog i srpskog čini mogućnost diferencijacije gramatičke kategorije roda u oblicima za množinu (*Čija su ovo djeca?* vs. *Чьи это дети?*, *Čije su stvari ostale?* vs. *Чьи вещи остались?*) u srpskom, što je ipak univerzalnija pojava i ne tiče se isključivo upitno-posesivnih zamjeničkih pridjeva.

Kontrast nadalje čini i nepostojanje konstrukcije tipa ruske *y kogo* (*есть*) u srpskom jeziku. Srpski pored upitne zamjenice istog kategorijalnog značenja kao u ruskom (*ko*) koristi lični oblik (3. l. j.) glagola *imati*, ali tada daje prednost drugom tipu pitanja (sa propozicijom u osnovi):

- У кого есть вопросы к диссертанту? (Гр.185)

vs.

Ko ima pitanje za disertanta / Ima li neko pitanje / Ima li pitanja.?

6.3.2. *Intonacija srpskog upitnog iskaza sa propozitivnom funkcijom*

Pošto se kao osnovni pokazatelj upitnosti u srpskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom javlja strukturni elemenat – zamjenička riječ, funkcija intonacije u njenom izražavanju je relativizovana. Slično situaciji u ruskom jeziku (v. 6.2.2) a i u ostalim slovenskim jezicima (Križkova, 1972, 249), melodijska kontura koja prati leksičko-sintaksičke strukture sa ovako izraženim osnovnim značenjem ne razlikuje se izrazito od melodijske konture izjavnog iskaza. Da se radi o silaznoj intonaciji, slažu se svi izvori u kojima je ovaj problem razmatran u prvom redu radovi P. Ivića i I. Lehiste (Prilozi VI, 1972, 128–129; 1986, 207), I. Mahnken (1964, prema navodima Ivića i Lehiste 1986, 224), T. M. Nikolajeva (1977, 201–202).¹²⁴ Prema analizi prezentiranoj u Ivić–Lehiste (1972) i kasnije u Lehiste–Ivić (1986), iako se ova silazna melodijska linija u osnovi podudara sa melodijskom

¹²⁴ Opis Nikolajeve oslanja se na sopstvena istraživanja, ali i na istraživanja P. Ivića i I. Lehiste. A. Nakić (1982) istražuje funkciju intonacionog centra u engleskom i hrvatskom ili srpskom jeziku, ali ne navodi podatke za pitanja sa zamjeničkom upitnom rječju, pa se može pretpostaviti da se podrazumijevaju u okviru tumačenja situacije kod pitanja sa da li, kao predstavnika iskaza sa upitnom rječju.

linijom izjavnih i *da li* iskaza, ipak se intonacija pitanja sa zamjениčkom rječju (Navedeni su primjeri sa upitnim prilogom kada – *Kada Marko gradi barku? Kada Tasa daje čamac?*), izdvaja višim osnovnim tonom: „Svaki (...) put su upitne rečenice (...) u svakom svom članu imale viši vrhunac FOT nego odgovarajuće iskazne rečenice.” (1972, 129). Na primjer, u Lehiste–Ivić (1986, 207) kao prosječna visina na kojoj se realizuje upitna riječ (kada) navodi se vrijednost od 269 Hz, dok za prvu riječ izjavnog iskaza to iznosi 235 Hz. Sa mišljenjem ovog autorskog tima podudara se i opis intonacije koji daju Wayles Browne i Nakić (1975, 172–179).

Ovakva intonacija se može smatrati za intonaciju iskaza sa nemodifikovanim upitnim značenjem i za tipološki podudarnu sa intonacijom ruskog pitanja sa zamjениčkom rječju (IK–2, po Brizgunovoj). Kao oznaku za srpsku silaznu intonaciju iskoristićemo znak $\frown$ na intonacionom centru iskaza.

2

Чем ты озабочен? (R. 34) Zâšto si zabrinut? (R. 50)

2

Где Матвей? (Č. 339) Gdê je Matvej? (Č. 86)

Pojava uzlazne intonacije („inversne krivulje FOT”) u ovom tipu iskaza je moguća, kako se navodi u Ivić–Lehiste (1972, 127), ali upotreba nije dosljedna, pa se i ne definišu uslovi za njenu eventualnu alternativnu upotrebu. Browne i Nakić (1975, 179) skreću pažnju na realizaciju visokog tona na akcentovanom slogu drugih riječi ukoliko su izdvojene emfazom.

T. M. Nikolajeva uzlaznu intonaciju nalazi kod srpskih „pitanja sa A”, npr. *A vetar?* (1977, 202), ekvivalentnu ruskoj IK–4 (po Brizgunovoj) i po kretanju visine tona i po tipu leksičko–sintaksičke strukture koju prati. Ove strukture predstavljaju elipsu struktura sa zamjениčkom rječju u najvećem broju slučajeva.

Nedostatak detaljnijih ispitivanja i akustičkog i funkcionalnog aspekta srpske intonacije onemogućuje preciznije kontrastiranje sa ruskim jezikom, ali se, uz citirana mišljenja, može iznijeti empirijsko zapažanje o mogućoj upotrebi uzlazne intonacije u srpskom pitanju sa medijalnom pozicijom upitne riječi i komponentom suprotnosti u semantičkoj strukturi ili emocionalnom komponentom. O ovom tipu struktura govoriće se u odjeljku o redu riječi.

- (...) Molio bih Boga da me na onom svetu nikako ne sastavlja sa emigrantima.
- A meni šta želiš? (Bl. 309)
- Kupio si ga sinu za rođendan!
- Mome Vanji?
- Da!
- A gde sam ga izgubio?!
- U Klubu književnika. (Kov. 2, 34)

6.3.3. Red riječi u srpskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom

Dominantan red riječi u srpskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom podrazumijeva smještanje upitne riječi – zamjenice, priloga, priloškog izraza ili pridjeva, na apsolutni početak leksičko–sintaksičke strukture. Iz tog razloga A. Musić je bio sklon da ovaj tip pitanja nazove „pronominalnim” („svagda počinju s interogativnim pronomenom”, 1910, 149). Pri ovome se kao pozicija apsolutnog početka za zamjenički oblik smatra i pozicija kada se ispred njega nađe prijedlog, u zavisnosti od padeža u kome se realizuje.

Ko je to?	(Kap. 44)	Gde je on?	(N. 196)
O čemu su besede?	(Kov. II, 11)	– Kud će dalje ljudi?	(Bl. 215)
Šta ono leti?	(Kov. I, 72)	Odakle si, Marijo?	(Bl. 223)
Kakvi su ljudi, ptice, ribe?	(Cm. 75)	Otkud ovo pismo?	(N. 176)
Koja ju je više volela?	(Pet. 497)	Zašto si pocrvenela?	(Pet. 488)
Kako si ovamo dospeo?	(Bl. 121)	Po čemu to sudiš?	(Bl. 49)
Koliko ste vi slobodni u onome što radite?	(Kap. 30)	Na osnovu čega to zaključuješ?	(Kap. 40)
Kad ti putuješ?	(Kov. I, 65)	Zbog čega ste ovde?	(R. 113)
Čemu urlanje?	(Bl. 288)	S čijeg leda?	(Bl. 282)

Dominacija ovakvog reda riječi ne znači da je sistemski isključena mogućnost pojave upitne zamjeničke riječi u sredini ili na kraju leksičko–sintaksičke strukture (u medijalnoj ili finalnoj poziciji). Takve pozicije

moгу biti rezultat pojave protetskih elemenata strukture (npr. konektora, vokativskih konstrukcija), ekspresivne segmentacije iskaza, ali i naćin izražavanja odnosa suprotnosti smisaonih komponenata.

Što se tiće finalne pozicije, ona je zabilježena prije svega u razgovornom jeziku. Česta je, na primjer, u govoru ispitivaća, kada tako formirano pitanje ima funkciju davanja sugestije: *A radi se o... ćemu?* Slična je funkcija i u iskazima zabilješnim u tv-razgovoru:

- Vaš aparat je bio pokvaren i odneli ste ga kod majstora da ga popravi.
- Taćno.
- Naplatio vam je koliko?
- Sto dvadeset hiljada, evo raćun.
-

Finalna pozicija (postpozicija) mođe biti rezultat ekspresivne segmentacije iskaza u cilju, prema mišljenju Lj. Popovića (1978, 127), isticanja tematskog ili uvodnog efekta (fokalizacija), ili pojave redukovanih struktura sa vokativskim konstrukcijama.

To uđivam da gledam, jer i ćovek je – šta? (Popović, op. cit.)

Sve kao da tumarate oko ĳivota i ne znam zašto jaućete, ĳalite se. Na koga, zašto, ćega radi? (G. 50)

Herren i prijatelji, kuda? Kuda?! (Bl. 85)

I medijalna pozicija isto tako mođe biti rezultat ekspresivne segmentacije iskaza, ali i pojave introduktivnih partikula i veznika, posebno suprotnih (*a, ali, onda, samo* i sl.) ili inverzije.

Kao kostimograf, koje ste probleme rešavali oblaćeći Hamleta? (tv-razgovor)

Pazi ga, kud je krenuo onoliki narod? (C. 20)

Ali zašto ste me, pitam ja vas, doveli ovamo, ovim jastrebovima? (Ć. 45)

Gle, gle, a otkad to? (Crn. 212)

Pa dobro, al' zašto da je razbiješ? (N. 181)

Onda zašto ste samo zaluđivali poštenu ženu? (Ć. 53)

Samo, od ćega ćete ĳivjeti? (G. 62)

A zbog koga dolazi? (Kov. 2, 8)

Pobogu, Đorđe, šta će ona s njima? (Kov. 1, 28)

Medijalna pozicija upitne riječi je moguća u srpskom i u slučajevima kada se radi o strukturama bez posebnih protetskih elemenata i ekspresivne segmentacije:

- Kada to ne bi bilo smešno, molio bih Boga da me na onom svetu nikako ne sastavlja sa emigrantima.
- A meni šta želiš?
- Da se nikad ne opereš od Budakove i moje krvi. (Bl. 309)
- Ovo? A ovo čemu služi?
- Pa to je. (tv serija)

Navedene mogućnosti za pomjeranje upitne riječi u medijalnu i finalnu poziciju, a posebno posljednji primjeri, dovode u pitanje stav H. Križkove (1972, 246) o fiksiranosti zamjeničke riječi u inicijalnoj poziciji srpskog (srpskohrvatskog) pitanja. Ova autorka, naime, insistira na stavu da srpskohrvatski (srpski) zajedno sa slovenačkim i gornjolužičkim čini posebnu grupu među slovenskim jezicima, koja dopušta smještanje upitne riječi samo na početku leksičko–sintaksičke strukture.¹²⁵ Medijalni i finalni raspored zamjeničke riječi nije stvar proizvoljnosti ili slobode razgovornog jezika i stila (ekspresije), nego i funkcije isticanja suprotnosti smisaonih komponenata dvaju iskaza, kako pokazuju i posljednji primjeri.

U ovu grupu iskaza spadaju takozvana anketna pitanja koja se mogu realizovati sa potpunom ili eliptičnom leksičko–sintaksičkom strukturom:

- Šta vi polažete? A vi šta? Isto? (razg.)
A vi šta = A vi?

Karakteristika ovakvih iskaza je i drugačija intonacija od uobičajene silazne: po pravilu, radi se o silazno–uzlaznoj, odnosno inverznoj krivulji. Takva zapažanja o intonaciji nepotpunih struktura iznose Nikolajeva (1977,

¹²⁵ H. Križkova (1972, 246–247): „Ve všech slov. jazycích je základním typem otázky otázka začmájeť tazacím zajmenem (TZ): Kdo přišel? Kdy se to stalo? sch. Ka ko vam se dopao film? Šta se danas daje u pozorištu?, pol. Gdzie pan był w tym czasie? Co dzis na obiad? (...). Na časti slov. dzemf jsou totiž vety s TZ na jinem miste než na začátku vyloučeny. Jak vyplývá z hluž. textu, jen postaveni TZ na počátku zna hluž. kde jsou možné pouze otázky typu: Što wari wowka? (...). Jen postaveni TZ na prvním miste mají take slovin., a sch., v. slovin. Kaj pa tebe teži, punčko? (...), ap. sch. Kad ateriramo u Prag? A ko je taj Austrijanac? Kako se plasirao naš takmičar? itd.”.

202) i Nakić (1982, 36). D. Pervaz (1973, 119–120) govori o inverziji subjekta i predikata u zamjениčkom pitanju (pri zamjениčkoj riječi u inicijalnoj poziciji), kao o sredstvu emfatičkog naglašavanja:

Šta on radi? – Šta radi on?

U odnosu na ruski jezik, može se konstatovati podudarnost mogućnosti za raspoređivanje upitnih riječi u leksičko–sintaksičkoj strukturi, ali i različita frekvencija u pisanom tekstu. U ruskom tekstu su strukture sa zamjениčkom rječju u medijalnoj ili finalnoj poziciji znatno zastupljenije nego u srpskom:

– А иконка зачем?		– А šta će vam ikonica?	
– Ну да, иконка.	(Б. 488)	– Па, овај, иконка.	(Б. 68)
– А Нил где?		– А где је Nil?	
– Ушел с Шишкиным на репетицию.	(Г. 14)	– Отишао је са Шишкином на пробу.	(Г. 18)
– А вы чего говорите? Чего отцу надо?	(Пл. 277)	– А о чему ви разговарате? Шта отац хоће? – upita Petruška.	(Pl. 337)
– Ну дальше, дальше что? – по-торопил отец.	(Пл. 274)	– I dalje, šta је dalje било? – požurivao је отац.	(Pl. 334)

Kontrast između ruskog i srpskog, dakle, ne leži na planu funkcije niti strukturnih restrikcija, nego na planu frekvencije. Kontrast nadalje predstavlja i češća upotreba ruskih struktura sa medijalnom pozicijom upitne zamjениčke riječi u funkciji izražavanja čisto–upitnog značenja. Materijal prevodne literature pokazuje redovnu upotrebu srpskih struktura sa zamjениčkom rječju u inicijalnoj poziciji.

– Ты куда? – спросила Катя.		– Kuda ćeš? – upita Kaća.	
– Домой.	(Р. 6)	– Kući.	(R. 10)
– Вы когда туда поедете?		– Kada ćete poći?	
– Сейчас.	(Ч. 279)	– Odmah.	(Č. 12)
– Вы где остановились?		– Gde ste odseli?	
– Я? Нигде, – ответил полоумный немец (...).	(Б. 460)	– Ja?. Nigde – odgovorio је suludi Nemaц (...)	(B. 42)

6.3.4. Akcentuacija srpskih upitnih iskaza sa propositivnom funkcijom

Za neutralnu akcentuaciju upitnih iskaza sa propositivnom funkcijom u srpskom jeziku može se smatrati smještanje akcenta na upitnu zamjениčku riječ. Stanje se podudara sa stanjem u ruskom jeziku (v. 6.2.4), a, po svemu sudeći, slično je i u ostalim slovenskim jezicima (Križkova, 1972, 249–250). Kao sredstvo za identifikaciju zamjениčke riječi – nosioca akcenta, odnosno informacionog centra u upitnom iskazu može poslužiti relevantna informacija sadržana u direktnom odgovoru, kako je već pokazano na ruskom materijalu.

- Koja Katarina? (Kov. 1, 28)
- Moja žena. Je l' i ona s njima?
- Šta radite u Zagrebu?
- Tražim vas. (Kap. 245)
- Gde si se toliko smoćio?
- Austrija! (Bl. 11)
- Koliko je sati?
- Tri posle ponoći. (Bl. 51)

Rezultati ispitivanja srpskog jezičkog materijala objavljeni u radu P. Ivića i I. Lehiste (1972, 128), pokazuju relevantnu promjenu visine osnovnog tona na zamjениčkoj riječi (*kada*), što se može smatrati za intonacioni centar, odnosno za mjesto akcenta. Postojeća literatura ne daje dovoljan oslonac da se može govoriti o akustičkim sredstvima za izražavanje kontrastnog akcenta, kao što je slučaj u ruskom jeziku. H. Križkova (1972, 246) ukazuje na mogućnost da u srpskohrvatskom postoji i dodatni, paralelni akcent, u funkciji specijalnog izdvajanja, pored onog vezanog za upitnu riječ, ali bez potvrda ili razrade teze (pri tome se srpskohrvatski gleda kao dio grupe slovenskih jezika koji dozvoljavaju samo inicijalnu poziciju upitne riječi). Po izlaganju o intonaciji pitanja bez leksičke oznake upitnosti u Ivić–Lehiste (1972, 126–127), da se zaključiti da pri inverznoj intonacionoj krivulji može postojati i dodatni akcent izražen odgovarajućim povišenjem osnovnog tona i intenziteta u funkciji isticanja, ali taj problem nije posebno razrađivan, pa ni u odnosu na pitanje sa zamjениčkom riječju. Vajls Braun i A. Nakić (1975, 179), govoreći o promjeni visine, ukazuju na mogućnost da

se radi o pomjeranju akcenta („If some other word is emphasized, its accented syllable is high-pitched and the rest of the sentence (including k-word/ is relatively low in level”). Tako se o mogućnosti pojave kontrastnog akcenta može govoriti uglavnom na osnovu analize strukturnog i semantičkog plana srpskih zamjениčkih pitanja i njihovih dijaloških korelata.

Upotreba rečeničnog akcenta kao sredstva izražavanja upitnosti modifikovane komponentom suprotnosti može se u prvom redu pretpostaviti u iskazima sa medijalnom pozicijom upitne riječi, po analogiji sa njihovim eliptičnim formama nazvanim „A- pitanja” (v. 4.3.3.1.1).

- Medijum i mleko. A sada? → A sada /šta govore/?
- Govore da je to fakultet za poslepodne. (Kap. 10)
- Koliko vaš otac ima godina?
- Pedeset i dve.
- A vi? → A vi /koliko imate/?
- Dvadeset i četiri. (Kap. 15)
- A meni šta želiš? (Bl. 309)
- A ovo čemu služi? (tv serija)

Akcentovana bi po pravilu morala biti riječ ispred upitne, a smisao iskaza bio bi modifikovan komponentom suprotnosti, suprotstavljanja elemenata propozitivnog sadržaja dviju replika.

Kontrastna akcentuacija se može pretpostaviti i kod zamjениčkih pitanja sa standardnim redom riječi, tj. sa upitnom riječju na početku leksičko-sintaksičke strukture. Funkcija takvih iskaza se može okvalifikovati kao izražavanje neslaganja ili negacije, takođe na bazi postojanja odnosa suprotnosti.

- Gde si bio *pre* prelaska Save? To te pitam. (Kov. 1, 37)
- Zatim je ponovio: „Onaj čovek – pripada samo meni!”
- „Kako *vama?*”, promuća Jakov. (Šć. 45)
- Kažem. mogla bi gospođa kapetanica da ide u srez.
- Eto ti sad. Kako može *ona* da ide u srez po zvaničnoj dužnosti? (N. 195)

Neujednačenost opisa sistema intonacionih konstrukcija i funkcije intonacionog centra u ruskom i srpskom jeziku ne daje mogućnost za dosljedno kontrastiranje pojava u dva jezika, ali se može zapaziti tipološka

podudarnost funkcije akcenta u pitanju sa propozitivnom funkcijom u oba jezika, tačnije, mogućnost promjene mjesta akcenta kao signal modifikacije upitnosti komponentom suprotnosti.

– С кем вы вели контрреволюцион-
ные разговоры?	– Sa kim ste vodili kontrarevolucionar-
ne razgovore?
– Я? Ни с кем! Я не мог их вести.	– Ja? Ni sa kim! Ja ih nisam mogao vo-
diti.
– А кто с вами вел?	– A ko ih je vodio <i>sa vama</i> ?
– И со мной никто не вел. (P. 77)	– I sa mnom niko nije vodio. (R. 115)
– Я согласен! – сказал Пашка.	– Otišli su Gavriilo, Mile i Žoja.
– А вы?	– A Katarina?
Иван усмехнулся. – Я нет.	– Moja žena. (Kov. 1, 28)
- (III. 2, 2, 106)

Upitni iskazi sa propozitivnom funkcijom u ruskom i srpskom jeziku realizuju se u podudarnim komunikativnim uslovima, sa tipološki podudarnim funkcionalno-semantičkom i strukturnim karakteristikama. Kontrast između dva jezika bilježi se na planu pojedinačnih funkcionalno-semantičkih karakteristika, tipa sredstava za izražavanje i njihove upotrebe.

Osnovno značenje koje ovaj tip iskaza u ruskom i srpskom jeziku izražava može se okarakterisati kao složeno, budući da pored komponente upitnosti redovno sadrži i komponentu kategorijalnog značenja – personalnog, objektnog, kvalifikativnog (dinamičkog i nedinamičkog), kvantifikativnog, temporalnog, spacijalnog (lokativnog, adlativnog, ablativnog, perlativnog), kauzalnog (uzročnog i ciljnog), posesivnog. Prisustvo komponenata kategorijalne semantike pored upitnosti ne uslovljava modifikaciju semantičke strukture u smislu realizacije subjektivnih modalnih komponenata, pošto se radi o komponentama koje ne zavise od stava govornika, nego od realnih karakteristika komunikativne situacije i potrebe za njihovom identifikacijom. Zato se ovo složeno značenje tretira kao čisto-upitno, odnosno kao nemodifikovano-upitno.

Izraziti kontrast između dva jezika na strukturnom planu čini u prvom redu odsustvo specijalizovanog sredstva upitno-perlativnog značenja u ruskom jeziku, poput srpskog upitnog priloga *kuda*. Nadalje, kontrast se manifestuje kao veća funkcionalno-semantička specijalizovanost sredstava za izražavanje upitno-spacijalnog i upitno-kauzalnog značenja u ruskom je-

ziku nego u srpskom i kao različita funkcionalno-semantička opterećenost sredstava za izražavanje upitno-kvalifikativnog značenja nedinamičkog tipa u datim jezicima (iako se u osnovi tip i značenje podudaraju).

Kontrast koji se može zapaziti na planu forme sredstava za izražavanje tiče se upotrebe upitnog priloga ili priloškog izraza, npr. u srpskom za izražavanje upitno-temporalnog značenja ablativnog i adlativnog tipa koriste se upitni prilozi *otkada* i *dokad*, dok ruski koristi analitički oblik izražavanja: *с каких пор, до каких пор*. Za kontrast na planu strukture može se smatrati i upotreba deiktičkog elementa u formi upitnog pridjeva (*такой, -ая, -ое*) u leksičko-sintaksičkoj strukturi upitno-personalnih i upitno-objektnih (djelom i upitno-kvalifikativnih iskaza nedinamičkog tipa) u ruskom jeziku, koji se u srpskom ne koristi.

U sferi modifikovano-upitnog značenja ruski i srpski upitni iskaz sa propozitivnom funkcijom takođe se podudaraju, izražavajući značenja zasnovana na suprotnosti. U prvom redu se tu radi o značenju negacije, zatim emocionalnih komponenata poput iznenađenja (pozitivnog i negativnog, tj. ljutnje). Pri izražavanju modifikovano-upitnog značenja kod ovog tipa iskaza može se uočiti značaj semantike predikata, posebno predikata znanja, mišljenja, mogućnosti, neophodnosti, htijenja. Kada se radi o iskazima sa glagolom *misliti* u funkciji predikata može se konstatovati kontrast na planu konceptualizacije objekta pitanja kakav je mišljenje: dok ga ruski jezik predstavlja kao dinamički, tj. kao proces i identifikuje uz pomoć upitnog priloga *как*, srpski jezik ga predstavlja kao opredmećenog i identifikuje uz pomoć upitne zamjenice *šta/što*.

U oba jezika može se primijetiti izrazitija konvencionalizacija leksičko-sintaksičkih struktura ovog tipa upitnih iskaza, nego upitnih iskaza sa propozicijom u osnovi.

Na planu korišćenja intonacije, akcentuacije i reda riječi kao sredstava za izražavanje značenja takođe se može zabilježiti podudarnost, s tim što se za vid kontrasta može smatrati veća učestanost korišćenja struktura sa medijalnom pozicijom upitne riječi u ruskom nego u srpskom jeziku.

7. LEKSIČKI SIGNALI MODIFIKACIJE ZNAČENJA UPITNOG ISKAZA SA PROPOZITIVNOM FUNKCIJOM

Modifikacija značenja upitnog iskaza sa propozitivnom funkcijom u ruskom i srpskom jeziku može imati svoj izraz u vidu sredstava koja se označuju kao leksički modifikatori, ali ni približno u onakvoj mjeri kao kod upitnog iskaza sa propozicijom. U oba jezika radi se o ograničenom broju semantičkih komponenata i sredstava njihovog izražavanja, pretežno partikula. Funkcija modifikatora tipa introduktivnih partikula, relevantnih za upitni iskaz sa propozicijom, u upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom gotovo bi se mogla označiti kao neznatna.

7.1. Leksički signali modifikovano-upitnog značenja u ruskom jeziku

Kao signali modifikovanog značenja u ruskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom bilježe se partikule *а, ну, же, ведь*, zatim, kako navodi Akademijina gramatika '80 (II, 390), introduktivne partikule *кстати, собственно говоря, в самом деле*, a njima pridružujemo partikule *так, итак*, takođe svrstane u introduktivne. Na osnovu frekvencije i mogućnosti kombinovanja sa svim sredstvima izražavanja upitnosti u iskazima sa propozitivnom funkcijom partikula *же* se izdvaja među drugim modifikatorima, zbog čega će joj biti posvećeno više pažnje nego ostalim modifikatorima.

Od subjektivno-modalnih komponenata koje se javljaju u semantičkoj strukturi ruskog upitnog iskaza, ovdje se mogu sresti apelativnost – vokativnost i distantnost, dok se persuazivnost npr. ne može utvrditi. Pri tome je bitno naglasiti da se date komponente izražavaju uz pomoć minimuma sredstava.

Komponenta apelativnosti-vokativnosti realizuje se u upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom uz pomoć partikule *а*, postponovane u odnosu

na propozitivni sadržaj. U ovom slučaju apelativnost se ipak ne može definisati kao očekivanje pozitivnog odgovora, nego kao podsticaj na odgovor. Zbog usmjerenosti komunikativnog cilja na samo jedan elemenat komunikativne situacije, odgovor koji se daje ne može biti samo potvrđan ili odričan. Parafraza smisla ovakvih iskaza glasila bi:

‘pretpostavljajući $x(p)$, insistirajući da adresat odgovori, želim da znam $x(p)$ ’.

– Расскажи лучше чего – нибудь, – попросил детина, – Как ты с самолета прыгал, а? (Ш. 3, 2, 160)

– Режиссеры пугают актеров конкурсом, как холерой. Что с этим делать? Кто будет решать – Наташа, Калягин, а? (ЛГ. 22)

– Как, а? Первый класс! Глянь!.. Убиться можно! (Бонд. 490)

Partikula *ну* koja se samostalno ili u spojevima *ну и*, *ну что*, *ну как* i sl., javlja u pitanjima sa propozitivnom funkcijom u izvjesnoj mjeri se može smatrati za apelativnu, ali je njena upotreba redovno vezana za realizaciju negativnih emocionalnih komponenata – nezadovoljstva, ljutnje, negativnog iznenađenja. Kako se navodi u Kratkoj ruskoj gramatici (1989, 502–503), konstrukcija *ну и* spada u grupu sredstava za izražavanje neposrednih emocionalnih reakcija i značenja ocjene.

Ну, чего хочешь? (Бонд. 536)

Ну, а я тут при чем? (ЛГ. 41)

Спрашивала у отца: – Ну почему у нас такая особая семья – никого не учат музыке, а меня учат? (Гр. 45)

Ну что вы смотрите? (Кв. 318)

Partikule definisane kao introduktivne u ovom tipu upitnog iskaza imaju pretežno metatekstualnu ulogu. Kako navodi Akademijina gramatika 1980 (II, 390), radi se o svega nekoliko oblika (*кстати*, *в самом деле*, *собственно говоря*) od kojih se prvi javljaju i u izjavnom i u upitnom iskazu sa propozicijom. Prema našem materijalu, javljaju se i partikule *так* i *и так*, koje se takođe realizuju u raznim tipovima iskaza, a već su opisane kao leksički modifikatori sa značenjem persuzivnosti u tonskom pitanju sa propozicijom.

Prema mišljenjima koja se mogu sresti u literaturi, partikula *кстати* (*кстати говоря*) ima različite funkcije – Vinogradov (1975, 87) ubraja je u „слова и фразовые единства, выражающие присоединение”, dok po mišljenju iznesenom u Kratkoj ruskoj gramatici (1989, 505), spada u grupu sredstava sa funkcijom izdvajanja najvažnije smislaone komponente. U našem korpusu ova partikula je zabilježena malobrojnim primjerima i to u upitnom iskazu sa propozicijom, a ne u iskazima sa propozitivnom funkcijom, tako da dalje neće biti razmatrana.

– В этом случае вы знаете больше, чем я. А не знаете ли вы, *кстати*, вот чего: следует платить добром за зло или не следует? (Г. 26)

Kratka ruska gramatika (1989, 505) svrstava introduktivne forme *собственно* (*собственно говоря*) i *в самом деле* u sredstva izražavanja neprecizno formulisane misli. Formu *собственно говоря* V. Samuelson svrstava u signale odgovornosti subjekta za iskazanu misao (Самуэльсон, 1986, 146), a konstrukciju *в самом деле* u signale naglašene uvjerenosti govornika u saopšteno, ali bez ilustracije primjene u upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom.

Kada se radi upravo o upotrebi ovih formi u upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom u osnovi, po našem mišljenju, realna je mogućnost tumačenja funkcije obeju formi kao iznošenja stava govornika prema situaciji predstavljenoj propozitivnim sadržajem, koji se definiše kao *nerazumijevanje*. Naime, osnovna funkcija iskaza zasnovana na semi ‘želim da znam x(p)’ ovdje ostaje nepromijenjena, ali govornik upotrebom izraza *собственно говоря* i *в самом деле* ukazuje na uslov koji generiše njegovu potrebu za informacijom, a to je nerazumijevanje situacije u potpunosti. Na taj način izrazi *собственно* (*говоря*/ i *в самом деле* imaju i metatekstualnu funkciju (ukazujući na kontekst) i subjektivno-modalnu (izražavajući odnos govornika).

Parafraza smisla iskaza koji sadrže introduktivne konstrukcije *собственно* (*говоря*/ i *в самом деле* može se izraziti na slijedeći način:

‘ne razumijevajući (p), želim da znam x(p)’.

Стало быть, Врубов просил, чтобы ты уговорила меня взять назад заявление? А *собственно говоря*, почему вдруг такой поворот? Потому что его вызвали в бюро отделения (...). (Кв. 385)

Выслушиваю я вас каждый день и до сих пор не могу попятить: что, *собственно*, вам от меня угодно?

Говорю я ясно и определенно, и не может меня понять только тот, у кого нет сердца. (Ч. 320)

Почему, *собственно*, я так взволновался из-за того, что Берлиоз попал под трамвай? – рассуждал поэт. – В конечном счете, ну его в болото! Кто я, *в самом деле*, кум ему или сват? (Б. 532)

– Да что вы, *в самом деле*, глазами хлопаете? Ведь я вам повторяю, что сам от вас слышал, если только вы этого не сочинили. (П. 302–303)

Semantička komponenta izražena ovim sredstvima ne može se svrstati u red komponenata koje izražavaju persuazivnost.

Ponašanje partikula *mak* i *umak* u pitanju sa propozitivnom funkcijom potvrđuje da komponenta persuazivnosti nije tipična za upitni iskaz sa propozitivnom funkcijom, na šta se i u literaturi ukazuje (ТФГ, 1990, 158; Беляева). Obje partikule u tonskom upitnom iskazu izražavaju komponentu sigurnosti koja spada u krug persuazivnih, ali se ta komponenta ne može ustanoviti u semantičkoj strukturi pitanja sa propozitivnom funkcijom. Dok semantička struktura tonskih upitnih iskaza sa ovim partikulama može biti tumačena parafrazom ‘zaključujući da je ostvarenje (p) realno, želim da znam (p)’, struktura iskaza sa propozitivnom funkcijom to ne omogućuje:

Итак, кто же остается? Вадим Марасевич? (Р. 156)

* „Zaključujući da je realno da neko preostaje, želim da znam ko preostaje.”

– Итак, – заговорил негромко Пилат, – что можете вы сказать мне о настроении в этом городе? (Б. 712)

* „Zaključujući da je realno da mi možete reći kakvo je raspoloženje, želim da znam o raspoloženju u ovom gradu.”

Procjena realnosti propozitivnog sadržaja ovdje izostaje, a funkcija partikule svodi se na ukazivanje na lijevi kontekst odnosno na koneksiju, pa interpretacija smisla glasi:

→ nastavljajući razmišljanje/razgovor, postavljam pitanje.

Metatekstualnu funkciju potvrđuje nemogućnost zamjene partikule *umak* introduktivnom partikulom *значит*, signalom sigurnosti kao jedne od persuazivnih komponenata:

Значит, кто же остается?

Значит – (...) – что можете вы сказать мне.?

Ista interpretacija smisla važi i za iskaze koji u leksičko-sintaksičkoj strukturi sadrže partikulu *так*:

Так зачем же ты собрался к отцу?

Как зачем? Поговорить.

(Кв. 379)

– Так о какой же вы тогда революции? Да и разве в этом дело?

(П. 303)

U zabilježenim primjerima dodatna modifikacija može biti pripisana prisustvu partikule *же*.

Za razliku od tonskog upitnog iskaza sa propozicijom, komponenta distantnosti u ruskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom izražava se samo uz pomoć partikule *ведь*, dok se partikuli *же* u ovom tipu pitanja ne može pripisati takva funkcija. Složene partikule *не... ли*, *что ли* u ovom tipu iskaza se ne realizuju. Partikula *ведь* ostvaruje distantivnu funkciju na isti način u oba tipa pitanja, tj. zahvaljujući sposobnosti da ukaže na obostrano poznavanje informacija u lijevom kontekstu. Parafraza semantičke strukture sa komponentom distantnosti oslanja se na parafrazu tonskog upitnog iskaza:

‘pretpostavljajući x(p), ali ne insisitirajući na pretpostavci,
želim da znam x(p)’.

Ведь что же? Значит – двойная жизнь? И не месяц, не два, а может быть, годы?

(Кв. 382)

Батюшки! Да ведь это что же? Ну, тебе остается одно-беги!

Беги в пустыню!

(Г. 80)

Веселый, хороший парень, верно ведь? А ведь что говорят? Знакомит пассажиров с девицами легкого поведения, развозит их по каким-то темным квартирам.

(Бонд. 483)

Ovakva funkcija partikule *ведь* koriguje u literaturi izražen stav da samo partikula *же* u upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom (специальный вопрос) i u uzvičnom iskazu može ukazivati na lijevi kontekst (Rathmayr, 1985, 334).

Pored R. Ratmajr i T. M. Nikolajeva (Николаева, 1985, 103 et passim) izražava mišljenje da partikula *же* ima kontekstualnu usmjerenost, ustanovljujući pri tome tri značenja partikule: identičnosti, suprotnosti (adverzativ-

nosti) i konkluzivnosti-rezultativnosti (v. nap. 72). Značenje koje partikula *же* ostvaruje upravo u upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom, Nikolajeva opisuje na način koji dozvoljava da se zaključi kako se tu realizuje konkluzivno-rezultativno značenje: „... Она (частица *же/ не* может быть признана здесь ни противопоставительной, ни отождествительной, а приобретает особое значение, условно передаваемое как „Учитывая все высказанное” (...) Таким образом, *же* при вопросе и вопросительных словах имеет смысл „все-таки, в связи с этим” – Кто же к нам придет? Что же нам делать?» (1985, 72).

Ovako definisana smislaona komponenta, sa koncesivnim elementom u eksplikaciji (*все-таки*) ukazuje ne na isključivo metatekstualnu vezu, već na odnos govornika koji se može izraziti na slijedeći način: „uzimajući u obzir sve rečeno, ne mogu izvesti pozitivnu pretpostavku, pa postavljам pitanje». Ovakvo tumačenje dovodi u sumnju neutralnost partikule *же* u odnosu na pomenuta značenja koja Nikolajeva vidi u izjavnom iskazu i u pitanju sa propozicijom, pogotovu u odnosu na značenje suprotnosti. Pored toga, funkcije koje ostvaruju pitanja ovog tipa sa partikulom *же* u leksičko-sintaksičkoj strukturi ukazuju da se radi o značenju suprotnosti, jer su one i zasnovane na odnosu suprotnosti između komunikativne situacije i govornikovih očekivanja: negacija, iznenađenje i nedoumica. Otuda bi, po našem mišljenju, generalna parafraza smisla ovog tipa iskaza sa partikulom *же* u leksičko-sintaksičkoj strukturi trebala da glasi:

‘znajući (p), ne pretpostavljajući realnost x(p), želim da znam x(p)’.

Negacija izražena ovakvim sredstvima može se u prvom redu označiti kao negacija validnosti sagovornikovog stava, pa i postupka:

Что ты, первосвященник! Кто же может услышать нас сейчас здесь?
Разве я похож на юного бродячего юродивого, которого сейчас казнят? (Б. 453)

Он, мессир, – объяснила Маргарита, – погубил одного мастера.
А зачем же было самой-то трудиться? – спросил Воланд. (Б. 694)

– Ну, как же ты подаешь? Принес бы какого-нибудь варенья. (Ч. 299)

Зачем же он Яковкина приписывал?
У них на кафедре так принято. (Гр. 182)

Odnos suprotnosti govornikovih očekivanja i realne situacije uslov je i za pojavu emocionalnih reakcija tipa iznenađenja i ljutnje (nezadovoljstva), što se u znatnoj mjeri manifestuje upravo kod upitnih iskaza sa propozitivnom funkcijom i partikulom *же* u leksičko-sintaksičkoj strukturi:

Какая же с этих вокзалов заграница? – изумился я. (П. 340)

Так с кем же я сеять буду? Вы что тут? Совсем уж?! (Ш. 2, 2, 119)

Чего же вы от меня хотите? – рассердилась я. (Гр. 182)

Шура – горячка! Будет тебе!

– Зачем же они говорят вздор? Ах, да все это скучно и скучно! (Ч. 297)

Kao ekvivalent partikule *же* u ovoj funkciji javlja se ruska partikula *уж*:

– Что уж ты такой грязный-то? – выговаривала ему Нюра. (Ш. 2, 2, 112)

Pri ostvarivanju funkcije koja je označena kao nedoumica relevantna je okolnost izmijenjenih komunikativnih uslova realizacije iskaza, upravo, usmjeravanje iskaza ne na određenog adresata, nego na neodređenog adresata ili govornika samog. Semantička struktura iskaza, kako je objašnjena više, upravo pogoduje realizaciji u tako izmijenjenim uslovima, jer govornik situaciju u cjelini poznaje dovoljno da ne bi morao imati potrebu za potpuno novom informacijom o jednom njenom elementu.

Значит, это не интрига, не игра. Где же он ее видел с Зоей? (Р. 163)

Как же это я про него забыл? – тупо глядя па вскрытый конверт, пробормотал Никанор Иванович. (Б. 512)

„Гипнозом.» – повторял Варенуха слова из телеграммы, – откуда же ему известно о Воланде? (Б. 522)

Для чего же мы соединяем вместе слабых и сильных в один класс, если потом не используем сильных? (ЛГ, 41)

Apsolutnoj dominaciji partikule *же* u odnosu na sve druge modifikatore u leksičko-sintaksičkoj strukturi ruskog upitnog iskaza sa propozitivnom funkcijom doprinosi okolnost da nema ograničenja na njenu kombinabilnost sa upitnim zamjениčkim riječima. Kako su pokazali navedeni primjeri, partikula *же* zauzima sekundarnu poziciju u leksičko-sintaksičkoj strukturi, odnosno postpoziciju u odnosu na upitnu riječ.

10.2. Leksički signali modifikovanog značenja srpskih upitnih iskaza sa propozitivnom funkcijom i njihov odnos prema situaciji u ruskom

Leksička eksplikacija modifikacije značenja upitnih iskaza sa propozitivnom funkcijom bilježi se i u srpskom jeziku i to sa podudarnim karakteristikama što se tiče brojnosti sredstava i modifikacija njima izraženim.

Modifikatori koji se sreću i u tonskom pitanju sa propozicijom i u pitanju sa propozitivnom funkcijom srpskog jezika jesu partikule *a* i *dakle*.

Partikula *a*, koja se u literaturi i svrstava u upitne (Stevanović, 1974, II, 8), ima istu funkciju kao u tonskom pitanju, apelativno-vokativnu, ali sa ograničenjem da se ne očekuje isključivo potvrđan odgovor. Parafraza semantičke strukture iskaza podudara se sa parafrazom ruskih analoga:

‘pretpostavljajući $x(p)$, insistirajući da adresat odgovori, želim da znam $x(p)$ ’.

Partikula ostvaruje funkciju kao postponovani dio leksičko-sintaksičke strukture ili formirajući samostalan iskaz, takođe postponovan u odnosu na propozitivni sadržaj za koji se očekuje odgovor.

– Varaš li ti to mene? – sumnjičavo se iskosi Đurajica. – Kako to struja, a? (Ć. 95)

A otkud ti pogodi da sam ja baš narednik, a? – iskosi se Lijan. (Ć. 104)

Kakvi su, a? (Kap. 9)

Što je to kanalizacija? A? Meni su pričali, brate. (G. 126)

Funkcija introduktivne partikule *dakle* ne podudara se u potpunosti u različitim tipovima srpskog pitanja, iako se jedino ona i realizuje u oba tipa iskaza, sa propozicijom i sa propozitivnom funkcijom u osnovi. U upitnom iskazu sa propozicijom partikula *dakle* ima dvostruku funkciju – metatekstualnu, povezujući sadržaj sa lijevim kontekstom, i modifikatorsku, izražavajući značenjsku komponentu persuazivnosti. Analogno situaciji u ruskom jeziku, uloga *dakle* u pitanju sa propozitivnom funkcijom u srpskom je samo metatekstualna.

Dakle, ko je ostao? Vadim Marasevič (R. 233)

Dakle, – počeo je tiho Pilat, šta biste mogli da mi kažete o raspoloženju u ovome gradu? (B. 298)

...Čemu, dakle, činiti složenim tako jednostavne stvari? (Pet. 494)

Značenje sigurnosti, komponente iz kruga persuazivnih, ne može se potvrditi supstitucijom ovog oblika modifikatorom *znači*, kao što je to slučaj sa tonskim pitanjem:

Plašiš, me, dakle, tek onako? (Bl. 142)

→ Plašiš me, znači, tek onako?

Dakle, ko je ostao? → * Znači, ko je ostao?

Dakle, – (...) – šta biste mogli da mi kažete o raspoloženju u ovom gradu?

→ * Znači, šta biste mogli da mi kažete.?

Čemu, dakle, činiti složenim tako jednostavne stvari?

→ * Čemu, znači, činiti složenim.?

Prema zastupljenosti, kao signali modifikovanog upitnog značenja u srpskom pitanju sa propozitivnom funkcijom u osnovi izdvajaju se upitna partikula *li* i prilog *onda*.

Posebno mjesto zauzima partikula *li* koja se u ovom tipu iskaza nikada ne javlja kao osnovni signal upitnosti (što je slučaj u pitanju sa propozicijom), nego kao signal modifikacije upitnosti. Na ovu okolnost skrenuo je pažnju A. Musić (1910, 226), navodeći mišljenje Budmanija da prisustvo *li* pokazuje čuđenje, ali i uzrujanost ili razdraženost.¹²⁶

Zašto nas je onda čekao? Čemu li se samo nadao? (Šć. 65)

Ma, koji li je to sveznalica? Već sam nekoliko puta za njega čuo. (Ć. 71)

Ma kad li prije odšrafi bombu, đavo s njim? – ne može da se načudi

Stanivuk. (Ć. 95)

Ko li ga je saslušavao u bolnici, rovitog, usamljenog, operisanog, pod sedativima? (Crn. 163)

Jeste, sve je to istina, ali sad nije trenutak to! Kakav li je tek ovo trenutak

da se saopšti istina o Đorđu Martinoviću? (Crn. 163)

Odakle li on zna za Volanda? – počeo je da trepće. (B. 104)

¹²⁶ Musić, 1910, 226: „Kadšto dolazi uz interogativni pronomeni *li* onda, kad je pitanje jedno jedino (Kud li ode Bajo sa Limunom?). Budmani u Ak. rj. VI, 32”, kaže da *li* obično pokazuje neko čuđenje. Ja bih rekao, da ne pokazuje samo čuđenje, nego uopće neku uzrujanost ili razdraženost tako da su takova pitanja ponajviše ili afektna ili admirativna ili deliberativna.”

- Kud li ste se to nadigli s tolikim darovima i đakonijama? (Ć. 22)
 Vi čitate, a ja svaki čas pomislim – kako li izgleda? Mlad? star? crnomanjast? (G. 9)
 Zbilja, gdje li je noćas Lijan? (Ć. 86)
 Šta li mi je? To mi se nikada ranije nije dešavalo. (B. 8)
 Šta li to bi? – pomisli čiča u jednom stotom djeliću sekunde. (Ć. 154)
 – Ehe-he, a čiji li su to topovi, da mi je samo znati? (Ć. 9)

Partikula *li* je, kako primjeri pokazuju, kombinabilna praktično sa svim upitnim zamjениčkim riječima, a redovno je postponovana u odnosu na njih. Pozicija se podudara sa njenom pozicijom u pitanju sa propozicijom.

Relevantna komunikativna karakteristika ovih iskaza je usmjerenost iskaza na samog govornika ili neodređenog adresata, a ne na neposrednog sagovornika. Na to skreće pažnju D. Pervaz (1973, 125), parafrizirajući smisao izrazom „pitam se” (str. 128). Slično tumačenje daje i E. Vejls Braun (1975, 130, f. 2): „Li comes after the first word, i.e. the question word: Gdje li mi je sestra? and emphasizes that the speaker is asking himself the question. We could translate our example as „I wonder where my sister is”.” Prevod, zapravo parafraza koju daje ovaj autor, ukazuje takođe da se ne radi o čisto-upitnom značenju, nego o izražavanju nedoumice. Govornik ne pokazuje želju za utvrđivanjem nepoznate informacije jer je svjestan da uslovi ne omogućuju zadovoljenje takvog komunikativnog cilja ili u dovoljnoj mjeri poznaje komunikativnu situaciju. Isto tako, ovakva pitanja mogu biti reakcije na neočekivanu činjenicu ili situaciju.

Sam uslov usmjerenosti iskaza na govornika ili neodređenog adresata je dovoljan da se ovakav iskaz okvalifikuje kao retoričko pitanje. Usmjerenost na određenog adresata i eventualna leksička eksplikacija njegova se osjeća kao anomalija:

- Striče*, koje li je doba?
 Imaš sat. (Bl. 174)

Modifikacija značenja izražena pomoću partikule *li* u upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom pod navedenim uslovima ukazuje da prisustvo partikule *li* pored upitne zamjениčke riječi – osnovnog pokazatelja upitnosti nije znak jezičke redundancije.¹²⁷

¹²⁷ Mišljenje o redundantnoj ulozi upitne partikule u pitanjima sa upitnim zamjениčkim riječima iznosi K. Wachowicz (1978, 156) pobijajući tezu o jednoj dubinskoj upitnoj morfemi (Q – morpheme hypothesis). Njeni zaključci su zasnovani na materijalu neindoevropskih jezika.

Sredstvima prirodnog jezika smisao srpskih zamjениčkih pitanja sa partikulom *li* u leksičko-sintaksičkoj strukturi može se interpretirati na slijedeći način:

→ želim da znam, iako znam da nema realnih mogućnosti da dobijem odgovor.

Zbilja, gdje li je noćas Lijan.? (Ć. 86)

→ želim da znam gdje je noćas Lijan, iako nema realnih mogućnosti da saznam

Čemu li se samo nadao? (Šć. 65)

→ želim da znam čemu se nadao, iako nema realnih mogućnosti da saznam

...kako li izgleda? (G. 9)

→ želim da znam kako izgleda, iako nema realnih mogućnosti da saznam

Pojava upitne partikule *li* uz upitnu zamjениčku riječ kao osnovno sredstvo izražavanja upitnosti svrstava srpski jezik (uz hrvatski) u uzak krug jezika koji takvu kombinaciju dopuštaju. Prema dostupnim podacima, pouzdano se može reći da od slovenskih jezika, samo bugarski i makedonski dozvoljavaju upotrebu partikule *li* uz upitne zamjениčke riječi. Primjere sa ovakvim spojem u bugarskom navodi M. Lakova (1991, 21), ali o njihovom značenju ne daje podatke:

Кой ли може да им е казал?

Каде ли се е скрил?

Pošto postojeće gramatike makedonskog jezika ne daju podatke o ovakvom tipu upitnog iskaza, primjer navodimo na osnovu saopštenja informanata:

Каде ли сум го оставила ова?!

Pojava je ipak registrovana i opisana u makedonskom jeziku, ali prema saopštenju jednog od autora istraživanja, dr Lj. Spasova, rad sa podacima tek treba da bude publikovan.¹²⁸

U makedonskom se, po mišljenju informanata, ne radi o čisto-upitnom značenju iskaza, nego o modifikovanom, na šta ukazuje i gotovo redovna upotreba uzvičnog znaka pored upitnika u pisanom tekstu.

¹²⁸ Navodi se na osnovu saopštenja autora o rukopisu: I. Sawicka, Lj. Spasov, „Suprasegmentalna fonologija na makedonskiot standarden jazik”. Postojanje ovog tipa iskaza potvrdila su dva informanta, govorna predstavnika makedonskog jezika, sa filološkim obrazovanjem.

Prema mišljenju C. L. Bejkera koje navodi Vahovič (1978, 153), ovakav spoj eksponenata upitnosti je isključen u jezicima koji, poput engleskog, imaju zamjениčku riječ na početku leksičko-sintaksičke strukture.¹²⁹ K. Vahovič (str. 152–153) ovu tezu osporava navođenjem primjera iz jezika drugačijeg tipa, japanskog i tagalskog (filipinskog), u kojima se uz zamjениčku upitnu riječ na prvom mjestu javlja i upitna partikula.

Kolokaciju upitne zamjenice i upitne partikule nalazimo u ruskom jeziku samo u konstrukciji *что ли* koja funkcioniše kao složena partikula, izražavajući komponentu distantnosti u ruskom tonskom pitanju (5.2.3.3.4). Srpski takođe poznaje analognu konstrukciju (*šta li*), mada sa manjom frekvencijom, ali i slične kombinacije upitne partikule i ostalih zamjениčkih riječi. Kako je navedeno u odj. 5.3.3.3.3, ove složene partikule izražavaju distantnost zauzimajući postponovan položaj u leksičko-sintaksičkoj strukturi iskaza (tonskog pitanja).

Ovo je neki račun, šta li?

Čitaj ti samo! (N. 222)

– Petnaestog maja je produžen mandat do... do... šest meseci, koliko li? (tv razg.)

– Vidio ljeskar, pa poželio da bude zec, šta li? (Ć. 60)

Pa otišao u Bosnu, kud li? (razg)

Ovakvi iskazi se mogu smatrati i za sredstvo izražavanja nedoumice, ali ostaje otvoreno pitanje da li se iskaz u cjelini može smatrati za upitni.

Prema svojoj zastupljenosti u leksičko-sintaksičkoj strukturi pitanja sa propozitivnom funkcijom u srpskom jeziku, izdvaja se kao modifikator prilog *onda*. Njegovo primarno značenje je značenje temporalne posteriornosti preko koga je dalje razvijeno konkluzivno (Kovačević, 1986, 268; 1988, 235). Komponentu koju ovaj prilog izražava u izjavnom iskazu M. Kovačević (1988, 235–236) parafrizira na slijedeći način: ‘na osnovu toga jasno je/može se zaključiti’. U semantičkoj strukturi upitnog iskaza ovako formulisana komponenta ne može se ostvariti na isti način kao u

¹²⁹ Baker (prema Wachowicz, 1978, 153) za mogućnost zajedničke upotrebe upitne partikule i upitne zamjениčke riječi kaže: „Languages which do move their whwords to the clause – initial position never have a yes-no particle together with whwords. Thus, in English it is impossible to have both if or whether and whwords as who or what in the same simple sentence.”

izjavnom iskazu prije svega zbog toga što upitni iskaz nije sredstvo izražavanja poznate informacije, nego zahtjev za utvrđivanje nepoznate. U tom svjetlu komponenta koju prilog *onda* izražava u upitnom iskazu srpskog jezika izražava nedovoljnost prethodnog znanja (poznavanja situacije) za izvođenje pozitivnog zaključka, što generiše potrebu da se postavljanjem pitanja o jednom elementu situacije ta nedovoljnost otkloni. Pri tome se kao osnovni odnos prethodnih saznanja i propozitivnog sadržaja upitnog iskaza može označiti kao suprotnost poznatog i očekivanja govornika. Parafraza semantičke strukture upitnog iskaza u tom slučaju podudara se sa parafrazom ruskih iskaza sa partikulom *же*:

‘znajući (p), ne pretpostavljajući realnost x(p), želim da znam x(p)’.

Sviđa mi se, mada retko pijem vino.

Šta onda pijete? (Kap. 11)

→ ako ne pijete vino, šta drugo pijete?

Šefe, znam da nije.

Što, onda, s tim klošarima i kriminalcima gubiš vreme? (Bl. 11)

Bože gospode, ovo još nisam čuo. To se tvoga muža ne tiče? A koga se onda tiče?

(Kov. I, 4)

– (...) mogli smo zaključiti da nije bio ni neki slučajno zalutali putnik.

Šta je onda bio? (Šć. 28)

Ovaj modifikator nije vezan isključivo za upitni iskaz sa propozitivnom funkcijom: iako rjeđe, javlja se i u upitnom iskazu sa propozicijom:

A ide li onda brdo četveronoške, ima li sedlo i uzdu? (Ć. 38)

Pored funkcije modifikatora upitnog značenja, prilog *onda* može se u upitnom iskazu javiti i u svom primarnom značenju, tj. kao signal vremen-ske posteriornosti:

U redu, dodi na Devičku.

A kuda ćemo onda? (R. 89)

→ a kuda ćemo poslije toga?

Boji se da ne bi bio udostojen. Šta bi onda?

(B. 23)

→ šta bi uslijedilo poslije toga?

Za razliku od upitnih iskaza sa partikulom *li* u leksičko-sintaksičkoj strukturi, upitni iskazi sa prilogom *onda* kao modifikatorom imaju i funkciju izražavanja negativnog odnosa prema stavu adresata, pored emocionalnih reakcija kao što je čuđenje.

Kontrast između ruskog i srpskog na planu modifikacije značenja upitnih iskaza sa propozitivnom funkcijom bilježi se pri izražavanju distantnosti i apelativnosti-vokativnosti. Srpski ne raspolaže strukturno podudarnim sredstvom kao što je partikula *ведь* i partikula *ну*, dok se dva jezika podudaraju pri izražavanju apelativnosti-vokativnosti uz pomoć partikule *a*. U datom korpusu ekvivalent za partikulu *ведь* nije zabilježen dovoljnim brojem primjera, ali se može pretpostaviti da bi to mogao biti polifunkcionalni veznik *pa* i prilog *opet*:

— Батюшки! Да ведь это что же? Ну тебе остается одно-беги! Беги в пустыню!.
(Г. 80)

Ведь что же? Значит – двойная жизнь? И не месяц, не два, а может быть годы?
(Кав. 382)

— Веселый, хороший парень, верно ведь? А ведь что говорят?
(Бонд. 483)

— Gospode! Pa što je to? Znači, ostaje ti samo jedno – da bježiš! Bježi u pustinju!
(G. 117)

— Pa šta onda? Znači – dvostruki život? I ne mjesec ili dva, nego možda i godina-ma?
(D. M.)

— Veseo, dobar momak, je li tako? A opet, šta se priča?
(D. M.)

Što se tiče odnosa ruske partikule *ну* i sredstava u funkciji modifikatora u srpskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom, takođe se bilježi kontrast, pošto srpski ne raspolaže strukturno ekvivalentnim sredstvom. Tako se odnos funkcionalne ekvivalencije i semantičke sinonimije uspostavlja između ruske partikule i različitih sredstva u srpskom zavisno od komponente koja se izražava. Ukoliko se *ну* javlja kao apelativno-vokatивно sredstvo može se kao ekvivalent javiti veznik/partikula *pa*, veznik *i*.

— Ну что же это такое? – воскликнул Воланд, – зачем ты позолотил-усы?
(Б. 671)

— Ну и что же? Бесполезно. (Г. 24)

— Pa, šta je to? – uzviknuo je Voland – zašto si pozlatio brkove?
(V. 253)

— Pa šta je bilo? – Uzaludno. (G. 34)

Ну дальше, дальше что? – поторопил
отец. (Пл. 274)

I dalje, šta je dalje bilo? – požurio je
otac. (Pl. 334)

Ako se uz apelativno-vokativno značenje pomoću partikule *ну* izražava i emocionalni odnos, onda se u zavisnosti od toga da li je u pitanju iznenađenje ili nezadovoljstvo kao ekvivalenti mogu javiti složena partikula *je li* i partikule *ma*, *ama*. Složena partikula *je li* zabilježena je kada *ну* funkcioniše kao samostalan iskaz.

– Ну зачем тебе? Рассказывать это
так, чтобы ты ясно понял, – долго и
скучно. (Г. 18)

– Ma, što će to tebi? Da ti ispri-
čam tako, da jasno shvatiš – to je dugo.
i dosadno. (G. 24)

– Ну? Знала? Это хорошо... (Г. 48)

– Je li? Zнала si? To je dobro... (G. 69)

Какой там разговор? Все пустяки.
Пустяки? Н-ну? Чудак ты! (Г. 85)

– Kakav to razgovor? Sve koješta.
– Koješta? Je li? Čudan si ti. (G. 124)

Podudarnost između ruskog i srpskog se može registrovati na planu korišćenja partikula *так* i *умак* sa jedne i *dakle* sa druge strane. Nadalje, podudarnost se registruje i na planu upotrebe introduktivnih partikula u metatekstualnoj funkciji, tako da ruskim *собственно* (*собственно говоря*), *в самом деле* odgovaraju srpske *zapravo*, *upravo*, *u stvari*, *zaista*.

– Почему, собственно, я так вз-
волновался из-за того, что Берлиоз попал
под трамвай? – рассуждал поэт. – В ко-
нечном счете, ну его в болото! Кто я, в
самом деле, кум ему или сват? (Г. 532)

– Što sam se ja, zapravo, toliko uzbudio
zbog toga što je Berlioza zgazio tramvaj?
– rasuđivao je pesnik. Na kraju krajeva,
neka ga đavo nosi! Šta sam ja njemu u
stvari, kum ili dever? (V. 114)

Kontrast između ruskog i srpskog se bilježi na planu funkcija izraženih partikulom *же*, pošto srpski jezik ne raspolaže sredstvom podudarne strukture i funkcije. Raznovrsne funkcije upitnog iskaza zasnovane na odnosu suprotnosti u srpskom jeziku se izražavaju uz pomoć više različitih sredstava. Tako prema ruskom *же* stoje upitna partikula *ли*, prilog *онда*, veznici/partikule *а*, *па*, deiktici *то*, *так*, *тоlikо*, ali i nulti ekvivalent. Relativno čest izostanak strukturnog izraza modifikacije u srpskom pitanju – prevodnom ekvivalentu djelimično se može objasniti sistemskom nepodudarnošću, ali i

procjenom prevodioca i njegovom jezičkom intuicijom. Tako se nulti ekvivalent za partikulu *же* može konstatovati pri svim funkcijama koje ruski iskaz vrši, pogotovu ako je u leksičko-sintaksičkoj strukturi prisutan i neki drugi modifikator.

Как же вы из рыбака превратились в электроспециалиста?

Рыбак. Жил на море, вот и рыбак.

(Р. 215/

— Kako ste se iz ribara pretvorili u elektro-stručnjaka?

— Ribar. Živeo sam na moru, i eto vam ribara. (R. 321/

— Где же игрушки, в которые этот дядя Семен с вами играет? – спросил затем отец у Петрушки. (Пл. 269/

— Gde su igračke kojima se taj čika Se-mjon igra s vama? – upita otac Petrušku. (Pl. 329/

— Что же ты так подаешь? Принес бы какого – нибудь варенья. Кружовенно-го, что ли. (Ч. 292/

— Što si ovako doneo? Što ne doneseš neko slatko? Možeš ono od ogrozda. (Č. 28/

— Так к чему же усложнять такие простые вещи? (Пет. 494/

— Čemu, dakle, činiti složenim tako jednostavne stvari? (Pet. 139/

Odnos funkcionalne ekvivalencije i semantičke sinonimije uspostavlja se između partikula *li* i *же* onda kada upitni iskaz sa propozitivnom funkcijom izražava nedoumicu. Kao regulativni uslov se ovdje javlja samo usmjerenost iskaza na samog govornika, a ne odnos suprotnosti koji partikula *же* po pravilu signalizira. To potvrđuju i primjeri u kojima se u srpskom javlja partikula *li*, a da u ruskom iskazu nema *же*.

— „Гипнозом.” – повторял Варенуха (...) – откуда же ему известно о Воланде?.

— Где он остановился, этот Воланд, черт его возьми? (Б. 522)

— „Hipnozom.» – ponavljao je Varenuha (...) – Odakle li on zna za Volanda?

— Gde li je taj Volland odseo, đavo ga odneo? – upitao je Rimski. (B. 104)

Берлиоз говорил, а сам в это время думал: „Но, все-таки, кто же он такой? И почему он так хорошо говорит по-русски? (Б. 429)

Berlioz je ovo govorio, a u sebi mislio: „Ko li je ovaj, na kraju krajeva? I otkud tako dobro govori ruski?» (V. 12)

Что это со мной? Этого никогда не было... сердце шалит.
я переутомился. (Б. 424)

Šta li mi je? To mi se nikada ranije nije dešavalo. Srce mi nije dobro. Premoren sam. (B. 8)

Что она делает сейчас и как устроилась жить по-граждански Маша – дочь пространщика? Бог с ней. (Пл. 265)

Šta li ona sada radi i kako se snašla Maša, famulusova kći? Neka je Bog čuva. (Pl. 325)

Zahvaljujući sposobnosti da izraze odnos suprotnosti, kao funkcionalni ekvivalenti i semantički sinonimi za rusku partikulu *же* u srpskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom javljaju se prilog *onda*, *veznici a i pa*.

А к заместителю наркома Будягину? Нет.
– Почему же он просил за вас дирекцию института? (Р. 28)

A zameniku narodnog komesara Budjagini? Ne.
– Zašto je onda on molio za vas upravu fakulteta? (R. 43)

– Он серьезно. Удивительный человек!
– В таком случае зачем же было баламутить честную женщину? (Ч. 311)

– On ozbiljno. Čudan čovek!
– Onda zašto ste samo zaludivali poštenu ženu? (Č. 53)

– Так, стало быть, в арбатский подвал? А кто же будет писать? А мечтания, вдохновения? (Б. 708)

– Znači tako, u arbatski suteran? A ko će onda da piše? A maštanja, nadahnuća? (B. 288)

Шура – горячка! Будет тебе! Зачем же они говорят вздор? Ах, да все это скучно и скучно! (Ч. 297)

– Šuro – vatro! Dosta!
– A zašto pričaju gluposti? Ali, kako je sve to dosadno, dosadno! (Č. 34)

– Как же вы, комсомолец, упустили брата?
– Когда его посадили, мне было шестнадцать лет. (Р. 33)

– A kako ste vi, komsomolac, upustili brata?
Kad je on uhapšen, ja sam imao šesnaest godina. (R. 47)

Катя, ты?
Ну, я...
– Что же не отвечала?
– И не звонила даже. (Р. 6)

Kaća, jesi li to ti?
– Da, ja sam.
– Pa što nisi odgovorila?
– Nisam čak ni telefonirala. (R. 10)

Что же, мне целоваться с мо-
шенниками и подлецами,
что ли? (Ч. 300)

Pa šta da radim – da se grlim i ljubim sa
lupežima i podlacima? (Č. 38)

Kod iskaza u funkciji izražavanja negativnih emocionalnih kompo-
nenata (nezadovoljstva, ljutnje) takođe se bilježi kontrast: dok ruske struk-
ture sadržavaju partikulu *же*, u srpskom se javljaju eminentno deiktička
sredstva – zamjenica *to*, prilozi *toliko*, *tako*.

– Ну, как же ты подаешь? Принес бы
какого – н. варенья. Кружовенного, что
ли. (Ч. 299)

– Kako to služiš? Što ne doneseš neko
slatko?.. Možeš od ogrozda. (Č. 37)

Что ж у тебя мало вещей-одна сумка?
– Мне больше не нужно. (Пл. 263)

– Zašto imaš tako malo stvari – samo
ranac?
– Više mi nije potrebno. (Pl. 323)

Пожалуй, мне пора. Поздно.
Куда же вы спешите? – спросил
Воланд вежливо, но сухо. (Б. 698)

– Vreme mi je. Kasno je.
– Kuda toliko žurite? – upitao je Vo-
land ljubazno, ali hladno. (V. 277)

Есть такой один критик. Я сегодня
вечером разнесла всю его квартиру.
Вот тебе и раз. А зачем же? (Б. 694)

– Postoji takav kritičar. Večeras sam
mu demolirala stan.
Eto ti na! A zašto to? (V. 275)

Ruski i srpski jezik pokazuju relativno siromaštvo semantičkih mo-
difikacija strukture upitnih iskaza sa propozitivnom funkcijom, kao i ne-
velik izbor sredstava koja te modifikacije izražavaju. Relevantnu razliku
između dva sistema u ovom segmentu predstavlja upotreba upitne partikule
li uz upitne zamjeničke riječi. Specifičnost ruskog jezika predstavlja upotre-
ba partikule *же*, sa dominantnom zastupljenošću i sposobnošću izražavanja
više funkcija zasnovanih na odnosu suprotnosti.

U odnosu na upitni iskaz sa propozicijom, i to tonski iskaz, upitni
iskaz sa propozitivnom funkcijom u oba jezika pokazuje znatno manje mo-
gućnosti za izražavanje subjektivno-modalnih komponenata u semantičkoj
strukturi.

8. ZAKLJUČCI

Predmet ovog rada je upitni iskaz u ruskom i srpskom jeziku, radnom definicijom predstavljen kao samostalni komunikativni tip iskaza koji se po značenju, funkciji i formi suprotstavlja komunikativnim tipovima izjavnog i uzvičnog iskaza. Obavljeno istraživanje dozvoljava korekciju i preciziranje radne definicije, ali bez pretenzija na definitivnost i isključivost ponuđenog određenja. Pridružujući se mišljenju drugih istraživača o problematičnosti definisanja ovog tipa iskaza, radnu definiciju korigujemo na slijedeći način:

Upitni iskaz je samostalan komunikativni tip iskaza u čijoj semantičkoj strukturi je obavezno zastupljena sema ‘želim da znam x’, zbog čega on čini opoziciju komunikativnom tipu izjavnog i uzvičnog iskaza na planu značenja, a takođe na planu forme izražavanja tog značenja; na funkcionalnom planu opoziciju čini kada ostvaruje funkciju saznavanja nepoznate informacije, dok se u ostalim funkcijama približava drugim tipovima iskaza.

Pristupajući istraživanju upitnog iskaza u ruskom i srpskom jeziku u cilju utvrđivanja kontrasta, kao polaznu osnovu uzeli smo značenje iskaza, pod pretpostavkom da je ono u oba jezika podudarno. Tako je semantička struktura upitnog iskaza definisana kao složena, a kao osnovne komponente su određeni konstitutivna sema ‘želim da znam x’ i propozitivni sadržaj uključen u objektivni modalni okvir realnosti u širem smislu. Ovako definisano značenje je označeno kao čisto-upitno ili nemodifikovano-upitno. Kao modifikovano-upitno značenje je posmatrano ono koje je sadržavalo neku od subjektivno-modalnih komponentata. Tako je pri opisu sredstava izražavanja pažnja bila usmjerena u prvom redu na sredstva izražavanja čisto-upitnog (nemodifikovanog) značenja i uslove njegove realizacije, a zatim na sredstva i uslove razlikovanja modifikovanog i nemodifikovanog značenja.

Pri prelasku na opis sredstava izražavanja upitnosti u dva jezika, ustanovljena su dva osnovna tipa upitnog iskaza prema kriteriju oblika propozitivnog sadržaja:

- upitni iskaz sa propozicijom,
- upitni iskaz sa propozitivnom funkcijom.

Ustanovljeno je da ruski i srpski jezik koriste tipološki podudarna sredstva izražavanja upitnosti, koja se dijele na strukturna i prozodijska.

Oba jezika za izražavanje upitnosti pomoću upitnog iskaza sa pozicijom u osnovi koriste upitne partikule i intonaciju. Kontrast se bilježi na planu dominantnog načina izražavanja: ruski jezik koristi u prvom redu uzlaznu intonaciju (IK-3 po sistemu Brizgunove), a u drugom redu strukturni pokazatelj – upitnu partikulu *nu*. Srpski jezik daje prednost strukturnim sredstvima koristeći upitnu partikulu *li*, složenu partikulu *da li* i inverziju pomoćnog glagola sa partikulom *li*, pri čemu postoje osnove da se konstrukcija sa pomoćnim glagolom u 3. l.j. (*je li*) smatra za gramatikalizovani oblik, odnosno za složenu partikulu. Zabilježena je tendencija funkcionalnog izjednačavanja složene partikule *da li* i konstrukcije *je li*. Kontrast se bilježi i na planu intonacije, pošto srpski jezik ne koristi intonaciju sa naglim usponom osnovnog tona, što je slučaj u ruskom, već sa postepenim (inverzna krivulja). Funkcija intonacije kao sredstva izražavanja upitnog značenja praćena je sa osloncem na one opise ruskog i srpskog intonacionog sistema koji su uporedivi na nivou tipične melodijske konture, mada su načini prezentiranja rezultata istraživanja različiti – za ruski jezik shematisovane konture J. A. Brizgunove, a za srpski jezik detaljni akustički parametri uz grafičku predstavu melodijske linije P. Ivića i I. Lehiste. Mogućnosti upotrebe intonacije kao sredstva izražavanja modifikacija značenja upitnog iskaza nisu dosljedno praćene zbog različitog obima istraženosti funkcije intonacije u datim jezicima.

U vezi sa dominantnim načinom izražavanja upitnosti stoji zapažena tendencija vezivanja određenih struktura za modifikovano odnosno nemodifikovano značenje: za ruske leksičko-sintaksičke strukture sa upitnom partikulom *nu* može se utvrditi tendencija ka izražavanju modifikovanog značenja (značenja sumnje), dok se u srpskom tendencija ka izražavanju modifikovanog značenja može u prvom redu vezati za strukture koje upitnost izražavaju uz pomoć intonacije kao osnovnog sredstva (pretpostavka, emocionalne komponente).

Nadalje, ustanovljeno je da postoji kontrast između dva jezika u tipovima informacionog centra markiranog upitnom partikulom *nu*, odnosno *li*. Dok srpski jezik u poziciji informacionog centra (na početku leksičko-sintaksičke strukture) dopušta samo glagol u ovom tipu iskaza, u ruskom jeziku se pored glagola mogu naći i druge vrste riječi, imenske u prvom redu, što je već znak modifikacije značenja iskaza i promjene funkcije.

Mogućnosti izražavanja modifikovano-upitnog značenja posmatrane su kod upitnog iskaza sa propozicijom u oba jezika pod različitim okolnostima: kada ne postoje leksički, gramatički i kontekstualni signali modifikacije i kada postoji bar jedan od tih signala. Tako je utvrđeno da se rečenični akcenat može javiti kao sredstvo razlikovanja čisto-upitnog i modifikovanog značenja u tonskom upitnom iskazu. Zabilježene su tendencije vezivanja rečeničnog akcenta za određene dijelove leksičko-sintaksičke strukture, pa se tako može reći da se pri izražavanju čisto-upitnog značenja rečenični akcenat, definisan kao neutralni, uglavnom vezuje za predikat (glagol), a njegovo prenošenje na druge dijelove leksičko-sintaksičke strukture signalizira značenje pretpostavke. Nadalje, zabilježena je tendencija vezivanja rečeničnog akcenta za lekseme u funkciji kvantifikatora i načinskih adverb-a, a u ruskom jeziku i za egzistencijalni glagol. Uz ovo treba ukazati da je funkcija akcenta ispitivana na strukturama tipa proste rečenice.

Ustanovljeno je da red riječi u upitnom iskazu sa propozicijom u oba jezika ne služi kao jedino sredstvo izražavanja upitnosti, niti kao sredstvo razlikovanja čiste i modifikovane upitnosti. Funkciju reda riječi u izvjesnoj mjeri relativizuje upotreba rečeničnog akcenta.

Analizom primjera iskaza bez leksičkih, gramatičkih i kontekstualnih signala značenja utvrđeno je da upitni iskazi sa propozicijom u oba jezika mogu pored osnovne funkcije (saznavanje nepoznate informacije) vršiti funkcije izražavanja pretpostavke, sumnje, negacije i emocionalnih reakcija tipa iznenađenja, pozitivnog i negativnog, nezadovoljstva (ili ljutnje).

Kontekstualne kombinacije različitih tipova iskaza u dijalogu mogu pružiti oslonac za razlikovanje čisto-upitnog i modifikovano-upitnog značenja, pošto analiza pokazuje da se u kombinacijama tipa pitanje sa zamjeničkom rječju+tonsko pitanje u ruskom jeziku tonsko pitanje redovno može smatrati za izraz značenja pretpostavke. Isto značenje drugog iskaza u analognim kontekstualnim kombinacijama u srpskom jeziku takođe se ostvaruje, ali sa razlikom na planu načina izražavanja: srpski daje prednost strukturama sa leksičko-gramatičkim sredstvima izražavanja značenja (npr. sa veznikom *da* u inicijalnoj poziciji) nad tonskim. Sličan odnos između ruskog i srpskog se može utvrditi i u grupi sredstava za razlikovanje modifikovanog značenja označenim kao gramatička: za ruski jezik se tu u prvom redu mogu utvrditi gramatička sredstva kao što je prisustvo glagola svršenog vida u 1. l.j./mn. prezenta/budućeg vremena, glagola svršenog vida u infinitivu, infinitivskih konstrukcija sa partikulom *давай/давайме* u funk-

ciji izražavanja deliberativnog značenja, a za srpski leksičko-gramatičkih (veznik *da*, modalni glagol *htjeti*).

I na planu izražavanja modifikovano-upitnog značenja pomoću leksičkih sredstava ruski i srpski jezik pokazuju tipološku podudarnost koristeći uglavnom funkcijske riječi kao što su partikule, upitne i neupitne, veznici i predikativi. Kontrast se bilježi na planu inventara sredstava, pošto ruski jezik koristi veći broj partikula nego srpski u cilju modifikacije značenja upitnog iskaza sa propozicijom. Kao modifikatori u ruskom jeziku su posmatrani veznici *или... чтобы*, partikule *разве, неужели, не... ли, что, что ли, а если /что если/, а вдруг, а ну как, даже, все-таки, а, да, так, правда, верно, ладно, хорошо, ведь, же, introduktivne partikule значит, итак, стало быть, конечно, может быть, кажется, очевидно, видно, видимо, видать, по-видимому, должно быть, никак, вероятно, наверное/наверно, predikativ можно. Ekvivalentnu funkciju u srpskom tonskom iskazu sa propozicijom vrše partikule *zar, zar ne, a*, veznik/partikula *da (ne), pa*, konstrukcija *je li (je l')*, partikule *čak, ipak, šta, šta li*, složena partikula *a šta ako*, negirani oblik glagola, introduktivne partikule i konstrukcije *znači, dakle, naravno, razumije se/razume se, možda, izgleda, očigledno, kanda, čini se, mora biti, rekao bih/reklo bi se, vjerovatno/verovatno, sigurno, valjda* i glagol *moći*. Kontrast u okviru navedenih grupa čini upotreba glagola u srpskom u funkcijama u kojima ruski daje prednost funkcijskim rječima: negirani oblik glagola kao ekvivalent za složenu partikulu *не... ли* u distantivnoj funkciji i glagola *моći* kao ekvivalenta predikativu *можно* (pored glagola *мочь*) u deliberativnoj funkciji.*

Pri izražavanju čisto-upitnog značenja upitnog iskaza sa propozitivnom funkcijom u oba jezika koriste se takođe podudarna sredstva – upitne zamjenice, upitni zamjenički pridjevi, prilozi i priloški izrazi. Kod ovog tipa iskaza osnovno značenje, čisto-upitno ili nemodifikovano-upitno, definisano je kao složeno, pošto pored komponente upitnosti sadrži i komponentu kategorijalne semantike koja odgovara datoj propozitivnoj funkciji. Na taj način su izdvojena značenja i opisana sredstva njihovog izražavanja u oba jezika: upitno-personalno (upitne zamjenice *кто; ко*), upitno-objektno (*что; šta/što*), upitno-kvalifikativno nedinamičkog tipa (*какой, который, каков, каково; kakav, koji*), upitno-kvalifikativno dinamičkog tipa (*как, каким образом; kako*), upitno-kvanitifikativno (*сколько; koliko, koliki, -a, -o*), upitno-temporalno (*когда, с каких пор, до каких пор; kada, otkada, dokada*), upitno-spacijalno (*где, куда, откуда, откуда; gdje/gde, kuda,*

otkuda, odakle, dokle, dokuda), upitno-kauzalno sa užim značenjima upitno-uzročno (*почему, отчего, из-за чего, с чего, за что, при чем /причем, что/ чего*) i upitno-ciljno (*зачем, что, для чего /кого, к чему, ради чего /кого, на что, с какой целью, в каких целях*), dok se oba značenja u srpskom izražavaju uglavnom istim sredstvima, pa je razdvajanje na upitno-uzročna i upitno-ciljna sredstva uslovno: *zašto, rašta, krošto, našto, zbog čega, od čega, po čemu, s čega, šta/što, iz kog razloga, kojim povodom, na osnovu čega* (kao uzročna) i *zašto, čemu, radi čega/koga, za čim/kim, u kom cilju, šta/što* (kao ciljna). Slabija funkcionalno-semantička polarizovanost upitno-uzročnih i upitno-ciljnih sredstava u srpskom jeziku nego u ruskom čini jednu od tačaka izrazitog kontrasta između ruskog i srpskog jezika na planu upitnog iskaza sa propositivnom funkcijom.

Kontrast se bilježi na planu izražavanja upitno-perlativnog značenja iz grupe spacijalnih, pošto ruski jezik ne raspolaže posebnim upitnim oblikom za izražavanje perlativnosti (poput srpskog upitnog priloga *kuda*), već koristi predložko-padežne konstrukcije sa zamjениčkim riječima drugačije kategorijalne semantike (*какой, что, чей*). Takođe se može zabilježiti veća funkcionalna izdiferenciranost upitno-spacijalnih sredstava u ruskom nego u srpskom.

Na planu izražavanja upitno-kvalifikativnog značenja nedinamičkog tipa kontrast se sastoji u brojnosti oblika koji se mogu svrstati u ovu grupu (u ruskom upitni zamjениčki pridjevi *какой, который, каков*, prilog *каково*, konstrukcija sa upitnom-objektnom zamjenicom *что за*, a u srpskom upitni zamjениčki pridjevi *kakav, koji*) i u različitoj funkcionalnoj opterećenosti oblika. Dok je, na primjer, u ruskom funkcija oblika *который* svedena na identifikaciju putem selekcije, srpski oblik *koji* služi i za identifikaciju kvaliteta u širem smislu i za identifikaciju putem selekcije iz reda objekata istovrsne kvalifikacije.

Pri izražavanju upitno-temporalnog značenja kontrast čini manja zastupljenost sredstava tipa upitnih priloga u ruskom jeziku: prema srpskim *otkad, dokad* stoje ruske konstrukcije *с каких пор, до каких пор*, pored arhaičnog priloga *доколе*.

Upitno-kvantifikativno značenje u ruskom jeziku izražava se uz pomoć upitnog priloga *сколько* kao osnovnog sredstva (uz mogućnost korišćenja predložko-padežnih konstrukcija upitnih sredstava drugačije kategorijalne semantike), dok srpski jezik pored upitnog priloga *koliko* može koristiti i pridjevske forme *koliki, -a, -o*.

Kontrast između ruskog i srpskog na planu strukture upitnih iskaza sa propozitivnom funkcijom tiče se uglavnom upotrebe i forme pojedinačnih oblika u okviru globalnih funkcionalno-semantičkih grupa sredstava.

Ustanovljeno je da je u oba jezika funkcionalna vrijednost intonacije kao sredstva izražavanja upitnosti u iskazima sa propozitivnom funkcijom relativizovana zbog dominantne uloge strukturnih pokazatelja, a da se u oba jezika radi o silaznoj intonaciji.

Za oba posmatrana jezika se može konstatovati dominacija reda riječi koji podrazumijeva upitnu zamjениčku riječ u inicijalnoj poziciji leksičko-sintaksičke strukture. Oba jezika dopuštaju i pomjeranje zamjениčke riječi u medijalnu poziciju pri izražavanju odnosa suprotnosti smisaonih komponenta, što u izvjesnoj mjeri osporava stavove o fiksiranosti reda riječi u ovom tipu iskaza srpskog jezika. Finalna pozicija upitne zamjениčke riječi je takođe dozvoljena u oba jezika i to pretežno kao sredstvo ekspresivne segmentacije iskaza.

Slično kao kod upitnih iskaza sa propozicijom u osnovi, rečenična akcentuacija može biti iskorišćena za izražavanje modifikacije značenja u ovom tipu iskaza, ali je to u znatnoj mjeri relativizovano postojanjem osnovnog pokazatelja upitnosti u vidu zamjениčke riječi za koju se neutralni akcenat vezuje. Tako se pomjeranje akcenta u finalnu poziciju leksičko-sintaksičke strukture može smatrati prije za sredstvo širenja opsega rečeničnog akcenta, nego modifikacije značenja. Pomjeranje upitne zamjениčke riječi u medijalnu poziciju leksičko-sintaksičke strukture vezano je za modifikaciju značenja, pri čemu ulogu ima i akcenat, vezujući se za riječ – smisaoni centar koja prethodi zamjениčkoj.

Leksička modifikacija značenja je u oba jezika mnogo manje zastupljena kod upitnog iskaza sa propozitivnom funkcijom, nego kod upitnog iskaza sa propozicijom u osnovi. Kao sredstva leksičke signalizacije modifikovanog upitnog značenja u ruskom jeziku posmatrane su partikule *a*, *итак*, *как*, *ну*, *ведь* i *же* kao dominantna po frekvenciji. U srpskom upitnom iskazu sa propozitivnom funkcijom zabilježeni su: partikula *a*, veznik/partikula *pa*, prilog *onda* i upitna partikula *li* kao signal modifikacije upitnog iskaza. Upotreba upitne partikule *li* pored upitne zamjениčke riječi kao osnovnog signala upitnosti u srpskom čini najizrazitiji kontrast u odnosu na ruski jezik u ovom segmentu. Srpski jezik spada u mali broj slovenskih jezika (pored bugarskog i makedonskog) koji dopušta ovakvu upotrebu partikule *li*.

Analiza sredstava izražavanja upitnog značenja u ruskom i srpskom jeziku potvrdila je polaznu pretpostavku o postojanju podudarnosti između dva jezika u tipu sredstava, njihovoj funkciji i semantici.

Stepen podudarnosti može se okvalifikovati kao veliki, dok kontrast između dva jezika čini nejednak inventar sredstava izražavanja, forma i funkcija pojedinih sredstava.

Kao uslovi relevantni za realizaciju značenja i funkcije upitnih iskaza u oba posmatrana jezika izdvajaju se dijaloška pozicija i određenost adresata kao elementa komunikativne situacije, koji ima neposredan uticaj na funkciju i jezičku strukturu upitnog iskaza. Dijaloška pozicija replike–stimula obavezan je uslov za realizaciju čisto-upitnog značenja i funkcije saznavanja nepoznate informacije, bilo da se radi o inicijalnoj replici u dijalogu ili postponovanom stimulu u okviru replike-reakcije. U slučajevima kada upitni iskaz ne raspolaže leksičkim, gramatičkim i kontekstualnim vezama kao signalima modifikacije značenja, sama dijaloška pozicija replike-reakcije može poslužiti kao sredstvo razlikovanja nemodifikovanog i modifikovanog upitnog značenja.

Situiranost upitnog iskaza u monološki segment teksta po pravilu ukazuje na izmjenu funkcije i modifikaciju semantičke strukture. Monološka situiranost upitnog iskaza govori o neaktuelnosti situacije i odsustvu direktnog obraćanja određenom adresatu u cilju zadovoljavanja potrebe za informacijom. Realizacija upitnog iskaza u ovom tipu teksta i usmjerenost na neodređenog adresata ili na govornika samog može se uzeti kao signal odsustva osnovne funkcije upitnog iskaza – saznavanja nepoznate informacije. Iskazi realizovani u takvim uslovima mogu biti označeni kao retorička pitanja, što ne isključuje njihove drugačije funkcije osim funkcija ekspresivne tvrdnje ili negacije (kako se definišu po tradiciji). Kao jezički izraz neusmjerenosti na određenog adresata javljaju se gramatički pokazatelji lica, odnosno njihovo odsustvo, ali i odsustvo formi obraćanja.

Uzajamna uslovljenost značenja, funkcije i uslova realizacije upitnog iskaza zajednička je za ruski i srpski jezik, a moguće je pretpostaviti da ima i univerzalnu vrijednost.

Istraživanje je omogućilo da se ustanove najčešće funkcije upitnog iskaza, što ne implicira zatvorenost spiska ustanovljenih funkcija. Posebno se to odnosi na funkciju izražavanja emocionalnih komponenata značenja, za koje su ovdje naznačeni uslovi aktuelizacije (najčešće suprotnost između polazne pretpostavke govornika i realne situacije) i neki od načina izražavanja.

Za oba tipa upitnog iskaza, sa propozicijom i propozitivnom funkcijom, osnovna funkcija se definiše kao saznavanje nepoznate informacije, što podrazumijeva nepostojanje polazne pretpostavke govornika o sadržini te informacije ili bar odsustvo jezičkih signala postojanja takve pretpostavke. Na planu semantičke strukture kao osnova za datu funkciju služi dominacija seme 'želim da znam x' uz propozitivni sadržaj. Druge funkcije upitnog iskaza zasnivaju se na modifikaciji semantičke strukture upitnog iskaza eksplikacijom polazne pretpostavke o sadržini tražene informacije, što se manifestuje aktuelizacijom različitih subjektivno-modalnih komponenata. Kako je već navedeno, pored osnovne funkcije upitnih iskaza sa propozicijom u oba jezika ustanovljene su funkcije pretpostavke, sumnje, negacije, emocionalne reakcije, ekspresivne tvrdnje, koje se izražavaju strukturama bez leksičkih modifikatora. Pri tome se sumnja definiše kao pretpostavka o *mogućoj* suprotnosti, a negacija kao pretpostavka o suprotnosti. Prisustvo leksičkih modifikatora značenja vezuje se u prvom redu za tonsko pitanje u oba jezika, a funkcije koje upitni iskaz realizuje su iznošenje pretpostavke, sumnje, negacije, pretpostavke kao koncesije, suprotnosti-ekskluzivnosti, apelativnosti-vokativnosti, distantnosti, persuazivnosti sa podznačenjima sigurnosti, nesigurnosti i procjene vjerovatnosti, deliberativnosti. Funkcija preferencijalne procjene, svrstana u persuazivne, utvrđena je na srpskom jezičkom materijalu, a kao sredstvo njenog izražavanja zabilježena je partikula *valjda*. Kod ruskih tonskih pitanja sa leksičkim modifikatorima značenja ova komponenta nije zabilježena, što čini kontrast na funkcionalno-semantičkom planu.

Kod upitnih iskaza sa propozitivnom funkcijom nisu zabilježene istovjetne funkcije: pored osnovne funkcije saznavanja nepoznate informacije, dominantna funkcija je izražavanje negacije, isticanja suprotnosti, zatim emocionalnih reakcija, deliberativnosti, sumnje. Komponente izražene pomoću leksičkih modifikatora se znatno razlikuju: kod ovog tipa upitnog iskaza ne ostvaruju se komponente iz grupe persuazivnih, pretpostavke sa koncesivnošću i suprotnošću-ekskluzivnošću, dok se apelativnost-vokativnost realizuje uz pomoć manjeg broja sredstava, distantivnost u manjoj mjeri (uz pomoć partikule *ведь* i partikule/veznika *па*). U ovom segmentu dominira izražavanje odnosa suprotnosti i negacije, kao i nedoumice.

Pri izražavanju negacije pomoću upitnog iskaza sa propozitivnom funkcijom u oba jezika primjećuje se relevantnost leksičkog značenja predikata, npr. predikata znanja, neophodnosti, mogućnosti, mišljenja. Predikati

mišljenja (glagoli *misliti*, *думать*) relevantni su i kod izražavanja negacije uz pomoć upitnog iskaza sa propozicijom, ali se, ukupno gledano, može registrovati veća uloga semantike predikata kod upitnog iskaza sa propozitivnom funkcijom u oba jezika. Kao kontrast ovdje treba pomenuti i različitu konceptualizaciju u ruskom i srpskom kada se kao objekat pitanja javlja mišljenje: u ruskom se predstavlja kao kvalifikacija dinamičkog objekta (*Как ты думаешь?*), a u srpskom kao identifikacija predmeta (*Šta misliš?*).

Kod oba tipa upitnog iskaza u ruskom i srpskom se može konstatovati da odnosi irealnosti između predikata i aktanata u okviru propozitivnog sadržaja izraženi formama potencijala po pravilu ukazuju na modifikovano upitno značenje i promjenu funkcije (npr. deliberativna funkciju iskaza, funkcija negacije – neslaganja, nesvrishodnosti, nemogućnosti).

Odabrani pravac opisa upitnog iskaza od značenja ka sredstvima izražavanja, uz vođenje računa o komunikativnim faktorima realizacije iskaza, pokazao je kompleksnost upitnog iskaza kao jezičke pojave i nemogućnost njegovog adekvatnog tumačenja sa osloncem na samo jedan od aspekata. Analiza je pokazala da je odabrani pristup pogodan za datu jezičku pojavu i u ruskom i u srpskom, pošto se pored globalne podudarnosti na planu značenja, forme, funkcije i uslova realizacije, na različitim nivoima mogu ustanoviti razlike između dva jezika.

BIBLIOGRAFIJA

- Ajdukiewicz K., Zdania pytajne (Logiczne podstawy nauczania), W-wa – Wilno, 1938. U: Język i poznanie, t. 1, Warszawa, 1960 (278–286)
- Aristotel, Organon, dio V, Topika. Kultura, Beograd, 1970 (371–394).
- Austin J. L., How to Do Things with Words. Cambridge Mass. 1962.
- Aqvist L., A new Approach to the Logical Theory of Interrogatives. Filosofiska Foreningen, Uppsala, Sweden, 1965.
- Babić S., Kakva je razlika između je li i da li. *Jezik*, XII, Zagreb, 1964–1965, (57)
- Batić T., O nekim pitanjima u vezi sa analizom glagola morati i moći. *Juznoslovenski filolog*, 1983 (xxxix, (99–111)
- Belnap N., An Analysis of Questions. Technical Memorandum TM 1287 (oo/ ooo System Development Corporation, Santa Monica, Cal. 1963.
- Beličova H., Zjištovaci otázky kladné a záporné v slovanských jazycích. *Slavia*, ročník 58, s. 1989. 1–2 (97–105)
- Bense G., i dr. Studie zum Fragen aus funktional-semantischer und kommunikativer Sicht. Arbeitsberichte und wissenschaftliche Studien, Nr. 95. Halle, 1983.
- Besters-Dilger J., Zur Negation im Russischen und Polnischen. Slavistische Beiträge, Band 218, Verlag Otto Sagner, München, 1988.
- Bierwisch M., Semantic Structure and Illocutionary Force. Speech Act Theory and Pragmatics, ed. by J. A Searle, F. Kiefer, M. Bierwisch. D. Reidel Publ. Comp. Dordrecht, Holland–Boston, USA–London, England 1980. (1–36)
- Bilos E., Uwagi o badaniu pytań polszczyzny mówionej. *Poradnik językowy*, No. 6 (455), PWN, W-wa – Łódź 1988. (427–437)
- Bolinger D. L., Interrogative Structures of American English (The direct question). Publication of the American Dialect Society, No. 28. University of Alabama Press, 1957.
- Bolinger D. L., Contrastive Accent and Contrastive Stress. *Language*, vol. 37, No. 1, 1961.
- Bolinger D., Yes-No Questions are not Alternative Questions. Questions, ed. by H. Hiz, Dordrecht–Boston, Reidel, XVII 1978a (87–106)
- Bolinger D., Asking more than one Thing at a Time. Questions, ed. by H. Hiz, Dordrecht–Boston, Reidel, XVII 1978b (107–150)
- Boniecka 1975: Boniecka V., Podstawowe typy struktur pytań polszczyzny mówionej. w: *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*. Lublin, 1975.

- Boniecka V., Pytajne kwalifikatory tekstu. *Poradnik językowy*, PWN, W-wa – Łódź No. 6 (455) 1988 (407–426)
- Bošnjaković Z., O upotrebi izraza za internu rečeničnu modifikaciju. *Prilozi proučavanju jezika*, sv. 16, Novi Sad 1980 (17–25)
- Bray R. G. A. de, The Pitch of Serbocroatian Word Accents in Statements and Questions. *The Slavonic and East European Review*, 38, London 1960. (380–393)
- Browne W., A. Nakić, Fixed Word Order in Serbocroatian. Contrastive Analysis of English and Serbo-Croat 1, Zagreb, 1975.
- Browne W., Theme-Rheme Structure and Word Order for Learners of SC. ZES-CCP, Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika, vol. I, Zagreb, 1975a.
- Browne Wayles E., Serbo-Croatian Enclitics for English-speaking Learners. ZES-CCP, Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika, vol. I, Zagreb, 1975b.
- Browne W. E., Two Wh-fronting Rules in Serbo-Croatian. *Juznoslovenski filolog*, XXXII (195–204), Beograd, 1976.
- Brugmann K. und V. Delbruck, Grundriss der Vergleichender Grammatik der Indogermanischer Sprachen. Vergleichende Syntax der Idg. Sprachen von B. Delbruck, Strassburg, 1893; izd. Berlin, 1967.
- Bunning J. E. and S. H. van Schooneveld, The Sentence Intonation of Contemporary Standard Russian as a Linguistic Structure. *DACSR*, 3, 1961.
- Čomski N., Sintaksičke strukture. Novi Sad, 1984.
- Daneš F., A Three Level Approach to Syntax. *TCLP I* (225–240), 1964.
- Daneš F., Semantyczna i tematyczna struktura zdania i tekstu. In: *Tekst i język. Problemy semantyczne*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1974.
- Du Feu 1993: Du Feu V., Expressions of Modality in Slavonic – Focus and Involvement. XI međunarodny zjazd slavistov, Zbornik resume, Bratislava, 1993. (409–410)
- Firbas J., On Defining the Theme in Functional Sentence Analysis. *TCLP I*, 1964. (267–280)
- Gale S., A Prolegomenon to an Interrogative Theory of Scientific Inquiry. Questions, ed. by H. Hiz. Dordrecht–Boston, Reidel Publ. Comp. 1978. (319–345)
- Gardiner A. H., The Theory of Speech and Language. Oxford, 1951.
- Gordon D., G. Lakoff, Conversational Postulates. Syntax and Semantics. Vol. 3. Speech Acts. Academic Press, N. Y. 1975. (83–106)
- Green G., How to Get People to Do Things with Words: The Imperative Questions. Syntax and Semantics. Vol. 3. Speech Acts. Academic Press, N.Y. 1975. (107–141)

- Grice H. R., *Logic and Conversation. Syntax and Semantics. Vol. 3. Speech Acts.* Academie Press, N.Y. 1975. (41–58)
- Grice H. P., *Further Notes on Logic and Conversation. Syntax and Semantics. Vol. 9. Pragmatics.* Academie Press, N.Y. 1975.
- Grickat I., O nekim problemima negacije u srpskohrvatskom jeziku. *Južnoslovenski filolog*, 1961 – 1962, (115–136)
- Grickat I., *Studije iz istorije srpskohrvatskog jezika.* Narodna biblioteka SRS, Beograd, 1975.
- Grochowski M., *Polskie partikuly. Skladnia, semantyka, leksikografia.* PAN, Instytut języka polskiego. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1986.
- Gregorczykowa R., *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej.* PWN, Warszawa, 1990.
- Hajičova E., Topic and focus of questions and answers in Czech. VIII Međunarodni slavistički kongres, Zagreb–Ljubljana 3–9. 1978, Knjiga referata, sažeci I. Zagreb, 1978.
- Hajičova E., P. Sgall, *Functional Sentence Perspective in the Slavonic Languages and in English.* *Južnoslovenski filolog*, 1982. knj. XXXVIII
- Harris Z., The Interrogative in a Syntactic Framework. Questions, ed. by H. Hiž. Dordrecht–Boston, Reidel Publ. Comp. XVII 1978. (1–36)
- Hiž H., Difficult Questions. Questions, ed. by H. Hiž. Dordrecht–Boston, Reidel Publ. Comp. XVII 1978. (211–226)
- Hintikka J., Answers to Questions. Questions, ed. by H. HiB. Dordrecht–Boston, Reidel Publ. Sotr. XVII 1978. (279–300)
- Holk van A. G. F., Semiotic Aspects of Interrogative. In: Abraham W. (ed.) *Ut videam: Contributions to an Understanding of Linguistics.* Festschrift für Pieter Verburg. Peter de Ridder Press, Lisse, Netherlands, 1975. (273–289)
- Horalek K., K teoriji vztahu mezi prizvukem a veltnou melodii. *Slovo a slovesnost*, 4, XLI 1980. (297–303)
- Ivić P. i I. Lehiste, Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenta u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XV/1, Novi Sad, 1972. (95–138)
- Ivić M., Diferencijalne sintaksičke osobine u slovenskom jezičkom svetu. *Godišnjak Filozofskog fakulteta* u Novom Sadu, 5, 1960.
- Ivić M., Neka pitanja reda reči u srpskohrvatskoj rečenici s veznikom „da”. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XVI/1, Novi Sad, 1973. (188–195)
- Ivić M., Teorijsko-metodološki problemi slovenske sintakse vezani za koncept „faktivnosti”. *Juznoslovenski filolog* XXXIII, Beograd, 1977. (1–16)
- Ivić M., O srpskohrvatskim rečeničnim prilogima. *Juznoslovenski filolog*, XXXIV, Beograd, 1978. (1–16)

- Jarosz H., Pytania w funkcji innej niż pytajna. *Język polski*, LXVI, listopad – grudzień, 5, 1986.
- Jodłowski S., Podstawy polskiej składni. Warszawa, PWN, 1977.
- Kahn C. H., Questions and Categories. Questions, ed. by H. Hiž. Dordrecht–Boston, Reidel Publ. Comp. XVII 1978. (227–278)
- Katičić R., Sintaksa hrvatskoga književnoga jezika. Nacrt za gramatiku. JAZU, Zagreb, 1986.
- Karttunen L., Syntax and Semantics of Questions. Questions, ed. by H. Hiž. Dordrecht–Boston, Reidel Publ. Comp. XVII 1978. (165–210)
- Kiefer F., Yes-No Questions as Wh-Questions. Speech Act Theory and Pragmatics, ed. by J. R. Searle, F. Kiefer and M. Bierwisch. D. Reidel Publ. Comp. (97–120) Dordrecht, Holland–Boston, USA–London, England, 1980.
- Končarević K., Interogativne rečenice u ruskom i srpskohrvatskom jeziku. *Prilozi proučavanju jezika*, 22 1987. (71 –100)
- Kostić Đ., Rečenička melodija u srpskohrvatskom jeziku. „Rad”, Beograd – „Vukov sabor”, Tršić, 1983.
- Kovačević M., Uzročni zamjenički prilozi i priloški izrazi. *Književni jezik*, 15, 3–4, Sarajevo, 1986. (265–273)
- Kovačević M., Uzročno semantičko polje. „Svjetlost” Sarajevo, 1988.
- Křižkova H., Первичные и вторичные функции и т. наз. транспозиция форм. *TCLP*, 2, Prague, 1966. (171 – 182)
- Křižkova N., Tazaci veta a nektare problémy tzv. aktualniho (kontextovego) členení. *Naše řeč*, No. 4, 1968. (200–210)
- Křižkova H., Kontextove členení a typy tazacích vět v současných slovanských jazycích. *Slavia* XLI, seš. 3, 1972.
- Kunzmann-Müller V., Modalpartikeln und Satzmodus. Eine fallstudie zu sud und ostslavischen sprachen. XI Medzinardny zjazd slavistov, Zbornik resume, Veda, Vydavateľstvo Slovenskej Akademie vied, Bratislava, 1993. (423–424)
- Lang R., Questions as Epistemic Request. Questions, ed. by H. Hiž. Dordrecht–Boston, Reidel Publ. Comp. XVII 1978. (301–318)
- Leed R. L., The Intonation of Yes-No Questions in Serbo-Croatian. *Slavic and East European Journal* XII, 3, 1968.
- Lehiste I. i P. Ivić, Word and Sentence Prosody in Serbocroatian. The MIT Press, Cambridge, Mass. – London, England, 1986.
- Ličen M., Pitanja kao govorni činovi i njihova realizacija u srpskohrvatskom i nemačkom. *Godišnjak Saveza društava za primjenjenu lingvistiku*, 4, Zagreb, 1981. (265–269)
- Ličen M., Govorni čin direktiva i njihova jezička realizacija u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku. ISJK, Novi Sad, 1987.

- Mahnken I., Studien zur serbokroatischen Satzmelodie. (prema Lehiste–Ivić, 1986) Göttingen, 1964.
- Maretić T., Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. Zagreb, 1899.
- Mikelsen H. K. Cornelia Eva Keijsper: Information Structure (with examples from russian, english and dutch). pp. 1–385. Studies in Slavic and General Linguistics, vol. 4 Amsterdam, 1985 (prikaz). *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XXIX/2, Novi Sad, 1986. (167–183)
- Milošević K., Jezički i vanjezički signali kauzalne zavisnosti između prostih rečenica u složenoj. *Književni jezik*, 15, 3–4, Sarajevo, 1986. (280–296)
- Mirić D., Osobnosti upitnog iskaza u tekstovima tipa intervjua. *Zbornik radova ISJK*, sv. 5, Novi Sad, 1983. (135–141)
- Mirić D., Вопросительное предложение как средство выражения оценки. *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, sv. 40, Novi Sad, 1991. (143–147)
- Motsch W., Situational Context and Illocutionary Force. Speech Act Theory and Pragmatics, ed. by J. R. Searle and M. Bierwisch, Dordrecht–Boston–London, 1980. (155–168)
- Musić A., Pitanja u hrvatskom ili srpskom jeziku. *Rad JAZU*, 1908–1910, knj. 172, Zagreb, 1908. (101–219)
- Musić, A., Pitanja u hrvatskom ili srpskom jeziku (II), *Rad JAZU*, knj. 184, Zagreb, 1910. (96–235)
- Musić A., Značenje perfektivnog prezenta u negativnim pitanjima u hrvatskom ili srpskom jeziku. *Juznoslovenski filolog*, knj. 1, sv. 1–2, Beograd, 1913. (27–34)
- Musić A., Dodatak „pitanjima u hrvatskom ili srpskom jeziku”. *Rad JAZU*, knj. 203, Zagreb, 1914. (150–156)
- Nakić A., W. Browne, The Intonation of Questions in Serbocroatian and English. ZESCCP, Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika, sv. 1, Zagreb, 1975. (172–179)
- Nakić A., Word Order. Contrastive Analysis of English and Serbo-Croatian, I, Zagreb, 1975. (97)
- Nakić A., Kontrastivna analiza nukleuskog segmenta u intonacijskoj jedinici engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika. *Godišnjak saveza društava za primjenu lingvistiku Jugoslavije* VI, Zagreb, 1982. (23–42)
- Oláh T., The Dialogue as a Communicative Skill: a Contrastive Approach. *Slavica* XVII, Debrecen, 1981. (63–69)
- Pervaz D., O sintaksi pitanja u engleskom i srpskohrvatskom jeziku. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XVI/2, Novi Sad, 1973. (109–132)

- Piper P., O tipovima kvantifikatora u srpskohrvatskom jeziku. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, Zbornik radova, XI Beograd–Vršac–Tršić, 1981. 16–20. IX,
- Piper P., Sinonimije i konverzije s glagolom morati. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, Zbornik radova, Beograd–Novi Sad–Tršić, 1982. 15–19. IX
- Piper P., Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi). ISJK, Novi Sad, 1983.
- Piper P., O semantičkom sistemu zamenica u srpskohrvatskom jeziku u poređenju sa ruskim. *Zbornik MS za slavistiku*, 33, 1987a. (79–102)
- Piper P., Referencijalnost i iskaz u iskazu. Beogradski univerzitet, *Analiza Filološkog fakulteta*, sv. 18, 1987b.
- Piper P., Zamenički prilozi u srpskohrvatskom, ruskom i poljskom. (semantička studija). Institut za srpskohrvatski jezik SANU, Beograd, 1988.
- Popović Lj., Red reči u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku (daktilografisano). Rukopis dokt. dis. Beogradski Univerzitet, Filološki fakultet, 1973.
- Popović Lj., Ekspresivna segmentacija rečenice i njena komunikativna struktura. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XXI/2, Novi Sad, 1978. (123–150)
- Rakić S., Serbo-Croatian Yes/No Questions and Speech Acts. *Journal of Pragmatics*, 8, Amsterdam, 1984. (693–713)
- Rakić S., Srpskohrvatska pitanja i teorija govornih činova. Delo, g. XXXIII, br. 4, april 1987, (89–108)
- Rathmayr R., Die russische Partikeln als Pragmalexeme. Slavistische Beiträge, Bd. 187. München, Sagner, 1985.
- Riabova A. I., Семантика и прагматика в русском языке. Модусные смыслы. XI Medzinarodnu zjazd slavistov, Zbornik resume, Veda, Vydavateľstvo Slovenskej Akademie vied, Bratislava, 1993. (303–304)
- Ristić S., Partikule i njihovi funkcionalni ekvivalenti (leksičko-semantičke i funkcionalne karakteristike). *Južnoslovenski filolog* XLIX, Beograd, 1993. (75–93)
- Ristić S., Ilokucijski aspekti upotrebe partikula. *Juznoslovenski filolog* L, Beograd, 1994. (145–154)
- Rončević N., „Što” i „šta”. *Naš jezik*, s.s. V, Beograd, 1936/37. (135–152)
- Searle J. R., Speech Acts. An essay in the philosophy of language. Cambridge, 1969.
- Searle J. R., Indirect Speech Acts. Syntax and Semantics, vol. 3. Speech Acts. Academic Press, N.Y.–San Francisco–London, 1975. (59–82)
- Searle J. R., The Background of Meaning. Speech Act Theory and Pragmatics, ed. by J. R. Searle, F. Kiefer and M. Bierwisch. D. Reidel Publ. Comp., Dordrecht–Boston–London, 1980. (221–232)

- Silić J., Od rečenice do teksta (teoretsko-metodološke pretpostavke nadrećeničnog jedinstva). Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984.
- Stefanović M., Kategorija animatnosti/inanimatnosti u savremenom ruskom i srpskohrvatskom književnom jeziku. Magistarska teza, rukopis. Filološki fakultet u Beogradu (odbranjeno 18. III 1994)
- Stevović I., Sistem zameničkih reči u srpskohrvatskom jeziku. *Književnost i jezik*, 1, 1973. (27–43)
- Świdziński M., Analiza semiotyczna wypowiedzen pytajnych we współczesnym języku polskim. *Studia semiotyczne* IV, Wrocław, 1973. (221–249)
- Świdziński M., O złożonych wykładnikach niewiadomej pytania. Semantyka tekstu i języka (pod red. M. R. Mayenowej), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, Ossolineum, 1976.
- Tanasić S., Rečenica kao signal nereferencijalnosti glagolske radnje. *Književni jezik*, 15, br. 2, Sarajevo, 1986. (177–181)
- Terzić A., Hijerarhija akcenata ruske rečenice u ekspresivno neutralnom govornom aktu. *Živi jezici*, vol. XXVI, No. 1–4, Beograd, 1984. (81–95)
- Topolinska Z. i V. Vidoeski, Polski-macedonski gramatika konfrontatywna (zarys problematyki). Zesz. 1, wprowadzenie. Wrocław, PAN, 1984.
- Topolinska Z., Srpskohrvatski „zamenički” glagoli – nosioci replika u dijalogu. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XXV/1, Novi Sad, 1982.
- Trajković R., Upitne rečenice u ruskom i srpskohrvatskom jeziku. Rukopis magistarskog rada. Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet (odbranjeno 1987)
- Velčić M., Uvod u lingvistiku teksta. Školska knjiga, Zagreb, 1987.
- Wachowicz K., QMorpheme Hypothesis. Questions, ed. by H. Hiž, Dordrecht–Boston, Reidel XVII 1978. (151–164)
- Wittgenstein L., Tractatus logico-philosophicus. Svjetlost – V. Masleša, Sarajevo, 1987.
- Zimek R., Semantická vystavba vety. Praha, 1980.

NA RUSKOM JEZIKU:

- Адамец П., Порядок слов в современном русском языке. *Rozprawy Československé akademie věd*. Roc. 76, ses. 15. Praha, 1966.
- Адмони В. Г., Партиктурное строение речевои цепи и система грамматических значений в предложении. *НДВШ, Филологические науки*, № 3, Москва, 1961.
- Апресян Ю. Д., Типы информации для поверхностно-семантического компонента модели смысла текста. *Wiener Slawistischer Almanach*, Sonderband 1, Wien, 1980.

- Арутюнова Н. Д., Некоторые типы диалогических реплик и почему-реплики. *НДВШ, Филологические науки*, № 3, Москва, 1970. /44–55/
- Арутюнова Н. Д., Понятие пресуппозиции в лингвистике. *Известия АН СССР, Серия литературы и языка*, т. XXXII, № 1, Москва, 1973.
- Арутюнова Н. Д., Логические теории значения. В: Принципы и методы семантических исследований. АН СССР, Институт языкознания. Наука, Москва, 1976.
- Арутюнова Н. Д., Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. Наука, Москва, 1976.
- Арутюнова И. Д., Фактор адресата. *Известия АН СССР, Серия литературы и языка*, т. 40, № 4, Москва, 1981.
- Арутюнова Н. Д., Е. В. Падучева, Истоки, проблемы и категории прагматики /вступ. статья/. *Новое в зарубежной лингвистике*, выи. XVI. Лингвистическая прагматика. Москва, 1985.
- Арутюнова Н. Д., Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. АН СССР, Институт языкознания. Наука, Москва, 1988.
- Балаян А. Р., К проблеме функционально-лингвистического изучения диалога. *Известия АН СССР, ОЛЯ*, т. 30, вын. 4. Москва, 1971.
- Баранов А. Н., ‘Предположение’ vs. ‘факт’: пеужели vs. разве. *Zeitschrift für Slawistik*, Bd. 31, No. 1, 1986, /119–131/
- Баранов А. Н., И. М. Кобозева, Семантика общих вопросов в русском языке /категория установки/. *ИАН СССР, Серия литературы и языка*, т. 42, № 3, Москва, 1983.
- Барулин А. Н., Некоторые проблемы семантического анализа вопросительных местоимений /на материале русского языка/. В: Теория и типология местоимений. АН СССР, Институт востоковедения, Главная редакция вост. лит. Москва, 1980.
- Белнап Н., Т. Стил, Логика вопросов и ответов /перев. с англ./ Прогресс, Москва, 1981.
- Белашапкова В. А., Современный русский язык. Синтаксис. Высшая школа, Москва, 1977.
- Белашапкова В. А., Е. Б. Степанова, Равнозначны ли „разве» и „неужели»? *Русская речь*, № 5, 1983.
- Бергельсон М. Б., А. Е. Кибрик, Прагматический „принцип приоритета” и его отражение в грамматике языка. *ИАН СССР, Серия литературы и языка*, т. 40, № 4, Москва, 1981.
- Бердник Л. Ф., Вопрос как отрицание. *Русская речь* VIII, 1. Москва, 1974. /52–55/
- Берков В. Ф. Вопрос как форма мысли. БГУ им. В. И. Ленина, Минск, 1972.

- Блох М. Я., Проблема тождества предложения в свете соотношения понятий синтаксиса, семантики и информации. *Вопросы языкознания*, № 3, Москва, 1977.
- Болинджер Д., Интонация как универсалия. В: Принципы типологического анализа языков различного строя. Москва, 1972. /214–230/
- Богданов В. В., Семантико-синтаксическая организация предложения. Изд. Ленинградского ун-та, Ленинград, 1977.
- Бондаренко В.М., Отрицание как логико-грамматическая категория. Наука, Москва, 1983.
- Бондарко А. В., Грамматическое значение и смысл. АН СССР, Институт языкознания, Ленинградское отделение. Наука, Ленинград, 1978.
- Бродский И. Н., Отрицательные высказывания. Изд. Ленинградского ун-та, Ленинград, 1973.
- Брызгунова Е. А., Звуки и интонация русской речи. изд. 3-ье, перераб. Русский язык, Москва, 1977.
- Брызгунова Е. А., Смысловое взаимодействие предложений. Синтаксис текста /ред. Г. А. Золотова/, Москва, 1979. /78–91/
- Брызгунова Е. А., Эмоционально-стилистические различия русской звучащей речи. Изд. Московского ун-та, 1984.
- Булыгина Т. В., О границах и содержании прагматики. *ИАН СССР, Серия литературы и языка*, т. 40, № 4, Москва, 1981.
- Булыгина Т. В., А. Д. Шмелев, Диалогические функции некоторых типов вопросительных предложений. ИАН СССР, Серия литературы и языка, т. 41, № 4, Москва, 1982.
- Булыгина Т. В., А. Д. Шмелев, Концепт долга в поле долженствования. В: Логический анализ языка. Культурные концепты. Наука, Москва, 1991.
- Буряков М. А., К вопросу об эмоциях и средствах их языкового выражения. *Вопросы языкознания*. № 3, Москва, 1979. /47–59/
- Бухарин В. И., Коммуникативный синтаксис в преподавании русского языка как иностранного. Русский язык, Москва, 1986.
- Ванников Ю. В., Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи. Русский язык, Москва, 1979.
- Василевская Л. И., О некоторых спорных проблемах описания синтаксического ряда. Проблемы структурной лингвистики 1976. Наука, Москва, 1978. /195–206/
- Вежбицка А., Речевые акты /пер. с англ./. Новое в зарубежной лингвистике. вып. 16. Лингвистическая прагматика. Прогресс, Москва, 1985. /251–275/
- Венк Р., О градации ударенности /на примере русского частного вопроса/. VII Международный конгресс МАПРЯЛ, Москва, 10–17 авг. 1990 года.

- Доклады и сообщения делегации ГДР по языкознанию, Потсдамский пед. институт им. К. Либкнехта, Потсдам, 1990. /28–32/
- Вейхман Г. А., Дериваты вопросно-ответных единств. *Вопросы языкознания*, Но 3, Москва, 1987. /69–79/
- Виноградов В. В., Русский язык. Грамматическое учение о слове. Изд. 2-ое, Москва, 1972.
- Виноградов В. В., О категории модальности и модальных словах в русском языке. Избранные труды: Исследования по русской грамматике. Москва, 1975.
- Винокур Т. Г., Стилиевой состав высказывания в отношении к говорящему и слушающему. Русский язык: Функционирование грамматических категорий. Текст и контекст. Виноградовские чтения ХII–ХIII, Москва, 1984. /135–154/
- Витгенштейн Л., Философские исследования /пер. с нем./. *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. 16. Лингвистическая прагматика. Москва, 1985.
- Володина Г. И., Формальный и семантический анализ предложений со значением наличия. Автореферат к. д., Москва, 1979.
- Воркачев С. П., Нейтральная модальность как оператор в семантике естественного языка. *ИЛН СССР, Серия лингвистики и языка*, т. 45, № 4, Москва, 1986.
- Востоков А. Х., Русская грамматика по начертанию его же сокращенной грамматики. СПб. 1835. /према Галкина-Федорук/
- Гаврилова Е. Х., Обобщенность как категория лингвистики текста. *РЯЗР*, № 5, Москва, 1980. /68–73/
- Галкина-Федорук Е. М. /ред./, Современный русский язык. Синтаксис. Изд. Московского ун-та, 1957.
- Гак В. Г., Высказывание и ситуация. Проблемы структурной лингвистики 1972. Наука, Москва, 1973.
- Гард П., Русское каково. *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. №: 15. Современная зарубежная русистика. Прогресс, Москва, 1985. /204–214/
- Гаспаров Б. М., Устная речь как семиотический объект. *Уч. зап. /Тартуск. ун-та/*, 442 /»Семантика номинации и семантика устной речи. Лингвистическая семантика и семиотика”, 1/. Тарту, 1978.
- Гулыга Е. В., Шендельс Е. И., О компонентом анализе значимых единиц языка. Принципы и методы семантических исследований. АН СССР, Институт языкознания. Наука, Москва, 1976.
- Гуськова М. Г., Вопросительные предложения со значением сопоставления и отождествления в русском и португальском языках. *РЯЗР*, № 5, 1979. /84–90/

- Дейк ван Т. А., В. Кинч, Стратегия понимания связного текста. *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. 23. Когнитивные аспекты языка. Прогресс, Москва, 1988.
- Демьянков В. В., Прагматические основы интерпретации высказывания. *ИАН СССР, Серия литературы и языка*, т. 40, № 4, Москва, 1981.
- Демьянков В. В., Конвенции, правила и стратегии общения /Интерпретирующий подход к аргументации/. *ИАН СССР, Серия литературы и языка*, т. 41, № 4, Москва, 1982.
- Есперсен О., Философия грамматики /пер. с англ./. Москва, 1958.
- Жинкин Н. И., Вопрос и вопросительное предложение. *Вопросы языкознания*, Но 3, Москва, 1955.
- Жлуктенко-Зиндер 1978: Жлуктенко Ю. А., Л. Р. Зиндер /ред./, Интонация. Вища школа, Киев
- Забавников Б. Н., Методолгические аспекты коммуникативно-ориентированной грамматики. *ИАН СССР, Серия литературы и языка*, № 1, Москва, 1980.
- Зализняк Анна А., Считать и думать: два вида мнения. Логический анализ языка. Культурные концепты. Наука, Москва, 1991.
- Зарубина Н. Д., Сверхфразовое единство как лингвистическая единица. Автореферат к. д. Москва, 1973.
- Звегинцев В. А., Предложение и его отношение к языку и речи. Издат. Московского ун-та, 1976.
- Земская Е. А., Ширяев Е. Н., Устная публичная речь: разговорная или кодифицированная? *Вопросы языкознания*, № 2, Москва, 1980. /61–72/
- Зиндер Л. Р., Общая фонетика. Изд. 2-ое, переработанное дополненное. Высшая школа, Москва, 1979.
- Золотова Г. А., Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва, 1973.
- Золотова Г. А., О роли глагола в структуре предложения. *РЯЗР*, № 5, Москва, 1981. /64–69/
- Золотова Г. А., Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. АН СССР, Институт русского языка. Москва, 1982.
- Золотова Г. А., Вводно-модальные слова в предложении и в тексте. *Československa rusistika*, XXVIII, № 5, /208–213/
- Исаченко А. В., Фразовое ударение и порядок слов. Alexander V. Isačenko, Opera selecta. Munchen, 1976.
- Истомина Е. А., Взаимодействие синтаксико-семантических компонентов предложения. Автореферат к. д. Москва, 1982.
- Кандинский Б. С., Текст как интонационная структура. Автореферат к. д. МГПИИЯ, Москва, 1968.

- Кароляк С., Об обязательных и факультативных компонентах высказывания. Концепции и методы. Грамматическое описание славянских языков. Наука, Москва, 1974.
- Касевич В. Б., В. С. Храковский, От пропозиции к семантике предложения. Типология конструкций с предикатными актантами. Ленинград, 1985.
- Кибрик А. Е., Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания /Универсальное, типовое и специфическое в языке/. Изд. Московского университета, 1992.
- Кифер Ф., О роли прагматики в лингвистическом описании. /пер. с англ./ *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. 16. Лингвистическая прагматика. Москва, 1985.
- Кобозева И. М., Опыт прагматического анализа -то и -нибудь местоимений. *ИАН СССР, Серия литературы и языка*, т. 4, Но 2, Москва, 1981.
- Кобозева И. М., Прагмасемантическая аномальность высказывания и семантика модальных частиц. Логический анализ языка. Противоречивость и аномальность текста. АН СССР, Институт языкознания. Москва, 1990. /194–203/
- Кобозева И. М, Лауфер Н. И., Семантика модальных предикатов долженствования. Логический анализ языка. Культурные концепты. Наука, Москва, 1991. /169–175/
- Ковач М., Конверсационное значение вопросительных высказываний. *Slavica XXIV, Debrecen*, 1990. /69–76/
- Ковтунова И. И., Порядок слов и актуальное членение предложения. Просвещение, Москва, 1976.
- Колшанский Г. В., К вопросу о содержании языковой категории модальности. *Вопросы языкознания*, № 1, 1961.
- Колшанский Г. В., Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. Наука, Москва, 1975.
- Колшанский Г. В., Коммуникативная функция и структура языка. Наука, Москва, 1984.
- Кокорина С. И., Проблемы описания грамматики русского языка как иностранного. Изд. Московского университета, 1982.
- Конрад Р., Вопросительные предложения как косвенные речевые акты. /пер. с нем./ *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. 16. Лингвистическая прагматика. Прогресс, Москва, 1985. /349–383/
- Королькова И. А., Семантико-синтаксические свойства вопросительного предложения. Автореферат к. д. Москва, 1981.
- Крейдлин Г. Е., О порядке слов в вопросительных предложениях с несколькими вопросительными словами. Проблемы структурной лингвистики 1980. Наука, Москва, 1982. /92–98/

- Крейдлин Г. Е. /prikaz/: Diller A. M., La pragmatique des questions et des reponses. Tübingen: Narr, 1984 /162 г./ *Реферативный журнал*. Общественные науки за рубежом, № 1, 1986. ИНИОН, Москва, 1986.
- Лакова М., Местоименни въпросителни изречения в съвременния български език. Българска Академия на науките, Институт за български език. София, 1991.
- Лакофф Дж., Мышление в зеркале классификаторов, /пер. с англ./ *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. 23. Когнитивные аспекты языка. Москва, 1988. /12–51/
- Лаптева О. А., О грамматике устного высказывания. *Вопросы языкознания*, № 2, Москва, 1980. /45–60/
- Лашкова Д., Средства, функции и дистрибуция па синтаксичното отрицание во сръбохрватски и български език. *Južnoslovenski filolog XXXII*, Beograd, 1976. /167–193/
- Ленерт У., Проблемы вопросно-ответного диалога /пер. с англ./ *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. 23. Когнитивные аспекты языка. Москва, 1988. /258–280/
- Ленца Д. Д., Суперсегментные и сегментные характеристики вопросительного предложения в эмоционально окрашенной речи /экспериментально-фонетическое исследование/ Автореферат к. д., Москва, 1877.
- Лихарева И. П., Взаимодействие просодических и лексико-грамматических средств выражения модальных значений в английском языке. Автореферат к. д., Москва, 1982.
- Ломоносов М. В., Полное собрание сочинений, т. 7. Труды по филологии. Риторика /89–379/, Российская грамматика /389–579/ Москва–Ленинград, 1952.
- Малышева О. Л., Опыт логико-прагматического анализа элементарных синтаксических знаков высказывания. Автореферат к. д., Москва, 1981.
- Матевосян Л. Б., Ситуативно обусловленные эмоционально-экспрессивные стационарные предложения. *НДВШ, Филологические науки*, № 5, Москва, 1989. /79–81/
- Матезиус В., О так называемом актуальном членении предложения. В: Пражский лингвистический кружок. Москва, 1967.
- Матусевич М. И., Современный русский язык. Фонетика. Просвещение, Москва, 1976.
- Мирич 1990: Мирич Д., О некоторых функциональных возможностях вопроса с отрицанием. 7-ой Международный конгресс МАПРЯЛ. Проблемы функционирования и преподавания, доклады и сообщения /круглый стол/. Тезисы, 80. Москва, 1990.
- Москальская О. И., Грамматика текста. Высшая школа, Москва, 1981.

- Муханов И. Л., Интонации в русской диалогической речи. Русский язык, Москва, 1977.
- Николаева Т. М., Соотношение словесной и фразовой мелодики в сербском языке. Памяти академика В. Виноградова. Москва, 1971.
- Николаева Т. М., Фразовая интонация славянских языков. Наука, Москва, 1977.
- Николаева Т. М., Семантика акцентного выделения. Наука, Москва, 1982.
- Николаева Т. М., Функции частиц в высказывании /на материале славянских языков/. АН СССР, Институт славяноведения и балканистики. Наука, Москва, 1985.
- Николаев В. П. Взаимосвязь реплик в диалогических группах со специальным вопросом в современном английском языке. Автореферат к. д. Одесса, 1982.
- Несина Г. Н., К вопросу о взаимоотношениях реплик диалога. Материалы 22-ой научной конф. Волгоградского пед. ин-та. Волгоград, 1968.
- Новиков А. И., Семантика текста и ее формализация. АН СССР, Институт языкознания. Наука, Москва, 1983.
- Нугаев В. Г., Коммуникативные функции вопросительных предложений современного немецкого языка. Автореферат к. д. Москва, 1981.
- Овсяннико-Куликовский Д. Н., Синтаксис русского языка. Спб. 1912. /prema Галкина-Федорук/
- Падучева Е. В., Прагматические аспекты связности диалога. *ИАН СССР, Серия литературы и языка*, т. 41, № 4, Москва, 1982.
- Падучева Е. В., Между предложением и высказыванием: субъективная модальность и синтаксическая неподчинимость. *Revue des Etudes Slaves*, t. 62, fasc. 1–2, 1990. /303–319/
- Панов М. Б., Современный русский язык. Фонетика. Высшая школа, Москва, 1979.
- Панфилов В. В., Категория модальности и ее роль в конструировании структуры предложения и суждения. *Вопросы языкознания*, № 4, Москва, 1977.
- Петров Н. Е., О содержании и объеме языковой категории модальности. АН СССР, Сибирское отделение, якутский филиал. Институт языка, литературы и истории. Наука, Сибирское отделение, Новосибирск, 1982.
- Пешковский А. М., Русский синтаксис в научном освещении. Москва, 1956.
- Пешковский А. М., Вопрос о вопросах. Избранные труды /33–49/. Москва, 1959.
- Писарек Л., Местоименные вопросительные предложения в русском и польском языках. *Acta universitatis wratislawiensis*, N. 631. *Slavica wratislawiensis*, Wrocław, 1982.

- Распопов И. П., Смысловые и стилистические функции логического ударения. *Русский язык в школе*, № 4, Москва, 1957. /18–22/
- Распопов И. П., Вопросительные предложения. *Русский язык в школе*, № 1, Москва, 1958. /34–37/
- Распопов И. П., Строение простого предложения в современном русском языке. Москва, 1970.
- Рахилина Е. В., Семантика или синтаксис? /К анализу частных вопросов в русском языке/. *Semantics or Syntax? /Answering WH-questions in Russian/*. Slavistische Beiträge, Bd. 268. Verlag Otto Sagner, München, 1990.
- Рестан П., Наблюдения над вопросительным предложением в русском литературном языке. *Scandoslavica IX*, 1963. /186–207/
- Рестан П., Вопросительное предложение, его формы и функции. *Scandoslavica XII*, 1966. /132–148/
- Рестан П., Синтаксис вопросительного предложения. Общий вопрос /Главным образом на материале современного русского языка/ *Det Norske Videnskaps – Akademi i Oslo, Universitetsforlaget. Oslo–Bergen–Tromsø*, 1972.
- Рестан П., Не было, но могло быть: О гипотетической модальности. *Scandoslavica XXXV Munksgaard, Copenhagen*, 1989. /203–210/
- Романов А. П., Коммуникативно прагматические и семантические свойства немецких высказываний – просьб. Автореферат к. д. Калинин, 1982.
- Рябцева Н. К., „Вопрос”: прототипическое значение концепта. Логический анализ языка. Культурные концепты. АН СССР, Институт языкознания. Наука, Москва, 1991. /72–77/
- Саакьян Р., Сложносочиненные предложения с вопросительными предложениями в своем составе. Автореферат к. д., Ростов н/Д., 1965.
- Савова С., Към характеристиката на дизюнктивните въпроси. Български език, XXXVI, кн. 2. София, 1986.
- Самуэльсон Б., Вводные слова как организаторы предложения и текста. *Slavica Lundensia*, 10. Slavica Lubomiro Durovic sexagenario dedicata, 1986.
- Светозарова Х. Д., К вопросу о функциях интонации. Звуковой строй языка. АН СССР, Институт русского языка. Наука, Москва, 1979.
- Сидоренко Е. Н., Функциональные особенности вопросительных местоимений /в сравн. с функциональными особенностями соотносительных знаменательных частей речи/. Автореферат к. д. Ростов н/Д., 1972.
- Сиротинина О. Б., Порядок слов в русском языке. Изд. Саратовского ун-та, 1965.

- Скворцова Е. В., Интонация субъективно-модальных разновидностей местоименного вопроса в русском языке. Автореферат к. д, Москва, 1988.
- Смирнова М. С., Вопросительные предложения со значением сопоставления и отождествления в русском и английском языках. *РЯЗР*, № 5 Москва, 1983.
- Солганик Т. Я., К проблеме модальности текста. Русский язык. Функционирование грамматических категорий. Текст и контекст. Виноградовские чтения XII–XIII, Москва, 1984. /173–186/
- Стельмашук А., Функционирование вопросительных предложений в паучпо-популярном стиле /текстологический аспект/. *Przegląd rusycystyczny*, zesz. 1–2. Warszawa, 1992. /82–93/
- Степанов Ю. С., В поисках прагматики /Проблема субъекта/. *ИАН СССР, Серия литературы и языка*, т. 40, № 4, Москва, 1981.
- Степанян И., Синтаксически нерасчлененные предложения, выражающие эмоции. *Русский язык в школе*, № 4., 1957. /47–50/
- Столнейкер Р. С., Прагматика /пер. с англ./. *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. 16. Лингвистическая прагматика. Прогресс, Москва, 1985.
- Сытов А. П., Категория адмиратива в албанской языке и ее балканские соответствия. Проблемы синтаксиса языков балканского ареала. АН СССР, Институт языкознания, Ленинградское отделение. Ленинград, 1979.
- Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность, /отв. ред. Бондарко А. В./ АН СССР, Институт языкознания, Ленинградское отделение. Ленинград, 1990.
- Торсуева И. Т., Теория высказывания и интонация. *Вопросы языкознания*, № 2, Москва, 1976.
- Трнкова А., О некоторых особенностях употребления местоимения *kdo*, со /и их производных/ в чешском языке /в сравнении с русским/. Сопоставительное изучение грамматики и лексики русского языка с чешским языком и другими славянскими языками. Изд. Московского ун-та, 1983. /191–195/
- Федотова О. И., Коммуникативно-прагматична типология оцинных речень. *Мовознавство*, 3, Киев, 1985. /70–72/
- Фирбас Я., Функции вопроса в процессе коммуникации. *Вопросы языкознания*, № 2, Москва, 1972. /55–65/
- Хоанг Фе, Семантика высказывания /пер. с англ./. *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. 16. Лингвистическая прагматика. Прогресс, Москва, 1985. /399–405/
- Цеплитис Л. К., Анализ речевой интонации. Зинатне, Рига, 1874.

- Цейтлин С. Н., Некоторые способы представления актантов в модальных конструкциях /на материале совр. русского языка/. Типология конструкций с предикатными актантами. Наука. Ленинград, 1985. /176–179/
- Чвани К., Грамматика слова должен, словарные статьи как функция теории. *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. 15. Современная зарубежная русистика. Прогресс, Москва, 1985. /50–80/
- Чистякова А., О специфике вопросительного предложения. *Русский язык в национальной школе*, № 1, 1962. /12–18/
- Шахматов А. А., Синтаксис русского языка. Изд. 2-ре, Ленинград, 1941.
- Шевякова В. Е., Актуальное членение вопросительного предложения. *Вопросы языкознания*, № 5, 1974. /107–117/
- Шендельс Е. И., Многозначность и синонимия в грамматике. Москва, 1970.
- Шмелева Т. В., Мысли В. В. Винградова о модальности и дальнейшее изучение этой семантической категории. *Zbornik radova ISJK*, sv. 5, Novi Sad, 1983. /73–82/
- Шмелева Т. В., Повседневная речь как лингвистический объект. *Русистика сегодня*. Функционирование языка: лексика и грамматика. Российская АН, Институт русского языка. Наука, Москва, 1992. /5–15/
- Щерба Л. В., О частях речи в русском языке, языковая система и речевая деятельность. Наука, Ленинград, 1974.
- Яковлева Е. С., О семантике модальных слов – показателей достоверности в современном русском языке. *Zbornik radova ISJK*, sv. 6. Novi Sad, 1984. /99–122/
- Якубинский Л. П., О диалогической речи. Избранные работы. Язык и его функционирование. Наука, Москва, 1986.

GRAMATIKE I RJEČNICI

- Barnetova V. i dr., Русская Грамматика 1–2, Academia, nakladatelstvi Československe akademie ved, Praha, 1979.
- Barić E. i dr., Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika. Zagreb, 1979.
- Brabec I., M. Hraste, S. Zivković, Gramatika hrvatskosrpskoga jezika. Zagreb, 1965.
- Грамматика русского языка, т. 1–2, АН СССР, Институт русского языка, /ред. коллегия В. В. Виноградов, Е. С. Истрина, С. Г. Бархударов/. Москва, 1960.
- Грамматика современного русского литературного языка, АН СССР, Институт русского языка /отв. ред. Н. Ю. Шведова/. Москва, 1970.
- Краткая русская грамматика, АН СССР, Институт русского языка /под. ред. Н. Ю. Шведовой и В. В. Лопатина/, Москва, 1989.
- Русская грамматика, т. 1–2, АН СССР, Институт русского языка /гл. ред. Н. Ю. Шведова/. Москва, 1980.
- Stanojčić Z., Lj. Popović, S. Micić, Savremeni srpskohrvatski jezik i kultura izražavanja. Udžbenik za I, II, III i IV r. srednje škole. Beograd–Novi Sad, 1989.
- Stevanović M., Savremeni srpskohrvatski jezik, I–II, Beograd, 1974.
- Даль В., Толковый словарь живого великорусского языка, т. 1–4. Москва, 1978.
- Иванович С., И. Петранович, Русско-сербскохорватский словарь. Москва, 1976.
- Košutić R., Primeri književoga jezika ruskog, III, Rečnik. Beograd, 1910.
- Ожегов С. И., Словарь русского языка, Москва, 1975.
- Poljanec R. F., S. M. Madatova-Poljanec, Rusko-hrvatski rječnik. Zagreb, 1973.
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, t. 1–6, Matica hrvatska, Zagreb, 1967–1969; Matica srpska, Novi Sad, 1971 – 1976.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika 1 –14, Institut za srpskohrvatski jezik SANU, Beograd, 1959.
- Rječnik hrvatskoga jezika (Iveković-Broz), sv. II, Zagreb, 1901.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, t. I–XIII, sv. 85. Jazu, Zagreb, 1880.
- Rusko-srpskohrvatski rečnik /u redakciji B. Stankovića/, Matica srpska–Русский язык, Novi Sad–Москва, 1988.

Словарь русского языка, т. 1–4, АН СССР, Институт языкознания, изд. второе, исправленное и дополненное Москва, 1981–1984. /Малый академический словарь – МАС/

Словарь современного русского литературного языка, т. 1–17. АН СССР, Москва–Ленинград, 1950–1965. (Большой академический словарь – БАС)

Толстой И. И., Сербскохорватско-русский словарь, Москва, 1970.

Prof. dr Dušanka Mirić

UPITNI ISKAZ U RUSKOM I SRPSKOM JEZIKU

Edicija E-disertacija, knjiga 2

Filozofski fakultet, Novi Sad

Za izdavača:

Prof. dr Ivana Živančević Sekeruš, dekan

Urednici:

Prof. dr Tvrtko Prčić

Prof. dr Biljana Šimunović Bešlin

Recenzenti:

Akad. Predrag Piper

Filološki fakultet, Beograd

Prof. dr Ksenija Končarević

Pravoslavni bogoslovski fakultet, Beograd

Prof. dr Vera Vasić

Filozofski fakultet, Novi Sad

Korektura:

Autorka

Kompjuterski slog, korice i konverzija:

Ferenc Finčur

KriMel, Budisava

2013.

ISBN 978-86-6065-176-3

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

811.163.41'36:811.161.1'36

МИРИЋ, Душанка

Upitni iskaz u ruskom i srpskom jeziku [Elektronski izvor] / Dušanka Mirić. - Novi Sad : Filozofski fakultet, 2013 (Budisava : KriMel). - 1 elektronski optički disk (CD-ROM) : slika, tekst ; 12 cm. - (Edicija E-disertacija ; knj. 2)

Nasl. sa etikete na disku.

ISBN 978-86-6065-176-3

а) Српски језик - Руски језик - Упоредна граматика
COBISS.SR-ID 281213959

E-DISERTACIJA

2